

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

А. П. Романченко

**ЕЛІТАРНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ
У ПРОСТОРІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ:
КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ**

МОНОГРАФІЯ

ОДЕСА
ОНУ
2019

УДК 811.161.2'23'38:316.77

P691

Друкується за рішенням Вченої ради
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 6 від 26 лютого 2019 р.

Науковий редактор:

Ковалевська Т. Ю., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

Вільчинська Т. П., доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Кульбаська О. В., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Яремко Я. П., доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Романченко А. П.

P691 Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: монографія / А. П. Романченко - Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. – 541 с.

ISBN 978-617-689-334-9

Монографію присвячено комплексному аналізу комунікативної специфіки елітарної мовної особистості в широкому спектрі її презентаційної оригінальності, реалізованої у просторі наукового дискурсу. Наукову кваліфікацію особистості вченого-мовознавця здійснено завдяки диференційному опису основних (вербально-семантичного, лінгвокогнітивного і прагматичного) та проміжних (соціокультурного й емоційно-афективного) ярусів її структурної організації. Обґрунтовано критерії виокремлення елітарної мовної особистості з опертям на типові ознаки, притаманні носіям високої мовленнєвої культури, що апробовано на матеріалі наукового доробку і комунікативних виявів відомих українських лінгвістів. Запропоновано таксономію комунікативних стратегій і тактик їхньої реалізації, що корелюють із дослідницькими, оцінювальними та концептуальними типами.

Монографію адресовано науковцям, викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти філологічного напрямку та широкому колу читачів, які цікавляться проблемами репрезентації елітарної мовної особистості в сучасних дискурсивних практиках.

УДК 811.161.2'23'38:316.77

P691

ISBN 978-617-689-334-9

© А. П. Романченко, 2019

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень 7

ВСТУП 8

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ
НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ** 24

- 1.1. Особистість як інтердисциплінарний об'єкт дослідження:
виміри реконструкцій 24
 - 1.1.1. Психологічний вимір особистості 25
 - 1.1.2. Соціологічний вимір мовної особистості 34
 - 1.1.3. Філософський вимір мовної особистості 37
 - 1.1.4. Культурологічний вимір мовної особистості 41
- 1.2. Проблема таксономії мовних особистостей у лінгвістиці ... 45
 - 1.2.1. Типологія мовних особистостей у психолінгвістиці
та нейролінгвістичному програмуванні 45
 - 1.2.2. Лінгвосоціонічна матриця мовних особистостей 53
 - 1.2.3. Лінгвокультурологічні кваліфікації мовних
особистостей 55
 - 1.2.4. Класифікація мовних особистостей у комунікативній
лінгвістиці 60
- 1.3. Теоретичне підґрунтя сучасної лінгвоперсонології 63
 - 1.3.1. Історичні підвалини формування лінгвоперсонології ... 63
 - 1.3.2. Мета і завдання лінгвоперсонології 66
 - 1.3.3. *Мовна особистість* та суміжні поняття в системі
лінгвоперсонологічних досліджень 72
 - 1.3.4. Типологія мовних особистостей у лінгвоперсонології . 82
 - 1.3.5. Структура мовної особистості: критерії, ієрархія,
одиниці 89
- Висновки до розділу 1 102

**РОЗДІЛ 2. ЕЛІТАРНА МОВНА ОСОБИСТІСТЬ У РІЗНОТИПНИХ
ДИСКУРСАХ** 106

- 2.1. Поняття елітарної мовної особистості 106
 - 2.1.1. Визначальні чинники сформованості мовної
особистості 106

2.1.2. Трагування термінів <i>еліта</i> / <i>елітний</i> / <i>елітарний</i> у словниках та авторських концепціях	110
2.1.3. Критерії виокремлення елітарної мовної особистості	121
2.2. Елітарна мовна особистість у різнотипних дискурсах	131
2.2.1. Елітарна мовна особистість у медійному дискурсі	131
2.2.2. Елітарна мовна особистість у художньому дискурсі ..	135
2.2.3. Елітарна мовна особистість в епістолярному дискурсі	141
2.2.4. Елітарна мовна особистість у щоденниковому дискурсі	149
Висновки до розділу 2	159

РОЗДІЛ 3. НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЯК ПРОСТІР РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Елітарна мовна особистість в науковому дискурсі: проблематика та етапи дослідження	162
3.2. Елітарна мовна особистість лінгвіста як взірець українського вченого	172
3.3. Науковий дискурс у контексті інституційного типу комунікативної взаємодії	185
3.3.1. Дискурс у сучасній науковій літературі: ознаки й аспекти вивчення	185
3.3.2. Ознаки та завдання наукового дискурсу	190
3.3.3. Базові категорії наукового дискурсу	203
3.3.3.1. Категорія аргументативності	204
3.3.3.2. Категорія адресантності	206
3.3.3.3. Категорія адресатності	216
3.3.3.4. Категорія інтертекстуальності	220
3.3.3.5. Категорія інтердискурсивності	235
Висновки до розділу 3	240

РОЗДІЛ 4. ЛІНГВОІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧЕНОГО

4.1. Маркери вербально-семантичного ярусу у структурі ЕМО	245
4.1.1. Вставні компоненти як дискурсиви в науковому мовленні	246

4.1.2. Комунікативно-прагматичні параметри дискурсивних слів	252
4.1.3. Вставлені поширювачі речення як засіб комунікативного впливу	264
4.1.4. Семантичні відношення, структура та функції вставлених речень	268
4.1.5. Синтаксичні параметри лінгвоіндивідуалізації ЕМО	273
4.1.5.1. Комунікативна специфіка інтерогативів	273
4.1.5.2. Емоційно-оцінні висловлювання в структурі науковолінгвістичного дискурсу	287
4.1.5.2.1. Окличні речення в ідіостилі вченого	287
4.1.5.2.2. Інтонаційно незакінчені та перервані речення	295
4.2. Маркери лінгвокогнітивного ярусу в структурі ЕМО	298
4.2.1. Дискурсивна метафора	298
4.2.2. Специфіка епітетних структур	310
4.2.3. Фразеологічні одиниці як вияв національно-культурного та суб'єктивного складника мовної особистості	319
Висновки до розділу 4	336

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ ЕЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧЕНОГО-ЛІНГВІСТА В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	342
5.1. Операційні поняття дослідження і таксономія комунікативних стратегій	343
5.2. Вербалізація аргументативної стратегії	347
5.2.1. Комунікативна стратегія аргументації	347
5.2.2. Тактики раціонального аргументування	350
5.2.3. Тактики ірраціонального аргументування	357
5.2.4. Тактики аналогічного аргументування	361
5.3. Комунікативна стратегія самопрезентації	366
5.3.1. Тактика об'єктивного інформування	367
5.3.2. Тактика суб'єктивного інформування	372
5.3.3. Тактика консолідації	374
5.3.4. Тактика планування	378
5.3.5. Тактика соціальної взаємодії	380
5.4. Критика як комунікативна стратегія	382
5.4.1. Тактика незгоди	385

5.4.2. Тактики уточнення та визначення інформативної лакуарності	388
5.4.3. Тактики жалкування та сумніву	391
5.5. Хеджинг як стратегія етикетизації наукового дискурсу	394
5.5.1. Специфіка стратегії хеджування	400
5.5.2. Комунікативні тактики стратегії хеджування	403
5.5.2.1. Тактика поради та її різновиди	403
5.5.2.2. Тактика компенсації	406
5.5.2.3. Тактика апроксимації	408
5.5.2.4. Тактика мітигації	411
5.6. Соціативно-інфлуктивна стратегія	417
5.6.1. Тактики побажання і подяки	418
5.6.2. Тактики похвали та компліменту	423
5.7. Мовно-патріотична стратегія елітарної мовної особистості	429
5.7.1. Тактики популяризації української мови і заклику	431
5.7.2. Тактики заохочення, пропозиції та впевненості	438
5.7.3. Тактика звернення до минулого й осуду	441
5.8. Естетична стратегія елітарної мовної особистості	444
5.8.1. Сутність естетичної стратегії	444
5.8.2. Тактики естетичної стратегії	445
Висновки до розділу 5	449
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	454
ЛІТЕРАТУРА	469

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВО – вставлена одиниця
- ВР – вставлене речення
- ДС – дискурсивне слово
- ЕМК – елітарна мовленнєва культура
- ЕМО – елітарна мовна особистість
- КТ – комунікативна тактика
- КС – комунікативна стратегія
- ЛКТ – лінгвокультурний типаж
- МО – мовна особистість
- МС – мовна свідомість
- НД – науковий дискурс
- НЛД – науковолінгвістичний дискурс
- ФО – фразеологічна одиниця

*Пресвітлій пам'яті моїх незабутніх батьків – Ганни та Петра
– присвячую...*

ВСТУП

У добу панування антропоцентричної наукової парадигми особливо гостро постає проблема репрезентації людини в мові. Вже не викликає сумнівів, що в мовній картині світу відбито ментальність і ціннісні пріоритети, етно- і психотип певного етносу в цілому та специфіку індивідуальної, зокрема й елітарної мовної особистості як уяскравленого представника національної самобутності. Поєднання загальнонародних та особистих знань, світоглядних концепцій, аксіосистемних домінант уможливорює реалізацію такої особистості насамперед на рівні її власних мовних уподобань та оригінальної мовленнєвої поведінки в комунікативному просторі будь-якого дискурсу. На тлі мовних смаків, мовної моди соціуму певної епохи елітарна мовна особистість вирізняється нестереотипним, самобутнім мовомисленням, високим рівнем комунікативної компетенції, індивідуалізованим світобаченням і світовідчуттям, що виявляються під час поліжанрових інтеракцій.

Питання, пов'язані з науковою кваліфікацією мовної особистості, стали предметом вивчення дослідників, які працюють у різних галузях гуманітарного знання – філософії (Е. Паніткова), психології (Л. Засекіна, О. Лавриненко, О. Леонтьєв, Г. Мерфі, Т. Слотіна, О. Уланович), соціології (Є. Боринштейн) тощо. У межах лінгвістичної парадигми цією проблематикою опікуються вітчизняні та зарубіжні дослідники (Л. Азарова, І. Голубовська, Ю. Горицька, С. Заостровська та О. Заостровський, С. Єрмоєнко, М. Іваницька, І. Малиновська, С. Потапенко; А. Ашева, Е. Берн, Г. Богін, С. Воркачов, О. Залогіна, К. Іванцова, О. Кабановська, В. Карасик, Ю. Караулов, Л. Клобукова, Т. Кочеткова, М. Ляпон, О. Михалевич, М. Мозер, В. Нерознак, М. Цуциєва, Дж. Ягер та ін.), які описують специфіку та структуру мовної особистості, розробляють відповідні класифікації та здійснюють її модельні реконструкції, формують операційні терміносистеми актуальних дослідницьких аспектів.

Так, розробки Г. Богіна (1980, 1982, 1984, 1986), Ю. Караулова (1987), Б. Зільберта (1994), В. Карасика (1994, 2002), І. Сентенберг (1994), К. Сєдова (1995, 1996, 1998, 1999), О. Сиротиніної (1997, 1998), С. Сухих (1997), Т. Кочеткової (1998, 1999), С. Воркачова (2001), В. Парсамової (2004), В. Нерознака й І. Халєєвої (2005), І. Колтуцької (2013) та ін. присвячено вивченню самого поняття *мовна особистість*, його структури у проекції на конкретні мовні особистості. В цих межах розглядають і поняття *комунікативна особистість*, кваліфіковане в працях В. Красних (1998), С. Сухих (1998), В. Карасика (2002, 2004), В. Дементьєвої (2003), О. Дмитрієвої (2004), М. Саломатіної (2003, 2004, 2005), Й. Стерніна (2007), та *дискурсна особистість*, представлене в роботах С. Плотникової (2008), Л. Синельникової (2011, 2013), А. Нікітіної (2013) тощо.

Останнім часом учені вдосконалюють наявні в цій царині напрацювання, пропонують нові підходи у вирішенні актуальних питань перспективної галузі мовознавства – лінгвістичної персонології (Ф. Бацевич, М. Голев, В. Гольдін, А. Загнітко, К. Іванцова, В. Карасик, Ю. Караулов, В. Кашкін, Л. Коміссарова, В. Конецька, Т. Космеда, В. Красних, Д. Мухортов, В. Нерознак, А. Нікітіна, Т. Островська, С. Плотникова, М. Саломатіна, К. Сєдов, Л. Синельникова, І. Синиця, О. Сиротиніна, Й. Стернін, І. Сусов, С. Сухих, М. Цуцієва та ін.). У цьому аспекті розширюється коло аналізованих мовознавцями дискурсивних виявів мовної особистості, до якого залучається епістолярний (С. Богдан, О. Братаніч, А. Загнітко, Ю. Караулов, А. Кур'янович, М. Лаппо, Л. Мацько, В. Парсамова, Л. Салімова), щоденниковий (Л. Дейна, С. Ігнат'єва, Т. Космеда, М. Лаппо), публіцистичний (А. Ашева, І. Данильченко), політичний (С. Єрьоменко, Н. Кондратенко, О. Луньова, Н. Петлюченко), художній (Т. Должикова, Т. Осіпова), сімейний (Ф. Бацевич і В. Чернуха) та інші дискурси і їхні різновиди.

Комплексне осмислення феномену елітарної мовної особистості (ЕМО) в різних дискурсах, започатковане в кінці ХХ ст. (Т. Кочеткова, С. Виноградов, О. Ворожбитова, О. Земська, Г. Інфантова, І. Карабулатова, О. Сиротиніна), триває й нині (В. Дружиніна, С. Ігнат'єва, Ю. Караулов, Л. Крисін, А. Кур'янович,

Т. Романова, Є. Санченко). У сучасних працях аналізують ознаки, притаманні такій особистості (О. Дмитрієва, Л. Мацько, Є. Санченко), звертають увагу на специфіку елітарної мовної особистості крізь призму типів мовленнєвої культури, зокрема навичок гарного мовлення (В. Гольдін, Г. Інфантова, І. Карабулатова, Т. Кочеткова, М. Лаппо, О. Сиротиніна, О. Сквородников, Й. Стернін), характеризують конкретних осіб, які реалізували себе в різних сферах діяльності (А. Ашева, А. Загнітко, С. Ігнат'єва, А. Кур'янович, Т. Романова, М. Силантьєва, І. Синиця, Т. Космеда). Такі особистості доволі часто яскраво репрезентують ті чи інші професійні галузі (Н. Бабич, В. Дружиніна, Т. Кочеткова, Г. Крохмальна, О. Семенов, М. Силантьєва, І. Синиця), де, проте, лідирують представники наукового знання, які досягли успіху, мають вагомі наукові здобутки і поціновувані сучасниками та нащадками. Це, як правило, неординарні впізнавані персони світової величини, які привертали і привертають увагу науковців, оскільки є зразком служіння науці й суспільству. Видатними представниками таких елітарних мовних особистостей стали М. Бахтін (Н. Сивцова, О. Аріскіна 2013), Н. Бехтерева (К. Кузьміна 2011), В. Вернадський (А. Кур'янович 2010), В. Виноградов (В. Арбузова 2007, Л. Кузнецова 2013, І. Федорченко 2002), Д. Лихачов (Т. Романова 2006), О. Лосєв (В. Дружиніна 2004), Ю. Лотман (В. Парсамова 2004, М. Лаппо 2014, Л. Салімова 2014), О. Реформатський (Л. Крисін 2008), В. Русанівський (Н. Баландіна 2011, Л. Даниленко 2011, Л. Шевченко 2014) тощо. Особистості вчених із багатющою науковою спадщиною аналізують як окремішну, неповторну індивідуальність, сформовану в академічній (науковій) сфері, де вона активно, повноцінно зреалізована і здатна транслювати свої професійні знання на велику аудиторію реципієнтів завдяки як своїй інтелектуальній довершеності, так і майстерному використанню неординарних комунікативних стратегій і тактик.

Теоретичні розробки комунікативних стратегій і тактик доволі ґрунтовно представлено у працях українських та зарубіжних мовознавців (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, І. Борисова, І. Гулакова, Т. ван Дейк, В. Дем'янков, О. Іссерс, Є. Ключев, Т. Ковалевська, А. Корольова, Г. Почепцов, О. Селіванова, О. Сквородников, І. Фролова). У полі зору дослідників перебувають комунікативні

стратегії в різнотипних дискурсах: політичному (Л. Алексенко, О. Атьман, О. Афанасьєва, М. Гулей, Л. Завальська, Ю. Іванова, Д. Каліщук, А. Ковалєвська, Н. Кондратенко, А. Краснякова, Н. Кузьмич, О. Паршина, Л. Славова, Л. Стрій, О. Шейгал), публіцистичному (М. Богачова, Ю. Краснопорова, І. Пірог, С. Шурма), медичному (М. Барсукова, Н. Литвиненко, Ю. Сметаніна-Болдвін, Ю. Ушакова, О. Шаніна), релігійному (М. Ділай, А. Салахова, М. Смирнова), юридичному (О. Діомідова, Н. Коваль, В. Круківський та О. Круківська, Л. Пелепейченко, Т. Скуратовська), спонукальному (Л. Ряполова), рекламному (В. Зірка, А. Ковалєвська, С. Козак, Н. Кутуза, Е. Лазарева, Ю. Пирогова, І. Шкіцька), конфліктному (О. Фадєєва, С. Форманова), художньому (І. Місягіна, О. Ручкіна) тощо. В цьому ж аспекті привернув увагу дослідників і науковий дискурс (О. Афанасьєва, О. Балацька, Л. Волкова, П. Кромптон, Т. Лещенко та М. Жовнір, О. Марюхін, А. Поліщук), жанри та категорії якого описали С. Базерман, В. Богданова, Е. Вентола, О. Галицька, О. Гніздечко, Н. Доронкіна, С. Єлісеєва, О. Єрченко, Л. Зільберман, О. Ільченко, Г. Кицак, В. Коваленко, М. Кожина, І. Колегаєва, І. Колесникова, М. Котюрова, І. Левчук, О. Попова, М. Разінкіна, І. Синиця, Л. Сологуб, К. Хайленд, В. Цапро, С. Шепітько, А. Ярхо, Т. Яхонтова та інші вчені. Проте *комплексний* аналіз комунікативної специфіки *елітарних* мовних особистостей у просторі наукового дискурсу в широкому спектрі їхньої презентаційної оригінальності ще не був представлений в українському мовознавстві попри нагальну необхідність ідентифікації і наукової реконструкції комунікативних особливостей представників української наукової еліти, встановлення базових складників модельної структури таких елітарних мовних особистостей у проєкції на психоментальні особливості українського етносоціуму, що і визначає **актуальність** дисертаційної праці, поданої у вигляді монографії.

Актуальність обраної проблематики увиразнюється неабияким інтересом науковців до питань реалізації антропоцентричного чинника в мові, виявлення специфіки мовної та концептуальної картин світу вченого, виокремлення його світоглядних домінант, ословлених у наукових працях. З огляду на це неабияк

якого значення набуває наукова кваліфікація надбань відомих лінгвістів, мовне оформлення результатів їхньої наукової діяльності, вивчення комунікативної специфіки вираження і способів утілення авторських інтенцій, що слугують зразками найвищого гатунку в осмисленні світу в цілому й осягненні мови зокрема. З двох основних лінгвоіндивідуаційних виявів мовної особистості, кваліфікованих А. Загнітком як зовнішньоперсонологійний і внутрішньоперсонологійний, що певною мірою корелюють із виявом у реалізації особистості ознак екстеріоризації, інтеріоризації й трансценденції у розумінні персоналістів [Загнітко 2017 а, с. 1], актуальним для пропонованого дослідження є другий, адже саме на цьому етапі особистість усвідомлено використовує набуті знання, вміння, навички, відбувається перехід від напрацьованого нею в попередній період фонду до осмисленої самопрезентації в соціумі. Цей вияв охоплює вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та прагматичний яруси структурної організації мовної особистості.

Крім того, актуальність дисертаційного дослідження підсилюється залученням наукового дискурсу, який становить значний інтерес для студіювання мовної особистості з огляду на особливу роль науки в сучасному комунікативному просторі та загальному розвитку суспільства, на глобалізаційні процеси сьогодення, а також на особливу державну вагу, якої набуває наука, зважаючи на виклики, що стоять перед людством у цілому, та необхідність осмислити і віднайти оптимальні шляхи наукового прогресу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми № 129 кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження комунікативної сугестії в поліжанрових дискурсах» (наказ № 634-18 від 17.12.2013 р.). Тему дисертації затверджено Вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 2 від 25 жовтня 2016 року).

Метою дисертаційного дослідження, представленого у вигляді монографії, є з'ясування комплексу виявів комунікативної специфіки елітарної мовної особистості у просторі українського наукового дискурсу.

Поставлена мета визначає необхідність вирішення таких конкретних **завдань**:

- деталізувати виміри реконструкції особистості в сучасній науковій парадигмі;
- висвітлити підходи до типологізації мовних особистостей у лінгвістичній науці;
- схарактеризувати теоретичне підґрунтя лінгвоперсонологічних кваліфікацій мовної особистості;
- обґрунтувати критерії, ієрархію й одиниці структурної організації мовної особистості, доповнивши її проміжними ярусами;
- розкрити суть поняття *елітарна мовна особистість* та сформулювати критерії її виокремлення, спираючись на теоретичні узагальнення й експериментальні дані;
- визначити параметри опису елітарної мовної особистості в різнотипних дискурсах;
- виявити специфіку наукового дискурсу в категорійному та жанровому обсязі;
- з'ясувати проблематику і схарактеризувати етапи дослідження елітарної мовної особистості вченого в науковому дискурсі;
- запропонувати оптимальний алгоритм аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості вченого в науковому дискурсі;
- описати елітарну мовну особистість лінгвіста як взірець українського вченого;
- проаналізувати лінгвоіндивідуалізації вченого-мовознавця на лексико-семантичному, фразеологічному і синтаксичному рівнях, що відповідають вербально-семантичному та лінгвокогнітивному ярусам у структурі мовної особистості;
- встановити таксономію комунікативних стратегій наукового дискурсу на матеріалі праць мовознавчого спрямування;
- виокремити особливості реалізації комунікативних тактик у межах стратегій досліджуваного дискурсу, що демонструють прагматичний ярус структурної організації мовної особистості;
- розробити теоретичні засади та методологічну базу нового

наукового напрямку – лінгвоелітології.

Об'єкт дослідження – елітарна мовна особистість.

Предмет дослідження – комунікативні аспекти репрезентації елітарної мовної особистості вченого в українському науково-лінгвістичному дискурсі.

Джерельною базою дослідження слугували тексти різних жанрів українського наукового дискурсу мовознавчого спрямування, репрезентовані в писемній (одноосібні та колективні монографії, статті, дисертації, автореферати, підручники, посібники, методичні вказівки, рецензії, передмови до підручників, посібників, збірників і словників, відгуки на автореферати дисертацій, дипломні роботи) та усній (радіопередачі, відкриті лекції, рецензії на засіданнях спеціалізованої вченої ради, а також виступи, поширені в інтернет-мережі) формах, авторами яких є відомі в Україні та за її межами вчені – члени-кореспонденти Національної академії наук України, доктори філологічних наук, професори С. Єрмоленко і Ю. Карпенко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови, почесний професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова П. Гриценко та доктор філологічних наук, професор О. Бондар. Науковий дискурс названих мовознавців обрано для дослідження з огляду на те, що, по-перше, вони є всевітньо відомими представниками двох фундаментальних лінгвістичних шкіл – Одеської і Київської; по-друге, мають надпотужний науковий доробок та є очільниками наукових шкіл, у межах яких вони виховали величезну кількість докторів і кандидатів філологічних наук; по-третє, репрезентують риси двох поколінь науковців, органічно поєднуючи класичні й новітні підходи до кваліфікації мовних явищ; по-четверте, яскраво реалізовували чи реалізують себе в низці різножанрових українськомовних дискурсів, зокрема публіцистичному, перекладацькому, епістолярному; по-п'яте, вони є неймовірно харизматичними особистостями, що засвідчують відгуки представників наукових кіл та тих пересічних громадян, які стикались із ними в різних справах. Ми свідомі того, що зазначені вчені є не єдиними представниками української мовознавчої еліти, до якої належить широчезне коло високоосвічених, талановитих і самобутніх лінгвістів, перелік котрих представле-

но зокрема і в «Енциклопедії сучасної України» [див. Енциклопедія сучасної України. Електронний ресурс], і в енциклопедії з української мови [Українська мова 2000], в інших вітчизняних та закордонних лексикографічних виданнях, перед іменами яких ми низько вклоняємося з безмежною шанобою і подякою за їхній внесок у розвиток як українського, так і світового мовознавства. Проте визначальними чинниками вибору саме цих поважних учених послуговувалась належність більшості з них (доктори філологічних наук, професори Ю. Карпенко, О. Бондар, а також почесний професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова П. Гриценко) до Одеської лінгвістичної школи, де формувалася і науковий світогляд авторки монографії, її наукові зацікавлення ономастикою, народознавством, функційною лінгвістикою, лінгвоекотологією, лінгвогеографією та діалектологією. Водночас наукові звершення члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора, завідувачки відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики С. Єрмоленко не лише вплинули на формування наукових уподобань авторки та і багатьох представників усієї філологічної науки, а й прислужились у вдосконаленні базових понять та реконструкції обраної дисертаційної проблематики. Крім того, високоповажна Світлана Яківна має давні зв'язки з представниками Одеської наукової школи (і в мовознавчих, і в літературознавчих колах), яскраво уособлює жіночий генотип талановитого науковця, який поєднує і визнання в усьому світі власне наукову діяльність, і педагогічну майстерність, завдяки якій торовано шлях у науку багатьом сучасним лінгвістам, і непросту адміністративну діяльність керівника в академічній установі, і неймовірну жіночу красу та чарівність. Додатковою підставою для звернення до наукового доробку цих мовознавців послуговували результати анкетування, проведеного серед студентів та викладачів філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та інших навчальних закладів (Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеський автомобільно-дорожній коледж, Одеський навчально-виховний комплекс № 1), результати якого показали, що найбільш згадуваними науковцями-сучасниками виявилися саме названі вище вчені.

Фактичну базу дослідження становлять різножанрові праці зазначених науковців, представлені у вигляді чотирьох монографій (загальним обсягом 1152 с.), авторських розділів у трьох колективних монографіях (загальним обсягом 252 с.), однієї докторської дисертації (382 с.), трьох підручників і посібників (загальним обсягом 700 с.), двох одноосібних збірників наукових статей (загальним обсягом 554 с.), одного автореферату на здобуття ступеня доктора наук (33 с.), ста наукових статей і тез (понад 850 с.), тридцяти двох рецензій (загальним обсягом 66 с.), тринадцяти передмов (загальним обсягом 42 с.), семи відгуків (загальним обсягом 32 с.), а також чотири аудіозаписи відкритих лекцій та відгуків на кандидатські дисертації, виголошених в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова на філологічному факультеті та засіданнях спеціалізованої вченої ради (тривалість 205 хв.), вісімнадцять аудіозаписів за матеріалами радіопередач (тривалість 205 хв.), одинадцять відеозаписів, поширених в інтернет-мережі (тривалість 442 хв.). Додатково прислужилися результати анкетування, здійсненого серед студентів та викладачів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова й інших навчальних закладів.

Методи дослідження. З огляду на комплексний характер предмета аналітичної реконструкції у пропонованій праці інтегровано загальнонаукові та спеціальні дослідницькі методи. У межах **загальнонаукових методів** прислужилися *аналіз* і *синтез* для здійснення теоретичних узагальнень та систематизації фактичного матеріалу; *індукція* – для вивчення мовленнєвої поведінки вченого в напрямку від мови до особистості й об’єктивування підсумків дослідження; *дедукція* – для аналізу комунікативних аспектів у напрямку від особистості до її мови; *описовий* – для загальної характеристики особливостей сучасного наукового дискурсу; *таксономія* – для класифікації досліджуваних стратегій і тактик; метод *кількісних підрахунків* – для визначення частотності та функційної динаміки зафіксованих вербальних маркерів у складі актуальних стратегій і тактик ЕМО; *зіставний* метод – для здійснення порівняльного аналізу способів вираження категорій наукового дискурсу, а також засобів лінгвоіндивідуалізацій у дискурсивній практиці вчених. Із-поміж **спеціальних лінгві-**

стичних методів залучено *дискурс-аналіз*, що уможливив з'ясування диференційних ознак наукового дискурсу та його репрезентаційної специфіки; *компонентний аналіз*, використовуваний для встановлення семантичної амплітуди мовних експлікацій особистості вченого; *прагматичний аналіз*, орієнтований на ідентифікацію та функційну параметризацію актуальних стратегій і тактик мовної особистості в науковому дискурсі; *контекстуально-інтерпретаційний аналіз*, скерований на виявлення комунікативних інтенцій науковця та семантичну стереометрію змісту висловлювання; *контент-аналіз*, який дав змогу визначити динаміку функціонування певних мовних одиниць і моделей у межах особистісних презентацій. Також застосовуємо й елементи *експериментальних методів*, зокрема асоціативного експерименту та анкетування для верифікації й об'єктивізації теоретичних припущень; принагідно послуговуємося методами *Мілтон-модельної ідентифікації* та *предикатних характеристик* мовлення (нейролінгвістичне програмування) для увиразнення комунікативної й індивідуальної оригінальності аналізованих елітарних мовних особистостей, зокрема для визначення рівнів їхньої комунікативної емпатії та коректної сугестії. Найбільш затребуваними в дослідженні стали методи *реконструкції мовної особистості* та її *мовне портретування*, що в комплексі уможливили висвітлення особливостей структурної організації елітарної мовної особистості науковця у його різновекторних комунікативних виявах. У межах мовного портретування вважаємо за необхідне окремо визначити *біографічний метод* (див. Плутархові «життєписи», праці Ш.-О. Сент-Бьова, М. Максимовича, П. Куліша, О. Огоновського, І. Франка), застосовуваний у науці (не лише в літературознавстві) «як якісний науковий аналіз психосоціальної реальності творчої особистості; мікро- та макросередовища творця, ексвізитних ситуацій, творчих планів та стратегій, індивідуального стилю творчої діяльності» [Коновальчук. Електронний ресурс] для вивчення проблеми творчої реалізації особистості, що в результаті надає змогу встановити своєрідні точки відліку, *ab ovo* психоментальних та аксіосистемних пріоритетів розглядуваних елітарних мовних особистостей українських науковців, що в подальшому і визначили відповідні моделі їхніх модельних інтерактивів.

Наукова новизна роботи зумовлена тим, що в ній уперше в українському мовознавстві: 1) комплексно досліджено елітарну мовну особистість ученого-лінгвіста як концентр наукового комунікативного континууму; 2) розширено класичну рівневу модель мовної особистості проміжними ярусами та виявлено їхні одиниці, відношення і стереотипи; 3) потрактовано поняття *елітарна мовна особистість*, визначено критерії її виокремлення на базі типових ознак, притаманних такій особистості; 4) систематизовано параметри опису елітарної мовної особистості в різнотипних дискурсах; 5) схарактеризовано етапи дослідження елітарної мовної особистості вченого в науковому дискурсі та запропоновано алгоритм її аналітичної реконструкції; 6) встановлено специфіку лінгвоіндивідуалізації елітарної мовної особистості вченого-лінгвіста на основних та проміжних ярусах її структурної організації; 7) описано комунікативні стратегії й тактики, реалізовані нею в процесі наукової творчості; 8) доведено, що доміnantними ознаками елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста є націєцентризм (українськоцентричний світогляд), мовоцентризм та емпатоцентризм, які відбиваються в мовностилістичній репрезентації та застосовуваних стратегіях і тактиках; 9) обґрунтовано наукову релевантність та розроблено теоретичні засади нового наукового напрямку – *лінгвоелітології*.

Теоретична цінність виконаного дослідження полягає в поглибленні основ теорії мовної особистості; уточненні вимірів її реконструкції в різних аспектах (психологічному, соціальному, філософському, культурологічному); поясненні сутності елітарної мовної особистості; визначенні критеріїв її виокремлення; узагальненні таксономії мовних особистостей; доповненні критеріїв, ієрархії та одиниць структури мовної особистості; вичленуванні етапів дослідження елітарної мовної особистості, яка реалізувалася в науковому дискурсі. Комплексний аналіз презентації елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста в науковому дискурсі на вербально-семантичному, лінгвокогнітивному і прагматичному та частково соціокультурному й емоційно-афективному ярусах на широкому фактичному матеріалі, а також виокремлення впливового потенціалу аналізованих стратегій і тактик сприятиме поглибленню засад лінгвоперсонології, до-

повненню таких сучасних напрямів наукової думки, як комунікативна і сугестивна лінгвістика, психолінгвістика та лінгвопрагматика, лінгвокультурологія і лінгвістика тексту, нейролінгвістичне програмування. У монографії започатковано новий напрям лінгвоперсонологічних досліджень – **лінгвоелітологію**, що має на меті систематизацію загального й ідіосинкратичного у світоглядних орієнтирах, культурі, моралі, мовних виявах та вподобаннях елітарної мовної особистості.

Практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлено можливістю їхнього використання у викладанні вишівських базових курсів із сучасної української мови (лексикологія та фразеологія, морфологія, синтаксис), стилістики і культури мовлення, риторики, комунікативної лінгвістики, актуальних напрямів філологічної науки, проблем світового мовознавства, методології філологічних досліджень, а також у спеціальних курсах із лінгвоперсонології, наукового мовлення, проблем комунікативного впливу тощо. Матеріали дослідження можуть прислужитись у створенні підручників і посібників, наукових розвідок із зазначених дисциплін, стати в нагоді під час написання кваліфікаційних робіт здобувачів ступеня бакалавра, магістра, а також доктора філософії і доктора наук філологічного напрямку. Крім того, одержані результати сприятимуть виробленню навичок публічного наукового мовлення та корекції особистісної поведінки.

Апробація результатів дослідження. Основні результати виконаного дослідження репрезентовано на 35 наукових заходах: 23 міжнародних наукових, науково-практичних конференціях та симпозіумах: «Практика комунікативного поведіння в соціально-гуманитарних дослідженнях» (Чеська Республіка, Прага, 2013); «Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives» (Австрія, Відень, 2014); «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (Одеса, 2014, 2016); Наукові читання пам'яті члена-кореспондента НАН України Юрія Олександровича Карпенка (Одеса, 2014); «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 2014, 2015); «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2015; Кропивницький, 2017); «Традиции и новаторство в филологических исследованиях» (Республіка Молдова, Бельці, 2015); «Актуаль-

ність и качество университетского образования: компетенции для настоящего и будущего» (Республика Молдова, Бельці, 2015); «Актуальные проблемы филологии и лингвистики» (Угорщина, Будапешт, 2016); «Тенденции развития языковых культур через призму соотношения их коммуникативных функций и культурно-исторического значения» (Великобританія, Лондон, 2016); «Прикладні лінгвістичні дослідження в умовах міжкультурної комунікації» (Острог, 2017); «Грамматичні читання – IX» (Вінниця, 2017); «Українська мова у парадигмі світової лінгвістики» (Одеса, 2017); «Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions» (ОАЕ, Дубаї, 2017); «Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів» (Львів, 2017); «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 2017); «Сучасні філологічні дослідження: поєднання інноваційних і традиційних підходів» (Грузія, Тбілісі, 2018); «Сучасна філологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (Одеса, 2018); «Сучасний вимір сучасних наук» (Львів, 2018); «Концептуальні проблеми розвитку філологічних наук у сучасному полікультурному просторі» (Київ, 2018); на 4 всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Мова Тараса Шевченка в контексті наукової парадигми ХХІ століття» (Одеса, 2014); «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (Херсон, 2015); «Актуальні напрями лінгводидактики» (Херсон, 2016); «Антропоцентрична спрямованість сучасної наукової лінгвістичної парадигми» (Миколаїв, 2017); на 5 *круглих* столах «Українська мова в дослідженнях одеських лінгвістів: інтеграція підходів» (Одеса, 2014-2018). Результати дослідження обговорено на щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 2014, 2016, 2018).

Структура та обсяг роботи. Монографія складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної наукової (698 позицій, із них 51 – іноземними мовами) та довідкової літератури (20 позицій), списку залучених писемних джерел фактичного матеріалу (145 позицій) та додатків, які представлені на двох дисках і містять 11 відеозаписів та 22 аудіозаписи мовлення вчених-мовознавців, оприлюднених у радіоефірі, інтернет-мережі, на відкритих лекціях та засіданнях спеціалізованої вченої ради.

У *вступі* розглянуто сучасний стан опрацювання досліджуваної проблеми, обґрунтовано актуальність, сформульовано мету й завдання, названо об'єкт і предмет дослідження, схарактеризовано його джерельну базу та використані методи, висвітлено наукову новизну, теоретичну цінність і практичне значення отриманих результатів.

У *першому розділі* зроблено огляд наукових здобутків, що сприяли формуванню теорії мовної особистості, розглянуто підходи й аспекти її вивчення, висвітлено особливості становлення та коло інтересів лінгвістичної персонології як окремої галузі мовознавства, окреслено проблеми таксономії і структурної організації мовної особистості. Також у розділі обґрунтовано наукову доцільність нового наукового напрямку – лінгвоелітології та запропоновано алгоритм аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста як базового предмета її дослідження.

Другий розділ присвячено кваліфікації поняття елітарної мовної особистості та критеріїв її вирізнення, характеристиці такої особистості в різних дискурсах (медійному, епістолярному, щоденниковому, художньому).

У *третьому розділі* здійснено наукову кваліфікацію і мовне портретування елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста (з ретроспекцією біографічних відомостей як джерельних у її загальнокомунікативному і професійному становленні), а також проаналізовано основні ознаки, завдання й аспекти дослідження наукового дискурсу, його найважливіші категорії (аргументативність, адресантність, адресатність, інтертекстуальність, інтердискурсивність) та жанрову стратифікацію у проекції на специфіку їхньої презентації елітарною мовною особистістю вченого-лінгвіста, що відповідно ілюструє перший і другий етапи загального алгоритму її аналітичної реконструкції.

Четвертий розділ охоплює репрезентативний комплекс лінгвоіндивідуалізацій елітарної мовної особистості вченого на вербально-семантичному та лінгвокогнітивному ярусах, залучених для відповідного аналізу різнорівневих мовних одиниць (лексико-семантичний, фразеологічний, синтаксичний рівні), що становить третій етап загального алгоритму її аналітичної рекон-

струкції. Ідіосинкратичні особливості ЕМО вченого висвітлено на тлі етнічної специфіки науковолінгвістичного дискурсу.

У *n'ятому розділі* досліджено прагматичний рівень науковолінгвістичного дискурсу, що передбачає вивчення комплексу використовуваних українською елітарною мовною особистістю комунікативних стратегій і тактик, вербалізованих за допомогою різних засобів, і визначає межі четвертого, узагальнювального етапу в алгоритмі її аналітичної реконструкції.

Загальні висновки містять основні результати дослідження специфіки репрезентації елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста та перспективи подальшого опрацювання дисертаційної проблематики.

Авторка монографії висловлює глибоку і щиру подяку своєму науковому консультантові та редакторові монографії – доктору філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова високошановній **Тетяні Юріївні Ковалевській** за активне спонукання до наукової творчості, натхнення, потужну підтримку та всебічну допомогу; високоповажним рецензентам наукової роботи – доктору філологічних наук, професорові, декану факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка **Тетяні Пилипівні Вільчинській**; доктору філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича **Олені Валентинівні Кульбабській**; доктору філологічних наук, професорові, декану філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка **Ярославу Петровичу Яремку** за цінні поради, зауваження, позитивну оцінку результатів наукової діяльності. Також висловлюємо подяку члену-кореспонденту Національної академії наук України, доктору філологічних наук, професорові, завідувачу відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України **Світлані Яківні Єрмоленко**, доктору філологічних наук, професору, директорові Інституту української мови, почесному професору Одеського національного університету імені І. І. Мечникова **Павлові Юхимовичу Гриценку**

за дозвіл використання результатів їхньої наукової діяльності в нашому дисертаційному дослідженні. Щиру подяку адресуємо і доктору філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Олені Юріївні Карпенко та родині доктора філологічних наук, професора Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Олександра Івановича Бондаря за надані безцінні матеріали, з величезним пієтетом використані в представленій монографії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

У розділі систематизовано різноаспектні виміри мовної особистості в межах психології, соціології, філософії та культурології, схарактеризовано вектори її вивчення в мовознавчих науках, висвітлено історичні підвалини становлення і теоретичне підґрунтя лінгвоперсонології як базової науки про мовну особистість, удосконалено положення про структурну організацію мовної особистості, обґрунтовано наукову доцільність нового наукового напрямку – лінгвоелітології та запропоновано алгоритм комплексного дослідження елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста як базового предмета її вивчення.

1.1. Особистість як інтердисциплінарний об'єкт дослідження: виміри реконструкцій

Сучасний етап розвитку світової науки свідчить про антропоцентричну спрямованість різних її галузей, у тім числі й лінгвістики. Це спонукає дослідників до вивчення власне суб'єкта пізнання, яким виступає безпосередній носій мови – мовна особистість (МО). І. Голубовська, перефразувавши думку Ф. де Сосюра, твердить, що інтерес мовознавців перемістився з дослідження правил гри в шахи (структурно-семантичний підхід) на самих гравців (антропоцентричний підхід) [Голубовська 2008, с. 25]. Серед доволі широкого кола праць антропоцентричного напрямку на особливе місце претендують ті, що досліджують саме мовну особистість. Різні підходи до вивчення МО оприявлено низкою праць вітчизняних і зарубіжних авторів (Є. Боринштейн, С. Голик, І. Голубовська, О. Глазова, Г. Емірсуїнова, Л. Засєкіна, М. Іваницька, В. Карасик, О. Куварова, В. Махінов, Е. Паніткова, І. Синиця, В. Шевцова, І. Ярощук та ін.), що широко репрезентують актуальність й інтердисциплінарність розглядуваного поняття.

Використання терміна МО у низці галузей науки – лінгводидактиці і психолінгвістиці, стилістиці художнього мовлення і

лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці та лінгвоперсології – свідчення неабиякої затребуваності звернення до «людського чинника» в мові, маркування антропоцентричного ракурсу досліджень. Таку популярність цього термінологічного словосполучення пояснюють його синтезованим характером, який відбиває міждисциплінарність сучасних досліджень людини як такої, інтеграцію гуманітарних наук, а всередині лінгвістики – об'єднання різних її напрямів [Иванцова 2010, с. 24]. На цьому ж наголошує І. Колтуцька, зазначаючи, що у всіх дисциплінах, пов'язаних із мовою, – у психології, філософії, дидактиці – увагу привертають дослідження, «кінцева мета яких максимально детально описати мовну особистість, реконструюючи її специфічні риси з певного текстового масиву, в якому зафіксовано ті чи ті типи дискурсів» [Колтуцкая 2013, с. 294]. Поняття МО має об'єднувчий характер, що підтверджує тенденцію сучасної науки до синтезу, міждисциплінарної інтеграції знання, розширення та укрупнення об'єкта дослідження, що відрізняє її від попередніх тенденцій до атомізму, детального аналізу, надмірної диференціації [Ольшанский 2004, с. 80]. Сказане акцентує на можливості та й необхідності вивчення МО в широкому спектрі наук про людину.

Інтегрований характер розглядуваного поняття об'єктивують наукові виміри реконструкцій МО, виформовані в психології, соціології, філософії та культурології і відповідно сфокусовані на певному аспекті особистісних реконструкцій, що вимагає детальнішого розгляду таких підходів, представлених у наступних підрозділах.

1.1.1. Психологічний вимір особистості

У понятті МО відбиваються філософські, соціологічні та психологічні погляди на суспільно значущу сукупність фізичних і духовних властивостей людини, що становлять її якісну визначеність. МО розуміють як комплекс психофізичних властивостей індивіда, які уможливають створення і сприймання мовних поведомлень [Воркачев 2001]. Психофізичні параметри є суттєвими у формуванні особистості, що засвідчують ґрунтовні напрацювання в царині психології.

Теорію особистості у психології сформовано на основі концепцій та підходів багатьох відомих дослідників, які фокусували увагу на певних аспектах особистості. З. Фройд звертав увагу на розвиток особистості, природу людини, вважаючи інстинкти рушійною силою її поведінки. Психоаналітичний підхід Фрейда до особистості являє собою поєднання теорії з оцінкою особистості, що просякає всі аспекти уявлень дослідника про людську поведінку. У структурі особистості З. Фройд розрізняє три основні компоненти: *Воно*, *Я*, *Супер-Я*. Такий поділ особистості відомий як структурна модель психічного життя. Під *Воно* вчений розумів примітивні, інстинктивні та вроджені аспекти особистості. *Я* – це компонент психічного апарату, що слугує «виконавчим органом» особистості й ділянкою перебігу її інтелектуальних процесів та розв’язання проблем. *Супер-Я* відповідає за соціалізацію людини: з метою ефективного функціонування в суспільстві вона повинна мати систему цінностей, норм та етики, релевантних прийнятим у її оточенні [Хьелл, Зиглер 2006, с. 78-81]. Таким чином, структура особистості має тричленну будову і передбачає єдність несвідомого, свідомого та надсвідомого.

Розробляючи основи індивідуальної психології, А. Адлер зупинився на порівняно невеликій кількості принципів, які формують особистість: відчуття неповноцінності та компенсація, прагнення до переваги, стиль життя, соціальний інтерес, творче Я, порядок народження, фікційний фіналізм. Міркуючи над питанням про типи особистостей, учений зазначає, що вони залежать від стилю життя. Оскільки у будь-якої людини стиль життя неповторний, то виокремлення типів можливе тільки в результаті грубого узагальнення. Відповідно до стилю життя, на думку А. Адлера, можна розрізнити чотири типи особистостей і зрозуміти поведінку людини: той, який керує; той, який бере; той, який уникає; соціально-корисний типи [Адлер 2007; Хьелл, Зиглер 2006, с. 120-121]. У розглядуваній теорії особистості акцентується на унікальності кожного індивідуума і тих процесів, за допомогою яких люди долають власні недоліки, рухаючись до своїх життєвих цілей.

К. Юнг розвиток особистості розумів як динамічний процес, як еволюцію впродовж усього життя. Особливого значення

він надавав «віднайденню себе», оскільки кінцевою метою життя є вияв себе, становлення єдиного, неповторного і цілісного індивіда [Юнг 2009; Jung. Електронний ресурс; Хьелл, Зиглер 2006, с. 142]. Дослідник є автором класифікації типології особистостей, в основі якої лежать ознаки, що вказують на особистісні відмінності за домінуючим напрямом інтересів людини – екстраверсія й інтроверсія.

У гуманістичній психології людину розглядають як свідому істоту, як активного творця власної особистості. Опис особистості і подій у її житті ґрунтується не на минулому або майбутньому, а на дійсному досвіді [Столяренко 2012, с. 47]. Вказана терія особистості має два основних напрями: «клінічний» напрям репрезентують погляди американського психолога К. Роджерса, а основоположником «мотиваційного» напрямку є американський дослідник А. Маслоу. Спільне для обох напрямів – думка про основне джерело розвитку особистості, яким є вроджені тенденції до самоактуалізації [Психологія 2009, с. 277]. Згідно з теорією К. Роджерса, тенденція до самоактуалізації – це потреба людини реалізувати свої природні можливості. Американський психолог А. Маслоу «головною характеристикою особистості вважав потяг до самоактуалізації, самовираження, до творчості та любові, в основі яких лежить гуманістична потреба нести людям добро» [Столяренко 2012, с. 48-49]. Ядро особистості утворюють потреби в добрі, моральності, доброзичливості, з якими людина народжується і які вона може реалізувати за певних умов. Гуманістичну теорію особистості також розробляв і Е. Фромм. Він стверджував, що поведінку людини можна зрозуміти тільки в аспекті впливів культури, де різні соціальні системи впливають на потреби людини. Особистість у його розумінні – це продукт динамічної взаємодії між вродженими потребами і тиском соціальних норм та приписів. У формуванні особистості активну роль беруть не лише соціологічні, а й політичні, економічні, релігійні та антропологічні чинники. З огляду на екзистенційні потреби і соціальний контекст Е. Фромм [Fromm 1968; Fromm. Електронний ресурс] вирізняв п'ять соціальних типів характеру, що панують у сучасному суспільстві: рецептивний, експлуатувальний, накопичувальний, ринковий та продуктивний.

Г. Оллпорт – представник диспозиційного напряму психології особистості – вважав, що кожна особистість є унікальною, а її унікальність можна зрозуміти через визначення конкретних рис особистості. Також учений був переконаний, що, вивчаючи людську поведінку, потрібно поєднувати гуманістичні й індивідуальні підходи [Allport 1968]. Дослідника характеризують як еклектичного теоретика, який поєднував поняття з галузі філософії, релігії, літератури і соціології та залучав їх для опису багатства і складності людської особистості. Г. Оллпорт, ґрунтуючись на праці Е. Шпрангера «Типи людей» (1922), у котрій названо основні типи цінностей, запропонував виокремлювати шість таких різновидів, різною мірою притаманних особистості: теоретична, економічна, естетична, соціальна, політична та релігійна. У різних людей спостерігаються неоднакові комбінації цінностей як суттєвої частини особистості [Хьелл, Зиглер 2006, с. 208-209]. Д. Леонт'єв, називаючи вченого архітектором психології особистості, зауважує, що Г. Оллпорт стояв біля витоків теорії рис гуманістичної психології, написав перший узагальнювальний підручник із психології особистості. Йому належить заслуга створення психології особистості як особливої предметної галузі [Леонт'єв 2002]. Г. Оллпорт сформулював відому дефініцію особистості, яку подають у багатьох підручниках із психології: особистість – динамічна організація психофізичних систем індивіда, котра зумовлює характерну для нього поведінку і мислення. Із цього випливає, що особистість у розумінні вченого – це постійно змінювана система, яка залежить від багатьох чинників.

Р. Кеттел теж активно цікавився питаннями структури, розвитку, мотивації, психопатології, психічного здоров'я особистості тощо. О. Столяренко зауважує, що в цілому теорія Кеттела – найбільш комплексна система поглядів на особистість у сучасній психології, яка повністю спирається на використання точних емпіричних методів дослідження і ставить на меті здійснення прогнозування особистісної поведінки. Г. Айзенк, погоджуючись із Р. Кеттелом, був переконаний, що риси й типи особистості визначаються передусім генетичними чинниками, спадковістю. На відміну від гуманістичної теорії, де акцент ставлять на соціальній залежності особистості, у диспозиційній теорії цього дослідни-

ка панує думка про те, що на формування особистості докілья практично не впливає [Айзенк 1995; Столяренко 2012, с. 34-35, 38]. Він створив вичерпну кваліфікацію особистісних структур та розробив метод, що уможлиблював передбачення поведінки особистості.

Із кута зору біхевіористів, будь-який тип особистості можна сформувати на замовлення. Б. Скіннер стверджував, що особистість – це сукупність соціальних навичок, сформованих унаслідок оперантного навчіння. Оперантом він називав будь-яку зміну середовища [Психологія 2009, с. 283-284]. З іншого боку, американський психолог із польським корінням А. Бандура – представник соціально-когнітивного напрямку вивчення особистості – вважав, що поведінка, особистісні аспекти і соціальний вплив – це взаємозалежні детермінанти, оскільки на поведінку впливає середовище, а люди відіграють активну роль у створенні соціального середовища й інших обставин. За цією теорією, людська поведінка формується шляхом опанування певних патернів [Столяренко 2012, с. 58]. Теорія соціального навчіння представника цього ж напрямку Дж. Роттера – це спроба пояснити, як індивід навчається певної поведінки, взаємодіючи з іншими людьми й оточенням. Таким чином, його теорія вказує на важливість мотиваційних і когнітивних чинників для пояснення поведінки особистості в контексті соціального середовища та з'ясовує, як особистість взаємодіє з іншими людьми.

Американський психолог Дж. Келлі був одним із перших персонологів-когнітивістів, хто надав особливого значення мисленнєвим процесам як основній особливості функціонування людини. Він створив теорію особистості на основі конструктивного альтернативізму. Ця теорія особистісних конструктів являє собою підхід до розуміння людей, що ґрунтується на спробі увійти в їхній внутрішній світ та уявити собі, який вигляд мав би цей світ із найбільш вигідної для них позиції [Фрейдджер 2002, с. 20]. Основний постулат Дж. Келлі полягав у тому, що від того, як людина прогнозує майбутнє, залежить її поведінка.

К. Левін – німецький та американський психолог, теоретик і експериментатор, представник когнітивного підходу до вивчення особистості – теж належить до фундаторів когнітивної персоно-

логії [Lewin 1935]. Його наукові ідеї значною мірою вплинули на розвиток соціальної психології, гештальтпсихології і стали основоположними для різних шкіл та напрямів. На особливу увагу заслуговує теорія поля, суть якої полягає в тому, що людина живе і розвивається в «психологічному полі» предметів, які її оточують. Б. Зейгарник зауважувала, що в К. Левіна психологічне поле являє собою не об'єктивну реальність, а феноменологічний світ. Таке розуміння категорії поля вказує на суб'єктивний характер об'єктивної реальності. Поведінка людини може бути вольовою і польовою. Перша залежить від внутрішніх потреб та мотивів, друга – від впливу зовнішніх об'єктів, тобто польова поведінка особистості не залежить від внутрішнього світу людини [Зейгарник 1981]. Отже, К. Левін – засновник психологічної теорії поля, яка становить метод аналізу простору як окремої людини, так і групи. Ключовим поняттям у його теорії є життєвий простір, що охоплює всю множину реальних і нереальних, актуальних, минулих і майбутніх подій, котрі перебувають у психологічному полі індивіда на цей момент, тобто все, що може так чи так зумовити поведінку особистості. Із цього випливає, що поведінка – це функція особистості та її життєвого простору на певний момент [Столяренко 2012, с. 44-45].

Наразі в психології плідно опрацьовують питання здібностей та здатностей особистості, що пов'язані з її психічними процесами і властивостями. За С. Рубінштейном, психічні процеси людини перетворюються у свідомо регульовані дії або операції, які вона особисто скеровує на вирішення життєвих завдань, а її психічні властивості визначаються спрямованістю (чого хоче людина), здібностями (що може людина), характером (що є людина) [Рубинштейн 2002, с. 679-681]. Психічні властивості формуються й розвиваються в процесі діяльності людини, оскільки вона не народжується особистістю, а стає нею; особистість є продуктом більш пізнього розвитку порівняно з індивідом, є новостворенням [Рубинштейн 2002, с. 746; Леонтьев 2000, с. 493]. О. Леонтьев зазначив, що у багатьох народів світу заведено змінювати ім'я людини після того, як вона стала особистістю, тобто вступила в суспільні відношення з іншими: стала членом общини, воїном, мисливцем [Леонтьев 2000]. У концепції ж Л. Виготського люди-

на мислиться як суспільно-історична істота, бо залежить від своєї епохи та суспільства, від культурного контексту. Особистість, за О. Леонтєвим, – новоутворення, властиве тільки людині, в основі якого перебуває розвиток суспільного за своєю природою ставлення людини до світу [Леонтєв 2000, с. 495]. Її суттю є сукупність суспільних відношень, у яких вона реально існує: ставлення до предметного світу, тобто до речей та людей. Особистість маніфестують стосунки з дійсністю, реалізовані через діяльність.

Спрямованість особистості, основою якої є мотивація, визначає її потреби, інтереси, ідеали. Загальні здатності людини є виявами здатності до навчання і праці. Формування характеру залежить від свідомої діяльності, світогляду, переконань, учинків, звичок тощо. О. Леонтєв поділяє загальні здатності на природні, біологічні за своєю суттю (сприйняття, відчуття, мислення), та специфічно людські, що формуються під час індивідуального розвитку [Леонтєв 1960]. Загальні здатності є складниками структури моделі мовної особистості й організують кілька рівнів. Це вже згадуваний біологічний, а також мовний та психологічний рівні, що репрезентують власне людські здатності. Детальніше зупинимося на рівнях та їхніх компонентах, виокремлених і проаналізованих такими вченими, як Л. Виготський, О. Леонтєв, Н. Хомський, О. Пузанкова, Л. Засекіна, О. Уланович та ін., оскільки саме ці рівні становлять основу структурної організації особистості як такої та водночас – феномену мовної особистості як предмета нашого дисертаційного дослідження. О. Лавриненко узагальнює погляди щодо структури особистості з кута зору психології та пропонує вирізняти рівні і компоненти [Лавриненко 2009], де всі рівні особистості втілюються в когнітивному, мотиваційному й емоційному компонентах.

Біологічний рівень. Закладені генетично особливості індивіда, його органи чуття і мовлення виражаються через когнітивний компонент. До таких генетично зумовлених особливостей уналежнено екстравертованість / інтровертованість, логіку / інтуїцію, схильність до моно- чи полілінгвальності. Біологічні параметри індивіда також виявляються на мотиваційному й емоційному рівнях. Мотивація зумовлена різними потребами індивіда, що спонукають його до діяльності: необхідністю самовираження,

потребою в спілкуванні, потребою впливати на інших. Завдяки базовим біологічним емоціям індивід наповнює об'єкти довкілля особистісним сенсом. Усі компоненти (когнітивний, мотиваційний та емоційний) також виявляються на мовному рівні.

Мовний рівень. Когнітивний компонент мовного рівня містить мовну здатність, мовні здібності, мовні знання, мовну картину світу. Детальніше розглянемо мовну здатність. Її витлумачують як сукупність стійких індивідуально специфічних психодинамічних та діяльнісних характеристик носія мови, що визначають його готовність до сприймання і породження мовлення. Ця здатність виявляється в кількісних та якісних особливостях породження висловлювання, останні з яких дають змогу особистості варіативно використовувати засоби мови [Дьоміна 2009]. Щодо природи мовної здатності існують антагоністичні позиції науковців. Суть першої (Н. Хомський, Е. Ленненберг) полягає в розумінні її як такої, що закладена біологічно, успадковується і розвивається відповідно до віку людини (позиція раціоналістів). Представники іншої позиції (Б. Теплов, Л. Виготський, О. Леонтьєв) переконані в соціальній природі мовної здатності: вона не є вродженою, а виформовується в процесі комунікації (позиція емпіриків) [Vygotsky 1978; Леонтьев 2005]. Мовна здатність «формується в кожній окремій людині на основі вроджених психофізіологічних особливостей організму та під впливом мовленнєвого спілкування» [Леонтьев 1963, с. 138]. Таким чином, вона зумовлена двома чинниками: біологічним, що виконує роль механізму розгортання вказаного феномену, та соціальним, зумовленим процесом входження людини в соціум.

У структурі мовної здатності як складного і багатоаспектного явища, як однієї зі спеціальних здатностей людини розрізняють три компоненти: мовний механізм (здатність опановувати мову), мовна організація людини (ментальна репрезентація й організація знаків і норм функціонування в комунікації), мовленнєвий механізм (здатність здійснювати мовленнєві дії) [Уланович 2009]. О. Пузанкова розуміє структуру мовної здатності як сукупність її параметрів, серед яких вирізняє здатність здійснювати логіко-мовні операції та здатність до мовної творчості [Пузанкова 2004, с. 7]. У межах останньої перебувають різні рівні розвитку складників:

рівень розвитку творчого компонента логічного мислення; рівень розвитку мовної інтуїції, що базується на інтуїтивному мисленні; рівень розвитку образного ладу мовлення, ґрунтованого на образному мисленні; рівень розвитку емоційного складника.

Особистості притаманна розвинута мовна картина світу, що являє собою сукупність знань про цей світ, відображену за допомогою системи відповідних засобів. Мовні здатність і здібності є інструментом оптимального мовного втілення цих знань, ефективною когнітивною обробкою мовлення (сприймання й породження граматично правильних, чітких за змістом та естетично структурованих висловлювань) [Лавриненко 2011, с. 7]. Таким чином, мовна здатність як елемент когнітивного компонента стимулює розвиток мовних здібностей, ефективно застосування яких також сприяє здобуванню мовних знань, виробленню мовної компетенції і формуванню мовної картини світу. Крім узаяного, на цьому рівні актуалізовано вище названі компоненти – мотиваційний та емоційний. Перший із них активується завдяки комунікативним ситуаціям, у яких затребувані різні комунікативні ролі особистості, другий – марковано за допомогою вербальних і невербальних маркерів емоційного стану. Отже, мовний рівень теж формують когнітивний, мотиваційний та емоційний компоненти.

Психологічний рівень. Складниками когнітивного компонента є свідомість та картина світу. Свідомість – найвища форма відображення і вищий тип психіки, що робить дієздатною всю систему складників особистості. Вона тісно пов'язана з концептуальною та мовною картиною світу. Глобальний образ світу, як трактує картину світу В. Постовалова [Постовалова 1988], перебуває в основі світогляду людини, що відбиває притаманні світові характеристики в суб'єктивному сприйманні. Мотиваційний компонент аналізованого рівня (діяльнісно-комунікативні потреби) спирається на мовні цілі, мотиви і настанови, що визначають не як проміжну ланку, а як важливий елемент, який гарантує перехід до осмислення себе як окремішньої особистості [Лавриненко 2009; Засекіна 2007].

Таким чином, у психології феномен особистості трактують як сукупність пізнавальних, емоційних та мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як пред-

ставника певного національно-культурного простору [Засекіна 2007, с. 83]. Це суб'єкт, мова якого найповніше відтворює культурну спадщину народу, що виявляється у вербальних та невербальних елементах комунікації, мовних стереотипах, правилах етикету тощо.

Психологи велику увагу приділяють складникам структури особистості, що цілком логічно й закономірно, оскільки саме психологічні аспекти значною мірою зумовлюють діяльність особистості, відображають її мислення і віддзеркалюють індивідуальні риси. Проте, з огляду на те, що людина – соціальний конструкт, який існує та реалізується в соціумі, суттєвим параметром особистості також є соціологічний вимір.

1.1.1. Соціологічний вимір мовної особистості

Особистість як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин вивчає соціологія особистості – одна з галузей загальної соціології. Соціальними параметрами особистості є соціальні відносини, соціальний статус, соціальна роль. Соціальні відносини є найважливішим елементом суспільного життя. Торкаючись питання соціального виміру особистості, необхідно наголосити на тому, що основним засобом перетворення індивіда в особистість (у межах нашого дослідження – у мовну особистість) є його соціалізація, що охоплює такі моменти: 1) процес залучення людини до певних соціальних відносин, у результаті якого МО певним чином є реалізацією культурно-історичного знання суспільства; 2) активну мовленнєво-мисленнєву діяльність за нормами і законами етномовної культури; 3) процес засвоєння законів соціальної психології народу. Оскільки засвоєння національної культури і формування соціальної психології можливі тільки за допомогою мови [Азарова 2013], то два останні аспекти соціалізації відіграють особливу роль у становленні мовної особистості.

Із кута зору соціології МО – система, що виникає в суспільстві і розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження та закріплення соціальних відносин і взаємодій, як умова та продукт культури [Боринштейн 2004, с. 65]. Соціальні відносини тісно пов'язані із соціальним статусом та соціальною роллю. У зв'язку

з тим, що два останніх поняття є основними елементами структури особистості, зупинимося на них детальніше. Соціальний статус – становище в суспільстві, що залежить від статі, віку, етнічної належності, освіти, родинного статусу. Він складається з приписаних (стать, національність, раса, успадкований титул) та здобутих (освіта, посада, звання, кваліфікація) характеристик.

Дослідники вважають, що, з одного боку, мовна культура особистості залежить від її соціального статусу і ролі в суспільстві, а з іншого – сама мова формує та визначає соціальне існування особистості [Боринштейн 2001, с. 49]. Мовлення – найважливіша характеристика соціального статусу людини, що в тій чи тій формі закріплений у семантиці багатьох мовних одиниць. Соціальна індикація мовлення прослідковується у фонетиці, лексиці та граматиці [Карасик 1991, с. 58]. Статусні відносини людей віддзеркалюють суспільний устрій, що впливає на мовну культуру особистості. Мова соціального статусу, наголошує В. Карасик, являє собою складну систему значень співвідносної нерівності між учасниками спілкування. Такі значення виражаються в стилі життя, культурних цінностях, нормах поведінки і тому широко репрезентовані в мові [Карасик 1991, с. 322]. Вчені описують мовні індикатори певних суспільних груп: родини, шкільного класу, колективу, молоді, особи чоловічої чи жіночої статі тощо. Зважаючи на те, що мова – невід’ємний складник перебігу соціальних процесів, стимул соціальної взаємодії, зрозумілим стає необхідність розгляду МО як суб’єкта соціальної діяльності.

Іноді соціальний статус потрактовують як соціально-культурний статус, розуміючи під ним соціальну належність людини, її освіту, професію, посаду. Соціально-культурний статус – одна з найважливіших ознак, яка формує мовну особистість індивіда. Це пояснюється тим, що специфіка професії не може не накладати відбиток на свідомість, мовленнєву поведінку, що, у свою чергу, закріплює за кожною особистістю певну соціальну позицію в суспільстві. Професія суттєво впливає на формування мовної особистості, а також породжує певні очікування оточення з приводу поведінки індивіда в тій чи тій ситуації спілкування [Плавская 2009, с. 36]. Отже, соціальний статус особистості та її поведінка – взаємозумовлені поняття.

Соціальна роль – це поведінка, що відповідає суспільним нормам і залежить від соціального статусу. Це виконувана відповідно до соціального статусу функція особистості. Функції корелюються із загальноприйнятими суспільними нормами і можуть закріплюватися в законах, статутах, інструкціях та ін., що відбивають вимоги соціуму до конкретних соціальних ролей [Верба-нець, Субот, Христюк 2009; Примуш 2004]. Соціальну роль людини розуміють як схвалений суспільством еталон поведінки, що відповідає конкретній ситуації спілкування та соціальній позиції особистості, тобто її статусу [Горелов 2005, с. 149]. Таким чином, соціальна роль пов'язана із соціальним статусом, який характеризує місце людини в соціальній ієрархії суспільства. Будучи членом суспільства, організації, колективу, групи тощо, особистість виконує відповідну соціальну роль – мати, чиновник, учений, донька та ін. Рольовий набір особистості як сукупність її соціальних ролей може охоплювати одночасно кілька ролей: у родині – батько, син, чоловік, у суспільстві – працівник, керівник, громадянин. Отож, соціальні ролі можуть бути неемоційними та емоційними, прописаними і досягнутими, формальними і неформальними. З поняттям соціальної ролі пов'язані соціальні типи особистостей.

Структура соціальних властивостей охоплює характерні риси особистості як продукту суспільного розвитку, як члена суспільства. Набір цих рис виформовує соціальний тип особистості, що являє собою суттєві, повторювані, типові, відносно стійкі, відбиті у свідомості та поведінці соціальні властивості. Комбінація соціального й індивідуального в особистості вможливує виокремлення її типів: демократичного, авторитетного, толерантного, конформного [Примуш 2004]. З іншого боку, українські соціологи [Головаха, Бекешкіна, Небоженко 1992] розробили типологію особистостей, що ґрунтується на історичній основі та будується з опертям на розвиток суспільства впродовж 70-90-х років ХХ ст. Три типи особистості («розчинена» в суспільстві, відчужена від суспільства, «перехідний» тип) формують соціальну структуру цього періоду й відповідно репрезентують інстинктивний потяг до стадності, відокремлення від держави і політики, недовіру до влади та релігійний потяг. Крім основних

елементів, що вказують на інтегрованість особистості в соціум, її структура охоплює соціально зумовлене ставлення до дійсності (цінності особистості), соціальну активність і здатність до саморегуляції. Ціннісні орієнтації – це система соціальних цінностей, що скеровують особистість у її діяльності. Соціальна активність (а вона буває навчальною, трудовою тощо) передбачає готовність до діяльності відповідно до потреб, зацікавлень та цінностей особистості [Примуш 2004].

Мовна особистість, отже, є суб'єктом суспільних відносин, зокрема в аспекті впливу на неї і на її соціально-культурну діяльність мовної культури національно-соціальної групи, до якої належить ця особистість [Іваницька 2012, с. 152]. Включаючись у соціальні відношення, будь-яка людина стає особистістю і бере участь у створенні сенсу життя, в конструюванні фрагмента реальності. Соціально значущими параметрами особистості, що формуються в соціумі, є суспільні потреби й обов'язки людини – прагнення реалізувати професійні здібності та отримати відповідну оцінку суспільства. Соціальний вимір особистості на передній план висуває дослідження її соціального статусу та соціальної ролі. Втім, і соціальний статус, і соціальна роль базуються на глибинних потребах особистості, її світоглядних концепціях, усвідомленні своєї ролі в життєвому континуумі, що в цілому визначає домінуючу роль філософських вимірів МО як базових у її психоментальному та соціальному комплексі.

1.1.3. Філософський вимір мовної особистості

Різним періодам історії філософії завжди були притаманні глибокі роздуми про єство людини. Спираючись на античне вчення софістів, які змістили акцент зі світу природи на світ людини, і водночас заперечуючи його, Сократ розробляє власний погляд на суть людського життя. Він замислюється над процесом самопізнання. Його систему прийомів, відому як «сократівський діалог», утілено в гномі «Пізнай самого себе». Сенсом майєвтичного методу Сократа є допомога співрозмовникові усвідомити суть чеснот, моральної поведінки людини. Через самопізнання він вивчав основи людського життя [История античной диалек-

тики 1972, с. 145]. Б. Спіноза як представник філософії Нового часу вважав основним питанням проблему людини та її щастя. Людина в нього зливається з Богом, поєднується з природою, але саме божественне начало робить її справді вільною. В епоху Просвітництва розвинулася теорія соціального середовища, за якою людину визнають продуктом обставин і виховання. Так, на думку П. Гольбаха, людина така, яким є соціальне середовище. З іншого боку, німецький класик І. Фіхте переконаний у могутності та незалежності людини. У межах його теорії людина – мета філософії і мета світобудови, природне створіння, яке, проте, є господарем природи [Мареев, Мареева 2003]. Отже, з античних часів філософію цікавить, що є людина, яка її суть, роль та призначення. Ці ж фундаментальні питання є провідними в новій та новітній історії.

У філософії Г. Сковороди центральне місце теж посідає проблема людини, її призначення, висвітлена як у його філософсько-богословських, так і власне літературних творах. Поняття *внутрішньої людини*, розкриті в «сократівських» діалогах, зокрема в «Діалозі, или разглаголе о древнем мірѣ», є осердям його філософсько-богословської думки. Воно спирається на поняття *серця* як невидимої природи психічного життя людини. Серце для Сковороди – це думка, щось підсвідоме, світле й темне водночас [Сковорода 2011, с. 26]. На ґрунті цих роздумів Г. Сковороди розвивались ідеї таких українських філософів, як Кл. Ганкевич, В. Щурат, «історик духу» Д. Чижевський, який до сковородівської «кордоцентричної філософії» П. Лодія, П. Юркевича, С. Гогоцького долучив також Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Куліша. Отже, в центрі уваги українських мислителів постає динамічна особистість, буття якої є процесом творення себе, процесом самопізнання, шляхом до щастя.

Формування персоналізму в Росії пов'язують з іменем М. Бердяєва. За своїм спрямуванням персоналістське вчення М. Бердяєва є оптимістичним і гуманістичним, оскільки завдання персоналізму вчений убачав у звільненні людини, поверненні її втраченої в тоталітарних державах гідності. Він підкреслював, що основною проблемою філософії є проблема особистості й суспільства, оскільки саме через цю антиномію потрібно будувати будь-яке філософське вчення про людину [Бердяев 1995].

В зарубіжній філософії персоналізм розвинувся як один із теїстичних напрямів. Із цього напрямку згодом розвинулися різні теорії особистості, де визнають особистість первинною творчою реальністю й вищою духовною цінністю, а весь світ – появою творчої активності верховної особистості – Бога. Особистість у філософії розуміють як не матеріальну і не ідеальну, а психофізично нейтральну; світ у теорії персоналізму – це ієрархія осіб, що доводить і Е. Муньйо, якого вважають основоположником і головним теоретиком французького персоналізму, основним питанням якого став універсальний розвиток людини, особистість, її криза в буржуазному світі. Е. Муньйо та його соратники (Ж. Лакруа, М. Недонсель, Г. Мадіньє, П. Фресс та ін.) завдяки своїй діяльності сподівалися на появу людей нового покоління, які матимуть відповідальну позицію у світі, будуть готові здійснювати особистісний вибір і суспільно вагомий діяльність незалежно від світоглядної точки зору та ставлення до релігії, професійних занять і класової належності [Горохов 2009, с. 115-116].

Спираючись на напрацювання класиків філософської думки, сучасна дослідниця соціально-філософських і лінгвофілософських аспектів конструювання реальності мовною особистістю Е. Паніткова дійшла висновку стосовно діалектичного зв'язку індивідуального та соціального, який виражається в тому, що поняття МО може застосовуватися для позначення як індивідуального для кожного мовця способу використання мовних засобів, так і когнітивно-дискурсивного інваріанта. У межах теорії соціального конструювання реальності МО розуміється як потенційно або актуально залучений до взаємодії з іншими суб'єкт, який за допомогою мови здійснює осмислення, концептуалізацію світу, спілкування з іншими особистостями, а також самовираження за допомогою тих способів, які притаманні людській мові загалом, національній мові, мові різних соціальних спільнот, а також мові конкретного індивіда [Паніткова 2012, с. 206]. Отже, взаємодія особистості із соціумом відбивається в її соціальній та мовленнєвій діяльності.

Коментуючи основні філософські підходи до поняття особистості як такої (або ж мовної особистості як центрального поняття нашого дослідження), вчені зазначають, що особистість тут

розглядають як системне утворення, якому властиві пізнавальні мотиви, демонстративність, почуття реальності, мислеутворювальна функція, естетична спрямованість, ментальність та комунікативність [Боринштейн 2001], що реалізується в соціальному контексті як основі становлення МО і невід’ємній умові її життєдіяльності, даючи підстави казати про актуальність соціально-філософського тлумачення феномену особистості. Вивчення МО як суб’єкта мовної діяльності в соціальному контексті зумовлено кількома причинами: необхідністю дослідження природи мовної особистості з огляду на її індивідуальний внесок у соціальний дискурс; діалектикою індивідуального та колективного в соціальній діяльності, реалізовуваною двома опозиціями: конвенційність – інтенційність, інструментальність – креативність. Аналіз особистості носія мови доводить, що в соціально-філософській площині структура інтенційності МО – плід інтерсуб’єктивності, результат суб’єктивізації колективного комунікативного досвіду, бо колективні конвенції певною мірою адаптуються до інтенцій мовця, втілюваних за допомогою власних стратегій і тактик невербальної та вербальної поведінки, а джерелом свободи мовної особистості як суб’єкта соціальної діяльності є онтогенез особистості й мовні реалії. Відповідно до чинних у мовній спільноті конвенцій МО керується власними вподобаннями стосовно вибору теми, якості й кількості мовлення. Використання мови є засобом утілення інтенцій МО, кодом для передачі соціальної інформації і власне самою соціальною дією. Мовна спільнота орієнтує суб’єкт дискурсивної діяльності на засвоєння необхідних мовних норм (інструментальність), а МО як суб’єкт діяльності може творчо себе виявляти, руйнуючи деякі стандарти мови (креативність). Єдність інструментальності та креативності передбачає дві моделі мови: інструментально-номенклатурну й функційно-ігрову [Сахарова 2015], що не заперечує свободи творчості МО в межах мовних норм і правил та яскраво виявлятиметься в комунікативних моделях поведінки проаналізованих нами представників елітарних мовних особистостей (див. наступні розділи).

Отже, узагальнюючи сучасні кваліфікації особистості у філософії, відзначаємо актуальність соціально-філософського підходу, який охоплює такі аспекти: соціально-онтологічний (вияв-

лення основи і межі мовної індивідуальності), праксіологічний (аналіз діалектичних протиріч її мовленнєвої діяльності) та аксіологічний (закономірності становлення її ціннісної ієрархії). Онтологічною основою формування МО виступає взаємодія індивіда з власною мовною свідомістю (МС) та МС суспільства як утіленням колективної мовної свідомості. Становлення МО відбувається в процесі соціальної діяльності, де активізуються названі вище протиріччя. Ціннісні пріоритети особистості утворюють систему, що містить власні і соціальні цінності [Сахарова 2017, с. 4, 17]. Таким чином, сукупність перерахованих аспектів визначає філософський вимір МО, специфіку її МС, ієрархію цінностей. МО за філософського підходу розуміється як носій мови, у якому поєднано його індивідуальність у всьому спектрі її експлікацій та особливості соціуму в обов'язковій проекції на специфіку його культурологічної спадщини.

1.1.4. Культурологічний вимір мовної особистості

Про зв'язок мови, культури й особистості вчені розмірковують здавна. Це засвідчують праці багатьох визначних зарубіжних та українських дослідників, що репрезентують різні лінгвістичні напрями і школи: Я. Грімм, Ф. Буслаєв, О. Афанасьєв, І. Гердер, В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, О. Потебня, Е. Сепір, Б. Ворф, І. Огієнко й ін. Німецький учений В. фон Гумбольдт підкреслював невіддільність рідної мови від культури народу. Будучи переконаним у її тісному зв'язку з духовним началом суспільства, він стверджував, що мова народу є його духом, а дух народу – це його мова, яка втілює індивідуальне життя нації [Гумбольдт 2000, с. 68, 72]. Виробивши напрям, кваліфікований як лінгвофілософська антропологія, що скерована на пояснення єдності мови, мислення й культури, він заклав «лінгвістичне підґрунтя для об'єднання наук про культуру» [Бацевич 2009, с. 59]. Е. Сепір та Б. Ворф теж розробили концепцію співвідношення мови, мислення й культури, відому як гіпотеза лінгвістичної відносності, сформульовану в першій половині ХХ ст. [Сепір 1993]. Незважаючи на критику певних положень гіпотези про вплив мови на культуру як на менш структуровану систему, вона містила позитивні

моменти: співвідношення мовної та концептуальної картин світу, вплив мови на пізнавальну діяльність людини в ранньому віці, її роль у формуванні картини світу, що в цілому прислужилось у подальших фундаментальних розробках лінгвокультурологічного спрямування.

У тісній взаємозалежності мови, виховання і культури були переконані й І. Огієнко, В. Сухомлинський, М. Грушевський, В. Сімович та ін. І. Огієнко стверджував, що в рідній мові закодовано нашу культуру, що «українська мова невідривна від своїх українських звичаїв», є основою нашої віри, історії та культури [Огієнко 2010, с. 106, 108], де саме з мовної культури, на думку В. Сухомлинського, починається шлях до пізнання: «від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин» [Сухомлинський 1977, с. 508].

МО «формується в конкретному соціальному, етнічному і мовно-культурному середовищі, асимілюючи за допомогою мови його різноманітний досвід», а отже, провідну роль у її становленні відіграють соціоетнічні та культуромовні чинники [Бацевич 2018, с. 11], які впливають на ціннісні орієнтири, мислення, вербальну й невербальну поведінку МО, усвідомлення нею світу. Культура етносу, крім узгодженої системи ідей, схем мислення і поведінки, етичних та естетичних цінностей, норм, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів, організації побуту тощо, обов'язково відтворена в системі національної мови [Селіванова 2008, с. 278]. З огляду на це МО керується цією системою в усіх жанрах комунікативних виявів і тому повинна володіти етнокультурною компетенцією. Культурно-мовна компетенція як складник етнокультурної є невід'ємним компонентом мовної особистості. Її кваліфікують як здатність носіїв певної етнічної культури і мови впізнавати в мовних одиницях та мовленнєвих продуктах культурно значущі установки й конвенції, ціннісні орієнтири, культурні коди і можливість їхньої переінтерпретації; організувати власну комунікативну поведінку та синтезувати тексти відповідно до цієї культури [Селіванова 2008, с. 286-287]. Відомий вітчизняний учений, фундатор української школи комунікативістики Ф. Бацевич у цьому плані відзначає і можливість формування

полікультурної особистості як результату гетерогенних впливів соціального середовища [Бацевич 2014 б].

Як окрема галузь мовознавства, сформована на ідеях етнолінгвістики про зв'язок між мовою і культурою, лінгвокультурологія сформувалась у 90-і роки ХХ ст. Специфіку певного етносу, його самобутність у межах цієї науки пізнають через взаємовідношення мови та культури, мови та етносу, мови та ментальності. Транслятором інформації культурного характеру, безперечно, є людина – МО, яка формується в певній системі координат, заданій важливими для етносу цінностями, патернами соціальної поведінки, особливостями світобачення. У культурології МО досліджують як певний лінгвокультурний типаж (ЛКТ), під яким розуміють узагальнених упізнаваних представників конкретних груп суспільства, поведінка котрих відображає норми лінгвокультури в цілому і впливає на поведінку всіх представників суспільства [Карасик 2007]. Теорія ЛКТ перебуває на перетині лінгвокультурології та лінгвоперсонології, що вможливує опис культурно-мовних параметрів збірних типів особистості, які характеризуються специфічною комунікативною поведінкою.

Джерельною базою для дослідження ЛКТ як типізованих багатомірних утворень слугує «живий» матеріал «самопрезентації» реальних осіб у публіцистичних текстах, текстах блогів та форумів інтернет-ресурсів або зафіксований у текстах художньої літератури, в кінодискурсах, словниках та довідниках, а також матеріал, отриманий експериментальним шляхом (опитування інформантів, анкетування й ін.). За спостереженнями Д. Демидової, залучуваний для аналізу ЛКТ мовний матеріал буває двох видів: фрагменти мовлення представників типізованої групи, отримані в ході інтерв'ю, а також літературні, медійні та публіцистичні тексти, що є вторинними стосовно особистості, чію комунікативну поведінку аналізує дослідник. Опис первинного матеріалу є традиційним науковим методом мовознавства, вторинний зближує лінгвокультурологію з літературознавством, що можна трактувати як відносну об'єктивність, оскільки характеристику реально існуючих людей узагальнено [Демидова 2017, с. 46-47].

Результатом застосування таких лінгвокультурологічних методів стали спроби узагальненої типологізації МО, у межах

якої вирізняють російську МО (Ю. Караулов), МО Західної та Східної лінгвокультури (Т. Снітко), етносемантичну особистість (С. Воркачов), семіологічну (А. Баранов) та словникову особистість (В. Карасик) тощо. У процесі таких аналітичних реконструкцій до уваги беруть поняттєві, ціннісні й образні характеристики певного типу залежно від обраного пріоритетного аспекту. За лінгвокогнітивного підходу досліджують образно-поняттєві ознаки ЛКТ, втілені в системі його актуальних концептів, де об'єктом виступає типізована особистість; за лінгвокультурного підходу вивчають образно-оцінні характеристики МО, а отже, він базується на понятті стереотипу і його об'єктом є впізнавана особистість; за лінгвоперсонологічного підходу актуальним є лінгвістичне портретування, котре оперує поняттям модельної особистості і його об'єктом є особистість, яка вплинула чи впливає на інших представників культури [Дубровская 2017, с. 44-45], що є особливо актуальним для нашої роботи. У межах такого підходу МО досліджують як ЛКТ, поведінка якого відбиває норми етнічної лінгвокультури. Теорія ЛКТ уможливує й опис культурно-мовних параметрів збірних типів особистості, які характеризуються специфічною комунікативною поведінкою в широкому спектрі її культурологічних виявів на рівнях ментальності, ідентичності, ціннісних доміант МО. Розмірковуючи про ємність феномену МО, дослідники акцентують увагу на тому, що людина – найскладніша з усіх систем, відомих науці, оскільки її існування не вкладається ні в соціальні, ні в природні, біологічні закономірності, ні навіть у їхню сукупність. Аналіз же цієї надскладної і багатоаспектної системи забезпечує синтез філософського, психологічного, педагогічного, етичного, естетичного, культурологічного аспектів її вивчення [Щуцьева 2014, с. 182], що застосовуємо і в нашому дослідженні, скерованому на полівимірну і цілісну реконструкцію МО, здійснену в пріоритетній царині її лінгвоперсонологічних інтерпретацій, синтезованих на ґрунті наявних у мовознавчій науці різноаспектних кваліфікацій феномену мовної особистості, найактуальніші з яких детально проаналізовано в наступних підрозділах нашої роботи.

1.2. Проблема таксономії мовних особистостей у лінгвістиці

Вербальна домінанта поведінкових комплексів МО зумовила її активне опрацювання в низці різноаспектних лінгвістичних напрямів, зокрема у психолінгвістиці, нейролінгвістичному програмуванні, лінгвосоціоніці, лінгвокультурології та комунікативній лінгвістиці, у межах яких розроблено типологічні класифікації мовної особистості з урахуванням її відповідних параметрів. Узагальнення актуальних підходів дало змогу сформувати основи лінгвоперсоналогічної особистісної кваліфікації.

1.2.1. Типологія мовних особистостей у психолінгвістиці та нейролінгвістичному програмуванні

Одні з найгрунтовніших класифікацій мовної особистості, здійснених із максимальним урахуванням її глибинних психологічних властивостей і їхніх нерозривних зв'язків із нейрофізіологічною механікою мовленнєвопороджувальних процесів, розроблено у психолінгвістиці та нейролінгвістичному програмуванні (НЛП) як надсучасних напрямках наукового знання, скерованих на стереометричний, ємний аналіз природи і структури МО у всьому комплексі її дискурсивних виявів (Т. Ковалевська).

Джерельну базу психолінгвістичних інтерпретацій МО становлять наявні у психології фундаментальні типології мовної особистості за рисами її характеру і темпераменту, представлені насамперед у працях К. Юнга [Юнг 2009], у яких виокремлено екстра- й інтроверсійні психотипи особистості, що надалі розвинено Г. Айзенком [Айзенк 1995], Дж. Гілфордом [Guilford 1967], а також К. Леонгардом у його праці «Акцентуйовані особистості» [Леонгард 2000], де автор виявляє демонстративні, педантичні, застряглі, збудливі; гіпертимічні, дистимічні, афективно-лабільні, афективно-екзальтовані, тривожні, емотивні; екстравертовані, інтровертовані типи особистості. Перші з них визначено за акцентуйованими рисами характеру, другі – за акцентуйованими рисами темпераменту, треті – за особистісним рівнем. Під акцентуацією в цілому він розуміє надмірне вираження певної риси темпераменту або характеру особистості, що робить її незвичай-

ною та становить певне відхилення від стандарту. Відповідно до запропонованої типології К. Леонгард характеризує і персонажів літературних творів.

Найзатребуванішим із зазначених способів виміру характерних рис особистостей є диференціація на тих, хто керується екстраверсійною чи інтроверсійною життєвою установкою. Проте у психології функціонує і поняття *амбіверт*, що забезпечує точніший поділ особистостей з огляду на неможливість існування в чистому вигляді екстраверсії й інтроверсії. Амбіверт – найчастотніший психотип. Узявши до уваги рівень комунікативної компетенції людини і її психологічні характеристики, пропонують виокремлювати дев'ять типів мовних особистостей: сильна МО-інтроверт, сильна МО-амбіверт, сильна МО-екстраверт; посередня МО-інтроверт, посередня МО-амбіверт, посередня МО-екстраверт; слабка МО-інтроверт, слабка МО-амбіверт, слабка МО-екстраверт. Т. Космеда наголошує при цьому, що рівень комунікативної компетенції не залежить від психотипу, оскільки перше є показником інтелекту та досвіду духовно-практичної діяльності [Космеда 2011, с. 203].

Узагальнення психологічних інтерпретацій типологізації особистостей, а також залучення напрацювань у галузі психіатрії сприяли створенню психолінгвістичних моделей МО у всьому спектрі її нормативних та позанормативних (патологічних) виявів, де основним критерієм розмежування МО слугує поведінкова шкала або когнітивно-емоційний критерій. Так, експонуючи досягнення цих наук на художній текст, В. Белянін виявляє певну закономірність: усі взяті до уваги критерії зводяться до двох типів особистостей, виокремлених ще К. Юнгом. Скажімо, екстравертований тип особистості за Д. Овсянико-Куликовським – об'єктивний (негоцентричний), за Р. Шиллером – наївний, за Р. Де Гурманом – візуальний, за К. Юнгом – візіонарний, за А. Пріето – відкритий, за Р. Мюллером-Фрейнфельсом – втілюючий; інтровертований тип особистості за Д. Овсянико-Куликовським – суб'єктивний (егоцентричний), за Р. Шиллером – сентиментальний, за Р. Де Гурманом – емотивний, за К. Юнгом – психологічний, за А. Пріето – закритий, за Р. Мюллером-Фрейнфельсом – виражальний. Проте патологію, акцентуацію та норму

В. Беянін розуміє таким чином: патологія – це значне відхилення від норми, що характеризується асоціальною поведінкою; акцентуація – надмірне вираження певних рис характеру, що виявляється як соціальна неадаптованість, а на шкалі нормативності є крайньою точкою; норма – бажаний стан особистості, який, утім, не демонструє індивідуальності особистості [Беянін 2000]. Патологічний стан особистості відбивається на соціальній і комунікативній поведінці. Зокрема, надмір пасивних конструкцій, порушення зв'язності мовлення властиве людині, хворій на параною; використання зменшено-пестливих суфіксів, зниженість стилю – на епілепсію; відмова від говоріння спостерігається при депресії; логорея – при маніакальності; абстрактне та псевдонаукове мовлення – при шизофренії [Пашковський 1994].

Аналізуючи художні тексти, В. Беянін бере до уваги емоційно-змістовий компонент доміанти текстової діяльності автора твору. Емоційно-змістова доміанта – когнітивне й емотивне мірило, притаманне певному типу особистості, яке слугує психічною основою метафоризації та вербалізації картини світу в тексті [Беянін 2000]. Психолінгвістичний аналіз художніх творів російської і світової літератури, здійснений ученим за принципом вичленування емоційно-змістової доміанти, уможливив створення типології авторських текстів та їх поділ на *світлі, активні, темні, печальні, веселі, красиві, складні*, що корелює і з типами авторської особистості. Кожен тип тексту характеризується певною тематичною та мовною системністю [Беянін 1988], а в праці «Основи психолінгвістичної діагностики» психолінгвістичну типологію текстів співвіднесено з акцентуованою свідомістю їхніх авторів [Беянін 2000].

Отже, психолінгвістична і патопсихолінгвістична типологія В. Беяніна базується на доміанті емоційно-змістового плану, що корелює з типом акцентуації характеру людини, відбиває дійсність через індивідуальну призму світосприймання, залучаючи відповідні вербальні засоби й охоплюючи певні теми, що перебувають у сфері інтересів матеріального, соціального та емоційного світу особистості. Характер емоційно-змістової доміанти як основи картини світу в цій типології узалежнено від авторської інтенції.

Кажучи про вербальне підґрунтя особистісних типологізацій, неможливо не згадати відомі праці Е. Берна, який за психологічним станом *Я* вирізняє позиції (ролі) Батька, Дорослого та Дитини, виконувані особами в різних комунікативних інтеракціях [Берн 2016]. Ці думки розвинуті й у працях інших дослідників. Наприклад, роль Батька в концепції Р. Шульца реалізується у двох варіантах: батько критичний та батько турботливий, дитина ж може виявляти себе як вільна, пристосовувана особистість або як бунтівник [Schulz 1996], що підтримує і Й. Стернін [Стернін 2015, с. 124]. Т. Ковалевська, екстраполюючи цю класифікацію у сферу НЛП, відзначає, що нейролінгвістичними маркерами стану Батька найчастіше виступають модальні оператори необхідності й універсальні квантифікатори, котрі увиразнюють категоричність відповідної поведінки. Стан Дорослого вербалізовано завдяки толерантнішим, некатегоричним формулам кооперативного спілкування. Найвищий ступінь егоцентричності, експлікованої в я-висловлюваннях, емотивних конструкціях з афективним компонентом, зосереджено в стані Дитини [Ковалевська 2003, с. 367-368].

За С. Сухих і В. Зеленською, комунікативна поведінка людини може розгортатися за двома базовими сценаріями, які залежать від установки на співпрацю з партнером або активне ухиляння від такої співпраці, що є підґрунтям розрізнення кооперативного і конфліктного типів особистості [Сухих, Зеленская 1997], розвинених К. Хорні, яка ще 1945 р. виокремила три типи особистості: з орієнтацією на людей (поступливий тип), орієнтацією від людей (відособлений тип), орієнтацією проти людей (ворожий тип) [Horney 1937, р. 97-99].

У межах соціальної психолінгвістики К. Седов розробляє питання конфліктології, зорієнтованої на гармонізацію процесу міжособистісної комунікації. Дослідник пов'язує типи МО з використовуваними стратегіями: інвективною, куртуазною та раціонально-евристичною. Перший тип тяжіє до інвективної мовленнєвої стратегії, що відображає емоційно-біологічні реакції особистості, вербалізовані у формах інвективи, другий – до куртуазної мовленнєвої стратегії, яка надає перевагу етикетному спілкуванню, відповідним формам соціальної взаємодії, а третій

– демонструє розсудливість, поміркованість, за якої негативне втілюється в непрямих формах [Седов 1997; Седов 2002]. З огляду на це дослідник виокремлює конфліктний, центрований і кооперативний типи особистості [Седов 2002], де для конфліктного типу властива агресивна поведінка на всіх рівнях її вияву; центрований тип зациклений на собі, перебиває співрозмовника, змінює тему; кооперативний тип орієнтується на партнера, погоджуючись із ним, або на себе і комунікативного партнера одночасно.

Конфліктний тип репрезентовано двома різновидами. Конфліктно-агресивному типові особистості властива пряма агресія, зумовлена антагоністичною чи конкурувальною метаінтенцією. Іntenцію самоствердження у формі непрямой агресії реалізує конфліктно-маніпуляторський тип особистості. Агресивність експліковано за допомогою інвектив, прокльонів, погроз, маніпулювання ж набуває форми повчання, непрямой погрози і виявляється як свідома неповага до іншого учасника комунікації, нав'язування йому своєї думки. Пізніше К. Седов виокремив чотирнадцять агресивних субжанрів (мовленневих актів, тактик), у яких реалізується конфліктно-агресивний тип особистості – погроза, інвектива, обурення, звинувачення, докір, ущипливість, насмішка, демонстрація образи, прокляття, злопобажання, відсилання, грубе припинення комунікативного контакту, констатація некомпетентності, погрозливе мовчання [Седов 2005, с. 96], що охоплюють спектр агресивної поведінки мовця. В цьому ж плані додамо, що, досліджуючи конфлікт на матеріалі біблійних, художніх і публіцистичних творів, а також усного мовлення, С. Форманова виокремила найпоширеніші інтенції конфліктної поведінки мовця (обіцянка образити та принижувати, погроза зіпсувати кар'єру, негативна характеристика властивостей певної особи, звинувачення та підозра, привселюдна зневага, порівняння з тваринами), вербалізовані за допомогою відповідних засобів. До таких уналежнено лексико-семантичні групи номінацій особи (за її віком, інтелектуальними здібностями, зовнішністю) та ставлення до неї [Форманова 2013, с. 335-336, 344]. Зауважимо, що в межах НД можливі елементи «несприймання» опонента термінологізовані як інтелектуальна чи наукова інвектива [Форманова 2012; Зубов

2009], проте в досліджуваному нами матеріалі прикладів такої інвективи не зафіксовано.

Центрований тип МО поділяється на активно-центрований і пасивно-центрований різновиди. Активний егоцентрик у типології К. Седова характеризується елементарною нездатністю стати на бік партнера, домінувальною позицією у висловленні власних думок, емоцій, пасивний егоцентрик часто ігнорує співрозмовника, не виявляє активного зацікавлення у продовженні спілкування.

Кооперативно-комформний і кооперативно-актуалізаторський різновиди в межах кооперативного типу розрізняються тим, що перший виявляє в основному вдаваний інтерес до співрозмовника, з метою налаштуватися на партнера ставить питання, перепитує, втішає його та співчуває, а другий активно бере участь у спілкуванні, демонструючи справжній інтерес до співрозмовника.

Отже, за К. Седовим, існують такі типи МО за здатністю до кооперації: конфліктний агресор, конфліктний маніпулятор; активний егоцентрик, пасивний егоцентрик; кооперативний конформіст, кооперативний актуалізатор, які відповідно репрезентують інвективну, куртуазну та раціонально-евристичну особистості. Раціонально-евристична МО ученого переважно представлена як кооперативний актуалізатор, рідше як кооперативний конформіст або активний егоцентрик (у певних ситуаціях, наприклад, під час наукової суперечки), що в цілому відповідає меті, завданням НД, у межах якого він діє та співвідноситься з жанром. Додамо, що, на думку О. Сахарової, останній, раціонально-евристичний тип, зважаючи на культурно-історичні та соціальні обставини, можна диференціювати на окремі підтипи, перший із яких (раціональний) характеризується дотриманням етичних норм, що відповідають європейським стандартам, другий (евристичний) – демонструє стратегії свободи (мовленнєвої, поведінкової), що часто має форму мовної гри [Сахарова 2003; Сахарова 2012, с. 119-121].

Типологія мовних особистостей, запропонована Г. Большовою, спирається на емпіричні дані та психологічні характеристики особистості. Основним критерієм здійсненої нею лінгвопсихологічної (термін Г. Большової) класифікації обрано особливості

використання мовцем знакових структур, що корелюють із психологічними змінними і дають підстави для виокремлення метасимволічної, емфатичної, фактографічної та репрезентативної МО [Большова 2015, с. 47-50].

У межах нейролінгвістичного програмування особистісну типологізацію здійснюють за комплексом її вербальних і невербальних виявів у тісному зв'язку з нейрофізіологічним субстратом. Так, щонайперше до уваги беруть шляхи отримання і зберігання інформації, співвідносні зі специфікою репрезентативних систем – систем образів, відчуттів та уявлень [Бендлер, Гриндер 2015], до яких належать візуальна, аудіальна і кінестетична, де остання представлена єдністю сенсорних, смакових та нюхових відчуттів. Як зауважує Т. Ковалевська, у сприйнятті світу «величезну роль відіграють нейрофізіологічні фільтри, пов'язані з природними каналами отримання та обробки інформації» [Ковалевська 2014, с. 83], врухування нейрофізіологічної механіки яких і дало підстави типологізувати візуалів, аудіалів та кінестетиків. З огляду на те, що «лексикон будь-якої мови ... містить номени на позначення тих референтів позамовної дійсності, що є модальнісно маркованими та актуальними для буття людини і протягом еволюції набули вербалізованого статусу, а також і власне вербалізованих атрибутів модальнісних феноменів – назв та ознак, властивостей кожної РС (репрезентативної системи – А. Р.)» [Ковалевська 2014, с. 84], мова конкретної особистості відображає її належність до того чи іншого типу, щонайперше виявлювану на рівні так званих предикатів – маркерів конкретної репрезентативної системи, тому «наш вибір слів буде свідчити про те, яку репрезентативну систему ми використовуємо» [О'Коннор, Сеймор 1997]. Поглиблена лінгвістична кваліфікація предикатів в особистісному мовленні дала змогу Т. Ковалевській резюмувати, що «кінестетичну модальність найчастіше виявляють дієслова та прикметники, оскільки вона часто передбачає безпосередню взаємодію відповідних органів чуття та екстралінгвального референта в процесі перцепції. Візуальна маркованість реалізована різноманітними морфологічними категоріями через притаманні їхній семантиці симультанні характеристики. Аудіальна – здебільшого дієсловами на позначення власне мовленнєвих дій та прикметни-

ками, в семантиці яких містяться описові характеристики артикульованого мовлення» [Ковалевська 2008 б, с. 252].

На рівні невербальних маркерів установлення візуальної, аудіальної чи кінестетичної домінанти в поведінці МО насамперед здійснюється через аналіз її зовнішнього контуру (детальніше див. [Ковалевська 2008 б]) та латеральних рухів очей, оскільки «рухи ... очей тісно пов'язані з такими мисленнєвими процесами, як робота уваги, пам'яті та розмова із самим собою. Напевне, рухи очей узгоджуються з обробленням сенсорної інформації різними ділянками мозку...» [Олдер, Хезер 2000, с. 134], а візуальний канал узагалі вважають частиною мозку, винесеною на периферію [Черниговская. Электронный ресурс], що максимально увиразнює комунікативну значущість невербальної (в даному випадку – візуальної) ідентифікації типу особистості. Т. Ковалевська відзначає, що процеси конструювання (тобто оформлення сьогочасної подієвої інформації) відбиваються в правобічних латеральних рухах очей, пригадувані ж процеси (тобто ейдетична інформація, яка вже відбулася в певних локально-темпоральних межах) вимагає лівобічних латеральних рухів очей [Ковалевська 2008 б, с. 104]. Крім того, «коли ви бачите, що людина дивиться догори, використовуйте візуальні слова; у горизонтальній площині – аудіальні слова; праворуч донизу – кінестетичні слова; донизу і ліворуч – слова, котрі відбивають розмову із самим собою» [Джонсон 2000, с. 249-250], і це відповідно уможливить установлення оптимального комунікативного контакту. З огляду на комунікативну важливість візуальної репрезентативної системи взагалі дослідники виокремлюють і типи поглядів, кваліфікованих як особистісний комунікативний маркер: це конформний, дистанційований та деструктивний погляд, де перший «є похідним довірливого еґо-функціонування, тобто неформальної комунікації, за якої контакт... конгруентний і відбувається на досить близькому, довірливому і нетривожному рівні комунікації»; другий уналежено «до статусного еґо-функціонування, тобто до формальної комунікації, де контакт ... знеособлений через необхідність дотримання умов паритетних відношень»; третій – «порушує еґо-межі, належить до неформальної комунікації» [Шторм. Электронный ресурс], що в цілому доповнює як особистісну типологізацію, так

і визначення ситуаційних пріоритетів індивідуальної поведінки.

Таким чином, психолінгвістична і нейролінгвістична (НЛП) типології МО ґрунтуються на комплексі психологічних, лінгвістичних та нейрофізіологічних засад і враховують особливості отримання та переробки інформації в нейрофізіологічних структурах індивіда, когнітивно-емоційний критерій, специфіку нормативності / ненормативності його комунікативних виявів, здатність / нездатність до кооперації, де останні два критерії є основоположними для нашого дослідження.

1.2.2. Лінгвосоціонічна матриця мовних особистостей

У соціоніці, що і досі має неоднозначний статус, оскільки її потрактовують то як окрему науку на перетині психології та соціології, то як самостійну концепцію інформаційного метаболізму (див. праці О. Букалова, А. Кемпинського, В. Нікандрова, Т. Сидориної, С. Чурюмова, Ф. Шаркова, О. Шмельова та ін.), розроблено класифікацію соціотипів, утворюваних як сукупність чотирьох пар ознак психіки, виокремлених за К. Юнгом: раціональність / ірраціональність, екстраверсія / інтроверсія, логіка / етика, сенсорність / інтуїтивність. Ці пари ознак формують шістнадцять соціотипів. Серед них розрізняють такі: інтуїтивно-логічний екстраверт (далі вказуємо умовну назву та псевдонім соціотипу – Шукач; Дон-Кіхот), сенсорно-етичний інтроверт (Посередник; Дюма), етико-сенсорний екстраверт (Ентузіаст; Гюго), логіко-інтуїтивний інтроверт (Аналітик; Робесп'єр), етико-інтуїтивний екстраверт (Наставник; Гамлет), логіко-сенсорний інтроверт (Інспектор; Максим Горький), сенсорно-логічний екстраверт (Маршал; Жуков), інтуїтивно-етичний інтроверт (Лірик; Єсенін), сенсорно-етичний екстраверт (Політик; Наполеон), інтуїтивно-логічний інтроверт (Критик; Бальзак), логіко-інтуїтивний екстраверт (Підприємець; Джек Лондон), логіко-сенсорний інтроверт (Охоронець; Драйзер), логіко-сенсорний екстраверт (Адміністратор; Штірліц), етико-інтуїтивний інтроверт (Гуманіст; Достоевський), інтуїтивно-етичний екстраверт (Порадник; Гекслі), сенсорно-логічний інтроверт (Майстер; Габен). Кожен має два різновиди – термінальний та ініціальний. [Аугустиновичюте

2008; Гуленко 2007]. Пропоновані соціотипи сформовано відповідно до того, як вони виявляють себе в соціумі. З огляду на те, що НД є активним мікросоціумом, певні соціотипи (зокрема логічні різновиди МО) вважаємо актуальними для його функційного простору, що детально розглядатимемо в четвертому і п'ятому розділах нашої роботи під час аналізу фактичного матеріалу.

На ґрунті соціонічних досліджень сформувався доволі новий інтердисциплінарний напрям – лінгвосоціоніка, яку А. Замілова уналежнює до лінгвоперсонології, оскільки вважає, що за кожним соціонічним типом стоїть не лише психологічна, а й мовна особистість [Замілова 2013, с. 4]. Лінгвосоціоніка опікується проблемою мовних і мовленнєвих особливостей соціонічних типів особистості. Лінгвосоціонічне моделювання МО передбачає опис ядрових психологічних та ментально-психологічних особливостей особистості, які зумовлюють вибір відповідних мовних засобів; моделювання-прогнозування вибору певних одиниць мови особистістю; аналіз тексту як реалізації мовленнєвої здатності автора тощо. Результатом такого моделювання є лінгвосоціонічна типологія мовних особистостей, побудована за принципом *від особистості до типу мовної особистості та тексту*, що зумовлює такий порядок аналізу: психологічна особистість → соціонічна особистість → мовна система → лінгвосоціонічна особистість → текст, тобто від ментально-психологічних особливостей особистості до соціонічних її параметрів, а потім до лінгвосоціонічної особистості [там само, с. 10-11].

Ментально-психологічні характеристики людини зумовлені екстраверсією чи інтроверсією як установкою світосприймання, виокремлення яких сягає розробок К. Юнга. Соціонічні типи ґрунтуються на психологічних функціях: мисленні (логіка), чуттєвості (етика), інтуїції, відчутті (сенсорика), що формуються завдяки послідовному поєднанню ментальних та психічних параметрів і впливають на поведінку людини та її вербальну діяльність. А. Замілова розрізняє й описує вісім типів лінгвосоціонічної мовної особистості (чотири типи екстравертів і чотири типи інтровертів), під якою розуміє мовну особистість, розглядану як носія мовної здатності певної якості, зумовленої ментально-психологічними характеристиками особистості, детермінованими її

соціонічним типом [там само, с. 5]. Для кожного соціонічного типу особистості характерні певні лексичні маркери і граматичні засоби. Зокрема, до активного обігу екстравертованого типу залучено лексеми, що виражають візуальне сприйняття об'єкта, його фізичні характеристики, кваліфікують простір, емоції тощо; для інтровертованого типу затребуваними є лексеми на позначення стану, фізіологічних потреб, внутрішніх рис, почуттів та ін. Обидва типи оцінюють об'єктивну дійсність, проте по-різному. Перший із них дає об'єктивну оцінку, а другий – суб'єктивну.

Додамо, що соціонічна кваліфікація особистості активно використовується і в сучасних прикладних аспектах, зокрема в корекції сімейних відносин, педагогіці і профорієнтації, в аналізі інформаційних структур соціальних систем тощо, а також у менеджменті і кадровому консалтингу, де завдяки методам соціоніки вможливується визначення сильних і слабких сторін працівника, перспектив його службової кар'єри, виявлення інформаційної та ділової сумісності членів колективу, забезпечення ефективної роботи кадрового складу, формування сприятливого психологічного клімату в колективі тощо [Букалов, Карпенко 2013].

Таким чином, домінування у структурі лінгвосоціонічної МО одного з параметрів на шкалі психічних функцій впливає на варіативність комунікативної діяльності носія мови, на вибір мовних засобів у процесі спілкування. Кожен із виокремлених у лінгвосоціоніці типів репрезентує раціональну чи ж ірраціональну поведінкову домінанту МО, де для МО вченого, безперечно, актуальною є раціональна домінанта, експлікована за допомогою характерних для цього типу причиново-наслідкових конструкцій (*у зв'язку з вищевикладеним, внаслідок чого* тощо), редукованої емоційності, практично повної відсутності мовних конфліктогенів та ін., що засвідчено в подальших матеріалах нашого дослідження (див. наступні розділи), здійсненого з використанням елементів лінгвосоціонічного аналізу.

1.2.3. Лінгвокультурологічні кваліфікації мовних особистостей

У лінгвокультурології наявні класифікації особистостей за різними критеріями: за асоціацією з певним колом, за значущістю

для культури, за змістовими особливостями, за позитивністю / негативністю тощо. В. Карасик пропонує розрізняти за першим критерієм фіксовані (конкретна особистість, напр. королева, президент) і дисперсні (середній представник типу, напр. учитель) особистості, що підтримує й І. Мурзінова [Мурзінова 2014, с. 8].

За другим критерієм виокремлюють етнокультурно та соціокультурно значущі ЛКТ [Карасик 2007, с. 227, 243]. Спираючись на цей критерій, О. Дубровська вирізнила дев'ять тематичних груп: професія, хобі, склад розуму, стереотип, неявний прецедент, прототип, територіально-орієнтований тип, історичний персонаж, концепт. До першої групи уналежнено типажі за родом діяльності чи професією: купець, вікарій, політик, учитель, домогосподарка, пірат та ін. До складу другої групи входять типажі, пов'язані з дозвіллям (або й професією), що переважно їх характеризують: футбольний фанат, хакер, рокер. Характер, виховання, поведінка, спосіб мислення визначають типаж за складом розуму: інтелегент, аристократ, денді, стерво, модник тощо. Група «типаж – стереотип» об'єднує типажі, що існують у свідомості носіїв мови як конкретні характеристики для стійкого образу: ковбой, зірка, лицар, емігрант. «Типажі неявні прецеденти» з різних причин упізнані не всіма носіями мови: ламер, маклер, гризетка. ЛКТ, що викликають у свідомості образ конкретної людини, об'єднуються в «типаж – прототип»: британська королева, радянський шпигун, американський президент. Територіально-орієнтовані типажі властиві певній місцевості й слабо ідентифікуються немісцевими мешканцями: ірландський емігрант, російський європеєць. До групи «типаж – історичний персонаж» належать ЛКТ, що втратили актуальність і досліджуються лише за художніми й публіцистичними текстами: світський парижанин, гусар, декабрист. Групу «типаж – концепт» становлять ті ЛКТ, які важко співвіднести з конкретною модельною особистістю: герой, друг, бідолаха [Дубровская 2017, с. 35-38]. Наведена типологія засвідчує розгалуженість ЛКТ, що демонструє складні соціальні та культурні відносини, їхню залежність від дослідницьких підходів.

За третім критерієм ідентифікуються реальні та фікційні ЛКТ, витлумачувані як узагальнення багатьох соціо- та лінгво-

культурних окремих особистостей, схожих за якимись важливими, що формують «тип», характеристиками [Кухаренко 2012, с. 64], де узагальнення як ментальний процес – наслідок попереднього процесу сприйняття, неодноразово повторюваних емоційних, сенсорних, логічних та інших імпульсів / вражень / відчуттів [там само, с. 63]. У цих межах реальні ЛКТ розподілено на сучасні (хакер, менеджер) та історичні, а серед останніх – соціально-класові (купець, буржуа) і подійні (лицар, декабрист). До пропонувананих вище двох ЛКТ О. Дубровська додає вузькоорієнтовані типажі, актуальні в певному середовищі чи регіоні [Дубровская 2017, с. 27], а В. Резнік дещо уточнює наведені за цим критерієм класифікації завдяки виокремленню загальнозначущих, або міжнаціональних, соціумних, або відомих у певному соціумі, та етнічних, національно відомих типажів [Резник 2013].

За четвертим критерієм – змістовими особливостями В. Резнік виокремлює соціальні (за родом діяльності, професією, статусом, напр., адвокат, чиновник), характерні (зі спільними властивостями, звичками, установками, напр., сноб, дивак) та ідеологічні (за поглядами, ідеями, напр., анархіст, революціонер) типажі [там само].

Останній критерій – за яскравістю типуажу та його цінністю для культури етносу уможливив ідентифікацію яскравих / неясравих та позитивних / негативних ЛКТ. До яскравих, так званих модельних особистостей, уналежнюють соціокультурні типи, що є комунікативним ідеалом, стереотипом поведінки, проте у свідомості представників інших соціальних груп цієї ж культури вони можуть мати і негативну оцінку [Дмитриева, Карасик 2005].

Отже, у лінгвокультурології типологія МО тісно пов'язана із соціальним та етнокультурним середовищем, зі сприйняттям, оцінкою суспільством ЛКТ і їхньою значущістю в культурному просторі.

Екстраполюючи лінгвокультурологічні критерії вирізнення ЛКТ на площину аналізованого нами НД, можемо казати про актуальність критеріїв асоціації з певним колом та цінності ЛКТ для етнічної чи соціальної культури, де ЛКТ як частина колективної МО «розкривається на основі широкої сукупності текстів за непрямыми апелятивними ознаками, виступаючи в комунікатив-

ній динаміці відповідного дискурсу в ролі адресата» [Демидова 2017, с. 8].

В цих межах увагу дослідників активно привертає ЛКТ *професор* [Десюкевич 2002; Заглядкина 2009; Синельникова 2014], описуваний за традиційним алгоритмом (поняттєвий, образно-перцептивний, ціннісний). Як дисперсний тип він пов'язаний зі статусними характеристиками (висока професійність, рівень відповідальності за виконувану роботу), що забезпечують типізованість; суспільним уявленням про компетентність, авторитет, що уможлиблюють упізнаваність з-поміж інших типажів; ціннісно орієнтованою поведінкою, з огляду на притаманні еліті високі моральні властивості, почуття особистої гідності та інші ознаки, що гарантують впливовість типажу.

Спираючись на культурогенні тексти (художні, публіцистичні), усні висловлювання, результати анкетування, ЛКТ *професор* характеризують як репрезентований у когнітивній і перцептивній базі більшості світових культур. В етнокультурі ціннісний компонент ЛКТ характеризується специфічною культурною матрицею. Суспільна свідомість наділяє такий типаж низкою ознак із сенсом елітарності: авторитет, інтелект, талант, компетентність, здатність до творчої діяльності, морально-етичні властивості. Думка про уналежнення професури до еліти як найбільш здатної до духовної діяльності частини суспільства оприявлена в різні історичні періоди. Зміна соціального дискурсу позначається на перцептивному й ціннісному параметрах еліти, що вказує на залежність соціального ЛКТ, до якого належить типаж *професор*, від суспільних обставин. Однак неодмінним атрибутом особистості професора є категорія якості, високий ступінь професійності та відповідальності. Л. Синельникова на ґрунті російськомовних джерел виявила ознаки такого типажу і продемонструвала їх відповідними текстовими фрагментами. До головних ознак, що мають нейтральний характер, вона уналежнила статусність, суспільну повагу, харизматичність, авторитетність, елітарність, успішність, на які може накладатись оцінна характеристика, якщо є необхідність акцентувати на значущості носія типажу для науки (наукова діяльність, наукова школа). До іміджевих параметрів дослідниця зарахувала зовнішній вигляд і спосіб життя [Синель-

никова 2014], проте зазначила, що візуальний образ професора часто побудований на стереотипах щодо одягу, зовнішності і в основному притаманний літературним творам, а наразі вважається анахронізмом, оскільки зовнішні дані не завжди співвідносяться з емоційністю, привабливістю, харизматичністю, що безпосередньо пов'язані з високою професійністю, знаннями і внеском у розвиток науки. Спектр атрибутування ЛКТ досить широкий: *ліберальний, модний, врівноважений, молодий, якийсь дивак, але знавець* тощо. Емоційно-оцінні характеристики професора стосуються не стільки його професійності, скільки особистих властивостей, іронічного ставлення до нього (*божевільний, чокнутий, вчений сухар*) [там само].

Т. Заглядкіна виявила, що ядро концепту *професор* в асоціативно-вербальній мережі учасників академічного дискурсу містить такі компоненти: особистісні властивості, наукова / викладацька діяльність, місце діяльності, повага й авторитет, зовнішній вигляд. У російських та німецьких викладачів, російських та німецьких студентів складниками концепту є ті самі елементи, але різним є ступінь їхньої релевантності. Якщо в німців перше місце посідає викладацька діяльність (студенти) та особистісні властивості (викладачі), то у росіян (і для студентів, і для викладачів) – наукова діяльність, що можна трактувати як надання переваги саме діяльнісному аспекту професора [Заглядкіна 2009].

Узагальнюючи, відзначимо, що МО в лінгвокультурології представлено як ЛКТ, виокремлення яких спирається на такі критерії: асоціація з певним колом, значущість для культури, реальність / нереальність, змістові особливості, позитивність / негативність тощо. Професор як ЛКТ відзначається специфікою на тлі інших колективних МО. Це стосується його високого соціального статусу, сформованого на основі оцінювання наукового й академічного дискурсу, особливостей тезаурусу, обсягу індивідуального когнітивного простору, що дає підстави базовою ознакою ЛКТ *професор* вважати високоінтелектуальність, позитивну модальність.

1.2.4. Класифікація мовних особистостей у комунікативній лінгвістиці

У межах комунікативної лінгвістики типологізація мовних особистостей тісно пов'язана з поняттям комунікативної ролі, тобто обраної суб'єктом комунікації поведінки в різних ситуаціях спілкування для досягнення поставленої ним мети. За Й. Стерніним, комунікативна роль – це спосіб подачі себе в спілкуванні, це те, ким особа «вдає» себе в конкретній ситуації: впевненою, сором'язливою, «розпорядником», знавцем, невдахою, веселуном, кокеткою тощо. Свій образ людина «вибудовує» завдяки вербальним та невербальним складникам (зовнішньому вигляду, одягу, інтонації, фразам, жестам) [Стернин 2015, с. 113]. З огляду на це розроблено класифікації особистостей, критеріями розмежування яких є панівні, чи ж домінують комунікативні ролі, особливості комунікативної поведінки та психологічної установки.

Поділ комунікативних ролей на статусні, позиційні та ситуаційні [Gerhardt 1971; Азнаурова 1988] нині розуміють як традиційний підхід. Статусна роль комуніканта зумовлена його етнічною, гендерною, релігійною належністю тощо. Позиційна роль корелює з місцем людини в соціумі стосовно її соціального статусу, фаху. Ситуаційна роль варіюється залежно від особливостей певної ситуації. У розумінні В. Карасика статусним ролям відповідають стабільні, а варіативним – позиційні та ситуативні [Карасик 2002]. Крім того, вчений вважає, що такі ролі бувають постійними / змінними (чоловік – покупець), даними / набутими (старий – сторож), статусними / ситуативними (начальник – гість), внутрішньогруповими / міжособистісними (лідер – друг) тощо [Карасик 2007, с. 230].

У концепції Г. Сакса [Sacks 1992] репрезентовано такі групи комунікативних ролей: категорійні, оперативні, споріднені, або реляційні. Перші зумовлені належністю суб'єкта спілкування до соціокультурної групи і характеризуються як узагальнені, другі керують мовленнєвими ходами комуніканта, що багатократно змінюються, треті – відображають його родинно-дружні стосунки.

Вирізняють і стандартні й ініціативні комунікативні ролі. Стандартною є така роль, за якої прийнята в суспільстві кому-

нікативна поведінка відповідає соціальному статусу людини та ситуації і може бути нормативною чи ненормативною, де перша схвалюється суспільством, друга – засуджується ним. Образ, свідомо створюваний людиною в процесі спілкування, те, кого вона вирішила «вдавати» для певної мети, кваліфікують як ініціативну комунікативну роль [Стернин 2015, с. 115]. Стандарність та ініціативність як базові ознаки комунікативної ролі залежать від суспільних уявлень про поведінку в соціумі або зумовлені конкретною ситуацією.

Крім цього, вчені виокремлюють фатичні, раціонально-аналітичні й естетичні типи комунікативних ролей, виконуваних МО [Орлова 1999]. До фатичного типу уналежнено особистості, для яких найважливішою є фатична, тобто контактовстановлювальна функція мови. Такі особистості прагнуть до скорочення комунікативної дистанції, ігнорують інформаційні моменти, надають перевагу стилю дружнього спілкування. Іллокутивний набір цього типу охоплює подяку, схвалення, історії про себе. Раціонально-аналітичний тип удається в подробиці стану справ, мотивує власне оцінювання чогось, тяжіє до об'єктивного аргументованого викладу. До його іллокутивного набору входять похвала й аргумент. Для мовної особистості естетичного типу на перший план висувається власне мовне оформлення, його довершеність і виразність (поетична форма, лозунги; мовна гра).

В комунікативній лінгвістиці активно вивчають і комунікативні ролі МО в актуальних дискурсах – політичному, інтернет-дискурсі тощо. Наприклад, Л. Завальська на матеріалі українських політичних ток-шоу описала комунікативні ролі політиків у межах кооперативної та конфліктної взаємодії, пов'язуючи їх із комунікативним іміджем. Характеризуючи комунікативні ролі «реформатора», «рятівника», «патріота», «правдолюба», «інтелектуала», «критика», «скандаліста», «провокатора», дослідниця виявляє і їхній мовний рівень вираження [Завальська 2017, с. 127-133, 184-187].

Типовими комунікативними ролями студентів [Толстоногова 2016], виконуваними ними на заняттях, є слухач, ідентифікований через неготовність до заняття або з огляду на темперамент; пасивний спостерігач як комунікант, що активізується тільки

завдяки заохоченню викладача; активіст як центральна фігура на занятті; дослідник, який вирішує певне поставлене викладачем завдання; лідер як комунікант, що бере відповідальність за інших студентів; професіонал, який є фахівцем у певній негуманітарній галузі.

Учасники веб-форумів реалізують ініціативні комунікативні ролі [Патрушева 2011, с. 109-111], оскільки мають можливість обирати, ким хочуть бути у віртуальному просторі. За функційними ознаками користувачі виконують на форумах такі комунікативні ролі, як адміністратор, модератор, учасник. Комунікативна роль адміністратора полягає в координуванні суперечок, у встановленні прийнятих на форумі правил, у контактуванні з учасниками щодо роботи сайту. Редагує повідомлення, за необхідності підтримує розмову з форумчанами особа з нижчим від адміністратора статусом – модератор. Учасники можуть створювати теми, спілкуватися з іншими учасниками. Вони мають можливість отримати і власний комунікативний статус залежно від кількісних (кількість написаних повідомлень на форумі), якісних (відданість форуму, стиль спілкування тощо) або часових (тривалість перебування на форумі) параметрів, що відстежується адміністрацією. За комунікативною функцією учасники поділяються на основних і додаткових. За цим критерієм комунікативні ролі можуть бути такими: консультант, інтерпретатор, «режисер» або прямий чи непрямий адресат, активний чи пасивний учасник, спостерігач, «арбітр» та ін. За першими двома критеріями комунікативні ролі відрізняються ще й певною ієрархією.

За комунікативними ролями, які ми зафіксували на інтернет-форумах медичного спрямування (зокрема ендокринологія, напр. forumodua.com), його учасники мають такі комунікативні статуси: Незнайомка, Головний за підказками, Гуру, Частий гість, Знаток, Сенсей, Новачок, Принцеса, Добре серце, Мама, Хочу стати мамою, Деметра, Просто відвідувач, Вразлива, Ветеран форуму, Живе на форумі, Постоялець, Не покидає форум. Звісно, різні користувачі можуть мати однакові комунікативні статуси, напр.: *Не покидає форум* – Гудвін, Доктор Ігор, Лія Лі, JannaJanna; *Частий гість* – ЮМА, Frakass, *Постоялець* – Макуша, Кариця.

Комунікативні ролі учасників за виконуваними функція-

ми у веб-групах, репрезентованих у фейсбуці, не відзначаються особливою різноманітністю. Наприклад, в українському інтернет-журналі «Пані», у групі «Українська поезія» типовими є ролі адміністратора, модератора, нового учасника та ініціатора дискусій, чим, власне, і закінчується арсенал ролей. Проте в цілому ініціативні комунікативні ролі необмежені за своїми можливостями реалізації в різних ситуаціях спілкування, оскільки саме ситуації й обраний спосіб подачі зумовлюють можливе розмаїття саморепрезентації особистості.

Таким чином, класифікації комунікативних ролей залежать від сфери реалізації, соціальних обставин, психологічних установок МО. Стандартні ролі реалізуються відповідно до соціального статусу, а ініціативні пов'язані з виконуваними функціями в конкретних ситуаціях.

Об'єктивну інтеграцію актуальних функційних параметрів особистісної типологізації здійснено в галузі лінгвоперсонології, історію становлення якої та засадничі принципи класифікації МО детально розглянуто в підрозділі 1.3.

1.3. Теоретичне підґрунтя сучасної лінгвістичної персонології

Теоретична база новітньої синтетичної галузі знання – лінгвоперсонології ґрунтується на продуктивній інтеграції психологічної та мовознавчої науки, напрацювання яких, у свою чергу, спираються на давні філософські підходи до усвідомлення багатаспектного феномену мови, культурологічні уявлення про етно-і соціокультурну специфіку особистісної поведінки, нейрофізіологічну механіку комунікативної варіативності МО, що акцентує на необхідності бодай оглядового аналізу історії становлення лінгвоперсонології та розгляду фундаментальних операційних понять цієї науки.

1.3.1. Історичні підвалини формування лінгвоперсонології

Стосовно важливості дослідження особистості американський психолог Г. Мерфі висловився так: «Нестача знання про

людей – це не порожня, а головна загроза життя. Нестача знань про особистість, можливо, є стрижневим питанням, яке найбільш важливе для нас сьогодні – питанням розуміння, чим може стати людина за нової розстановки соціальних сил» [Murphy 1968, с. 38]. Із розумінням недостатності знань про особистість і необхідністю зосередитися на носіїві мови як найголовнішому предметі вивчення всіх наук, а мовознавства – насамперед поступово виформовується нова галузь мовознавства – лінгвістична персонологія.

Історія формування лінгвоперсонології сягає кінця XIX – 30-х років XX століття і спирається на ідеї персоналізму – теїстичного напрямку в зарубіжній філософії, який розробляли М. Бердяєв, Е. Муньйо, Ж. Лакруа, М. Недонсель, Г. Мадінє, П. Фресс та ін. Основи персонології в психології заклали К. Левін, Г. Оллпорт, Г. Мюррей та інші дослідники. Вперше термін *персонологія* використав Г. Мюррей у книзі «Дослідження особистості» [Murray 1938], розуміючи під ним вивчення особистості як унікальної цілісності. Спираючись на доробок З. Фрейда та К. Юнга, Г. Мюррей зосередився на аналізі мотиваційної сфери людини й, інтегрувавши знання з біології, клінічної практики та академічної психології, запропонував систему понять для опису мотиваційних домінант особистості. З огляду на це персологію Г. Мюррея більшою мірою можна вважати теорією мотивації. Американські психологи К. Холл і Г. Ліндсей зауважують, що його теорія відзначається постійним акцентом на співіснуючих і функційно пов'язаних фізіологічних процесах, що супроводжують психічні процеси [Hall 1970]. Крім того, здобутком Г. Мюррея є і запропонований ним принцип інтердисциплінарності в дослідженні психології особистості, і сьогодні на інтердисциплінарність як інтеграцію даних багатьох суміжних наук, необхідних для вивчення природи людини, указує більшість дослідників. Детальніше про існуючі в персонології підходи до вивчення особистості див. [Романченко 2017 в].

Т. Слотіна [Слотина 2008, с. 22-23] витлумачує персологію як систему знань про особистість, що охоплює філософські, соціологічні, біологічні, історичні, медичні, юридичні, педагогічні аспекти, але пріоритетним є психологічне знання, хоч, на

нашу думку, найбільший вплив на формування лінгвоперсоналогії справили напрацювання як психологів і філософів (бо без усвідомлення світоглядних домінант особистості, філософських інтерпретацій її базових концептів вивчати цей феномен неможливо), так і мовознавців.

Указуючи на спільність об'єктів лінгвістики і персоналогії, дослідники [Воронова 2014, с. 64-65] підкреслюють, що поняття мова й особистість є базовими в атрибуції людини. Мова існує у формі мовної здатності, колективної мови та індивідуальної мови і реалізується в мовленні, що, у свою чергу, здійснюється під час діяльності у всьому спектрі її виявів. Особистість теж існує у трьох формах: передсуб'єкта, соціального суб'єкта й індивідуального суб'єкта, де дві останні форми корелюють із власне особистістю. Як і мова, особистість не дана, а задана, оскільки перед людиною стоїть завдання стати особистістю. Формування особистості відбувається під час різних видів діяльності – предметної, когнітивної та комунікативної, а становлення мови – під час когнітивної й комунікативної діяльності. Внаслідок ініційованої мовним середовищем активізації вродженої мовної здатності людина починає опановувати колективну мову й, оволодівши нею, на її основі створює власний варіант «спільної» мови. Персоналізація, становлення особистості, здійснюється на трьох етапах: спочатку МО репрезентує індивід (передсуб'єкт), який є носієм мовної здатності; потім соціальний суб'єкт – носій і користувач колективної мови; зрештою – це індивідуальний суб'єкт (індивідуум), творець індивідуальної мови. Ю. Караулов вважає МО наскрізною ідеєю, що просякає всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, які вивчають людину, бо ж неможливо її вивчати поза мовою [Караулов 2010, с. 3].

Зі сказаного резюмуємо, що лінгвістична персоналогія найтісніше пов'язана з психологією, а саме з теорією особистості. Однак вона інтегрує здобутки багатьох інших наук, передусім гуманітарних. Недарма дослідники, які опікуються проблемами лінгвоперсоналогії, звертають увагу на її потужний міждисциплінарний характер, оскільки, зародившись у працях видатних філософів і психологів, вона формувалася завдяки напрацюванням у різних сферах, об'єктом вивчення яких є особистість, проте ба-

зовим поняттям цієї науки є мовна особистість, типологізація її специфічних різновидів, установлення структурної організації та комунікативної оригінальності МО в широкому спектрі дискурсивних виявів, що і визначило фундаментальну мету та конкретні завдання різноаспектних лінгвоперсонологічних кваліфікацій, розглянутих у наступному підрозділі.

1.3.2. Мета і завдання лінгвоперсонології

Розуміння МО як об'єкта лінгвістичних досліджень, започаткованих Г. Штейнталем, В. Вундтом, О. Шахматовим, Й. Вайсгербером, В. Виноградовим, розвивається в працях Г. Богіна, Ю. Караулова, В. Нерознака та плідно розробляється сучасними дослідниками, зокрема Ф. Бацевичем, С. Воркачовим, І. Голубовською, А. Загнітком, К. Іванцовою, В. Карасиком, Т. Космедою, В. Красних тощо. Завдяки значущості самого об'єкта вивчення в сучасному парадигмальному просторі одним з актуальних напрямів його студювання і стала окрема дисципліна, яка «фокусує дослідження на мовній спроможності особистості, її мовній, комунікативній, емоційній, культурній та інших видах компетенцій» [Космеда 2012, с. 17]. В. Нерознак її кваліфікував як *лінгвістичну персонологію, або лінгвоперсонологію* – самостійний розділ мовознавства, інтегративну галузь гуманітарного знання, що ґрунтується на досягненнях лінгвістики, літературознавства, психології, соціології, культурології [Карасик, Дмитриева 2005, с. 6; Загнітко А. 2017 а, с. 1] і вивчає МО в її цілісності, сукупності всіх її мовних здібностей і реалізацій. Здійснений у попередньому підрозділі екскурс в історію формування наукових засад лінгвоперсонології дає підстави виокремити три етапи її становлення: 1) осмислення мови як невід'ємної частини людини (з I половини XIX ст.); 2) зародження нової парадигми, що накреслила шляхи виходу мовознавства за межі суто лінгвістичних проблем (20-30-і рр. XX ст.); 3) зосередження уваги на мовній особистості як основному об'єкті дослідження (60-80 рр. XX ст.). З огляду на це у статті «Лінгвістична персонологія: до визначення статусу дисципліни» В. Нерознак визначає її *об'єктом* власне МО, а *предмет* співвідносить із вивченням ідіолектної особистості (мови індиві-

дуума) в усьому розмаїтті її виявів та водночас – полілектної особистості (національної мови в просторі і часі), тобто *предметом* дослідження є мовленнєва поведінка МО. *Метою* дисципліни він називає відтворення загального й особливого в мові особистості, її лексиконі і концептосфері, а основним завданням вважає дослідження стану мови (індивідуації) частковолюдської (ідіолектної) та багатолюдської (полілектної) МО [Нерознак 1996, с. 113, 116].

Мовознавці розширюють коло завдань лінгвістичної персонології, пояснюючи їх тим, що, по-перше, носієм мови є індивід, у свідомості якого зберігається вербально закодована інформація; по-друге, інформація в індивідуальній свідомості є емоційно-оцінно актуалізованою; по-третє, релевантною для інших індивідів вона стає завдяки об'єднувальній функції мови; по-четверте, МО – надскладна система, у якій співіснують різні соціально-комунікативні ролі, модуси поведінки, рівні комунікативної компетенції, індивідуальні особливості [Карасик 2007, с. 224]. Відомий вітчизняний мовознавець, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор А. Загнітко, який плідно розбудовує теорію української лінгвоперсонології, виокремлює два базових принципи, актуальні для лінгвоперсонологічних досліджень: системність та контрастивність. Цілісний опис МО ґрунтується на принципі системності і передбачає певну модель опису, що містить аналіз чинників та параметрів, мотиваторів та індексаторів мовної реалізації особистості, що, у свою чергу, вимагає диференціювання в структурі МО вербаліки й невербаліки. Принцип контрастивності як основа будь-якого зіставлення під час аналізу мовної особистості вможливує коментування дослідником усіх особливостей її мовленнєвої поведінки, її репрезентацію в соціумі, втілення комунікативних інтенцій [Загнітко А. 2017 б, с. 4].

Крім указаних базових дослідницьких принципів, лінгвоперсонологічні дослідження залучають низку релевантних загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, які ми також застосовуємо в нашій дисертаційній праці. Актуальними виявилися дедуктивний та індуктивний методи, де перший, здійснюваний у напрямку *від особистості до її мови*, характеризується дослідженням мовних і позамовних параметрів особистості, а другий,

вектор якого скеровано на вивчення МО *від мови до особистості*, застосовують для аналізу мови її писемних текстів, мовленнєвої поведінки. В цих же межах прислужився й описовий метод, скерований на виокремлення і класифікацію одиниць мови, їхніх структурних та функційних характеристик. У межах спеціальних лінгвістичних методів розрізняють мовне портретування особистості за її усним мовленням і реконструкцію МО за її писемним мовленням. Перший аспект передбачає опис особливостей мовленнєвої поведінки мовної особистості, її біографічних даних, що може здійснюватися як на всіх рівнях мовної системи (комплексне дослідження), так і на її окремих рівнях (рівневе дослідження) [Данилюк 2016, с. 64]. У цьому аспекті важливим виявляється *біографічний метод*, завданнями якого, за В. Моляко, є вивчення творчого кредо як суми мисленнєвих пошуків, етично-естетичного оцінювання світу, моральних ідеалів, визначення впливу творчості (в нашому випадку наукової) на розвиток певної сфери, сучасників та нащадків [Моляко 2006, с. 398-399]. Другий аспект – реконструкція МО – як найбільш затребуваний у лінгвоперсоналогії забезпечує її дослідження відповідно до структурної організації МО за трьома виокремленими Ю. Карауловим рівнями – вербально-семантичним, лінгвокогнітивним та прагматичним [Караулов 2010].

Для опису лінгвоіндивідуалізацій, визначення комунікативних тактик і стратегій, їхнього вербального вираження залучають контент-аналіз, контекстуально-інтерпретаційний аналіз, а також лексикографічний метод (створення словників мови письменників), методи математичної лінгвістики (визначення особливостей ідіостилю автора) тощо.

А. Загнітко, кажучи про предмет і методи дослідження лінгвоперсоналогії, вказує на два концептуальних виміри особистості – моноперсоналогійний та поліперсоналогійний. Моноперсоналогійний аспект вивчення скеровано на вияв закономірностей і напрямів реалізації окремої мовної індивідуальності в усьому обширі її виявів, поліперсоналогійний – зорієнтовано на з'ясування мовно-часової, мовно-просторової, мовно-генераційної, мовно-соціумної та інших тяглостей персони [Загнітко А., Загнітко Н. 2017, с. 19-20; Загнітко А. 2017 а, с. 1]. В цьому ж плані вче-

ні вирізняють три ступені абстракції МО [Данилюк 2016, с. 64], що корелюють з її концептуальними вимірами: конкретна мовна особистість – колективна МО – етнічна МО. У межах кожного виміру перед дослідником стоїть завдання вивчити індивідуальну особистість, представника групи за гендерною чи професійною ознакою, узагальнену особистість певного народу. У нашій роботі моноперсонологійний та поліперсонологійний виміри МО комбінуються, що пояснюємо необхідністю звернути увагу як на індивідуальну специфіку елітарної мовної особистості як конкретного предмета нашого дослідження (див. наступні розділи), так і на узагальнену особистість українського вченого – носія елітарної мовної культури (ЕМК).

Подібно до розділів мовознавства, у межах яких диференціюють «різні кола досліджень» мови (В. Виноградов), у лінгвоперсонології теж виформувалися певні напрями дослідження МО. Крім *загальної лінгвоперсонології*, що опікується фундаментальними питаннями, зокрема поняттєво-термінологійним апаратом, типами мовних особистостей, моделями їхнього опису тощо, виокремлюють *лінгвокультурну і лінгвокогнітивну, лінгвоперсонологію самореалізації та самоствердження, соціумну лінгвоперсонологію*. Вплив культури, лінгвокультурних кодів на становлення і реалізацію мовної особистості, формування і репрезентацію її картини світу вивчає лінгвокультурна і лінгвокогнітивна лінгвоперсонологія. Лінгвоперсонологія самореалізації та самоствердження скерована на охоплення всіх чинників, що так чи так позначаються на самовияві мовної особистості. Для цього дослідник може вдаватися до аналізу її мовного маскування (модус *persona*), розгляду її внутрішньої сутності через студіювання дискурсивних практик (модус *per se*), характеристики лінгводуховного стану, ціннісних орієнтувань (модус *person*), встановлення «єдності світів і реалізацій мовної особистості в інших (модус персонального)» [Загнітко А. 2017 а, с. 2]. Завдання соціумної лінгвоперсонології полягає у визначенні лінгвосоціумних параметрів формування МО (моно- чи білінгвального навантаження), у вивченні мовної специфіки родини (мовна інтелектуалізація, інтенції). До кола проблем соціумної лінгвоперсонології належить і дослідження впливу корпоративного середовища, у якому пере-

буває мовна особистість, селекціонування або трансформування її комунікативних стратегій, тактик, інтенцій [Загнітко Н. 2017, с. 4]. А. Загнітко вважає необхідним «дослідження корпоративних контактів, встановлення активного / пасивного поля їхнього вияву, а також з'ясування впливу соціумних мовленнєвих смаків і пріоритетів на характерологічні риси мовної особистості» [Загнітко А. 2017 б, с. 27]. На зв'язок моделі спілкування з психотипом і темпераментом мовної особистості, а отже, на кореляцію лінгвоперсонології, зокрема соціумної, із психолінгвістикою вказують соціологи [Аугустиновичюте 2008], психологи [Беянин 2000] та мовознавці [Загнітко А., Загнітко Н. 2016], що підтверджує узалежнення від соціуму (дотримання соціальних норм, моделей поведінки, відповідність соціально-рольовому статусові тощо) мовленнєвої поведінки особистості, яка об'єктивується в обраних нею комунікативних стратегіях і тактиках, та необхідність виокремлення цього лінгвоперсонологічного напрямку.

Отже, у структурі лінгвістичної персонології вирізняють лінгвоетнічний, комунікативний, когнітивний, соціальний / соціолінгвістичний, лінгвокультурологічний, лінгводискурсивний рівні, кожен із яких охоплює цілу низку питань, які, за А. Загнітком [Загнітко А. 2017 б, с. 28], відповідно стосуються МО й етносу; комунікативних аспектів МО; національно- і корпоративно-когнітивної бази, концептосфери окремої та колективної МО; її соціумних параметрів; площин лінгвокультурологічного характеру, зокрема «лінгвокультурної мотивації»; маркованості комунікативних виявів тональності, регістру, дискурсивної практики та ін. Наведене засвідчує, що в центрі лінгвоперсонології перебуває МО у всьому обширі її дискурсивних реалізацій та вербального і невербального втілення в національному, культурному, соціумному контексті, що спонукає її до самоствердження і самовияву.

У зв'язку з викладеним доречно подати структуру лінгвоперсонології, запропоновану А. Загнітком [Загнітко А. 2017 б, с. 16] і представлену у вигляді таблиці, де кожний рівень структури ілюстрований відповідними ядровими категоріями.

Структура лінгвоперсонології

Рівень структури	Ядрові категорії
Лінгвоетнічний	мовна особистість та етнос
Комунікативний	комунікативні інтенції, креативність, тактики і стратегії, комунікативна компетенція мовної особистості
Когнітивний	національно-когнітивна база, корпоративно-когнітивна множина, концептосфера, концепти і категорії, символи й образи, поняття і смисли
Соціолінгвістичний	комунікативно-статусні ролі, соціолінгвістичний простір колективу
Лінгвокультурологічний	«лінгвокультурна мотивація» особистості, лінгвокультурні зразки
Лінгводискурсивний	комунікативна тональність, реєстр, типологія дискурсивних практик, маркованість дискурсивними практиками тощо

Додамо, що така диференціація напрямів лінгвоперсонології, такий обсяг охопленої нею проблематики певною мірою мотивовані сформованими в науці підходами до вивчення МО (психологічним, соціологічним, культурологічним, прагматичним, дискурсивним), один з яких чи й декілька поєднуються з власне мовознавчим аналізом. Кожен із названих вище підходів має власний предмет дослідження [Загнітко А. 2017 б, с. 13]: для психологічного – важливо простежити зв'язок особливостей характеру МО з її комунікативним виявом; для соціологічного – на передній план висувають студіювання соціально зумовлених мовних індикаторів великих чи малих суспільних груп; культурологічний – має на меті опис лінгвокультурних типажів – узагальнених представників громади; в центрі уваги прагматичного перебуває аналіз закономірностей реалізації стратегічно-тактичних дій МО; дискурсивний підхід базується на сукупності ознак МО, актуальних для конкретної дискурсивної практики. У нашому дослідженні поєднуватимемо різні рівні аналітичних реконструкцій МО як базового операційного поняття роботи, що, у свою чергу, вимагає його чіткої наукової кваліфікації в терміносистемі лінгвоперсонології.

1.3.3. Мовна особистість та суміжні поняття в системі лінгвоперсонологічних досліджень

Поняття мовна особистість у науковій парадигмі не є новим. Воно висвітлювалось у розробках із психології, філософії, культурології, соціології тощо. Проте найактуальнішим цей феномен став у лінгвістиці, зародившись у працях В. фон Гумбольдта, Й. Вайсгербера, Х. Штейнталя, В. Виноградова, Ю. Караулова, Г. Богіна та ін. Проте розуміння суті МО як утілення «духу народу» пов'язують із В. фон Гумбольдтом [Гумбольдт 2000], який уперше висловився про єдність мови, мислення і культури, про мову як про зв'язок між суспільством і людиною, визначив національну МО як носія єдності мови та мислення, вважаючи, що в національній мові відбито світогляд народу. Х. Штейнталь, як і В. фон Гумбольдт, уважав мову однією з основних форм вираження «духу народу» і стверджував: «... спільні дії індивідуума та його народу в основному ґрунтуються на мові, якою і за допомогою якої він думає і яка все ж належить народові» [Штейнталь 1964, с. 135]. Мова трактувалася ним як суспільний продукт і вираження самосвідомості, світогляду та логіки духу народу. Зародження традиції вивчення МО сягає також праць К. Ажежа, М. Бірвіша, В. Вундта, Е. Косеріу, О. Потєбні, Е. Сєпіра, О. Шахматова та ін., у яких назване поняття так само представлено імпліцитно: в жодній із розвідок чіткого тлумачення цього поняття не подається.

Власне лінгвістичне розуміння МО започаткував І. Бодуен де Куртене, визначивши її як вмістилище соціально-мовних форм і норм колективу, як фокус перетину різних соціально-мовних категорій. Науковець зосереджував увагу в основному на соціальних властивостях людини та її мови. На його, думку, мова існує тільки в мозку, душі, психіці індивідів [Бодуен де Куртене 1963, с. 71]. Мову ж літературного твору вчений вивчав із кута зору відображення в ній соціально-групових навичок і тенденцій, «норм мовної свідомості», «мовного світогляду колективу» [Виноградов 1980, с. 61]. Л. Щєрбу, як і Б. де Куртене, цікавила не індивідуальна мовотворчість, а соціально-мовна система. Думки з приводу норми цієї системи в основному представлено в лекціях та в дея-

ких друкованих працях ученого [Щерба 1927]. Увага ж до окремої МО з'являється у працях Е. Сепіра, який був переконаний, що саме в мові відбивається її неповторність [Сепир 1993, с. 286], бо саме мова глибоко вкорінена у свідомість і діяльність людини.

Й. Вайсгербер досліджував узагальненого носія мови – мовну спільноту. Він наголошував на зв'язку мовної свідомості і мовної картини світу, яка втілює духовні, культурні й історичні основи етносу [Weisgerber 1964]. Крім цього, вчений зауважував, що й опанування мови стає можливим через належність до мовної спільноти. Він був упевнений, що кожна людина має певну можливість маневрувати в процесі засвоєння і використання нею рідної мови та може зберігати своєрідність власної особистості в цьому відношенні, проте це можливо тільки в межах національної специфіки її мовної картини світу. У праці про рідну мову та формування духу Й. Вайсбергера і з'являється поняття МО [Вайсгербер 2004].

Літературознавчі аспекти розуміння МО започатковано у працях В. Виноградова, який запропонував розрізняти особу автора й особу персонажа, де образ автора витлумачено як форму складних і суперечливих співвідношень між авторською інтенцією, особистістю письменника й образами персонажів [Виноградов 1980, с. 203]. Учений наголошував на значній кількості мовних кіл, котрі, перетинаючися між собою, мають специфічні суб'єктні форми. Особистість, уміщена в різні «суб'єктні» сфери, та сфери, уміщені в ній, сполучає їх в особливу структуру. Сказане можна проектувати і на *parole* (в термінології Ф. де Соссюра розуміється як індивідуально-мовна творчість) як на сферу творчого розкриття МО. Індивідуальна словесна творчість у своїй структурі містить ряди своєрідно поєднаних або диференційованих соціально-мовних та ідеологічно-групових контекстів, ускладнених і деформованих специфічними особистісними формами. Соціальне, як міркував науковець, відшукується в особистісному через розкриття всіх структурних оболонок мовної особистості [Виноградов 1980, с. 91]. Варто зауважити, що таке літературознавче розуміння МО, розвинуте В. Виноградовим і М. Бахтіним, стало поштовхом для розмежування різновидів образу МО – образу риторика й образу автора. При вказаному підході

МО є культурно-історичним типом мовця, який виявляє себе в тексті. Найпоширеніші культурно-історичні типи мовної особистості – поет та ритор (у В. Виноградова – оратор). У монографії «О языке художественной прозы», де подано аналіз мовлення В. Д. Спасовича, дослідник зауважував, що оратор – це актор, який повинен ховати своє «акторство», оскільки образ «актора» не повинен суперечити його суспільній особистості [Виноградов 1980, с. 122].

Теоретичне осмислення досліджуваного феномену відбулося значно пізніше, у 80-і роки ХХ століття. Вперше дефініція поняття *мовна особистість* з'явилася в праці Г. Богіна «Современная лингводидактика» [Богин 1980], що згодом була уточнена в його докторській дисертації, де МО – це людина, яка розглядається з кута зору її готовності здійснювати мовні вчинки, створювати і сприймати різноманітні мовленнєві твори [Богин 1984, с. 1].

Розгорнуте тлумачення поняття МО знаходимо в праці Ю. Караулова «Язык и личность», де вчений зазначає: «Під мовною особистістю я розумію сукупність (і результат реалізації) здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення та сприймання нею мовленнєвих творів (текстів), що розрізняються: а) ступенем структурно-мовних труднощів, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цільовою спрямованістю» [Караулов 2010, с. 245]. Проте в цій же роботі наявне ще одне тлумачення терміна: «...мовна особистість – це особистість, виражена в мові (текстах) і через мову, це особистість, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів» [Караулов 2010, с. 38], аналіз якої передбачає три рівні абстракції: МО як індивідуум та автор текстів; як носій мови, типовий представник мовної спільноти; як представник людського роду загалом [Русский язык: Энциклопедия 1997, с. 671]. К. Іванцова зауважує, що пізніші тлумачення лише доповнювали дефініцію Ю. Караулова (див. дефініції І. Ключанова, О. Єремєєвої, М. Голева), оскільки акцентували на власне мовних складниках або позамовних компонентах особистості (М. Бороденко, О. Барсукова, С. Годунова, А. Єрошенко) [Іванцова 2010, с. 26]. Наприклад, С. Воркачов та В. Карасик трактують МО з лінгвокультурологічних позицій [Воркачев 2001; Карасик 2002; 2003], звертаючи особливу увагу

на те, що це носій національно-культурних, культурно-мовних цінностей, знань, відображених переважно на лексико-семантичному рівні. Зважаючи на таке розуміння вказаного феномену, можна говорити про дослідження етносемантичної особистості, про завдання виявити особливості національної культури, менталітету, комунікації певної мовної спільноти, а не про особистість як людину, здатну створювати й сприймати тексти. Отже, у нашій роботі ми, поділяючи міркування К. Іванцової, теж спираємося на запропоноване Ю. Карауловим і підтримане багатьма іншими дослідниками (див. праці А. Баранова, Ф. Бацевича, О. Ворожбитової, А. Загнітка, В. Конецької, О. Селіванової, І. Сусова) визначення мовної особистості.

Вирізняють кілька напрямів дослідження МО, що панують у сучасній науці [Єрмоєнко 2014]. У межах першого з них проводять дослідження, спрямовані на вивчення різних типів сучасних та історичних МО (Н. Гайнулїна, С. Гіндін, В. Гольдін, Т. Довжикова, О. Попова, О. Пушкін, О. Сиротинїна, Й. Стернїн, І. Сусов, С. Сухих та ін.). Другий напрям охоплює дослідження особистості автора або персонажа художнього твору (Я. Бондаренко, І. Морякін, Т. Сурян), де оперують поняттям віртуальних типажів, створених у просторах літературних творів [Кухаренко 2012]. Ще один актуальний аспект – дослідження МО з кута зору її мовленнєвої біографії на основі різних жанрів (С. Гіндін, С. Єрмоєнко, К. Сєдов та ін.). Усі зазначені аспекти дослідження МО опрацьовують у межах низки актуальних підходів: власне лінгвістичного, суть якого полягає у висвітленні ставлення особистості до мови (носії рідної та нерідної мови, МО-білінгви, МО за рівнем мовної компетенції); соціолінгвістичного, за якого особистість характеризується і через соціальні параметри (стать, вік, освіта, професія); психолінгвістичного, у межах якого вивчають МО за психологічними характеристиками в проекції на мовленнєву поведінку; лінгвокогнітивного, за якого МО досліджують як носія знань і зацікавлень, що є результатом його пізнавальної діяльності; лінгвокультурологічного, що спеціалізується на МО – носіїв тієї чи тієї культури. У межах останнього підходу виокремлено напрями відповідно до дослідницького фокусу, наприклад, із позицій етнокультурної лінгвістики студіюють носі-

їв базової та маргінальної культури; із позицій соціокультурної лінгвістики – соціокультурні типи як модельні особистості – взірці поведінки в суспільстві; із позицій лінгвокультурної типізації вивчають лінгвокультурні типажі; мовленнєвої культури – носіїв діалектної, просторічної та елітарної мовної культури [Лутовинова 2017, с. 86-87]. Також слід сказати і про лінгводидактичний підхід, суттю якого є вивчення можливостей формування МО з педагогічною метою, та літературознавчий, що спирається на дослідження типів персонажів художніх творів.

Наведене розмаїття різноаспектних підходів до кваліфікації базового предмета дослідження лінгвоперсонології, а також наявність різних тлумачень і типологій лінгвістичних інтерпретацій особистості як суб'єкта вивчення, розгалуження термінологічного апарату та різні критерії його визначення (мовна, мовленнєва, комунікативна, дискурсна особистість) спонукає до деталізації відповідних теоретичних аспектів лінгвоперсонологічних досліджень, пов'язаних із її базовими поняттями.

Антропоцентричний підхід в науці зумовив появу низки понять на позначення суб'єкта дослідження. До таких належать поняття *мовної, мовленнєвої, комунікативної та дискурсної особистості*. Існує значна кількість дефініцій кожного з них, особливо це стосується поняття МО, що ввійшло в науковий обіг доволі давно і залишається чи не найчастіше використовуваним сучасними дослідниками. Втім, досі відчутна певна невизначеність у співвідношенні названих понять, на що вказують праці, у яких здійснено спроби їх розмежувати або хоч акцентувати на їхніх відмінностях.

Дослідження Г. Богіна, Ю. Караулова, Б. Зільберта, В. Карасика, І. Сентенберга, О. Сиротиніної, С. Сухих, Т. Кочеткової, К. Седова, С. Воркачова, В. Парсамової, В. Нерознака та І. Халєєвої, І. Колтуцької та ін. присвячено вивченню поняття *мовна особистість*, його структури, конкретної мовної особистості. Термін *мовленнєва особистість*, розглядуваний у працях Л. Клобукової, Ю. Прохорова, В. Красних, почали вводити в обіг із метою розширення предмета дослідження до комунікативного рівня [Лазуренко 2007, с. 6]. Поступово в науковій літературі з'являється поняття *комунікативна особистість* і в роботах В. Красних,

С. Сухих, В. Дементьєвої, В. Карасика, О. Дмитрієвої, М. Саломатіної, О. Лазуренко, Й. Стерніна та ін. При цьому йдеться про врахування функційних та комунікативних параметрів мовців. Терміносполука *дискурсивна / дискурсна особистість* – порівняно нове поняття, що активно залучають у дослідженнях С. Плотникова, Л. Синельникова, А. Нікітіна, Т. Островська й ін. Мовознавці, застосовуючи те або те поняття, обстоюють власний кут зору залежно від того, яке з них вони вважають універсальним щодо інших, які точки перетину вони мають чи не мають, що вимагає їхньої бодай оглядової кваліфікації.

Найуживанішим терміном для характеристики особистісного чинника в спілкуванні є поняття *мовна особистість*. Ключовим його визнають представники різних галузей знань: Л. Азарова, А. Ашева, Ф. Бацевич, Г. Богін, Г. Большова, О. Біляєв, А. Богуш, С. Воркачов, М. Голєв, А. Загнітко, Л. Засекіна, М. Іваницька, Іванцова, С. Ігнатьєва, Ю. Караулов, О. Леонтєв, Л. Мацько, А. Нікітіна, С. Плотникова, О. Семенов, І. Синиця, О. Сиротиніна, Л. Струганець та ін. Хрестоматійною дефініцією поняття МО стало його трактування Ю. Карауловим, що ми наводили вище, хоч сьогодні акцентують і на врахуванні мовного змісту особистості, оскільки саме він насичує вчинки новими смислами і розумінням, що породжує діяча, який через вербальну поведінку може впливати на інших [Мухортов. Електронний ресурс], і на естетичному навантаженні та психологічних ефектах створених особистістю текстів [Загнітко А., Загнітко Н. 2016, с. 26; Загнітко А. 2017 б, с. 14].

Деякі дослідники наполягають на використанні саме цього поняття [Іванцова 2002, с. 10], мотивуючи це також тим, що при перекладі статей англійською мовою немає точного відповідника для терміна *мовна особистість*, оскільки в зарубіжній науковій літературі використовують інші формулювання [Мухортов. Електронний ресурс]. Ф. Бацевич теж обґрунтовує доречність використання терміна *мовна особистість* його поняттєвою синтетичністю, здатністю поняття мова об'єднати різні вияви мовленнєвої діяльності людини [Бацевич 2018, с. 11]. Досліджуючи комунікативну поведінку особистості, він послуговується терміном *мовно-комунікативна особистість*, акцентуючи на одночасному

залученні вербально-семантичного та прагматично мотивованого (як власне комунікативній частині в трирівневій структурі) складників мовленнєвої діяльності особистості.

Мовленнєву особистість, на відміну від МО, співвідносять із мовою як здатністю, оскільки будь-яка мовна особистість являє собою парадигму мовленнєвих особистостей [Клобукова 1995]. Таке розуміння дає змогу констатувати, що мовленнєва особистість – це МО в парадигмі реального спілкування, в діяльності; це реальний мовець [Прохоров 2008]. Іноді до характеристики мовленнєвої поведінки пропонують залучати й інші її параметри, зокрема фізичний та фізико-фізіологічний [Лингвоперсонология: типы языковых личностей и личностно-ориентированное обучение 2006]. Указане викликає заперечення з боку тих, хто обстоює функціонування терміна *мовна особистість* як інваріанта мовленнєвої поведінки, зафіксованого в мові. Небезпекою в такому потрактовуванні, на їхню думку, є підміна лінгвістичного поняття психологічним поняттям [Поселенова. Електронний ресурс]. Мовленнєву особистість досліджують як носія мови, здатного до мовленнєвої діяльності, як комплекс психофізичних властивостей індивіда, що дає змогу йому генерувати і сприймати мовлення [Данилюк 2016, с. 63]. З огляду на сказане цілком логічно говорити про назване поняття як про функційний аспект структури носія мови, який виявляється в уміннях породжувати та відтворювати вербальні повідомлення [Нікітіна 2013, с. 91]. На нашу думку, мовленнєва особистість – це особистість, яка реалізується в процесі реального спілкування, це репрезентація МО у функційному аспекті, що не має безпосереднього відношення до фізичних та фізіологічних характеристик.

Під поняттям *комунікативна особистість* розуміють МО, яка реалізує себе під час комунікації, тобто використовує мову як засіб спілкування, як спосіб оформлення вербальної і невербальної поведінки. При цьому до уваги беруть як мовні і комунікативні дії узагальненого носія різних цінностей, знань, настанов та поведінкових реакцій [Карасик 2002; Саломатина 2005; Лазуренко, Саломатина, Стернин 2007], так і комунікативні параметри особистості – стратегії і тактики, комунікативну компетенцію або невербальний код комунікації [Конецкая 1997; Кашкин 2000].

У першому випадку поняття *комунікативна особистість* є ширшим від поняття *мовна особистість*; одне охоплює інше, поглинає його. Другий підхід підкреслює, що термін *комунікативна особистість* має ширший зміст, зважаючи на те, що його структура охоплює вербальні та невербальні засоби вираження думки.

Комунікативну особистість кваліфікують і як комунікативну індивідуальність людини або усереднену комунікативну індивідуальність певного соціуму, репрезентовану через сукупність інтегральних і диференційних мовних характеристик та особливостей комунікативної поведінки особистості чи соціуму, що сприймаються членами відповідної лінгвокультурної спільноти як властиві цьому типові особистості [Саломатина 2005, с. 6]. В. Красних наголошує, що, залучаючи функційний аспект для аналізу, варто говорити про особистість, яка бере участь у комунікації, тобто комунікативну особистість [Красных 2003, с. 50]. Урахування необхідних характеристик особистості вможливує її ідентифікацію. Комунікативна особистість охоплює три основні параметри: мотиваційний, когнітивний та функційний, «що відбивають комплексний характер специфіки індивідуальних інтеракцій» [Ковалевська 2008 б, с. 47].

А. Баранов пропонує для позначення мовця застосовувати і поняття *семіотична особистість*, вкладаючи в нього той самий зміст, що і в поняття комунікативної особистості, оскільки йдеться про врахування вербальних і невербальних знаків дискурсивної поведінки людини [Баранов 2006, с. 30]. За даними В. Кашкіна [Кашкин 2007, с.192], комунікативна особистість як складник особистості є найважливішим її елементом з огляду на те, що людське існування на 80 % заповнює комунікація (аудіювання, говоріння, читання та письмо).

Поняття *мовна особистість* і *комунікативна особистість* викликають найбільше суперечок стосовно їх ототожнення чи розмежування. О. Селіванова, наприклад, уважає, що мовна особистість – це іманентна ознака індивіда як носія мови та комуніканта, яка визначає її мовну і комунікативну компетенцію та реалізацію їх при породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів [Селіванова 2008, с. 596], що, власне, дає змогу говорити про вказане поняття як про часткове,

підпорядковане, як складник комунікативної особистості. Загалом указують на три основних підходи в розумінні суті термінів, які й визначають їхню кореляцію. Суть першого підходу полягає у визнанні поняття *мовна особистість* родовим щодо інших понять, зважаючи на що його трактують як «суперкатегорію» (С. Галстян), у межах якої може функціонувати кілька іпостасей особистості – мисленнєва, мовна, мовленнєва, комунікативна, риторична тощо. Інше співвідношення між поняттями бачать науковці, які ставлять знак рівності між указаними поняттями і вважають, що МО може реалізувати себе як комунікативна особистість під час комунікації. Третій підхід, підтримуваний нами в цій роботі, зводиться до широкого трактування поняття *комунікативна особистість* порівняно з терміном *мовна особистість*, оскільки зміст першого містить вербальне та невербальне, суто комунікативне [Арискина 2011, с. 15]. Феномен комунікативної особистості, на наш погляд, передбачає врахування різних складників (соціальних, культурних, етнічних тощо) і є всеосяжним. З огляду на це найбільш точно відбиває його природу саме термін *комунікативна особистість*.

Останнім часом набула досить широкого вжитку і терміносполука *дискурсивна*, або *дискурсна особистість*. Дослідники послуговуються нею з огляду на важливість та актуальність комунікативно-дискурсивної парадигми в сучасному мовознавстві. Поняття *дискурсна особистість* кваліфікують як МО, яка породжує певний дискурс у вигляді безперервно поновлювального чи закінченого, фрагментарного або цілісного, усного чи писемного повідомлення [Плотникова 2008 а, с. 39]. Така особистість діє у сфері створення повідомлень і несе відповідальність за їхній зміст [Плотникова 2008 б, с. 132]. Важливим моментом у розмежуванні мовної та дискурсної особистості, на переконання С. Плотникової, є той факт, що остання повинна бути прийнятою людьми, які хочуть сприймати створюваний нею дискурс [Плотникова 2008 б, с. 134]. Вона чітко розрізняє розглядувані поняття, вказуючи на їхній перетин та суттєві відмінності. На користь відмежування дискурсної особистості свідчить розуміння МО як типу особистості, поданої через її дискурс [Караулов, Красильникова 1989, с. 3]. На нашу думку, в такому разі, йдеться про широке

потрактуювання МО, до структури якої входить також і дискурсна особистість, реалізована через дискурсивний вияв.

Розглядаючи дискурсну особистість як суб'єкт соціальної інтеракції, який є носієм реального досвіду – життєвого та мовного, її вважають багатопараметральним феноменом, що постійно трансформується під час соціальної взаємодії. МО в інтеракційному контексті перетворюється на дискурсну особистість, яка формується на перетині комунікативних і когнітивних чинників. Розуміючи дискурсну особистість як учасника комунікативних подій, в умовах яких відбувається вибір відповідних стратегій і тактик [Синельникова 2013, с. 43-44], фактично простежуємо факт ототожнення її з комунікативною особистістю. Л. Синельникова [Синельникова 2011, с. 461] впевнена, що всі аспекти особистості – мовленнєвий, комунікативний, словниковий, етносемантичний – реалізуються в образі дискурсної особистості.

А. Нікітіна також переконана, що дискурсна особистість є вищим етапом розвитку особистості, що саме вона «містить елементи мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної особистості, які виявляються в певних дискурсах, через усвідомлення їх цінностей, опанування стратегій, тактик, типових мовленнєвих жанрів, невербальних засобів» [Нікітіна 2015, с. 277]. На її переконання, дискурсна особистість – цілісне системне утворення, особистість, яка володіє знаннями, уміннями й навичками ефективної поведінки в різних дискурсах, із різними людьми, реалізуючи власні інтенції через взаємодію з об'єктами (текст, час, простір) та суб'єктами (адресати й адресанти) дискурсу [Нікітіна 2013, с. 82]. Дослідниця розуміє дискурсну особистість як один з аспектів особистості, як і мовну, мовленнєву, комунікативну, риторичну особистість. Саме така особистість репрезентує себе як за допомогою вербальних та невербальних засобів, так і зовнішнім виглядом, часо-просторовим орієнтуванням.

На сьогодні в лінгвістиці аналізовані поняття є динамічними, сигніфікативне значення яких остаточно не встановлено. На наш погляд, поняття *дискурсна особистість* фактично «копіює» зміст поняття *комунікативна особистість*, із тієї лише різницею, що за допомогою першого акцентується вияв через певний дискурс.

Ще раз підкреслимо, що серед понять, які увішли до наукового обігу у сфері лінгвістичного дослідження особистості, на широке потрактування заслугоує термін *комунікативна особистість*. З огляду на це витлумачуємо *комунікативну особистість* як таку, що реалізує себе через поведінку, втілювану за допомогою сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів в усному чи писемному дискурсі. Таке розуміння вможливило використання цього поняття як гіперонімного щодо інших суміжних понять, що, у свою чергу, визначає поняття *мовна особистість* як вужче, як таке, що входить до обсягу терміносполуки *комунікативна особистість*. Розглянуті поняття кваліфікуємо як самостійні, але взаємозумовлені та взаємопов'язані. Дотримуючися класичного розуміння мети і завдань лінгвоперсонології, об'єктом нашого дослідження виступає конкретна мовна особистість (особистості) в широкому спектрі її комунікативних виявів, реалізованих через вербальні (і невербальні) засоби та представлені у різножанрових текстових повідомленнях, що виступають основою аналітичних реконструкцій усього комплексу психо- й етноментальних характеристик МО. Наведене визначає необхідність розгляду наявних у сучасних наукових працях підходів до типологізації МО, обґрунтування вибору релевантних класифікаційних критеріїв ідентифікації МО, визначення її структурної організації у проекції на конкретний предмет дисертаційного дослідження.

1.3.4. Типологія мовних особистостей у лінгвоперсонології

К. Сєдов зауважував, що створення лінгвістичної типології мовних особистостей, чи персоналій, є одним із найважливіших завдань сучасної антропоцентричної лінгвістики [Сєдов 1999, с. 3]. З огляду на це спроби класифікації МО роблять українські та зарубіжні вчені, зокрема М. Голєв, В. Гольдін, Л. Коміссарова, Т. Космеда, О. Пушкін, О. Сахарова, О. Сиротиніна, І. Сусов, С. Сухих, К. Сєдов та ін. Ці спроби стали можливим завдяки опрацюванню питань про реального й узагальненого носія мови (В. Нерознак, І. Сентенберг, О. Ворожбитова, О. Шевченко) у відповідних термінах: ідіолектна / індивідуальна і полілектна / ко-

лективна / групова / типова / сукупна мовна особистість. Індивідуальну МО розглядають як таку, що ґрунтується на особистісних характеристиках, а колективну – як таку, що базується на характеристиці індивіда – члена колективу. Дослідники цілком слушно зазначають, що останнє поняття є доволі умовним, оскільки суть МО залишається стабільною за основними параметрами, а індивідуальні риси варіюються залежно від комунікативної сфери, соціальної ситуації й типу спілкування [Азарова 2013, с. 341].

На багатогранність лінгвістичних критеріїв типологізації МО вказує В. Карасик, зауважуючи, що людей розрізняють за рівнем комунікативної компетенції (високий, середній, низький), за типом мовленнєвої культури (масова або висока), за володінням однією чи двома мовами (монолінгви і білінгви), за ступенем здатності до мовотворчості, за ступенем стандартності засобів спілкування тощо [Карасик 2007, с. 225]. Крім того, за критерієм здатності МО до створення й аналізу мовленнєвого твору розрізняють креативний і накопичувальний, змістовий і формальний, ономасіологічний і семасіологічний, мнемічний і вивідний, асоціативний та логіко-аналітичний типи [Голев 2004, с. 16].

Типологія МО зумовлюється специфікою загального об'єкта лінгвістичної науки, під яким розуміють мовну особистість як збірне уявлення про людину, котра розмовляє певною мовою в конкретний період історії цієї мови, інакше кажучи, *середньостатистичну, усереднену мовну особистість* (див. праці Р. Фрумкіної, Н. Федяєвої, О. Іванищевої та ін.). У концепції Ю. Караулова усереднена мовна особистість – це носій мови, професійна діяльність якого не пов'язана з мовленнєвим впливом (як, наприклад, у політиці, медіях, мистецтві тощо), тобто всі особи негуманітарних професій (це не філолог, не журналіст, не редактор, не викладач, не письменник, не політик, не юрист, не філософ, не психолог, не соціолог, не проповідник) [Караулов 1994, с. 212]. Усі інші носії мови є *професійними мовними особистостями*. Професійну МО визначають як сукупність інтелектуальних, соціально-культурних і морально-вольових властивостей людини, сформованих в особливому професійно-культурному середовищі і відображених у її свідомості, поведінці та діяльності. Така особистість розкривається через мовні і мовленнєві одиниці та цілісні тексти, ство-

рювані нею, а також завдяки своєрідності особистого професійного дискурсу, підпорядкованого меті та завданням професійної діяльності [Голованова 2010, с. 263]. Середньостатистична МО відрізняється від професійної МО тим, що вона стандартизована, а професійна – є творчою особистістю. Основним принципом поділу МО на типи є їхнє перебування під значним впливом мовленнєвих стандартів чи відхід від них. З огляду на це такий підхід до класифікації мовних особистостей доволі умовний, що дає змогу вирізнити певні зони перетину зазначених типів МО. Скажімо, ймовірним типом може бути і професійна МО, яка пуристично ставиться до мови, скептично налаштована щодо використання запозиченої лексики, пропагує дотримання жорстких мовних нормативів, через що її можна визначити як перехідний тип між стандартизованою і творчою особистістю.

В. Нерознак, спираючися на розрізнення ідіолектної та індивідуальної МО, у межах ідіолектних МО виокремив два основних типи: стандартну МО, яка відображає усереднену літературно оброблену норму мови, та нестандартну МО, репрезентовану двома формами мовленнєвої культури – високою та низькою, тобто такою, що об'єднує «верхи» (письменники, майстри художнього мовлення) та «низи» культури мови (носії, виробники і користувачі маргінальної мовної культури /антикультури). Нестандартні мовні особистості першого типу – творчі особистості – вчений поділяє залежно від ступеня нестандартності на архаїстів, помірних новаторів та експериментаторів [Нерознак 1996, с. 114-116], Н. Арутюнова – на тих, хто підпорядковується мові, і тих, хто підпорядковує мову [Арутюнова 1995, с. 33]. У лексиконі останніх переважає продуктивне начало використання мови, у словнику середнього носія мови – репродуктивне [Чулкина 1987, с. 6]. Термін *колективна мовна особистість* з'являється на противагу ідіолектній МО, підкреслюючи свідому заборону, неможливість виокремлення мовної особистості з відповідного мовного середовища.

Отже, типологія МО у найзагальнішому вигляді охоплює, за В. Нерознаком, багатолюдську (народ) та частковолюдську / ідіолектну (конкретний носій мови) МО, що передбачає вивчення національної мови в просторі і часі та мови конкретного індивідуума

відповідно, що може бути репрезентована у всьому різноманітті вербального конструювання [Нерознак 1996, с. 116]. Спираючись на ці думки вченого, зазначимо, що запропоновані ним терміни на позначення типів МО так чи так пов'язані з полілектним або ідіолектним їхнім виявом. Скажімо, поняття *етносемантична*, або *словникова мовна особистість* як закріплені переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної мови [Воркачев 2001, с. 68], як носій мови – національно-культурний феномен, «семантичний фоторобот», утворений на основі світоглядних інтенцій, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій, зафіксованих у словнику [Данилюк 2016, с. 64], є вужчим стосовно поняття *полілектна мовна особистість*. Те саме можна сказати про інші терміносполуки, оскільки вони можуть реалізуватися в межах названих вище обох типів. Суголосним зі сказаним і таким, що імпонує і нашим уявленням, є потрактування професором А. Загнітком окремої та колективної МО як моно- та полілінгвоперсони [Загнітко А., Загнітко Н. 2017, с. 19].

Отже, типологія МО, на нашу думку, може будуватися на основі виокремлення двох основних типів (полілектної й ідіолектної), які, у свою чергу, поділяються на підтипи, диференційовані за певними ознаками. Скажімо, за *професійною* чи *громадською діяльністю* виокремлюють МО адвоката, журналіста, менеджера, телеведучого, юриста, студента, політика, бізнесмена, громадського діяча, президента тощо; за *національністю* – українську, німецьку, японську, російську МО; за *часовою ознакою* – сучасну чи історичну МО, напр., МО писаря 18 ст., МО пізнього Середньовіччя; за *соціальним статусом* – МО інтелігента, міщанина, робітника, селянина; за *національно-культурною ознакою* – МО східної чи західної культур; за *місцем мешкання* – міського або сільського жителя; за *гендерною ознакою* – МО чоловіка та жінки; за віком – дорослого, підлітка, дитини; за *типом мовленнєвої культури* – елітарну, середньолітературну, літературно-розмовну, фамільярно-розмовну, просторічну, діалектну МО; за *мовними рівнями* – словникову, орфографічну, синтаксичну; за *ставленням до учасників спілкування* – конфліктну, центровану та кооперативну. Названі типи МО в окремих розвідках дослідників отримали наукову кваліфікацію узагальнених носіїв мови (Г. Безпам'ятно-

ва, Т. Плавська, С. Потапенко, Л. Славова, М. Цуциєва – за професійною діяльністю, І. Волосенко – за професійною та віковою ознакою, Т. Кочеткова, О. Сиротиніна – за типом мовленнєвої культури, С. Табурова, З. Хачмафова – за гендерною ознакою, К. Седов – за ступенем комунікативної компетенції, В. Черняк – за часовою ознакою) та конкретних представників етносу або професії чи персонажів твору (А. Ашева, Н. Баландіна, С. Єрмоменко, О. Залогіна, С. Ігнат'єва, Т. Космеда, В. Папіш, Є. Санченко, І. Федорченко, О. Шевченко та ін.).

Зауважимо, що в межах указаних підтипів можливі класифікації МО і за іншими критеріями. Так, доволі ефективно нині розробляють типологію особистостей політиків, беручи до уваги імідж та рольове призначення (М. Герман), стиль політичної поведінки (Дж. Барбер), психологічні характеристики (М. Глобот) тощо. Г. Щокін пропонує вирізняти шість стилів поведінки політиків: параноїдальний, демонстративний, епілептоїдний, депресивний, шизоїдний, циклоїдний [Щекин 2000], кожен з яких відбивається на рівні мовленнєвої поведінки особи. Цілком очевидно, що за цими й іншими критеріями можна аналізувати мовну особистість як представника багатьох інших професій.

Отже, одні типи передбачають значну кількість узагальнених мовних особистостей, інші – представлені максимум двома підтипами, зумовленими вибором критерію, що перебуває в основі поділу. Ідіолектна МО може бути репрезентована конкретним носієм мови, який реалізує або реалізував себе у будь-якій з указаних іпостасей: історичний / громадський діяч, учений, поет / письменник, персонаж. Логічно припустити, що конкретного індивідуума можна схарактеризувати за кількома критеріями, особливо актуально це для вивчення конкретної мовної особистості. Варто наголосити, що за потреби пропонується типологія може доповнюватися, конкретизуватись або модифікуватися. Фактично різновиди основних типів МО збігаються, але з тією відмінністю, що ідіолектна МО, розглядувана за одним чи одночасно за кількома критеріями, репрезентована конкретною людиною, історичною чи сучасною. Критерії, за якими можна вирізняти певні підтипи, однаково актуальні для полілектної й ідіолектної МО. Можна досліджувати узагальнену МО журналіста (полілектна

мовна особистість), а можна вивчати, наприклад, МО С. Рахманіна чи Ю. Макарова як журналіста, можна досліджувати МО українця загалом чи сфокусувати увагу на осмисленні МО Тараса Шевченка або Івана Франка як носія української ментальності. Можливо провести й інші паралелі, що акцентуватимуть на зонах перетину обох типів. Підкреслимо, що є можливість характеризувати конкретну людину як МО за кількома критеріями, проте залежно від мети та завдань дослідник частіше вдається до аналізу за одним із них. МО вчених, аналізованих у нашій роботі, певною мірою репрезентують узагальнений тип за національністю (українці), соціальним статусом (інтелігенти), місцем мешкання (містятні), часовою ознакою (сучасники). Однак основним критерієм обрано тип мовленнєвої культури, що дало підстави вважати їх елітарними мовними особистостями (детальніше див. далі).

Викладена вище типологія МО в основному ґрунтується на зовнішніх щодо мови параметрах (етнокультурному, соціокультурному) та частково на внутрішніх, природних особливостях людини, що визначають її мовленнєву поведінку (за біологічним критерієм, психологічними особливостями) (див. узагальнену типологію в табл. № 2, де ЕМО – елітарна МО, УМО – усереднена МО, СтМО – статусна МО, СМО – соціальна МО, КфМО – конфліктна МО, ЦМО – центрована МО, КМО – кооперативна МО).

Таблиця № 2

Типологія МО за екстра- та інтролінгвістичними параметрами

Зовнішні параметри				Внутрішні параметри				
етнокультурний		соціокультурний		біологічний		психологічний		
ЕМО	усереднена УМО	статусна МО	соціальна МО	жінка	чоловік	КфМО	ЦМО	КМО

За такого підходу до поділу МО на типи втрачає актуальність розрізнення полілектної й ідіолектної МО, оскільки вони можуть вивчатися за одним із названих вище критеріїв. Можливо, є сенс розрізнити об'єкти вивчення лінгвокультурології та лінгвоперсонології, залишивши в полі зору першої полілектні МО, а у фокусі другої – ідіолектні МО. Такий поділ об'єктів дослідження зумовлюється найважливішим критерієм – розмежуванням ко-

лективної та індивідуальної МО, оскільки лінгвокультурологія опікується МО як лінгвокультурним феноменом, а лінгвістична персонологія – індивідуальною МО. Вважаємо, що сказане не суперечить застосуванню різних підходів до вивчення ідіолектної МО, зокрема й лінгвокультурологічного.

Орієнтуючись на класифікацію підходів до вивчення МО, запропоновану Є. Івановою [Іванова 2008], та взявши до уваги новітні аспекти особистісних реконструкцій, ми зафіксували певний зв'язок між застосовуваними підходами й аналізованими типами МО. Дослідження полілектної МО, наприклад, корелює з текстовим, історико-лінгвістичним, соціологічним, прагмалінгвістичним та гендерним підходами. Ідіолектну МО характеризують, використовуючи ширше коло аспектів (текстовий, лексикографічний, історико-лінгвістичний, соціологічний, комунікативно-функційний, когнітивно-дискурсивний та ономаціологічний). Серед них є універсальні підходи, однаково затребувані для обох типів, є й такі, якими можна послуговуватися, студіюючи конкретну мовну особистість, що зумовлено їхніми можливостями, передусім ідеться про лексикографічний, комунікативно-функційний та когнітивно-дискурсивний підходи. Втім, на нашу думку, ці певні закономірності не виключають можливості використання інших підходів під час кваліфікації як ідіолектної, так і полілектної МО. Крім того, для досягнення поставленої мети можна залучати кілька підходів одночасно, на що вказує і Д. Тихонова [Тихонова 2016].

Отже, вважаємо, що типологія МО може базуватися на розумінні її як *збірного* образу, представника народу, його частини, певної групи людей за однією з ознак, названих вище, чи *конкретного* носія мови, репрезентованого не як член колективу, а як індивідуум, котрий характеризується через сукупність загальних та індивідуальних, притаманних тільки йому рис. Ці два типи мовних особистостей зіставляються як типове й індивідуальне. Поділ на інші підтипи здійснюється відповідно до обраного дослідником критерію. Таким чином виникають зони перетину, оскільки ідіолектна особистість є представником певної професії, національності, статі тощо.

Актуальною вважаємо типологію, засновану на зовнішніх

або внутрішніх щодо мови параметрах. У центрі уваги зовнішніх параметрів перебувають етнокультурний та соціокультурний критерії, де перший визначає дослідження елітарних / народних МО, другий – статусу і соціальної належності людини (професія, освіта, місце й час мешкання). Внутрішні параметри передбачають вивчення типу МО за біологічним чи психологічним критерієм, відповідно жінка / чоловік або екстравертований / інтровертований, конфліктний / неконфліктний тип. Для нас насамперед важливим є етнокультурний параметр, котрий утілює елітарну мовленнєву культуру, що, втім, не тільки не спростовує значущість інших параметрів, а й має зони перетину з ними, зокрема із соціокультурним та кооперативним типом МО.

1.3.5. Структура мовної особистості: критерії, ієрархія, одиниці

Одна з дискусійних і остаточно не розв'язаних проблем загальної лінгвоперсонології – структура МО. До неї в той чи той спосіб звертаються мовознавці, інтереси яких пов'язані з теорією МО, когнітивною лінгвістикою, лінгводидактикою тощо (Г. Богін, В. Гольдін, Є. Горло, О. Каменська, В. Карасик, М. Канчер, Ю. Караулов, З. Кузневич, І. Тарасова, О. Фесенко). Їхні напрацювання та пропозиції щодо структурних моделей МО висвітлено в подальшому матеріалі цього підрозділу.

Теоретичне підґрунтя в розумінні складників МО заклав Ю. Караулов, розробивши ієрархічну модель її структури. Парадокс особистості вчений убачає в тому, що вона може поставати як позачасова (інваріантна частина) і тимчасова (варіантна частина) сутність, інакше кажучи, вона охоплює стабільну та змінну її частини. Кожна з частин виявляється на всіх рівнях своєї організації, утворюючи поєднання цих феноменів. Мовознавець пропонує виокремлювати три рівні за філософським (мова, інтелект, дійсність) і психологічним критеріями (семантичний, когнітивний та прагматичний), що в структурній моделі МО кваліфікуються як вербально-семантичний, або нульовий; тезаурусний, або перший; мотиваційний, або другий [Караулов 2010, с. 38, 56], що відображено в таблиці 3.

Структура МО

Критерії	Рівні		
Філософський	мова	інтелект	дійсність
Психологічний	семантика	мислення	мотивація
Лінгвістичний	вербально-семантичний (нульовий)	лінгвокогнітивний (перший)	прагматикон (другий)

У межах нульового рівня реалізуються позачасові утворення, до яких належнено стандартну частину вербально-семантичних асоціацій, і тимчасові утворення, якими є системно-структурні дані про стан мови в певний період. Перший рівень охоплює базову, інваріантну частину картини світу (позачасові утворення) та соціальні і соціолінгвістичні характеристики мовної спільноти, до якої належить мовець та яка визначає ідеологічні відношення основних понять у картині світу (тимчасові утворення). Другий рівень характеризується комунікативними потребами, породженими цілями і мотивами, та комунікативними рисами, здатними задовольнити ці потреби і типологізувати специфіку мовленнєвої поведінки й інформувати про внутрішні настанови, наміри та мотиви особистості. Також цей рівень охоплює відомості психологічного плану, які зумовлені належністю конкретної особистості до колективу або групи і визначають ціннісно-настановчі критерії, що створюють унікальний колорит її дискурсу (відповідно позачасові і тимчасові конструкти) [Караулов 2010, с. 39, 42]. Цей рівень є перехідним, бо завдяки оцінці мовленнєвої діяльності МО осмислюється її реальна діяльність. Отже, структура МО складається з базових, фундаментальних та індивідуальних, притаманних конкретній особистості, складників. Розроблена дослідником модель МО ґрунтується на принципі трирівневості (філософський, психологічний та лінгвістичний) процесів сприйняття і розуміння.

У розглядуваній концепції вербально-семантичний рівень, лексикон – це знання про мову й у мові; особистісний тезаурус знань – соціальні, побутові, культурні, енциклопедичні знання як «здатність носія певної мови створювати тексти на підставі інди-

відуальних знань про світ, зафіксованих у значеннях слів і їхніх асоціативних комплексах відповідно до національно-психічного складу думки й особистісної зацікавленості в інтерпретації позначуваних або сприйнятих фактів»; прагматикон – система правил, навичок і вмінь спілкування, зумовлених процесами соціалізації й інкультурації, тобто дискурсивна (комунікативна) компетенція [Селіванова 2011, с. 107]. Коло проблем тезаурусного рівня охоплює концептосферу МО, відображену за допомогою понять та ідей, для прагматичного рівня актуальним є визначення комунікативних стратегій і тактик, специфіки реалізації принципів та максимум комунікації.

Слід акцентувати на тому, що позачасове, історичне в аналізованій структурі визначає національну МО, просякаючи всі рівні організації: нульовий рівень – загальнонаціональний мовний тип, перший рівень – світобачення, другий рівень – стійкий комплекс комунікативних параметрів щодо національно-культурної мотивованості. На відміну від національної МО, де позачасовість виявляється як щось застигле, інваріантне, у мові індивідуальної МО воно є динамічним, змінним. Ще О. Потебня підкреслював, що індивідуальне виростає з національного, пов'язаного з мовою – явищем глибоко давнім, таким, що сягає сивої давнини [Потебня 1993, с. 176].

У структурі МО взаємодіє чотири складники: історичний, прирівнюваний Ю. Карауловим до національного характеру, системно-структурний, соціальний та психічний мовний складники. Три останні розуміються як варіативні частини структури, що відображають конкретно-індивідуальну реалізацію МО. Сформовані вченим рівні тісно пов'язані між собою, оскільки від одного рівня можна переходити до іншого, бо, наприклад, тезаурус особистості можна реконструювати, спираючись на вербально-семантичний рівень. Утім, залежність рівнів не пряма, оскільки знання особливостей функціонування цього рівня є лише певною підставою для висновку про мовну модель світу [Караулов 2010, с. 43]. Для переходу на вищий рівень, яким є лінгвокогнітивний чи прагматичний, потрібно щоразу залучати додаткову екстралінгвальну інформацію: «і психологічну, й морально-етичну складові, тобто емоції, почуття, волю, моральні налаштування,

етичні принципи, совість людини, що характеризує її специфіку в комунікативно-діяльній сфері» [Космеда 2012, с. 26] і пояснюється не лише соціальною, а й індивідуальною самотністю особистості. Отже, «ключем» (Ю. Караулов) для встановлення зв'язку між рівнями структури є соціальна історія певної особистості, її соціальне функціонування (вербально-семантичний рівень – лінгвокогнітивний (тезаурусний) рівень) та емоційно-афективний складник (лінгвокогнітивний рівень – мотиваційний рівень). Під соціальною історією розуміється мовна соціалізація конкретної особистості, історія її залучення до стереотипів, прийнятих у суспільстві. Соціальне функціонування трактується Ю. Карауловим як соціальні ролі цієї особистості [Караулов 2010, с. 45].

О. Фесенко, вважаючи викладену вище теорію продуктивною, висловлює сумнів стосовно точності термінології. Він звертає увагу на таке: один із рівнів не можна називати нульовим, зважаючи на те, що він визначає можливість аналізу на вищому рівні. Крім того, саме дослідження структурно-мовного рівня може сприяти виявленню деяких рис МО, які відрізняють її від інших. Це, зокрема, спостерігається на частиномовному рівні. Перевага вживання дієслів, наприклад, указує на динамічний характер комунікації, прикметників і прислівників – на її емоційність та експресивність [Фесенко 2014, с. 79], що, безперечно, певним чином характеризує МО. Із зауваженнями щодо термінологічної кваліфікації рівнів ми цілком погоджуємося.

У лінгводидактиці особливої уваги заслуговує модель МО, розроблена Г. Богіним [Богін 1984] та екстрапольована в лінгвоперсоногічні дослідження. У ній МО постає в динаміці. Автор виокремлює п'ять рівнів розвитку МО, кожен із яких передбачає певний ступінь володіння мовою: 1) рівень правильності як початковий етап в оволодінні мовою, що передбачає наявність великого словникового запасу та знання основних граматичних закономірностей, які забезпечують можливість висловлюватися і створювати тексти за найпростішими правилами мови; 2) рівень інтеріоризації, суть якого полягає в опануванні механізму внутрішнього плану мовленнєвого вчинку; 3) рівень насиченості, на якому спостерігається різноманіття мовних засобів різних підсистем, що відбивається в мовленні; 4) рівень адекватного вибору як

здатність особистості використовувати мовні засоби залежно від сфери спілкування, комунікативної ситуації і ролі комуніканта; 5) рівень адекватного синтезу, при якому береться до уваги відповідність між породженим особистістю текстом і всім комплексом змістових та комунікативних завдань, покладених у його основу. Два останні рівні відбивають ступінь опанування мови, пов'язаний із культурою мови та спілкування. Особливістю полікомпонентної моделі мовленнєвої спроможності є те, що вона абстрагована від індивідуальних відмінностей між людьми і специфікою відомих їм мов [Селіванова 2011, с. 108], що можна кваліфікувати як надмірну універсальність пропонованої структури. Крім того, вона незастосовна для аналізу розвиненої МО, бо рівень адекватного синтезу ще не забезпечує високої мовленнєвої культури, а є лише достатнім ступенем володіння мовою. Досконале ж володіння всіма засобами мови, вміле послуговування її стилістичними можливостями відповідно до комунікативної ситуації, жанру тощо є вищим рівнем.

М. Канчер розуміє МО як таку, що сформована трьома детермінантами: соціально-ситуативною, національно-культурною та індивідуально-психологічною. Соціально-ситуативна детермінанта – це система соціокультурних норм і стандартів комунікативної поведінки, що зберігається в суспільній свідомості та свідомості окремої МО як частина її комунікативної компетенції. Національно-культурна детермінанта – це система загальних вимог до мовлення і мовленнєвої поведінки, які історично склалися в певній культурі та відбивають її естетичні і моральні цінності. Індивідуально-психологічні особливості МО – це унікальні індивідуальні комунікативні та психологічні її характеристики, пов'язані зі сприйняттям світу, ставленням до партнера з комунікації, репрезентовані повною мірою в дискурсі. Саме «Я-концепція» через творче подолання соціально-нормативних стандартів та національно-культурних стереотипів уможливорює реалізацію особистості в межах дозволеного [Канчер 2002, с. 5-6]. Наведене відповідає трирівневій структурній організації МО, пропонованій дослідницею, де виокремлено стилістичний, комунікативно-прагматичний і лінгвокультурологічний рівні. Одиницями кожного з них відповідно є мовні засоби та прийоми їх застосування, яким

надає перевагу особистість; стратегічні і тактичні ходи; національно-культурні мовленнєві сценарії, норми та моделі мовленнєвого користування. На нашу думку, рівні структури за такого їх потрактовування мало чим відрізняються від класичної моделі: стилістичний рівень у розумінні авторки тотожний за суттю з вербально-семантичним, комунікативно-прагматичний рівень збережено, а лінгвокультурологічний рівень, потрактовуваний подібно до когнітивного, посідає в її моделі «верховне» місце.

В наукових розвідках точаться дискусії не лише щодо критеріїв виокремлення рівнів, їхньої суті та кількості, а й стосовно ієрархії рівнів у структурі МО. На думку З. Кузневич, структура містить лексико-семантичний (лексикон), граматико-семантичний (граматикон), мотиваційний (прагматикон) і тезаурус ний рівні. Останній із них – найвищий у цій ієрархії, оскільки ґрунтується на попередніх рівнях, визначає вибір мовних засобів та комунікативних стратегій і тактик, уможлиблює проникнення у внутрішній світ МО [Кузневич 1999]. Такої ж думки дотримується І. Токарева, підкреслюючи, що тезаурусний рівень реалізується за допомогою низки когнітивних особливостей, однією з яких є лінгвокультурна, що охоплює систему знань, які уможлиблюють інтерпретацію текстів і мовних одиниць у категоріях культури [Токарева 2012]. Отже, картину світу особистості можна пізнати за допомогою сукупності рівнів, вищим із яких є лінгвокогнітивний.

Цікавою є модель МО, розроблена Є. Горло й апробована на матеріалі творчості російських і німецьких поетів-модерністів кінця XIX – початку XX ст. Критерієм для створення такої моделі послуговували основні стереотипи мовленнєвої поведінки особистості. Її формула визначається п'ятьма дихотоміями мовленнєвої поведінки, що репрезентують протилежні полюси актуалізації: інтроверт / екстраверт + статик / динамік + інтуїт / сенсорик + песиміст / оптиміст + егоцентрик / альтруїст. Таку модель репрезентовано як мовленнєвий інваріант із домінуювальними характеристиками мовленнєвих утворень. Універсальна модель МО, як зауважує авторка, реалізується у двох варіантах: індивідуальному та національному [Горло 2007, с. 11]. На нашу думку, її універсальність полягає в тому, що для аналізу залучено психологічні,

соціологічні та комунікативні параметри, які уяскравлюють та максимально об'єктивують отримані результати.

Окремі дослідники структури МО вважають продуктивним підхід, що ґрунтується на теорії прототипів і категорій (Т. Ма, О. Фесенко). Їхня модель будується за допомогою понять центр / периферія, де центром (прототипом) є найбільш типові, а периферією – специфічні структурні елементи. За такого підходу теж можна реалізувати рівневий аналіз певного типу МО відповідно до ядрових і периферійних компонентів, перші з яких репрезентують її як представника епохи, соціальної групи тощо, а другі – як конкретного носія мови. О. Фесенко зауважує, що структура МО буде прототиповою, якщо відображає її особливості, характерні для всіх представників, чиє мовлення стало основою моделювання МО конкретного типу, а периферійні елементи характеризуватимуть МО як «конкретного представника того чи того типу мовної особистості, але зі своїми особливостями, які відрізняють її від інших носіїв мови в межах розглядуваного типу» [Фесенко 2014, с. 80]. Проте таке розуміння структури МО цілком співвідносне з концепцією Ю. Караулова, де типове розуміється як інваріантна, стабільна частина (позачасове), а нетипове – як варіантна, змінна частина, що просякає всі рівні її організації. Вважаємо, що цінність пропонованого підходу полягає в акцентуванні на загальному та індивідуальному в структурі МО.

А. Пузирьов у межах лінгвокультурологічних інтепретацій розрізняє мисленнєву, мовну, мовленнєву і комунікативну особистості з огляду на наявність у МО загальнолюдського, національного, соціального / професійного й індивідуального [Пузирев 2002, с. 14]. Отже, тут базовим поняттям є національно-культурний тип. В узагальненому вигляді в структурі МО виокремлюють три основні модулі: особистість вербальна, етносемантична як базовий національно-культурний прототип носія мови, сформований на основі світогляду і ціннісних пріоритетів; особистість мовленнєва як комплекс її психічних особливостей; особистість комунікативна як сукупність характеристик вербальної поведінки людини [Колтуцкая 2013, с. 297].

Фактично думки А. Пузирьова, В. Колтуцької, Л. Синельникової й А. Нікітіної (див. 1.2.) на сутність, аспекти (модулі)

МО відтворюють своєрідну модель її структури. З огляду на такі міркування, очевидно, можна розрізнити два основні підходи до структурної організації МО, перший із яких репрезентує вузьке розуміння її структури (Ю. Караулов та прихильники), що корелює з мовно-комунікативними ярусами, другий – широке розуміння, яке передбачає розшарування мовної (у деякого комунікативної, дискурсної) особистості на її аспекти, іпостасі (мовленнєва, риторична, словникова, етносемантична тощо). Широке та вузьке потрактування структури МО умовно кваліфікуємо як рівневе й аспектуальне відповідно.

Наразі структура МО, запропонована Ю. Карауловим, є фундаментальною, такою, що охоплює увесь потенціал засобів вираження, необхідний для відображення мови, інтелекту та дійсності. Сукупність соціальних, фізичних, психологічних, емоційних, прагматичних, культурних та інших параметрів МО в загальному вигляді репрезентовано саме в її трирівневій структурі. Як зазначають мовознавці, класичну модель структури МО потрібно доповнити також лінгвокультурологічним, етнолінгвістичним і лінгвоемоційним (емоційним) рівнями [Космеда 2012, с. 23]. Стосовно пропонованого етнолінгвістичного рівня зауважимо, що він урахований у концепції Ю. Караулова на всіх рівнях структури МО і репрезентований у її позачасовій сутності. Лінгвоемоційний рівень, як видно з узагальненого на підставі даних різних галузей мовознавства та суміжних наук і поданого вченим переліку мовленнєвих навичок, зокрема втілюваних у готовності надавати висловлюванню модального забарвлення, охоплюється лінгвокогнітивним рівнем [Караулов 2010, с. 60]. Те саме можна сказати і про лінгвокультурний рівень, що теж відображається в особистісному тезаурусі.

Н. Петлюченко зазначає, що для переходу від одного до іншого рівня у структурі МО необхідною є інформація екстралінгвістичного характеру, забезпечувана соціальним складником мови і пов'язана з «історією» мовної соціалізації цієї особистості. Така інформація, на її думку, затребувана як проміжна ланка між лінгвокогнітивним та прагматичним рівнями. Йдеться про «актуальну соціалізацію» особистості (соціальне функціонування, соціальні ролі). Крім цього, невід'ємним складником структури МО

дослідниця вважає емоційно-афективний компонент, що характеризує інтенційність у комунікативно-діяльній сфері [Петлюченко 2009, с. 88-89]. Вона наголошує на необхідності залучати «соціальну» інформацію й інформацію про емоційні параметри особистості під час переходу до аналізу найвищого рівня структури. На важливість цих складників у структурі також указує Т. Космеда, зауважуючи, що прагматичний ярус передбачає залучення відомостей про соціальне функціонування МО, її соціальну роль, психологічні та морально-етичні параметри [Космеда 2012, с. 26].

Спираючись на розроблену Ю. Карауловим рівневу організацію МО та необхідне, маніфестоване дослідниками її розширення (Н. Петлюченко, Т. Космеда), вважаємо за можливе підтримати їхні думки й доповнити наведену структуру проміжними рівнями, якими є соціокультурний та емоційно-афективний, адже це забезпечить від нарікань про неповноту структури й акцентує на її важливих конституентах. За такого підходу рівнева модель МО міститиме три основні рівні та два проміжні. Крім того, пропонуємо також увиразнити розглядувану модель, увівши складники на позначення одиниць, відношень та стереотипів проміжних рівнів. Тоді проміжним між вербально-семантичним і лінгвокогнітивним є соціокультурний, а перехідним між лінгвокогнітивним та прагматичним – психологічний рівень, що корелює з розумінням мови як системи. Вважаємо також, що, описуючи мовну особистість, слід чітко розрізняти терміни на позначення рівнів її структури: для розрізнення психологічного і лінгвістичного аспектів необхідно послідовно використовувати відповідні терміни: семантичний, тезаурусний і мотиваційний рівні для психологічного аспекту та вербально-семантичний, лінгвокогнітивний і прагматичний рівні для лінгвістичного аспекту, що дасть змогу уникнути поняттєвої розшираності.

Нижче у вигляді таблиці (табл. 4) подаємо наше бачення рівневої організації МО, ґрунтоване на класичній моделі. Жирним кеглем виділено основні яруси. Кожному ярусу розглядуваної структури притаманні певні одиниці, відношення між ними та стереотипні комплекси – специфічні типові елементи, що взаємодіють між собою. На вербально-семантичному ярусі функціонують слова, відношення репрезентовано «вербальною мережею», а сте-

реотипами є стандартні словосполучення; на лінгвокогнітивному відповідно – узагальнені поняття (концепти, ідеї), семантичні поля, картина світу як інтеріоризований людиною чи етносом світ, наслідок переробки інформації про довкілля [Селіванова 2008, с. 406; Цивьян 1990, с. 5], тобто це сформована суб'єктом пізнання модель світу, що репрезентує уявлення про нього, стереотипами ж виступають генералізовані висловлювання, дефініції, афоризми, прислів'я та приказки, що віддзеркалюють тезаурус і цінності особистості; на прагматичному – комунікативно-діяльнісні потреби особистості, «комунікативна мережа» (комунікативні ситуації, ролі, сфери спілкування), а стереотипами є символи, образи прецедентних текстів культури [Караулов 2010, с. 52-54]. Вважаємо, що проміжні соціокультурний і емоційно-афективний рівні структури теж характеризуються одиницями, кваліфіковані нами як *соціокультурні та побутові знання; емоції, почуття, воля*, відношеннями, що визначаємо як *соціальна історія, соціальні патерни поведінки і морально-етичні й естетичні принципи*, а також стереотипами – *сценаріями; психологічною поведінкою* відповідно.

Таблиця 4

Розширена рівнева модель МО

Ярус	Одиниці	Відношення	Стереотипи
Вербально-семантичний	Слова	«Вербальна мережа»	Стандартні словосполучення
Соціокультурний	Соціокультурні та побутові знання	Соціальна історія, соціальні патерни поведінки	Конвенції, сценарії
Лінгвокогнітивний	Концепти, образи, ідеї	Картина світу	Дефініції, метафорика, фраземіка, афористика
Емоційно-афективний	Емоції, почуття, воля	Морально-етичні й естетичні принципи	Психологічна поведінка
Прагматичний	Комунікативні потреби	«Комунікативна мережа»	Символ, образ прецедентних текстів культури

Оскільки лінгвокогнітивний рівень міцно пов'язаний із національно-культурними, соціокорпоративними й етнопсихологічними властивостями [Загнітко 2017 б, с. 15], що впливають на індивідуальну картину світу особистості, більш розлога модель структури, на наш погляд, дасть змогу усунути закиди про лакуни в ній та експліцитно репрезентуватиме інформацію стосовно соціокультурних параметрів МО. Врахування емоційно-афективного складника (Н. Петлюченко) уможливило фокусування на відображенні емоцій і почуттів, морально-етичних та естетичних принципів зокрема і поведінки в цілому, що впливає на комунікативні потреби та «комунікативну мережу» МО. Отже, всебічний опис МО передбачає такі моменти [Караулов 2010, с. 43]: а) характеристику семантичного рівня її організації (або вичерпний, або диференційний опис, що фіксує індивідуальні відмінності на тлі стандартного уявлення ладу певної мови); б) реконструкцію мовної моделі світу особистості на основі створених нею текстів чи спеціального тестування; в) виявлення її життєвих чи ситуативних домінант, установок, мотивів, відбитих у процесах породження текстів, їхньому змісті та в особливостях сприйняття чужих текстів.

Узагальнюючи теоретичні напрацювання в галузі лінгвоперсонології, об'єктом якої є МО у широкому спектрі її дискурсивних виявів, а також визначаючи максимальну актуальність вивчення елітарної мовної особистості як взірцевого модельного представника українського (чи й будь-якого іншого національного) етносоціуму, пропонуємо оригінальний напрям лінгвоперсонологічних досліджень – лінгвоелітологію, скеровану на вирішення комплексу завдань, пов'язаних із реалізацією та репрезентацією такої ЕМО в системі різножанрових дискурсивних практик.

Мета пропонованого напрямку – систематизація загального та ідіосинкратичного у світоглядних орієнтирах, культурі, моралі, мовленнєвих виявах і вподобаннях елітарної мовної особистості. Це, у свою чергу, уможливить виявлення глибинних механізмів психоментальної організації такої особистості та надасть змогу подальшого моделювання (чи корегування) актуальних рівневих структур в особистісних комунікативних практиках, що сприяти-

ме емпатизації різножанрових інтерактивів зокрема та наскрізній оптимізації комунікативного простору в цілому.

Завдання лінгвоелітології вбачаємо в такому:

- визначення критеріїв вирізнення ЕМО з-поміж носіїв інших типів мовленнєвої культури та її домінантних ознак у межах заданих дискурсивних практик;
- встановлення залежності формування ЕМО від етнічних, соціумних, гендерних та інших соціальних характеристик;
- з'ясування особливостей реалізації ЕМО в різнотипних дискурсах;
- фіксація та опис способів і засобів реалізації загальнонаціонального й ідіосинкратичного у процесі самопізнання, самоствердження, самовияву ЕМО;
- узагальнення базових комунікативних виявів ЕМО і формування моделей емпатичної взаємодії на рівні вербально-невербальних презентацій у межах науковолінгвістичного та інших інституційних дискурсів;
- алгоритмізація комплексного вивчення ЕМО та простеження еволюції становлення такої особистості.

У межах останнього завдання в роботі з огляду на специфіку фактичного матеріалу дисертаційної праці і комплекс застосованих у роботі методів, що уможливили полівимірну кваліфікацію базового предмета наших дослідницьких інтерпретацій, вже запропоновано чотириетапний алгоритм аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості (ЕМО) українського вченого-лінгвіста: 1) узагальнена характеристика МО вченого-мовознавця, яка щонайперше передбачає мовне портретування з відповідною біографічною ретроспекцією як джерелом формування психоментальної й аксіосистемної оригінальності такої особистості і містить коротку характеристику індивідуальності та наукового доробку досліджуваних ЕМО українських мовознавців; 2) визначення домінантних категорійних виявів наукового дискурсу в аналізованих мовленнєвих практиках ЕМО; 3) різнорівневий аналіз специфічних особливостей використання мовних засобів ЕМО на вербально-семантичному, репрезентованому лексиконом та граматиконом (дискурсивні слова, синтаксичні структури), і лінгвокогнітивному (фраземіка, метафорика, епітет-

ні структури) ярусах; 4) аналіз прагматичного ярусу в структурі ЕМО шляхом встановлення базових комунікативних стратегій і тактик їхньої реалізації в межах науковолінгвістичного дискурсу, що уможлиблює і визначення фундаментальних комунікативних пріоритетів відповідних персоналій.

Об'єктом вивчення лінгвоелітології є елітарна мовна особистість, **предметом** – поліаспектність формування і презентації ЕМО в різних дискурсивних виявах.

Комплексне осмислення феномену ЕМО започатковано в кінці ХХ ст. у дослідженнях О. Ворожбитової, О. Земської, Г. Інфантової, І. Карабулатової, Т. Кочеткової, О. Сиротиніної, Й. Стерніна. Продовжують опрацьовувати різні аспекти функціонування такої особистості на матеріалі різнотипних дискурсів В. Дружиніна, С. Ігнат'єва, Ю. Караулов, Л. Крисін, А. Кур'янович, Т. Романова, Є. Санченко; аналізують ознаки, притаманні ЕМО, О. Дмитрієва, Л. Мацько, Є. Санченко; досліджують комунікативну специфіку конкретних особистостей, які реалізували себе в різних сферах діяльності, А. Ашева, А. Загнітко, С. Ігнат'єва, А. Кур'янович, Т. Романова, М. Силантьєва, І. Синиця; вивчають ЕМО крізь призму типів мовленнєвої культури, навичок гарного мовлення В. Гольдін, Г. Інфантова, І. Карабулатова, Т. Кочеткова, М. Лаппо, О. Сиротиніна, О. Сковородников, Й. Стернін тощо. Проте, незважаючи на наявність низки ґрунтовних досліджень ЕМО, на сьогодні немає єдиних критеріїв визначення ЕМО як на рівні узагальнених інтерпретацій, так і в сегменті конкретних дискурсивних виявів; не запропоновано універсальний алгоритм лінгвістичної реконструкції феномену ЕМО; не конкретизовано специфіку вербальних і невербальних експлікацій ЕМО у різножанрових інтерактивах; не виявлено весь спектр факторів формування ЕМО, не створено базову комунікативну модель ЕМО та ін., що і визначає необхідність виокремлення самостійного напрямку вивчення елітарних мовних особистостей як зразків націєцентричного світогляду – лінгвоелітології.

Висновки до розділу 1

Мовна особистість у сучасній науковій парадигмі – цілісне системне утворення, невід’ємними складниками якого є Я психологічне, Я соціальне, Я філософське, Я культурне, Я комунікативне, що і визначає необхідні аспекти її ємної аналітичної реконструкції, скерованої на отримання стереометричного уявлення про цілісний феномен МО і репрезентованої в низці лінгвістичних напрямів: комунікативній і психолінгвістиці, нейролінгвістичному програмуванні, лінгвокультурології та лінгвосоціоніці тощо. Проте найширший спектр фундаментальних складників МО вивчається у лінгвоперсонології, у межах якої і виконано представлене монографічне дослідження.

Принципи системності та контрастивності забезпечують об’єктивність лінгвоперсонологічних досліджень, оскільки вможливають верифікованість певних моделей опису, деталізацію особливостей мовленнєвої поведінки та виявлення специфіки реалізації комунікативних інтенцій. Низка загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів уможливорює охоплення моноперсонологійного та поліперсонологійного вимірів особистості.

Залежно від кола висвітлюваних проблем і підходів до вивчення мовної особистості в лінгвоперсонології виформувалися різноаспектні напрями відповідних досліджень: *загальна лінгвоперсонологія* опікується поняттєво-термінологійним апаратом, типами мовних особистостей, моделями їхнього опису; *лінгвокультурна* та *лінгвокогнітивна персонологія* вивчає вплив культури на становлення і реалізацію мовної особистості, формування і репрезентацію її картини світу; *перед соціумною лінгвоперсонологією* стоїть завдання визначення соціальних параметрів формування МО; *лінгвоперсонологія самореалізації* та *самоствердження* студіює сукупність чинників, що позначаються на самовияві мовної особистості.

Базовим поняттям лінгвоперсонології є мовна особистість, проте в науковому обігу функціують і суміжні поняття – *мовленнєва, дискурсна, комунікативна особистість*, де останнє виступає гіперонімом до решти зафіксованих понять і витлумачується нами як особистість, представлена через комунікативну поведін-

ку, втілювану завдяки комплексу лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів.

Проблема таксономії МО у лінгвоперсонології перебуває в стадії становлення через залучення неоднорідних класифікаційних критеріїв, що мотивовано багатогранністю виявів людини в соціумі. Найзагальніший поділ скеровано на вирізнення полілектної й ідіолектної мовної особистості. Детальніше членування МО узалежене від завдання дослідника, що визначає ієрархічний характер відповідних типологізацій. З огляду на зазначене в роботі запропоновано розрізняти об'єкти вивчення лінгвокультурології та лінгвоперсонології, залишивши в полі зору першої полілектні МО, а у фокусі другої – ідіолектні МО. Такий поділ об'єктів дослідження зумовлюється найважливішим критерієм – розмежуванням колективної та індивідуальної МО, оскільки лінгвокультурологія опікується МО як лінгвокультурним феноменом, а лінгвістична персонологія – індивідуальною МО.

Класичну модель структурної організації МО доповнено проміжними – соціокультурним й емоційно-афективним рівнями, що відбивають важливі аспекти МО щодо її соціальної історії та морально-етичних принципів.

Узагальнення теоретичних напрацювань у галузі лінгвоперсонології, об'єктом якої є мовна особистість у широкому спектрі її дискурсивних виявів, а також максимальна актуальність вивчення елітарної мовної особистості як взірцевого модельного представника українського етносоціуму зумовила необхідність формування і виокремлення оригінального напрямку лінгвоперсонологічних досліджень – лінгвоелітології, скерованої на вирішення комплексу завдань, пов'язаних із реалізацією та репрезентацією такої елітарної мовної особистості в системі різножанрових дискурсивних практик. Лінгвоелітологія, корелюючи й із соціально-філософською концепцією «теорії еліт», може охопити проблеми елітарності мовленнєвої культури не тільки політичної, розроблюваної в елітознавстві, а й художньої, конфесійної, епістолярної та інших ЕМО. Увиразнює наукову доцільність виформовування лінгвоелітології і відсутність єдиних критеріїв визначення ЕМО як на рівні узагальнених інтерпретацій, так і в сегменті конкретних дискурсивних виявів; не запропоновано

універсальний алгоритм лінгвістичної реконструкції феномену ЕМО; не конкретизовано специфіку вербальних і невербальних експлікацій ЕМО в різножанрових інтерактивах; не виявлено весь спектр чинників формування ЕМО; не створено її базову комунікативну модель тощо.

Мета пропонованого напряму – систематизація загального й ідіосинкратичного у світоглядних орієнтирах, культурі, моралі, мовленнєвих виявах та вподобаннях елітарної мовної особистості. Це, у свою чергу, уможливить виявлення глибинних механізмів психоментальної організації такої особистості та надасть змогу подальшого моделювання (чи корегування) актуальних рівневих структур в особистісних комунікативних практиках, що сприятиме емпатизації різножанрових інтерактивів зокрема та наскрізній оптимізації комунікативного простору в цілому. **Об'єктом** вивчення лінгвоелітології є елітарна мовна особистість, **предметом** – поліаспектність самоствердження ЕМО в різних дискурсивних виявах, репрезентована в нашому дослідженні елітарною мовною особистістю українського вченого-лінгвіста в площині наукового дискурсу.

З огляду на складність об'єкта і предмета дослідження лінгвоелітології, різноаспектність фактичного матеріалу і полівимірність його методологічної інтерпретації, запропоновано чотириетапний алгоритм аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста: 1) мовне портретування з біографічною ретроспекцією як джерелом формування психоментальної й аксіосистемної оригінальності такої особистості; 2) визначення домінантних категорійних виявів наукового дискурсу в аналізованих мовленнєвих практиках ЕМО; 3) різнорівневий аналіз специфічних особливостей використання мовних засобів ЕМО на вербально-семантичному, репрезентованому лексиконом та граматиконом (дискурсивні слова, синтаксичні структури), і лінгвокогнітивному (фраземіка, метафорика, епітетні структури) ярусах, де вивченню останнього частково допомагатиме залучення елементів соціокультурного ярусу, 4) аналіз прагматичного ярусу в структурі ЕМО шляхом установлення базових комунікативних стратегій і тактик їхньої реалізації в межах науковолінгвістичного дискурсу, що употужнюється

залученням емоційно-афективного складника структури МО і дає змогу визначити фундаментальні комунікативні пріоритети аналізованих особистостей.

Основні положення, викладені в Розділі 1, висвітлено в таких одноосібних публікаціях авторки [Романченко 2015 б; 2016 в; 2016 г; 2016 д; 2017 в; 2017 є].

РОЗДІЛ 2

ЕЛІТАРНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ У РІЗНОТИПНИХ ДИСКУРСАХ

У розділі увагу зосереджено на визначальних чинниках сформованості мовної особистості (мовна свідомість, мовна та комунікативна компетенції), деталізовано базові операційні поняття роботи. Визначено й обґрунтовано інваріантні та варіативні критерії виокремлення елітарної мовної особистості в різнотипних дискурсах – медійному, художньому, епістолярному і щоденниковому як найбільш представлених у мовознавчих розвідках, присвячених указаному типу МО.

2.1. Поняття елітарної мовної особистості

Елітарна мовна особистість визначається низкою оригінальних параметрів та розмаїтим спектром різноаспектних критеріїв її ідентифікації, багатогранний комплекс яких створює підстави для відповідної кваліфікації й акцентує на необхідності детальнішого опису зазначених характеристик, представлених у наступному матеріалі дослідження.

2.1.1. Визначальні чинники сформованості мовної особистості

Мовна свідомість, як і інші види свідомості (моральна, національна, політична, історична, релігійна, правова, екологічна, естетична), вирізняється загальною сконцентрованістю на тій царині, котру вона віддзеркалює. Об'єктом пізнання мовної свідомості (МС) є мова. Людина шукає відповіді на запитання, «що таке мова, як вона влаштована, яку роль відіграє в житті, наскільки вона цікава й важлива для мене, чи варта того, щоби спеціально приділяти їй час. У пошуках відповідей на ці запитання виникає система мовних знань, ідей, переконань, почувань, настанов. Формуються також ціннісне ставлення, яке відбиває значущість мови в житті людини, й оцінне ставлення – що в мові є хорошим, правильним, корисним, а що поганим, неправильним,

шкідливим» [Селігей 2012, с. 13]. МС – основна ознака та рушій розвитку будь-якої МО, що абсорбує ментальний смисл і формує пізнавальний зміст мовлення [Мацько 2013 в, с. 177]. Отже, МС є психічним утворенням, формою свідомості, що містить знання, почуття, оцінки стосовно мови та мовної дійсності, це усвідомлення мови як цінності.

У структурі МС розрізняють два складники: перший із них репрезентує погляди на мову, другий – віддзеркалюється в мовній поведінці суб'єкта [Яворська 2000, с. 143], тобто МС являє собою двоспрямовану модель. Суть першого складника витлумачуємо як сукупність мовних знань, почуттів, оцінок і настанов. Мовні знання – це знання закономірностей і принципів, що діють у мові. Мовні почуття відбивають ставлення до мови та переживання, пов'язані з нею: цікавість / байдужість, повага / зневага, вболівання за її долю, мовний патріотизм. Мовні оцінки і настанови стосуються насолоди або відрази щодо стилістичної довершеності чи відсутності культури мови або ж її нормативності / ненормативності, правильності / неправильності. Другий складник має регулювальний характер, визначає безпосередню мовну поведінку особистості. Складники МС (образ мови, ціннісні уявлення про неї, засвоєність норм, мовна поведінка) виформовують її в цілісне утворення, наповненість якого узалежнена від розвиненості самої МО.

Вичленовують кілька рівнів МС: нульовий, початковий, середній, високий, кожен із яких характеризується ступенем уваги до мови як цінності – від мовної несвідомості до активного ставлення до мови. Для нульового рівня характерна відсутність МС у зв'язку з неусвідомленням мови як цінності, коли мову зовсім не помічають, сприймаючи її як щось очевидне, не варте уваги. Носії такого рівня мають мінімум мовних знань, достатній для простого спілкування. На початковому рівні з'являється певна увага до мови, але відсутні думки про потребу вдосконалювати мовні знання, про вагу мови в суспільстві. Середній рівень МС відрізняється від попереднього тим, що образ мови постає більш чітким: мовні знання впорядкованіші, з'являються мовні почуття, емоції й оцінки, хоч вони і мають суб'єктивний та іноді суперечливий характер. Люди з високою МС усвідомлюють мову як найважли-

вішу цінність. Розвинена МС характеризується позитивним ставленням до мовної дійсності, активною мовною позицією, загостреним почуттям відповідальності за мову [Селігей 2012, с. 25-40]. Отже, людина з високою МС відрізняється сконцентрованою на мові як цілісному конструкті, є мовоцентричною, що визначає необхідність деталізованого розгляду високого рівня МС, бо ЕМО як центральному об'єкту нашого дослідження притаманний саме цей рівень.

МС, як зауважує Л. Шевченко, є репрезентативним параметром людини [Шевченко 2014, с. 282]. Індивідуальну МС визначають за багатьма критеріями: рівнем грамотності й чутливості до мовних явищ; ступенем сформованості в ній ідеального образу носія мови – мовця; ступенем дотримання літературних норм; адекватною оцінкою власного мовлення; реакцією на помилки інших; поведінкою в ситуаціях дво- і багатомовності; принциповістю та терплячістю в мовних питаннях; мотивацією і скерованістю мовної діяльності тощо [Селігей 2012, с. 23]. Названі елементи МС уможливають встановлення її рівня. У високорозвиненій ЕМО всі параметри наближаються до зразкових. Така особистість свідомо та відповідально ставиться до мовних норм, чутлива до мовних змін, тенденцій, має принципову позицію щодо розвитку і функціонування мови в цілому. Відзначимо, що високу МС мали особистості, які відіграли виняткову роль у становленні та формуванні української літературної мови, зокрема І. Котляревський, Т. Шевченко, М. Коцюбинський, І. Франко, Леся Українка, О. Довженко, О. Гончар та багато інших. У наш час активно сприяють розбудові української мови, розширенню її функціонування, дбають про розвиток і культуру національної мови носії ЕМК, насамперед – знані вчені-лінгвісти, які є не лише прикладом взірцевого володіння мовою, а й репрезентують погляди, культуру етносу, обстоюють її право на використання у всіх сферах та ситуаціях (детальніше див. наступні підрозділи роботи), тобто мають націоналістичні погляди.

З огляду на такий уяскравлений зв'язок між високим рівнем МС та її національною маркованістю останнім часом пропонують увести поняття *національно мовна особистість*. Це особистість, якій властива ознака мовної стійкості, під якою розуміють намір і

поведінку особистості, що скеровані на незалежне від мови співрозмовника користування певною мовою. Мовна стійкість виявляється в мовній поведінці індивіда чи групи, яка зберігає вірність своїй мові, «мові нормативній, літературній, що об'єднує націю, а також лінгвокраєзнавчим її складникам, у яких своєрідність мови особистості, її родини, місцевих громад» [Нікітіна 2013, с. 89]; вона засвідчує українськочорієнтований світогляд, а її джерелами є національні традиція, свідомість, культура [Єрмоленко 2007; Ткаченко 2004]. Для національно мовної особистості актуальним є мотиваційно-поведінковий складник, що активізує діяльнісне ставлення до мови, тобто така людина діє відповідно до власної ціннісної парадигми, має високий рівень мовної і комунікативної компетенції.

Під уведеним колись до наукового обігу Н. Хомським поняттям *мовна компетенція* нині розуміють знання та володіння учасником спілкування мовними засобами всіх рівнів відповідно до закріплених норм і правил формо- та слововживання, синтаксичних конструкцій. Звичайно, цим поняттям охоплено також уміння варіювати, трансформувати повідомлення, здатність до мовного креативу, навички самокорекції тощо. Ю. Апресян мовну компетенцію розкладає на такі елементи: здатність до перефразування тексту, вміння розрізнати омонімічні і синонімічні висловлювання, здатність відрізнати правдиві і неправдиві висловлювання, що узалежнено від соціальних, територіальних та інших особливостей ситуації спілкування, здатність до відбору найдоцільніших, ємних засобів вираження думки [Апресян 1974, с. 124]. Мовна компетенція охоплює знання про специфіку мови на всіх її рівнях.

Крім знання мови, індивід повинен уміти правильно послуговуватися нею, володіти комунікативною компетенцією, витлумачуваною як сукупність відомостей про різноаспектне спілкування, знання його вербальних і невербальних засад, комунікативних стратегій і тактик, постулатів, конвенцій [Бацевич 2004, с. 120, 124]. Ідеться про зумовлене ситуацією та контекстом уміння використовувати мову й ефективну лінію поведінки. Комунікативна компетенція також узалежнена від інтенцій адресанта, знань партнера, самоконтролю стосовно як мовленнєвої поведінки, так і емоційного стану, здатності адекватно оцінювати

ситуацію та реагувати відповідним чином. Кожен із цих аспектів передбачає широке коло знань, умінь та навичок здійснення інтеграції.

Комунікативна компетенція як широке поняття містить мовну, дискурсивну, соціолінгвістичну, іллокутивну, стратегічну і соціокультурну компетенції [там само, с. 125-126], де дискурсивна компетенція – здатність поєднувати повідомлення у зв'язний дискурс, соціолінгвістична – здатність розуміти та продукувати мовлення в певному соціолінгвістичному контексті, іллокутивна – здатність реалізовувати комунікативні наміри, стратегічна – вміння обирати необхідну стратегію і тактику в спілкуванні, а соціокультурна – вміння проникнути в соціокультурний контекст.

Розглядувана в нашому дослідженні елітарна мовна особистість, отже, володіє високим рівнем націєцентричної мовної свідомості, реалізованої на всіх щаблях її мовної і комунікативної компетенції.

2.1.2. Трактування термінів еліта / елітний / елітарний у словниках та авторських концепціях

Історія формування еліти розпочинається з античної Греції, Стародавнього Риму і Китаю. Витоки традицій світового елітаризму сягають праць Конфуція, Платона, Аристотеля. Пізніше ідеї політичного елітаризму опрацьовують Ф. Ніцше, Ф. Аквінський та ін. Еліта в розумінні давніх мислителів – це панівний клас або служителі церкви як найвища страта суспільства, Ф. Ніцше призначення еліти вбачав у тому, що краща від інших людина повинна займатись управлінням державою [Ашин 2005, с. 74]. З огляду на фундаментальний характер поняття елітарності для нашого дослідження детальніше зупинимося на розумінні її природи в різні історичні періоди.

В часи античної Греції та Стародавнього Риму елітою вважали аристократію. Слово *аристократія* означає 'краща влада'. На думку Піфагора, Аристотеля, Геракліта, кращі повинні правити, а інші коритися. В епоху Середньовіччя зразком дворянського стану були ідеали лицарства. Елітою вважали тих, хто виконував військовий обов'язок. Згодом погляди на еліту змінилися.

Підвалини наукового обґрунтування аналізованої проблематики заклав Ніколо Макіавеллі, а класиками теорії еліт кінця XIX – початку XX ст. уважають Гаetano Моску, Вільфреда Парето, Роберта Міхельса, Макса Вебера, Хосе Ортега-і-Гассета. Еліту як спеціальний об’єкт вивчення вперше почав досліджувати італійський соціолог Г. Моска, виклавши свої погляди на еліту в праці «Основи політичної науки». Італійський соціолог та економіст В. Парето запропонував виокремити клас людей, які мають найвищі показники у своїй сфері діяльності та назвати його елітою, створивши цілісну теорію еліт і вклавши інший зміст у це поняття, ніж його розуміли найдавніші філософи. Він поділяв суспільство на дві групи: нижчу страту – нееліту та вищу страту – еліту, яка, у свою чергу, може бути правлячою і неправлячою [Парето 2008, с. 308-309], що наразі дає змогу визнавати наявність інших типів еліти другої групи.

Українська елітологічна думка теж має тривалий шлях розвитку. Вона бере початок із Київської Русі. Суспільно-політичні концепції реалізовано Ф. Печерським, Нестором Літописцем, Володимиром Мономахом. Мислителі часів Київської Русі вважали, що князь, який відповідає перед народом і Богом, повинен бути прикладом досконалості. Про це, зокрема, йдеться в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха, це домінує в суспільно-політичних думках Ф. Печерського та інших діячів доби Київської Русі. За часів Відродження великий внесок у розвиток елітології зробили С. Оріховський та С. Яворський. У кінці XVIII – XX ст. ідеї елітаризму, національної еліти розробляли М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов, Г. Сковорода. Зокрема Г. Сковорода підтримував традиційні цінності українського національного світобачення. У його поглядах зародились ідеї елітарної особистості, яка вирізняється з-поміж інших особистостей рисами, талантами та природними здібностями, завдяки яким вона посідає певне місце в житті. Ментальний світ, високий фаховий рівень, свобода дій і поглядів Г. Сковороди, за твердженням дослідників, є виявом елітарності його самого [Гошовська, Задоя 2013 б, с. 27-30]. Думки українського мислителя вплинули на становлення поглядів І. Франка і Лесі Українки, які надавали особливого ваги максимальному розвитку кожної особистості залежно від її інте-

ресів, формуванню таких її морально-етичних рис, як справедливість, гідність, цілеспрямованість тощо.

Суспільно-політичні проблеми, пов'язані з елітою, порушували М. Грушевський, С. Подолинський, В. Винниченко, М. Драгоманов. М. Грушевський, наприклад, був переконаний, що еліта має гуртуватися навколо національної ідеї, виформовувати власні духовно-культурні цінності. Думки українських громадських діячів стосувалися національної і державної незалежності та соціальної справедливості, оскільки саме ці принципи мали закласти фундамент українського суспільства [там само, с. 58].

В сучасному українському суспільно-політичному просторі побутує думка, що еліта – меншість суспільства, привілейована група, яка керує державою, тобто йдеться про політичну або владну, правлячу еліту (М. Головатий, Ю. Левинець, О. Крюков, А. Пахарев та ін.). Безумовно, таке розуміння еліти є не зовсім коректним, оскільки, по-перше, еліта не обов'язково належить до керівної верхівки, по-друге, вона представлена, крім політики, і в інших сферах.

Питання, пов'язані з розумінням еліти, її зародженням і становленням, параметрами та різновидами цієї групи суспільства, розробляють у межах дисциплін, що стосуються державного управління, політики, соціології та педагогіки. Серед сучасних досліджень українських і зарубіжних науковців на увагу заслуговують праці В. Гошовської, О. Крюкова, В. Ефроїмсона [Гошовська, Задоя 2013; Крюков 2006; Эфроимсон 2011], у яких розглянуто проблему політичної й інтелектуальної еліти загалом. Остання робота надзвичайно цінна тим, що в ній висвітлено й обґрунтовано принципи формування еліти країни на прикладі успішних держав. Плідно розробляють проблеми еліти філософи, історики, соціологи, політологи, елітологи. Серед українських та російських дослідників варто назвати таких: О. Антонова, О. Вербицька, Є. Головаха, К. Задоя, А. Зоткін, В. Пилипенко, В. Полторак; Г. Ашин, Н. Єршова, О. Криштановська, Є. Охотський, Ж. Тищенко. Питання інтелектуальної та наукової еліти опрацьовують С. Вовканич, З. Коробкіна, В. Ломовицька, В. Омельченко, Б. Фірсов.

З огляду ж на те, що існують деякі відмінності в розумін-

ні еліти як такої, вважаємо за необхідне проаналізувати поняття *elima*, пропоноване в тлумачних словниках та в авторських концепціях дослідників.

Слово *elima*, що пішло від латинського *eligere*, а потім трансформувалось у французькій мові в *élite* – кращий, добірний, вибраний, спочатку використовували в генетиці. З XVII ст. ним послуговувалися для позначення товарів найвищої якості, у XVIII ст. – для характеристики обраних людей, зокрема вищої знаті та кращих військових частин. Пізніше, у XIX – XX ст., воно прижилося в суспільно-політичній сфері завдяки працям Ж. Сореля й В. Парето. На зміну семантики слова вказують зарубіжні дослідники, наголошуючи, що його використовували на позначення осіб або груп, які знаходилися на вершині соціальної ієрархії [Bottomore 1976, с. 7].

Наразі поняття *elima* зазнало певної динаміки з часу його первинного потрактування. Тлумачні словники української мови [Словник української мови 1971, т. 2, с. 471; Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 348] подають кілька семем слова *elima*, перші три з яких указують на зв'язок із найкращими екземплярами рослин і тварин. Таку первинну семантику лексеми підтверджує і словник іншомовних слів [Словник іншомовних слів 1955, с. 257], акцентуючи, що *elima* – найкращі, добірні рослини або тварини, здобуті в результаті селекції та призначені для подальшого розмноження. Лише четверта семема в лексикографічних працях стосується людей, які виділяються з-поміж інших своїм суспільним становищем, розумом, здібностями тощо.

У тлумачних словниках білоруської (за ред. М. Судніка та М. Кривко) [Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы 2002, с. 774], російської (за ред. Д. Ушакова, та в академічному словнику) та польської мов [Słownik języka polskiego. Електронний ресурс] зафіксовано дві-три відповідні семем лексеми. В усіх дефініціях слова *elima* гіперсемою є ‘кращий, обраний’. Її семи маркують предметну сферу, у якій первинно функціонувала лексема, і антропну сферу як вторинну царину реалізації. Лексикографічні праці сербської мови [Речник српскохрватског књижевног језика 1967, 1, с. 848] подають лише «антропну» семему.

Таким чином, зі спеціальної сфери (сільськогосподарської, біологічної) слово проникло в загальний ужиток, що і демонструє його семантичний розвиток. Саме з цим значенням воно почало функціонувати в працях давніх мислителів.

На відміну від російських словників, українські лексикографічні праці не подають позначок щодо сфери використання, однак закономірність розвитку семантики слова така сама. Аналізуючи «антропну» семему (кращі представники якоїсь частини суспільства, групи, а також люди, які належать до верхівки певної організації, угруповання), можна вичленувати сему 'соціальна оцінка', оскільки йдеться про якості, пов'язані із соціальними угрупованнями і соціальною ієрархією, та актуалізується смисл 'кращий за тими рисами, що визначають місце людини в соціальній ієрархії і виявляються в її діяльності' [Резанова 2009, с. 71]. В англійській мові еліту тлумачать таким чином: 1) це група чи клас осіб або член такої групи / класу, що має інтелектуальний, соціальний чи економічний статус, вищий ніж в інших; 2) найкращі або найбільш умілі члени групи [The American Heritage Dictionary of the English Language 1992; Толковий словарь англійського языка Oxford English 2008, с. 153]. Подібне потрактування фіксує словник німецької мови [Langenscheidts, s. 325], що визначає антропну домінанту наведених визначень.

Відповідно до особливостей функціонування слова *елита* в різних мовленнєвих ситуаціях З. Резанова зауважує, що впродовж останніх трьох десятиліть виформувалася тенденція переміщення його зі сфери художньої комунікації до смислового поля публіцистичного, політичного та рекламного дискурсів. У художніх текстах до 90-х років ХХ ст. актуалізувалася характеристика кращих представників суспільства на основі їхньої інтелектуальної і творчої переваги, домінування таланту, результату творчої діяльності в різних галузях, зокрема в мистецтві та науці. У публіцистиці з 90-х років минулого століття слово використовують на позначення верхівки політичної влади держави, регіону, тобто в семантиці спостерігається процес «вивітрювання» сенсу 'кращі представники суспільства й соціального угруповання та позитивної аксіологічності' [Резанова 2009, с. 72-76], чого не можна сказати щодо інших сфер діяльності людини.

Ад'єктиви *елітний* та *елітарний* входять до словотвірної парадигми, вершиною якої є субстантив *еліта*. Похідний прикметник *елітний*, що за семантикою пов'язаний із мотивувальним словом *еліта*, містить такі семеми: 1. Який становить еліту; добірний, кращий (стосовно екземплярів рослин, сортів насіння, порід тварин, очевидно, й артефактів); 2. Який виводить еліту. Зі словникової дефініції випливає його сполучуваність: він може поєднуватися зі словами вказаної предметної сфери й вступати в синонімічні відношення зі словом *селекційний*. Елітним може бути *господарство, насіння, порода* та ін. Ад'єктив *елітарний* стосується четвертої семеми слова *еліта*: 1. Властивий їй; призначений для неї; 2. Пов'язаний з теорією про природний поділ суспільства на обрану меншість, покликану посідати в ньому провідне становище, і масу народу [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 348; Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы 2002, с. 774]. Його слід використовувати на позначення понять, що мають стосунок до людини, до її інтелектуальної сфери. У валентне коло ад'єктива входять слова *культура, література, освіта, школа, район, відпочинок, мистецтво* тощо. Як зауважують дослідники, значення цього слова можна сформулювати, взявши до уваги його контекстні вживання: властивий, притаманний еліті; той, що належить до еліти або який претендує на винятковість, привілейованість; той, що протиставляє себе загалу. Як указує Т. Линник, семантичні відмінності обох ад'єктивів є специфічною рисою східнослов'янських мов [Линник. Електронний ресурс]. Із семантикою 'особливий, спеціальний, для обраних; першокласний, високоякісний, вибірний' зі словом *елітарний* конкурують основи *віп-, люкс-, зірк-, зорян-, культ-, престиж-, топ-*, на що вказує Є. Карпіловська [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, с. 89]. У повсякденній практиці носіїв чи користувачів української мови прикметники часто є взаємозамінними. Однак відповідно до семантики все ж таки потрібно надавати перевагу слову *елітний*, коли йдеться про якісний продукт будь-якої діяльності людини, слово *елітарний* використовувати для характеристики людини, способу її діяльності, для вказівки на обраність у творчій чи іншій інтелектуальній царині.

Із наведеного щодо семантики й функціонування словотворчо споріднених лексем висновуємо, що в українській мові спостерігається специфікація семантики розглянутих похідних утворень, відмінності у сфері використання, перше з них закріпилося в сільському господарстві, біології, друге – в суспільній діяльності. Кожне з них має деривати, хоч не всі вони зафіксовані сучасними тлумачними словниками. Скажімо, тлумачний словник сучасної української мови, укладачем і головним редактором якого є В. Бусел, не подає дериватів, утворених від слова *елітний*, похідними ж від слова *елітарний* є *елітарність*, від *еліта* – *елітаризм* [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 348]. Оскільки словотвірне гніздо є відкритою системою, має певний словотворчий потенціал, то можна передбачити, що це словотвірне гніздо-дерево і надалі поповнюватиметься афіксальними та композитними утвореннями, які наразі інтенсивно вживаються в різних працях соціологів і дериватологів: *елітизувати*, *елітологія*, *елітолог*, *елітологічний*, *елітовиховний*, *елітмода*, *елітист*, *елітизм* (див. праці В. Гошовської і К. Задої, В. Плосконосової, П. Шляхтун, Є. Карпіловської та ін.). Такі новотвори починають фіксуватися також у словниках, напр.: *Елітизм* – 1. Переконавання, що певні особи або члени груп чи класів заслуговують на сприятливе ставлення внаслідок їхньої переваги в інтелекті, соціальному статусі або фінансових ресурсах. 2. а. Почуття переваги, якою користується група або клас. б. Контроль, правління або домінування такої групи або класу [The American Heritage Dictionary of the English Language 1992].

Динаміка поняття *еліта*, відображена в авторських концепціях, віддзеркалює реалії структури суспільства в певний період історії. Наше розуміння еліти корелює з популярною з II половини ХХ ст. ціннісною концепцією елітаризму. Характерними її рисами є такі: поява внаслідок природного відбору найбільш цінних і обдарованих осіб; якості, корисні для суспільства: талант, професійна компетентність, готовність служити суспільним інтересам та інтересам науки; формування в процесі професійної діяльності. «Антропна» семантика лексеми *еліта* стосується людей, які виділяються з-поміж інших своїм суспільним становищем, розумом, здібностями. Похідні ад'єктиви відрізняються

значенням і вживаються в різних сферах. Сформувалася певна тенденція у сполучуваності лексем *елітний* та *елітарний*, яка згодом має остаточно закріпитися в мовних стандартах.

Наведене розуміння поняття *елітарний* підтверджує і проведений нами вільний асоціативний експеримент, до залучення якого спонукала певна різноплановість лексикографічних інтерпретацій поняття *елітарний*, а також бажання якомога точніше визначити найактуальніші складники цього операційного для нашої роботи поняття. Завдання експерименту полягало у визначенні найпоширеніших слів-реакцій на стимул *елітарний*. У ньому взяли участь 35 респондентів двох вікових категорій, фахом яких є філологія: молодь віком до 35 років та дорослі віком до 60 років. Першу з них репрезентували студенти переважно другого і четвертого курсів та молоді викладачі (18-34 роки), а другу – викладачі філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та інших навчальних закладів (Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеський автомобільно-дорожній коледж, Одеський навчально-виховний комплекс № 1) (45-52 роки).

Респондентам було запропоновано записати 1-2 асоціації на слово-стимул *елітарний*, що вможливило встановлення його актуального асоціативного поля. Всього одержано 74 реакції, 35 із них – це слова та словосполучення, що першими спали на думку респондентам. Таким чином сформовано асоціативне поле слова *елітарний* (35): *вишуканий* 4, *зразковий* 2, *високоосвічений / освічений* 2, *розумний* 2, *високий* 2, *інтелігенція* 2, *особистість* 2, *комунікабельний*, *вузьконаправлений*, *фаховий*, *важливий*, *відомий*, *елітний*, *інтелектуальний*, *популярний*, *правильний (чіткий)*, *виокремлений*, *особливий*, *преміум*, *престижний*, *кращий*, *еліта*, *елітарність*, *політики*, *інтелектуальна література*, *елітарна культура*. Більшість реакцій, як видно, представлена парадигматичними (*вишуканий*, *зразковий*, *високоосвічений / освічений*, *розумний*, *високий*, *комунікабельний*, *вузьконаправлений*, *фаховий*, *важливий*, *відомий*, *інтелектуальний*, *популярний*, *правильний (чіткий)*, *виокремлений*, *особливий*, *преміум*, *престижний*, *кращий*) відношеннями, хоч наявні і дериваційні (*еліта*, *елітний*, *елітарність*) та синтагматичні (*особистість*, *культура*) моделі.

Сукупність отриманих асоціатів членується на ядро, до якого належать частотні реакції, і периферію, що охоплює одиничні реакції. Ядрова зона розглядуваного асоціативного поля охоплює сім слів (*вишуканий, зразковий, високоосвічений / освічений, розумний, високий, інтелігенція, особистість*), що визначають асоціативну структуру слова – фрагмент його семантичної структури [Селіванова 2008, с. 240], а 28 становить периферійну зону поля. Зауважимо, що серед других і навіть третіх асоціацій наявні такі, що належать до ядра: *розумний 2, особливий 2, мова 2, розумний, кращий, високоосвічений, вишуканий, відомий; кращий, інтелектуальний*, проте ми зосереджувалися лише на перших асоціаціях як найяскравіших ідентифікаторах аналізованого поняття, що засвідчили наскрізний пріоритет антропного усвідомлення його суті.

Зафіксовані дефініції поняття *еліта* в такому ж людиноцентричному напрямі у філософських та соціологічних працях різних періодів [Елітознавство 2013, с. 14] можна звести до таких: це 1) владна верхівка, що має найбільший престиж, статус, багатство (В. Парето, Г. Лассуел, Т. Дай, С. Келлер, Г. Моска); 2) особи, які досягли вищого рівня компетентності у своїй сфері (В. Парето); 3) люди, які володіють інтелектуальною, моральною перевагою, мають найвище почуття відповідальності (Л. Боден, Х. Ортега-і-Гассет); 4) група осіб, яким притаманні такі соціальні та / або інтелектуальні властивості, що дають їм можливість відігравати провідну роль у суспільстві чи в певній сфері діяльності (Х. Ортега-і-Гассет, М. Бердяєв, В. Ронке). Остання дефініція видається нам чіткою, об'єктивною, ємною та максимально прийнятною, оскільки передбачає наявність відповідних рис та високого рівня інтелекту, що уможливило реалізацію закладених природою чи набутих характеристик людини у будь-якій галузі діяльності, а також може стосуватись осіб різних класів суспільства, а не тільки керівної верхівки.

Узагальнення наявних у наукових колах підходів до тлумачення поняття *еліта* дає підстави виокремити такі основні: ціннісний, структурно-функційний, інституційний. За *ціннісним*, або аксіологічним, підходом визнається «вищість» одних людей за інтелектом, талантом, здібностями над іншими порівняно з їх-

німи середніми показниками. Визначальною ознакою еліти при цьому вважають духовний аристократизм, культурну, освітню та моральну вищість. За такого підходу загальнонародські цінності висуваються на перший план, нехтування ними руйнує сам концепт еліти, даючи можливість вважати елітою будь-яку групу, що всілякими засобами здобуває й утримує панівне становище [Філософський словник 2002, с. 193-194]. За цим підходом еліта має широке тлумачення, оскільки відсутня залежність від виконуваних політико-управлінських функцій, а до уваги береться духовна й інтелектуальна «вищість» певних осіб. *Структурно-функційний* підхід спирається на важливість функцій управління та винятковість людей, які їх виконують. За *інституційного* підходу елітою вважають групу людей, які обіймають керівні посади у впливових соціальних інститутах. Два останніх підходи визнають головною ознакою управлінський статус людини, можливість ухвалювати рішення, реалізовувати управлінські функції [Крюков 2006, с. 27; Шекунова. Електронний ресурс, с. 120-121]. Ці підходи кваліфікують як альтиметричний підхід [Антонова 2012, с. 62], що належне до еліти осіб, котрі володіють реальною владою і впливом, без урахування рівня їхнього інтелекту та морально-етичних цінностей. У нашому дослідженні спираємося на принципи ціннісного підходу розуміння поняття *elita*, у межах якого до еліти належать люди, які мають високий інтелект, значні здобутки у сфері розумової праці, відіграють важливу роль у суспільстві і завдяки цьому мають великий ступінь впливу на інших.

На сучасному етапі розвитку елітологічної думки сформувалася нова наукова галузь, що вивчає виникнення і становлення еліт, феномен еліти та елітарності, її соціальну диференціацію тощо – елітологія. Вона межує з політологією, соціальною філософією, соціологією, загальною історією, соціальною психологією, культурологією. Предмет елітознавства як складника елітології, крім питань історії розвитку елітологічних знань, генези і становлення сучасної української еліти, її суті, типології еліт, аналізу ідей елітизму, елітності, характеристики інтелектуальних портретів представників духовної та політичної еліти, передбачає практичне застосування здобутих знань [Елітознавство 2013, с. 4].

У добу глобалізації суспільство покладає на еліту великі сподівання, пов'язані з виконанням нею певних функцій, до яких уналежнюють такі: гарант передавання накопиченої людством у цілому й етносом зокрема інформації, що забезпечує ідентичність нації; носій і генератор знань, соціального інтелекту та наукового потенціалу, що зумовлює еволюційну динаміку суспільства; регулятор адаптаційних суспільних процесів на шляху поступу; поширювач національного досвіду та знань, їхня інтеграція зі світовим інформаційним простором; головний репрезентант народу в системі світового співтовариства [Вовканич 1997, с. 121-131]. Вказані функції, виконувані нинішньою елітою, кваліфікуємо як трансляційну, інноваційну, регульовальну, ініціативну, репрезентативну, управлінсько-організаційну, комунікативну, що акцентує на соціокультурних та антропоцентричних векторах функціонування еліти.

Т. Островська пропонує розрізнати вертикальну та горизонтальну еліту. Вертикальна еліта охоплює еліту крові, багатства і знань, а горизонтальна еліта складається з фінансової, політичної, військової, релігійної та інтелектуально-творчої еліт [Островская 2016]. Спираючись на думку шановної дослідниці, пропонуємо в межах останнього різновиду виокремлювати наукову еліту. **Наукова еліта** є важливим складником національної еліти, до якої належить продуктивна частина фахівців найвищого рівня професійної компетенції, високих інтелектуальних і духовних властивостей, вирізняювана за професійними (професіоналізм на основі високого рівня освіти та досвіду, ерудиція, прагнення до самовдосконалення), діловими (вміння обстоювати наукові погляди, креативність, організаторські здібності) рисами та загальнолюдськими цінностями. Це частина суспільства, яка спонукає до розвитку його інтелектуального потенціалу, подає приклад, як творити елітарну національну та світову культуру, є взірцем професійності, відповідальності, покликання, вдосконалення себе в процесі творчої діяльності, мовленнєвої культури. Її потрактовують як провідну верству соціально-професійної спільноти науковців, що складається з учених, творча, організаторська та педагогічна діяльність якої визначає рівень наукових досягнень країни [Омельченко 2008, с. 1]. Сутнісними ознаками наукової еліти є

здатність породжувати наукові ідеї, внаслідок чого з'являються нові поняття, гіпотези, теорії, галузі науки, формуються наукові школи; визнання значущості інтелектуальної діяльності; дотримання норм наукової етики; участь у світовій науковій комунікації. Представники наукової еліти, як правило, є харизматичними особистостями, харизматиками-інтелігентами, кваліфікованими як тип харизматичної ідентичності, що маніфестується в гуманітарній сфері суспільства [Зинев 2005], зокрема і в науковому та лінгводидактичному дискурсі [Нікітіна 2013, с. 51].

Таким чином, висока соціальна вага елітарної мовної особистості в суспільстві, стереометричність вимірів її індивідуальної самобутності та широка палітра виконуваних нею функцій зумовлюють необхідність виокремлення чітких критеріїв визначення ЕМО як такої.

2.1.3. Критерії виокремлення елітарної мовної особистості

Питання, пов'язані з трактуванням елітарної мовної особистості, започатковані в кінці ХХ ст. Т. Кочетковою, С. Виноградовим, О. Ворожбитовою, О. Земською, Г. Інфантовою, І. Карабулатовою, О. Сиротиніною, сьогодні активно розробляють українські й зарубіжні вчені: удосконалюють теоретичні засади поняття (В. Дружиніна, С. Ігнат'єва, Ю. Караулов, Л. Крисін, Г. Кур'янович, Т. Романова, Є. Санченко та ін.), описують ознаки, притаманні непересічній МО (О. Дмитрієва, М. Димарський, Л. Мацько, Є. Санченко), аналізують конкретні особистості, які яскраво реалізували себе в різних сферах діяльності (А. Ашева, А. Загнітко, Г. Кур'янович, Т. Романова, М. Силантьєва), опрацьовують типи мовленнєвої культури в проекції на МО (В. Гольдін, Г. Інфантова, І. Карабулатова, Т. Кочеткова, М. Лаппо, О. Сиротиніна, О. Сковородников, Й. Стернін) тощо. Найчастіше лінгвістів цікавлять елітарні мовні особистості в просторі публіцистичного, художнього, епістолярного, щоденникового дискурсів, дослідження яких виконують у межах дисертаційних і монографічних праць. Параметри, за якими можна вирізнити тип МО, зокрема й елітарної, остаточно ще не розроблені, оскільки, як переконаний В. Карасик, ЕМО органічно поєднує високий рівень мовної та

комунікативної компетенції, яскраво виражену індивідуальну, авторську неповторність, відповідність етичним і духовним ідеалам, високу культуру мовлення [Карасик 2007, с. 229], що акцентує на таких важливих аспектах дослідження ЕМО, як комунікативний, етичний, стилістичний. У цьому комплексі для ЕМО «характерне вільне високоякісне володіння літературною мовою, продуктивне жанрове текстотворення, інтелектуальне мовомислення, широка концептосфера когнітивно-ментальних структур пізнання, креативність текстопородження та індивідуальні стратегії й тактики» [Мацько 2013 б, 144]. Їй притаманна свобода в текстопородженні будь-якого тематичного і жанрово-стилістичного оформлення; висока продуктивність перероблення почутих і прочитаних текстів; значний обсяг активного словникового запасу; володіння всіма функційно-стильовими різновидами літературної мови, усним та писемним мовленням, точний вибір форми мовлення залежно від інтенцій; дотримання етичних норм і повага до адресата [Санченко 2009, с. 29]. Передусім елітарність пов'язують із майстерним володінням мовою, жанровим різноманіттям, інтелектом та креативністю.

Виокремлення ЕМО з-поміж інших типів сягає розроблення теорії мовленнєвої культури (В. Гольдін, О. Сиротиніна), у межах якої вирізняють елітарний, середньолітературний, літературно-розмовний і фамільярно-розмовний, жаргонний, просторічний [Гольдин 1992], а пізніше – повнофункційний та неповнофункційний типи [Сиротиніна 2009]. Й. Стернін, ґрунтуючись на типології О. Сиротиніної, уточнив класифікацію типів мовленнєвої культури, виокремивши елітарний, літературний, середньолітературний, фамільярно-літературний і просторічно-жаргонний, вважаючи, що в процесі навчання, виховання та соціалізації особистості формуються чотири останні типи. Елітарний тип він трактував як ідеальну модель мовленнєвої культури, до якої потрібно прагнути, але вповні втілити цей тип практично нереально [Стернін 2013, с. 3], оскільки його формування зумовлене особистим інтелектом людини [там само, с. 11]. Кожен із запропонованих ученим типів мовленнєвої культури вирізняється певною сукупністю ознак. Елітарний тип мовленнєвої культури, за Й. Стерніним, характеризується сорока параметрами, що стосу-

ються освіти, інтелекту, логіки мислення, мови, культури, етики тощо. Таку деталізованість, розгорнутість названих ознак можна пояснити можливістю розроблення запропонованої дослідником тестової методики для вияву домінуючої мовленнєвої культури носія мови. Наведене свідчить про традиційне вичленовування в лінгвоперсонології елітарного типу мовної особистості з-поміж інших типів.

Інші дослідники (А. Ашева, О. Сквородников та ін.) так чи так називають притаманні аналізованій особистості ознаки, описуючи суть елітарності. Обов'язковими серед них уважають такі: глибоке знання мовної системи і норм літературної мови, високий рівень стилістичної, комунікативної культури, що забезпечує дотримання етичних норм спілкування, володіння риторичними прийомами, здатність створювати тексти будь-якої складності, творчий потенціал. З огляду на вказані риси ЕМО трактують як ідеального носія культурно-мовленнєвої компетенції, що містить мовну, комунікативну й етичну субкомпетенції [Ашева 2013 а, с. 12-13]. Культурно-мовленнєву компетенцію кваліфікують як сукупність знань, умінь та навичок, що відповідає найвищому типу мовленнєвої культури. У структурі цієї компетенції базовими є власне мовні норми, комунікативні та етико-етичні компетенції [Сквородников, Копнина 2009, с. 6-7]. М. Дружинець наголошує, що необхідно дбати про норми літературної мови, які є запорукою культури мови [Дружинець 2018, с. 136]. Належний рівень володіння мовою, на переконання Т. Космеди, – це спроможність створювати мовленнєві акти, тексти, дискурси і відтворювати їх у процесі комунікації, комунікативної поведінки відповідно до чинних лінгво-соціо-культурних норм, що реалізуються в спілкуванні та визначають рівень різних компетенцій [Космеда 2012, с. 48]. Отже, уналежнюючи особистість до високої мовленнєвої культури, мовознавці звертають увагу на культуру спілкування в цілому, на зв'язок комунікативної поведінки із соціокультурними приписами суспільства.

ЕМО – не просто людина, яка транслює мовні норми та культурні цінності, відбиті в мові [Силантьєва 2012, с. 12], а особистість, котра осмислено використовує стилістичний арсенал мови, вправно реалізує авторські інтенції для досягнення мети.

Саме тому дослідники [Кочеткова 1996, с. 21-22] акцентують на таких важливих ознаках носіїв ЕМК, як усвідомлення головних принципів використання мови, прийнятних у сучасному суспільстві, та знання причин і меж можливих відступів від них; знання критеріїв мовленнєвого сприйняття та культури мовленнєвого продукування в актуальних сферах; знання закономірностей створення різних текстів та закономірностей спілкування в складних ситуаціях; уміння ефективно застосовувати широкий арсенал комунікативних стратегій і тактик.

Серед інших важливих параметрів ЕМО також указують на прагнення до постійного мовного та мовленнєвого вдосконалення і комунікативної відповідальності, знання досягнень світової і національної культури, орієнтацію на кращі зразки культури, трансляція та збереження традицій, оперування прецедентними текстами. Іноді акцентують на таких чинниках, як неординарність натури, своєрідність мислення, індивідуальність стилю, власні професійно зумовлені погляди й інтереси, оригінальність філософського підходу до сприйняття світу [Курьянович 2013 б]. Н. Петлюченко, аналізуючи харизматичну МО політичного лідера, акцентує на його внутрішній енергії, жагучій особистій переконаності та мотивації, що дають їй змогу під час комунікації «втягувати», асоціювати слухачів у події, спонукати до дій, вести до високої мети [Петлюченко 2009, с. 88].

Пропонують брати до уваги і соціальні та вікові ознаки [Ашева 2013 а, с. 13], що, очевидно, не завжди коректно, а також здатність створювати стиль інтелектуального спілкування, який вимагає постійної мисленнєвої активності від адресанта й адресата [там само, с. 24], тобто йдеться про інтелектуальне спілкування. Засновниця напряму вивчення ЕМО О. Сиротиніна зазначає, що носії ЕМК дотримуються кодифікованих норм і функційно-стилістичної диференціації літературної мови, а також етичних та комунікативних норм [Сиротинина. Електронний ресурс]. Грунтуючись на властивих ЕМО та схарактеризованих у працях названої дослідниці ознаках, О. Сковородников пропонує доповнити їх ще й іншими. Зокрема він звертає увагу на сім компетенцій, суть яких зводить до такого: комунікативно-стратегічна компетенція – вміння вибрати стратегії й тактики, що відповіда-

ють авторській меті та характеру прагматичної ситуації; аргументативна компетенція – вміння аргументувати тезу чи антитезу; перцептивна компетенція – вміння слухати і чути співрозмовника; конфліктологічна компетенція – вміння долати комунікативні бар'єри в конфліктній ситуації; евристична компетенція як культура дискусії; контрманіпулятивна компетенція – знання прийомів мовленнєвої маніпуляції для гарантування інформаційної безпеки; мовно-ідеологічна компетенція як володіння системою концептів, що уможливають орієнтацію в ідеологічних контекстах і суперечностях сучасності [Сковородников 2008, с. 54]. Під компетенцією учений розуміє певний аспект культури мовлення.

Аналізуючи специфіку елітарного типу мовленнєвої культури, Й. Стернін залучає такі параметри, як вища освіта, зазвичай гуманітарна, рефлексивний інтелект, логічне мислення, некатегоричність оцінок, виконання роботи, що вимагає інтелектуальних зусиль, постійна потреба в набутті нових знань, дотримання етичних норм, дотримання літературних норм, відсутність самовпевненості в поведінці, характері та мовних знаннях, психологічний, тематичний і стилістичний контроль, вміння аргументувати думку, знання прецедентних текстів, звертання до мовної гри тощо. Вказані вченим особливості можна звести до мовних (напр., знання норм мови), комунікативних (напр., вміння виступати публічно), психологічних (напр., здатність контролювати своє мовлення), культурологічних (мінімум пасивне володіння основними досягненнями світової й національної культури), когнітивних (вміння сприймати підтекст у жарті, анекдоті тощо), етичних (переважне використання форми Ви-спілкування) принципів, що слугують основою вирізнення ЕМО [Стернін 2013, с. 4-5] і дають обґрунтовані підстави для розокремлення ЕМО та усередненої МО. Дехто з дослідників [Ашева 2013 б, с. 21] узагальнює всі ознаки і пропонує звести їх до двох критеріїв, що висувають до аналізованої МО: літературно-мовного та комунікативно-стилістичного, що, на нашу думку, занадто спрощує багатовимірність феномену ЕМО і не відбиває його специфіки.

На основі висвітлених у науковій літературі ознак носіїв елітарного типу мовленнєвої культури можна визначити критерії, за якими виокремлюють і ЕМО. У розглядуваному аспекті актуаль-

ною є думка Т. Космеди щодо синтезу психологічного та лінгвістичного знання в понятті *мовна особистість* [Космеда 2012, с. 25]. Дослідниця зауважує, що багатша особистість, то важче її репрезентувати за певними класифікаційними параметрами, оскільки жоден вимір не може вичерпати особистості, особливо якщо йдеться про неординарну людину, внутрішній світ якої оцінюють за параметрами: *людина естетична, людина теоретична, людина етична* тощо. До того ж, розуміння особистості ускладнено ознаками *талант, воля, емоційність*, що підтверджує суперечливий характер визначення поняття МО як простої констатації її перманентних та змінних ознак.

Логічним вважаємо спробу сформувані критерії ЕМО на базовому синтезі ознак, сформульованих у галузі комунікативної лінгвістики, лінгводидактики, лінгвоперсонології тощо. До ядрових у цих напрямках уналежнюють нормативність, здатність сприймати і породжувати тексти різного ступеня складності, володіння функційними стилями, різножанровість, навички впливу на широку аудиторію, ефективність обраних стратегій і тактик, духовність та творчий потенціал. Спираючись на зазначені риси, для виокремлення ЕМО М. Лаппо бере до уваги сім критеріїв [Лаппо 2014, с. 67-68]: ортологічний, інформаційний, жанрово-стилістичний, риторичний, комунікативний, моральний, психологічний. Цілком погоджуючись із запропонованими критеріями, зупинимось детальніше на їхній сутності. Критерії – це мірило відповідності, вимоги для визначення та оцінювання предмета, явища, людини. За тлумачним словником, критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [Словник української мови 1973, 4, с. 349]. Він являє собою ознаку чи їх «споріднену» сукупність – арсенал ознак одного типу.

Ортологічний критерій (літературно-мовний критерій у А. Ашевої, критерій мовної правильності у Т. Кочеткової) передбачає досконале володіння всіма літературними нормами певної мови. Втім, лінгвісти зауважують, що знання норм дає змогу творчо їх реалізувати в процесі мисленнево-мовленнєвої діяльності, але за необхідності вможливує і вихід за ці норми [Силантьєва 2012, с. 12]. Деякі «неправильності» мовлення за певних обставин виправдані, бо стають елементами мовної гри. Такі

«неправильності» є запланованими автором [Сиротинина. Електронний ресурс]. Творчий підхід, використання прийомів мовної гри вказують на вміння носія «заглиблюватися», «занурюватися» в слово.

Суть *інформаційного* критерію полягає в здатності особистості створювати і сприймати різножанрові тексти, вільно оперуючи прецедентними іменами, висловами та текстами. ЕМО характеризується високою свободою породження тексту будь-якої тематичної і жанрової спрямованості, високою продуктивністю осмислення чужих текстів. Така особистість здатна створювати тексти, що стають взірцем, набутком нації.

Під *жанрово-стилістичним* критерієм (критерій мовної майстерності у Т. Кочеткової) розуміємо вільне володіння всіма функційними стилями мови, писемною й усною формами мовлення, вибір яких залежить від консітуації спілкування. Жанрове розмаїття продукції, створюваною ЕМО, передбачає вільне використання різностильових засобів. Така особистість використовує стилі та реєстри мовлення залежно від змінюваних умов комунікації і комунікативних завдань [Силантьєва 2012, с. 12]. Існує думка, що мовленнєва продукція ЕМО повинна бути репрезентована трьома обов'язковими стилістичними реєстрами: науковим, художнім, публіцистичним стилями в різних підстилях і жанрах [Лаппо 2014, с. 69], інші ж стилі не фігурують у вимогах до такої особистості, оскільки вона так чи так усе ж створює тексти офіційно-ділового та розмовно-побутового стилів. У цьому ж аспекті О. Сиротиніна згодом замінила термін ЕМО на *повнофункційний та неповнофункційний типи мовної особистості* [Сиротинина 2009], де перша терміносполука позначає особистість, яка ефективно репрезентує всі функційні стилі, продукує тексти різних жанрів, а друга – котра успішно реалізувалась в одному чи більше, але не у всіх стилях мови. На наш погляд, доречно буде вирізняти два типи ЕМО за обширом представлених у її діяльності функційних стилів: *елітарну мовну особистість повнофункційного типу та елітарну мовну особистість неповнофункційного типу*.

Риторичний критерій відбиває володіння навичками впливу, вміння переконувати, знання риторичних прийомів, природну харизматику особистості та великий публічний досвід. Риторич-

ний компонент набуває особливої ваги, коли є потреба впливати на широку аудиторію як безпосередньо, так і опосередковано. Він, за І. Іванчук, втілюється в такому: досягнення оптимальності спілкування, що спирається на гармонійний контакт з адресатом; вияв експресії й естетичних рис мовлення, які сприяють розкриттю когнітивних основ особистості та підсилюють виразність висловленого; реалізація культурного потенціалу і креативності мовця [Іванчук 2005, с. 15]. Універсальними мовними одиницями, якими активно послуговується ЕМО, є тропи, стилістичні фігури, okazіоналізми й інші засоби, що створюють неповторний колорит виразності і надають більшої впливовості написаному чи вимовленому.

Комунікативний критерій ураховує ефективне володіння стратегіями і тактиками відповідно до ситуації спілкування. У межах комунікативної компетенції особливої ваги набуває доречність мовленнєвої поведінки, оскільки вона узалежнена від свідомості особистості. За Д. Хаймсом, комунікативна компетенція передбачає вміння використовувати мовні засоби залежно від мети, місця, адресанта тощо, володіння іншими способами комунікації [Hymes 1972]. ЕМО вповні уявляє «загальну картину проблематики культурного використання мови» [Кочеткова 1996, с. 19] в усіх подробицях. Зважаючи на необхідність у процесі спілкування вживати конкретні стилістичні засоби, різні критерії об'єднують і кваліфікують як комунікативно-стилістичний (А. Ашева), що цілком можливо, коли йдеться про реалізацію певних тактик за допомогою конкретних мовленнєвих ходів та кроків. ЕМО, безперечно, реалізує себе як раціонально-евристичний та куртуазний тип, який використовує відповідні комунікативні стратегії і тактики їхнього втілення.

Аксіологічний критерій (моральний у М. Лаппо) трактуємо як виняткові духовні, моральні й естетичні цінності особистості, особистості інтелегента, інтелектуально обдарованої людини, яка не прагне нав'язати співрозмовникові свої погляди, а хоче пояснити важливі для неї ціннісні орієнтири, обґрунтувати їх. Концептосфера особистості – це її духовний образ, світ її цінностей, ідеалів, утілюваний ЕМО з дотриманням усіх естетичних норм.

Для *етичного* (психологічного у М. Лаппо) критерію визна-

чальною є раціонально-нормативна поведінка особистості, що охоплює низку психологічних навичок стосовно самоконтролю, постійної потреби в розширенні знань та їхній перевірці, відсутності самовпевненості в характері й поведінці. Цей критерій також базується на повазі до співрозмовника.

Нам видається доречним для виокремлення ЕМО зважати і на таку ознаку, як відомість та впливовість у сфері, де реалізує свої професійні якості людина. Для кваліфікації, наприклад, ученого як ЕМО вкрай необхідно враховувати рівень його впливовості в науковій спільноті, апелювання інших осіб у власній дискурсивній практиці до його поглядів, думок, висловів. Так, авторитетність ученого визначається кількістю покликань на його праці, що фіксує Google Scholar – пошукова система, котра індексує наукові публікації за частотою цитувань. У ній відбито зокрема індекс Гірша як показник впливовості науковця, заснований на кількості його праць та їхній цитованості, та i10-індекс, яка вказує на публікаційну активність дослідника. Тому важливим критерієм вважаємо *авторитетність*, що розуміємо як вагу, престиж, значущість особистості, що впливають на діяльність інших комунікантів і свідчать про визнання досягнень ЕМО.

Отже, узагальнення та проєкція актуальних критеріїв виокремлення ЕМО у площину НД як основу нашого дослідження дає підстави вважати релевантними для кваліфікації елітарної мовної особистості (і ЕМО вченого – теж) вісім критеріїв: ортологічний, інформаційний, жанрово-стилістичний, риторичний, комунікативний, аксіологічний, етичний та критерій авторитетності. Така сукупність критеріїв у цілому визначає специфіку *модельної ЕМО* і може застосовуватися для її кваліфікації у будь-якому дискурсі, проте з урахуванням параметрів публічності, зокрема сфери відомості, типу дискурсу та його жанрів.

Крім теоретичних узагальнень у виявленні актуальних критеріїв ідентифікації ЕМО, ми здійснили експериментальне дослідження, проведене у формі анкетування. Респондентами також стали 35 осіб двох вікових категорій, фахом яких є філологія: студенти та молоді викладачі віком до 35 років та вишівські викладачі віком до 60 років. В анкетах пропонувалось обрати з наведених 11 ознак елітарної мовної особистості 3 основні. Аналіз відпові-

дей на запитання показав такі результати: 21 респондент вважає, що ЕМО – це людина насамперед із високим інтелектом; 17 – людина, яка дбає про збереження національної самобутності народу, його мови і культури; 16 – людина, котра відрізняється яскраво вираженою мовною самобутністю; 16 – людина високої загальної і мовленнєвої культури, яка ніколи не використовує розмовну, просторічну лексику; 14 – людина, яка знає і транслює досягнення світової та національної культури, орієнтована на кращі зразки, вільно оперує прецедентними текстами; 11 – людина, відома в професійних колах; 7 – людина, котра здатна створювати тексти будь-якого тематичного та жанрово-стилістичного оформлення; 4 – загальновідома людина; 2 – медійна особа; 1 – дуже комунікабельна людина; ніхто з опитуваних не уналежнив до ознак ЕМО наявність почуття гумору. У першій віковій категорії (у нас 18-34 роки) найчастотнішими ознаками виявилися високий інтелект, висока загальна та мовленнєва культура, яскраво виражена мовна самобутність, у другій (45-52 роки) – налаштованість на збереження національної самобутності народу, його мови та культури; яскраво виражена мовна самобутність; третє місце розподілено між високим інтелектом, відомістю у професійних колах та знанням і трансляцією досягнень світової й національної культури, оперуванням прецедентними текстами. Узагальнення отриманих результатів дає підстави вважати актуальними критеріями ЕМО інтелект, націєцентричність, високий рівень загальної і мовленнєвої культури, мовну самобутність.

Отже, *елітарну мовну особистість* розуміємо як інтелектуально обдаровану людину, яка яскраво репрезентує себе в усному і писемному мовленні, досконало володіє всім комплексом мовних, комунікативних, моральних та етичних норм. Вона має високий рівень МС, мовної та комунікативної компетенції. Їй притаманна сукупність ознак, що кваліфікуємо як критерії виокремлення ЕМО: ортологічний, інформаційний, жанрово-стилістичний, комунікативний, риторичний, аксіологічний, етичний та критерій авторитетності. Припускаємо, що залежно від дискурсу, у якому МО себе реалізує, можливий різний ступінь актуальності наведених критеріїв та корекція їхньої ієрархічної представленості.

Елітарність тісно пов'язана з трьома найважливішими ри-

сами мовної особистості щодо світогляду та пріоритетів – націєцентричністю, яка в нашому випадку стосується українськоцентричності; культуроцентричністю, що скерована як на високий загальний, так і та мовний рівень культури; емпатоцентричністю, зорієнтованою на гармонізацію комунікації.

2.2. Елітарна мовна особистість у різнотипних дискурсах

У подальшому матеріалі зосереджуємося на репрезентації ЕМО в різних дискурсах, на векторах вивчення таких особистостей у мовознавстві, встановимо відповідність / невідповідність виокремленим критеріям носіїв елітарної мовленнєвої культури у статусно- й особистісно-орієнтованих типах спілкування. Вибір дискурсів для характеристики ЕМО насамперед зумовлено наявним доробком дослідників у сфері кваліфікації носіїв високої мовленнєвої культури та важливістю виокремлених дискурсивних практик у сучасному комунікативному континуумі.

2.2.1. Елітарна мовна особистість у медійному дискурсі

Специфіка елітарної мовної особистості, самореалізація якої відбувається в суспільно значущій сфері людської діяльності і спілкування, доволі яскраво виявляється в медійному дискурсі. У ньому найбільшою мірою відбиваються такі її індивідуальні риси, як світогляд, громадянська позиція, тип мислення, ерудованість, рівень мовленнєвої культури [Ашева 2013 а, с. 3]. Інтерес дослідників до ЕМО як носія ЕМК, зразка успішної мовної особистості мотивовано необхідністю як теоретичного узагальнення стосовно її ефективності, так і можливістю заглибитися в її творчу лабораторію, виявити універсальність і самобутність, що експліковані в інтелектуальних продуктах діяльності такої людини.

До ЕМО В. Карасик уналежнює мовних експертів і мовних творців. До перших він зараховує тих, хто завдяки професії або природному мовному чуттю є охоронцем норм та канонів мови – вчителів-словесників, професійних філологів, редакторів і коректорів, до других – авторів якісної художньої, наукової літератури

та публіцистики, а також безіменних авторів вдалих висловів, що увійшли до узусу [Карасик 2007, с. 229], що в цілому визначає інтереси дослідників до особистостей журналістів, письменників, учених.

У медійному дискурсі як надактивному складнику сучасного комунікативного простору, як сегменті, що максимально впливає на формування смаків, уподобань, прихильностей і цінностей людини [Ковалевська 2008 б], вже досліджено ЕМО журналістів С. Рассадіна, О. Любимова, В. Костикова та ін. Мовознавці характеризують носіїв указаної мовленнєвої культури тому, що це вможливує розроблення узагальненого теоретичного взірця успішної МО та в умовах зміни культурних цінностей демонструє зразковий приклад її мовленнєвої діяльності.

ЕМО, реалізована в медійному дискурсі, як і належить, глибоко знає мовну систему та її норми, має високий рівень стилістичної та комунікативної культури, наділена неабиякими творчими здібностями, володіє риторичними прийомами, здатна створювати тексти будь-якого ступеня складності [Ашева 2013 а, с. 13]. Газетний оглядач, автор газетної колонки С. Рассадін, як переконує А. Ашева, відповідає поняттю елітарності за соціальними і віковими параметрами, за жанровими, тематичними та лексичними особливостями користування мовою. Публіцистичне мовлення цієї ЕМО відображає дві взаємодоповнювальні тенденції – інтелектуалізацію і демократизацію мови. Газетна публіцистика С. Рассадіна відзначається високим ступенем насиченості книжною лексикою, лексичними та словотвірними повторами, що створює інтелектуальну напругу для читача. Подібно до вчених, які підходять до розуміння того, що впроваджувати «науково-абстрактну лексику в народну мову й тим самим робити наукові знання надбанням широких мас можна й треба через науково-популярний твір» [Гнатюк 1993, с. 32], публіцист вдавався до інтелектуалізації медійного дискурсу. Дискурсивна практика журналіста розрахована на освіченого читача, здатного правильно інтерпретувати прецедентні тексти, якими рясніє мовлення С. Рассадіна, проводити паралелі, розуміти інтертекстуальні фракції. Інтелектуальну напругу в читача викликає й уміння публіциста давати пряму та непряму оцінку, проникати в семантич-

ний обсяг слова, бачити несподіваний смисл, обігрувати семантичну дисгармонію, видозмінювати цитати як засіб аналітичного відображення дійсності, як спосіб авторського коментування подій та явищ. Ідеал носія ЕМК полягає не лише в знанні національних мовних і комунікативних норм, а й у створенні стилю інтелектуального спілкування, що вимагає постійної мисленнєвої активності адресанта та адресата. Апеляція до інтертекстуальних елементів спонукає до розвитку в читача особистісно-орієнтованого мислення, забезпечує інтелектуальний вплив на нього [Ашева 2013 а, с. 24]. Креативність такої ЕМО дає змогу реалізувати власні надважливі морально-етичні принципи.

Отже, А. Ашева, аналізуючи медійний дискурс ЕМО журналіста, бере до уваги всі критерії, що кваліфікують особистість як елітарну. Особливу увагу дослідниця надає інформаційному, жанрово-стилістичному, риторичному та аксіологічному, оскільки характеризує специфіку есе, зокрема інтертекстуальні вкраплення, прецедентні тексти, способи висловлювання, поєднання розмовної і книжної лексики, висвітлення культурної та моральної проблематики, відображення духовно-моральних орієнтирів в авторських матеріалах.

Крім власне публіцистичного, ЕМО може реалізуватися в інформаційно-розважальному різновиді медійного дискурсу, репрезентованому в жанрі портретного інтерв'ю [Казакова 2014]. Героя авторської програми А. Максимова «Особисті речі», журналіста і телеведучого О. Любимова, як людину, що професійно володіє словом, відзначається грамотною комунікативною поведінкою в ефірі, кваліфіковано як елітарну мовну особистість, що є еталоном небуденної інтеракції, прагне до поповнення знань, ділиться своїм досвідом. Із чотирьох аспектів комунікативної поведінки ЕМО (гносеологічного, нормативного, цільового й етичного), застосованих в аналізі дослідниці І. Казакової до ЕМО О. Любимова, саме останній є провідним, таким, що скеровує вектор комунікації. Завдяки фактору адресата (етичним нормам), урахуванню його інтересів та можливості розуміння сказаного діалог розгортається в межах тактики сприяння (цільовий компонент), що уможливорює певний тип відповідей на запитання ведучого (гносеологічний компонент), який корелює з жанром

портретного інтерв'ю та правилами інтеракції (нормативний компонент).

І. Казакова в дослідженні ЕМО надає перевагу особливостям комунікативного й етичного критеріїв, що слугують беззаперечними параметрами належності особистості до елітарної. Зауважимо, що поодинокі фрагменти, репрезентовані окремими аспектами комунікативної поведінки, не гарантують достовірності її аналізу. Саме комплексний аналіз усіх компонентів такої поведінки забезпечує об'єктивність результатів, оцінку мовленнєвого потенціалу мовної особистості та кваліфікацію її як елітарної.

Характеристика публіцистичних статей журналіста В. Костикова за трирівневою моделлю Ю. Караулова дала підстави Ф. Фаткулліній та співавторам стверджувати, що за дослідженими вербально-семантичним (лексика з погляду вживання, слова і вислови в лапках як стилістичний або семантичний засіб та ін.), лінгвокогнітивним (специфіка концептів *влада, народ, Захід, культура*), прагматичним (стратегії і тактики, втілювані за допомогою інтертекстуальних одиниць, метафор, порівнянь, перифраз, риторичних питань, цитат) рівнями він є репрезентантом елітарного типу МО. Його мовлення, просте і непересічне одночасно, відповідає літературним нормам (за деякими винятками), а різні аспекти самовираження сприяють усвідомлюванню описуваного [Фаткулліна, Саяхова, Саяхова 2015, с. 85]. Наприклад, для привертання уваги до наявних у сучасній Росії проблем журналіст вдається до метафор *рецидиви безумства, реставрація часу, кістки Вітчизни*, перифраз *Іван-дурник* (про російський народ), *«володарі наших сердець»* (про сучасну популярну музику) тощо. Слова зі зниженим стилістичним забарвленням (розмовна лексика, жаргонізми) слугують засобом акцентування уваги читача, проте загалом його мова відповідає літературним нормам, стиль характеризується лаконічністю, оригінальністю трактувань подій.

Наведене засвідчує, що засоби масової інформації активно залучаються у сферу політики, в інформаційну сферу, у центрі яких перебуває не тільки головний суб'єкт (політик), а й журналіст. Сказане відбиває складні взаємини дискурсів, що, власне, можна широко кваліфікувати як соціальний дискурс. У медійно-

му дискурсі ЕМО виявляє себе завдяки відображенню індивідуальності на всіх рівнях структури мовної особистості, іноді розглядуваних дослідниками фрагментарно, вибірково. Особливої ваги під час дослідження ЕМО, реалізованої в медійному дискурсі, набуває етичний аспект як провідний вектор комунікації журналіста та слухача / читача / глядача.

Отже, актуальними для вирішення ЕМО в медійному дискурсі постають ортологічний (із прийнятними відхиленнями як елементами мовної гри), інформаційний (створення і сприймання різножанрових текстів, обмежених дискурсом), жанрово-стилістичний (використання різностильових засобів), етичний (раціонально-нормативна поведінка) критерії. Найвиразніше засвідчують належність особистості до елітарної мовленнєвої культури риторичний, комунікативний та аксіологічний критерії, що зумовлено необхідністю впливати й переконувати, вільно комунікувати, пропагувати моральні цінності.

У наступному параграфі з'ясуємо особливості реалізації ЕМО в художньому дискурсі та специфіку її вивчення в мовознавчих працях, а також зосередимо увагу на відповідності / невідповідності всім критеріям уналежнення таких особистостей до високої мовленнєвої культури.

2.2.2. Елітарна мовна особистість у художньому дискурсі

Дослідники ЕМО, пов'язуючи еталонність її комунікативної поведінки з креативністю, акцентують на тому, що творчий підхід особистості полягає в умінні створювати унікальні тексти, в оригінальному осмисленні дійсності [Виноградов 1930, с. 60; Ейгер 1991, с. 45]. Безсумнівно, розглянуті в цьому параграфі дослідження елітарних мовних особистостей майстрів слова не становлять повного переліку носіїв високої мовленнєвої культури. Стислий аналіз опрацювання вказаних постатей пояснюється акцентуванням дослідників на елітарності, непересічності цих мовних особистостей, чим і мотивуємо наш вибір для огляду специфіки репрезентації ЕМО в художньому дискурсі.

Непересічні постаті визнаних поетів та прозаїків, які яскраво репрезентували себе в національному та світовому просторі,

здавна цікавлять науковців. Це спонукає їх до вивчення особистостей майстрів слова (Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, А. Малишка, О. Гончара, М. Булгакова, Л. Толстого, В. Набокова, С. Довлатова та ін.) в координатах художнього дискурсу.

Тарасові Шевченку належить особливе місце в історії, культурі та мистецтві українського народу. Знакова постать етносу як культурне явище України, мовнокреативна діяльність Кобзаря має неабияке пізнавальне значення, слугує чинником формування національної ідентичності, еталоном елітарної мовної особистості, чия поетична мова за рівнем літературності, як зауважує Л. Мацько, вивищує його над І. Котляревським та Г. Квіткою-Основ'яненком – великими попередниками, а ідейно-естетична суть є епохальним явищем в українській культурі й доленосним для сучасної української мови [Мацько 2014, с. 13-14]. Сказане, безперечно, доводить необхідність вивчення постаті Т. Шевченка, що і стає об'єктом наукових зацікавлень не лише літературознавців, а й лінгвістів (С. Єрмоленко, Л. Мацько, В. Русанівський, О. Ткаченко, М. Федурко, Т. Черниш, П. Зволінський, М. Мозер та ін.).

У фундаментальних працях та окремих розвідках вивчають МО Т. Шевченка у багатьох аспектах, що корелюють із різними критеріями ЕМО. В центрі уваги С. Єрмоленко перебувають проблеми ортологічного, жанрово-стилістичного, аксіологічного, комунікативного, риторичного планів, що так чи так перегукуються з відповідними критеріями [Єрмоленко 2014]. З огляду на знаковість особистості поета Л. Мацько для аналізу бере до уваги аксіологічний критерій і критерій авторитетності, вважаючи ЕМО національного генія такою, що справляє безсумнівний вплив на молодь, на виховання патріотизму в неї [Мацько 2013 в]. Головними питаннями, які поставив М. Мозер у книзі «Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки», є внесок Т. Шевченка в розвиток сучасної української літературної мови, специфіка його мови на різних рівнях, говіркова неоднорідність тощо [Мозер 2012]. Оскільки мова Шевченка вийшла за межі художнього ідіолекту, ставши основою цілої нації, можемо говорити, що провідними критеріями дослідження цієї ЕМО є ортологічний критерій та критерій авторитетності.

З огляду на те, що ЕМО притаманне досконале володіння літературною мовою, продуктивне різножанрове текстотворення, інтелектуальне мовомислення, обсяжна суспільно значуща концептосфера, Л. Мацько визначила специфіку мовної особистості А. Малишка. Його провідними рисами названо вроджену українськість, високу відповідальність за творчість, мову, слово, любов до народу та його фольклору, тропеїчність поезії, пісенний характер стилю, збагачення традицій попередників. Мовотворчість поета, його реконструйована у свідомості та поезії модель світу, елітарне мовлення слугують зразком для виховання національно-мовної особистості [Мацько 2013 а, с. 8-11; Мацько 2013 б, с. 144-146], що переважно корелює з жанрово-стилістичним, аксіологічним критеріями, а також критерієм авторитетності.

На аксіологічному критерієві акцентує А. Семьонова, досліджуючи творчість Л. Толстого як представника письменницької еліти. У романі «Анна Кареніна» актуальними концептами є родина, релігія, мораль, що характеризує автора як особистість, яка великого значення надавала сімейній та моральній філософії людини [Семенова 2015]. Концептосфера письменника, репрезентована на тезаурусному рівні мовної особистості, характеризується морально-релігійними пошуками, що у відповідному мовному оформленні відображають авторське ставлення до викладеного, допомагають створити таку атмосферу читачеві, яка б сприяла адекватному сприйманню висвітлюваних проблем, а отже, йдеться про комунікативну, риторичну та психологічну специфіку.

ЕМО як ретранслятор не тільки мовних і комунікативних норм, а й власних ціннісних орієнтирів та цінностей етносу у всіх деталях уявляє загальну картину проблематики культурного використання мови [Кочеткова 1996, с. 21]. Для представників ЕМК класичні твори стають прецедентними текстами, оскільки такі твори являють собою естетичний еталон. Реалізуючи вказану мовленнєву культуру, мовна особистість ідентифікується як представник інтелігенції, якому властива висока мораль, виформована на зразках класичної літератури. На цих підставах В. Набокова, який володів всіма можливостями літературної мови стосовно функційно-стильових параметрів, мав розвинений естетичний смак, орієнтувався на суспільно значущі цінності, мав хист до по-

родження текстів різного ступеня складності, висловлював думки кількома мовами, теж визнають елітарною мовною особистістю [Кулага. Електронний ресурс]. Аналізоване коло проблем стосується в основному жанрово-стилістичних можливостей, аксіосистеми письменника.

Досліджені А. Немикою та М. Шаїтовою когнітивно-прагматичні й ціннісні орієнтири, мовна специфіка текстів С. Довлатова, зафіксовані в художньому дискурсі, також дають підстави уналежнити його до ЕМО. В цьому переконує майстерне володіння словом (мовна гра, іронія, прецедентні тексти, фонетичні, лексичні, синтаксичні особливості тощо), комунікативні навички, здатність мислити образами [Немыка, Шлаитова 2017, с. 280]. Зважаючи на можливість реконструювання особистості, вираженої в мові і через мову, на основі використовуваних нею мовних засобів [Виноградов 1961, с. 24], МО письменника потрактовують як особистість із високим рівнем мовної компетенції, здатну до літературної творчості та художніх узагальнень, особливого світосприймання, до володіння кількома формами словесного мистецтва [Кравцова 2015, с. 112].

Невербаліка як складник структури мовної особистості рідко входить до кола дослідницьких інтересів, однак невербальний параметр є важливим у витлумаченні конкретної ситуації, описуваної письменником. Т. Осіпова наполягає на врахуванні «системи чинників «вербаліка + невербаліка + ситуація», що роблять зрозумілим те, що виражається, й для спостерігача, й для комуніканта» [Осіпова 2015, с. 197]. Вважаючи ословлення паралінгвістичних засобів не тільки способом сенсифікації експресії тексту художньої літератури, не тільки способом оприявлення авторської мови, а й об'єктивацією елітарності стилю майстра слова [Космеда 2013], дослідниця звернула увагу на невербальний компонент творів М. Коцюбинського, що узалежнений від психологічного стану персонажа і виражає його приховані думки. Особливістю вербалізації паралінгвістичних засобів письменника є комунікативна варіативність – поєднання засобів репрезентації емоцій (мовне оформлення та їхній опис). Характерна ознака ідіостилу М. Коцюбинського – «каскадне поєднання вербального і невербального елементів» [Осіпова 2015, с. 199], вміння відображати

гаму емоцій, зважаючи на полісемічність невербаліки тощо. Таким чином, ЕМО письменника, реалізовувана в художньому дискурсі, безперечно, виявляє і його комунікативну компетентність на рівні невербальної поведінки, максимально уяскравлюючи оригінальність, емоційний та етнокультурний складник структурної організації такої особистості. Отже, важливим складником та критерієм уналежнення особистості до елітарного мовленнєвого типу є майстерне володіння невербалікою в її безпосередньо комунікативному та зображеному вияві як засобом впливу, комунікативною навичкою вираження думки.

Відповідно до виокремлених критеріїв ЕМО звернемо увагу на репрезентацію такої особистості на прикладі творчості відомого українського письменника, кінорежисера, сценариста, класика світового кінематографу – Олександра Довженка. Шедевром його художньої творчості є кіноповість «Зачарована Десна». За знанням і дотриманням мовних, жанрово-стилістичних, комунікативних, етичних норм, за літературними та кінематографічними жанрами, у яких творив письменник (оповідання, кіноповісті, сценарії, щоденник), він, безперечно, належить до ЕМО. Композиційно-стильовою особливістю кіноповісті є поєднання ліричних (малий Сашко) і філософських роздумів та публіцистичних відступів (зрілий митець). Перша з них пов'язана з відтворенням дитячого сприймання світу, друга ж – з осмисленням буття людини, художньої творчості, формування особистості з ранніх літ, а також із міркуваннями автора про страждання простих людей, багатство їхніх думок і почуттів. У спогадах про дитинство та публіцистичних відступах «прозирають» життєві цінності О. Довженка, напр.: *Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ odkривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли,*

обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людського суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний [Довженко 2006, с. 198-199]. Через увесь твір проходить образ Десни, що справив велике враження в дитинстві і зберігається в пам'яті дорослого автора. Епітети, метафоричні звертання, окличні речення відтворюють психологічний стан письменника, що передається читачеві, впливає на нього, напр.: *Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій* [Довженко 2006, с. 199]; *Благословенна будь, моя незаймана дівчице Десно... Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду...* [Довженко 2006, с. 200], що на перший план висуває жанрово-стилістичний та аксіологічний критерій його уналежнення до ЕМО.

Отже, елітарні мовні особистості є прикладом національної моральності, мають енциклопедичний тип мислення, надзвичайної ваги надають мові та культурі. Значущість будь-якої МО визначається рівнем репрезентації в ній картини світу, концентрації мовленнєвоповедінкового зразка, культуруносною енергією народу [Кочеткова 1996, с. 22]. Саме тому врахування таких важливих моментів, як стилістична досконалість (жанрово-стилістичний критерій), вираження національної та індивідуальної картини світу, акумуляція духовної енергії етносу (аксіологічний критерій), еталонність комунікативної поведінки (комунікативний критерій), вміння переконувати та впливати (риторичний критерій) найчастіше стають центром досліджень ЕМО творчої натури. Меншою мірою звертають увагу на ортологічні норми, оскільки апріорі такі особистості досконало володіють указаними нормами.

Отже, специфіка вивчення ЕМО в художньому дискурсі полягає, крім традиційно досліджуваних мовних і комунікативних аспектів творчості, в акцентуванні її креативності, суспільно значущої та індивідуальної концептосфери, ціннісних орієнтирів, особливої місії письменника, його знаковості в національній культурі. ЕМО, яка успішно реалізувалася в межах художнього чи іншого дискурсу, нерідко представлена і в епістолярному дис-

курсі, розглянутому на прикладах оприлюднених дослідницьких студій, а також на матеріалі епістолярію Лесі Українки.

2.2.3. Елітарна мовна особистість в епістолярному дискурсі

ЕМО реалізує себе також в епістолярному дискурсі, де уна-явнюється можливість висловити думки з будь-яких питань (по-бут, етичні проблеми, мистецтво, наука, політика тощо) незалежно від певних інституційних правил. Як засвідчують розвідки лінгвістів, в епістолярному дискурсі яскраво репрезентовано МО письменників, громадських діячів, учених, людей творчих професій. Заналізуємо особливості вивчення ЕМО в межах епістолярного дискурсу, зосередивши увагу на мотивації вибору таких особистостей, різновидах указаного дискурсу, аспектах дослідження ЕМО як основних завданнях сучасних розвідок з епістолярної спадщини.

Науковцями доволі ґрунтовно розроблено питання, пов'язані з максимально актуальними дискурсами (політичний, художній, рекламний, медичний, юридичний та ін.), проте лише небагатьом цікаво «створювати «хроніку узбіччя», коли поруч широка магістраль» [Иссерс 2011, с. 228]. У зв'язку з цим периферійні форми реалізації дискурсів часто залишаються поза увагою вчених. Оскільки осмислення дискурсу на сучасному етапі розвитку науки ще не набуло чітких рис і дослідники перебувають в активному пошуку, намагаючись звести дискурси до певної типології, є сенс досліджувати «комунікативну реальність», котру трактують як дискурсивну практику, як мовленнєво-мисленнєву діяльність у соціальній комунікації [Голоднов 2011, с. 6]. Зважаючи на сказане, наведену варіативність епістолярного чи будь-якого іншого дискурсу і розуміємо як комунікативну реальність.

Вибір МО для дослідження в епістолярному дискурсі Г. Кур'янович, яка активно досліджує теоретичні питання, пов'язані зі специфікою реалізації та власне репрезентацією ЕМО, мотивує кількома чинниками: належністю до елітарного типу національної мовленнєвої культури; публічним статусом; відповідністю епістолярного дискурсу певному етапові розвитку мови і відповідного стилю; непересічністю особистості, її оригінальним

мисленням та індивідуальною манерою письма [Кур'янович 2014 б, с. 103]. Отже, йдеться про відомих у світі особистостей, чия наукова, художня чи інша творчість або діяльність є національною спадщиною. Це вчені, які працювали в різних галузях науки – природничих та гуманітарних (В. Вернадський, М. Гаспаров, Д. Лихачов, О. Лосєв, Ю. Лотман), творчі особистості (художник М. Нестеров, композитор Д. Шостакович, оперний співак Ф. Шаляпін, поет-бард та актор В. Висоцький, поетеса М. Цветаєва, письменник В. Астаф'єв, актриса А. Демидова). Незалежно від того, яку сферу творчої діяльності вони репрезентували, завдяки високому рівню комунікативної компетенції та мовної свідомості, творчим здібностям, ролі, яку вони відіграли в розвитку культури та науки, названі особистості були носіями елітарного типу мовленнєвої культури.

Врахувавши кілька моментів, зокрема риторичну організацію мовленнєвої поведінки, настанову на успішну комунікацію, дотримання національних традицій спілкування, персоніфікацію адресанта як відображення Я-психологічного та Я-фізичного), Г. Кур'янович змодельовала інваріант ЕМО в межах епістолярного дискурсу і назвала її епістолярною ЕМО. На думку авторки, основні її параметри такі:

1. *Статусно-рольова характеристика адресанта.* Адресант є представником творчої інтелігенції, носієм культурних і моральних цінностей свого народу.

2. *Настанова адресанта.* Авторську громадянську позицію виражено через саморефлексію або соціальну рефлексію. Адресант неприховано демонструє власні погляди.

3. *Ідейно-тематична спрямованість.* Зміст епістолярію віддзеркалює розуміння наскрізної для автора проблеми ролі митця в суспільстві, що охоплює питання творчості, моральності та культурного розвитку.

4. *Тип епістолярного тексту.* Незважаючи на те, що листи мали приватний характер, вони були затребуваними як у міжособистісному, так і в соціальному спілкуванні.

5. *Орієнтація на адресата.* Вибір певних комунікативних стратегій і тактик відповідав характеру стосунків комунікантів.

6. *Функційно-стилістичні властивості.* Їхньою суттю є

стильовий синкретизм епістолярного дискурсу, репрезентантами якого є автентичний, власне епістолярний – розмовний, та неавтентичний (художній, офіційно-діловий, публіцистичний) складники, тобто ядро і периферія. У межах вивченого епістолярію виокремлено епістолярно-літературний, епістолярно-науковий, епістолярно-діловий, епістолярно-літературно-публіцистичний, епістолярно-публіцистично-діловий різновиди, що переважають у того чи того адресанта.

7. *Високий рівень мовленнєвої культури.* Ідеться про майстерне використання адресантом стилістичних і графічних засобів [Кур'янович 2014 б, с. 107-109].

Із наведеного випливає, що модельна епістолярна ЕМО належить до творчої інтелігенції, опікується проблемою митця в суспільстві й історії, відзначається рефлексивною свідомістю, має високий рівень комунікативної та мовної компетентностей, характеризується вільним дискурсивним виявом.

Жанрово-стилістична специфіка епістолярного дискурсу носіїв елітарного типу мовленнєвої культури, на переконання Г. Кур'янович, залежить від етапу його розвитку і різновидів, а також від лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Стильовий синкретизм так чи так відбиває індивідуальну манеру автора та специфіку історичної доби. З II половини ХХ ст. і до кінця ХХ – початку ХХІ століть панував літературно-художній варіант епістолярного дискурсу. Епістолярно-літературний різновид (В. Висоцький, Ю. Лотман, М. Цветаєва, Ф. Шаляпін, Д. Шостакович; В. Астаф'єв, А. Демидова) уможливило самовираження, «рефлексію в процесі осмислення великих історичних потрясінь», епістолярно-публіцистичний різновид (В. Астаф'єв, Д. Лихачов) затребуваний для вираження соціально значущих ідей і як можливість впливу на адресата, епістолярно-науковий різновид (В. Вернадський, М. Гаспаров) маніфестує схильність авторів до поняттєво-логічного мислення, епістолярно-діловий різновид (Д. Лихачов) вербалізує осмислення себе з кута зору професійних і посадових обов'язків [Кур'янович 2013 а, с. 33]. У цілому динаміка жанрово-стилістичних особливостей епістолярних текстів залежить від періоду в історії як епістолярію зокрема, так і мови загалом, його різновидів, типу носія мовленнєвої куль-

тури. Різновиди епістолярного дискурсу певною мірою узалежнено від особливостей професії особистості.

МО зацікавлює дослідника не лише в площині динаміки стилістичних особливостей епістолярного дискурсу на певному етапі розвитку, а і як особистість, котра в епістолярній спадщині відображає невідомий свій ракурс. Саме відшукування інакшості спонукає мовознавців вивчати епістолярну спадщину відомих особистостей. Це стосується вчених, письменників, громадських діячів. Наприклад, Ю. Лотман як літературознавець, семіотик, культуролог, знаний із наукових праць, зовсім іншим постає в листах. Манера його епістолярно-мовленнєвої поведінки своєрідна, що дає підстави говорити про відмінності між його листами та науковими текстами. Змішування стилів (розмовного з художнім, розмовного з науковим) в епістолярії вченого мотивоване можливістю створення комічного ефекту. З особливою пристрасцю Ю. Лотман ставився до стилізації під наукове та розмовно-просторічне мовлення, послуговувався великим прагматичним потенціалом оказіоналізмів, іносказань, мовної гри, графічним кодом передачі інформації [Кур'янович 2014 а, с. 259-261].

Вербальна поведінка відомого мовознавця О. Реформатського в епістолярному жанрі, як стверджує Ю. Караулов, теж мала яскраві індивідуальні риси: він послуговувався «своїми» правилами орфографії та пунктуації, використовував латинський алфавіт тощо [Караулов 2010]. Г. Кур'янович підкреслює, що епістолярна манера В. Вернадського виявляється на всіх рівнях моделі мовної особистості і відзначається особливим типом мислення та мовної свідомості, специфічними мовними засобами, зокрема тропами, ключовими словами, граматичними конструкціями [Кур'янович 2010; Кур'янович 2011]. Отже, до універсальних особливостей ЕМО в епістолярному дискурсі долучається індивідуальна манера письма, пов'язана з професійною діяльністю або з можливістю реалізувати свій креативний потенціал, якщо цього не передбачає основна діяльність особистості.

На відміну від русистики, де склалась певна традиція дослідження ЕМО в епістолярному дискурсі, починаючи з епістолярію О. Пушкіна як представника першого етапу формування ЕМК (К. Дмитрієва 1986, С. Антоненко 2000, О. Фесенко 2003, Г. Ома-

рова 2004, І. Іванчук 2005) і продовжуючи епістолярієм І. Тургенєва (А. Балакай 1978), А. Чехова (Н. Баланчик 1992, А. Попова 1992, А. Белова 2005, С. Гусєва 2006), Л. Толстого (Є. Трофимова 2002), М. Цветаєвої і Б. Пастернака (Н. Большакова 1993, Ю. Маркіна 2000, Г. Кур'янович 2001, М. Сулейманова 2009 тощо), в українській лінгвістиці ЕМО в епістолярному дискурсі вивчено ще доволі фрагментарно. Відомі ґрунтовні праці А. Загнітка про епістолярій Ю. Шевельова, І. Фаріон про специфіку епістолярної спадщини І. Пулюя. Втім, зазначимо, що дослідники не завжди наголошують на тому, що йдеться саме про ЕМО, однак за особливостями комунікативної поведінки представники такої ЕМК відповідають критеріям цього типу мовленнєвої культури. Це можна пояснити як щось очевидне, що не потребує потрактування чи пояснення, зважаючи на знаковість аналізованої персони.

А. Загнітко переконаний, що МО «може бути пізнана через простеження особливостей її самовияву та послідовної ідентифікації в текстах» [Загнітко А. 2016 а, с. 58], зокрема епістолярних. Учений розрізняє два основні різновиди епістолярно-дискурсивної практики – службову й особисту, друга з яких «позначена наповненням індивідуалізованих та персонологічних смислів і ремінісценцій» [Загнітко А. 2016 а, с. 61]. На матеріалі 265 листів А. Загнітко схарактеризував комунікативні стратегії, обрані Юрієм Шевельовим для спілкування з Олексою Ізарським. Заналізовано стратегії природності, експресивності, активізації діалогу й інтертекстуальності, що насамперед репрезентують уміння адресанта тактовно та шанобливо ставитися до адресата і відбивають лінгвоіндивідуації цього велетня науки.

На сучасному етапі продовжують з'являтися дослідження, у яких аналізують мовні портрети відомих особистостей. У монографії І. Фаріон висвітлено мовно-політичний світогляд і мовну практику видатного фізика Івана Пулюя, який, на переконання дослідниці, наповнював «суперечливий і невгамовний час своїм українським націєцентричним смислом» [Фаріон 2017, с. 19]. На матеріалі епістолярію мовну практику вченого світового рівня схарактеризовано у багатьох аспектах: правопис і фонетика, деривація, морфологія та синтаксис, лексико-семантичний рівень. Звісно, що ідею мовного портрета фізика і перекладача втілено

з опертям на один із новітніх напрямів сучасного українського мовознавства – лінгвоперсонологію [там само, с. 18]. Це уможливило реконструювання МС ученого, що охоплює його знання, почуття, оцінки і настанови стосовно мови та мовної дійсності.

Надзвичайно актуальним є й дослідження ЕМО визначних майстрів красного письменства, таких велетнів української літератури, як, наприклад, Леся Українка, епістолярій якої складається з листів до рідних і представників українського літературного та наукового світу і становить надзвичайний сегмент її літературної спадщини. Наразі відомо понад сорок адресатів письменниці.

ЕМО володіє кодифікованими мовними, комунікативними, риторичними, етичними нормами літературної мови, творчо використовує можливості функційних стилів, жанрів, вербальних засобів. Найважливішою ознакою такої особистості є система індивідуальних особливостей, що формується під впливом концептуальної та мовної картини світу. Зосередимось на критеріях ЕМО в проекції на особистість Лесі Українки. Норми української мови, якими користувалась Леся Українка, узалежнені від тогочасного її розвитку загалом та особливостей епістолярного стилю зокрема. Саме в епістолярії ХІХ ст. значну увагу приділяли питанням правопису, слововживання. Епістолярна спадщина Лесі Українки засвідчує глибоке знання ортологічних норм того часу, зокрема знання писемно-літературної, розмовної і фольклорної стихій, високу мовну культуру, ґрунтовану на виробленому в Галичині культурному лексичному мінімумі.

Леся Українка вільно послуговується прецедентними висловами, запозиченими з інших мов – французької (*Вже можу я сказати **Grâce a Dieu c'est fini!** (Слава богу, це скінчилось! (франц.) – Ред.)* [Українка 1978, 10, с. 56]), німецької (*...навіть її головна ідея (es sind die Weisen, welche durch Irrthum nach Wahrheit reisen) – ця ідея чисто жоржзандівська (Є мудреці, які через помилки йдуть до істини (нім.) – Ред.)* [Українка 1978, 10, с. 81]), латинської (*Я не можу так сказати, як Ви, що мені аби тільки те скінчити, то вже й **ad patres** можна (до праотців; померти (лат.) – Ред.)* [Українка 1978, 10, с. 121]), італійської (*...сам урядник, відправляючи мого листа, спитав, чи то не я тая **signora Cossat** (Сеньйора Косач (італ.) – Ред.)* [Українка 1978, 12, с. 24]), польської

(Вас мушили добре лаяти *Wasz dobrze wychowani* країни (Добре виховані (польськ.). – Ред.) [Українка 1978, 11, с. 160]), англійської (Я, здається, хутко до них звикну, як вельможні пані звикають до балів, *rowt'iv* – тоді буде *all right!* (Раутів; все гаразд (англ.). – Ред.) [Українка 1978, 11, с. 79]), що відповідає суті інформаційного критерію. Зауважимо, що зосереджуватися на вказаному критерію доречно тоді, коли досліджується МО в усьому обширі вербальних виявів. Тут ми зупиняємося на епістолярії, проте, беручи до уваги художні твори поетеси, можемо стверджувати про творення нею різножанрових текстів.

Комунікативна компетентність Лесі Українки відбиває інтерактивну, регуляторну й ефективну особистісно зорієнтовану взаємодію. Про риторичну майстерність поетеси, вмиле застосування вербальних засобів свідчить стилістичне різноманіття, що охоплює літературні вислови, діалектизми, іншомовну лексику та багату синоніміку. Письменниця доволі активно послуговується поширеними звертаннями, етикетними формулами привітання, прощання, вибачення: *Ваша гречність, Ваша ласка, Ваша люб'язність, прошу Вашої ласки, коли Ваша ласка, будьте ласкаві, хотіла просить, будь ласка; простіть, пробачте, не гнівайся/-тись, даруйте, прошу вибачення, вибачте, прошу пробачити; прощай/-те, прощавай/-те, будьте здорові; уклін, поклін, кланяюсь, відклоняюсь; дорогий/-а, любий/-а; Пані, Панно; Вельмиповажний добродію! Високоповажний пане! Шановний друже! Вельмишановна пані товаришко! Дорогий друже! Мила добродійко! Шановний і дорогий мій товаришу! Шановний друже! З правдивою повагою Л. Косач, З правдивою пошаною до Вас Ваша товаришка Л. Косач, Зостаюсь з поважанням Л. Косач, З поважанням Л. Косач, З найвищою повагою зістаюсь Леся Українка. Напр.: **Шановний друже!** Шкода мені нашої країни (се не фраза, вірте), і я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості [Українка 1978, с. 2: 13]; **Простіть**, що не в той же день оди-сую, але ж то все одно ні на що не придалося, – такі тут пошти [Українка 1978, 10, с. 109]; **Вибачте**, що посилаю Вам остатній лист мого дядька не в оригіналі [Українка 1978, 10, с. 314]. До О. Кобилянської Леся Українка зверталась, обираючи особливі формули: *Люба ранкова душе!, Любий, далекий лотосовий квіте!**

Мій хтосічку, мій з папороті цвіте!, Мій любий чарівний квіте!, Мій любий чорненький хтось!, Хтосічок. Напр.: **Любий, далекий лотосовий цвіте!** *Життя моє тут досить трагічне...* [Українка 1978, 10, с. 307]; **Мій любий чорненький хтось!** *Написати раніше не могла* [Українка 1978, 11, с. 322]; *Будьте мені здорові, мій любий чарівний квіте!* [Українка 1978, 11, с. 201].

У листі до О. Маковея Леся Українка висловлює ставлення до рідної мови, яка для неї є духовною цінністю: *«Щоб Ви вірили в мою безсторонність, я мушу сказати, що вихована я в українській мові і що до нашої сім'ї той камінь патріотичний все одно не долетить, хоч і буде кинутий»* [Українка 1978, 11, с. 180]. Питання мови як найважливішої ознаки національної свідомості було важливим для поетеси. Свої думки, враження, оцінки наукових, культурних подій і щоденні турботи вона передавала рідною мовою. Для письменниці було принциповим зізнання: *«Ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму»* [Українка 1978, 10, с. 91]. Громадянська та професійна позиція Лесі Українки відбиває її світоглядні координати, є елементом впливу на широке коло адресатів, але цей вплив не агресивний, а коректний. Вона дослухалася до однодумців, і вони часто радились із нею з приводу творчої і громадської діяльності, перекладу тощо.

Отже, епістолярна спадщина – не просто додатковий матеріал для характеристики індивідуальності особи, стильових манер, епохи, а самостійне мистецьке явище. Епістолярій широко відомих МО у науковій чи творчій сферах – це фрагмент елітарної національної мовленнєвої культури. Носіїв цієї культури об'єднує високий рівень мовної і комунікативної компетенції, особливості мовної свідомості, непересічність та публічний статус.

Реалізація ЕМО в епістолярному дискурсі має певну специфіку стосовно відповідності сформульованим критеріям. По-перше, як засвідчують мовознавчі розвідки (А. Загнітко, Т. Космеда, Г. Кур'янович, І. Фаріон та ін.), дотримання тут норм орфографії і пунктуації (ортологічний критерій) поєднується з більшими відхиленнями у своєрідному використанні лапок, знаків пунктуації, латинських літер; по-друге, спостерігається стильовий синкретизм, унаслідок якого виформовуються окремі різновиди

епістолярного дискурсу (жанрово-стилістичний критерій). Інші критерії (інформаційний, риторичний, комунікативний, аксіологічний, етичний, авторитетність) не відрізняються яскравою своєрідністю. Специфіку аналізованого дискурсу також убачаємо в тому, що відсутній тісний зв'язок продукуваних ЕМО текстів із професійною діяльністю людини, а також у тому, що в епістолярії часто постає невідомий ракурс цієї особистості.

2.2.4. Елітарна мовна особистість у щоденниковому дискурсі

Щоденниковий дискурс, який вивчають Л. Дейна та М. Степаненко, С. Ігнат'єва, Т. Космеда, М. Лаппо та ін., є найбільш сприятливим тлом для реалізації суб'єктивної оцінки, бо він – неординарне мовне середовище, що уможлиблює реалізацію самовираження діариста. Суб'єктивний характер указанного дискурсу зумовлений фіксацією його автором власного бачення реального світу, ставленням до нього, переживаннями, емоціями, переконаннями [Дейна 2016, с. 6]. Жанр щоденника має спільні риси з публіцистичними жанрами: суб'єктивність, синтетичність, документальність, соціальна значущість, оповідна структура, засоби мовленнєвої виразності. Жанротворчими ж його ознаками є синхронність, дискретність, датування, регулярність, сповідальність, діалогічність, достовірність фактів тощо [Ігнат'єва 2018, с. 41-42]. Щоденник як жанр документально-художньої літератури містить записи особистого та суспільного характеру.

Так, щоденниковий дискурс Тараса Шевченка як великого українця, автора безсмертного «Кобзаря» заслуговує на особливу увагу, що цілком зрозуміло з огляду на унікальність цієї яскравої ЕМО. Т. Космеда аналізує щоденник поета як документ, що передає внутрішній стан поета, як задушевну бесіду автора із самим собою, діалог Его з його ж Alter Ego, як психотерапевтичний засіб для розрядження психічної напруги [Космеда 2012, с. 179], оскільки він написаний у період закінчення солдатської служби. Шевченків щоденник, названий ним самим як журнал, має синтетичний характер, поєднує художній і публіцистичний стилі. На таку особливість щоденника вказують і дослідники щоденників, написаних у ХХ ст., зокрема С. Ігнат'єва [Ігнат'єва 2012], що

лише підтверджує синтетичність розглядуваного типу дискурсу. До принципів щоденникової діяльності Т. Шевченка уналежнено такі: реалізація автокомунікації як одного зі специфічних видів комунікації; скерованість на комунікативний процес і його наслідок; налаштування на постійність із незначними перервами; відсутність налаштованості на єдиний узус; перетин діяльнісної, меморіальної та автокомунікативної функцій [Космеда 2012, с. 194].

Т. Космеда на основі записів у щоденнику Т. Шевченка створила їхню типологію, узявши до уваги певні параметри [там само, с. 196-197]. Зокрема, залежно від *кількості описуваних подій* зафіксовано записи-відтворення всіх подій дня та записи-відтворення однієї події дня; залежно від *характеру інтелектуалізації* описуваних подій виокремлено інтелектуальні записи та записи емоційного плану; залежно від *ступеня залучення категорії пам'яті* визначено записи-спогади і записи, що не залучають категорію пам'яті; залежно від *аспектів відображення подій* вирізняє записи, що стосуються соціально-комунікативної, побутової, світської, психічної та фізичної сфер життя. У межах кожного різновиду щоденникового дискурсу подано перелік форм репрезентації відображення певних ситуацій, фактів, учинків, станів, настроїв, оцінок тощо. Наприклад, залежно від переважання раціонального чи емоційного складника в процесі відтворення моментів життя запис може мати форму міркування, роздуму, аналізу й оцінки чужих думок, критичних зауважень, схвалення / несхвалення або характеристики власних переживань, емоцій, мрій, оцінки психічного стану близьких і знайомих. Віддзеркаленням соціально-комунікативної сфери поета слугує його реакція на лист чи зустріч, побутової – налагодження побуту, робота і відпочинок, світської – запис про гостини, відвідини театру тощо, психічної – вираження почуттів, фізичної – оцінка власного самопочуття та здоров'я інших.

Актуальним для лінгвоперсоналогії є дослідження когнітивного ярусу МО, стереотипами якого є метафорика, фраземіка, афористика. Паремійний фонд, залучуваний у щоденниковий дискурс Тарасом Шевченком із метою активного моделювання комічно-експресивних смислів, яскраво відбиває тезаурус поета. Паремії віддзеркалюють стереотипи, що належать до сфери

свідомості. Кобзар використовує різні шари паремійних одиниць (книжні, розмовні) в немодифікованому і модифікованому варіантах. Останнє чітко засвідчує індивідуальне образне мислення поета, його вміння за потреби актуалізувати певні семантичні нюанси паремії чи вдатися до мовної гри. Т. Шевченко добре знає паремії, вправно ними користується з «метою моделювання мовної гри, підвищення експресії, створення емоційно-аксіологічного тла, демонструючи інтертекстуальність і креативність своєї мовної свідомості» [Космеда 2016, с. 532]. Знання інтертекстів, зокрема тих, що належать до золотого фонду національної картини світу, дає змогу авторові створити культурне й етнічне тло того, про що він пише, думає, мріє, переживає.

У другій половині ХХ ст. жанр щоденника був досить популярним серед українських майстрів слова. Типологічно різні щоденники О. Довженка, Остапа Вишні, Володимира Малика, В. Симоненка, В. Стуса, К. Москальця об'єднує можливість вираження суб'єктивної та об'єктивної оцінки авторського Я. Ціннісна картина світу діариста постає у вигляді специфічних семантичних вузлів, або аксіологічних кіл: «Я-митець», «Я-громадянин», «Я-особистість», «Я з-поміж людей», «Я-довкілля». Ці п'ять кіл перетинаються і утворюють структуру «Я-образу», або Его митця. Аксіологічне коло поділяється на сектори, репрезентовані «палітрою прагмарелевантних форм і способів вираження» [Дейна 2016, с. 90]. Будь-яка критика, а тим більше самокритика є оцінною. Самокритика, що є частиною аксіологічного кола «Я-митець», стосується власної творчості, мистецьких принципів, ефективності роботи в загальнолітературному контексті. Ті чи ті комунікативні інтенції діариста втілюються за допомогою конкретних стилістичних засобів: лексико-семантичних, фразеологічних, словотвірних, синтаксичних одиниць, що органічно вплітаються в тканину щоденника, виражаючи індивідуальну манеру, світобачення, внутрішній світ, утворюючи організовану підсистему суб'єктивної та об'єктивної оцінки. Л. Дейна та М. Степаненко звертають увагу на те, що українські митці (Володимир Малик, О. Довженко, В. Симоненко) доволі скептично ставилися до власної творчості, прискіпливо або із захопленням до чужих текстів (К. Москалець, Остап Вишня) [Степаненко, Дейна 2018,

с. 108-110]. Дослідники послідовно розкривають особистість діариста, зосереджуючись, крім аксіологічних особливостей, що мають надзвичайну вагу для фундаментальної праці, на комунікативних, етичних, інформаційних, стилістичних можливостях реалізації особистості діариста в щоденниковому дискурсі.

Способи організації тексту в щоденнику можуть бути різноманітними залежно від того, як і про що розповідає автор. Хоч у цілому щоденниковий дискурс є поліфонічним за своєю суттю, однак можна сформулювати основні принципи відтворення минулого діариста. На основі щоденникового дискурсу Олеся Волі (письменник, журналіст), Олеся Гончара (письменник, критик, громадський діяч), Леоніда Коваленка (літературознавець і критик, член СПУ), Леся Танюка (режисер театру і кіно, заслужений діяч мистецтв України, перекладач, поет і письменник) С. Ігнат'єва запропонувала розрізняти кілька способів організації комунікативного простору щоденника [Ігнат'єва 2012, с. 199-201]. *Емоційно-метафоричний*, або перформативний, спосіб організації записів полягає в тому, що вони фіксують події-випадки з життя (ліричні, комічні, драматичні, трагічні), які вразили автора і відповідно спонукали його до переживань, оцінок, запитань тощо. За *настановчого*, або дидактичного, способу окремі фрагменти життя стають підґрунтям для повчань, побажань, висновків, що фактично відображають моральні й етичні принципи автора і можуть слугувати певним орієнтиром, настановою для інших. *Аналітико-телеологічний*, або ентимематичний, спосіб передбачає створення запису про прямування автора до мети, зокрема опис його рішень, висновків, планів або вже досягнутого на обраному шляху. Звісно, що вказані способи не обов'язково існують у чистому вигляді, вони можуть поєднуватися, чергуватися.

Визначення зразкової МО в щоденниковому дискурсі пов'язують з її інтелектуальними характеристиками, цінностями, типом мовленнєвої культури та індивідуальними особливостями. С. Ігнат'єва, досліджуючи еталонну мовну особистість, варту наслідування, звертає увагу на її мовні параметри, на продуктивні метафоричні моделі пам'яті, способи організації спілкування, стратегії позитивної ввічливості, на архетипи та концепти (*мати, віра, море, місто*) тощо (див. [Ігнат'єва 2013] та ін.).

На матеріалі щоденників 1901–1969 років, оприлюднених у 2011 році, М. Лаппо схарактеризовано окремі особливості К. Чуковського як ЕМО, зокрема взято до уваги інформаційний, аксіологічний та етичний параметри ЕМК. Високий ступінь емоційності автора щоденника, особливо його другої частини, свідчить про певного роду компенсаторну поведінку, оскільки в реальній комунікації з віком К. Чуковський менше вдавався до оцінювання когось або чогось, що якимось компенсувалося в щоденнику, де автор аналізував людські вчинки, оцінював їх у форматі автокомунікації. Саме в цьому жанрі надзвичайно емоційний у молоді роки К. Чуковський вільно висловлюється про негативні риси людей щодо їхньої професійної діяльності та повсякденного життя. Для авторів поганих творів він широко використовує словотвірні та семантичні неологізми, характеризуючи талановитих авторів, він послуговується метафорами, собі ж як поетові, письменникові дає негативну оцінку, а позитивна самооцінка передається за допомогою чужого оцінювання. Самокритика стосується малої результативності своєї роботи, а також пов'язана з особливим ставленням до творчості певного автора та неможливістю здійснити у зв'язку з цим повноцінний аналіз [Лаппо 2015, с. 81-84]. Спрацьовує неписане правило: себе не можна хвалити навіть при зміні умов комунікації. Похвала себе вводиться в щоденник за допомогою певної захисної стратегії, наприклад, як посилення на чужу авторитетну думку [Трипольская 1999, с. 95], що забезпечує автора від можливості переоцінити себе.

Інформаційний, аксіологічний, етичний критерії ЕМО тісно пов'язані та своєрідно реалізуються в щоденнику К. Чуковського: завдяки вербалізації інформаційного й аксіологічного критеріїв авторові вдається дати відверту об'єктивну оцінку, раціонально пояснивши її; етичний компонент виявляється як можливість завдяки компенсаторній поведінці висловити критику на чиюсь адресу під час автокомунікації [Лаппо 2015, с. 85].

У публікаціях, що мають на меті опис специфіки мовного вираження, комунікативної поведінки ЕМО, розроблено теоретичні питання принципів аналізу, чинників вибору особистостей для дослідження, створено інваріант модельної ЕМО в певному дискурсивному вияві, подано приклади характеристики таких

особистостей, визначено різновиди дискурсів. В українській лінгвістиці праць такого типу ще небагато. Втім, оприлюднені роботи є ґрунтовними. Саме вони заклали підвалини для подальших досліджень у галузі лінгвоперсонології, накреслили певні напрями та аспекти для майбутніх студій.

Для аналізу ЕМО в щоденниковому дискурсі ми залучили особистість Петра Сороки – українського письменника, літературознавця, редактора, видавця, члена Національної спілки письменників України, члена журі Міжнародної літературної премії імені Г. Сковороди, головного редактора журналу «Сова», редактора альманаху «Курінь» та газети «Дзвони Лемківщини». П. Сорока нагороджений за свою працю багатьма літературно-мистецькими та літературними преміями різних рівнів: преміями «Слово України», «Тріумф» імені М. Гоголя, імені В. Сосюри, Братів Лепких, імені Р. Федоріва, імені П. Куліша, І. Блажкевич, М. Коцюбинського, Г. Сковороди «Сад божественних пісень» та ін., а також медаллю І. Мазепи. Він є автором багатьох прозових і поетичних творів, денникової прози, монографій. Окремі твори перекладено іншими мовами (англійською, французькою, чеською, російською).

Денники письменника, як визначив цей жанр автор, є щоденниками, писаними і видаваними щороку. Світ побачило 15 денників. Автор зізнавався, що він не веде «традиційних щоденникових записів», а створює «денникову прозу». Відомі українські письменники, зокрема М. Жулинський, Ю. Мушкетик, відгукувались про денники П. Сороки як про високу літературу, небувале явище в українській літературі. Як зауважував П. Сорока, він вів щоденники з перших кроків у літературі, але наважився їх опублікувати 2000 р.

«Денники» П. Сороки є модифікацією жанру щоденника, оскільки в них подано філософські роздуми автора про сенс життя і творчості, однак відсутня хронологічна структурованість. За твердженням О. Шеховцової, висока думка, почуття, жага життя та пізнання, висвітлювані в «Денниках», репрезентують різні грані особистості письменника, його духовної природи [Шеховцова 2011, с. 321]. Дослідники відзначали філософські асоціації, афористичність його щоденників, відточеність стилю, неповторні

пейзажні описи та надзвичайну оперативність автора в характеристиці сучасного літературного процесу [Дзюба 2006, с. 135]. Простота викладу поєднується з вишуканою манерою письма, позначеною глибиною осягнення світу в усіх його аспектах, синтезом філософського, релігійного та ліричного.

Перевіримо, як корелюють виокремлені критерії з мовною особистістю письменника. Говорити про досконале володіння ним нормами літературної української мови, що відповідають *ортологічному* критерієві, на наш погляд, зайве. Лише наголосимо, що «неправильності», що трапляються в текстах «Денників», виправдані авторською принциповістю щодо окремих норм, закріплених у скрипниківському правописі. Зокрема, це стосується граматичних форм іменників третьої відміни в р. в. одн. (*досконалости, оспалости, недосажености*). П. Сорока є автором художніх (вірші, повісті), наукових (монографії, статті), епістолярних (листування з письменниками, літературознавцями та мовознавцями) текстів, денників. Він осмислює чужі тексти, постійно читаючи українські та зарубіжні твори, авторів яких годі перерахувати (*інформаційний* критерій). Мовна майстерність письменника заворожувала як звичайних читальників, як він називає читачів, так і фахівців, на що вказують численні відгуки, рецензії, листи з архіву письменника та навіть окремі літературознавчі статті, а сповідальний характер «Денників», тропеїчність захоплювали велику кількість шанувальників його таланту і забезпечували впливовість написаного на громадян (*жанрово-стилістичний та риторичний критерії*). У комунікативній компетентності письменника можна переконатися на прикладі аналізованої книги «Знак серця», де на об'єктивне значною мірою нашаровується суб'єктивне світобачення, що реалізується завдяки різним комунікативним ходам: рефлексії і саморефлексії, критиці і похвалі, ліриці і буденності життя.

Духовні й естетичні цінності П. Сороки щедро відбито в тексті денників, у яких наскрізним лейтмотивом є філософські та релігійні роздуми про буття світу і людини, про місію творчої особистості (*аксіологічний* критерій). Показовим прикладом може слугувати його міркування щодо недосконалих творів: *Тих письменників, що пишуть важкі й до того ж недосконалі книж-*

ки і дозволяють собі пускати їх у світ, я карав би тим, що змушував перечитувати їх, а тих, що вибивають собі за таке письмо ще й премії, прирікав би переписувати цілі книги, як колись карали переписуванням камікадзе, що повернулися із польоту живими. А може, на тому світі саме так каратиме Господь! [Сорока 2009, с. 70]. Попри визнання у літературній сфері письменник не впевнений у своїй затребуваності, що його неабияк непокоїть: *Іноді охопить відчай: за мною гори мертводруків, і, може, тільки денники мають яку-не-яку вартість* [Сорока 2009, с. 48]. Він має постійну необхідність здобувати нові знання, в чому зізнається читачеві: *Я читаю багатьох, якщо не всіх* [Сорока 2009, с. 84]. Психологічні особливості письменника (самоконтроль, потреба в розширенні знань, повага до людини тощо) вказують на раціонально-нормативну поведінку (етичний критерій). Аналіз доробку П. Сороки, відповідність критеріям дає всі підстави визнати його елітарною мовною особистістю. Штрихи до ЕМО письменника заналізуємо на матеріалі літературного денника «Кара і кара», що увійшов до книги «Знак серця» [Сорока 2009].

Основну увагу зосередимо на лінгвокогнітивному рівні структури, зокрема на використанні метафор, фразеологізмів та афоризмів. Метафорика автора відбиває його світосприймання й світовідчуття. З особливим пієтетом письменник ставиться до книги, напр.: *Коли мені важко, я зупиняюся навпроти книжкових полиць і ця потужна батарея безпомилково поціляє в мою тугу* [Сорока 2009, с. 55], до літературної творчості: *На двох полях я віддавав себе цілком, з жертвовною самовіддачею – на футбольному і літературному* [Сорока 2009, с. 91]. Переносні значення, які розвивають власні назви, у денниках П. Сороки подано в лапках, що більшою мірою підкреслює їхню негативну маркованість та ставлення до описуваного, напр.: *Звісно, треба писати так, щоб у читача забивало подих від захоплення, щоб хижка рука новітнього «віссаріончика» не посміла замахнутися на вистраждане тобою письмо* [Сорока 2009, с. 61]; *Появиться в літературі чергова «сердючка», всі призи зірве, всі двері їй відкриють, захвалять і задурманять кадінням, а справжній нутрянний національний письменник зачакне в невідомості, зацькований і осміяний, або заблокований гробовим мовчанням* [Сорока 2009, с. 75].

Цікаво письменник обіграв традиційний фразеологізм *нести свій хрест*, пов'язуючи його суть із своїм земним призначенням: *Але якась незвідима сила змушує мене повертатися до рідної літератури і перелопачувати те, що ніким не визнане, виходить мізерними тиражами і навряд чи коли матиме ширший резонанс. Це моя кара і карма. Це мій хрест, покладений на плечі хтозна-ким і навіщо* [Сорока 2009, с. 85]. Він надзвичайно болюче переживав свою «відсутність» у літературному процесі, із чим не погоджувалося багато відомих людей, зокрема Ю. Карпенко, який на полі сторінки, де П. Сорока написав *Мене майже немає в сучасному літпроцесі. Майже немає. Я не потрапляю в найбільші престижні антології, посібники і збірники. Ні натяку, ні півнатяку. Я тінь. Я фантом. Фата-моргана. Може, так і треба. Але почуваяся щасливим, бо я присутній в цьому лісі, полі й небі* [Сорока 2009, с. 98] зробив власноруч приписку **Ні!** Розмірковуючи над долею людини, письменник зауважив: *Якщо ти щось значиш у своїй сфері, неодмінно поруч має бути недруг. Якийсь БІМ. Білий Бім, чорне піднебіння. Він буде обстрілювати тебе анонімками, наклепами, плести інтриги, розводити всіляку коломазь, аби ти не розслаблявся і постійно був назирці* [Сорока 2009, с. 105]. Назву фільму переосмислено, і вона заграла новими нюансами. Денники П. Сороки багаті на авторські афоризми. Впадає у вічі вислів письменника, виділений Ю. Карпенком із припискою **NB:** *Маленькі поети дуже любляють слова з великих літер* [Сорока 2009, с. 62]. Влучні оригінальні вислови розсіяні на сторінках цього та інших денників, напр.: *Кожен, хто прагне досконалості, страждає від недоскопності її* [Сорока 2009, с. 71]; *...хочу милуватися усім зоряним небом, а не окремими зірками...* [Сорока 2009, с. 84]; *Графоманія безсмертна, як мафія* [Сорока 2009, с. 95].

Вивчення епістолярної та щоденникової комунікації є одним з актуальних аспектів дослідження в лінгвоперсонології. Сказане стосується як загальнонаціонального, так і індивідуального компонентів у структурі елітарної мовної особистості. ЕМО в щоденниковому дискурсі характеризують з опертям на всі критерії її оцінювання, за винятком риторичного, оскільки немає необхідності впливати та переконувати когось у чомусь, хіба що написання

щоденника супроводжувалось думкою про його опублікування. Мовна особистість в аналізованому дискурсі виявляє себе як елітарна через відповідність її ортологічному (з урахуванням норм, характерних для певного періоду), інформаційному (різномісний записи, вільне оперування прецедентними текстами) критеріям. Жанрово-стилістичний та комунікативний критерії мають певну специфіку, що пояснюється особливостями автокомунікації, коли не обов'язково репрезентовано всі функційні стилі, жанрове ж розмаїття можливе в межах щоденникового дискурсу, а володіння стратегіями і тактиками затребуване частково. Найбільшою мірою представлено духовні, моральні й естетичні цінності ЕМО, що кваліфіковано як аксіологічний критерій, який тут висувається на передній план. У жанрі щоденника фіксують суб'єктивну оцінку його автора стосовно сприймання себе як творчої натури, громадянина, індивідуальності, члена соціуму, частини природи. Етичний критерій визначає раціональну поведінку особистості.

ЕМО розглянуто в медійному, художньому, епістолярному та щоденниковому дискурсах з огляду на специфіку щодо реалізації їхніх особистісних характеристик в умовах комунікації різного формату (статусно та особистісно зорієнтована), різні способи втілення (публічний інформаційний простір, світ художньої літератури, міжособистісне спілкування, автокомунікація), які демонструють важливі сфери життєдіяльності людини, а також зважаючи на їхню актуальність та вагомість для досліджень, що засвідчено працями мовознавців. Репрезентація ЕМО в різномісних дискурсах унаочнює відповідність виокремленим у цьому розділі критеріям. Однак слід наголосити, що деякі з них мають певні особливості. Незалежними від сфери є ортологічний, комунікативний, етичний критерії, що акцентують на важливості дотримання літературних норм і норм комунікативної та раціонально-нормативної поведінки ЕМО. Інформаційний критерій теж має специфіку: здатність створювати різномісний тексти в межах своєї професійної діяльності є обов'язковою, створення текстів інших жанрів, що безпосередньо не пов'язані з професією, можливе, однак факультативне. Те саме стосується жанрово-стилістичного критерію, що передбачає вільне використання різномісних засобів, залежних від комунікативних завдань та

умов. Духовні і моральні цінності ЕМО (аксіологічний критерій) пов'язані не тільки з її особистісними ціннісними домінантами, а й зі вселюдськими цінностями. Однак всі вони вирізняються позитивною орієнтацією, мають етичний характер. Як основа риторичного критерію будь-якої ЕМО особливо затребуваними є вміння переконувати, володіння навичками впливу за необхідності впливати на широкую аудиторію, зокрема в медійному дискурсі.

Висновки до розділу 2

Рівень мовної свідомості, мовної та комунікативної компетенції є важливими чинниками сформованості особистості. Елітарна мовна особистість характеризується високим ступенем розвитку вказаних категорій, пов'язаних між собою. Високий рівень МС стимулює розвиток компетенцій, пов'язаних зі знанням мови, її лексико-семантичної системи, законів словотворення, граматичного ладу, стилістичного потенціалу та сукупністю знань, що сприяють успішному спілкуванню в різноманітних умовах і за різних обставин.

У розділі конкретизовано значення базових операційних понять дослідження. «Антропна» семема лексеми *еліта* стосується людей, які виділяються з-поміж інших своїм суспільним становищем, розумом, здібностями тощо. Відповідно елітою визнають осіб, яким притаманні такі соціальні та / або інтелектуальні властивості, що дають їм можливість відігравати провідну роль у суспільстві чи в певній сфері діяльності. Слово *елітний* сполучається зі словами предметної сфери, ад'єктив же *елітарний* у сучасній українській мові використовують на позначення людини, її інтелектуальної сфери. Ціннісний підхід до трактування поняття *еліта* передбачає «вищість» одних людей за інтелектом, талантом, здібностями над іншими порівняно із середніми показниками. Визначальною ознакою еліти є духовний аристократизм, культурна, освітня і моральна вищість. Залучення експериментальних методів дослідження, зокрема вільного асоціативного експерименту й анкетування, дало змогу конкретизувати обсяг операційних понять дослідження і вважати актуальними ознаками еліти інтелект, націєцентричність, високий рівень загальної і мовлен-

невої культури, мовну самобутність. Еліта виконує трансляційну, інноваційну, регульовальну, ініціативну, репрезентативну, управлінсько-організаційну, комунікативну функції, що вказують на її соціокультурні й антропоцентричні вектори репрезентації.

Акцентовано на значущості **наукової еліти** – важливого складника національної еліти, до якої належить продуктивна частина фахівців найвищого рівня професійної компетенції, високих інтелектуальних і духовних властивостей, вирізнявана за професійними, організаторськими рисами та загальнолюдськими цінностями. Наукова еліта спонукає до розвитку інтелектуального потенціалу суспільства і є взірцем фаховості, відповідальності, покликання, самовдосконалення в процесі фахової діяльності, мовленнєвої культури. Це найбільш продуктивна частина науковців, яка досягла найвищого рівня професійної компетенції, має високі інтелектуальні властивості та вагомі наукові здобутки; це провідна верства соціально-професійної наукової спільноти, творча, педагогічна та організаторська діяльність якої визначає рівень наукових досягнень країни й уможливило її інтелектуальну еволюцію.

Ступінь вираження національної картини світу, еталонності комунікативної поведінки, акумуляції народної духовної енергії уможливили розшарування мовленнєвої культури на типи (просторічно-жаргонний, фамільярно-розмовний, середньолітературний, літературний, елітарний), що, у свою чергу, дало змогу виокремити *елітарну мовну особистість*, витлумачену як інтелектуально обдаровану людину, що яскраво репрезентує себе в усному і писемному мовленні, досконало володіє всім комплексом мовних, комунікативних, моральних та етичних норм. Вона має високий рівень МС, мовної та комунікативної компетенції і виокремлюється нами за низкою актуальних критеріїв: ортологічним, інформаційним, жанрово-стилістичним, комунікативним, риторичним, аксіологічним, етичним, психологічним та критерієм авторитетності. Залежно від дискурсу, у якому МО себе реалізує, уможлиблюється різний ступінь активності наведених критеріїв та корекція їхньої ієрархічної представленості. З огляду на кількість актуальних у діяльності МО функційних стилів мови запропоновано виокремлювати *елітарну мовну особистість пов-*

нофункційного та неповнофункційного типу, де відповідно вказано на реалізацію ЕМО в усіх стилях або в окремих із них.

У різнотипних дискурсах ЕМО репрезентовано неоднаково, оскільки залежно від мети дослідника вивчають ті чи ті ознаки такої особистості. Спільними рисами елітарної мовної особистості в різнотипних дискурсах (медійному, художньому, епістолярному, щоденниковому) є її креативність, послуговування прецедентними текстами, оригінальне мовомислення, інтертекстуальність, вираження культураносної енергії етносу. Комплексний аналіз усіх компонентів комунікативної поведінки забезпечує об'єктивність результатів, оцінку мовленнєвого потенціалу мовної особистості та кваліфікацію її як елітарної.

Елітарні мовні особистості в медійному, художньому, епістолярному та щоденниковому дискурсах мають специфіку щодо реалізації особистісних характеристик в умовах комунікації різного формату (статусно та особистісно зорієнтоване спілкування), різних способів утілення, що демонструють важливі сфери життєдіяльності. Репрезентація ЕМО в різнотипних дискурсах підтверджує відповідність виокремленим критеріям, проте деякі з них мають певні особливості. Спільними критеріями реалізації ЕМО у всіх проаналізованих дискурсах є ортологічний, комунікативний, психологічний критерії, оскільки вони не залежать від професії, віку і передбачають дотримання мовних, комунікативних, етичних норм. Відповідність інформаційному, жанрово-стилістичному, аксіологічному та риторичному критеріям має певну специфіку, бо залежить від сфери, у якій реалізується ЕМО. Критерій авторитетності відбиває ступінь впливовості особистості на все суспільство або на його частину, що репрезентує певний сегмент конкретної діяльності.

Зважаючи на актуальність науки в добу глобалізації, у наступному розділі піддамо верифікації запропоновані критерії та визначимо способи їхнього вербального втілення в межах наукового дискурсу на прикладі ЕМО – відомих українських мовознавців: Ю. Карпенка, П. Гриценка, С. Єрмоленко та О. Бондаря.

Основні положення дослідження, викладені в Розділі 2, висвітлено в таких одноосібних публікаціях авторки [Романченко 2017 ж; 2018 в; 2018 г; 2018 л].

РОЗДІЛ 3

НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЯК ПРОСТІР РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Наукову комунікацію у розділі описано в різних аспектах: із кута зору структурної організації окремих жанрів, семантико-синтаксичних параметрів, функційно-стилістичних особливостей наукового стилю, з огляду на розвиток та культуру наукового тексту, термінологічну кваліфікацію його основних понять, комунікативно-прагматичні особливості тощо (О. Должич, О. Гніздечко, Н. Доронкіна, С. Єлісеєва, О. Єрченко, А. Коваль, І. Левчук, Т. Лещенко та М. Жовнір, О. Михайлова, Н. Непійвода, Г. Онуфрієнко, М. Пешак, Я. Припишнюк, О. Семенов, Ю. Сурмін, П. Токарева). Також у розділі обґрунтовано вибір фактичного матеріалу роботи, представленого науковим доробком відомих українських мовознавців, та конкретизовано специфіку і базові категорії наукового дискурсу як типу інституційного спілкування у проекції на функційну оригінальність презентацій елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста, що відповідно визначає перший і другий етапи загального алгоритму її аналітичної реконструкції.

3.1. Елітарна мовна особистість у науковому дискурсі: проблематика та етапи дослідження

Одним із превентивних засобів вирішення складної ситуації, пов'язаної зі звиканням до низької культури мовлення, зниженням вимогливості до вноормування мовної поведінки, небажанням вдосконалювати свої мовні знання [Стернин 2004, с. 90], є популяризація діяльності ЕМО, вивчення вербального оформлення її результатів у різних сферах. Увагу дослідників привертають успішні особистості, які реалізувалися в науковій галузі. Вже вивчено постаті відомих учених – представників гуманітарних і природничих наук: В. Виноградова [Арбузова 2007; Кузнецова 2013; Федорченко 2002], Н. Бехтеревої [Кузьміна 2011], В. Вернадського [Курьянович 2010], К. Бендера [Кочеткова 1999], Д. Лихачова [Романова 2006], Ю. Лотмана [Парсамова 2004; Лаппо 2014; Салимова 2013; Салимова 2014], О. Лосєва [Дружинина

2004], О. Реформатського [Крысин 2008], М. Бахтіна [Сивцова, Арискина 2013], І. Пулюя [Фаріон 2017], В. Русанівського [Баландіна 2011; Даниленко 2011; Шевченко 2014], А. Загнітка [Космеда 2010] та ін., багато з яких репрезентовано в текстах публіцистичної, популяризаторської, просвітницької спрямованості. Вчених також аналізують як сформовані в науковій сфері *академічні мовні особистості*, котрі транслюють свої професійні знання на велику аудиторію реципієнтів в академічному середовищі [Салимова 2015]. Непересічність таких особистостей зумовлює складність відповідних аналітичних реконструкцій, представлених складним багатоетапним комплексом, розглянутим у нижченаведеному матеріалі.

Перший етап. Власне науковий дискурс слов'янських лінгвістів на цьому етапі схарактеризовано доволі фрагментарно. Початком їх аналізу можна вважати ґрунтовні дослідження відомих учених, зокрема Ю. Шевельова, що скеровані на збереження і вивчення спадщини українських мовознавців – О. Потебні, В. Сімовича, К. Михальчука, В. Ганцова, О. Курило [Шевельов 2002, с. 6]. Книга автора «Портрети українських мовознавців» складається з нарисів про В. Ганцова й О. Курило – видатних українських учених Доби Розстріляного Відродження, нарису про К. Михальчука – основоположника української діалектології та оглядової статті, де схарактеризовано наукову діяльність мовознавців 20-х рр. ХХ ст. Цінність цієї праці очевидна. П. Житецького, К. Михальчука та О. Потебню дослідник називає піонерами не тільки в українському, а й у загальнослов'янському та і світовому мовознавстві, оскільки їхні наукові розробки набагато ґрунтовніші й оприлюднені раніше порівняно з роботами інших дослідників [там само, с. 9].

Ю. Шевельов, високо оцінюючи значний внесок учених у розвиток лінгвістики, пояснює, чому вони в другій половині ХІХ ст. опікувалися передусім нормалізаторською працею [там само]. Над нормалізацією літературної мови в той час працювали Євген Тимченко, Агатангел Кримський, Олена Курило, Іван Огієнко, Олекса Синявський, Микола Сулима, Борис Грінченко, словник якого також виконав фундаментальне нормалізаторське завдання. Для історії української мови багато зробили Василь

Дем'янчук, Володимир Ярошенко, Дмитро Шелудько. У царині діалектології великого значення набули праці Всеволода Ганцова, Олени Курило. Видатним українським мовознавцем, який цікавився різними ділянками лінгвістики і заклав фундамент для їхнього розвою, був і Петро Бузук. У Західній Україні, що була політично відмежована від решти України, плідно працювали Іван Зілинський та Василь Сімович. Головною проблемою наукової творчості першого була проблема генези і групування говірок, другого – історія української мови й ономастика. У нарисах про В. Ганцова, О. Курило та К. Михальчука Юрій Шевельов аналізує роль і здобутки дослідників у галузі діалектології, словникарства, історії української мови.

Історію прогресу розглядають крізь призму особистостей, завдяки яким наука рухається вперед. Сказане свідчить, що такий ракурс дослідження особи науковця є очевидним, логічним і завжди актуальним з огляду на потребу наступних поколінь звертатися до напрацювань великих учених. Отже, на цьому етапі вивчення постатей учених зводиться до їх характеристики з кута зору здобутків, внеску в розвиток науки, започаткування нових напрямів або аспектів вивчення мови. Отже, перший етап стосується осягнення ролі та місця ЕМО в НД, аналіз її досягнень у проекції на розвиток певної галузі науки.

Другий етап. Предметом наукових спостережень мовознавців на цьому етапі стає специфіка функціонування образних засобів, лексико-семантичні та граматичні особливості їхніх наукових праць у проекції на мовленнєву індивідуальність ученого. Детально про напрацювання розробок указанного етапу йдеться в [Самойлова 2006]. Уважаємо, що пошуки індивідуального кореляють із думкою Ю. Караулова про мовну особистість, яка зіткана «із протиріч між стабільністю та змінністю, стійкістю мотиваційних схильностей і здатністю зазнавати зовнішнього впливу та самовпливу, трансформуючи їхні результати в перебудові відношень на кожному з рівнів» [Караулов 2010, с. 38]. Другий етап досліджень, що стосуються самовираження науковців у процесі професійної діяльності, характеризується увагою до експлікації думок, поглядів, концепцій у проекції на специфіку реалізації НД.

Третій етап. У нинішніх умовах виникає необхідність ви-

вчення постаті вченого як професійної МО, пізнання авторської індивідуальності, осягнення МС відомих науковців як зразків мовної культури та мовленнєвої поведінки з огляду на їхній внесок у розвиток різних сфер діяльності людини, зростання ролі науки, вагомості в сучасному інформаційному просторі, що в цілому визначає необхідність дослідження МО вченого. Детальніше зупинимося на аспектах характеристики мовних особистостей відомих науковців (М. Бахтін, В. Виноградов, М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня, П. Житецький, М. Драгоманов, В. Русанівський, В. Акуленко, І. Вихованець, А. Загнітко, М. Кочерган та ін.), доробок яких став матеріалом вивчення в мовознавчих розвідках різних жанрів, та систематизуємо здобутки дослідників у межах цього етапу та його різноаспектних напрямів.

Перший напрям полягає в індивідуалізованій характеристиці мовомислення і мовотворчості науковців. Аналіз зводиться до розгляду їхніх специфічних рис стилю та педагогічної вправності. Досліджують різні жанри НД, зокрема усне наукове мовлення відомих учених. Так, Н. Сивцова й О. Арискіна опрацювали вишівські лекції М. Бахтіна – літературознавця, культуролога та філософа – в аспекті лінгвістичних засобів вираження знань залежно від їхнього онтологічного (терміни, способи цитування, вставні елементи), аксіологічного (модальні конструкції, іменники з позитивною та негативною конотацією, питальні речення, частки, метафори, персоніфікація), методологічного (номени на позначення методів, способів, прийомів пізнання, модальні прикметники тощо) компонентів. Названі засоби вираження – стандартні та нормативні, але завдяки структурам, що синтезуються в образі автора, створюється його неповторний стиль мовлення [Сивцова, Арискіна 2013, с. 8].

О. Семенов визначила типові риси ідіостилу Л. Мацько – українського науковця, мовознавця, професора. До них уналежено гармонійне поєднання терміної та емоційно забарвленої лексики, індивідуальна семантизація термінів, відсутність безапеляційності суджень, нестандартне наукове мовомислення, функційна настанова на інтелектуальне сприйняття, вивірена система аргументації тощо. Її мовотворчість є своєрідним еталоном наукової досконалості, прикладом чистоти стильової виразності,

вишуканості тропіки, що дає підстави уналежнити особистість цієї дослідниці до ЕМК, яка реалізується через індивідуальну манеру побудови думки, здатність надавати конкретним, логічним, власне науковим відомостям особливої форми вербального вираження [Семенов 2008]. Крім цього, наголошують на українській елітарності мовознавиці, її морально-етичних якостях, оригінальному використанні засобів загальнонародної мови, що відбиває риси індивідуального світобачення та світосприймання, а також на стримано-емоційній манері викладу, образності мовлення, глибокому проникненню в приховану суть уже відомого [Семенов 2014, с. 277].

Сучасні науковці акцентують на вазі індивідуальності вченого (Т. Космеда, М. Котюрова, Т. Радзієвська, М. Фуко), що позначається на вербальному оформленні думки. Великого значення надають особистісній дискурсивній манері (індивідуальна мова, індивідуальний авторський стиль, індивідуальна авторська манера, ідіостиль, ідіолект), під час вивчення якої враховують як власне лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники. Для характеристики МО сучасного лінгвіста, на думку В. Борисова, важливими є такі рівні його дискурсивної реалізації: ґрунтовність і глибина знань, оригінальність і сміливість наукового мовомислення, лінгвокреативність у творенні тексту, ідіостильові маркери, складна вузькопрофільна термінологія [Борисов 2014, с. 134]. Н Кочукова, наприклад, убачає авторську індивідуальність відомого українського лінгвіста І. Вихованця в мовознавчих текстах наукового і науково-популярного підстилів у запитально-відповідних конструкціях, використанні розмовних елементів, засобах персоніфікації, метафорах [Кочукова 2016 б]. П. Селігей також переконаний, що невіддільним складником дослідницького хисту є нестандартність мислення, котре автоматично породжує нестандартний текст, бо «індивідуальність наукового мовлення така ж природна, як і індивідуальність особистості, стилю мислення й узагалі мислення» [Селігей 2010, с. 20]. Вказана особливість репрезентації наукового матеріалу «цінується більше, ніж нейтральний виклад чужих ідей (хай навіть і дуже ерудований)» [Селігей 2016, с. 473]. Зі сказаного випливає, що саме непересічні, елітарні мовні особистості створюють максимально уяскравлені

індивідуалізовані, а не знеособлені наукові тексти.

Другий напрям пов'язуємо з розвідками, що виконані на перетині лінгвістики й інших галузей науки – психології, дидактики, культурології. Відповідно йдеться про психолінгвістичний, лінгводидактичний, лінгвокультурологічний аспекти досліджень. Перший із них відбито у працях О. Потебні, І. Бодуена де Куртене та ін., другий аспект, започаткований М. Грушевським і розвинутий Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Струганець, С. Єрмоленко [див., напр., Єрмоленко 2007; Єрмоленко 2014; Мацько 2013 а; Мацько 2014], скерований на розгляд МО як сукупності іпостасей, у яких індивід утілюється в мові. У фокусі третього аспекту перебуває МО як збірний культурно-історичний образ, особистість, яка існує в просторі культури і відображена в мові, а також національно-культурний прототип носія мови. Позачасове й інваріантне у структурі МО позначене етнічним та неодмінно містить національний складник [Караулов 2010, с. 39], тому культурологічний аспект НД природно вписується в модельну організацію мовної особистості. Так, наукова творчість відомих учених – М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебні, П. Житецького, М. Драгоманова, належачи російській мовній культурі, бо ж вони писали в основному російською мовою, ідейно та тематично тісно пов'язана з Україною. Завдяки цьому вчені науково обґрунтували право українців мати власну історію, мову, культуру тощо. І. Синиця розрізняє кілька рівнів культурологічного простору наукового тексту: суб'єктивно-авторський та суб'єктивно-колективний (загальнокультурний). Перший із них відтворює конкретну історичну ситуацію, а другий – етнокультурні цінності, традиції, відношення в позачасовому вимірі [Синиця 2007 б, с. 246-247]. Цей аспект дослідження є панівним на сучасному етапі з огляду на можливість залучати для аналізу надбання в галузі лінгвокультурології та лінгвоперсонології.

У межах цього ж напрямку розрізняють широкий і вузький підходи. Широкий підхід уможлиблює розгляд дискурсивної моделі особистості з метою конструювання її як сукупної множини «Я» через поєднання ідей психоаналізу та літературознавства. Вузький підхід передбачає суто лінгвістичну інтерпретацію МО [Ригованова 2010, с. 348-349]. Фактично йдеться про значний ді-

апазон можливостей дослідження феномену мовної особистості, розмаїття осмислення його в сучасній науковій антропоцентричній парадигмі.

Третій напрям у дослідженні елітарних особистостей у НД пов'язаний з аналізом певних лінгвістичних засобів, що корелюють із рівневою структурою МО. Наприклад, Т. Ковалевська, Н. Мех, Т. Космеда спрямували наукові пошуки на осмислення в спадщині О. Потебні таких важливих понять, як *національна свідомість, національний дух мови* [Ковалевська 2001; Ковалевська 2004; Мех 2015; Космеда 2016], тим самим надаючи особливої ваги вивченню лінгвокогнітивного ярусу у структурі МО. Н. Баландіна дослідила неординарну особистість В. Русанівського, який продуктивно працював на ниві мовознавчої науки. Об'єктом студіювання стали використані в наукових працях академіка метамовні стереотипи, що формують його мовленнєвий портрет [Баландіна 2011], Л. Даниленко зосередила увагу на поглядах В. Русанівського на мову як чинник формування культури і духовності будь-якої людини, а також проаналізувала специфіку ідіостилі вченого (метафори, порівняння, афоризми) [Даниленко 2011], Л. Шевченко сконцентрувалася на наукових ідеях мовознавця [Шевченко 2014]. Отже, ці розвідки виконано в межах *вербально-семантичного* та *лінгвокогнітивного* рівнів структурної організації МО.

М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня, П. Житецький, М. Драгоманов зробили неймовірно великий внесок у розвиток науки. Їхні праці з філології, історії, етнографії та фольклористики послугували основою для встановлення характерних рис мови вказаного періоду, уможливили створення комунікативного та соціального портрета науковця того часу, який у різні періоди існування науки був «унікальним генератором творчої ідеї, її автором і розробником, який втілює цю ідею в науковому тексті» [Синица 2007 б, с. 41]. В дослідженні І. Синиці постає колективний портрет ЕМО вченого-гуманітарія XIX ст., реконструйований на вербально-семантичному (українізми, семантика займенників та дієслівних форм) та лінгвокогнітивному (стійкі вислови, метафори) рівнях. З. Висоцька теж вивчає вербально-семантичний рівень (семантична структура займенників як засобів експлікації

авторської індивідуальності) ЕМО І. Франка в наукових працях економічного спрямування [Висоцька 2012].

Вербально-семантичний рівень нерідко розглядають з опертям на лексеми термінологічного характеру. І. Малиновська, наприклад, відзначає, що насичене використання термінів у науковій прозі члена-кореспондента НАН України В. Акуленка створює ефект «семантичної щільності». У працях ученого функціонує значний відсоток термінних одиниць порівняно із загальною лексикою. Частотними загальнонауковими словами є *наука, метод, синтез, аналіз, дослідження, поняття* тощо, що вказує на індивідуальні уподобання і специфічні стильові параметри мовознавця. В зоні перетину всієї його наукової спадщини перебувають слова, пов'язані із завданнями й оцінкою дослідницької роботи (*істина, пошук, обґрунтований; оптимальний, обмежений, плутанина, безнадійні плани* та ін.) [Малиновська 2008, с. 5-6]. Серед індивідуальних особливостей письма В. Акуленка названо інтелектуальну емоційність, діалогічність, збалансоване поєднання логізованості та експресивності, етикетну «делікатність» викладу, наявність елементів експресивного синтаксису, ненав'язливу критику, синтетичне наукове сприйняття, що, втім, не стосується вербально-семантичного рівня, а частково відповідає лінгвокогнітивному та прагматичному рівням.

Г. Крохмальна визначила особливості індивідуального стилю відомого франкознавця і фольклориста, майстра високої культури письма, професора І. Денисюка, з'ясувавши специфіку функціонування термінів у його літературознавчих студіях. Дослідниця схарактеризувала лексико-семантичні та структурні параметри літературознавчих і нелітературознавчих одиниць, дійшла висновку про функційні зв'язки авторської термінної системи та термінної системи українського літературознавства в цілому. У науковому літературознавчому дискурсі вченого зафіксовано факти своєрідної адаптації загальнонаукових термінів: звуження семантики, нівеляцію загальнонаукового характеру терміна, функціонування в генологічному, поетикальному, композиційному, стильовому аспектах, детермінологізацію, паралельне вживання термінів із різних терміносистем [Крохмальна 2016, с. 164-167]. Простеживши за «контекстуальною поведінкою» термінної лек-

сики, авторка висновує, що літературознавчий термін характеризується функційною «подвійністю», а нелітературознавчий термін – утратою «термінності», можливостями переходу в літературознавчу терміносистему тощо.

Як гармонійну МО схарактеризовано українського мовознавця М. Кочергана [Мінчак 2006], описано дискурсивні слова професора Є. Кротевича [Феллер 1997], члена-кореспондента НАН України А. Загнітка [Космеда 2010]. Стильові особливості писемних наукових текстів дериватолога Л. Мурзіна, що вирізняються дотриманням норм усного публічного мовлення, описав В. Салімовський [Салимовский 2010], ідіостиль видатного синтаксиста О. Пешковського, якому був властивий відступ від прийнятих стандартів писемної наукової комунікації, зацікавив О. Коськіну [Коськіна 2010] тощо.

На особливу увагу дослідників у межах *прагматичного* рівня заслуговують прецедентні тексти. Наприклад, у працях відомого філолога, академіка, члена багатьох зарубіжних академій В. Виноградова, «чиє ім'я й наукові роботи самі є прецедентними для багатьох поколінь лінгвістів» [Арбузова 2007, с. 108], вони мають особливу цінність для характеристики світогляду вченого. Наукова творчість видатного лінгвіста ХХ ст. є джерелом прецедентності, точкою відліку, «плацдармом» для побудови власної теорії, авторитетним способом доказу розмірковувань багатьох мовознавців. Особливості використання прецедентних текстів в ідіостилі В. Виноградова пов'язані з властивостями його наукового методу (розмаїттям філологічних інтересів, розумінням певного лінгвістичного факту на всіх ярусах мовної системи; знанням науково-прецедентних текстів та епістолярію вчених і письменників, умінням вводити у власний текст елементи «чужих» текстів; урахуванням зробленого попередниками, холодною тверезістю особистості; баченням усього у зв'язку з усім [Чудаков 1995]). Апеляція вченого до вказаних одиниць часто виконує персуазивну функцію, є доказом роздумів із приводу певної проблеми, а «декоративна й людична функції» [Арбузова 2007, с. 113] не притаманні його працям.

Прагматичний рівень у структурі МО в НД опановують завдяки вивченню різних комунікативних стратегій (КС) і комуніка-

тивних тактик (КТ). О. Буров [Буров 2016] аналізує тактику іронії в дискурсі К. Шаззо – видатного філолога, мислителя та перекладача, співвідносячи мовну картину світу та МО, завдяки чому визначено їхні феноменологічні зв'язки та схарактеризовано дискурсивну реалізацію. Серед прийомів іронії, використовуваних ученим, О. Буров називає взяття в лапки, стійкі звороти, подані двома мовами тощо.

Як синтез кількох рівнів структури МО постає аналіз праць видатного лінгвіста та літературознавця М. Панова [Дубровская 2015]. Щоправда, Д. Дубровська, авторка дослідження, має дещо інше уявлення про модель МО порівняно з її класичним трактуванням Ю. Карауловим. Для вивчення рівня професійної свідомості вона опрацювала заголовки праць ученого в аспекті способу номінації (комунікативний і когнітивний). Вербальний рівень мовної особистості, на думку Д. Дубровської, репрезентують концепти **МОВА**, **НАУКА**, **ІСТОРІЯ** тощо, із чим важко погодитись, оскільки ми дотримуємося думки, що концепти є об'єктом дослідження лінгвокогнітивного рівня, оскільки він відбиває особистісний тезаурус соціальних, культурних, енциклопедичних та інших знань. Прецедентні тексти та імена яскраво характеризують ЕМО М. Панова, відображаючи його духовні якості та комунікативні здібності, і демонструють специфіку прагматичного рівня. Дослідниця зафіксувала понад 400 імен учених, до праць яких звертався науковець. Серед поширених способів уведення прецедентних текстів виявлено алюзії на роботи інших учених та відсилання до студій лінгвістів.

Набирають ваги дослідження усного мовлення видатних представників гуманітаристики в лінгвостилістичному та риторичному аспектах. За соціальними, психологічними та лінгвістичними параметрами як універсального інтелектуального носія національної мови схарактеризовано В. Акуленка [Малиновська 2015]. Вивчивши усне мовлення вченого, І. Малиновській вдалося виявити певні фрагменти його картини світу, актуальні концепти, риси ідіостилю, специфічні дискурсивні слова, особливі способи експлікації похвали й осуду. Таким чином, дослідниця описує ЕМО вченого на лінгвокогнітивному та прагматичному рівнях.

Окреме місце посідають праці на відзначення ювілеїв учених, річниць їхньої діяльності, значущості наукових здобутків або у зв'язку із сумними подіями. Прикладом робіт, де характеризують спадщину мовознавців, їхній внесок у науку, подають повний перелік досліджень тощо, можуть слугувати книги про М. Жовтобрюха, автором і упорядником якої М. Степаненко [Степаненко 2007], та про С. Єрмоленко, де автором вступної статті й упорядником бібліографії є С. Бибик [Бибик 2017].

До ритуальних жанрів, актуальних у політичному дискурсі, крім привітання, святкового звернення, подяки, інавгураційної промови, уналежнюють некролог і співчуття. Некролог, наприклад, виконує інформативну функцію та складається з повідомлення про смерть, стислих біографічних відомостей і відомостей про діяльність, а також кондолеансу [Стрій 2015, с. 97-103; Кондратенко, Стрій, Билінська 2019, с. 124-125]. Структура жанру в НД подібна, із тією відмінністю, що науковий доробок ученого характеризується досить розлого та кондолеанс може нівелюватися.

Узагальнюючи, констатуємо, що дослідження ЕМО у науковому дискурсі складається з **трьох етапів**: 1) узагальнена характеристика МО вченого; 2) аналіз МО за рівнями мови; 3) студіювання МО відповідно до її структурної організації. Об'єднавчою особливістю цих етапів є інтерес до ідіостилію вченого, до окремих мовних засобів вираження думки ЕМО. Відповідно до наведених етапів у наступному параграфі подаємо коротку характеристику індивідуальності та наукового доробку досліджуваних ЕМО українських мовознавців, що відповідає першому етапу відповідної аналітичної реконструкції.

3.2. Елітарна мовна особистість лінгвіста як взірць українського вченого

Ми абсолютно впевнені, що в межах українського мовознавства до представників елітарних мовних особистостей належить величезна кількість науковців, творчий доробок і непересічні постаті яких доводять їхню талановитість і визначають фундаментальну роль у розвитку вітчизняної та й світової лінгвістики. Проте необхідність зосередитися на окремих персона-

ліях, а також бажання висвітлити внесок знаних у всьому світі Одеської та Київської лінгвістичних шкіл спонукало нас до пошуку таких еталонних носіїв елітарної мовної культури, які є засновниками або ж яскравими продовжувачами традицій указаних наукових шкіл, мають яскравий організаторський талант, значні наукові здобутки та учнів, які продовжують їхні наукові пошуки, є непересічними особистостями у всьому спектрі комунікативних виявів. Наші тривалі пошуки зосередили нас на представниках відомих в Україні та зарубіжжі лінгвістичних шкіл – Одеської, до якої належать постаті Ю. Карпенка та О. Бондаря, і Київської в особах П. Гриценка та С. Єрмоленко, науковий доробок яких і обрано джерельною базою для вивчення комунікативної специфіки елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста у просторі наукового дискурсу.

Додамо, що наш вибір употужнили і результати проведеного нами серед колег-мовознавців експериментального анкетування, метою якого було визначення конкретних представників ЕМО в українській лінгвістиці. В анкетуванні взяли участь 35 респондентів (викладачі і студенти вищих та середніх закладів освіти – Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеської державної академії будівництва та архітектури, Одеського автомобільно-дорожнього коледжу, Одеського навчально-виховного комплексу № 1). На запитання анкети, на одне з яких потрібно було вказати науковців-лінгвістів, котрих респонденти вважають елітарними мовними особистостями, ми отримали 101 відповідь, де були прізвища А. Загнітка, Ф. Бацевича, Т. Ковалевської, Н. Кондратенко, А. Поповського, Ю. Редька, О. Селіванової, М. Фашенко, С. Шабат-Савки та інших мовознавців, проте найчастотнішими серед сучасників для аудиторії респондентів виявилися Ю. Карпенко (27), О. Бондар (20), С. Єрмоленко (18) та П. Гриценко (18), що й послугувало додатковою підставою для дослідження українського науковолінгвістичного дискурсу на матеріалі доробку цих учених.

У такий спосіб ми реалізуємо **перший етап** загального алгоритму аналітичної реконструкції ЕМО українського вченого-лінгвіста, який передбачає його мовне портретування з відповідною біографічною ретроспекцією як джерелом формування

загальнокомунікативної і професійної самобутності такої особистості.

Юрій Олександрович Карпенко – всесвітньо відомий учений, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік Академії наук вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки України. Науковий світ знає цього талановитого дослідника, якого цікавили проблеми фонетики, фонології, орфографії, діалектології, морфології, дериватології, українського народознавства, історії української мови, історії української літературної мови, стилістики, соціолінгвістики, славістики, діалектології, етнолінгвістики тощо, що свідчить про «універсальність наукової компетенції видатного вченого» [Ковалевська 2015, с. 66].

Творча спадщина непересічного науковця, інтелектуала, людини з енциклопедичними знаннями нараховує понад 500 праць, серед яких 12 – монографії з ономастики, підручники та посібники зі вступу до мовознавства, фонетики і фонології, сучасної української мови, що вказує на величезний науковий потенціал та наукову продуктивність ученого. Він співавтор і відповідальний редактор двотомного діалектологічного словника російських говірок Одещини [Словарь 2000, 2001]. Всесвітнє визнання здобули його монографії з ономастики: «Топонімія Буковини» [Карпенко 1973], «Названия звездного неба» [Карпенко 1981]. Яскравими рисами наукового викладу вченого, виокремленими О. Бондарем у передмові до бібліографічного покажчика праць Ю. Карпенка, є формальна простота, за якою стоїть переконлива аргументація і глибоке проникнення до суті явищ та розсяг наукової тематики [Зубов, Колесник 2006, с. 3].

Ю. Карпенко є фундатором Одеської ономастичної школи, творцем сутнісної концепції власної назви, засад літературної та когнітивної ономастики, футурологічної лінгвістики [Ковалевська 2010, с. 6; Ковалевська 2015, с. 66]. Його роботи відомі як в Україні, так і далеко за її межами (Бельгія, Білорусь, Болгарія, Німеччина, Словаччина, Чеська Республіка та ін.). Із метою удосконалення для широкого загалу праць великого вченого створено сайт «Філологічна школа Юрія Олександровича Карпенка» (karpenko.in.ua).

Надзвичайно плідно Ю. Карпенко працював як наставник молодих і досвідчених науковців. Під його керівництвом та консультуванням захищено 62 кандидатські та 5 докторських дисертацій (О. Бондар «Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект», І. Бондаренко «Російсько-японські мовні взаємозв'язки XVIII ст. Історико-лінгвістичне дослідження», Н. Бардіна Енергеально-конфігуративне моделювання мови: До розв'язання проблеми антропоцентричного методу лінгвістичних досліджень», Т. Ковалевська «Моделювання емпатії в сучасній українській мові», М. Зубов «Слов'янські повчання проти язичництва в лінгвотекстологічному висвітленні»). Він викладав для студентів різні курси: вступ до мовознавства, загальне мовознавство, вступ до слов'янської філології, історична фонетика і лексикологія української мови, історична граматики української мови, українське народознавство, сучасна українська мова, спецкурси з ономастики, лінгвістичної типології, основ наукового дослідження.

Професор Ю. Карпенко був невтомним організатором наукової роботи, брав участь у різних конференціях в Україні та закордоном (Білорусь, Молдова, Німеччина, Польща, Росія, Узбекистан), у роботі Міжнародних з'їздів славистів, був членом Міжнародного комітету славистів, Української ономастичної комісії, був засновником і багаторічним головним редактором наукових збірників («Записки з ономастики», «Записки з українського мовознавства», «Мова»), членом редколегії журналу «Мовознавство», кількох спеціалізованих вчених рад, почесним доктором Кіровоградського державного педагогічного університету. За його редакторства та рецензування опубліковано значну кількість важливих лінгвістичних праць різного формату. Професор Ю. Карпенко написав близько 100 відгуків на автореферати кандидатських та докторських дисертацій.

Багато уваги вчений приділяв організації науково-навчальної роботи як завідувач кафедри загального мовознавства, декан філологічного факультету в Чернівецькому університеті та завідувач кафедр загального і слов'янського мовознавства, російської мови, а згодом – української мови в Одеському національному

університеті імені І. І. Мечникова.

Ще студентом Ю. Карпенко вивчав німецьку, французьку, чеську, болгарську, польську мови. Відомо, що французькою мовою прочитав присвячену історичній та загальній лінгвістиці монографію А. Мейє, вивчав китайську мову, опанувавши її настільки, що міг вільно читати, навіть отримуючи естетичну насолоду від споглядання ієрогліфічної поезії китайського поета Лі Бо [Зубов 2005, с. 8]. Розширювати горизонти непізнаного допомагало знання кількох мов, адже основним методом до розв'язання наукових проблем (етимології онімів різних розрядів, історії української мови, народознавства тощо) стало заглиблення в походження, віднайдення історичного коріння та зіставлення семантики, форми.

З огляду на значущість персоналії вченого, його наукової спадщини, великий внесок у розвиток лінгвістичної науки в Інституті архівознавства Національної бібліотеки імені В. Вернадського за № 391 сформовано його особовий фонд [Шаповал. Електронний ресурс].

Павло Юхимович Гриценко – видатний учений, знаний фахівець у галузі діалектології, лінгвогеографії, історії мовознавства, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології, директор Інституту української мови НАН України, автор праць з української та слов'янської діалектології, взаємодії слов'янських діалектів, ареальної лінгвістики, лексикології і лексикографії, стилістики, текстології тощо, видрукованих в українських та закордонних збірниках (Білорусь, Болгарія, Німеччина, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Сербія, Хорватія, Чеська Республіка та ін.).

Науковий доробок ученого, що нараховує понад 530 праць не тільки з діалектології та лінгвістичної географії, а й термінознавства, культури мови, лінгвістики тексту, зіставного мовознавства, збагачений «новою методикою дослідження діалектних явищ, принципами, прийомами картографування, інтерпретацією лінгвістичних карт» [Кобирилка 2010, с. 154]. Добре знайомими й затребуваними українськими дослідниками є монографії «Моделювання системи діалектної лексики» [Гриценко 1984] та «Ареальне варіювання лексики» [Гриценко 1990 а], численні студії

професора, у яких особливої ваги він надає проблемам мовної еволюції, дослідженню причин просторової диференціації та інтеграції мови, її змін у часово-просторових координатах [Кобиринка 2010, с. 154-155], вивченню проблем взаємодії діалектів і літературної мови, відношень між слов'янськими діалектними мовами [Видатні особистості 2016, с. 40]. Система цитувань відзначає високий ступінь цитованості праць професора (h-index – 10, i10-index – 11). Вчений має в доробку публіцистичні статті, есеї про суспільну роль мови; також працює в царині наукової біографістики (аналіз наукової творчості, постатей таких учених, як мовознавці С. Бевзенко, Ю. Шевельов, М. Никончук, М. Толстой, Л. Коць-Григорчук, Н. Хобзей, Г. Клепікова, К. Дейна, Т. Назарова і багато ін. та літературознавці – І. Дузь, Н. Шляхова) тощо.

П. Гриценко є головою української національної комісії Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, членом Міжнародного комітету славістів та комісій при ньому, організатором шкіл-семінарів, наукових та культурних заходів, ініціатором Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, координатором створення регіональних словників Подільського регіону, керівником Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра та Дунаю, відповідальним редактором та рецензентом зарубіжних видань [Кобиринка 2010, с. 155], членом редколегії наукових видань, офіційним опонентом понад 50 дисертацій. Велике значення в його житті має робота з молодими науковцями, учнями. Під його науковим керівництвом та консультуванням захищено понад 42 кандидатських та 4 докторські праці вчених із різних куточків України, зокрема Г. Мартинової «Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика», К. Глуховцевої «Динаміка українських східнослов'янських говірок», М. Лесюка «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині», А. Колесникова «Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю».

Окремою ділянкою наукової роботи професора П. Гриценка є відповідальне редагування. Понад 50 різноманітних видань (монографії, збірники наукових праць, словники, лінгвістичні атласи) опубліковано за його відповідального «ведення» праці

від задуму до видання. Ним упорядковано, часто – відшукано і підготовлено до видання, оприлюднено мовознавчі праці П. Тимошенка, 2 словники В. Дубровського; впорядковано й опубліковано низку персональних бібліографій (С. Бевзенка, М. Никончука, Т. Назарової, М. Грицака). Вчений активно опікується виданням наукових праць, зокрема завдяки його зусиллям побачив світ 3-й том «Атласу української мови», «Говірки Чорнобильської зони» та ін., створено та розширено український діалектний фонофонд, триває робота над формуванням діалектних словників, збиранням фактичного матеріалу до «Лексичного атласу української мови».

Він активно працює з матеріалами, науковою літературою всіма слов'янськими мовами і про всі слов'янські мови; у пріоритеті – польська, російська, болгарська, близькі до постійного використання – білоруська і словацька; часто залучає праці румунською, німецькою, англійською мовами; останнім часом – матеріали про румунські, молдовські діалекти та ін.

Найбільший вплив на розуміння феномену мови – «мовознавче світобачення» вченого – справила наукова робота (від 1983 року до сьогодні) у міжнародному проєкті Загальнослов'янський лінгвістичний атлас, де працюють провідні діалектологи всіх слов'янських країн і Німеччини, що дало змогу спостерігати за діяльністю науковців різних славістичних шкіл, активно вивчати їхні праці, брати участь у дискусіях, рецензувати їхні дослідження. Багато позитивного і пізнавального, як зізнався П. Гриценко авторці цієї монографії, дало те, що впродовж років він очолює журі Міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика.

П. Гриценко є заслуженим діячем науки і техніки України; має низку нагород вітчизняних і зарубіжних товариств та комітетів. Його обрано почесним доктором 5 університетів України, особливою честю для нього, як зазначив вчений під час спілкування з авторкою пропонованої праці, стало обрання почесним доктором Одеського університету імені І. І. Мечникова, а найвищою відзнакою в житті і нагородою Долі професор вважає можливість досліджувати українську мову.

Професор П. Гриценко плідно займається патріотичним вихованням, розпросторенням знань про українську мову, її історію

та географію на відкритих лекціях, виступах на радіо, телебаченні, у пресі, а також завдяки відеороликам в інтернет-мережі, виступам на засіданні Конституційного Суду України, що набули неабиякого розголосу, а також доповідям у різних державних установах. Сказане лише підтверджує активну наукову й життєву позицію, відданість науці, обшир зацікавлень, високу професійність. Колеги, учні та однодумці відзначають інтелігентність ученого, його гострий розум, ерудованість, активність, відкритість, організаторські здібності, ініціативність, цілеспрямованість, а головне – відданість справі, готовність ділитися знаннями та сприяти піднесенню престижу української мови.

Світлана Яківна Єрмоленко – відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України. С. Єрмоленко заклала підвалини лінгвофольклористики, сформулювала концепцію викладання української мови в системі українознавства, розробила методіку стилістичного аналізу фольклорних і поетичних та прозових текстів.

На науково-пізнавальній і культурній діяльності С. Єрмоленко позначалися її захоплення національно-культурним надбанням, глибока відданість рідному народові, любов до фольклорного та поетичного слова. Вона проводить наукові пошуки в галузі синтаксису, лінгвостилістики, теорії літературної мови, українознавства, результати яких відбито у фундаментальних індивідуальних працях «Синтаксис віршової мови» [Єрмоленко 1969], «Синтаксис і стилістична семантика» [Єрмоленко 1982], «Фольклор і літературна мова» [Єрмоленко 1987], «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)» [Єрмоленко 1999], «Мова і українознавчий світогляд» [Єрмоленко 2007], «Мовно-естетичні знаки української культури» [Єрмоленко 2009 а], в колективних монографіях «Літературна норма і мовна практика» [Літературна норма... 2013], «Територія мови Тараса Шевченка» [Територія мови... 2016], у навчальних посібниках, підручниках з української мови для навчальних закладів вищої і середньої освіти, у низці статей та лексикографічних розвідках.

Професор С. Єрмоленко є автором понад 500 наукових, лек-

сикографічних праць і підручничкової літератури, що видрукувані в українських та закордонних збірниках. Індекс Гірша мовознавиці становить 13, i10- index – 14, що демонструє авторитетність дослідниці, активне покликання колег на її праці. Науковці звертаються до доробку С. Єрмоленко не лише як до джерела об'єктивної наукової інформації, чітких і точних узагальнень, як до засобів аргументування, а й характеризують її наукові надбання, місце і внесок в українську лінгвістику (Т. Беценко, Т. Коць, Л. Мацько, Н. Мех, А. Пономаренко, С. Чемеркін та ін.). Так, Т. Беценко зауважує, що дослідження мови фольклорних пісеньних пам'яток становлять суттєву основу наукового доробку професора С. Єрмоленко і саме вони визначили її істотний внесок у розбудову школи української та слов'янської лінгвофольклористики [Беценко 2017].

В осмисленні поняття мова як духового арсеналу народу С. Єрмоленко близька до міркувань О. Потебні, І. Огієнка, І. Франка, М. Грушевського, М. Рильського, для неї «мова, українське слово завжди були, є і залишатимуться свяतिною», бо опрацювання мови в українознавчому контексті – це обстоювання національних цінностей та забезпечення від зазіхань на обмеження її функцій [Мех 2012, с. 84-85]. Концепцію «Мова як українознавство» С. Єрмоленко втілює в розроблюваних для загальноосвітніх навчальних закладів підручниках, де формування українознавчого світогляду є наскрізною ідеєю. Підручник з української мови дослідниця вважає компонентом національної культури, метою якого є виховання в учнів стійкої мовно-національної свідомості [Пономаренко 2012, с. 81].

Під її науковим керівництвом і консультуванням захищено 35 кандидатських та 9 докторських досліджень, зокрема Л. Шевченко «Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична та теоретико-епістемологічна аспектологія», Н. Мех «Лінгвокультурологема ЛОГОС: когнітивний, прагматичний, функціонально-стилістичний аспекти», Л. Гнатюк «Мовна свідомість і мовна практика Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції», Н. Данилюк «Мова української народної пісні (лексико-семантичний і функціональний аспекти)», С. Бибик «Усна літературна мова в українській культурі повсякдення:

комунікативно-прагматичний та нормативний аспекти», Г. Сюті «Цитата в українському поетичному тексті ХХ століття: джерела, прагматика, рецепція» та інших українських лінгвістів). С. Єрмоленко була керівником міжнародних та українських проєктів, є відповідальним редактором збірника «Культура слова», членом редколегії та співавтором енциклопедії «Українська мова», членом Міжнародної комісії з розвитку слов'янських літературних мов. За заслуги з відродження духовності вона нагороджена орденом святої великомучениці Варвари (2017 р.), за багатолітню плідну науково-організаційну й педагогічну працю та вагомий внесок у розвиток лінгвістичної науки має відзнаку «За наукові досягнення» (2017 р.).

Погоджуємося зі сказаним Л. Мацько про С. Єрмоленко «як про сучасну українську елітарну мовну особистість, що спрямовує світоглядно-пізнавальні, історико-культурні, філологічні знання, наукові ідеї на креативні проєкти для розвитку української науки, культури, освіти»; як про дослідницю, науковий дискурс якої «характеризується ментально-пізнавальною і ціннісно-образною концептосферами так, ніби найменший порух думки чи смисл у її обґрунтуваннях завжди шукає образне обличчя живої мови чи прецедентного тексту» [Мацько. Електронний ресурс, с. 9]. Т. Коць зауважує, що секретом науковця-класика є гармонійне поєднання знань і відчуттів, а науковим студіям дослідниці властивий прозорий, зрозумілий стиль викладу як свідчення того, що вона завжди думає про читача [Коць 2012, с. 62-63]. С. Єрмоленко – талановитий учений, дослідник проблем лінгвостилістики, лінгвофольклористики, українознавства, який здобув широке визнання у вітчизняній та зарубіжній науці.

Олександр Іванович Бондар – обдарований учений, знаний і шанований в Україні мовознавець, який плідно працював у галузі функційної граматики, лінгвоекології, дериватології, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Академії національного прогресу.

Мовознавець – самобутня, багатогранна, непересічна особистість. Його вважають видатним лінгвістом сучасності, талановитим дослідником і новатором у вирішенні низки найгостріших питань українського мовознавства, засновником нетрадиційних

підходів до висвітлення і вивчення найактуальніших наукових проблем [Семененко 2015 б, с. 56]. Особливе місце в науковому доробку професора посідають праці з функційної лінгвістики, якою він зацікавився завдяки доповіді О. Бондарка, виголошеній на IX славистичному з'їзді (1983 р.). Порада М. Жовтобрюха звернути увагу на час у мові стала поштовхом для його наукових пошуків [Ісасенко 2015], результати яких було висвітлено спочатку в монографії «Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження» [Бондар 1998 б], згодом у докторській дисертації «Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект» [Бондар 1996 б]. Питання граматики, як зауважує П. Гриценко, домінували в колі наукових зацікавлень ученого, а його нові студії відображали рух до масштабніших узагальнень, демонстрували пошуки переконливої аргументації в теоретичних розбудовах [Гриценко 2013, с. 181].

Крім розвідок із функційної лінгвістики, у науковій спадщині вченого наявні глибокі розвідки з інших царин не лише мовознавчої науки (фонології, словотвору, лінгвістики тексту, діалектології, історії української мови, лексикографії, термінознавства, соціолінгвістики), а й культурології, японістики, перекладознавства, комп'ютерної лінгводидактики, літературознавства. За словами П. Гриценка, доробок ученого «демонструє вагомість ідей, тонкий аналіз різнопланових мовних явищ та обґрунтованість новаторських висновків» [там само, с. 179]. Незвичною є оптика наукових спостережень і прийоми аналізу, застосовувані мовознавцем, зокрема дослідження японських аналогів українського інфінітива, наслідків взаємодії мов ностратичної та австро-тайсько-австронезійської макросімей у японській мові, семантики та еволюції дієслівних опозицій типу «нести – носити» в слов'янських мовах, японсько-алтайських лексичних паралелей і ностратичної прамови [там само]. Будучи впевненим у необхідності опису відношень між мовою і формами її існування та навколишнім середовищем, долучення екології мовної системи та її реалізації в мовленні, оскільки від неї залежить ефективність функціонування мови, О. Бондар започаткував новий науковий

напряв в українському мовознавстві – лінгвоекологію, предметом якої є взаємодія мови та довкілля.

О. Бондар є співавтором підручників із сучасної української мови (у співавторстві; розділи «Лексикологія» та «Лексикографія» [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006]) та лінгвокраїнознавства Японії (у співавторстві [Бондар, Бондаренко 2012 г]), інверсійного, діалектологічного (у співавторстві з членами очолюваної ним кафедри української мови) і російсько-українсько-англійського (у співавторстві) словників [Інверсійний словник 1985; Словник українських говорів 2011; Бондар, Сафонова 2001]. Наукова спадщина вченого становить близько 200 робіт різного формату.

Під його науковим керівництвом підготовлено та захищено 12 кандидатських дисертацій на базі Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, значну частину яких виконано в царині функційної лінгвістики, зокрема в межах теорії функційно-семантичних полів та категорій (посесивність, спонукальність, квантитативність, компаративність, потенційність), у тім числі і праця на здобуття ступеня кандидата філологічних наук авторки цієї монографії.

О. Бондар був організатором конференцій в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, головним редактором фахового наукового збірника «Записки з українського мовознавства» та членом редакційних колегій багатьох наукових збірників, зокрема журналу НАН України «Українська мова», членом кількох спеціалізованих рад із захисту дисертацій [Ковалевська 2012, с. 4; Семененко 2015 а, с. 310]. Тривалий час він був завідувачем кафедри української мови, ставши її керівником у віці 30 років, науковим керівником багатьох фундаментальних наукових тем.

Професор О. Бондар – людина філософського складу, що любила спостерігати й розмірковувати, знаходити навіть у поганому щось позитивне. Філософський оптимізм та тонкий гумор вченого супроводжував його на життєвому шляху [Ісаєнко 2015]. Він був непересічною гармонійною мовною особистістю.

У коло його інтересів входять переклади з польської (С. Лем), англійської (Дж. Грішем) та японської мов, що видруко-

вані в журналі «Вежа», а також окремою книжкою – японські казки (у співавторстві з професором Сусуму Уемуруо) [25 кращих японських казок 2003]. В одеській газеті «Думська площа» опубліковано дописи, що охопили цілий епістолярний цикл (17 листів) – «Листи українця з Японії», у журналі «Всесвіт» упродовж 2004 року (№ 3-12) – цикл публіцистичних статей про Японію, а згодом побачила світ написана на їхній основі науково-популярна праця енциклопедичного характеру «Все о Японии» [Бондарь 2007]. Науково-публіцистичні розвідки вченого позначені полемічністю та іронічністю і повною мірою відбивають талант аналітика.

Учений реалізував себе в науковому, науково-популярному, епістолярному, публіцистичному стилях та мав апробацію в художніх перекладах, а також у жанрі інтерв'ю з автором численних праць з історії української літератури, професором В. Панченком (2007 р.) тощо. Він володів кількома мовами. Крім української та російської мов, це польська, англійська та японська мови, останню з яких мовознавець опановував як науковий співробітник в університеті Сангьо-Дайгаку міста Кіото.

Отже, наукові жанри, у яких працювали всі згадані нами вчені, різноманітні: підручники, навчальні посібники, статті, рецензії, відгуки, передмови, словники тощо. Об'єднувальним критерієм досліджуваних елітарних мовних особистостей є науковий авторитет, глибока професійність, організаторські та педагогічні здібності вчених, великий публічний досвід, наукова досконалість. Оскільки відомо, що наука починається з віри в проблему, тобто зі знання вченого, яке увібрало досвід його роботи в певному історичному проміжку, то закономірно, що це знання дає впевненість у розгляді конкретного питання як наукової проблеми [Фрумкіна 1996, с. 61]. Кожен із названих учених переконаний, що досліджуване ним заслуговує на увагу наукової спільноти з огляду на його надважливість. Активно розбудовуючи певну галузь мовознавства, висвітлюючи конкретну проблему, вони стали знаними мовознавцями. Ю. Карпенко плідно розвивав реальну й літературну ономастику та останнім часом – футурологічну лінгвістику. П. Гриценко над усе переймається діалектологією та лінгвогеографією, для С. Єрмоленко улюбленим полем діяльності

стала лінгвофольклористика і стилістика, О. Бондар заглибився у функційну граматику й лінгвоекотологію, що в цілому і визначило комплекс тих рис, ознак і критеріїв, які, безсумнівно, дали змогу уналежнити цих представників учених-лінгвістів до елітарних мовних особистостей українського наукового дискурсу.

3.3. Науковий дискурс у контексті інституційного типу комунікативної взаємодії

Виявлення специфіки наукового дискурсу та його базових категорій як функційної основи елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста передбачає оглядову кваліфікацію дискурсу як актуального термінопоняття в сучасній мовознавчій парадигмі, його критеріальних ознак і галузевих інтерпретацій.

3.3.1. Дискурс у сучасній науковій літературі: ознаки й аспекти вивчення

Дискурс як комунікативне явище почали досліджувати із середини ХХ століття. Впроваджене американським мовознавцем З. Харрісом [Harris 1952] поняття дискурс стрімко увірвалось у гуманітаристику і зазнало різних підходів у галузевих тлумаченнях. З огляду на міждисциплінарність поняття власний погляд на його природу та специфіку мають антропологи, іміджмейкери, психологи, соціологи, теоретики комунікації, філософи тощо. Поліфонія тлумачень сутності дискурсу підтверджує актуальність і складність розглядуваного явища. У зв'язку з цим до проблемного кола вказаного феномену уналежнюють питання його функцій, структури, кореляції з текстом. Детальний аналіз наявних підходів до поняття *дискурс* подано в [Бацевич 2004; Бисималиева 1999; Макаров 2003; Морозова 2005; Карасик 1998; 2002; Кравченко 2006; Сахарова 2012; Чернявская 2001; Сушко-Безденжих 2016; Brown 2004], ми ж зосереджуємося на оглядовій кваліфікації найпоширеніших.

На сучасному етапі дискурс трактують як занурений у життя текст; як власне текст у сукупності з екстралінгвістичними чинниками, як мову в житті; як поєднання тексту із ситуативним

контекстом, системою комунікативно-прагматичних та мисленневих авторських намірів, здійснюваних разом з адресатом [Арутюнова 1990; Ільченко 2002; Маслова 2013]. Трансформація тексту в дискурс відбувається тоді, коли він у конкретній комунікативній ситуації осмислюється адресатом, наповнюється особистісним смислом інтерпретанта [Яремко 2015, с. 39].

У прагматиці та соціолінгвістиці цей феномен як форму соціальної дії [Schiffrin 1994] розглядають з кута зору інтеракції мовця і слухача в комунікативному контексті, із позиції належності людини до певної соціальної групи [Карасик 2002; Fairclough 2014]. Під дискурсом як загальнокультурним явищем розуміють формації, що репрезентують різні аспекти життєдіяльності людини [Скрипак 2008, с. 45].

Як матеріальну форму репрезентації ідеології, соціоісторичного тла, що закарбовані в мові, кваліфікують дискурс французькі семіотики [Гийому, Мальдидье 1999; Пеше 1999; Серио 1999; Робен 1999]. Подібним чином витлумачують розглядуване поняття і німецькі дослідники дискурсу [Ehlich 1994]. Т. ван Дейк розширив обсяг поняття, долучивши до прагматичного та соціокультурного складників ще й когнітивний [Дейк 2015], що набуло неабиякої популярності в низці сучасних досліджень. Інтегративність феномену дискурсу передбачає сукупність лінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів, тобто залучення культурно-історичних, соціально-психологічних складників до його поняттєвої сфери.

Н. Кравченко узагальнила суть основних підходів до розуміння дискурсу в лінгвістиці, вказавши, що його трактують як текст, інституційний вид спілкування, усне діалогічне мовлення, явище семіотико-культурного характеру, когнітивне явище та процес [Кравченко 2006, с. 14-55], і такі різнотлумачення дискурсу спонукають дослідників до його подальшого студіювання. Ми розуміємо *дискурс* як здійснювану в умовах соціокультурного контексту мисленневокомунікативну діяльність, що синтезує мовленнєву комунікацію та її результат (процес і продукт-текст).

Одним із невирішених питань, пов'язаних із вивченням дискурсу, залишається його типологія. Це пояснюється тим, що існує кілька критеріїв, за якими виокремлюють їхні типи (кому-

нікативно-соціальний, соціально-демографічний критерії, спосіб та канал спілкування тощо). Проблему типології дискурсу опрацьовували Т. ван Дейк [Дейк 2015], Ю. Прохоров [Прохоров 1997], Г. Почепцов [Почепцов 1999], В. Карасик [Карасик 2002], В. Красних [Красных 2003], К. Серажим [Серажим 2003], В. Кашкін [Кашкин 2004], Ф. Бацевич [Бацевич 2004], А. Загнітко [Загнітко 2008] та ін. Дослідники пропонують брати за основу для класифікації дискурсів різні критерії: призначення, канал передавання інформації, спосіб спілкування, кількість учасників спілкування, верифікованість / неверифікованість, орієнтованість на адресата, сферу функціонування, типи семіотичних знаків та ін., що спонукає до оглядової характеристики таких класифікацій дискурсів, здійснених за вказаними критеріями.

В українському мовознавстві широко відома класифікація Г. Почепцова, згідно з якою диференціюють теле- і радіодискурс, газетний, театральний, літературний, кінодискурс, рекламний, політичний, релігійний дискурси, дискурс у сфері публік рилейшнз [Почепцов 1999]. Інші дослідники додають ще й такі типи: педагогічний, дипломатичний, юридичний, віртуальний, авіаційний, міжнародно-правовий (Н. Кравченко), дискурс програмного забезпечення.

В. Карасик розрізняє соціолінгвістичні і прагмалінгвістичні типи дискурсу, кожен із яких має свої різновиди. З позицій соціолінгвістики він виокремлює буттєвий та інституційний дискурси. Дискурс із кута зору соціолінгвістики – спілкування людей, розглядуване з позиції їхньої належності до тієї чи тієї соціальної групи або відповідно до тієї чи іншої типової мовленнєвої ситуації. Варто зауважити, що інституційний дискурс історично змінний, оскільки пов'язаний з існуванням певного суспільного інституту [Карасик 2002, с. 194]. У межах останнього дослідник розрізняє адміністративний, військовий, медичний, науковий, педагогічний, політичний, релігійний, спортивний, сценічний, юридичний дискурси, а також гумористичний та ритуальний як прагмалінгвістичні дискурси. Проте найбільшого поширення в науці набула типологія дискурсів, що ґрунтується на соціолінгвістичному критерії, зокрема на *призначенні* [Карасик 2002, с. 278]. В цьому плані розрізняють опозицію статусно-орієнтованого й

особистісно-орієнтованого дискурсів, яка є головною в розмаїтті інтерпретацій комунікативного середовища та породжених у ньому текстів [Сахарова 2012, с. 53]. Особистісно-орієнтований дискурс реалізується в ситуаціях спілкування, де можливе сприймання комунікантів як окремих особистостей зі своїм внутрішнім світом. Коли ж люди є представниками тієї чи тієї суспільної групи та виконують конкретну роль (адвокат – підзахисний, політики – виборець тощо), то йдеться про статусно-орієнтоване спілкування та інституційний дискурс, де статусно-орієнтоване спілкування передбачає систему соціальних статусно-рольових відношень у межах суспільного інституту, що склались історично. Така система охоплює ціннісні доміанти й поведінкові моделі як способи відтворення світобачення. Цей тип спілкування скерований на підтримання системи соціальних відношень, де комуніканти виступають як провідники інформації що реалізується у відповідних інформаційних жанрах [там само, с. 56-67], оскільки визнання статусної чи особистісної спрямованості дискурсу, безсумнівно, впливає на існування його жанрів. Особистісно-орієнтований дискурс витлумачується як інституційний, зважаючи на уналежнення до певного соціального інституту. Головними об'єднувальними параметрами різних типів інституційного дискурсу є комунікативна взаємодія в межах певного інституту, виконання статусних професійних ролей.

Іншим актуальним критерієм поділу є *канал передавання інформації*, зважаючи на який вирізняють усний та писемний дискурси. Проблемність такого поділу полягає в тому, що не завжди їх можна відмежувати один від одного, бо під час комунікації можлива їхня взаємодія, що дало змогу В. Кашкіну додати до традиційно виокремлюваних типів (усного та писемного) гібридний [Кашкин 2004, с. 20], а Т. Юсуповій у зв'язку з активізацією електронного способу передачі інформації додати новий тип – електронний, котрий відрізняється певною специфікою (швидкоминущість, неформальність спілкування, популярність графічних засобів) [Юсупова 2010, с. 13]. Сказане вможливорює виокремити за каналом комунікації також контактний і дистантний, реальний та віртуальний дискурси [Карасик 2002, с. 295], який акцентує на таких критеріях, як відстань і присутність мовця під час спілкування.

Інша типологія дискурсу спирається на критерій *способу спілкування*: він може реалізуватися як монолог, діалог або полілог (А. Загнітко, В. Кашкін), що цілком виправдано з кута зору кількості комунікантів та форми спілкування.

За ознакою «*факт – фікція*» вирізняють перформативний та неперформативний типи дискурсу. Спілкування є перформативним за умови, якщо інформацію можна перевірити (адміністративний, військовий, судовий дискурси), а неперформативним дискурсом є той, зміст якого неможливо верифікувати [Карасик 2002]. За *адресністю* дискурси бувають безадресатні й адресатні, перші з яких скеровані на узагальненого адресата (художній, публіцистичний, науковий тощо), другі спрямовані на конкретного адресата [Загнітко 2008].

Узагальнювальний характер має класифікація дискурсу у Ф. Бацевича [Бацевич 2004, с. 137-138], який указує, що цей феномен полягає у «розшарованості» поняттєвих меж. Учений виокремлює типи залежно від *вияву комунікації в суспільстві* (комунікативний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання), *предмета дослідження різних наук* (соціологічний, політологічний, філологічний), *каналу сприймання* (візуальний, слуховий, тактильний), *етнокультурної специфіки спілкування* (етикетний, лайливий, дидактичний), *його культурно-історичних особливостей* (міжкультурний, рідномовний, іншокультурності), *вияву культурної комунікації* (дискурс культури, культурний, модернізму, постмодернізму), *типу інформації* (раціональний, духовної віри та світобачення), *культурно-історичних особливостей* (Нового часу, Відродження), *соціальних, вікових та гендерних параметрів комунікантів* (політичний, влади, радянський, молодіжний, феміністичний, лейбористський, радикальний), *типів і форм мовлення принципів побудови та риторики повідомлення* (монологічний, діалогічний, наративний, іронічний, риторичний), *характеристики мовлення індивідууму або групи осіб* (особистісний, неповторний, колективістський, авторитарний), *функційним стилем чи різновидом мовлення* (усний, писемний, науковий, діловий, художньо-белетристичний, літературний) *та його реалізації в різних сферах спілкування* (юридичний, судовий, газетний, радіо- і теледискурс, театральний, ре-

кламний, святковий), а також за жанром художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний).

Незважаючи на загальноновизнаність розглянутої типології та різноманітні спроби побудувати її на інших засадах, чіткі однозначні різновиди інституційного дискурсу остаточно ще не виявлено та не досліджено. Останнім часом до інституційного дискурсу пропонують уналежнювати лише ті його типи, які пов'язані з поняттям *влада*, акцентуючи на тому, що соціальний інститут кваліфікують як владну інстанцію, що керує ієрархією статусних ролей, позиціонує суб'єкти соціального інституту за статусно-рольовими параметрами [Русакова, Русаков 2008, с. 93]. Труднощі у створенні всеосяжної типології дискурсів полягають у неможливості опрацювання їх за одним критерієм і пояснюються об'єктивною складністю цього феномену, що пов'язано з перетином різноманітних дискурсивних практик у сучасному комунікативному континуумі.

Наразі актуальними принципами розрізнення дискурсів є критерії, потрактовані як соціально-інформативний, соціально-демографічний, соціально-професійний [Шевченко, Морозова 2005] тощо. У нашому дослідженні спираємося на типологію В. Карасика, за якою дискурси класифікують залежно від особистої чи статусної орієнтованості. Відповідно до особливостей статусного скерування науковий дискурс належить до інституційного типу спілкування.

3.3.2. Ознаки та завдання наукового дискурсу

Зародження вчення про науковий дискурс як складник культури сягає класичних трактатів Демокрита, Аристотеля, Р. Декарта, І. Ньютона, І. Канта та ін. Згодом він стає об'єктом наукових досліджень. У наш час його вивчають М. Глушко, І. Колегаєва, О. Ільченко, І. Лівіцька, В. Карасик, Н. Разінкіна, І. Скрипак, С. Шепітько й інші мовознавці. Так, І. Лівіцька, врахувавши результати напрацювань науковців у різних галузях та спираючись на розвідки В. Карасика і І. Фролової, акцентує на таких визначальних параметрах інституційного дискурсу: інституційно-заданий тип спілкування, жорстка структурованість, фіксованість

комунікативних ролей, контекстуальна зумовленість та обмежена кількість цілей [Лівіцька 2011, с. 382], а І. Шевченко й О. Морозова запропонували критерії для виокремлення типів і підтипів дискурсу [Шевченко, Морозова 2005, с. 233-236]. З одного боку, досліджуваний дискурс виокремлено за соціально-ситуативним критерієм, що узалежнений від сфери реалізації, з іншого – за критерієм формальності й змістовності у функційно-стилістичному плані відповідно до жанру і реєстру мовлення, оскільки функції комунікантів у ньому регламентовано за змістом та формою. Отже, вирізнення НД як окремого типу інституційного спілкування ґрунтується як на змістових та функційних, так і на формальних ознаках, до комплексу яких уналежнюють і необхідність урахування статусно-рольових характеристик комунікантів, мети і прототипного місця спілкування [Карасик 2002, с. 195; Кравченко 2006, с. 24-25].

Крім питань виокремлення НД, українських дослідників також цікавлять його лінгвокомунікативні, лінгвокогнітивні, соціолінгвістичні, історичні, функційні, риторичні, прагмалінгвістичні аспекти (О. Галицька, Г. Дедюра, К. Жук, Н. Зелінська, О. Ільченко, І. Колесникова, С. Мойсеєнко, О. Петровська, С. Соколовська та ін.). Варто зазначити, що аналіз цих особливостей окремих жанрів або різновидів наукового дискурсу здійснено як на власне українському, так і на німецько- чи англomовному матеріалі. Наприклад, одним із завдань, вирішених О. Галицькою, було визначення структури мовної репрезентації НД і його фреймової організації [Галицька 2008]. Н. Зелінська вважає, що науковці обов'язково використовують риторичні засоби для впливу на колег і опонентів. Крім цього, вона наполягає на особливій ролі естетичних параметрів усних форм наукової комунікації, що відбивається на мовних засобах, використовуваних у доповідях, повідомленнях, лекціях [Зелінська. Електронний ресурс]. О. Ільченко акцентує на комунікативній національно-культурній специфіці етикетизації, у зв'язку з чим виявляє мовні засоби реалізації етикету в англо-американській науковій прозі [Ільченко 2002]. О. Гніздечко досліджує комунікативно-прагматичну специфіку наукового лінгвістичного англomовного дискурсу [Гніздечко 2005].

В українському мовознавстві відома спроба схарактеризувати НД і за стратегіями текстотворення. Т. Монахова доводить думку про те, що в цьому типі інституційної комунікації реалізуються народницька, модерністська та постмодерністська стратегії. Аналіз указаних стратегій виконано на прикладі метафоричної специфіки, особливостей аксіології і лексико-семантичної системи мови [Монахова 2015, с. 219-220, 232, 237, 245]. Під аксіологією кожної стратегії в НД дослідниця розуміє коло висвітлюваних проблем та специфіку лінгвістичних дефініцій. Стосовно народницької стратегії зауважено, що метафорика має супровідний характер і підсилює дефініції, іншомовні слова вживаються обмежено, наукова проблематика охоплює питання історії української мови, соціолінгвістичні, лексикологічні та лексикографічні аспекти. Загальними рисами модерністської стратегії текстотворення є надмірність іншомовної термінології, ускладнена метафорика, звернення до проблем історії мовознавства і проблематики когнітивного напрямку, дефінування часто здійснюється немовознавчими термінами. Для постмодерністської стратегії властиве вживання всіх шарів лексики, іронічних, епатажних метафор та авторських дефініцій, а актуальною інтенцією є критика ідей, концепцій і сумніви щодо істинності попередніх наукових здобутків. НД розглянуто в проекції на народництво, модернізм та постмодернізм. Залучення цих понять найбільш виправдане, на нашу думку, з кута зору аналізу метафоричної системи. Більшою мірою критерій *традиційність – модерність – постмодерність* застосовний для лінгвістики тексту, ніж для лінгвоперсонології та дискурсології.

Науковий дискурс, безперечно, має певні точки перетину з академічним та педагогічним. На це, зокрема, вказує А. Нікітіна [Нікітіна 2013, с. 40]. Під академічним дискурсом розуміють соціокультурний тип мовленнєвої взаємодії, за якого відбувається живе спілкування в межах закладів вищої освіти. Його метою є передача інформації, знань, необхідних для здобуття вищої освіти; учасниками цього дискурсу є лектор, викладач, студент, типовими жанрами – лекція, дискусія, колоквіум, консультація, порада, презентація, семінарське, лабораторне та практичне заняття. Педагогічний дискурс має на меті виховання всебічно розвиненої

особистості, її успішну фахову соціалізацію, його учасниками є вчителі й учні, а жанрами – урок, семінар, іспит, бесіда тощо [Сологуб 2015, с. 22-24; Сушкова 2009, с. 97-98]. У найзагальнішому вигляді мету НД формулюють як розв’язання наукових проблем, що мають теоретичний чи прикладний характер [Михайлова 1999, с. 68-69]. Мета аналізованого дискурсу, як і мета конкретного дослідження, тісно пов’язана з його основною стратегією й обов’язково охоплює всі сфери реалізації.

НД у розумінні дослідників – це мовленнєво-мисленнєва діяльність, регламентована соціокультурними кодами науки як суспільної практики, її правилами, традиціями, цінностями [Кротков 2015, с. 4]. Іноді його тлумачать як науковий текст, що є результатом цілеспрямованої соціальної дії, фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних чинників [Кицак 2011, с. 151]. НД на тлі інших інституційних типів характеризується такими спільними ознаками, як статусно кваліфіковані учасники, локалізований хронотоп, визначена в межах певного соціального інституту мета, ритуально зафіксовані цінності, інтенційно закріплені стратегії, обмежена номенклатура жанрів, зумовлений арсенал прецедентних феноменів [Габидулина 2009, с. 34].

Зважаючи на суть **наукового дискурсу** в межах лінгвоперсоналогічної скерованості нашого дослідження визначаємо його як *особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань та для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта / адресантів*. Учасників НД характеризують притаманні соціуму і науковому континууму загальнолюдські, етнічні та міжособистісні властивості, реалізовані в межах соціального інституту.

Виокремлення ядрових і периферійних ознак НД спирається на запропонований В. Карасиком перелік параметрів, притаманних інституційному дискурсу як такому: це ознаки конститутивні, інституційності, типу інституційного дискурсу та нейтральні. До конститутивних ознак інституційного дискурсу він уналежнює

мету, учасників комунікації, умови, стиль і жанри спілкування. Ознаками інституційності, на його думку, є рольові характеристики партнерів по комунікації, хронотоп, мовні кліше й дискурсивні формули. Ознаки інституційного дискурсу охоплюють тип суспільного інституту, функції учасників спілкування, поведінкові стереотипи та тексти, створювані в ньому. До нейтральних ознак зараховано типові для будь-якого спілкування характеристики, особистісно-орієнтовані і транспоновані з інших дискурсів [Карасик 2000, с. 11]. Нижче схарактеризуємо нейтральні дискурсивні ознаки досліджуваного типу інституційного спілкування, до яких уналежнено ті, що притаманні й іншим дискурсам. Такими є *об'єктивність, логічність і лінеарність*, а також *обґрунтованість*.

Об'єктивність викладу. Суть об'єктивності полягає в незалежному від людської свідомості існуванні дійсності. Об'єктивність, за трактуванням Є. Кроткова [Кротков 2015, с. 12], – це вимога брати до уваги незалежне від свідомості дослідника існування об'єктів пізнання, включно з духовними цінностями, свідомістю інших людей. Дослідник повинен бути вільним «від кайданів ... випадково-особистого в розумінні світу» (А. Ейнштейн). Отримані під час наукового дослідження результати мусять відтворювати реальний стан речей. Професор І. Колегаєва стверджує, що метою кожного наукового дослідження є встановлення істини, яка існує об'єктивно, поза конкретною творчою свідомістю, з огляду на що таке дослідження вже на початковому етапі набуває позаособистісного, об'єктивного характеру [Колегаєва 1991, с. 32].

Логічність та лінеарність. Логічність як ознака НД вимагає відсутності суперечностей під час викладу інформації, поступовості у висвітленні теми. Як характерна ознака аналізованого дискурсу лінеарність виявляється в притаманній йому чіткій структурі, підпорядкованості мікропозицій макропозиціям, компресованості, уникненні відхилень від основної думки, наявності міжтекстуальних одиниць тощо [Гльченко 2002, с. 5].

Обґрунтованість. Обґрунтованість передбачає наведення аргументів для визнання наукової теорії або позиції вченого. Аргументування здійснюється за допомогою різних прийомів, уті-

люваних завдяки відповідним мовним та риторичним засобам, що сприяють досягненню переконувального ефекту.

НД як тип інституційного спілкування вирізняється і певними конститутивними (мета, учасники комунікації, умови, стиль і жанри спілкування за В. Карасиком) ознаками. Дослідники розглядуваного дискурсу називають різні ознаки. Г. Кицак до конститутивних уналежнює авторство, адресованість, інформативність та інтертекстуальність [Кицак 2011], Н. Моргун – цілі, форму існування, статусну рівність учасників [Моргун 2002]. Н. Нікульшина розрізняє ознаки залежно від розуміння дискурсу як діяльності та як продукту. Такими вона вважає ситуативну зумовленість, учасників комунікації, авторство, адресованість, цілеспрямованість, обставини, змістовність, загальний контекст і структуру діяльності, етап орієнтування, планування, етап реалізації та контроль (дискурс як діяльність) та структурність, когезію, інформативність, інтертекстуальність (дискурс як продукт) [Нікульшина 2008]. Дослідники також звертають увагу на інші ознаки наукового дискурсу. І. Колесникова вирізняє й аналізує креативність, істинність, професійну цінність, діалогічність, антропоцентризм, мультидисциплінарність, непропорційність окремих його частин, дидактизм, селективність, нециклічність, замкненість, динамізм, мовна нормативність, стилістична різноманітність [Колесникова 2009, с. 7]. На нашу думку, така неоднотайність дослідників певною мірою пов'язана з нерозрізненням ознак та характеристик дискурсу, а також із відсутністю чіткого поділу ознак за групами.

Спираючись на модель В. Карасика [Карасик 2000], трактування конститутивних ознак О. Михайловою, І. Скрипак і Г. Кицак [Михайлова 1999; Скрипак 2008; Кицак 2011] та критично їх осмисливши, розглянемо суть таких найголовніших конститутивних, або системоутворювальних, ознак, як *мета, цінності, учасники комунікації, способи реалізації, стратегії, жанри, інтертекстуальність* та *хронотоп*.

Метою НД є здобування і передача нових фахових знань про об'єкт та предмет дослідження, його властивості, висвітлення певної наукової проблеми, ознайомлення з результатами дослідницької діяльності, висловлення позиції щодо певної наукової проблеми.

Цінності аналізованого дискурсу вбачаємо в таких ключових концептах, котрі вказують на пізнаваність світу та необхідність поширювати інформацію (істина, знання, дослідження). І. Колегаєва наголошує, що в науковій комунікації завдання адресата полягає у виокремленні денотатної структури тексту і його подальшої верифікації за шкалою *істинність / неістинність* [Колегаєва 1991, с. 34].

Учасники комунікації. Суб'єктами наукового спілкування є члени наукової спільноти, рівні між собою з огляду на те, що жоден із них не володіє істиною одноосібно, бо природа пізнавальної діяльності передбачає критичне ставлення до власних і чужих пошуків. Серед адресантів як учасників комунікації можна виокремити основних реципієнтів НД (вчених, зацікавлених певною проблематикою) та неосновних споживачів. На периферії дискурсу перебуває широкий загал, у потреби якого входить читання науково-популярної літератури, перегляд телепередач такого самого спрямування, а також дослідники-початківці і студенти [Карасик 2004, 276-277]. Учасниками спілкування в НД, на нашу думку, є дослідники, котрі діють у кількох іпостасях: учені-дослідники, вчені-педагоги, вчені-популяризатори, вчені-наставники тощо, яких називають агентами (В. Карасик). Широкий загал та студенти є клієнтами (В. Карасик), на яких спрямовані знання.

Мовознавці наголошують, що основні учасники розглядуваного дискурсу загалом мають однаковий статус, утім, вважаємо, що ступінь їхньої рівності залежить від жанру, у якому реалізується дискурс. Головні комуніканти НД – вчені, які репрезентують себе як дослідники, педагоги, експерти тощо. Паритетність учасників дискурсу значною мірою пов'язана зі статусно-рольовою характеристикою основного комуніканта – вченого. Переконані, що різний ступінь паритетності залежить від реалізації його іпостасі: вчений-дослідник, учений-педагог, учений-експерт, учений-популяризатор, учений-наставник. Як педагог, експерт, наставник усе ж таки вчений має вищий статус. Скажімо, стосовно жанру рецензії або підручника ступінь рівності учасників діалогу зменшується, оскільки роль автора вказаних жанрів змінюється: він оцінює роботу іншого дослідника, дає поради чи систематизує знання певної галузі. Вчений-дослідник та вчений-популяризатор

спілкується з адресатом (читачем, слухачем) на паритетних умовах. Отже, про паритетні стосунки комунікантів у НД міркують, беручи до уваги рівноправність щодо можливої участі в діалозі, обміну досвідом та думками. Звісно, автор монографії або статті комунікує з адресатом як рівний із рівним. Те саме стосується учасників конференцій, інших наукових заходів, під час яких вільно обмінюються думками.

Способом реалізації, слідом за О. Михайловою, вважаємо діалог, оскільки текст як репрезентант наукового дискурсу експліцитно й імпліцитно діалогічний [Михайлова 1999, с. 72]. Спираючись на радикальний аргументативізм французьких лінгвістів, А. Мигунов теж переконує, що будь-який дискурс містить експліцитний або імпліцитний діалог, реалізований за допомогою мовних одиниць, що натякають на присутність співрозмовника-опонента. До таких засобів мови зараховують аргументативні зв'язки (*але, навіть, принаймні*) та аргументативні оператори (*майже, навряд чи, усього лише*). Ті й ті відповідно до теорії поліфонії створюють ефект прихованого голосу опонента [Мигунов 2002]. Отже, діалогічність НД має специфічний характер, оскільки йдеться не просто про участь двох осіб у комунікації, а про звертання адресанта до ментального світу адресата, втягування його в процес дослідження, спонукання до певних когнітивних дій. Крім того, у НД передбачається взаємодія думок, ідей, підходів, концепцій, шкіл, що дає підстави казати і про полілог як ознаку НД. Перебіг указаної взаємодії апріорі можливий за активної участі представників науки з тотожними, дотичними або протилежними думками. О. Чалова розглядає діалогічність як «парасолькове» поняття, що охоплює адресатність (спрямування на адресата), авторизацію (присутність автора) та інтертекстуальність (взаємодія текстів) [Чалова 2017, с. 126]. Таким чином, семантика поняття *діалогічність* має розширений характер. Ми ж, дотримуючися поглядів Г. Кицак, Н. Мікульшиної, схильні розглядати інтертекстуальність як окрему конститутивну ознаку НД.

Стратегії НД, як зауважує С. Шепітько, зумовлені його завданнями. Серед них такі: визначення проблеми й виокремлення предмета дослідження; формування гіпотези та мети дослідження; обґрунтування вибору методів і джерельної бази дослідження;

розбудова теоретичної моделі предмета вивчення; обґрунтування практичної цінності результатів; виклад наукових спостережень; обговорення результатів дослідження; експертна оцінка дослідження; надання доступної для сприймання результатів форми [Шепітько 2010, с. 165]. І. Шпенюк вирізняє дві основні стратегії: інформативну та регулятивну, перша з яких охоплює сукупність мовленнєвих дій комуніканта, що спрямовані на надання об'єктивної інформації, інша – справляє вплив на адресата з метою змінити його поведінку [Шпенюк 2016, с. 133].

Різноманітність. Жанри є одиницею будь-якого дискурсу. Окремі наукові жанри вивчено Н. Доронкіною, О. Єрченко, Т. Яхонтовою (статті), С. Єлісеєвою (інтернет-конференції), І. Левчук (рецензії). Основні особливості жанрової організації сучасного НД в цілому стали предметом дослідження Т. Яхонтової [Яхонтова 2009]. Дослідження такого характеру удокладнюють специфіку НД, акцентують на певних його ознаках та увиразнюють особливості жанрів.

Жанрова парадигма охоплює як традиційні жанри дискурсу, так і новітні, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, дистанційного та комп'ютерно-опосередкованого навчання [Томахів 2015, с. 157], як ядрові, так і периферійні, і вміщує монографії, дисертації, статті, автореферати, матеріали наукових конференцій, тези доповідей, навчальну й довідкову літературу, анотації тощо. Стратифікацію жанрів НД здійснюють за комунікативними завданнями та ієрархічністю цілей.

Поділ же на первинні (ядрові), вторинні (периферійні) і суміжні жанри репрезентує науковий дискурс як розгалужену жанрову систему. Специфіку дискурсу визначають жанри, що гарантують доступ до нового знання як до їхнього першоджерела. Такими є первинні жанри (наукова стаття, монографія, дисертація, науковий звіт), кожен із яких відрізняється параметрами стосовно обсягу, мети, структури, субжанрів, тобто характеризується структурно-змістовими ознаками.

З огляду на здатність наукової статті швидко реагувати на наукові потреби, на наявність усіх ознак, притаманних досліджуваному дискурсу, багато науковців, зокрема І. Скрипак [Скрипак 2008], Т. Яхонтова [Яхонтова 2009] вважають її провідним жан-

ром. У межах жанру наукової статті залежно від обсягу і змісту дослідження виокремлюють кілька різновидів: дослідницька стаття, коротке повідомлення, стаття-відгук та стаття-відповідь, огляд. Найпоширенішою в НД є дослідницька стаття, у якій подають наукові результати спостереження з певної галузі. Коротке повідомлення являє собою невелику за обсягом статтю, де йдеться про результати, які потребують термінового оприлюднення. У статті-відгуку вміщено коментар спеціаліста стосовно наслідків дослідження, висвітлених у конкретній статті іншого автора. Стаття-відповідь надає можливість авторові право відповісти на зауваження чи критику фахівця. Оглядова стаття – стаття, у якій автор аналізує результати вивчення конкретної проблеми з певної галузі науки, вказуючи на позитивні та негативні моменти. Такі статті зазвичай пишуть відомі науковці, визнані фахівці, оцінюючи стан дослідження з актуальних питань окремого розділу науки.

Найавторитетнішим жанром НД є монографія. У ній на широкому матеріалі осмислено та узагальнено результати великого дослідження, де запропоновано власну концепцію розв'язання нагальної проблеми, зроблено значний внесок у розвиток науки.

Підготовлена для прилюдного захисту дисертація як на здобуття ступеня доктора філософії з певної галузі науки, так і на здобуття ступеня доктора наук, має на меті подати одержані результати фундаментального дослідження з детальним обговоренням.

Вторинними жанрами НД є огляд, доповідь, повідомлення, інструкція, лекція, а суміжними – реферат, тези, довідник, вишівський підручник, рецензія, відгук, анотація. М. Томахів називає і нові жанри – відеолекцію та відеопрезентацію [Томахів 2015].

Науковий огляд як актуальний вторинний жанр НД – тип наукового тексту, отриманий у результаті аналізу першоджерела і призначений для ознайомлення з реальним станом актуальних наукових проблем. Розрізняють аналітичний, реферативний та тематичний огляди. Перший із них містить критичну оцінку інформації, поданої в опублікованих матеріалах. Реферативний огляд – стислий виклад основних аспектів змісту першоджерел. Тематичний огляд формується на підставі аналізу первинних матеріалів, об'єднаних однією темою.

Аналітичний огляд створюють із метою орієнтування фахівців в інформаційному просторі з певної наукової проблеми та оцінювання стану вивчення цієї проблеми, виявлення тенденцій її розвитку й розв'язання [Блюменау 1989, с. 7]. Науково-аналітичний огляд – складний синтетичний різновид вторинного наукового тексту, оскільки вимагає від автора бути добре обізнаним у певній сфері науки, вміти вирізнити нове, не досліджене раніше, орієнтуючись на відоме в тій чи тій галузі знань, указати на недоліки та перспективу розглядуваного питання. Огляд, зроблений фахівцем високого рівня, дає змогу іншим науковцям зорієнтуватись у висвітлених проблемах, визначити ступінь необхідності в детальному ознайомленні з першоджерелом.

Із-поміж наукових текстів вирізняють тексти-констатації та тексти-міркування [Сурмін 2008, с. 5]. Перший із названих текстів містить результат ознайомлення з предметом думки, фіксує безсумнівність, категоричність висловленого, стверджує дійсність чого-небудь. У тексті-міркуванні, яким є оглядова стаття, кожна наступна думка впливає з попередньої, окремі з них ставлять під сумнів, дають їхню оцінку, висувають припущення [Берков 2004, с. 254].

Огляд пов'язаний із реальним первинним текстом, на який спирається автор. Кожен жанр передбачає деякі вимоги до форми і змісту тексту. Структура будь-якого наукового тексту залежить від мети, функції, жанру та суті розглядуваного питання. У найзагальнішому вигляді текст наукової праці передбачає три частини: постановочну, де визначено проблему, мету, завдання, предмет та методи дослідження; дослідницьку, у якій подано опис здійсненого дослідження і його результатів; заключну, де зроблено висновки й указано на перспективу [Сурмін 2008, с. 9].

Жанр огляду дуже схожий на коротку рецензію, проте основна його мета – не оцінювальна, як у рецензії, а орієнтувальна: кваліфіковано репрезентувати опубліковану працю. В цьому жанрі активно працював професор Ю. Карпенко, який часто робив огляди ономастичних праць різних жанрів – монографій, збірників, словників і посібників. Найбільше його оглядів стосується словників. В одному з них учений зауважує: *«Як бачимо, слов'янська ономастика так чи так виходить в епоху словників»* [Карпенко

2001, с. 102].

За способом презентації жанри досліджуваного дискурсу поділяють на писемні (монографія, дисертація, стаття, підручник, автореферат, тези, довідник тощо) та усні (лекція, пленарна доповідь, секційна доповідь, виступ на засіданні круглого столу, повідомлення).

Кожен жанр НД певним чином структурно та семантично організовано. Структурну організацію, семантико-синтаксичні параметри, функційно-стилістичні особливості, розвиток та культуру наукового тексту в українському мовознавстві ґрунтовно розглянуто в працях С. Єрмоленко, А. Коваль, Н. Непийводи, Г. Онуфрієнко, М. Пещак, О. Семенов, Ю. Сурміна. Останнім часом увагу дослідників привертають різні жанри наукової комунікації (О. Должич, Н. Доронкіна, С. Єлісеєва, О. Єрченко, І. Левчук, О. Михайлова, Я. Припишнюк, І. Скрипак, П. Токарева, В. Яхонтова). Переважно це основні жанри, у яких втілюється НД. Периферійні жанри порівняно рідко стають предметом вивчення.

Регламентованість. Наявність розгалуженого термінологічного апарату, дискурсивні формули, безособові конструкції, складні побудови, розповідь від 1 особи множини забезпечують регламентований характер різних жанрів наукового дискурсу. Дискурсивні формули як репрезентанти регламентованості, вербалізовані у вигляді кліше, виконують об'єднувальну функцію стосовно всіх представників наукового континууму і забезпечують порозуміння в стереотипних ситуаціях та необхідну максимальну точність під час дослідження.

Інтертекстуальність та авторитетність. НД відзначається високим ступенем інтертекстуальності – одним із виявів діалогічності. За В. Чернявською, науковий текст тісно пов'язаний зі створеними раніше текстами, фактично являє собою мікротекст, уміщений у макротекст наукової комунікації [Чернявская 1995, с. 1]. Будь-який текст є новою тканиною, зітканою з цитат, формул, ідіом, уривків культурних кодів тощо [Кремнева 2015, с. 148]. Це стосується практично кожного жанрового репрезентанта наукового дискурсу. «Ансамблевий» характер [Силантьев 1996] основних жанрів є визначальною ознакою досліджуваного дискурсу, що по-

яснюється інтеграцією в тексті-реципієнті авторського тексту та фрагментів текстів-джерел.

До засобів вираження взаємодії текстів уналежнюють цитування, переказування, узагальнення, коментування, ремінісценцію, констатацію, деривацію, примітки тощо. Інформацію, виражену за допомогою інтертекстуальних одиниць, поділяють на фактуальну, для якої пріоритетною функцією є передача чужої позиції стосовно певної наукової проблеми, та концептуальну, що містить оцінку чужої точки зору [Алексеева 2001]. В широкому розумінні взаємодію текстів трактують як діалогічність, зважаючи на те, що будь-яка наукова праця є розвитком уже дослідженого або його запереченням, полемікою між напрямками, підходами чи вченими [Гальперин 1981, с. 66].

Авторитетність, тісно пов'язана з інтертекстуальністю, – один зі складників комунікації в НД, що полягає в апеляції до авторитетних учених у певній галузі знань шляхом покликань на їхні думки або відсилання до їхнього наукового доробку.

Специфічним є **хронотоп** НД, що характеризується певними відмінностями, зумовленими типовими обставинами, за яких виявляється усний або писемний його різновид. Розрізняють хронотоп усного та писемного діалогу [Семенюк 2009, с. 179-180]. Для усного діалогу хронотоп – це кафедра, зал засідань, аудиторія, останнім часом – віртуальне мережеве середовище, для писемного – наукові видання в паперовому чи електронному вигляді. Отже, узагальненим хронотопом досліджуваного дискурсу є наукове середовище.

Розглянуті конститутивні ознаки якісно відрізняють науковий дискурс від інших типів інституційного дискурсу і зумовлені соціальним інститутом, у межах якого оприявнюються.

Таким чином, НД як інституційному типу спілкування притаманні універсальні (*об'єктивність, логічність і лінеарність, обґрунтованість*) та специфічні (*мета, цінності, учасники комунікації, способи реалізації, стратегії, жанри, інтертекстуальність, хронотоп*) ознаки, другі з яких відбивають його суть та особливості в контексті інших статусно-орієнтованих дискурсів. Інституційний дискурс, потрактовуваний як спілкування, у межах якого протиставляються типи, що відображають особливос-

ті відповідного соціального інституту [Карасик 2002, с. 278], не заперечує наявності індивідуального компонента. Повне усунення особистісного в НД перетворювало б комунікантів на манекенів [Человек институциональный 2005, с. 680]. Утім, взаємодія об'єктивного (інституційного) та суб'єктивного (особистісного) можлива до певної межі, вихід за яку може трактуватися як порушення норм, принципів і засад існування власне соціального інституту.

3.3.3. Базові категорії наукового дискурсу

Категорія в розумінні філософів – фундаментальне поняття, що відбиває суттєві властивості пізнаваних явищ. Професор О. Селіванова визначає її як інваріантну ознаку, що відтворює найбільш істотні особливості текстом та актуалізованих текстів [Селіванова 2008, с. 496]. І. Гальперін [Гальперин 1981] упорядкував та описав такі текстові категорії: інформативність, членованість, когезія, автосемантичність відрізків тексту, континуум, ретроспекція і проспекція, модальність, інтеграція, завершеність. Пізніше виокремили й інші категорії, зокрема референційність, антропоцентричність, інтерактивність, інтерсеміотичність (М. Брандес, Г. Ворожбитова, О. Селіванова). Неоднотайність дослідників щодо кількості та якості категорій насамперед пов'язана з відсутністю чіткого поділу на категорії і підкатегорії, неупорядкованістю їхньої ієрархії.

На основі розвідок учених (І. Гальперіна, Н. Зарубіної, В. Одинцова, О. Селіванової), Т. Єщенко визначає дві базові групи текстових категорій: структурні та змістові [Єщенко 2011, с. 138]. Структурні категорії відбивають ознаки текстової структури. До них уналежнено зв'язність, цілісність, інтеграцію, прогресію, стагнацію, членованість. Змістові категорії віддзеркалюють особливості тексту в плані змісту. Такими є інформативність, аргументативність, антропоцентричність, референційність, інтертекстуальність. Очевидно, можливо вирізнити ще й третю групу, до складу якої входять категорії, у яких поєднано специфіку структури та змісту тексту (континуум, зв'язність), з огляду на що її кваліфікуємо як структурно-змістову.

Наразі маємо констатувати, що українські мовознавці виокремлюють та описують такі категорії НД: авторизація / авторство (О. Гніздечко, І. Синиця), аргументативність (Н. Доронкіна), етикетизація (О. Ільченко), модальність (В. Коваленко), емотивність (О. Попова) тощо. Ми зосередимо увагу на тих категоріях НД, що стосуються його змісту, зокрема це аргументативність, адресантність, адресатність, інтертекстуальність та інтердискурсивність як надважливі категорії, котрі маніфестують специфіку антропоцентричності НД та ілюструють **другий етап** дослідження специфіки ЕМО українського вченого-мовознавця у виявах категорійних пріоритетів його дискурсивних реалізацій.

3.3.3.1. Категорія аргументативності

Феномен аргументації опрацьовують А. Баранов, А. Белова, І. Гавришина, В. Дем'янков, О. Івін, Г. Рузавін, Л. Ряполова, Т. Скуратовська та ін. Аргументацію як стратегію вивчають у політичному (Л. Алексенко, О. Афанасьєва, М. Гулей, Л. Завальська, О. Паршина), публіцистичному (М. Богачова), релігійному (А. Салахова, М. Смирнова), юридичному (Н. Коваль, В. Круківський та О. Круківська, Т. Скуратовська), спонукальному (Л. Ряполова), конфліктному (О. Фадєєва), маніпулятивному (І. Шкіцька) дискурсах. У широкому розумінні комунікацію, де затребувана аргументація, кваліфікують як аргументативний дискурс (К. Бесєдіна, С. Гладь та С. Чугу, І. Качесова, О. Куликова, Н. Мальковська, І. Пірог та ін.), при цьому матеріалом його дослідження слугує як окремий жанр, так і їхня сукупність. Зважаючи на основну стратегію – переконання, на специфіку спілкування, «прагнення внесення змін у модель адресата» (Н. Доронкіна), основними різновидами аргументативного дискурсу вважають політичний, рекламний, юридичний, академічний, побутовий, діловий. Аргументацію в НД вивчено досить фрагментарно: Н. Доронкіна (англомовні науково-технічні статті), С. Дашкова (науково-навчальний текст французької та російської мов). Н. Доронкіна, наприклад, аргументативність тлумачить як надбудову над текстовими категоріями першого порядку (цілісність, зв'язність, інформативність, інтертекстуальність, модальність тощо),

як доказовість, забезпечувану висуненням тези і поданням аргументів для підтвердження її істинності [Доронкіна 2012], з чого випливає її актуальність для НД, в якому аргументивна комунікація відіграє надважливу роль.

Обґрунтування істинності тверджень – необхідний складник досліджуваного дискурсу. Репрезентація ідеї вченого обов'язково підлягає аргументуванню. Теорію аргументації потрактовують як інтегральну галузь, що враховує дані логіки, психології, лінгвістики, філософії, соціології та інших наук [Баранов 1990]. Покликання на авторитетних учених є аргументацією вихідної авторської позиції [Шевченко 2014, с. 281], приклади, кількісні дані, формули, схеми, таблиці унаочнюють результати дослідження.

Структурна модель аргументації містить тезу та власне аргументи. Тезу визначають як головну думку або згусток думок (стисле, лаконічне вираження роздумів суб'єкта з приводу обраних питань), що розгортається суб'єктом у процесі спілкування з аудиторією [Сагач 2000, с. 101]. За Г. Почепцовим, аргументація – соціальна, інтелектуальна і вербальна активність, що слугує для доведення або спростування думки, яка складається з низки висловлювань і спрямована на отримання схвалення від аудиторії [Почепцов 1999, с. 33]. Аргументація як засіб впливу адресанта на погляди та поведінку адресата передбачає схилення його до прийняття тези шляхом підтвердження її обґрунтуванням. Головне завдання адресанта – вплив на інтелект адресата. Завдання адресата – увібрати надану інформацію, осмислити її, проектуючи на себе.

Вербальними індикаторами аргументування є інтертекстуальні одиниці, вставні слова та словосполучення, зокрема на позначення джерела інформації (*на думку..., як зауважує...*), послідовності викладу думок і зв'язку їх між собою (*по-перше, по-друге, з одного боку, наприклад, таким чином*), а також парцельовані конструкції на чолі з підрядним сполучником *бо*. Наведемо приклади їхнього функціонування в науковолінгвістичному дискурсі (НЛД) досліджуваних ЕМО учених-мовознавців як взірцевих носіїв високої мовленнєвої культури. Напр.: *Для національного періоду, на думку Г. В. Степанова, типовими є відношення між діалектами та єдиною літературною мовою, для*

донаціонального – відношення між територіальним діалектами (Ю. Карпенко); Вищенаведена комбінація позначає поняття «словотвірна модель». **Наприклад**, відіменникові деривати з формантом -к(а) гумка, жителька, кашка, хатка становитимуть одну словотвірну модель на підставі спільності їх частини-номовного значення та форманта, хоч належать до різних словотвірних типів (О. Бондар); В гідронімії, з **одного боку**, часто доводиться оперувати великими територіями, на яких між картографованими опорними точками розташовується чимало різноманітних назв, що не картографуються; з другого боку, пов'язаними, введеними в єдиний гідронімний ареальний контекст виявляються не просто назви відділених у просторі денотатів, а ... лексеми, що на синхронному зрізі можуть бути компонентами різних мовних систем (П. Гриценко); Вона (мова – А. Р.) не є чимось зовнішнім, привнесеним, і коли її проголошують тільки знаряддям спілкування, таким собі механічним засобом у сфері комунікативної прагматики, вона зазнає спотворення. **Бо** ж знаряддя можна позичити в інших, як позичають, наприклад, нові технічні засоби для осучаснення виробництва (С. Єрмоленко).

Адресант висуває аргументи на користь своєї наукової ідеї, а адресат, проаналізувавши їх, мусить прийняти або відхилити. Адресант зацікавлений у тому, щоб адресат погодився із запропонованими аргументами. У писемній формі дискурсу важко оцінити ступінь ефективності аргументації, бо відсутня безпосередня реакція адресата. Втім, для досягнення мети вчений використовує цілий арсенал вербальних та квантитативних засобів, що забезпечують адекватне сприймання поданої інформації, що детально будуть розглянуті в п'ятому розділі в межах аргументативної КС. Аргументація в НД – певний превентивний спосіб, основним завданням якого є зняття протиріч до їх виникнення, засіб досягнення консенсусу.

3.3.3.2. Категорія адресантності

Категорію адресантності висвітлюють як образ автора (І. Колегаєва), авторизацію (О. Гніздечко), авторство / адресантність (І. Синиця), категорію антропоцентричності (Т. Єщенко,

О. Селіванова). Адресантність – це категорія, яка тісно пов’язана з формуванням змісту створюваного дискурсу. І. Колегаєва визначає такі риси типологічної моделі образу автора в науковому тексті: автентичність фігури автора, який не може передоручити розповідь, ховатися за будь-якою маскою, повністю завуалювати авторське «я»; відверта заявленість фігури адресанта, що оприявнюється на рівні цілого тексту та маніфестується його комунікативною неоднорідністю; відособленість адресанта від повідомлення, що виявляється в тексті як об’єкті, з яким автор може виконувати певні дії – обговорювати його, зіставляти з іншими текстами [Колегаєва 1991, с. 49].

У розумінні О. Гніздечко розглядувана категорія – це інтеграційна прагмасемантична категорія, що об’єктивує комунікативно-прагматичний, метакомунікативний та оцінний компоненти смислу й ідентифікує автора як МО та суб’єкт пізнання. Її основу авторка вбачає в опозиції мовлення за параметрами “своє” / “чуже”. Складна мовленнєва взаємодія автора і метаавтора (опонента / пропонента основного суб’єкта мовлення) відбувається на тлі віддаленого в часі та просторі діалогу автора і читача [Гніздечко 2005, с. 7]. Авторизація, за дослідницею, має два типи: категорично-стверджувальний та некатегорично-стверджувальний [Гніздечко 2005, с. 10-13]. У межах першого типу вона вирізняє немарковану (відбиває модальність дійсності як один із різновидів об’єктивної модальності та не має спеціальних показників вираження), переконувальну (утверджує вірогідність повідомлюваного за допомогою лексем із семантикою переконання, модальних слів, стилістичних засобів: риторичних запитань, інверсії тощо) та безальтернативну авторизацію (відсутність сумніву щодо вірогідності повідомлюваного, засобами вираження якої є асертиви із запереченням на початку, прикметники і прислівники зі значенням обмежувальної одиничності, ступеньовані прикметники та прислівники). У межах другого типу виокремлено наближену (лексеми із семою приблизності, літота), ймовірнісну (модальні слова із семантикою сумніву, предикати модусу зі значенням гіпотетичності та прогнозування тощо), некатегорично-референтну (як типізований спосіб передачі наукового знання за допомогою звернення суб’єкта мовлення до результатів чужої

пізнавальної діяльності шляхом використання вставних модальних зворотів) авторизацію.

I. Синиця розрізняє кілька типів авторства залежно від способів та засобів його вираження: експліцитний (автор прямо заявляє свою присутність у тексті, вступаючи в полеміку; фіксується максимальний ступінь егоцентричного потенціалу суб'єктивного у висловлюванні), імпліцитний (егоцентричні можливості нейтралізуються, автор неявно присутній, у тексті він реалізується пасивно, ніби ховаючись за фактичним матеріалом), нейтральний (автор ототожнює себе з адресатом, мислиться узагальнено) [Синиця 2007, с. 157-160], що вказують на ступінь індивідуальності способу мислення, розуміння ролі під час передавання наукової інформації. В. Хімік, урахувавши різні категорійні засоби вираження, виокремлює такі різновиди адресантності: абсолютний, інклюзивний, ритуальний, експресивний. Зважаючи на соціально нормовану самопрезентацію автора наукового тексту, мовознавець трактує його як ритуальний варіант [Хімік 1991, с. 26], фактично пов'язуючи адресантність із типом дискурсу за соціолінгвістичним критерієм, на відміну від I. Синиці, яка мотивує вибір способу репрезентації автора усвідомленням його ролі під час передавання знань. Розглядувана категорія, на думку Т. Єщенко, є компонентом категорії антропоцентричності, що являє собою сукупність здібностей і властивостей людини, зумовлюючи створення та сприймання нею текстів [Єщенко 2011, с. 138], із чим, звісно, ми погоджуємося.

Адресант у НД значною мірою експлікований за допомогою займенникових слів, зокрема займенникових іменників та прикметників, прислівників (*я, ми, наш, мій, по-нашому, по-моєму*). Категорія адресантності в НЛД, на нашу думку, репрезентована кількома типами адресантів, що формуються на основі двох критеріїв – формального (залежно від засобів вираження) та змістового (залежно від їхньої контекстуальної семантики). До них ми уналежнюємо індивідуалізований експлікований, індивідуалізований імплікований, узагальнений типи адресанта.

Індивідуалізований експлікований тип адресанта представлений завдяки вираженню автора займенниковим іменником *я* або дієслівною формою 1 особи однини. Я-спілкування в

досліджуваному дискурсі ЕМО вчених-мовознавців спостерігається досить рідко, напр.: *Аж ніяк не хочу принизити визначних досягнень української (і світової) фонетики, вагомості й високої результативності вивчення звуків* (Ю. Карпенко); ... *необхідне створення надійних правових підвалин для розвитку української мови, про що вже мені доводилося наголошувати на виступі за круглим столом...* (О. Бондар); *Розумію, що на Східній Україні українська міська діалектологія навряд чи можлива, хіба що в соціолінгвістичному аспекті* (О. Бондар).

Індивідуалізований імплікований тип виражається за допомогою займенникового іменника ми або дієслова у формі 1 особи множини, які містять сему я-автор, напр.: *Розглянемо основні лінії формального вирівнювання слова у зв'язку з формуванням лексичного ареального протиставлення, з'ясуванням закономірностей лексичної диференціації говірок та змінності однієї форми іншою ... у лінгвальному просторі* (П. Гриценко); *На відміну від реального часу, такий час ми називатимемо операціональним* (О. Бондар); *Ми вже говорили, що «крилатість» – ознака слова, думки, характерна ознака пісні...* (С. Єрмоленко); *Нам видається доцільнішим розрізняти їх із предикатами стану...* (О. Бондар); *Із власного досвіду ми знаємо, що і спілкуватися японцям зі східними слов'янами набагато легше, ніж з американцями чи французами...* (О. Бондар). Названий тип адресанта можна ідентифікувати, залучаючи контекст та відомості біографічного характеру, зокрема в останньому випадку його кваліфікації сприяє знання про тривалий час перебування професора О. Бондаря в Японії. Таке спілкування в НЛД репрезентовано частіше від попереднього.

Узагальнений тип реалізовано шляхом використання займенника ми або дієслівної форми 1 особи множини без нього і містить сему я + ще хтось, напр.: *Ми займемося аналізом системи українських звуків та інших її сегментних і суперсегментних одиниць, які були названі вище* (Ю. Карпенко); *Японський студент або опускає займенник першої особи, або говорить «Я за схваленням групи...», або якщо і говорить іноді просто «Я», то воно все одно має на увазі «за схваленням групи». Звичайно, для нас це, принаймні, дивно* (О. Бондар), де нас означає українців.

Основним способом вираження особи адресанта є слово *ми* в різних відмінкових формах у двоскладних реченнях або дієслово у формі 1 особи множини в односкладних означено-особових реченнях, у яких реалізується узагальнений тип адресанта. Займенникове слово *ми* все ж частіше відсутнє, а семантику 1 особи множини реалізує дієслово. Детальніше зупинимося саме на такій формі вияву адресантності.

Про домінування форми *ми* на позначення автора у всіх її семантичних варіантах ще в часи формування норм наукового стилю зауважує І. Синиця [Синиця 2007 б, с. 123-124]. Кількісні підрахунки, здійснені нею, певною мірою корелюють із нашими спостереженнями щодо активного використання дієслівних форм 1 особи множини в українському науковому дискурсі. Семантичний діапазон указаних дієслівних форм доволі широкий, як і контекстуальні вияви займенникового слова *ми*. Адресант, використовуючи дієслова 1 особи множини, репрезентує себе в кількох різновидах: автор / співавтор; читач / слухач; людина; українець; науковець; учитель, що дає підстави кваліфікувати такого адресанта як *узагальненого*, крім випадків, коли семантика дієслова в певному контексті стосується самого автора (див. *індивідуалізований імплікований тип*).

Простежимо, як функціують згадані форми на прикладі монографії С. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» [Єрмоленко 2007]. До використання особових займенникових слів дослідниця вдається вкрай рідко: у тексті обсягом 421 сторінка зафіксовано всього 14 % таких випадків. Більше ніж у шість разів переважають конструкції без координації дієслова із займенниковим словом *ми* (86 %), що свідчить про акцентування не на персоні автора, хоч і узагальненого, а на реальній дійсності, а також про усвідомлення своєї ролі як ретранслятора інформації. Індивідуалізований імплікований тип адресанта у С. Єрмоленко як автора реалізується за допомогою дієслівних форм 1 особи множини дійсного або наказового способу із семантикою міркування, мовлення, підкреслення, дотику, серед яких найуживанішими є стійка сполука *звертаємо увагу* (21 %) та лексема *зауважуємо* (18 %). Ці мовні індикатори уможливають наголошування особливо важливих моментів. Наприклад: *Принагідно звернемо*

*увагу на зворот «полум'ям займається від слів тих» (С. Єрмоленко). Середню частотність мають слова та вислови констатуємо, натрапляємо, наведемо приклад, читаємо (у середньому по 6 %). Разом високочастотні та середньочастотні одиниці становлять майже 63 %. Більшість зафіксованих дієслів ужито по 1 разу (наголосимо, пов'язуємо, вважаємо, гортаємо, торкаємося, осмислюємо, фіксуємо, кажемо, маємо застерегти, використуємо, розглядаємо, ставимо за мету – по 2,6 %, що в сукупності становить майже 37 %). Названі дієслова фактично вказують на особу автора, напр.: *Як читання, так і написання числівників, позначених цифрами, пов'язане з труднощами їх відмінювання, на що звертаємо особливу увагу* (С. Єрмоленко); *Насамперед наголосимо, що зміст поняття рідна мова обтяжений емоційною конотацією ...* (С. Єрмоленко), де можлива синонімічна заміна головного члена речення формою 1 особи однини, котра вказує на адресанта.*

Узагальнений тип адресанта здатен реалізуватися в кількох варіантах: *я + співавтор, я + читач / слухач, я + науковці, я + українці, я + люди, я + учителі*. Згадані лексеми і вислови можуть позначати виконавця дії як співавтора, коли йдеться про авторський колектив, до складу якого входить адресант. Наведемо приклад реалізації узагальненого адресанта: *Наступний розділ «Лексикологія» знайомить учнів із поняттями неологізмів, архаїзмів, історизмів, запозичених слів і власне української лексики, просторічних слів, діалектної лексики, жаргонізмів, офіційно-ділової лексики. Зважаючи на складність цього матеріалу, звертаємо увагу на упізнаваність лексичних одиниць у різних текстах, тобто даємо лише найзагальніше уявлення про зазначені розряди лексики* (С. Єрмоленко). У поданому висловлюванні можна підставити займенникове слово 1 особи множини, що відповідатиме суті «я та співавтори». Зауважимо, що узагальнений тип адресанта (я + співавтор) функціонує в тих параграфах зазначеної монографії, у яких представлено аналіз підручників і від імені співавторки – В. Сичової.

Узагальнений тип адресанта втілюється також тоді, коли розглядувані дієслівні форми в контексті реалізують семантику «я і читач». Для вираження вказаної семантики автор уживає ді-

є слова теперішнього, рідше – майбутнього часів дійсного (*згадуємо, порівнюємо, читаємо* та ін.) і наказового способів із пануванням останніх (*перечитаймо, зважмо, повернімося* тощо). З огляду на специфіку НД пряме звертання до адресата тут не прийнятне, але він має «свої, приховані засоби адресації. Переважно це апелювання до спільної когнітивної бази, тобто до знань читача» [Баландіна 2011, с. 127]. Адресант спільно з адресатом (читачем/слухачем) виконує певну дію. Для виконання цієї дії адресант залучає слова тих лексико-семантичних груп, що апелюють до розуму адресата, спонукають його мислити разом із ним (*удумайтесь, порівняйтемо*), активізує пам'ять, зорові і слухові рецептори (*нагадаймо, бачимо, читаємо, прислухайтесь*), що, до речі, у нейролінгвістичному програмуванні вважається активним засобом впливу [Ковалевська 2008 б], напр.: ***Вслухайтесь, вдумайтесь у народнописанне слово*** (С. Єрмоленко). Як атрактори уваги функціують вислови *звернімо / звернемо увагу*, напр.: ***Звернімо увагу на характерне «оречевлювання» дій у колісковій пісні: «носить спання в рукавиці»*** (С. Єрмоленко). Найбільш типовими для вираження категорії адресантності є такі слова та вислови: *згадувати* (зафіксовано 20 грамам та споріднених слів – *нагадувати, пригадувати*), *звертати увагу* (8). Наприклад: ***Згадаймо українську народну приказку: сидить тихо, як миша; причаївся, як миша*** (С. Єрмоленко). За допомогою зафіксованих слів та висловів автор має змогу апелювати до пам'яті адресата й спонукає його до мисленневих операцій.

Адресантом може виступати не тільки читач, а й слухач. У записі циклу радіопередач про мову творів Тараса Шевченка, Лесі Українки та Ліни Костенко актуальними для вираження категорії адресантності виявляються слова *чуємо, послухаймо, прислухайтесь*, що, знов-таки, з позицій НЛП, максималізує увагу потенційного слухача, активуючи аудіальний канал через наведені нейролінгвістичні предикати [Ковалевська 2014], напр.: ***Вслухайтесь, який це глибокий філософський образ: слово без коріння покотиться, втече*** (С. Єрмоленко). Викиристання слів лексико-семантичної групи із семантикою слухання зумовлене усною формою подання інформації (радіотрансляція), на відміну від використання їх у писемній формі дискурсу із семантикою

«Я + читач», де лексему вслухатись ужито не як пропозицію послухати, а як пропозицію прочитати. Реалізація семантики «Я + читач» слугує доказом існування діалогічних відношень, відбитих у просторі НД. Завдяки такій номінації автор підтверджує комунікативну спрямованість створюваного ним дискурсу [Синица 2007 б, с. 119].

У НД адресант – це науковець, який займається дослідженням у певній галузі знань. Різновид адресанта як науковця, тобто адресант і науковці, експліковано дієслівними формами теперішнього й майбутнього часів дійсного та наказового способів (*знайдемо, бачимо, пізнаємо, вживаємо, хочемо бачити*), напр.: ... *кажемо про сучасну літературну мову як про мовну практику останніх 10-15 років* (С. Єрмоленко). С. Єрмоленко доволі часто виступає в ролі адресанта-науковця. В межах указанного різновиду можливе розрізнення науковців з огляду на їхній фах, що впливає з відповідного контексту: чи то стосується всіх науковців, чи тих, для кого об'єктом дослідження є філологія в цілому чи мовознавство зокрема, напр.: *Коли вживаємо вислів «розвиток літературної мови», хочемо бачити, відчувати не тільки рух певних груп лексики, фіксувати не лише появу нових суфіксів, префіксів, помічати не лише зміну функцій, семантики граматичних форм; Спостерігаючи за пісенними варіантами, бачимо, як фольклорна норма усталює лексичні, граматичні варіанти, що служать основою варіювання літературних норм, основою відмінювання стилістично забарвлених одиниць* (С. Єрмоленко).

Адресант може репрезентувати себе як члена суспільства. Тоді він, об'єднавшись з іншими людьми, говорить від свого та їхнього імені, адже в такому разі йдеться про те, що властиве будь-якій людині. На позначення спільних дій адресанта і людей в цілому використано дієслова теперішнього часу дійсного способу, що переважно функціують на позначення мислення, почуття, мовлення: *знати, мислити, розуміти, відчувати, любити, плекати, кохатися* (у чомусь), *говорити, одержувати, використовувати*. У висловлюваннях із названими словами дія стосується людей незалежно від етнічної належності, зокрема й українців, оскільки йдеться про близьке, відоме, зрозуміле кожному (певна інформація, якою володіють усі; любов до чогось тощо), напр.:

Адже любимо те, що добре знаємо, розуміємо (С. Єрмоленко). Це своєрідна констатація фактів, що може набувати афористичного звучання.

Значимо, що інколи розмежувати різновиди адресанта (адресант та люди», «адресант і українці») досить важко. У зв'язку з цим акцентуємо на певній умовності опозиції *людина – українець*. Врахувавши сказане, все ж спробуємо виокремити різновид адресата, потрактованого як такий, що асоціює себе з українцями, мислить, як вони, і вболіває за долю країни. Дієслова переважно мають форму теперішнього часу дійсного способу (*потребуємо, сприймаємо, чуємо, згадуємо, усвідомлюємо, звертаємося*), рідше – наказового способу (*вдумайтесь, гляньмо, спробуймо почитати*) і відповідно до контексту позначають адресанта й українців. Комунікативні ситуації, у яких реалізується різновид «адресант та українці», стосуються майбутнього країни, усвідомлення себе нації, напр.: *Сьогодні замість народницької **потребуємо** формування державницької, українознавчої свідомості; Повертаючись до історії, **мусимо** ще раз усвідомити, як тяжко й довго йшла українська мова до того, щоб стаи мовою Святого письма, зверненням до українського народу його ж рідним словом; хоч немає вже й окремого рядка в паспорті про національність, але **усвідомлюємо**, що належимо до народу з тисячолітньою історією, унікальними мовними джерелами, що ввібрали в себе знаки культури, звичаїв, особливості природи – місця на землі, де живуть українці* (С. Єрмоленко), а також пов'язані з багатющою фольклорною та літературною спадщиною, напр.: *... коли **чуємо** зачин, усталену, типову формулу **десь тут була**, відразу **згадуємо** і подоляночку, і всіх тих пісенних персонажів, що зберігаються в пам'яті народної обрядової пісні; Очевидно, не випадково **вживаємо** словосполучення **відбилосся в пам'яті, закарбувалося в пам'яті**; З конкретних умов життя поетового, з побутової ситуації виник твір, таким був контекст, у якому народився вислів «Ну що б, здавалося, слова». Його часто **використовуємо** в публіцистичних текстах, коли треба наголосити на значенні мови в житті та історичній долі народу; До цих Шевченкових рядків **звертаємося** часто, наголошуючи на духовній цінності рідного слова... (С. Єрмоленко).*

Ототожнюючи себе в певних ситуаціях з учителями, мовознавиця використовує дієслова *пояснювати, вивчати, розмірковувати*, які зафіксовано тільки по 1 разу, напр.: **Вивчаємо** прислівник – і **розмірковуємо** про дружбу, тому що *вправи, які треба виконати, стосуються теми вибору друзів, компанії, в якій добре почувається підліток* (С. Єрмоленко). Для НД цей різновид адресанта є малопродуктивним, оскільки активованість його спостерігаємо лише в кількох параграфах розділу розглядуваної монографії [Єрмоленко 2007], що має назву «Українознавчі орієнтири мовної освіти» і який скеровано в основному до вчителів. Наведене уможливило встановлення постійної диференційної семантичної ознаки займенникового слова **ми** – адресанта та змінної – адресата. В одній формі актуалізовано двох учасників комунікації: адресанта й адресата [Синица 2007 б, с. 116-117]. «Ми-спілкування» демонструє не лише авторську скромність, а й спонукає до спільної ментальної дії.

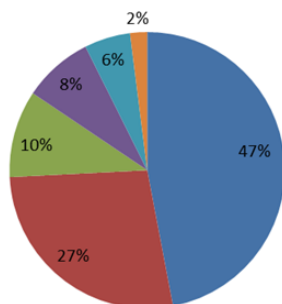
Таким чином, семантичний діапазон дієслівних форм на позначення адресанта охоплює шість варіантів. За кількістю вживань відповідних форм панує *ми колективне* (73 %), куди входить адресант та адресат. Лише 27 % випадків позначають суто адресанта. Найчастотнішими одиницями, що виражають семантику 1 ос. одн., є такі: *згадуємо, зауважмо, звернімо увагу, знаходимо, знаємо, спостерігаємо*, завдяки яким адресант-учений спонукає адресата мислити разом із ним, зупинятися на важливому й окремих деталях та стверджує відоме обом.

Авторам наукових текстів зазвичай радять замінювати займенник *я*, пояснюючи це тим, що авторське *я* відходить на другий план і заміняється *ми* для того, щоб залучити читача до участі в міркуваннях і краще відбити авторську позицію [Мацюк, Станкевич 2005; Галузинська, Науменко, Колосюк 2008]. Проте деякі науковці вважають, що потрібно дотримуватися «золотої середини». Відомий канадський учений-фізіолог ХХ ст., автор 39 книг та більше ніж 1700 статей Ганс Сельє в книзі про те, як стати вченим, писав, що все залежить від того, як часто говорять чи пишуть «я» і у зв'язку з чим [Сельє 1987, с. 329-336]. Він спілкувався з читачем (образ вигаданого учня та друга Джона, який у майбутньому повинен уникнути помилок автора і стати великим

ученим) від першої особи однини, висвітлюючи певні проблеми науки на прикладі свого життя.

Семантичний діапазон дієслів 1 ос. мн.

■ Адресант + (читач / слухач) ■ Адресант-автор / співавтор ■ Адресант + українці
■ Адресант + люди ■ Адресант + науковці ■ Адресант + учителі

Отже, категорія адресантності в НЛД реалізується двома способами: експліцитно (займенник *я*, дієслова 1 ос. одн., слова *по-моєму, мій*) та імпліцитно (займенник *ми*, дієслова 1 ос. мн., *наш, по-нашому*). На основі способів вираження адресанта та контекстуальної семантики дієслів виокремлено такі типи адресантності: індивідуалізований експлікований, індивідуалізований імплікований, узагальнений. Найширше репрезентовано індивідуалізований імплікований та узагальнений тип адресанта, що зумовлено різновидом інституційного спілкування, можливістю активно залучати адресата до міркування, національними мовними стереотипами.

3.3.3.3. Категорія адресатності

Категорія адресатності є складником категорії антропоцентричності, опозитом адресантності. Позиція адресата, як зауважує О. Селіванова, «вбудована в макрознак тексту відповідно до задуму, інтенцій автора, його концепцій адресованості» [Селіванова 2004, с. 231].

Адресатів як реальних одержувачів інформації Т. Єщенко

поділяє на п'ять груп залежно від кількох критеріїв: за характером адресованості: прямі адресати (читачі, слухачі), непрямі адресати (які мають доступ до інформації, але не є актантами ситуації), ретранслятори (передавачі та витлумачувачі інформації); за соціально-типологічним критерієм: національні та позанаціональні адресати; за критерієм професійності: професіонали та непрофесіонали; за ступенем обізнаності: епіфани та профани; за співвіднесеністю з дійсністю: реальні та текстові адресати [Єщенко 2011, с. 141]. Відповідно до поданої класифікації адресатів визначимо реципієнта НД. Це прямі, національні (або позанаціональні адресати, якщо йдеться про працю, видрукувану за кордоном, чи доповідь, виголошену за межами України), професіонали, епіфани, реальні адресати.

І. Колесникова доповнює поділ адресатів на професіоналів та непрофесіоналів за рівнями їхньої фахової компетенції: високий, середній, достатній та нульовий [Колесникова 2009, с. 116]. Компетентність передбачає пасивне володіння комунікативною нормою наукового спілкування та активне володіння логіко-поняттєвим апаратом [Колегаєва 1991, с. 39], що означає: основна функція адресата полягає в активному залученні власного інтелекту.

М. Венгринюк розрізняє три типи адресатів, що одночасно можуть співіснувати в тексті: фіктивний, гіпотетичний та реальний [Венгринюк 2006, с. 139]. Цієї ж думки дотримується О. Шутова, яка досліджує науково-популярний дискурс [Шутова 2013, с. 315] і вважає, що фіктивний адресат – спеціально створений автором художній образ для обговорення складних моментів (напр., автор «Занимательной орфографии» М. Панов розмовляє зі своїм сусідом), гіпотетичний адресат – читач, на якого розрахований твір, а реальний адресат – той, хто читає видання. Відмінності між типами адресатів узалежені від позиції, оскільки фіктивний адресат перебуває всередині жанру твору, а гіпотетичний і реальний – за його межами як внутрішній і зовнішній різновиди. При цьому фіктивний адресат може бути експлікованим, гіпотетичний – імплікованим, фіктивний може бути персоніфікованим, гіпотетичний – тільки деперсоніфікованим.

І. Колегаєва пропонує брати до уваги риси типологічної мо-

делі образу читача в науковому тесті [Колегаєва 1991, с. 50-51]. Дослідниця звертає увагу на кілька моментів. По-перше, образ читача формується одноступінчато, без розмежування реального та нереального адресата; по-друге, фігура адресата менш експліцитна, ніж фігура адресанта, проте їх наявність взаємозумовлювальна і взаємодоповнювальна, оскільки наявність першої – логічний наслідок наявності другої; по-третє, якісні параметри образу читача характеризують очікуваний обсяг його загальнокультурної та дисциплінарної ерудиції, зокрема йдеться про здатність читача декодувати іншомовне цитування. О. Воробйова [Воробьева 1993] з опертям на розщеплення адресата художнього тексту виокремлює реального (емпіричного) читача, гіпотетичного читача як модель ідеального адресата, текстового читача у двох варіантах: образ ідеального читача та образ фіктивного читача.

Адресат у НД тісно пов'язаний з адресантом. Зважаючи на різновиди адресанта в межах узагальненого імплікованого типу, робимо припущення щодо вичленування адресата. Розрізняємо два основних їхніх типи: реальний та потенційний. **Реального адресата** витлумачуємо як конкретного дослідника, з яким адресант дискутує або наукові погляди якого приймає. Експліцитними засобами вираження такого адресата на лексико-семантичному рівні є оніми, напр.: **В. М. Русанівський** *зазначає, що поштовхом семантичних змін є «суперечності, які виникають у системі через невідповідність між значенням слова ... і значимістю...* (П. Гриценко); *Інші аргументи* **Н. І. Тоцької** *так чи інакше вже розглядались вище або не дуже стосуються справи* (Ю. Карпенко), апелятиви, напр.: **Мовознавці** *вже давно відзначають дуальний характер терміна граматики як відповідного розділу лінгвістики і як мовного механізму* (О. Бондар), їхнє поєднання, напр.: *Про фізичну акустику... це в 1906 р. мріяв відомий фонетист* **О. І. Томсон**, *засновник Лабораторії експериментальної фонетики в Одеському університеті* (Ю. Карпенко); *Переважає більшість провідних вчених* (**Ф. Мейнеке, К. Дойч, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Геллнер, С. Дністрянський, В. Липинський, С. Шелухін та ін.**) *розуміють націю як політизований етнос* (О. Бондар). Названа таким чином особистість постає як реальний адресат у

комунікативному процесі. У ситуації, коли адресант є водночас і адресатом, теж представлено реального адресата. Цей різновид реального адресата реалізується за допомогою питально-відповідного комплексу: автор сам ставить запитання і відповідає на нього, напр.: **Чи** коректно в такому разі говорити просто про вплив однієї мови на іншу? Так, коректно, але тільки з погляду структурної лінгвістики... (О. Бондар).

Потенційним адресатом є читач / слухач. До експліцитних показників присутності адресата уналежнюємо займенниковий іменник *ви*, що зрідка функціонує в НЛД, напр.: *І не дивуйтеся, якщо ви побачите на вулиці підлітків або молодих дівчат з декількома сумочками різних модних брендів на плечах...* (О. Бондар); **Ви**, можливо, запитаєте, чому японцям не називати речі своїми іменами і просто говорити «Ні»? (О. Бондар); *Якщо ви не підготовлені в етнокультурному аспекті, то можете сприйняти таке спілкування як ошуканство* (О. Бондар); **Перевірте** себе, чи перебуваєте **ви** в одному мовному просторі з Ліною Костенко (С. Єрмоленко); **Як же ви**, філологи, можете цьому протистояти? (П. Гриценко). Це може бути імперативна дієслівна форма 2 особи множини, напр.: **Пам'ятайте**, якщо японець, начебто запрошуючи вас, точно не обумовив час і місце, це не запрошення, а проста люб'язність (О. Бондар). У НЛД О. Бондаря та С. Єрмоленко найширше репрезентовано присутність потенційного адресата.

Поштовхом для активізації адресата може бути авторська вказівка – *дивись, порівняйте* тощо. В досліджуваному дискурсі можливе відсилання до праць, марковане словами у скороченому вигляді: *напр., див., див. напр., див. про..., див. їх перелік, див. про це, див. детальніше, пор.*, що розташовані перед посиланням або разом із ним у квадратних дужках або в основному реченні. Напр.: *Нечіткість вихідних положень зумовила виведення з кола діалектних явищ лексики, пов'язаної із специфічною матеріальною культурою певного регіону, пор.:* «Стосовно предметної лексики слід розмежовувати власне етнографічні відмінності і лексичні діалектні відмінності» (П. Гриценко); *І чому тут з'являється суфікс -н- ← -ьн-, коли доречніше чекати -ов, пор. Ломовец у Закарпатті, відсутній, до речі, у СГУ?* (Ю. Карпенко);

Семантичний синкретизм спостерігається на всіх рівнях мовної системи (крім фонетичного) [див., напр. І про синтаксичний синкретизм] (О. Бондар). Завдяки вказаним засобам адресата репрезентовано як потенційного читача, що гіпотетично присутній у діалозі з адресантом.

З огляду на специфіку адресата в НЛД, мовні засоби його вираження, вважаємо за можливе виокремити такі типи адресованості: **реальну адресованість**, що передбачає діалог між автором та іншим ученим (схематично її можна позначити як автор₁ – автор₂) і активізується за необхідності адресанта обмінятися поглядами з іншим ученим; **автоадресованість**, суть якої полягає в комунікуванні автора із самим собою (автор₁ – автор₁); **гіпотетичну адресованість**, що виявляється в діалозі між автором та потенційним читачем (автор – читач). Для експлікації всіх типів адресованості в українській мові функціують лексичні (оніми й апелятиви), морфологічні (займенники і дієслівні форми без них) та синтаксичні (імперативи й інтерогативи) засоби.

3.3.3.4. Категорія інтертекстуальності

Наукове пізнання світу, як і художнє, є наскрізь діалогічним. Перефразувавши слова В. Фащенко про історію літератури, зауважимо, що НД постає як діалог текстів різних авторів, як розмова між собою праць одного дослідника, у «хронологічній мережці яких можна віднайти певні шаблі до істини або відступи від неї» [Фащенко 2018, с. 457].

Питання інтертекстуальності досліджували Р. Барт, М. Бахтін, В. Виноградов, І. Гальперін, Ж. Женетт, В. Красних, В. Карасик, Н. Кондратенко, Ю. Крістева, Д. Лихачов, Ю. Лотман, Михайлова, Н. Фатєєва, В. Чернявська та ін. Р. Барт розуміє зв'язок одного тексту з іншим текстом як культурний код. Одиниці його реалізації є відголоском чогось, що вже було прочитано, побачено, зроблено, пережито: код є слідом цього «вже» [Barthes 1970, с. 27-28]. О. Селіванова розглядає діалогічну взаємодію модулів комунікантів і тексту із семіотичним універсумом як одну з текстово-дискурсивних категорій – інтерсеміотичність [Селіванова 2004, с. 236]. Отже, у межах НД інтертекстуальність розуміють

як здатність інтегрувати запропоновану іншим ученим концепцію чи думку, як показник взаємодії кількох текстів.

Окрема наукова праця є мікроелементом у макросвіті НД, оскільки ретроспективно і перспективно пов'язана з іншими його складниками.

За способом вираження референтного простору диференціюють комунікативно первинні та вторинні тексти. Комунікативна вторинність ґрунтується на повторному ословленні, кодуванні взятими з арсеналу відтворюваного повідомлення вербальними засобами певної денотативної структури, що відображає вихідне повідомлення, раніше передане власними засобами [Колегаєва 1991, с. 100]. Ми розглядаємо у складі первинних текстів, що належать досліджуваним ЕМО, фрагменти вторинних текстів як репрезентанти оприявлення категорії інтертекстуальності. Основним призначенням засобів її вираження є інформування (опис, відтворення фрагментів картини світу передтексту), аргументування (доказ на користь висловленої думки, ідеї), характеристика (враження від висвітлюваного іншим автором тощо) [Карчаєва 2010, с. 18-19]. Інакше кажучи, інтертекстуальні одиниці відбивають діалог автора з науковою спільнотою, що вербалізує знання певної галузі.

Діалогічність НД реалізується завдяки категорії інтертекстуальності, до засобів вираження якої уналежнюють *цитати* (семантичні «вузли» [Кондратенко 2012, с. 185]), *парафрази*, *фонові посилання*, *примітки* тощо. Функціонування названих одиниць у НД – звичайна річ, оскільки за їхньою допомогою виявляється спадковість набутих людством знань.

За *ступенем експліцитності* інтертекстуальні одиниці диференціюють на вербалізовані, або експліцитні (цитати, непряма мова, референція), та невербалізовані, або імпліцитні (фонове посилання). Останні лише вказують на вихідний текст, ніяк його не відтворюючи. У межах інтертекстуальних посилань першого типу функціують дослівні та недослівні, що відбиває протилежні явища взаємодії текстів: тенденцію до збереження автентичності чужого мовлення і тенденцію інкорпорування авторського коментаря в чуже мовлення [Чернявская 2014 а, с. 98-100]. Межу між чужим і своїм текстом експлікують певними маркерами. Міжтек-

стовий «шов», що виразніше проступає за використання інтертекстуальної одиниці – цитати, забезпечує розрізнення чужого та свого знання. Як зауважує В. Чернявська, маркування передбачає засоби привертання уваги реципієнта через порушення однорідності тканини тексту, що есплікується за допомогою «шва» – відбитку текстових контактів [Чернявская 2014 б, с. 94].

Розглядувану категорію, репрезентовану через інтертекст, що кваліфікований як запозичення чужого тексту, уплетене в структуру іншого, як «текст у тексті», як творчий діалог [Арнольд 1992, с. 53], у НЛД диференціюємо за кількома критеріями. За *часовим критерієм* розрізняємо **діахронний** та **синхронний** інтертекст, під першим із яких розуміємо запозичування тексту попередників, під другим – сучасників автора. Наприклад: *... пор. зауваження І. О. Бодуена де Куртене: «...до категорії змін, що постали як результат прагнення до економії фонаційної роботи, належать всілякі спрощення і скорочення у вимові...»* (П. Гриценко); *Саме в цьому смислі справедливе твердження А. П. Загнітка, що футуральний спектр є перехідною площиною реальності / ірреальності, і в ньому спостерігається нейтралізація власне часової семантики й актуалізація ірреальності* (О. Бондар). Названі вчені (І. Бодуен де Куртене та А. Загнітко) належать до різних поколінь і відповідно для авторів наведених фрагментів звертання до їхніх міркувань потрактовуємо як інтертекст діахронного чи синхронного характеру. Апеляція до інтертексту першого різновиду має певну специфіку: думка, висловлена автором тексту, підтверджується дослівною цитатою видатного вченого, введеною за допомогою сполуки *пор. зауваження + прізвище науковця*. У другому випадку думка сучасного надавторитетного вченого переказана від імені автора у формі підрядного з'ясувального речення.

За *способом вираження* діалогічності функціують **експліцитні** (цитати, парафрази) та **імпліцитні** (фонові посилання) інтертексти. За *наявністю / відсутністю вказівки про належність авторів* в лінгвістичному дискурсі експліцитний інтертекст-цитата може бути атрибутованим або неатрибутованим у тексті, напр.: *О. Д. Кузнецова справедливо зауважує, що «при визначенні статусу кожного діалектного слова вирішальну роль відіграє*

вибір аспекту аналізу» (П. Гриценко); Так, розглядаючи романизи у болгарських говірках, **дослідники** виходять з правильної позиції, що в ряді випадків «лише ареальна характеристика ... як об'єктивна даність – може послужити відправною точкою їх правильного етимологізування» (П. Гриценко); Одначе між регресом елемента і тенденцією розвитку всієї системи немає прямої залежності: «загальний прогрес системи може супроводжуватися регресивним розвитком її окремих елементів і навпаки» (О. Бондар). Розмаїття способів указівки на належність думки певному вченому чи низці дослідників свідчить про науковий обшир ученого, а також зумовлене «необхідністю, по-перше, бути точним і об'єктивним, по-друге, увести читача в ширше концептуальне коло, по-третє, зробити правильні висновки» [Баландіна 2011, с. 126]. Цитата атрибутується згадуванням прізвища або використанням апелятивів (*науковці, мовознавці*), неозначених займенників чи описових конструкцій (*дехто, деякі вчені, декотрі дослідники, окремі з них* тощо), неатрибутовані цитати відображають авторство шляхом покликання в квадратних дужках.

За обсягом інтертекстів вирізняємо **цитати-сегменти** (В новітній праці В. Шульгач повертається до ботанічного розуміння гідроніма *Луна*: «належить до ряду *Berza, *Vьrba, *Oльsa» (Ю. Карпенко)), **цитати-речення** (Розкриваючи їх суть М. Бартолі зазначає: «Ареальні норми становлять собою засіб з'ясування хронологічних відношень між двома чи більшою кількістю лінгвістичних явищ» (П. Гриценко)); **цитати-тексти** (Слушне зауваження з цього приводу зробив О. О. Потєбня: «Дві речі різні: в мові є дві однозвучні форми – одна для теперішнього, інша для майбутнього часу; і в мові немає форми ні для того, ні для іншого. У першому випадку сама мова доходить до свідомості розрізнення часів... у другому випадку розрізнення теперішнього і майбутнього часів (якщо воно не позначено інакше) може бути внесено в значення мови не з неї самої, а зі стороннього кута зору (наприклад, під кутом зору чужої мови)» (О. Бондар)). Слушною є думка дослідників про інтертекстуальний статус цитати. Професор В. Чернявська [Чернявская 2014 б, с. 91] вважає, що роль окремої цитати згідно з критерієм референційності та з кута зору структурності незначна, але з позиції комунікативності,

авторerefлексивності та діалогічності вона має велике інтертекстуальне насаження.

За *точністю відтворення першоджерела* використовують **немодифіковані** та **модифіковані** інтертекстуальні одиниці. Модифікація інтертекстів відбувається за допомогою розширення або усічення елементів. Прикладом розширення запозиченого тексту є доповнення думки автором, її продовження, напр.: *Адже картографована відмінність може бути зумовлена і, відповідно, – сигналізувати як про зв'язок з глибинними процесами, різними за відношеннями до інших елементів говірки і часом перебігу, так і входити до певної суми «другорядних і випадкових ознак...», взагалі характерних для кожної часткової синтагматичної зміни» окремого явища* (П. Гриценко). Усічення становить частину цитати, її фрагмент, що «вписується» в авторську концепцію, напр.: *уявити літературну мову другої половини ХХ ст. без мовотворчості письменниці не можна. Так, академік В. М. Русанівський пише, що це «поетеса зі своїм філософським баченням сучасного їй світу у його зв'язках з минулим»...* (С. Єрмоленко).

За *ступенем активізації змісту* аналізовані запозичення можна поділити на **нагадування** і **концепції**. Інтертекст першого типу не передбачає ні цитування, ні відсилання до праці, а в лаконічній формі нагадує в тексті його основну думку, напр.: *Справді висновки, зроблені на матеріалі однієї діалектної мови чи групи мов, можуть виявитися чинними для іншої мови чи сім'ї мов; наприклад, висунута Й. Шмідтом теорія хвиль, згідно з якою географічна близькість / віддаленість мов між собою пропорційна ступеню близькості структур цих мов, а також теза про наявність поступового переходу від індійських мов через іранські до слов'янських і від останніх до балтійських ... знаходить, на думку вчених, аналогію в інших сім'ях мов* (П. Гриценко).

Як інтертекст-концепція функціонує пропонований уривок зі статті Ю. Карпенка, де розкрито суть запозичення, подано його атрибуцію в межах авторського тексту: *Першою з цих книжок стали «Методологічні питання мовознавства» – збірник, що вийшов у 1996 р. у Києві за редакцією І. Білодіда. Практично всі статті цього збірника присвячені проблемам, якими цікавився автор, а вже в тих проблемах намагався виділити методоло-*

гію, пор. назву статті І. І. Ковалика «Методологічні проблеми вивчення структури слова». Однак дві статті викладають авторську концепцію методології (і методики теж) на рівні всієї лінгвістики. Це статті О. С. Мельничука та А. О. Білецького, які слід настійно рекомендувати до опрацювання, особливо молодим дослідникам, зокрема магістрантам та аспірантам. Мені видається, що всіх мовознавців і передусім ономастів, можна розділити на тих, хто знає статтю Андрія Олександровича Білецького «Основні методи дослідження в сучасному мовознавстві», і тих, хто її не знає (Ю. Карпенко).

Цитування своєї праці спостерігається зрідка, напр.: Як автор цієї статті вже мав нагоду зазначити, «усе те, що називається мовними засобами виразовості, має в поета один керунок, одну напрямку: боротьба, бойовий чин» [2:116] (Ю. Карпенко). Нечастотність автоцитування демонструє намагання вченого певною мірою дистанціюватися від написаного ним і подати цитату відповідно до загальноприйнятих у науковому дискурсі норм.

Існують різні способи інтеграції інтертексту в простір НД. Графічне маркування чітко розмежовує два тексти. В текстову тканину цитата за змістом і формою вплітається за допомогою спеціальних ремарок, що сприяють її оптимальному вбудовуванню в авторську концепцію, напр.: *Як слушно зауважив О. А. Семенюк, «Саме брехливість, стилістична потворність і усвідомлюване фальшування більшості рекламних текстів дали поштовх до активного пародіювання та висміювання їх і творях сатирико-гумористичних жанрів»* (Ю. Карпенко). Релевантною ознакою маркованості як невід'ємного компонента взаємодії текстів є ступінь експліцитності вираження «шва» між ними. Запозичений сегмент може маркуватися за допомогою графічних знаків (лапки, зміна шрифту, розрядка, підкреслення), що слугують однозначним і чітким засобом відмежування свого і чужого тексту, напр.: *...поезію Тичини називають золотою арфою українського слова (І. К. Білодід), громом українського солов'я (С. Шаховський), ліричною, ніжною соло-піснею, яка природно переходила до «органного многоголосся» (О. І. Білецький)* (С.Єрмоленко). У статті С. Єрмоленко спостерігаємо зміну шрифту

– курсив (у нас виділено жирним шрифтом). Найчастнішим способом усе ж є «лапкування». Експліцитні атрибутовані / неатрибутовані немодифіковані інтертексти завжди є графічно маркованими. Цитата як одна з форм вираження інтертекстуальності підтверджує викладену думку автора чужим висловлюванням як найбільш точним її формулюванням [Олизько 2009, с. 121], супроводжується повним маркуванням.

Різні цитати за метою введення в інший текст (цитата-аргумент, цитата-субститут, цитата-ілюстрація) [Чернявская 2014 а, с. 101-102] відповідним чином скеровані на надання переконливості висловленого автором, конкретизацію у вигляді ілюстрації сформульованого чужого знання, вираження за допомогою чужих слів авторського погляду і можуть функціювати як окремо, так і в комплексі. **Цитату-аргумент** використовують як засіб унаочнення незалежного ідентичного з авторським погляду, здатного його підтвердити, напр.: ... *важливим і результативним є дослідження семантичної структури вихідних і похідних у словотворчому плані лексем, конкретної і абстрактної лексики. Г. В. Степанова слушно зауважує: «якщо говорити про семантичну структуру багатозначного слова, то слід заздалегідь визначити, про яке багатозначне слово йде мова: конкретне широке за семантичним обсягом, абстрактне і т. д.»* (П. Гриценко). Завдяки **цитаті-субституту** відбувається ототожнення знань автора зі знаннями його колег, наголошується на збігу їхніх кутів зору на наукову проблему [Чернявская 2014 а, с. 103], напр.: *«Відношення між словами у тематичних групах ґрунтуються, – як пише Ф. П. Філін, – тільки на зовнішніх відношеннях між поняттями, причому при різній меті класифікації слова можуть об'єднуватися і роз'єднуватися, що не торкається у чомусь суттєвому їх значень», тобто ТГЛ не має чітко визначених меж* (П. Гриценко). Відмінності між різновидами цитат полягають у тому, що першій цитаті передує власна думка автора-запозичувача з приводу певного питання, а друга – відповідає розумінню автора і може супроводжуватися його постпозиційним коментарем-поясненням. Обидва різновиди постають як незаперечна істина для автора створюваного тексту. Зважаючи на сказане, провести чітке розмежування доволі складно, практично неможливо, оскільки цитата водночас може вико-

нувати підтверджувальну та субститутивну функцію. Прикладом **цитати-ілюстрації** може слугувати такий уривок зі статті С. Єрмоленко, у якій вона цитує слова Г. Грабовича: *Громадянські мотиви поезії Тичини, ословлені в майстерних за формою сентенціях, завжди проектувалися на конкретно-історичні події, пор.: «Тичина змушений був прийняти мінливості долі своєї України достоту, як ріка приймає звиви й повороти свого русла»* (С. Єрмоленко).

За ступенем дискусійності вирізняємо **стверджувальний** та **заперечувальний** інтертекст, що відповідним чином аргументує викладене. Цитата-ілюстрація може як підтверджувати, так і заперечувати думку автора. Наведемо фрагмент тексту, де авторський коментар виражає незгоду з процитованим: *Нечіткість вихідних положень зумовила виведення з кола діалектних явищ лексики, пов'язаної із специфічною матеріальною культурою певного регіону, пор.: «Стосовно предметної лексики слід розмежовувати власне етнографічні відмінності і лексичні діалектні відмінності» [257: 204, 205]. Такий поділ суперечить твердженню цього ж автора, що до власне діалектної лексики входить лише лексика з обмеженою територією поширення і відмінна від лексики літературної мови... Зазначений підхід до аналізу лексики говірок засвідчує змішування підходів структурно-типологічного ... і генетичного ... до яких долучено ще порівняння складу лексики говірок і літературної мови* (П. Гриценко).

«Нанизування» цитат в одній синтаксичній конструкції – явище рідкісне в лінгвістичному дискурсі, втім, можливе, напр.: *Крім спроб встановлення певної залежності між історією картографованих явищ і характером ареалу ... внаслідок аналізу результатів картографування поступово окреслилися і загальнотеоретичні постулати, пор. окремі тези А. Вейнена: «... хронологічна близькість відбивається у близькості географічній»; якщо в лінгвістичному просторі можна відшукати два і більше ареали з тим же явищем, це вказує на те, що дане явище колись існувало на проміжній між ними території»; пор. також зауваження К. Хеєрома: «...історичний вік явища пропорційний площі його поширення»* (П. Гриценко).

Чуже мовлення в НЛД досить часто реалізується як

парафраза, коли переказують зміст чужого висловлювання, що і є втіленням частково модифікованої експліцитної інтертекстуальності. За використання інтертексту-парафрази зберігається його суть, семантичне ядро, а форма і стиль змінюються. Парафраза чужого мовлення – відтворення змісту чужої думки словами автора нового тексту – передбачає певні змістові (на рівні інтерпретації) та формальні трансформації вихідного тексту, стирання межі між першоджерелом і новоствореним текстом. Вона є результатом когнітивних процесів автора новостворюваного дискурсу, тобто являє собою когнітивне перетворення вербального знання в когнітивну інформацію, що розпізнається, вицленується, інтерпретується адресатом [Должич 2011, с. 16].

Парафраза як модифіковане відтворення чужого мовлення уможливило реалізацію творчого підходу, сприяє активному інтерпретуванню та переосмисленню певної думки в тканині нового наукового твору. Отже, лінгвістичний текст уплетено в тканину науки, він є її пам'яттю, засобом збереження здобутих попередниками знань, акумуляцією результатів дослідженого раніше. Взаємодія тексту-реципієнта і тексту-джерела нагадує зв'язки авансцени з другою сценою, що уможливило виявлення широкого контексту, в який інтегровано конкретний текст [Косиков 1989, с. 39]. Парафраза графічно не маркована лапками, але обов'язково супроводжується покликанням на першоджерело, напр.: *Тому слід вважати, що М. Йогансен досить точно охарактеризував фонему /u/ як напівсамостійну, хоч і залучав до обґрунтування не фонемні, а звукові ознаки, зокрема близькість її до /e/ в ненаголошеній позиції [Див. 4: 227]* (О. Бондар).

Маркерами інтертекстуальної взаємодії можуть бути **фонові посилання**, що вказують на актуальне першоджерело для дослідження, здійснюваного вченим, слугують теоретичним тлом, на якому розгортається студіювання певного питання. Завдяки фоновим посиланням відбувається ущільнення інформації, її конденсація, що притаманно дискурсу науки. Напр.: *Однак дністерська група гідронімів Багінка та ін. до тих матеріалів не належить, що зрештою усадив Ю. Удольф* (Ю. Карпенко). Фонове посилання не містить фрагмента інтертексту, а тільки відсилає до нього шляхом називання автора або автора і його праці

та року її видання. Цей тип інтертекстуальності може бути реалізований як **фонове автопосилання**, де вказується назва збірника, із роком опублікування статті автора і номером у дужках, напр.: *Автор продовжує аналіз цих давньоєвропейців, започаткований статтею у часописі «Мова» (2001, № 5-6)* (Ю. Карпенко), або відсутні будь-які супровідні дані про автора, оскільки посилання здійснюється на власну працю, напр.: *Початкове і вже у слов'янській стихії може трансформуватися в я – пор. Язвір* (Ю. Карпенко). Розглядуваний тип взаємодії текстів потрактуємо як *автоінтертекстуальність*.

Іноді фонове посилання має певні відмінності, зокрема спочатку в примітці як формі інтертексту акцентується на чомусь, використовуваному вченим у праці, наприклад, терміні, а потім, у наступному реченні, подано його прізвище, напр.: *Лінгвістична географія* (А. Р. – далі примітка, у якій названо статтю) *від початків свого становлення пов'язувалася з вирішенням питань географії мови... Така широка програма лінгвогеографічних досліджень, сформульована ще І. І. Срезневським, хоч і мала опонентів, все ж сприяла виробленню докладних питальників ...* (П. Гриценко).

У НЛД можливе поєднання кількох способів реалізації інтертекстуальності, зокрема фонового посилання з парафразою, напр.: *Маємо на увазі визначну працю академіків Т. Гамкрелідзе та В. Іванова «Индоевропейский язык и индоевропейцы»* (Ю. Карпенко), де зроблено відсилання до відповідної праці. Нижче автор статті висвітлює основну думку праці названих дослідників стосовно прабатьківщини індоєвропейців. Модель інтертексту можна визначити як *фонове відсилання + парафраза*.

У фонове посилання з подальшим переказуванням суті міркування іншого вченого може вклинюватися ще одне посилання, напр.: *Більш докладному аналізу гідрокомплекс Липа піддав В. Шульгач* (Ю. Карпенко). Далі йде переказування висновків ученого із вклинюванням ще одного фонового посилання на думку О. Трубачова стосовно наведеного, подаваного в дужках. Тут констатуємо подвійне введення інтертексту за такою моделлю: *основне фонове посилання + парафраза із допоміжним фоном посиланням всередині*.

Цікаві приклади інтертекстуальних зв'язків спостерігаємо в НЛД Ю. Карпенка. Стаття «Гумористичний принцип у літературній ономастиці» (2003 р.) розпочинається з обґрунтування трьох принципів використання власних назв у його ж розвідці десятирічної давнини, що спонукає адресата відновити в пам'яті відомості щодо розглядуваного раніше питання. Інша стаття вченого отримала назву «Ще раз про гумористичний принцип включення онімів у художній текст» (2005 р.). Її вступна частина містить дані про згадану вище роботу автора, та й сама назва статті є інтертекстом. Фахівці розпізнають міжтекстову взаємодію і легко та вправно декодують фонові посилання такого типу, що зорієнтовані на відомі джерела, факти, явища. Згадуванням про власні оприлюднені роботи автор досягає ефекту відкритості, готовності до діалогу.

Окремим різновидом інтертекстуальної взаємодії в просторі індивідуального дискурсу автора може бути її вияв у вторинних наукових жанрах стосовно вихідного дослідження. Такі зв'язки можуть існувати «в межах авторської парадигматики (автореферат, резюме, анотація тощо), за її межами (рецензія, відгук, виклад, наукове дослідження про текст тощо)» [Селиванова 2004, с. 238].

На думку О. Гніздечко [Гніздечко 2005, с. 8], апелювання до інтертекстів використовується з метою обґрунтування власної наукової концепції завдяки збереженню автентичності чужого мовлення (цитування) та для уникнення відповідальності за зміст повідомлюваного шляхом відсторонення від нього (уведення авторського коментаря, перефразування, скерованого на декодування змісту інтертексту).

Засоби інтертекстуальної взаємодії – важливий елемент наукової комунікації, бо за їхньою допомогою вчені реалізують різноманітні комунікативно-прагматичні функції, що відбивають особливості дискурсної поведінки досліджуваних мовних одиниць. Зважаючи на це, ми виокремили такі їхні **різновиди**: 1) інтертекстуальні одиниці як актуалізатор авторитетності іншого дослідника; 2) інтертекстуальні одиниці як засіб підтвердження думки автора; 3) інтертекстуальні одиниці як ілюстратор висловленого; 4) інтертекстуальні одиниці як точка відліку авторського

міркування; 5) інтертекстуальні одиниці як виразник ставлення до вже дослідженого іншим ученим; 6) інтертекстуальні одиниці як елемент залучення читача до лінгвістичних знань; 7) інтертекстуальні одиниці як спосіб вираження альтернативної думки; 8) інтертекстуальні одиниці як засіб ознайомлення з власними працями.

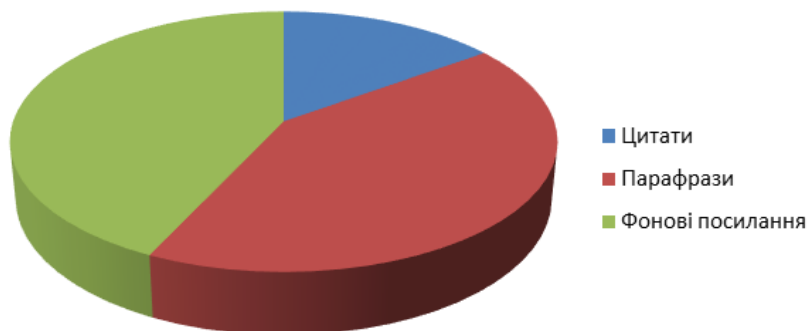
Домінуючі позиції серед названих інтертекстуальних одиниць посідають ті, що ЕМО використовують як маркери авторитетності інших науковців, засіб підтвердження власних поглядів, оцінювання чужих здобутків, що переважно зумовлено аргументувальними можливостями вказаних засобів та їхніми спроможностями стосовно доведення актуальності й аналізу наукової праці.

Експліцитні (цитати, парафрази) та імпліцитні інтертексти (фонові посилання) в наукових працях учених-мовознавців репрезентовано неоднаково. Скажімо, у монографії П. Гриценка «Ареальне варіювання лексики» (основний текст – 222 с.) [Гриченко 1990 а] серед інтертекстуальних одиниць (без урахування посилань на словники, лінгвістичні атласи та матеріали до них) цитати становлять 15 %, парафрази (із вказівкою сторінок) – 42 %, фонові посилання (без уточнення сторінки) – 43 % (див. подану нижче діаграму). Цитата і переказування чужого мовлення як інтертекстові включення, супроводжувані вказівкою сторінки запозичення, становлять більшу частину від загальної кількості (57 %). Фонові посилання вченого на інші дослідження функціують у двох різновидах: одні з них мають атрибуцію в тексті монографії (назва праці та її автор або прізвище автора), інші – неатрибутовані і не містять даних про працю в тексті, лише спрямовують до неї адресата.

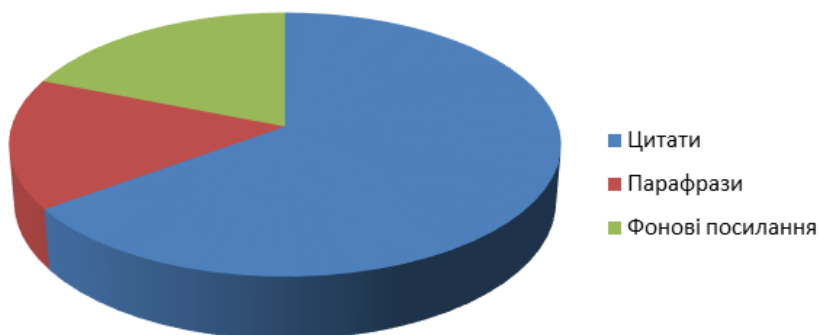
Для порівняння подаємо кількісні дані щодо інтертекстів, використаних С. Єрмоленко в монографії «Мова і українознавчий світогляд» [Єрмоленко 2007]. Серед інтертекстуальних виявів зафіксовано 65 % цитат, 16 % парафраз (із вказівкою сторінки), 19 % фонових посилань (без вказівки сторінки), із чого випливає, що експліковані одиниці становлять 81 % (див. діаграму). На наш погляд, питома вага цитат у наукових текстах зменшуватиметься, що значною мірою пов'язано з вимогами високого ступеня оригі-

нальності створюваних науковцями текстів. Більш затребуваними стануть парафрази та фонові посилання.

Інтертекстуальні одиниці в П. Гриценка

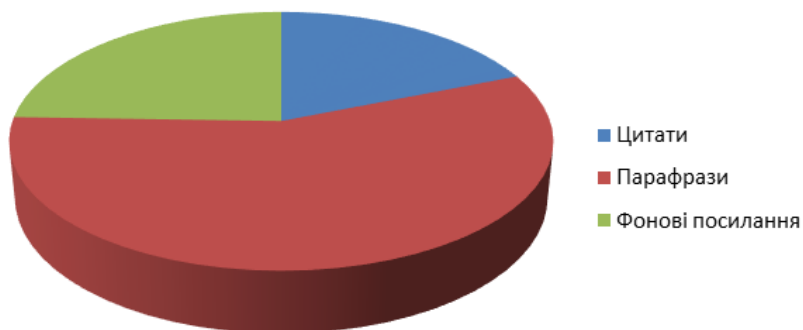
Інтертекстуальні одиниці в С. Єрмоленко

Підрахунки частотності інтертекстуальних одиниць у НД Ю. Карпенка зроблено на матеріалі розділу монографії «Літературна ономастика Ліни Костенко» [Карпенко, Мельник 2004], написаного вченим. Цитати становлять 18,9 %, парафрази – 56,6 %, фонові посилання – 24,5 %. Указана частотність засвідчує доволі

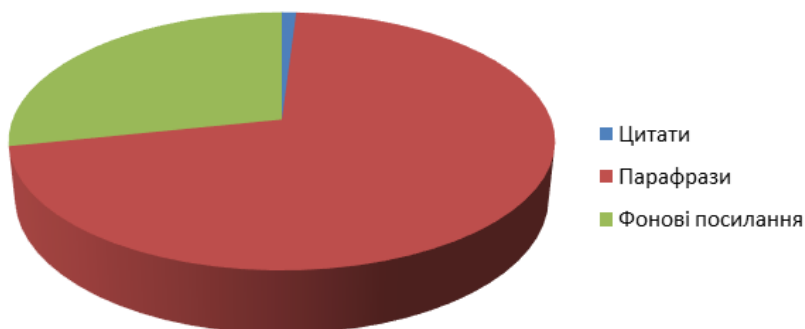
схожу ситуацію щодо функціонування розглядуваних одиниць у творі П. Гриценка.

Інтертекстуальні одиниці в Ю. Карпенка

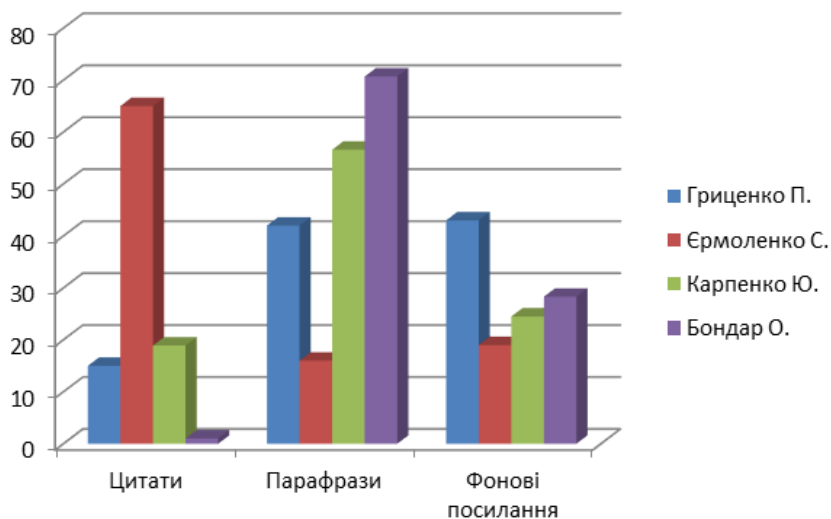

Спостереження за інтертекстуальними одиницями в монографії О. Бондаря «Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові» [Бондар 1996 б] дали такі результати: цитати – 1 %, парафрази – 70,7 %, фонові посилання – 28,3 %. Відсоткові дані свідчать про надання переваги вченим фоновим посиланням, які уможливають не лише апелювання до фрагментів чужого мовлення, а також його обробку у вигляді авторського коментаря безпосередньо під час введення інтертексту.

Інтертекстуальні одиниці в О. Бондаря

Далі подаємо порівняльну гістограму інтертекстуальних одиниць, що демонструє частотність немодифікованого і модифікованого відтворення чужого мовлення на прикладі наукового дискурсу українських ЕМО учених-мовознавців. Вона репрезентує, що цитати найчастіше використовує С. Єрмоленко (65 %); парафрази – О. Бондар (70,7 %), фонові посилання – П. Гриценко (43 %); Ю. Карпенко з-поміж усіх інтертекстуальних одиниць найбільшою мірою залучає парафрази (56,6 %). Рідше порівняно з іншими вченими до парафраз та фонових посилань вдається С. Єрмоленко (відповідно 16 % та 19 %), до цитат як до фрагментів чужого мовлення – О. Бондар (1 %), у П. Гриценка та Ю. Карпенка найменш затребуваними серед інших типів є цитати (15 % та 18,9 % відповідно).

Форми реалізації запозиченого наукового знання демонструють академічну добросесність (об'єктивність, точність, сумлінність дослідника), а відсутність інтертекстуальних посилань науковою спільнотою сприймається як вияв надмірної самооцінки, перебільшення власного внеску в науку. Надавання переваги тим чи тим засобам вираження досліджуваної категорії зумовлено як особливостями індивідуального мислення, так і національною традицією. Сутність вбудовування передтексту у внутрішній

простір іншого тексту полягає в актуалізації чужого або ж власного мовлення для втілення авторської інтенції.

Розгалужена система інтертекстуальних зв'язків у НЛД забезпечує спадковість, задовольняє вимоги щодо його реалізації, консолідує зусилля вчених у розв'язанні нагальних наукових проблем, відбиває тяглість пізнавального процесу. Перетин авторської дискурсивної практики з практикою інших дослідників кваліфікуємо як внутрішні зв'язки. Панування певного різновиду введення чужого мовлення у власному дискурсивному просторі відбиває мисленнево-мовленнєву діяльність ЕМО, специфіку структурування дискурсу.

3.3.3.5. Категорія інтердискурсивності

Категорію інтердискурсивності дослідники часто розглядають у межах інших категорій – інтертекстуальності (М. Йоргенсен та Л. Філіпс), інтерсеміотичності (О. Селіванова), що пояснюється їхньою взаємозумовлюваністю. Н. Корольова не розрізняє поняття інтертекстуальність та інтердискурсивність, розуміючи їх як різновиди інтертекстуальності, які витлумачують як зв'язок одного дискурсу в межах іншого дискурсу (окремий випадок міждискурсної взаємодії), а також у межах єдиного смислового простору, заповненого різними дискурсами [Королева 2004, с. 3-4]. Втім, на відміну від першого поняття, інтердискурсивність виявляється на рівні кооперації різних ментальних операцій, кодових систем під час створення тексту, що викликає особливий взаємообмін мовних одиниць, завдяки чому відбувається перехід від одного до іншого дискурсу, від одного до іншого типу мислення [Должич 2011, с. 18], що уможлиблює розгляд подібної взаємодії як інтердискурсивності, чи міждискурсивності (Н. Корольова). У розумінні О. П'єцух використання інтертекстуальних одиниць створює підґрунтя інтердискурсивності як взаємовідношення між віддаленими в часі породження дискурсами, що вказує на їхній поступальний характер і взаємозумовленість проблематики [П'єцух 2018, с. 205]. Інтердискурсивність є наслідком взаємодії різноманітних дискурсів та жанрів в одній комунікативній події [Йоргенсен, Філіпс 2008, с. 128], а це уможлиблює перемикан-

ня адресанта та адресата з наукової на іншу систему знань і забезпечує перетин кількох кодів у свідомості і відповідно вихід за межі основної сфери, тим сами збагачуючи її, змінюючи вектор бачення.

Отже, крім контактування двох текстів у межах НД завдяки будь-якому з різновидів інтертекстуальних одиниць (цитата, парафраза, фонове посилання), можлива взаємодія різних дискурсів. Явище інтердискурсивності доволі поширене у багатьох дискурсах і фіксується, зокрема, в щоденнику Т. Шевченка [Космеда 2016, с. 525], що насичений пареміями, цитатами з інших текстів та алюзіями до них, ремінісценціями, містить чужі записи, вірші, пісні, ескізи, чернетки листів Кобзаря, власні поезії. Свою специфіку вираження категорії інтердискурсивності також має НЛД.

У зв'язок із досліджуваним дискурсом вступають «тексти ненаукового характеру». До наукового економічного тексту, наприклад, залучають тексти із соціально-культурної та релігійної літератури [Бочарникова 2009]. Маркерами інтердискурсивності в НЛД є прецедентні тексти, цитати та епіграфи, що не є парадигматично однорідними з характерними для розглядуваного дискурсу, тобто це «сліди інших текстових семіосфер» [Селиванова 2004, с. 238].

Як вияв інтердискурсивності характеризуємо прецедентні тексти – тексти, відомі представникам етносу, часто повторювані, а тому й упізнавані. С. Єрмоленко в монографії «Мова і українознавчий світогляд» [Єрмоленко 2007] назви підпунктів першого параграфу третього розділу подає як цитати з відповідних творів фольклорного дискурсу, що відомі українцям з дитинства, напр.: «*Ой ти, коте, коточку...*», «*Десть тут була подоляночка...*», «*Зеленеє жито, зелене...*», «*Ой три шляхи широкії...*» тощо. Г. Сюта зауважує, що фольклорні цитати широко відомі, співвідносяться з прецедентним жанром і «живуть» поза ним, будучи вербалізаторами прецедентних ситуацій, віддзеркалюють зв'язок автора з етнокультурою [Сюта 2018, с. 26].

Реалізацію категорії інтердискурсивності спостерігаємо в параграфах колективної монографії [Територія мови Тараса Шевченка 2016], написаних С. Єрмоленко: напр., за назву одного з пунктів взято слова М. Костомарова: «*Шевченко як поет – це був*

сам народ». Назву-цитату може супроводжувати власне авторська назва, котра звужує, уточнює дослідницьке коло: «*Ну що б, здавалося, слова...*» (*Літературна норма в аспекті мовної свідомості українців*). Пор. деякі назви підпунктів, що є поетичними рядками Т. Шевченка: «*Якби з ким сісти хліба з'їсти, промовить слово*» (концепт РОЗМОВА), «*Один у другого питаєм...*» (питальні інтонації як ознака філософського мислення), «*Зоре моя вечірняя, зійди над горою*» (роль звертань у діалогізації тексту), «*На весь світ широкий, на всю Україну...*» (концепт УКРАЇНА) «*Минають дні, минають ночі...*» (концепт ЧАС), «*Кругом поле, як те море, широке синіє...*» (концепт МОРЕ), «*З хати видно Україну...*» (концепт ХАТА), «*Світе ясний, світе тихий...*» (концепт СВІТ), «*Садок вишневий коло хати...*». Вступна частина розглядуваної праці називається «*Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди...*» (замість передмови). Навіть на рівні назв структурних частин книги ЕМО простежується явище, коли власний текст стає полем перетину різних дискурсів, наукового з фольклорним та наукового з художнім. Те саме спостерігаємо і в інших працях С. Єрмоленко, зокрема статей у збірнику «*Культура слова*».

Явище інтердискурсивності як переплетення дискурсів різної тематики найчастіше спостерігається в лінгвістичних працях, об'єктом вивчення яких стають поетичні чи прозові твори. Під час їхнього аналізу мовознавці залучають цитати, переказують зміст твору або його уривок. Яскравим прикладом слугують не лише наукові праці зі стилістики С. Єрмоленко, присвячені вивченню лінгвістичних особливостей у творах Т. Шевченка, І. Франка, Л. Костенко, Лесі Українки, Д. Павличка, у фольклорних текстах, а й студії Ю. Карпенка, де досліджено ономастику різножанрових творів українських майстрів слова (Л. Костенко, М. Бажан, М. Куліш, В. Стус, В. Симоненко, Є. Маланюк, С. Коваль, П. Ребро та ін.), статті О. Бондаря, у яких матеріалом дослідження були народні казки, художні твори, та студії П. Гриценка з текстами-прикладками діалектного чи художнього мовлення. Подібне відбиває взаємодію лінгвістики і літератури, культури та побутового дискурсу. Напр: *Туди їх уведено заради внутрішньої форми – для узагальненого, символічного позначення всього козацького війська: «Ох, як нас люди називали ловко! Не-*

куйбіда. Майбоженко. Чумак. Пустикота. Заверниковка. Нетудихата. Неїжсмак» (у Ю. Карпенка цитата з роману Берестечко» Л. Костенко); *Серед аналізованих казок зафіксовано один випадок із зачином-звертанням, коли казкар звертається до слухача: Чи не розказати вам казочку про в'юнца-молодця? Та й молодець же був, хоч і маленький. Ось слухайте* (в О. Бондаря цитата з казки); *З усієї різноманітності значень цього слова на сторінки художніх творів потрапило небагато, в поодиноких випадках це «кабиця, місце розведення вогню» («З постійних ватр – кабиць – тепер повалив густий дим – І. Ле), в основній же масі випадків це «вогонь, «вогнище», «багаття», пор. «Величезний оберемок галуззя кинув черговий опришок до ватри» (Г. Хоткевич) (у П. Гриценка цитати з художніх творів).*

До експліцитних інтердискурсивних одиниць уналежнюємо **епіграфи** – елемент позатекстового простору, фрагмент дискурсу-донора, що впливає на сприймання та інтерпретацію дискурсу-реципієнта. Епіграф – допоміжний, комунікативно вторинний текст, що знаходиться між заголовком та основним текстом. Він має цитатний характер, що є однією з його диференційних ознак, його комунікативним завданням є збільшення інформативного потенціалу завдяки своїй вторинності та за рахунок появи додаткових смислових нюансів [Колегаєва 1991, с. 82-83]. Як стверджують дослідники, звертаючись до чужого голосу у формі епіграфа, автор скеровує адресата до прототипного твору [Чернявська 2014 б, с. 96]. Епіграф має виразний прогностичний характер [Космеда 2016, с. 528], оскільки містить інформацію про основну думку. У згадуваній монографії С. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» зафіксовано 13 епіграфів до більшості структурних частин основного тексту (1-4 розділи). Наведемо кілька прикладів: *Держава не твориться в будучині, Держава твориться нині* (Олег Ольжич); *Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих, – рідна мова, Вишневих ніжність пелюстків, Сурма походу світанкова, Неволі стогін, волі спів, Життя духовного основа* (М. Рильський), *Мова – як інструмент: чим більше граєш на ньому, тим краще він звучить* (О. Черногуз).

Кожен епіграф у зазначеній праці має вказівку на джерело, крім одного випадку, коли назва пункту (див. 4.4.) збігається з

першим рядком епіграфа, а на початку тексту вказано на авторство, напр.: *Перший рядок цієї однойменної поезії Івана Франка відомий багатьом читачам: його часто цитують як крилатий вислів, що підкреслює значення, силу людського слова, ширше – роль мови в житті народу, усвідомлення його цілісності, єдності* (С. Єрмоленко).

Звісно, цитування епіграфа відбувається з культурного те-заурусу запозичувача. Епіграфами обрано слова прозаїків та поетів, чия творчість є частиною індивідуальної картини світу ЕМО. Активованими в монографії мовознавиці є цитати з художніх та публіцистичних творів Панаса Мирного, О. Ольжича, Є. Маланюка, М. Рильського, О. Черногуза, М. Старицького, Д. Луценка, І. Франка (4 епіграфи), П. Тичини), напр.: *Може, найважливішим з наших завдань як національної спільноти було, є і буде: пізнати себе* (Євген Маланюк). Те саме спостерігаємо в написаних дослідницею розділах монографії «Територія мови Тараса Шевченка», у яких використано епіграфи з праць І. Нечуя-Левицького, П. Куліша, Т. Шевченка. Т. Космеда таке явище кваліфікує як аплікацію інтертекстуальності, що підвищує дискурсивну експресію [Космеда 2016, с. 528]. Особливу експресію, національне тло НЛД в ЕМО створюють інтертекстуальні та індердискурсивні одиниці, котрі відбивають широкий кругозір, залюбленість в українську народну творчість та художнє мовлення, вміння активізувати прецедентні тексти і намагання донести до адресата український дух, глибоко вкорінений в історію та фольклор.

Таким чином, простежується перетин наукового та художнього, наукового та публіцистичного, наукового та фольклорного дискурсів, що демонструє залучення ЕМО знань із ненаукової сфери, котрі є важливими як для індивідуума, так і для здійснюваного дослідження. Під впливом позатекстової реальності як тексту [Должич 2011, с. 22] формується своєрідна інтердискурсивність наукового типу інституційного спілкування, що свідчить про переплетення різних дискурсів у його межах, про індивідуальний спосіб мислення ЕМО.

У просторі НД реалізовано зв'язки, потрактовувані нами як зовнішня взаємодія – вихід за межі одного дискурсу, проникнення в нього чужорідних елементів. І. Колегаєва стверджує, що наукові

тексти, приймаючи до свого складу епіграф, зазвичай залишаються моностильовими [Колегаєва 1991, с. 82], тобто текст, із якого взято епіграф, належить до того самого стилю, що й авторський текст. Зафіксовані нами випадки використання епіграфів ілюструють протилежне явище, що дає підстави кваліфікувати його як інтердискурсивність.

Дискурс ЕМО віддзеркалює діалог власної та чужої картини світу, діалог культурних позицій різних авторів, що уможлиблює усвідомлення місця фрагмента НЛД в етнічному та світовому когнітивному просторі. Актуалізація категорії інтердискурсивності дає змогу відбити когнітивну значущість відомостей, фактів, оцінок, залучених з інших дискурсів. Інтегрований підхід до розгляду багатьох питань, мотивований діалогічністю, відкритістю сучасного світу, зумовив взаємодію різних сфер у НД, формування зв'язків між ними, реалізації яких сприяють категорії інтертекстуальності та інтердискурсивності. Різні засоби вираження цих категорій забезпечують віртуальний перегук позицій, поглядів, думок, міжтекстову та міждискурсивну відкритість наукової комунікації.

Висновки до розділу 3

У межах досліджень, що стосуються ЕМО учених-лінгвістів, які реалізували себе в науковій сфері, викремлено три етапи. *Перший етап* сягає часів, коли відбувається осмислення їхньої ролі і внеску в становлення та розвиток різних розділів мовознавства. Історію науки, її прогрес розглядають крізь призму особистостей, завдяки яким вона вдосконалюється, модифікується, осучаснюється. Аналіз наукових досягнень здійснюється в проекції на еволюцію певної галузі, що і представлено в матеріалах розділу. Для *другого етапу* характерна увага до специфіки наукового дискурсу та експлікації самовираження вчених у процесі професійної діяльності стосовно їхніх наукових концепцій. *Третньому етапу* притаманна розгалуженість підходів і напрямів у вивченні ЕМО світового масштабу, серед яких розрізняємо три основні. На передньому плані першого з них – інтерес до індивідуальної характеристики наукового мислення вчених, його верба-

лізації з кута зору мовної майстерності, стилістичної вправності в процесі та результатах їхньої професійної діяльності. Другий напрям активує дослідження на перетині лінгвістики та інших галузей науки – дидактики, культурології, психології й ін., що формує відповідні аспекти студювання МО. Особливу зацікавленість проблемами реалізації ЕМО за рівневою організацією її структури оприявлено в межах останнього етапу.

На підставі низки чинників (якісного і кількісного аналізу наукових здобутків, організаторської та громадської діяльності, внеску в розбудову української науки, відповідності критеріям уналежнення до елітарних мовних особистостей) для нашого монографічного дослідження обрано персоналії відомих українських лінгвістів – Ю. Карпенка, П. Гриценка, С. Єрмоленко і О. Бондаря, схарактеризованих як носії ЕМК. Усі аспекти діяльності ЕМО вказують на цілісність гармонійної натури, демонструють інтелектуальний вимір українських учених, їхню наукову відповідальність. Для опису ЕМО залучено широку джерельну базу (тексти різних жанрів українського НЛД у писемній (одноосібні та колективні монографії, статті, дисертації, автореферати, підручники, посібники, методичні вказівки, рецензії, передмови до підручників, посібників, збірників та словників, огляди, відгуки на автореферати і дипломні роботи) та усній (радіопередачі, відкриті лекції, інтерв'ю, а також виступи, поширені в інтернет-мережі) формах. Мовне портретування зазначених представників української еліти з біографічною ретроспекцією як джерелом становлення їхньої загальнокомунікативної та професійної майстерності визначає **перший етап** загального алгоритму аналітичної реконструкції ЕМО українських учених-лінгвістів.

Конкретизовано характеристики наукового дискурсу як функційної бази існування ЕМО українських учених. Доведено, що НД за соціально-інформативним та формальним критеріями належить до інституційного типу спілкування і передбачає фахову комунікацію між належними до однієї групи особами в умовах інституту професійного характеру. З огляду на уналежнення НД до вказаного типу, на його специфіку та сферу реалізації потрактуємо його як *особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі*

якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань та для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта, де його сутнісні характеристики відбивають притаманні соціуму і науковому континууму загальнолюдські, етнічні та міжособистісні властивості, реалізовані в межах соціального інституту.

НЛД вирізняється притаманними йому ознаками. Об'єктивність, логічність і лінеарність та обґрунтованість заналізовано як нейтральні дискурсивні ознаки. Мету, цінності, учасників комунікації, способи реалізації, стратегії, жанри, регламентованість, інтертекстуальність і хронотоп потрактовано як найголовніші конститутивні ознаки, характерні для НД. Нейтральні дискурсивні ознаки вважаємо універсальними для інституційних дискурсів, конститутивні ж відбивають його природу на тлі інших статусно-орієнтованих дискурсів.

Змістові категорії НД віддзеркалюють особливості тексту в плані змісту і маніфестують специфіку антропоцентричності. Обґрунтовано, що до них належать аргументативність, адресантність, адресатність, інтертекстуальність та інтердискурсивність як надважливі категорії наукового дискурсу. З огляду на це проаналізовано специфіку дискурсивних реалізацій ЕМО українських лінгвістів та виявлено спектр пріоритетних для кожного з них мовних маркерів відповідних категорійних актуалізацій. Таким чином розгляд наведених реалізацій ЕМО українських учених-мовознавців в обширі науковолінгвістичного дискурсу та його актуальних категорій визначив результати проведення **другого етапу** загального алгоритму реконструкції ЕМО, пропонованого в дисертаційній роботі.

Категорія аргументативності є, по-перше, необхідним елементом наукового дискурсу, по-друге, засобом досягнення консенсусу з адресатом та своєрідним превентивним способом, основним завданням якого є зняття протиріч до їх виникнення. Вербальними індикаторами аргументування є інтертекстуальні одиниці, вставні слова та словосполучення на позначення джерела інформації (*на думку...*, *як зауважує...*), послідовності викладу думок і зв'язку їх між собою (*по-перше, по-друге, з одного боку,*

наприклад, таким чином), а також парцельовані конструкції.

Дискурсивні вияви категорій адресантності, адресатності та інтертекстуальності мають упорядкований характер. Категорію адресантності репрезентовано кількома типами адресантів, що формуються на основі формального (залежно від засобів вираження) та змістового (залежно від їхньої контекстуальної семантики) критеріїв: а) індивідуалізованим експлікованим, б) індивідуалізованим імплікованим, в) узагальненим. Для індивідуалізованих типів адресантів властиве переважно ми-спілкування та рідше я-спілкування, для узагальнених – ми-спілкування. Узагальнений тип адресанта здатний реалізуватися в шести варіантах: *я + співавтор, я + читач / слухач, я + науковці, я + українці, я + люди, я + учителі*. У процесі дослідження категорії адресатності виокремлено такі типи адресованості: реальна адресованість, схема якої *автор₁ – автор₂*; автоадресованість, схема якої *автор₁ – автор₁*; гіпотетична адресованість, схема котрої *автор – читач*.

Вербальними репрезентантами категорії інтертекстуальності є цитати, парафрази та фонові посилання. Категорія інтертекстуальності за виконуваними комунікативно-прагматичними функціями реалізується в декількох різновидах. Інтертекстуальні одиниці використано як *точку відліку авторського міркування, засіб підтвердження думки, спосіб вираження альтернативної думки, засіб ознайомлення з власними працями, ілюстратор висловленого, виразник ставлення до вивченого, елемент залучення читача до лінгвістичних знань, актуалізатор авторитетності*. Цитати, якими послуговуються ЕМО, схарактеризовано за сімома критеріями: часовим, способом вираження, обсягом, точністю відтворення, ступенем активізації змісту, метою введення в текст, ступенем дискусійності.

У межах категорії інтертекстуальності проаналізовано наукове мовлення видатних представників українського НД, що дало змогу встановити не лише особистісні пріоритети, а й узагальнити їхні вподобання, представлені у вигляді гістограми, яка ілюструє таке: цитати найчастіше використовує С. Єрмоленко (65 %); парафрази – О. Бондар (70,7 %) та Ю. Карпенко (56,6 %), фонові посилання – П. Гриценко (43 %). Дуже рідко вдається до цитат

як до фрагментів чужого мовлення О. Бондар (1 %). Крім того, застосовуючи елементи Мілтон-модельної ідентифікації НЛП, ми зафіксували, що вищенаведені представники ЕМО доцільно використовують відповідні до ситуації нейролінгвістичні предикати, що употужнює коректну впливовість їхньої репрезентації в різних жанрах наукового дискурсу.

Розгалужена система інтертекстуальних зв'язків у НЛД гарантує спадковість, задовольняє вимоги щодо його реалізації, консолідує зусилля вчених у розв'язанні нагальних наукових проблем, відбиває безперервність пізнавального процесу. Діалог з українським культурним контекстом, літературним і фольклорним середовищем забезпечує їхній нерозривний зв'язок та створює національне тло для реалізації аналізованого дискурсу.

Категорія інтердискурсивності в НЛД є наслідком взаємодії різноманітних дискурсів і жанрів. Своєрідністю її реалізації вважаємо перетин наукового дискурсу з художнім, фольклорним та публіцистичним дискурсами, що мотивується обранням матеріалом дослідження вченого-мовознавця, актуальністю й дотичністю до студійованого відомих висловів, крилатих фраз тощо. Виявами інтердискурсивності також часто є ідеоніми – назви творів, уривки з них та епіграфи, взяті з публіцистики і художнього дискурсу.

Основні положення дослідження, викладені в Розділі 3, висвітлено в одноосібних публікаціях авторки [Романченко 2013 а; 2015 г; 2018 д; 2018 є; 2018 й].

РОЗДІЛ 4 ЛІНГВОІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧЕНОГО

За рівневою організацією структури МО вербально-семантичний ярус передбачає характеристику її лексики з використанням під час продукування текстів лексичним і граматичним ресурсом, схарактеризованим у розділі. Лінгвокогнітивний ярус оприявлено завдяки стійким словосполукам, метафориці та епітетиці, що відбивають індивідуальну картину світу науковця. Актуальність та комплексний характер відповідних різнорівневих індикаторів мовних презентацій ЕМО вченого-мовознавця зумовили селективну природу третього етапу загального алгоритму його аналітичної реконструкції.

Позаособистісний характер наукової комунікації, за І. Колегаєвою, полягає в майже повному підпорядкуванні індивідуально-стильового нормативу функційно-стильовому, жанровому, видавничому та іншим «колективним» нормативам, проте свідоме недотримання їх є виявом масштабності та неординарності особистості вченого [Колегаєва 1991, с. 37-38]. У зв'язку з цим простежено репрезентацію української ЕМО в поєднанні універсального й індивідуального на прикладі маркерів вербально-семантичного та лінгвокогнітивного ярусів.

4.1. Маркери вербально-семантичного ярусу в структурі ЕМО

У параграфі розглядатимуться маркери вербально-семантичного ярусу в структурі елітарної мовної особистості українського вченого-мовознавця, що репрезентує їхній лексикон і граматикон, найяскравіше представлений дискурсивними елементами, вставленими одиницями, інтерогативами та емоційно-оцінними конструкціями.

4.1.1. Вставні компоненти як дискурсиви в науковому мовленні

Як зазначає Ф. Бацевич, «дослідження сутності, природи й організації найважливішої категорії людського вербального спілкування – дискурсу – неможливе без звернення до семантичних і прагматичних особливостей слів, які формують його структуру, визначають його плин і природа яких є виключно (або переважно) комунікативною» [Бацевич 2010, с. 102]. Такі слова кваліфікують по-різному (частки, модальні слова, текстові скріпи, незначущі слова, предикативи, конектори, текстові конектори, дискурсивні маркери, дискурсивні конектори, дискурсивні оператори, маркери породження мовлення, прагматичні маркери, десемантизовані елементи, дискурсиви тощо). Ф. Бацевич, Т. Космеда, І. Фарион та інші українські мовознавці називають їх дискурсивними словами (ДС). Під ДС розуміють вербальні способи вираження допоміжної функції в комунікації, тобто лексичні одиниці, функція яких полягає в допомозі комунікантам в процесі створення дискурсу, його реалізації та сприйнятті [Викторова 2014 б]. На думку Ф. Бацевича, специфіка цих слів полягає в тому, що вони зіставляють зміст висловлюваного з комунікативною ситуацією дискурсу. Крім того, дослідник звертає увагу на те, що семантико-прагматична структура ДС «релятивізована стосовно конкретних комунікативних умов, а отже, і виявляється лише через набір функцій, тобто в уживанні» [Бацевич 2010, с. 102-103].

У різних мовах кількість ДС неоднакова, різною є їхня частотність. Доволі багато їх у німецькій, українській, французькій, російській, італійській мовах. Наявність дискурсивних слів не пов'язують із рівнем розвитку мови, а обґрунтовують їхнє існування важливістю сугестійного компонента в мові та культурі певного народу. Як указує В. Плуґян, таких слів багато в тих мовах, де наявна настанова на постійну міжособистісну взаємодію. Скажімо, це стосується італійців, які часто використовують під час встановлення контакту слово *allora*. У зв'язку з цим самих італійців називають алорцями [Плуґян. Електронний ресурс]. Проте варто зауважити, що ступінь функціонування ДС, їхнє різноманіття залежить не від мови, а від форми мовлення, від мовленнєвого жанру.

Все частіше ДС стають об'єктом вивчення мовознавців. Якщо раніше вважали, що такі слова існують тільки в усному мовленні людини, то на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки активно вивчають їхнє функціонування в писемному варіанті різних типів дискурсу. Наприклад, Т. Космеда звернула увагу на типові ДС в «живому» мовленні І. Франка [Космеда 2008], М. Ділай зацікавили такі слова в конфесійному стилі [Ділай 2012], А. Микитюк, І. С. Огієнко, О. М. Паршину [Микитюк. Електронний ресурс; Огієнко 2017; Паршина 2012] – відповідно в художньому, публіцистичному та політичному мовленні. Вельмишановний професор Ф. Бацевич, розробляючи питання ДС на широкому мовному матеріалі, підкреслює, що вони є необхідним складником різних текстів (дискурсів) усіх функційних стилів і реєстрів мовлення, тобто це метамовні та категорійні компоненти дискурсу [Бацевич 2010, с. 103].

Т. Космеда, об'єктом пильної уваги якої останнім часом є різні мовні особистості (як поети і письменники, так і науковці), з'ясувала питання про дискурсивні слова, що слугують своєрідним маркером комунікативної стратегії відомого вченого-мовознавця та педагога – А. Загнітка. Вона характеризує типові ДС, використовувані науковцем у професійній діяльності. Дослідниця визначила функції частки «так...», що має в його мовленні інтонацію незавершеності висловлювання, легкої іронії, постановки питання, підштовхує співрозмовника переглянути своє твердження, змушує зрозуміти, що його думка не відповідає істині. Таким чином від партнера з комунікації високоповажний професор Загнітко очікує уточнення, спонукає до мислення, до виправлення помилки [Космеда 2010, с. 208]. Також Т. Космеда звертає увагу на специфічне протяжне «а-а...!», яке в А. Загнітка означає незадоволення, негативну емоційну оцінку, певну досаду і навіть обурення.

За допомогою ДС в А. Загнітка, як зауважує дослідниця, реалізується комунікативна стратегія неповного розуміння, метою якої є заохочення до мислення, обґрунтування думки. Вона називає й улюблене слово вченого – «абсолютно», яке він використовує для висловлення певної згоди. Зауважимо, що доктор філологічних наук, професор, керівник кандидатської дисертації

авторки цієї праці – Олександр Іванович Бондар для висловлення згоди, відсутності жодних сумнівів, схвалення відповіді студента або аспіранта вживав подвійне *так-так* або навіть потрійне *так-так-так*, артикульоване швидким темпом, загалом не властивим його мовленню. Найчастіше це *так-так-так* було підтвердженням думок співрозмовника і використовувалось у значенні «правильно», але це «правильно» було не нейтральним, а мало виразний аксіологічний компонент схвалення. Цікаво, що Іван Франко, розмірковуючи над певним питанням, теж промовляв сам до себе: «Так-так», що вказувало на «ствердження своєї думки як наслідку автокомунікації, його діалогу самого з собою» [Космеда 2010, с. 207]. Крім того, використання так-так може сигналізувати про завершення роздумів, спогадів у формі внутрішнього мовлення. Вживають цей дискурсив і як указівку на те, що бажання мовця зреалізовується, на готовність змиритися з подіями, з метою наважитися на щось та ін. [Космеда 2008, с. 207], що дає підстави вважати його типовим ДС українців, зафіксованим навіть у паремії «Так-так, – сказав бідняк» [Космеда 2010, с. 208].

С. Бибик теж зауважує, що типовими маркерами усно-розмовності є синтаксичні еквіваленти речення, зокрема стверджувальні. У спонтанній комунікації стверджувальні та заперечні еквіваленти речення «виявляють імпульсивність психоемоційного стану мовця, його позицію щодо певної інформації» [Бибик 2013, с. 452]. Як у сфері повсякденно-побутової культури українців, так і в усному науковому мовленні *так* може мати значення стимулятива, з якого починається спілкування. Вважаємо його таким, що являє собою контактовстановлювальний елемент, свого роду дозвіл звернутись із запитанням або проханням, готовність надати необхідну допомогу.

Улюбленим, часто вживаним словом на знак згоди, дозволу бути відсутнім чи виконати роботу в той чи той спосіб у мовленні професора О. Бондаря була стверджувальна частка *гаразд*. Зі спогадів М. Зубова про відомого славіста А. Смольську відомо, що для неї дискурсивним словом було *а?*. За нашими спостереженнями в усній формі НД доволі часто ним послуговуються мовознавці з проханням повторити сказане, спонукати до висловлення думки.

Детально вивчає проблему ДС в англійському та російському науковому усному і писемному мовленні О. Вікторова. Їй належать статті про синкретизм, прагматичну поліфункційність, типи дискурсивів, їхню лінгвокультурну своєрідність, інші аспекти дослідження таких слів. Дослідниця цілком слушно наголошує, що оскільки ДС не предметні, їх потрібно вивчати в уживанні [Вікторова 2014 а, с. 10]. На цьому наголошують й інші мовознавці, звертаючи увагу на різноманітність дискурсивних слів за структурою, семантикою, функціями і вважаючи за необхідне студіювати їх у функційно-семантичному аспекті [Кобозева 2004]. Так, у НД широко функціують особливі лексичні одиниці, котрі сприяють його створенню, реалізації та сприйняттю. Серед таких ДС виокремлюють частки, приєдники, сполучники, вигуки, прислівники, модальні дієслова, вставні слова, деякі розряди займенників, які є допоміжними комунікативними одиницями. Частина з них функціонує як дискурсивні оператори в чистому вигляді, бо реалізує себе винятково як допоміжні засоби [Вікторова 2014 а, с. 13] (*по-перше, отже, наприклад*). Інші, які теж уналежнюють до ДС, містять самозгадування автора в певному науковому жанрі. Вони переважно виконують функцію експлікації авторської думки (*на нашу думку, як нам здається, по-моєму*). Допоміжні комунікативні одиниці можуть описувати і ментальні дії автора наукового тексту: *вважаємо за необхідне, ми не сумніваємося, нами застосовано* [там само].

У нейролінгвістичному коді наукової сфери поєднано дві знакові системи, що взаємодіють у науковому тексті: перша з них містить інформацію, друга – її організовує [Непийвода 1997 б, с. 39-40]. Взнявши до уваги семантичну і прагматичну специфіку, О. Вікторова, запропонувала класифікацію ДС. На її думку, ці мовні одиниці передають регулятивну та дискурсивну інформацію. З огляду на це вона виокремлює два типи досліджуваних слів – дискурсиви-регулятиви та дискурсиви-організатори. Перші з них виконують міжособистісну (емотивну, експресивну) мовну функцію, виражаючи регулятивну інформацію, а другі – текстову (синтаксичну) функцію, виражаючи дискурсивну інформацію [Вікторова 2014 а, с. 11]. Регулятивна функція відображає взаємодію між автором та адресатом. Дискурсивна інформація ске-

рована на організацію дискурсу й орієнтацію адресата в ньому [Андреева 2005]. Ю. Невська в епістолярії М. Куліша вирізняє ДС структурно-формального типу, що структурують дискурс, і ДС, котрі є засобом авторизації і виражають емоції та дають оцінки [Невська 2018, с. 7], що підтверджує знаковість організувальної й регулювальної функції у різних типах дискурсу.

Дискурсиви-регулятиви максимально затребувані у НД, вони реалізують авторське, індивідуальне начало в дискурсі, відповідають за зв'язок між автором і читачем, за вираження суб'єктивних думок та оцінок. Серед них виокремлюють такі підтипи [Викторова 2014 б, с. 219-220]: 1) ДС, що підвищують або знижують достовірність повідомлюваного (*звичайно, без сумніву, мабуть, ймовірно*). Додамо, що професор Т. Ковалевська, аналізуючи слова *ймовірно, очевидно, звичайно*, звертає увагу на те, що вони «орієнтують адресата на сприйняття подальшого висловлення як істинного чи в крайньому разі – припустимого в дискурсі, де його «гіпотетична об'єктивність» не доведена якимись фактами, а є наслідком суб'єктивних ціннісних орієнтирів і переконань мовця» [Ковалевська 2008 б, с. 149]; 2) ДС, які виражають додаткові смисли (*тільки, вже*); 3) авторизувальні ДС (*на нашу думку, на наш погляд, за висловом...*); 4) перформативні ДС, у яких перетинається їхня авторизувальна та перформативна роль (*зауважу, зазначимо*). Крім того, О. Вікторова акцентує, що дискурсивні дієслова поєднують актуальну (інформативну) і регулятивну інформацію, повідомляючи про виконані в процесі дослідження дії вчених, підсилюють особистісну скерованість наукового викладу, підкреслюють не тільки внесок авторів, а й відповідальність за надану інформацію [Викторова 2014 а, с. 13]; 5) ДС, що оцінюють зміст висловлювання (*цікаво, дуже важливо*) або власну думку, тобто ті, що маніфестують авторську самооцінку мовлення (*інакше кажучи, іншими словами, одним словом, як кажуть*); 6) дискурсиви-акцентиви (*насамперед, саме, перш за все*); 7) дискурсиви-емотиви (*на жаль, на щастя, шкода*); 8) ДС, безпосередньо звернені до адресата (*як ви знаєте, як вам відомо, уявіть собі*); 9) фативи-гезитативи (*ну, так ось*).

Н. Баландіна в писемній формі українського НЛД виокремлює три групи висловів, що вказують на ступінь достовірності

інформації: засоби високої достовірності, засоби некатегоричної достовірності, засоби суб'єктивної достовірності, які виражають різний ступінь її відповідності реальності [Баландіна 2011, с. 126].

Науковий дискурс, як і будь-який інший, формує адресант, а адресат впізнає його не в останню чергу завдяки наявності відповідних дискурсивних слів, притаманних цьому дискурсу. Використання інших ДС буде сигналізувати про перехід до певного типу дискурсу, про зміну тональності мовлення. Крім того, комунікативні функції таких слів зумовлені їхньою участю в зміні комунікативних ходів, переходах від однієї теми до іншої, а також можливістю заповнювати паузи, бути маркерами поправок, нерішучості, вираження суджень, емоцій, пошуку підтвердження тощо [Бацевич 2010, с. 104-105].

ДС – це й один із засобів організації дискурсу, це допоміжні комунікативні одиниці, оскільки вони «допомагають адресатові інтерпретувати висловлення адресанта, економлять мисленнєві зусилля адресата в плані інтерпретації змісту висловлення, керують його увагою» [Викторова 2014 а, с. 11-13]. Дискурсиви-організатори бувають кількох підтипів: композиційно-структурні та логічні. Перші виражають зв'язок між фрагментами дискурсу, другі забезпечують локальну зв'язність. С. Бибикив зазначає, що композиційні скріпи, з'єднуючи частини висловлення, впорядковують їх, полегшують сприйняття інформації. Логічні скріпи увиразнюють смислові відношення між частинами висловлення [Бибикив 2013, с. 443-444].

Проте поділ ДС на регулятиви та організатори доволі умовний, оскільки дискурсиви є поліфункційними. Залежно від переважання регулятивної чи дискурсивної інформації в певному контексті дискурсивне слово буде відповідно функціонувати як регулятив або організатор, що і продемонстрували зафіксовані нами вставні компоненти в мовленні ЕМО науковців.

З огляду на сказане можна стверджувати, що особливості ДС мають комунікативно-прагматичний характер, оскільки залежать від типу інформації, яку вони передають, і виконуваних ними функцій. Будучи «засобами формування й функціонування дискурсів як категорій міжособистісного та інших типів спіл-

кування, носіями дискурсивної суб'єктивності» [Бацевич 2010, с. 105], такі слова в НД відрізняються своїми семантико-прагматичними параметрами, на чому і зосередимо нашу увагу.

4.1.2. Комунікативно-прагматичні параметри дискурсивних слів

Вставні компоненти здавна функціують у мові. Вони зафіксовані в писемних пам'ятках, зокрема ще в Лаврентіївському, Новгородському, Львівському, Черніговському літописах і мають багату історію дослідження в науковій літературі. Такі слова і словосполучення як синтаксично ізольовані члени речення вивчали з різних кутів зору: А. Анікін, І. Мещанінов, О. Пешковський, О. Шахматов студіювали їхній зв'язок із реченням у цілому та окремими його частинами; О. Гвоздев акцентував на особливостях їхнього інтонаційного оформлення; Л. Кадомцева і М. Каранська запропонували виокремлювати модальні види за значенням, узявши до уваги міркування Б. Кулика про суб'єктивну модальність вставних елементів; В. Виноградов, Д. Ганич, О. Лашкевич також вивчали вставні члени як засіб вираження модальності речення.

Сучасних дослідників теж цікавить питання функціонування вставних слів, словосполучень у структурі висловлювання та художнього тексту (З. Олійник, О. Межов), у сучасному публіцистичному тексті і газетному мовленні (І. Завальнюк, В. Грицина, Н. Рачук, М. Рудковська). Крім того, у зв'язку з антропоцентричним поворотом у лінгвістиці поживавився інтерес до вставних елементів як засобів реалізації лінгвокреативності (Г. Ємельяненко), як метатекстових одиниць (Л. Котнюк, О. Малікова, З. Чапіга), як комунікативно-прагматичної категорії (О. Пантелеєва), як скріпів в усному мовленні (С. Бибик) тощо. Вставні слова та словосполучення в ролі дискурсивів активно вивчають, залучаючи матеріал російського та англійського наукового мовлення [Викторова 2012; 2014 а; 2014 б]. Проте поза увагою мовознавців залишилася специфіка функціонування вставних компонентів в українськомовному НД, що і визначило необхідність їхнього детального аналізу.

Нижче розглянемо семантичні ознаки, виявимо найактивніші вставні елементи, з'ясуємо тенденції їхнього функціонування,

схарактеризувавши вказані одиниці як дискурсивні слова в НЛД ЕМО.

За функціями вставні компоненти поділяють на ті, які виконують модальну функцію або суб'єктивно-модальну функцію. Відомі в лінгвістиці семантичні класифікації безпосередньо пов'язані з названими функціями. Українські мовознавці традиційно виокремлюють шість [Сучасна 2000, с. 363-364; Шульжук 2004, с. 166-167], сім [Каранська 1992, с. 160-164; Сучасна 1972, с. 228-229] або вісім [Кулик 1961, с. 177-178] семантичних типів вставних компонентів. Далі з'ясуємо, які вставні компоненти є дискурсивами-регулятивами, а які – дискурсивами-організаторами в НЛД ЕМО з метою встановлення засобів, котрими послуговуються вчені для контактування з читачем / слухачем та структурування дискурсу.

З огляду на аспекти вивчення мови на сучасному етапі доцільно буде звернутися до класифікації вставних одиниць, розробленої О. Пантелеєвою [Пантелеєва 2005]. Із позиції комунікативної прагматики вона вирізняє такі типи вставних компонентів: акцентно-стверджувальні, акцентно-ймовірнісні, емотивно-кваліфікативні, адресно-марковані, фатичні та метатекстові. Зауважимо, що регулятивна функція відбиває взаємодію між автором та адресатом. Саме тому дискурсиви-регулятиви – це акцентно-стверджувальні, акцентно-ймовірнісні, емотивно-кваліфікативні, адресно-марковані та фатичні вставні компоненти. Метатекстові ж вставні компоненти – це дискурсиви-організатори. Дискурсивна інформація скерована на організацію дискурсу та орієнтацію адресата в ньому. Дотримуючись такого підходу, схарактеризуємо вставні слова і словосполучення в НЛД, відповідно диференціюючи наведені різновиди в межах регулятивів та організаторів.

Дискурсиви-регулятиви. *Акцентно-стверджувальні вставні компоненти* мають на меті зосередити увагу адресата на висловлюванні в цілому або на його фрагменті. Автор, використовуючи їх, наполягає на тому, що подана інформація є достовірною, правдивою. Залежно від комунікативної стратегії, вчений обирає з арсеналу вставних елементів (*безперечно, безумовно, безсумнівно, без сумніву, дійсно, звичайно, звісно, звісна річ, зро-*

зуміло, немає сумніву, певна річ, правда, природно, розуміється, само собою зрозуміло, само собою розуміється, сказати по правді, справді, ясно, ясна річ) ті, які будуть слугувати адресатові своєрідним сигналом про безсумнівність того, про що говориться, про повну відповідність з об'єктивними фактами. Надалі подаємо використовувані ЕМО вставні компоненти в такій послідовності: зафіксовані в Ю. Карпенка, П. Гриценка, С. Єрмоленко та О. Бондаря (*зрозуміло* (11/-/-1), *безперечно* (8/-/-6), *як бачимо* (6/-/-1), *звісно* (3/-/-2), *звичайно* (2/5/3/29), *щоправда* (2/9/2/10), *дійсно* (1/-/-4), *правда* (1/-/-1), *ясно* (1/-/-/-), *справді* (-/3/6/3), *як видно* (-/1/1/-), *зрозуміла річ* (-/-/-3), *певна / звісна річ* (-/-/-1), *безперечно* (-/-/-6), *безумовно* (-/-/1/5), *насправді* (-/-/-2)). Вибірку здійснено за матеріалом, приблизно однаковим за обсягом у всіх ЕМО. Обмежений набір слів для вираження достовірності в НЛД, на нашу думку, пов'язаний із тим, що специфіка його жанрів полягає в об'єктивності висвітлюваного питання, апріорі наукові тексти (особливо підручники) містять незаперечні факти, які не вимагають доказів, оскільки вони визнані і теоретично чи практично доведені мовознавцями. Наведемо приклади: *Стус і Маланюк, зрозуміло, знали, бо інакше взагалі не вжили б цього міфоніма* (Ю. Карпенко); *...перехід о > у ... давніше ... мав, безперечно, значно ширший ареал, аніж нині* (Ю. Карпенко); *Безумовно, Світ₂ впливає на формування Світу₃ ...* (О. Бондар); *Це, звичайно, відноситься й до слів ікати – ікати, які зовсім не стосуються питання про те, є чи не є **и** та **і** різними фонемами* (Ю. Карпенко); *Щоправда, усвідомлення функціональної длизькості реалій може сприяти перебудові лексичної мікрогрупи, спонукати до вироблення певної моделі однотипної реалізації опозицій, тобто зумовити парадигматизацію лексичної мікрогрупи* (П. Гриценко); *І це, можете бути певні, не ширвжиток із Гонконга або Таїланду, а справжня фірмова річ* (О. Бондар). Крім того, до цього типу можна уналежнити слова і словосполучення, що містять вказівку на щось звичайне, загальновідоме (*було, буває, бувало, як водиться, як завжди*), проте в нашому матеріалі активними є такі вставні компоненти: як правило (8/-/3/9), як відомо (5/1/-/3), зазвичай (-/-/-1). У цілому акцентно-стверджувальні вставні одиниці в П. Гриценка становлять 66,7 %, у О. Бондаря – 58 %, у

С. Єрмоленко – 31,3 %, у Ю. Карпенка – 27 % від зафіксованих.

Акцентно-ймовірнісні вставні компоненти охоплюють широкий спектр гіпотетичної модальності, виражаючи недостовірність, непевність, гаданість, вірогідність, сумнів, припущення. Цю модальність в українській мові можна реалізувати за допомогою таких вставних слів, словосполучень та речень: *видається, видно, відко, здається, здавалося, є надія, очевидно, очевидно, ймовірно, либонь, мабуть, може, можливо, може бути, можна сказати, напевно, певно, певне (рідше), треба гадати, як видно, як здається*. Зважаючи на стилістичну диференціацію названих вище одиниць, можна констатувати, що в наукових текстах використовують ті з них, які є літературними, а усномовні та просторічні, за деякими відхиленнями, не вживаються. Модальну функцію з указаною семантикою в НЛД ЕМО виконують *здається* (12/-/-1), *можливо* (12/-/3/11), *мабуть* (10/-/3/2), *ймовірно* (8/-/-/-), *може* (6/-/-/2), *здавалося б* (4/-/1/-), *очевидно* (2/4/6/4), *скоріше* (2/-/-/-), *так би мовити* (2/-/-/3), *вірогідно* (1/-/-/-), *мовляв* (1/-/-/-), *можна сказати* (1/-/-/-), *можна думати* (1/-/-/-), *можна припускати* (1/-/-/-), *найімовірніше* (1/-/-/-), *швидше* (1/-/-/-), *вочевидь* (-/-/-/2), *я б сказав* (-/-/-/1), *напевне* (-/-/-/1). Наприклад: *Такий географічний термін у Славії, здається, відсутній...* (Ю. Карпенко); *Очевидно, саме Шевченковими словами навіяно й назву розділу «Апостоли правди», який присвячено геніальному німецькому художникові кінця XV – XVI ст. Альбрехтові Дюреру* (С. Єрмоленко); *Але таїна, мабуть, і в тому, що цілі покоління українців, пригадуючи слова поета чи звертаючись до збірок поезій П. Тичини, так само чують цю музику небесних сфер ...* (С. Єрмоленко); *Імовірно, давньоєвропейської давнини сягає назва лівої притоки Тиси Марош...* (Ю. Карпенко); *А це, так би мовити, конкретика функціонування закону, яка максимально враховує поточний момент і, підкреслюю, робить закон чинним de facto* (О. Бондар). Також ми виявили розмовні варіанти, що притаманні дискурсу Ю. Карпенка (*очевидячки* (2), *ймовірніш*) та рідше – О. Бондаря (*вочевидь*) і демонструють специфіку послуговування дискурсивами-регулятивами. Напр.: *...В. Стус ужив античних міфонімів, очевидно, більше, ніж О. Ольжич* (Ю. Карпенко). Акцентно-ймовірнісні вставні компоненти ста-

новлять 38 % від зафіксованих у Ю. Карпенка, 27 % у С. Єрмоленко, 23,3 % в О. Бондаря та 14,8 % у П. Гриценка. Відсоткові дані показують, що згадувані вченими окремі деталі дослідження ще потребують перевірки, додаткових доведень, нових фактів тощо. Їхнє використання дає підстави іншим мовознавцям погодитися з викладеним матеріалом або аргументовано заперечити думки автора. Інакше кажучи, в такий спосіб адресант спонукає зацікавлених адресатів чи себе поміркувати над порушеним питанням у подальших розвідках. Отже, акцентно-ймовірнісні дискурсиви знижують категоричність висловлення, що уможливорює коректну репрезентацію наукових результатів.

Емотивно-кваліфікативні дискурсиви. Вставні компоненти, виражаючи почуття людини у зв'язку з повідомлюваним, «емоційну оцінку фактів або явищ дійсності з боку того, хто їх сприймає» [Кулик 1961, с. 177], теж мають певні комунікативні можливості. До цього типу варто уналежнити такі вставні компоненти, що дають емотивну кваліфікацію висловлюваному: *бачу, відчуваю, власне, гадаю, дивна річ, думаю, м'яко кажучи, нівроку, на диво, на жаль, на лихо, на превеликий жаль, на радість, на сором, на щастя, нівроку, нічого не скажеш, от лишеенько, правду кажучи, сподіваюсь, хвалити долю, чого доброго, шкода, як на біду, як навмисне, як на гріх, як на зло, як на лихо, як уявляється.* Названі вставні слова та словосполучення в НД виражають оцінку повідомлюваного, ставлення до сказаного, часом суб'єктивний погляд автора. Перші з них вносять відчутний експресивний відтінок до змісту висловлення (*на жаль* (4/-/-/1), *на щастя* (2/-/-/-)). Інші вставні компоненти підкреслюють присутність автора (*власне* (20/-/5/4), *гадаємо* (8/-/-/), *гадаю* (8/-/-/-), *думую* (1/-/-/-), *власне кажучи* (1/-/-/-), *відверто кажучи* (1/-/-/-), *уточнимо* (1/-/-/-), *додамо* (1/-/-/-)). Напр.: *Українське мовознавство в своєму розвитку знає цілу плеяду блискучих, прекрасних фонетистів, але практично не знає, **на жаль**, фонологів такого рівня* (Ю. Карпенко); ***На жаль**, у Словнику мови Шевченка не відображено цих основних значень конкретного авторового слововживання* (С. Єрмоленко); *Варто пам'ятати, що, **як не прикро**, японці, дійсно, набагато охайніші, ніж європейці в цілому і ми, українці, зокрема* (О. Бондар); *Це, **власне**, є головною причиною того, що*

в українській фонології ще від часів Олени Курило закоренилися засади Ленінградської фонологічної школи (ЛФШ) (Ю. Карпенко). Всього зафіксовано 26,5 % вставних одиниць у Ю. Карпенка, 10,4 % у С. Єрмоленко, 4 % в О. Бондаря та 3,7 % у П. Гриценка.

Адресно-марковані вставні компоненти вказують на джерело повідомлення, уточнюють авторство висловленого. Авторство може бути імпліцитним (*кажуть, повідомляють, як говорять, як кажуть, як то кажуть*) або експліцитним (*за висловом..., за даними..., за повідомленням..., з погляду..., з точки зору..., на думку..., на його / її / їхню думку, на його / її / їхній погляд*). Частина вставних слів і словосполучень, у яких автор мислиться узагальнено, може перетворюватися на такі, що мають вказівку на конкретного автора висловлюваної думки адресантом. Окремим підтипом вважаємо вставні словосполучення, що виражають власну думку автора наукового тексту. В обстеженому матеріалі зафіксовано такі типи: *на (досить аргументовану) думку ... (5/1/5/2), за висловом ... (2/-/-), зазначає ... (1/-/-), як (слухно) зауважив ... (1/-/3/-), як це показав ... (1/-/-) як кажуть (1/-/2), на мій погляд (1/-/-), на мою думку (1/-/1), на нашу думку (1/-/8), як на мене (1/-/-), на наш погляд (-/-/2), за свідченням ... (-/-/1), як свідчить (-/-/2), як слухно нарікають ... (-/-/1), як зазначив ... (-/-/1), як підкреслював ... (-/-/1-), за нашими застереженнями (-/1/-), за його словами (-/1/-)*. Напр.: *Причому в безпосередньому спілкуванні, як зауважує Потебня, мова набуває стилістичної виразності на відміну від думання наодинці, де мова прихована (С. Єрмоленко); У вступі презентовано майже всю інформацію, необхідну для входження читача в проблематику праці; із застережень до вступу відзначимо лише недостатню, на нашу думку, характеристику корпусу емпіричного матеріалу та способів його формування (П. Гриценка); За свідченням Ф. Гріна, Ф. Вайянкур, який відгукнувся на цю публікацію, заявив, що це намагання економіста вирішити лінгвістичні питання, що цим повинні зайнятися лінгвісти, з чим Ф. Грін не погоджувався (О. Бондар)*. Зауважимо, що використання адресно-маркованих дискурсивів підвищує ступінь достовірності інформації за рахунок цитованого джерела або згадки дослідника, який цікавився певним питанням, тобто підвищує рівень правдивості інформа-

ції. Адресно-маркованими також є такі вставні компоненти: як *вказувалося*, як *вже підкреслювалося*, як *вказано*, які пов'язані з текстом, породженим безпосередньо автором наукової праці, і які фактично означають *як я вже казав раніше*. У С. Єрмоленко функціонує 25 %, в О. Бондаря – 12 %, у П. Гриценка – 11,1 %, в Ю. Карпенка функціонує 8,5 % від усіх зафіксованих дискурсивів-регуляторів.

«Сема контакту» наявна у *фатичних* вставних компонентах. Зважаючи на три фази спілкування, стверджуємо, що такі компоненти використовують для встановлення контакту, його підтримки та завершення спілкування. Для активізації комунікації як контактувальні засоби в українській мові вживають такі: *бач, бачте, вірите, даруйте, даруйте на слові, диви, дивись, дивіться, думаєте, знаєте, знай, знайте, їй-богу, кажучи вам, коли хочете, між нами кажучи, можете собі уявити, повірте, погодьтеся, признаюсь, прошу вас, розумієте, скажи, скажімо прямо, уявіть собі, чуєш*. У писемному варіанті НЛД фатичні вставні компоненти рідко вживаються, напр.: *Японець може відповісти і чіткіше: ... «Кантаєте окімас» («Потрібно подумати»)*. **Знайте**, це означає «*Ні*» (О. Бондар). В усній формі вони частіше функціонують. Наприклад, під час відкритої лекції на тему «Українська мова: сьогодення і виклики», проведеної на філологічному факультеті Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (2018 р.), на репліку із залу подарувати Остромирове Євангеліє, яке було презентоване для підтвердження певних фактів української мови, П. Гриценко відповів: **Даруйте**, *я теж би хотів, щоби мені подарували.... Я децю подарую, я не такий скупий* (П. Гриценко). Вважаємо, що деякі дискурсиви-регулятиви мають здатність виконувати функцію організаторів, наприклад, мати «сему контакту» та привертати увагу до певної частини тексту, бути метатекстовою одиницею (*зверніть увагу*), на що ми вже вказували вище.

Зважаючи на сказане, констатуємо, що раціональне в НЛД ЕМО унаочнюють акцентно-стверджувальні, акцентно-ймовірнісні, адресно-марковані, а особистісне виражають емотивно-кваліфікативні та фатичні дискурсиви, які виконують регуляторну функцію.

Дискурсиви-організатори. Метатекстові вставні компоненти як дискурсиви-організатори логізують виклад матеріалу, сприяють оформленню ходу міркувань адресанта, зв'язують частини тексту, акцентують на певній думці тощо. НЛД репрезентує широкий семантичний діапазон розглядуваних одиниць, що і підтверджує зібраний матеріал. Метатекстові вставні компоненти організують пропозиційну інформацію, вказують ракурс сприйняття її адресатом [Малікова 1993, с. 69] і мають неоднакове навантаження. У зв'язку з цим ми виокремили такі типи дискурсивів з організувальною функцією: вставні компоненти черговості та різноаспектності, видільні, уточнювальні, контрадикторні, екземпліфікаційні, реформуляційні та узагальнювальні вставні компоненти.

Вставні компоненти черговості та різноаспектності. Для вираження різнобічного зв'язку висловленого, його черговості серед інших думок учені-мовознавці використовують вставні слова *по-перше* (7/3/4/16), *по-друге* (7/3/4/16), *по-третє тощо* і *словосполучення* (у свою чергу / своєю чергою (2/2/-/2), з одного боку, з другого / іншого боку (1/10/3/14). Наприклад: *Інтерпретуючи названий твір, дослідник наголошує на тому, що, по-перше, його треба прочитувати в контексті інших поезій, об'єднаних циклом «У казematі»* (С. Єрмоленко); *Практика національних слов'янських лінгвогеографічних шкіл і досвід роботи над ЗЛА, ЛАС, ЗКДА стверджують, з одного боку, ареалогічну цінність, можливість і необхідність використання в лінгвогеографії даних усіх структурних рівнів мови, а з другого – неможливість механічного перенесення методики до картографічної обробки, картографування та інтерпретації фактів одного структурного рівня мови на явища інших структурних рівнів* (П. Гриценко); *Поляни жили значно південніше... але потім були потіснені войовничими степовиками на північ, у ліси, де їм довелося, в свою чергу, відтіснити деревлян трохи далі на північ* (Ю. Карпенко). Ми виявили цікавий спосіб використання слова *по-друге* у Ю. Карпенка, коли воно вжито не як вставне: *По-перше, слово нѣмци, фіксуючися з XII ст., початково позначали-таки германців. <...> За межами східнослов'янських текстів слово німці... зафіксоване вже в IX ст. у Костянтина Багрянородного одночасно зі словом слов'я-*

ни. Це вже **по-друге** (Ю. Карпенко). В дискурсі О. Бондаря натрапляємо на фрагмент, у якому мовознавець формулює висновок, не використовуючи слово *по-перше*, замість нього послуговується сполукою *перш за все*, а далі вже вказує *по-друге*: **Перш за все це стосується дискретності / відокремленості подій і явищ у часі, виокремлення в часовому потоці окремих відтинків, інтервалів. По-друге, людиною неоліту для координації і синхронізації подій встановлювалася відносна точка відліку (положення і рух сонця на небі)** (О. Бондар). Названі метасигнали черговості трактують як синоніми числівників *перший*, *другий* та як скорочені показники речень *скажу як перше*, *скажу як друге* [Малікова 1993, с. 71-72]. Серед дискурсивів-організаторів розглянута група вставних одиниць становить 22,5 % у П. Гриценка, 16,8 % в О. Бондаря, 10,9 % у С. Єрмоленко 8, 2 % у Ю. Карпенка.

Видільні вставні компоненти. Засобом виділення повідомлюваного серед інших фактів є і вставні компоненти *головне, головним чином, зокрема, зрештою, нарешті, насамперед, передусім, перш за все*. Ці одиниці акцентують на певній кількісній чи якісній особливості предмета, про який ідеться. У нашому матеріалі зафіксовано слова і словосполучення *головне* (5/-/-), *зрештою* (4/2/-/-), *більш(е) того* (2/-/-/-), *найголовніше* (1/-/-/-), *передусім* (1/-/-/1); *насамперед* (-/-/2/14), *нарешті* (-/-/1/6), *зокрема* (-/10/12/3), *врешті* (-/-/1/3), *головним чином* (-/-/1/1), *врешті-решт* (-/-/1/1), *перш за все* (1/-/1/1), *принаймні* (-/-/1/1). Напр.: Звідси, **зрештою**, суб'єктивізм і оцінці ступеня релевантності окремих змін, віднесення їх до типових чи одиничних (П. Гриценка); ...російський «Словарь» подає окремо кожне слово, що зумовлено і прийнятим принципом... і, **головне**, тим, що адресується неживій праслов'янській мові і має на меті назвати всі праслов'янські слова, а не лише етимологічно складні (Ю. Карпенко). Всього функціонує 15 % від загальної кількості зафіксованих дискурсивів-організаторів у О. Бондаря, 7 % у Ю. Карпенка, 3,1 % в С. Єрмоленко та 1 % в П. Гриценка.

Уточнювальні вставні компоненти. Рух думки «вбік» виражають *до речі* (24/-/1/-), *втім* (21/-/9/1), *між іншим* (5/-/-/-), *між тим* (3/-/-/2). За допомогою названих елементів автор повідомляє читачеві про відхід від теми, про те, що далі він зробить

якесь зауваження або доповнення до основного, фактично спрямує думку в інше русло. Ю. Карпенко найчастіше використовує сполуку *до речі*, що сигналізує про певну ідею, якою науковець хоче поділитися, вважаючи, що вона варта уваги співрозмовника. Напр.: *Епіграма ця, до речі, східно називається «Довге слово»...* (Ю. Карпенко). Крім того, названа одиниця може входити до складу вставленої конструкції, що, на нашу думку, підсилює її уточнювально-доповнювальний характер, напр.: *Про невдалість вибору імені Мотрона (до речі, історично найімовірнішого) говорити варто, але не тому, що воно зрусифіковане* (Ю. Карпенко). Дискурсив *до речі* використовують для введення фрагмента мовлення та демонстрації асоціативного зв'язку фрагмента з текстом, а притаманне йому акцентно-видільне значення вважають другорядним [Викторова 2014 а, с. 13]. Вставне слово *втім / утім*, досить активно вживане Ю. Карпенком, у С. Єрмоленко в усіх висловлюваннях підсилено часткою **а**, напр.: *Втім, О. Стрижак у децю двозначному контексті зараховує цей гідронім чи то до кельтських, чи то до слов'янських* (Ю. Карпенко); *А втім – над усім гордо височіє МАТИ* (С. Єрмоленко). За вживаністю в Ю. Карпенка такі одиниці 29 %, у С. Єрмоленко – 15,7 %, в О. Бондаря – 3 %.

Контрадикторні вставні компоненти. Контрадикторну функцію в НЛД ЕМО реалізують слова *навпаки, однак, проте*, за допомогою яких адресант протиставляє одну думку іншій, виражаючи незгоду з висловленим раніше, заперечуючи його, підкреслюючи контраст між сказаним. ЕМО надають перевагу словам зі значенням протиставлення таким чином: *навпаки* (12/-/1/3), *однак* (3/1/2/2), *проте* (-/-/1/2). Напр.: *То може видатися чимось надзвичайним або ж, навпаки, звичайнісіньким випадковим збігом, але серед 87 топонімів, ужитих у романі за межами фрагментів, що написані онімичною мовою, маємо теж 12, саме 12 найуживаніших...* (Ю. Карпенко); *Навпаки, його ідіостиль позначений виразно висхідним розвитком, і цей динамізм уважна критика відзначала здавна...* (П. Гриценко). Зазначимо, що слово *однак* частіше використовується в ролі сполучника, а не вставного слова. Для вираження контрадикторної функції використано вказаних вставних одиниць 8,2 % в Ю. Карпенка, 4,7 % в С. Єрмоленко, 1,7 % в

О. Бондаря та 1 % в П. Гриценка.

Екземпліфікаційні вставні компоненти. Наукове дослідження вимагає підтвердження фактами, підкріплення прикладами. Саме тому в НЛД як метатекстовий засіб уведення ілюстрації в українській мові використовують слова, що виконують екземпліфікаційну функцію, *скажімо* (13/-/7/-), *приміром* (12/-/-/-), *наприклад* (8/5/14/63): *О. Трубачов підкреслює ендемічність цього гідроніма, але, **скажімо**, автори чехословацького топонімічного словника констатують значне поширення в Чехії назви Ліра* (Ю. Карпенко); *Але okazіоналізм водночас сам по собі є художнім твором, як, **приміром**, Оптимістенко В. В. Маяковського* (Ю. Карпенко). Вказана частотність слів із функцією екземпліфікації в Ю. Карпенка фактично означає їхню рівноправність, синонімічність, взаємозамінність, інші вчені не використовують слово *приміром*. За кількістю вжитків наведені вставні компоненти становлять 48,4 % у С. Єрмоленко, 29 % в О. Бондаря, 19 % в Ю. Карпенка та 17 % у П. Гриценка.

Реформуляційні вставні компоненти. Вставні компоненти, котрі виконують функцію пояснення, сприяють розкриттю змісту непростих для сприймання висловлень автора. Вони уможливають переформулювання, перефразування сказаного і кваліфікуються як індикатори реформуляції (Н. Баландіна): *інакше кажучи* (2/-/-/7), *стисло кажучи* (-/-/-/1), *коротше кажучи* (-/-/-/1), *спрощено кажучи* (-/-/-/1), *іншими словами* (-/-/3-3), *конкретно кажучи* (1/-/-/-), *по-сучасному кажучи* (-/-/1/-). Напр: *...неможливо теоретично обґрунтувати думку, що власні назви Київ (місто) і «Київ» (готель), Одеса (місто) і «Одеса» (корабель) не є різними словами, причому словами з виразно відчутними мотиваційними відношеннями. **Інакше кажучи**, утворення типу «місто» > «корабель» («готель», «кінотеатр», «крамниця», «кафе» тощо) ... являють собою яскравий взірць синхронічного лексико-семантичного способу словотвору* (Ю. Карпенко); *Кожне засідання відділу, вченої ради, теоретичного семінару перетворювалося на справжню школу, своєрідне навчання, **по-сучасному кажучи**, майстер-клас, коли слухачі мали змогу почути оригінальні, глибокі філософські міркування керівника, що спонукали до наукової творчості* (С. Єрмоленко); *... **інакше кажучи**, вона може й не*

здійснюватися в реальності (О. Бондар). За допомогою індикаторів реформуляції як різновиду метатекстових операторів формулюється покращений чи скорочений варіант висловленої думки. Маркери самопоправок, самокоректур запобігають неправильній інтерпретації викладеного і є певним страхувальним засобом від непорозуміння. Нечасте звертання до згаданих словосполучень свідчить про те, що виклад розрахований на фахівців, він є зрозумілим для адекватного сприйняття обізнаним читачем. Указану функцію виконують словосполучення, що становлять 6,3 % у С. Єрмоленко, 5,9 % в О. Бондаря, 1,6 % в Ю. Карпенка.

Узагальнювальні вставні компоненти. Невід'ємним складником наукових праць є висновки до дослідження. Вказівкою на те, що далі йтиме певний підсумок, узагальнення є вживання вставних слів і словосполучень *взагалі, виходить, значить, одним словом, отже, словом, таким чином*. Однак не всі з них можуть функціонувати в науковому мовленні. Скажімо, слово *значить* кваліфікують як прикрий, часто повторюваний паразит [Каранська 1992, с. 163]. Інші ж забезпечують структурно-змістову компресію, виконують функцію узагальнення, підбиття підсумків висловленого та підкреслюють, що в прикінцевій, узагальнювальній частині подано суть, квінтесенцію всього попереднього тексту [Малікова 1993, с. 70]. В обстеженому матеріалі аналізованих одиниць вжито в такій кількості: *отже* (42/16/7/30), *таким чином* (3/28/-/36), *взагалі* (4/-/-/1), *в цілому* (1/-/-/-), що свідчить про панівне становище двох перших одиниць порівняно з іншими використовуваними вставними елементами. Слово *отже* може починати висновки до мікротеми або загальні висновки до дослідженої проблеми, використовуючись на початку чи всередині речення: *Отже, кожне картографоване явище у конкретній точці мовного простору може розглядатися не тільки як елемент окремої говірки, а й як компонент багатосторонніх відношень, зокрема відношень єдності, протиставлення, похідності* (П. Гриценко); *Таке розуміння гідронімів Вишня, Вишниця й, отже, визнання в них дії відомого праслов'янського «закона гукі» автоматично засвідчує найглибшу слов'янську древність регіону* (Ю. Карпенко). Вставне слово *отже* Ю. Карпенко порівняно рідко використовує для загальних висновків, воно функціонує в

основній частині наукової праці як маркер попередніх висновків. Частіше вказане слово просто відсутнє або ж як його субститут використано як *бачимо, в цілому, взагалі* (див. статті) чи *загалом та в цілому* (див. огляди ономастичних праць). О. Бондар та П. Гриценко активніше послуговуються словосполученням *таким чином*, а С. Єрмоленко використовує тільки слово *отже*, напр.: **Таким чином, стан – це якісна постійність множини характеристик для певного часового інтервалу матеріальної системи за можливих кількісних змін** (О. Бондар). Розглянуті одиниці за сукупністю вжитків у П. Гриценка становлять 58,5 %, в О. Бондаря – 28,1 %, в Ю. Карпенка – 27 %, у С. Єрмоленко – 10,9 % від зафіксованих дискурсивів-організаторів.

Усього в НЛД Ю. Карпенка виявлено 81 вставний компонент у 360 вжитках, відповідно в О. Бондаря 79 у 388, у С. Єрмоленко 32 у 112, в П. Гриценка 19 у 103 вжитках. Укладені пропорції використовуваних дискурсивів-регулятивів та дискурсивів-організаторів засвідчили такі загальні результати для НЛД ЕМО учених-лінгвістів у відсотках: Ю. Карпенко – 48,6 : 51,4; П. Гриценко – 26,2 : 73,8; С. Єрмоленко – 42,9 : 57,1; О. Бондар – 38,7 : 61,3. Наведене ілюструє переважання в усіх ЕМО дискурсивів-організаторів, що тим самим демонструє більшу потребу в функційне навантаженні в писемній формі вставних одиниць із дискурсивною функцією, котрі допомагають авторам організувати НД.

4.1.3. Вставлені поширювачі речення як засіб комунікативного впливу

В українському мовознавстві існує чимало праць, у яких зааналізовано синтаксично ізольовані члени речення, зокрема висвітлено природу вставлених конструкцій, з'ясовано їхню семантику, схарактеризовано інтонування та пунктуаційне виділення таких структур (І. Вихованець, Н. Гуйванюк, П. Дудик, В. Жайворонок, А. Загнітко, Л. Кадомцева, В. Кононенко, Б. Кулик, Н. Плющ, І. Савченко, О. Семотюк, К. Шульжук та ін.). Доволі часто увагу дослідників привертають стилістичні особливості функціонування названих конструкцій у різних стилях, зокрема у творчості пись-

менників (О. Галайбіда, В. Грицина, І. Дегтярова, М. Дорошенко, І. Житар, А. Коваль, А. Мойсієнко). Останнім часом поживавився інтерес до вивчення комунікативного і текстового потенціалу вставлених одиниць (А. Мамалига, З. Олійник).

У мовознавстві панує думка про те, що якою б неоднорідною синтаксичною групою стосовно змісту та структури не були б вставлені конструкції, вони виконують дві семантико-стилістичні функції в реченні. Одна з цих функцій виявляється через уточнення, роз'яснення або доповнення до основної думки речення. Суть іншої функції полягає в реалізації побіжних зауважень, асоціацій автора, що меншою мірою пов'язані з основним змістом речення [Сучасна 1972, с. 231]. На те ж саме звертає увагу Б. Кулик, зазначаючи, що вставлені слова, словосполучення і речення виражають «такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки» [Кулик 1961, с. 180]. М. Каранська наголошує на тому, що вставлені конструкції настільки різноманітні за змістом, що їх неможливо класифікувати, оскільки «тут є і підкреслення якоїсь деталі, й уточнення за бажанням, і побіжні зауваження, певні додаткові відтінки зображення, і широкі доповнення пояснювального характеру, і роздуми та різні спогади, гострі емоційні й експресивні вислови» [Каранська 1992, с. 165].

У НЛД серед вставлених конструкцій варто розрізняти вставлені слова і словосполучення, що нині кваліфікують як вставлені поширювачі базового речення [Галайбіда 2011]. Вставлені поширювачі речення виконують дві основні функції: вони є відповідниками або заміниками тих чи тих компонентів семантичної структури речення. Залежно від того, яку функцію виконують такі поширювачі речення, розрізняють кореляти і субститути синтаксем базового речення.

Перші з них співвідносяться з відповідними компонентами семантичної структури речення, функціонуючи як кореляти субстанційних, атрибутивних і адвербіальних синтаксем. Наприклад: *Організація ономастики як науки (а не окремих побіжних розвідок) лягла на плечі Кирила Кузьмича Цілуйка...* (Ю. Карпен-

ко); *Ось певна (але далеко не повна) ієрархія...* (Ю. Карпенко). У межах вставлених поширювачів речення в НЛД ЕМО виокремлюємо кореляти-етимологізатори (*Відношення між гідронімами Слова і Словута – це стосунки віддіслівного іменника та дієприкметника (праслов'янське *slovont-)*), кореляти-ілюстратори (П. Загребельний обрав ім'я Мотрона, уживаючи його в своєму романі 243 рази в 11 варіантах (*Мотронка, Матрегна, Мотря, Реня та ін.*) і з одною антомасією – Аврора (Ю. Карпенко)), кореляти-кваліфікатори (*Практика вибору епіграфів – поєднання уривків із Біблії, Псалмів, народних пісень, творів Міцкевича, Пушкіна, Гейне, Гете, Байрона, Шиллера – засвідчує цілісність мовного світогляду письменника* (С. Єрмоленко)), кореляти-конкретизатори (*... у мовних категоріях (і насамперед у ФСП) відображаються онтологічні категорії* (О. Бондар); *Атрибути на означування лексеми паспортизовані (відсилання до творів, список яких наведено окремо)* (П. Гриценко); *Увага Котляревського до важливого джерела духовності – мови – простежується в усьому тексті поеми* (С. Єрмоленко)), кореляти-синоніми (*... в гідронімії практично завжди маємо парну опозицію вижній (вишній, горішній) – нижній (долішній)*), кореляти-варіанти (*Зазначимо, що день преподобного проповідника Теодора (Феодора) Начертанного ... вчені вважають днем народження Богдана Хмельницького* (Ю. Карпенко)), кореляти-включення (*Однак дві статті викладають авторську концепцію методології (і методики теж) на рівні всієї лінгвістики*), кореляти-альтернативи (*Заміна прізвища (чи імені) на інше нібито схожа на псевдонім, однак не є ним, бо псевдонім обирає або приймає сам його носій, а йдеться про перейменування...* (Ю. Карпенко)), кореляти-порівняння (*Щоправда, тоді залишається без назви частина моделі граматичного механізму мовця і слухача (як і самих граматичних механізмів), що стосується взаємодії мовних засобів і взаємодій мовних функцій...* (О. Бондар). Як видно з наведених прикладів, кореляти вносять різноманітну додаткову семантику в базове речення. Вставлені конструкції за виконуваними функціями можуть бути уточнювальними, пояснювальними та доповнювальними [Шульжук 2004, с. 171]. Перші з них конкретизують зміст речення, другі – пояснюють причину того, про що йдеться в

базовому реченні, а треті – мають приєднувальний характер, виражаючи об'єктивну модальність.

Поширювачами базового речення також є вставлені одиниці (ВО) – субститути, що не мають у базовому реченні відповідних корелятивних синтаксем. Це субстанційні (*Між тим О. Трубаčov (за І. Петлевою) реконструює цілий ряд праслов'янських діалектизмів...* (Ю. Карпенко)), атрибутивні (*Найочевидніші її слов'янські вияви – південнобузька Вись (Велика й Мала) та польська Вісла – знаходяться за межами Карпат* (Ю. Карпенко)) та адвербіальні замітники синтаксем. Останні можуть вказувати на спосіб дії, міру і ступінь, кількісні параметри або виражати семантику комплексно: *Міфологічність імен переважно залишається їх поетичним ореолом, а за змістом вони називають – у гармонії зі своїм міфологічним наповненням – речі сучасні, потрібні поетові в даному творі* (Ю. Карпенко); *Коли зібрані слова докладно проаналізовані й згруповані описаним чином (а частіше – паралельно з цим процесом), вивчаються етимологічні словники та етимологічні дослідження...* (Ю. Карпенко).

Семантика ВО є вторинною, додатковою до семантики базового речення, проте важливою для автора, який намагається забезпечити найточніше розуміння висловлюваного. Автор втілює свої комунікативні наміри за допомогою вставлених конструкцій, що завдяки своїй спрямованості вносять до основного повідомлення базового речення певні деталі, уточнення, зауваження, пояснення. Загальноприйнятою є думка про непередбачуваність аналізованих структур початковим задумом висловлення. Однак, на наш погляд, у писемному варіанті НД є сенс говорити про певний намір мовця, який все ж бере до уваги комунікативні інтенції споживача інформації і в такий спосіб прагне їх задовольнити, тобто подати додаткову інформацію, нашаровувану на основну, вплинути на адресата. В цьому переконана О. Галайбіда, вважаючи, що поява вставлених конструкцій у писемній мові, зокрема в художньому стилі, зумовлена комунікативними, синтаксичними і стилістичними чинниками, на відміну від усного мовлення, де їхнє вкраплення є репліками, які виникають асоціативно, для уточнення або пояснення основної інформації. Їх уведення до базового речення пов'язане з комунікативним наміром автора, його

бажанням досягнути повноти викладу за допомогою вираження своїх зауважень, доповнень, уточнень, оцінок, акцентування окремих слів [Галайбіда 2011].

ВО можуть бути нейтральними та модально маркованими, в оформленні перших відсутній особливий емоційний підтекст, інші – є емоційно насиченими [Антонюк 2007]. У НЛД зміст вставлених поширювачів має раціональний аспект, як того і вимагає науковий підхід до вивчення конкретного явища. Проте іноді ВО характеризуються певною емоційністю, апелюючи до адресата, виражаючи сумнів, припущення, ймовірність, спонукання його поміркувати разом з автором тощо. Емоційність передається за допомогою знака оклику чи знака питання: *Я мав «щастя» пізнати це в свої студентські роки і зокрема при вивченні (обов'язковому!) примітивних праць Сталіна з мовознавства* (Ю. Карпенко); *Решта імен є уподобаннями – кожне! – тільки одного ментального лексикону; Написання назви Піскава з і фіксує її зближення (вторинне?) з лексемою пісок* (Ю. Карпенко). Це сприяє релевантному сприйняттю думки адресанта, уможливує порозуміння його з адресатом. ЕМО послуговуються не тільки вставленими словами або словосполученнями, а й цілими реченнями, що мають певну специфіку щодо семантики, структури та виконуваних функцій в НЛД.

Додамо, що практично всі названі вище різновиди ВО у нейролінгвістичному програмуванні вважаються доволі активними маркерами сугестії, оскільки виконують роль своєрідних гіпноіндукторів, скерованих на «нанизування» реченнєвих структур, які ускладнюють лінійне сприйняття повідомлення, змушуючи слухача до складних ментальних дій, до заглиблення у власний емоційно-інтелектуальний простір, проте такий сугестійний ефект, здійснений у сегменті НД, вважається коректним і релевантним [Ковалевська 2016].

4.1.4. Семантичні відношення, структура та функції вставлених речень

У науковолінгвістичному дискурсі ЕМО виявлено два структурні різновиди вставлених речень (ВР): ВР, що пов'язані

з базовим реченням сполучниковим (сурядним або підрядним сполучником) чи безсполучниковим зв'язком. У зв'язку з цим розрізняємо структури, де унааявлено сполучник як формальний виразник зв'язку з базовим реченням, та конструкції, у котрих формальний засіб зв'язку відсутній. Відповідно до цього визначаємо семантичні відношення, що реалізуються між базовим і вставленим реченнями. Найчастіше вони мають характер **уточнення**, напр.: *Наша мова суперархаїчна (і це ще один доказ), наша мова така, що зберігає гіперінформацію сама про себе* (П. Гриценко); *Виникнення розмов про ці засади є доказом, що відповідна наука вже сформувалася, вже досягла певних результатів (і наробила певну кількість помилок): прийшла пора те узагальнити, розібратися в методології та методиці й визначити подальші шляхи розвитку* (Ю. Карпенко), рідше виражають **протиставні відношення**, напр.: *Може, все ж ідеться про єгипетського бога мудрості й письма Тота (але він схильності до вбивств не виявляв) та Нумідію – країну, що залежала на захід від Древнього Єгипту?* (Ю. Карпенко); іноді – **причиново-наслідкові відношення**, напр.: *Проте апелятив шрам, запозичений з німецької мови через польську (а це означає – через українську!), потрапив до російської мови лише у XVIII ст.* (Ю. Карпенко).

ВР, в ініціальнойній позиції яких наявний підрядний сполучник, виявляють атрибутивну і причинову семантику або семантику допустовості, напр.: *Тому й О. С. Пушкін перейменував дочку Кочубея Мотрону (про яку й писав Б. Лепкий) у Марію* (Ю. Карпенко); *Користуючись уже існуючими напрямками гумористичної обробки онімів – фонетичним, морфологічним, словотвірним та лексико-семантичним ... (бо інші напрямки, здається, просто неможливі!), письменник витворив і застосував на цій ниві багато нових, оригінальних форм використання онімів* (Ю. Карпенко); *У 1973 р. у Москві як третій том праці «Общее языкознание» (хоча це ніде не зазначається) вийшли «Методы общелингвистических исследований» за редакцією Б. О. Серебренникова* (Ю. Карпенко).

ВР, зв'язки яких із базовим реченням корелюють зі зв'язками у безсполучниковому складному реченні, виражають пояснювальну семантику: *Звертаючись до стилістичної фігури (у рито-*

риці це фігура анакладис) – Організований розум – це розумна організація, у якій обидва поняття «організація» і «розум», втілені в різних граматичних формах, виявляють логічні відтінки цілісного змісту, – наголошуємо на особливому таланті Віталія Макаровича як організатора науки і глибокого всебічного дослідника української мови в її історії та сучасності, в її зв'язках з іншими слов'янськими мовами (С. Єрмоленко); Учені й досі не в змозі порахувати мови світу (за одними даними їх 2500, за іншими – понад 5000) (О. Бондар); Контексти слововживання широкі, інколи включають кілька речень, паспортизація забезпечує точне визначення поетичного твору і рядка в ньому (в передмові вміщено ключ до паспортизації) (П. Гриценко); Перший тип прекрасно ілюструється славетним Порфирієм Горотаком (за цим збірним псевдонімом ховаються Юрій Клен, Леонід Мосендз, та Мирон Левицький), увесь вірш якого ... побудований на гумористичних інтерпретаціях знаних прізвищ (Ю. Карпенко); В іншому – це вже метонімія – не місяць, а його світло... (Ю. Карпенко).

Ситуативно коментувальні відношення [Житар 2011] теж доволі активно реалізуються в НЛД: Разом із тим слід відзначити, що практика лінгвокартографування свідчить якраз не про всеохоплюючий характер принципу взаємовиключення варіантів у говірках, а про співіснування в одній говірці двох і трьох варіантів (їх ще часто кваліфікують як внутрішньоговіркові синоніми, дублети), які на лінгвістичній карті репрезентують протиставлювані відокремлювані ареали (П. Гриценко); У 2007 р. вона була без будь-яких змін передрукована, лише авторський колектив, у 1986 р. оприлюднений на звороті титульної сторінки, тут винесений на обкладинку: А. Б. Суперанская, (вона зробила лев'ячу долю роботи), В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов (Ю. Карпенко).

Розглядувані ВР можуть ускладнюватися однорідними членами речення, що проілюструємо прикладами Ю. Карпенка: Так ось, російський «Словарь» подає окремо кожне слово, що зумовлено й прийнятим принципом (він дозволяє описати всі найменші фонетичні та семантичні особливості кожного слова)...; вставними словами, напр.: ...гідронім є древнім слов'янізмом, ма-

ючи незалежну від назви істоти вуж генезу з того самого іє. матеріалу, із задньоязиковим проривним (**отже, стосунки сатем – кентум тут не реалізуються**); Тут можна з певним спрощенням виділити три групи міфологічних онімів та апелятивів (**без спрощення це групування вийшло б значно обсяжнішим, але то були б, власне, підгрупи все тих же трьох груп**), підрядними реченнями, напр.: **Після реалізації цих двох методів (зауважимо, що це дуже складні методи, які можна кваліфікувати як дві групи споріднених методів)** можна перейти до третього написання словникової статті; уточнювальними членами речення, напр.: **Так було і в часи СРСР (частина розглянутих дисертацій, близько 30, сягає цих часів)** (Ю. Карпенко). Ці та інші засоби ускладнення надають більшої самостійності таким реченням, сприяють поступовому розгортанню думки, заглибленню в деталі.

ВР у НЛД є засобом **реалізації авторської оцінки, характеристики, коментаря**, напр.: **Висока естетика мови – це ословлення автором високих тем не так у розумінні суспільно значущих тем (за цим критерієм теж визначається місце митця в історії літературної мови), як вияв ставлення людини-творця до таких тем, а тим самим утвердження високого в людині** (С. Єрмоленко); **У Маланюка вони ... є символами, поетичними виразниками тих чи тих понять...: Марс – це Мазепа ... Афродіта – сарматка (І то знову символ, бо йдеться про українку), Аполлон – кирпатий (теж українець!); Тому іменування ... вони значною мірою засвоювали від тубільного до індоєвропейського населення воно у Карпатах було, що доводиться археологічно)**... (Ю. Карпенко). Особливо яскраво вказана мета втілюється у вставлених реченнях, де оцінка вченого увиразнюється окличною інтонацією, напр.: **Один мудрець у Росії написав і опублікував – тепер усе можна публікувати!** – свій висновок, що істинне ім'я Росії – народне, тобто Расея, а це означає не що інше, як Ра сеющая, що витлумачується як Ра (сонце) сіє свої промені поміж люди; **А в фейлетоні «Проект автономії» Марко Бараболя просто за вимогами жанру (треба чогось кумедного!) переставляє місцями перші дві приголосні в прізвищах відомих ...** (Ю. Карпенко). Такі ВО мають особливо виразний оцінний характер.

Як приклад вставлених речень, що є носієм **авторських**

роздумів, наведемо такі з них: *Окрім чотирьох статистично виокремлюваних трійок персонажів Окрім чотирьох статистично виокремлюваних трійок персонажів у романі маємо саме три фрагменти, виконані суто онімічною мовою* (Ю. Карпенко). Так само, як і при додаванні до висвітлюваної наукової проблеми коментаря, в авторських роздумах, поданих у формі вставленої конструкції, сенсibilізатором є оклична або питальна інтонація: *А імена осіб маловідомих (чи багато людей нині знають, хто такий Лац або Шевальє?) набувають символічного забарвлення в тексті* (Ю. Карпенко); а також див. приклади парантез з окличною інтонацією, наведені раніше. До основної думки долучається побіжне міркування автора, його роздуми, сумніви або впевненість. Подібні вставлені конструкції характеризуються особливою емоційністю, суто людським ставленням до описуваного, авторською точкою зору на певні питання чи події, які можуть навіть безпосередньо не стосуватися досліджуваної проблеми.

ВР виступають в НЛД і засобом **зосередження уваги** на певному слові базової конструкції, щоб уточнити її, етимологізувати тощо, напр.: *У перекладах з японської мови на українську (це стосується насамперед жанру поезії) інфінітив найчастіше вживається на місці японських віддієслівних іменників ...* (О. Бондар); *Переробка назви товариства «Возблужденіє» (насправді воно мало назву «Возрожденіє») оцінює це «общество» і семантично перегукується з прізвищем Бродій ...* (Ю. Карпенко); *У повоєнні часи у нас – маю на увазі українські та російські публікації – з'явилося декілька досить солідних збірників статей і колективних монографій, присвячених методології та методиці мовознавства, у яких іноді проблискувала також і ономастика* (Ю. Карпенко).

Розглядувані речення є суб'єктивно-оцінним засобом в арсеналі ЕМО. Інформація у ВР різноманітна за змістом, оскільки узалежнена від описуваного і може бути більш-менш нейтральною, напр.: *До знаменитої Острозької біблії окремі біблійні тексти друкував по-українськи в Кракові в 1491 р. Швайпольт Фіоль, а в Празі в 1517-1519 рр. по-білоруськи (дехто з дослідників вважає мову видань українсько-білоруською) Франциск Скорина* (Ю. Карпенко) або емоційною, образною, напр.: *А тоді раз – і*

Міністерство освіти (комусь щось у ЦК замакітрилося) ухвалило: хочеш щось потрібне для навчання видавати, то видавай, але якихось періодичних, серійних видань ні-ні... (Ю. Карпенко). У вставленій конструкції наведеного речення маркером емоційності слугує слово замакітриватися, що акцентує на втраті здатності розумно, тверезо міркувати і має яскраве конотативне забарвлення [Словник української мови 1972, 3, с. 200]. Аналізовані конструкції в НЛД виражають складну думку з усіма її нюансами, асоціативними зв'язками та взаємопов'язаністю явищ об'єктивної реальності в картині світу вченого.

4.1.5. Синтаксичні параметри лінгвоіндивідуалізації ЕМО

До актуальних синтаксичних параметрів реалізації ЕМО на вербально-семантичному ярусі її структури уналежнюємо інтерогативи, окличні й незавершені та перервані речення як структури з інтонаційною специфікою.

4.1.5.1. Комунікативна специфіка інтерогативів

Гіпофора, більше відома як питально-відповідний комплекс, питально-відповідний блок тощо, не раз ставала предметом вивчення дослідників (Л. Андрусь, Н. Кондратенко, Н. Костусяк, Л. Омарова, А. Стельмашук, І. Синиця, Я. та М. Хінтікки, Л. Чайка, С. Шабат-Савка). Питально-відповідний комплекс функціонує в трьох семантико-структурних типах: 1) як засіб автокомунікації, суть якого зводиться до питання і відповіді самого автора. В такому разі названий комплекс є способом «створення фіктивно-питальних діалогічних відношень, антропоцентричний вектор суб'єктивності яких зосереджено на одному суб'єкті – адресантові комунікації, який виконує і роль адресата» [Синиця 2007 б, с. 194]; 2) як засіб комунікації двох різних суб'єктів – адресанта запитання й адресата, який дає відповідь. У таких ситуаціях обов'язкова наявність основи для запитання, саме запитання та відповідь; 3) як засіб непрямого запитання (непряма цитата, складнопідрядне речення з питанням у підрядній частині) [там само, с. 194-197].

Запитання – особлива форма мислення, форма руху думки, вихідний ланцюжок пізнавального процесу. Дослідженню різних аспектів питальних речень у сучасному слов'янському мовознавстві присвячено чимало праць науковців (Л. Андрусь, Л. Бердник, І. Борисюк, Г. Валімова, О. Воробйова, С. Гедз, Н. Гуйванюк, М. Жинкін, І. Кобозева, Н. Кондратенко, В. Конрад, Н. Костусяк, Г. Олійник, О. Падучева, О. Почепцов, Н. Рябцева, М. Свідова, А. Сітко, С. Шабат-Савка, О. Шатілова та ін.). Вони приділяють пильну увагу формальній будові питальних (інтерогативних) висловлень, засобам вираження питальності, семантиці питальної модальності, типам питальних ситуацій. Актуальними проблемами сучасної української мови залишаються питання, пов'язані із семантико-структурними, функційними, експресивними, дискурсивними особливостями таких конструкцій, їхньою графемною реалізацією, а також функціонуванням та специфікою інтерогативних конструкцій у НЛД ЕМО.

Визначимо семантику та особливості функціонування інтерогативів у дискурсі українських учених-мовознавців як складник вербально-семантичного ярусу в структурі мовної особистості, встановимо їхній комунікативно-прагматичний потенціал.

Звісно, питальні речення функціують із певною авторською настановою, мають свою специфіку та прагматичний потенціал. Традиційно вважають, що в питальних реченнях мовець повідомляє про те, що він хоче дізнатися про щось, тобто вони мають настанову на отримання інформації [Сучасна українська літературна мова 2000, с. 327].

За характером питань розрізняють власне питальні, питально-спонукальні, питально-риторичні речення. Перші з них, що називають реченнями зі стандартною семантикою, вимагають обов'язкової відповіді від співрозмовника. Близькими до таких речень є ті питальні речення, які не обов'язково вимагають розгорнутої відповіді, а лише підтвердження або заперечення того, про що запитується. Другий різновид містить спонукання до дії, котре виражається через запитання, а третій (речення з нестандартною семантикою) – виражає приховане категоричне ствердження чи заперечення, не вимагаючи відповіді, оскільки вона передбачається самим питанням [Сучасна українська літературна

мова 2000, с. 328; Кулик 1961, с. 27; Падучева 1985, с. 233].

Л. Кадомцева в межах речень питальної модальності виокремлює речення прямої з'ясувальної питальності, прямої уточнювальної питальності, непрямой питальності. Речення прямої з'ясувальної питальності оформлюють за допомогою питальних слів. Це можуть бути займенники (*хто, що, чий, який, скільки*) або прислівникові слова (*де, куди, звідки, коли, як, чому, чого* тощо). За прямого порядку слів у реченні цей тип починається з питальних слів. Речення прямої уточнювальної питальності – це думки-питання, у яких запит інформації стосується або зв'язки співвіднесеного з цим питанням судження, або лише якогось окремого члена речення. Уточнювальні питання формуються частками (*чи, хіба, невже*) чи без їхньої допомоги. При цьому семантичними різновидами названих речень є такі: питання власне уточнювальні, коли мовець не передбачає повністю змісту відповіді; питання, розраховані на перевірку знань, коли мовець майже передбачає зміст очікуваної відповіді. Питальна семантика першого різновиду реалізується за допомогою частки *чи* або тільки інтонаційно. Другий семантичний різновид оформлюють тільки за допомогою питальних часток *невже, хіба, чи*. Специфікою речень непрямой питальності є те, що очікувана відповідь не становить нової інформації для мовця. Риторичні питання у формі запитання виражають певне судження. Основна функція такого питання полягає в спонуканні співрозмовника з'ясувати чи уточнити реальність повідомлюваного [Сучасна українська літературна мова. Синтаксис 1972, с. 130-134].

Речення прямої з'ясувальної питальності. Мовними індикаторами речень прямої з'ясувальної питальності є питальні слова, які визначають напрям певної інформації. Питальне слово *що?* репрезентує предметний компонент – назви неістот: *А що протистоїть у Сергія Коваля усій тій висміяній ним нечисті?* (Ю. Карпенко); *Але що це за частки, якщо вони становлять частину слова?* (Ю. Карпенко); **Що** являє собою „перехідний тип”, у чому полягає його лексико-семантична специфіка, лексикологічний статус? (Ю. Карпенко). Крім цього, частотним є займенникове слово *який* у різних відмінкових, родових та числових формах у ролі питального слова: *І яка різниця між формами з*

як і що?; **Які** риси притаманні нації?; Але за **якими** критеріями оцінювати назву твору? (Ю. Карпенко).

Серед питальних прислівникових слів досить активним є чому?, що актуалізує причинову семантику: **Чому** більше половини племен ввійшли в українську мову? (Ю. Карпенко); **Чому** японці, за прикладом керівників Німеччини, дотепер не вибачилися перед тими країнами, на терені яких вони вчинили агресію? (О. Бондар). Таким самим активним мовним індикатором питальних речень у наукових статтях виступає прислівникове слово як?: Але **як** витлумачити, що в одному імені запанували варіанти з [p] – Панас їх має 47, а Хома – жодного або ж з [ch] – у Хоми їх 56, а в Панаса тільки 6, найменше серед усіх наявних варіантів? (Ю. Карпенко); **Як** усі ці чинники стосуються мови (термін мова розумітимемо інтегративно: мовна система, мовлення / дискурс, мовленнєвий механізм)? (Ю. Карпенко); **Як** нам уявляється сучасний динамічний стан українського динамізму? (О. Бондар). Рідше вживають прислівникове слово де?, причому?: **Де** шукати цю територію? (Ю. Карпенко); **Якщо** в поезії з'явився суперлатив найпаралельніші, то **де** той відносний прикметник, від якого не можна утворити суперлатива чи компаратива? (Ю. Карпенко); Але **причому** тут слов'яни? (Ю. Карпенко).

У наукових розвідках спостерігається явище, коли самому питальному реченню може передувати вказівка на те, що далі йтиме питання, напр.: *І знову ж постає питання: які мови схрещувалися?* (Ю. Карпенко); *Ви, можливо, запитаете, чому японцям не називати речі своїми іменами і просто говорити «Ні»?* (О. Бондар). Актуальність таких слів зумовлена суттю і метою наукового дискурсу – необхідністю знайти істину, з'ясувати природу досліджуваного, висвітлити його особливості, здійснивши всебічний аналіз.

Адресант іноді може вдаватися до засобів емоційного забарвлення, коли питання супроводжується якимось почуттям (жалю, подиву) [Кулик 1961, с. 27]. Займенникові та прислівникові слова, що власне виражають питальність, можуть набувати додаткових семантичних і емоційних відтінків у сполученні з часткою *ж*: **Що ж** дає такий підхід до вивчення особових імен?; *Якщо все підряд запозичувати, то що ж то буде за переклад?*

(Ю. Карпенко); **Які ж** перспективи розвитку соціолінгвістичної ситуації на Півдні України?; **Які ж** заходи є доконечні для того, аби подолати ці перешкоди; Чому ж японці не проходили до другої зали, скупчившись тільки в першій? (О. Бондар). Причинова семантика може підсилюватися препозитивними частками *а, але, і*: Але **чому** Леся Українка спочатку розчарувалась у власних назвах, чому в період ощадного їх використання вона їх уникала? (Ю. Карпенко); **А якого** бога міг дати Дажбог? (Ю. Карпенко).

Пряму з'ясувальну питальність, яку реалізують названі вище займенникові та прислівникові слова, репрезентовано майже в 70 % випадків. Мета таких речень – з'ясувати певну інформацію, викласти її читачеві, залучити його до активної співпраці. Вказані конструкції містять цілеспрямований запит про предмет думки, стосовно якого відсутні знання в адресата.

Окремим підтипом цих речень є ті, де відповідь «передбачає альтернативну відповідь, тобто відповідь, яка допускає одну з двох або кількох можливих» [Дудик 2005, с. 229]. Наприклад, одна зі статей Ю. Карпенка має назву, що являє собою питальне альтернативне речення *„Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах: іллірійське чи слов'янське?“*. Заголовок-запитання спонукає шукати відповідь разом з автором публікації. В такий спосіб «виникає діалог між заголовком і статтею, оскільки текст статті дає відповідь на запитання, що міститься у заголовку» [Сучасна українська літературна мова. Синтаксис 1972, с. 338]. Крім того, заголовок у формі питального речення загалом більше привертає увагу читача, ніби провокуючи дізнатися відповідь. Відповідь, яку дає мовознавець, не є категоричною, як очікується. Вчений обґрунтовує наявність лише невеликої частини іллірійських гідротермінів, а решту вважає слов'янськими. Подібне фіксуємо й у С. Єрмоленко, стаття якої називається *«Культура слова – механізм збереження чи вдосконалення мовного стандарту?»* (С. Єрмоленко) і теж містить запитання, що орієнтує на альтернативну відповідь.

Речення прямої уточнювальної питальності. Речення прямої уточнювальної питальності в НЛД ЕМО фіксуємо втричі рідше. Відомо, що питально-уточнювальні речення використовують, коли необхідне підтвердження або заперечення змісту запи-

тання, напр.: *Чи мав Артем Амвросійович Москаленко й молодий Бевзенко таку інформацію в своєму розпорядженні?* (П. Гриценко); *А чи мала система фонем у своєму складі зредуковані в кінці XI ст., на початку XII ст., в середині XII ст.?* (О. Бондар); *Чи коректно в такому разі говорити просто про вплив однієї мови на іншу?* (Ю. Карпенко). Частка *чи*, уживана в реченнях прямої уточнювальної питальності, є «носієм комунікативного прагматичного смислу найзагальнішої непевності» [Бацевич 2014 а, с. 122] адресанта в пропозитивному змісті висловленого, на відміну від *хіба* та *невже*, які мають відтінок вірогідності, сумнівності.

Речення прямої уточнювальної питальності можуть функціювати без питальних часток: *Може, стосунки працівників із працедавцями кращі?* (О. Бондар); *Може, в українській мові він був і раніше, у XVII ст.?* (Ю. Карпенко). У конструкціях висловлено сумнів, заохочення дослідників до детальнішого вивчення наукової проблеми, подано авторське припущення, яке ще потребує доказів.

Формуючись за допомогою часток *чи*, *хіба*, *невже* або без їхньої участі, питально-уточнювальні речення сприяють встановленню реальності / нереальності загального змісту речення, стосовно якого адресант має часткове знання, що викликає сумнів, застереження. Частки *хіба*, *невже* вживають тоді, коли стверджувальна відповідь здається мовцеві маловірогідною, сумнівною чи недоречною [Кулик 1961, с. 29]. Названі вище слова актуалізують семантику сумнівності, недовіри до висловленого іншим автором. Питальні речення з часткою *хіба* передають малоімовірність того, що запропонував у своєму дослідженні інший науковець.

У реченнях з уточнювальною питальністю висловлюють часткове знання про певний предмет, на поставлене в них питання очікується лише ствердна або заперечна відповідь. У дискурсі Ю. Карпенка знаходимо випадки, коли відповідь і справді категорична: *Хіба в реченні Гренландія – якнайбільший (чи щонайбільший) острів на землі маємо підсилювальний зміст? Ні, тут ідеться не про підсилення, а про зіставлення.* За допомогою частки *хіба* адресантові вдається передати заперечення, стверджування протилежного судження [Бацевич 2014 а, с. 125].

Заперечну відповідь Ю. Карпенко частіше подає після мір-

кування: ...приміром, М. В. Панов в одній і тій же (літературній) російській мові виділив аж чотири фонетичні підсистеми. **Чи** варто? Мова – одна, і її фонетичні одиниці (йдеться про рівень звуків) складають одну фонетичну систему, фонологічні одиниці (рівень фонем) – одну фонологічну систему. І розділяти фонемати мови на основні та периферійні, говорити про основну та периферійну підсистему чи, скажімо, підсистему службових слів (у М. В. Панова) – **не варто** (Ю. Карпенко). Некатегоричною, але теж заперечною є відповідь на запитання **Чи** треба відривати топонім Словута, Слова від топоніма Клов, давно й міцно вкоріненого в Києві? Скоріше, тут маємо два рефлекси однієї стародавньої, ще давньоевропейської назви, яка в говірках протослов'ян набула форми Слова, а потім і Словута, а в говірках якоїсь іншої, кентумної прамови (протогерманської?) – Кловъ, ще до германських пересунень приголосних (Ю. Карпенко). Ствердну відповідь адресанта читач може передбачити тоді, коли після питальної частки вжито заперечну частку не: ... тлумачення слова як блукаючого тюркізма робить незрозумілим його значне поширення у карпатській топонімії. **Чи** не має воно зв'язку з омонімом *Karkonosze* й, відповідно, древньої, ще до індоєвропейської генези? (Ю. Карпенко). Авторською стратегією у висловленні власної думки про певну часткову проблему є питання в останньому абзаці статті, за яким немає чіткої відповіді, а подано пояснення, що сприймається як ствердна відповідь: *Але чи не доречніше бачити в гідронімі Рада та похідних перебудову де. *Arda? Адже одна з двох сянських Рад приймає притоку Radla ... де той самий древній суфікс набуває слов'янського осмислення, а одна з двох Радавиць – притоку Ratwica ... де маємо основу Rat-, уже адресовану де. *er/or* (Ю. Карпенко). Підтвердження сказаному знаходимо в професора Ф. Бацевича, який зазначає, що частка **чи** в сполученні з часткою **не** формує низку комунікативних смислів, що зводяться до семантики протилежності до того, про що йдеться в пропозитивній частині мовленнєвого акту [Бацевич 2014 а, с. 122].

Як зазначає відома мовознавиця С. Шабат-Савка, питальні речення можуть передавати різноманітні відомості, причому як експліцитно, так і імпліцитно. Реалізуючи вторинні функції, такі речення спрямовані на вираження експресивного ствердження чи

заперечення, ввічливого спонукання, вираження оцінки, емоцій, встановлення та підтримування контакту, активізацію та зосередження уваги на найважливішому [Шабат 1999, с. 74].

У НЛД ЕМО власне питальні речення (прямої з'ясувальної та прямої уточнювальної типальності) виражають активізувальні запитання, що забезпечують посилення і концентрацію уваги на найважливіших моментах певної нерозв'язаної проблеми. Розрізняють кілька семантичних типів розглядуваних запитань: активізувальні запитання як інформативно-логічний елемент, активізувальні запитання як фасцинативний засіб, активізувальні запитання суб'єктивно-модального плану, активізувальні запитання емоційно-оцінного типу, активізувальні запитання як елемент композиційної організації тексту [Шабат 1999, с. 81-86].

За допомогою запитань першого типу формулюють наукову проблему, логічно посилюють важливу інформацію: *Що ж дає такий підхід до вивчення особових імені?* (Ю. Карпенко); *Хто такий Андрій Ніковський?* (П. Гриценко).

Активізувальні запитання другого семантичного типу – як фасцинативний засіб – створюють ефект посилення впливу інформації на адресата наукової праці. Їх використовують із метою змусити замислитися, переконати в необхідності досліджувати певну проблему, напр.: *Однак ця реконструкція є сумнівною як семантично (чому „одноплинна”? – адже всі ріки одноплинні), так і фонетично (... чому g ← gh перейшов в з – мало б у слов'ян дати ж)* (Ю. Карпенко). Фасцинацію вважають специфічним вербальним впливом мовця, спрямованим на підвищення якості сприймання повідомлення та на збудження емоційного стану, за допомогою яких досягається комунікативна мета [Гамова 2012, с. 220].

В активізувальних запитаннях модального плану актуалізовано бажальну семантику або висловлено пропозицію, напр.: *Чи не знайшлись би спонсори, чи не зацікавились би райадміністрації цими працями? А як подивиться лінгвістична громадськість на те, щоб уважати утворення з якнай- та щонай- формами четвертого ступеня порівняння прикметників (і прислівників)?* (Ю. Карпенко). Такі речення дають можливість авторові коректно висловити заохочення та запропонувати інакше розуміння дослі-

джуваної наукової проблеми.

Активізувальні запитання емоційно-оцінного типу можуть виражати певні емоційні відтінки в НЛД. Напр.: *В абзаці йдеться про те, що Богдан Хмельницький вважає себе Окаянним. Який же він Окаянний?* (Ю. Карпенко) (здивування); *Можже, все ж ідеться про єгипетського бога мудрості й письма Тота (але він схильності до вбивств не виявляв) та Нумідію – країну, що лежала на захід від Древнього Єгипту?* (Ю. Карпенко) (припущення); *Про скіфське (іранське) дапи „ріка, вода” пан С. Губерначук воліє не знати... Чи таки не знає?* (Ю. Карпенко) (здивування).

На особливу увагу заслуговують активізувальні запитання як елемент композиційної організації тексту, функція яких зростає, якщо їх використано в заголовках статей. Одна з праць Ю. Карпенка має назву „*Хіба в мові є тільки загальне?*” (Ю. Карпенко). Запитання в заголовку являє собою своєрідний міні-текст, інформативність якого відходить на другий план, а на перше місце висувається оцінність і функція прогнозування змісту статті. Подане вище питальне речення належить до емоційних питань, у межах яких виокремлюють також питання-сумнів. Подібні заголовки-питання виконують модальну функцію, експлікуючи ставлення автора до повідомлюваного [Муртада 2003]. В такий спосіб він ставить проблему і пропонує читачеві взяти участь у міркуванні щодо неї. Панівним стає вираження авторської інтенції, що полягає в прагненні передати думку, кут зору відповідно до власного розуміння проблеми. Передбачення змісту відповіді на запитання надає питальному реченню посиленої експресивності. За ступенем інформативності розрізняють орієнтувальні заголовки-запитання, обмежено орієнтувальні заголовки-запитання, дезорієнтувальні заголовки-запитання. Запитання, яке розпочинається частками *хіба, невже*, є орієнтувальними [там само], оскільки читач передбачає зміст очікуваної відповіді в статті. Заголовок-питання з часткою *чи* уналежнюємо до обмежено орієнтувального типу. У НЛД ЕМО виявлено орієнтувальні й обмежено орієнтувальні заголовки-питання до статей у С. Єрмоленко та Ю. Карпенка.

Активізувальні запитання як композиційний елемент розпочинають абзац чи весь текст статті: *Що ж таке, зрештою,*

методологія і методика взагалі, а для ономастики зокрема? (Ю. Карпенко). В такий спосіб наукову тему автор формулює не як запитання, на яке він уже знає відповідь, а як певну проблему, яку необхідно розв'язати. Такі речення можуть завершувати абзац: *Може, й Молода – Осмолода є не „земляною” чи „сосною”, а „гірською” і не германською чи фракійською, а іллірійською?* (Ю. Карпенко). Навіть якщо вчений дає відповідь на запитання в наступному абзаці, воно слугує своєрідним мотивувальним прийомом, скерованим на адресата, із метою спонукати його до міркування, підтримати думку автора.

Доволі часто одразу сформульовано кілька запитань. Питальний ряд, з одного боку, сприяє висвітленню різних аспектів проблеми, а з іншого боку, за його допомогою поступово зростає емоційність, що підводить адресата до думки про надважливість проблеми, про труднощі у її розв'язанні. Велике прагматичне навантаження має серія питальних речень, які подано послідовно одне за одним і які пов'язані змістовою єдністю розглядуваної проблематики. Напр.: **Чому і як постав репертуар співвідносних мовних явищ** ($\neg\neg$ ареальних опозитів), представлених на лінгвістичній карті? **Чим** зумовлена географія мовних одиниць, **як** розміщуються у мовному просторі одиниці різних структурних рівнів, різні за часовою віднесеністю явища? **Чому** поруч з динамізмом одних мовних одиниць, їх диференційованістю у говорах простежується стабільність інших одиниць як у часі, так і в мовному просторі? (П. Гриценко); **Які** риси притаманні нації? **Скільки** таких рис існує? **Чим і як** одна нація відрізняється від іншої? **Яким** є відношення нації й тої попередньої етнічної групи, з якої ця нація виникла? **Як** співвідносять поняття нація і народ? Питань такого роду можна сформулювати ще кількадесят (наприклад, мов існує близько 6000, а скільки націй є на світі?) (Ю. Карпенко). Кілька питальних конструкцій надають висловленню динамізму, створюють напругу, відбивають стан справ із певного кола питань.

На різні активізувальні запитання вчений у той чи той спосіб дає відповідь. Ця відповідь може бути чіткою, категоричною й емоційною: *Мене дивують учені, які твердять, що української нації немає, що вона (в кращому разі) щойно формується – і дай*

*Бог, щоб сформувалася. Як це так? – Тарас Шевченко був, Богдан Хмельницький був, а української нації ще немає? Був навіть президент незалежної української держави, а української нації не було? Неправда це (Ю. Карпенко). Відповіді на запитання сформульовано переважно повними реченнями, напр.: **Справді, що таке граматики в онтологічному сенсі? Це механізм, що забезпечує функціонування мовної системи в цілому в акті спілкування; Справді, якими ознаками відзначається український етнос сьогодні? З формального боку, всіма виділеними вище ознаками ...** (О. Бондар). Проте це можуть бути і неповні за будовою речення, напр.: **Чому не діє навіть такий недосконалий сьогоднішній «Закон про мови»? Тому що відсутній правовий механізм його впровадження ...** (О. Бондар).*

Учений може давати відповідь, відсилаючи до своїх праць, у яких уже подано власний погляд на проблему: *А ось як пояснити назви бойки, лемки, гуцули? Я маю пояснення кожної з цих назв, що повторюють вже висловлені інтерпретації, але з рядом істотних уточнень. Оскільки всі пояснення опубліковані, не стану їх переказувати, відсилаючи зацікавлених до відповідних статей (Ю. Карпенко). Крім того, автор певним чином дає коментар стосовно пояснень інших дослідників: М. Л. Худащ теж має пояснення цих назв (усі їх він виводить з антропонімів), що ніяк не пересікаються з моїми. Мої пояснення вчений уважає абсолютно неприйнятними, як і я – його пояснення. Існують ще й інші точки зору, серед яких істинну назвати наразі не вдається (Ю. Карпенко).*

У більшості випадків відповідь нейтральна, серйозна: ***Для чого пишуться кандидатські дисертації? Передусім для підтвердження кваліфікації дисертантів і, відповідно, одержання наукового ступеня кандидата наук (Ю. Карпенко); Як же ви, філологи, можете цьому протистояти? Дуже просто (П. Гриценко).** Також учений може запропонувати ймовірну, гіпотетичну відповідь, відповідь-припущення, марковану відповідним дискурсивом: **Чому ці гидкі лісничі-мамуни стали називатися богинями? Мабуть, це та ж девальваційна дія християнства, що втоптало в грязюку і укр. свара, і рос. врать, і багато інших високих у язичництві лексем (Ю. Карпенко).***

Коли в автора накопичується багато запитань, які потребують відповіді, але на котрі складно відповісти або вони не є першочерговими, він розлого обгрунтовує, чому це зробити зараз неможливо. Далі наводимо приклад пояснення вченого після шести запитань про націю (їх див. вище): *А ось відповісти на ці запитання, хоч на кілька з них, сутужно. Власне, відповіді існують. Але їх надто багато з кожного питання, що, зрозуміло, викликає недовіру до цих відповідей* (Ю. Карпенко). Відповідь після комплексу питань є «вінцем» питального ряду, його ударним елементом [Артемова 2013, с. 19]. Питально-відповідний комплекс є продуктивним засобом підтримування контакту з читачем / слухачем, засобом впливу на нього. У монографії С. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» (2007 р.) зафіксовано понад 110 «запитальних пар» – питань і відповідей.

Таким чином, у НЛД питальні речення мають дещо вужчі можливості порівняно з іншими дискурсами, втім, це в жодному разі не знижує їхньої вагомості для вираження авторської настанови, обраної тактики викладу інформації. Питальна інтенція репрезентує в дискурсі мовну особистість, формуючи когнітивний процес-пошук, реалізує гносеологічну потребу мовця заповнити інформаційні лакуни в знаннях [Шабат-Савка 2011, с. 454]. Питальні речення в писемній формі НД не мають на меті отримання відповіді від адресата, а скеровані на певну його реакцію. На відміну від уживаних в інших дискурсах, інтерогативи потребують відповіді не від співрозмовника, а від самого автора.

Питально-риторичні питання. Риторичні питання – вузькоспеціалізовані засоби експлікації питальної модальності, яким притаманна послаблена прямопитальна інтенція і порушена кореляція «питання – відповідь» [Костусяк 2013, с. 101]. Вони функціують із метою спрямувати читача на відповідь, яка констатуватиме, що той поділяє зміст висловленого запитання-судження, або виконують функцію експресивних елементів [Сучасна українська літературна мова. Синтаксис 1972, с. 133], напр.: *Чи хто нині, вживаючи слово лабіринт, пов'язує його з спорудою Дедала для страховиська Мінотавра на острові Крит?* (Ю. Карпенко); *Чи хто в слові хаос бачить тепер давньогрецьке міфологічне уявлення про „темне й життєдайне дерево всебуття”?* *А хіба* на

Колиму когось відправляли справедливо? (Ю. Карпенко). Серед риторичних питань розрізняють ті, що містять категоричне ствердження / емоційно-експресивне ствердження, і ті, які виражають категоричне заперечення / емоційно-експресивне заперечення [Кулик 1961; Шабат-Савка 2016]. Зафіксовані риторичні запитання часто являють собою заперечні судження, інтенцією автора у яких є «самим питанням привернути увагу адресата до певного факту й передати аксіологічність та категоричність судження» [Шабат-Савка 2016, с. 112], напр: **Як** народ з такою великою писемною культурою, народ з такою великою територією, народ з таким ресурсом може сьогодні плакатися про те, що хтось когось десь ображає? (П. Гриценко).

Риторичні питання обов'язково так чи так пов'язані з попередніми думками автора і спрямовані на очевидну констатацію факту, що відбиває їхню стверджувальну інтенцію. Автори їх ставлять не для того, щоб спонукати слухача повідомити невідому мовцеві інформацію [Калитюк 2012, с. 42-43]. Їхня основна функція – привертання уваги, підвищення емоційності, підсилення враження від сказаного. За допомогою таких запитань учений спонукає читача до самостійного пошуку відповіді, яка вже лежить на поверхні, наприклад: *Адже завжди є вірогідність, що ситуація може змінитися, так **навіщо** ж спалювати за собою всі мости відразу?* (О. Бондар). Риторичні питання в НЛД ЕМО часто закінчують певну мікротему і знаходяться в кінці абзацу: **Чи** не час і нашій владі зрозуміти цю аксіому, чи, може, для французької і російської мов існує більше загроз, ніж для української? (О. Бондар). Вони є своєрідним підсумком сказаного вище. Таке запитання наприкінці мікротемі безпосередньо пов'язане з попереднім твердженням і фактично є його продовженням. Наприклад: *Учені й досі не в змозі порахувати мови світу (за одними даними їх 2500, за іншими – понад 5000). **Чому**, наприклад, гірськомарійську і лугово-східну марійську вважають окремими мовами, хоч вони більш споріднені, ніж українська і російська, а мовні системи у, сян, гань, хакка, юе, мінь та ін. вважають діалектами китайської мови, попри те, що розуміння між ними взагалі неможливе?* (О. Бондар). Саме запитання висловлює ствердну відповідь.

Риторичні питання вживаються як стилістичний засіб, що

надає мові емоційного забарвлення й експресивності. У публіцистичному, художньому та конфесійному дискурсах риторичні питання використовують для зосередження уваги слухачів або читачів на певних думках чи з метою посилення експресивності. Хоч такі питання є фіктивними, проте їхня експресивна сила базується саме на властивій інтонації очікування відповіді, інтонації, покликаний привернути увагу адресата [Коваль 1978, с. 367]. У НД важливою є необхідність зосередити увагу читачів (слухачів) на певних міркуваннях.

Л. Андрусь зауважує, що основною прагма-комунікативною метою питально-відповідної взаємодії є визначення смислу інтерогативу, адекватне намірам її ініціатора [Андрусь 2006]. Слідом за дослідницею стверджуємо, що однією зі сфер, у якій питальність є домінантною ознакою, є НЛД. Найчастіше ЕМО ставлять питання, на яке далі буде відповідь, надана самим мовцем. Останнім часом інтерогативи досліджують саме в нерозривній єдності з відповідями на запитання. У стилістиці запитання і відповідь, інакше гіпофору, розглядають як засіб зосередження уваги на певному положенні, засіб прямого звернення автора до читача, спосіб залучення його до діалогу. Суть питально-відповідного ходу полягає в тому, що адресант, передбачаючи незгоду адресата чи його потенційні запитання, сам формулює їх та дає на них відповідь. Гіпофоричний прийом у НЛД уможливує в прихованій полеміці з адресатом знайти істину.

Вважаємо, що різні наукові жанри неоднаково реалізують питальну модальність. Найбільше можливостей для реалізації інтерогативи мають, звичайно, у науковій дискусії, проте певний комунікативно-прагматичний потенціал вони мають також у жанрі статті, монографії, лекції. Одна з функцій інтерогативних конструкцій у НЛД – постановка проблеми, налаштування читача на процес міркування. У писемних жанрах автор може дискутувати з уявним опонентом, очікувати від «співрозмовника» підтримання його думок, підготувати читача до викладеного нижче, тобто підготувати до думки експерта в цій галузі знань. Також у ході викладу матеріалу науковець через запитання може ставити під сумнів загальновідомі міркування чи такі думки, які, на перший погляд, є очевидними. Отже, основними функціями інтерогативів,

що реалізуються в НЛД ЕМО вчених, є такі: з'ясувальна, уточнювальна, активізувальна, переконувальна, емоційно-експресивна.

4.1.5.2. Емоційно-оцінні висловлювання в структурі наукового дискурсу

4.1.5.2.1. Окличні речення в ідіостилі вченого

НД характеризується певним ступенем експресивності й емоційності, на що вказує багато дослідників (Н. Арутюнова, М. Кожина, Н. Непийвода, С. Радецька, Н. Разінкіна, Н. Пільгуй та ін.). Його експресивний та емоційний заряд зумовлено потребами переконати, пояснити, передати психологічний стан адресанта і зацікавити адресата. Експресивність вербалізується на багатьох мовних рівнях, зокрема активними виразниками експресивізації є синтаксичні засоби, що спроможні втілити комунікативні настанови адресанта. До таких уналежнюємо емоційно-оцінні висловлювання, серед яких вирізняємо окличні та інтонаційно незакінчені речення.

ЕМО репрезентовано в НД за допомогою різних типів речень за метою висловлювання і модальністю, що відрізняються змістом та оформленням. Важливе місце серед них посідають ті, що мають специфічне пунктуаційне маркування – знак оклику. Окличні речення трактують як самостійний тип конструкцій (В. Богородицький, Л. Булаховський, Д. Овсянко-Куликовський), як варіант основних функційних типів речень (І. Вихованець, Є. Галкіна-Федорук, А. Загнітко, М. Каранська, Н. Ковальська, Б. Кулик, О. Леута, В. Шинкарук) або як окрему групу в складі інших комунікативних типів (Г. Навчук, Т. Кільдибекова, П. Панічева, І. Распопов).

Учені-лінгвісти доволі часто вдаються до вираження емоцій та експресії за допомогою реченневих структур з емоційно-оцінним значенням. У писемному дискурсі С. Єрмоленко та Ю. Карпенка спостерігаємо активне використання названих засобів, рідше ними послуговуються О. Бондар і П. Гриценко. З'ясуємо специфіку функціонування окличних речень та їхній прагматичний потенціал у межах НЛД.

Серед зафіксованих окличних висловлень розрізняємо влас-

не окличні та біфункційні окличні (невласне окличні) речення.

Власне окличні речення виражають емоційне ставлення адресанта до описуваного. Вони мають специфічну структуру. До їхнього складу входять вигуки, частки, займенникові слова, що стоять у препозиції. Займенникові слова співвідносяться з прикметниками, прислівниками та числівниками.

Відповідно до закладеного в змісті окличного речення ставлення адресанта до повідомлюваного виокремлюють модусні категорії оцінного ставлення зі значенням схвалення / несхвалення, емоційного ставлення та емоційного стану [Шинкарук 2011, с. 33]. Власне окличні речення реалізують модусні категорії емоційного ставлення, зокрема в зібраному матеріалі переважає захоплення авторів наукових праць вдалими поетичними заголовками, сюжетами, образами, можливостями української мови тощо, напр.: *А які можливості прикметникового словотворення розкриваються у формах, що взаємоуподібнюються суфіксами, однаковим способом передавання статичної ознаки!* (С. Єрмоленко); *А скільки фразеологізмів, усталених висловів засвоїла українська літературна мова з фольклорної криниці!* (С. Єрмоленко); *Як точно віднайдені поетесою онімічні паралелі!* (Ю. Карпенко).

Зазвичай окличному висловленню передують думка, яка, здається, унеможливує вираження автором захоплення, фактично це те, що слугує певним обмеженням, те, всупереч чому така емоція виявляється, оскільки вчений глибоко розуміє досліджуване. Наведемо приклади: *Колись давно Микола Бажан розповів мені, як важко йому даються заголовки, як багато над ними доводиться думати. Зате які ж вони хороші у Бажана!* (Ю. Карпенко); *Ні, своя поетика, що відрізняє його від інших, у В. Симоненка все ж була! Друге ім'я – у «Щоденнику». То просто нездійснений план. Але як же він поданий!* (Ю. Карпенко) (йдеться про історичні особи античних часів – А. Р.); *Здається, виміряти її (національно-мовну свідомість – А. Р.) нічим не можна і зважити на вагу теж не можна. Але яка це матеріальна сила!* (С. Єрмоленко).

У НЛД ЕМО трапляються синтаксичні конструкції, у яких наявне «нагромадження» позитивних емоцій, що слугує додатковим насаженням висловленої думки. Наприклад: *Яка чарівна мінливість слова, гра мовної форми постане перед нами: як*

розкриється несподіваний внутрішній зміст словесного образу, як у характерних формулах-лейтмотивах виявиться значення пісенної символіки! (С. Єрмоленко); *Прості, невибагливі сюжети, повторювана, одноманітна мелодія, а який світ вражень, яке джерело емоцій відкриваються в пісенному дитячому фольклорі!* (С. Єрмоленко); *Усього вісім віршових рядків, а скільки в них пристрасті, яка буря почуттів, який інтонаційний вихор народжується уже в перших рядках!* (С. Єрмоленко). До такого стилістичного прийому, як бачимо, часто вдається С. Єрмоленко. Негативні емоції зазвичай не репрезентовано окличними реченнями. Їх нелегко декодувати за емоційним відтінком, бо вони являють собою цілу гаму семантичних нюансів, напр.: *Куди вже там тягаться щодо ефективності впливу шкільному виховному процесові!* (О. Бондар). У семантиці висловлення наявний і осуд, і іронія вченого.

У реченні *Коли був апостол Варфоломій, а коли католики різали в Парижі гугенотів!* (Ю. Карпенко) йдеться про відсутність зв'язку між Варфоломієм і Варфоломійвським побоїщем, про парадоксальність євангельського імені, використаного Ліною Костенко в романі «Берестечко», але яке, на думку Ю. Карпенка, є сильним аргументом і тому доречним для показу «вини без вини». Одночасно вербалізовано здивування і незгоду вченого. Основною для власне окличних речень є функція передачі емоцій, тобто емоційне значення домінує, є таким, заради якого речення й існує [Навчук 2014, с. 37]. Емоційна наснага власне окличних структур безпосередньо стосується досліджуваного вченим матеріалу, зокрема багатства мовних засобів української мови, стилістичних прийомів створення художнього образу тощо.

Серед **біфункційних** окличних речень зафіксовано оклично-розповідні, питально-окличні, спонукально-окличні та бажально-окличні. *Оклично-розповідні* речення виражають емоційно-піднесене ставлення до викладеного, що накладається на основну семантику висловлення, напр.: *... таким розмаїттям свідчень про */ε/, поданих з фонетичною точністю й водночас просторовою визначеністю, досі не міг оперувати жоден славіст!* (П. Гриценко); *В мові – наша стара й нова культура, озонака нашого національного визнання!* (С. Єрмоленко); *Та це ж*

не лише поважний роман, а й висока, неймовірно висока поезія! (Ю. Карпенко); *У розглянутих збірках трьох поетів – свої античні міфони́ми у кожного. Жодного повторення!* (Ю. Карпенко). Тут наявна констатація, підсилена позитивно-емоційним ставленням адресанта.

Крім позитивно-емоційного ставлення, в оклично-розповідних реченнях може виражатися негативно-емоційне ставлення до певних фактів, явищ, процесів тощо. Напр.: *Усі слова взяті з української літературної мови і продубльовані практично в тому ж варіанті. І це 80-90 % словника!* (О. Бондар). Негативну оцінку, зокрема здивування, осуд, подано О. Бондарем у примітці про «Словар русинського языка» Ю. Чорі (в шести томах). Фактично вчений критикує цю працю, вважаючи неповноцінною та називаючи її просто матеріалами до діалектного словника з огляду на те, що тут відбито лише діалектне мовлення. На підтвердження своєї думки про конфлікт між науковою та народною етимологією Ю. Карпенко пише: *А як гримить тепер по всій Україні: берегиня, Берегиня, БЕРЕГИНЯ!* (Ю. Карпенко), виражаючи здивування з певним відтінком іронії. Таке ставлення мовознавця пов'язане з тим, що у своїх етимологічних студіях він наполягав, що «берегиня нічого не оберігає, а є русалкою, утопленицею, яка сидить собі на березі й гріється в місячному сяйві» [Карпенко 2007, с. 7]. Здивування з елементом обурення наявне в реченні *А ми ж не говоримо, що голосні [y] та [ʏ] є різними фонемами!* (Ю. Карпенко), де автор обстоює думку про *и* та *і* як одну фонему.

Окличні речення можуть виступати частиною питально-відповідного комплексу, що створює ефект діалогу між адресантом та адресатом, напр.: *Чому не можна поміняти місцями вжиті в цих поезіях прізви́ська? Цілком можна!* (Ю. Карпенко); *А чому не міг би просити цього Вернидуб? Міг би!* (Ю. Карпенко); *Але згадаймо, які помилки в написанні голосних найчисленніші? Поплутання ненаголошених и та е!* (Ю. Карпенко).

У реченні *Однак, виявляється, як непросто інколи зробити рішучий крок для ствердження очевидного!* (О. Бондар) реалізується модусна категорія емоційного стану, до чого автори наукових тестів вдаються нечасто. Найвищий ступінь експресивності досягається завдяки вживанню часток, що представлено по-

одинокими прикладами в досліджуваному матеріалі: *Минуло два роки – і проблема фахової літератури вже не стоїть так гостро. Ні, вона ще ой як не розв'язана!* (Ю. Карпенко).

За необхідності вираження категоричної думки, аргументування своїх поглядів учений може використовувати кілька окличних речень, що має більшу іллокутивну силу і відповідно більший перлокутивний ефект, напр.: *Але ж інший – инший, ірій – ирій тощо – то не різні слова, а одне слово! Смислорозрізнявальної функції і та ц тут не виконують!* (Ю. Карпенко). Емоційно напруженим є уривок статті Ю. Карпенка, де поєднано кілька стилістичних прийомів (наявна парантеза та два окличних речення), які доповнюють один одного, є важливими сигналами для адресата: *Не було колеса, а потім люди його придумали (в доколумбівській Америці до колеса так і не дійшли), не було космічних кораблів, а тепер літають. Прогрес! Чи не найразючішим фактом є прихід видатних вчених, фізиків, Нобелівських лауреатів до Бога. Думка, обмірковування Всесвіту дало те, чого не змогла досягти інквізиція. Ось де перемога прогресу!* (Ю. Карпенко).

Питально-окличні речення містять запитання з відповідним емоційно-експресивним забарвленням. Зауважують, що до окличних належать усі риторичні питання [Каранська 1992, с. 33]. Справді, відповідь тут є очевидною. Спеціальним пунктуаційним маркером названих речень є поєднання знака питання і знака оклику. Напр.: *А як же можна вивчити її інакше, якщо на неї відводиться сміхотворно мала кількість годин і немає спеціально підготовленої програми для міжнародників?!* (С. Єрмоленко); *... хіба для того, щоб організувати навчальний курс українською мовою із якоїсь дисципліни у вищому навчальному закладі, треба аж десять років?!* (С. Єрмоленко); *... хай уже в казино, ресторанах, нічних клубах із заморськими назвами буде яка завгодно мова, але аптека, звичайний продуктовий чи промтоварний магазин, до якого заходять численні відвідувачі і де відбувається невибагливе, стереотипне спілкування, – чи повинні ці заклади мати ознаки державної мови в столиці України?!* (С. Єрмоленко); *Хіба не актуальний для нашого часу мотив: шукання себе, свого місця у світі, щоб думали українці про те, як зберігати «імення, мову, віру, вид», і знали «церкву щоб одну»?!* (С. Єрмоленко). Питально-окличні

речення, які не зафіксовано в жодного іншого вченого, науковий доробок якого ми вивчаємо, на нашу думку, є відмінною ознакою стилю С. Єрмоленко, яскраво втіленою в монографії «Мова і українознавчий світогляд» (2007 р.). За їх допомогою мовознавиці вдалося досягти високого ступеня категоричності, експресивності та забарвити текст патріотичними почуттями. Захопленням і шаную до висвітлюваного наснажено такі питально-окличні речення: *Чи не тому українці мають велику бібліотеку з творів, присвячених рідній мові?!* (С. Єрмоленко); *Здається, як слово могло бути гартованою зброєю для цієї слабої тілом жінки?!* (С. Єрмоленко). Дещо вирізняється з-поміж інших речення *А чи можна помітити такий самий рух ... інших слів, наприклад, назв емоцій, почуттів, сприймання?!* Оскільки відповідь на питання може бути неоднозначною, то авторка подає аргументацію: *Очевидно, для фіксації таких змін треба вибрати інші часові параметри, більші відтинки часу в житті мови* (С. Єрмоленко). Нетиповою, але все ж можливою для НЛД також є питально-оклична конструкція з окличною парантезою, яка спонукає читача замислитись: ... *Чому це так – царя вже давно немає (а він же забороняв українську мову!), а українською мовою люди не говорять?!* (С. Єрмоленко).

Оклично-розповідні і питально-окличні конструкції сти мулюють увагу адресата, підсилюють категоричність експресивного твердження, що виникло на підставі попередніх висловлень адресанта [Ковальська 2015, с. 284]. Дослідники стверджують, що окличні висловлення характерні для певних кризових ситуацій [Тришкіна-Аудія 2001]. Із цим можна погодитися, якщо такими кризовими ситуаціями для вченого вважати несприйняття певного стану речей щодо кваліфікації фактів, нерозуміння, незгоду з висловленими думками його опонентів тощо.

Спонукально-окличні та бажально-окличні речення – найменш поширені структурно-прагматичні типи в комунікативному просторі НЛД ЕМО. Вони виражають емоційно забарвлене спонукування і бажання. У них вербалізовано інші емоції: вольові, сердечні, оцінні [Каранська 1992, с. 33]. У реченнях *Тож не забуваймо про скрипку, яким би складним і цікавим не був сам по собі футляр! Автор пропонованого посібника намагався не забувати* (Ю. Карпенко); ... *погодьтеся, дивно для радіослухачів України*

слухати інтерв'ю з ним (прем'єр-міністром – А. Р.) російською мовою! (С. Єрмоленко) реалізовано спонукання адресата прийняти аргументи адресанта, марковане імперативами. Бажально-окличні речення наявні в НЛД ЕМО лише в окремих жанрах (рецензії, статті до ювілею вчених). Пор. у статті П. Гриценка на пошану таланту В. Кононенка: *Віталій Іванович зустрічає ювілей у повному розквіті своїх сил і можливостей: Зелений ряс під ноги!* (П. Гриценко).

Біфункційні окличні речення є аналогами розповідних, питальних, спонукальних та бажальних речень. Головним пунктуаційним маркером окличності є знак оклику. Автори вдаються до експресивної пунктуації з метою актуалізації позитивної або негативної думки-оцінки [Исаева 2017, с. 46]. Крім цього, наявні й інші маркери – фонетичні, морфологічні, лексико-граматичні, які разом виражають суб'єктивну оцінку, індивідуальне емоційне судження як експліцитне позначення іронії, обурення, докору, поваги, захоплення, здивування, пристрасності і є засобами впливу на адресата. Діапазон емоцій у НЛД дещо вужчий порівняно з розмовним мовленням. Комунікативним наміром адресанта є вираження психологічного стану, емоційна оцінка певних фактів, вплив на адресата з очікуванням його відповідної реакції [Грибова 2010, с. 7]. Втім, варто говорити про комплекс таких намірів ученого: це не лише передача ним власного емоційного стану чи ставлення до висловленого, а й безпосередня оцінка суті досліджуваного та посилений вплив на емоційну сферу адресата [Winograd 1976]. Як зауважує В. Шинкарук, емоційно-експресивне значення нашаровується в таких висловленнях на основне значення (повідомлення, запитання, спонукання, побажання), завдяки чому окличні речення здатні відтворювати діаметрально протилежні почуття та емоції, що дає змогу реалізувати велику гаму градаційно залежних видів емоцій і почуттів по висхідній чи спадній лінії: побоювання – страх – жах; сум – туга – безнадія – відчай; сумнів – вагання – незадоволення – закид – осуд – обурення – гнів [Шинкарук 2011, с. 35]. Прикладом окличного речення із семантикою суму може слугувати конструкція із рубрики «Незабутні імена» в журналі «Українська мова»: *А скільки заманливих планів залишилося лише планами!* (П. Гриценко).

Відзначаємо досить високу частотність у науковому доробку ЕМО експресивних парантез (слів, словосполучень та речень). З-поміж них можна виокремити парантези-екземпліфікації, напр.: ... *теоретична думка в галузі літературної ономастики (і не тільки!) має в Україні загально визнані здобутки* (Ю. Карпенко); *Ще кілька десятиріч тому вчені-лінгвісти шукали спорідненість японської мови з багатьма мовами світу: з корейською, айнською, китайською, тибетською, кхмерською та ін. і навіть з грецькою і тупі (індіанською мовою Південної Америки!) ...* (О. Бондар); *Чим викликане часте використання лексем вуйко, легінь замість літературних чоловік, парубок (адже одного-двох уживань було б достатньо для стилізації оповіді)?* (П. Гриценко), та парантези-деліберації, напр.: *Кожен з трьох (персонажів – А. Р.) – самостійна (і велика!) сила, але вони свідомо творять непорушну єдність для досягнення омріяної мети – волі України* (Ю. Карпенко). Окличних парантез-відсилань, у яких автор посилається на певний факт, літературне джерело, в опрацьованому матеріалі не виявлено. Парантези-деліберації, де висловлено сумнів, оцінку чи роздуми адресанта, є непоширеними.

Мовознавці надають перевагу парантезам-екземпліфікаціям, за допомогою яких можна не лише дати пояснення, зробити уточнення, а й надати напруженої експресивної тональності: *Але не слід забувати, що обидва напрямки вивчають оніми художнього тексту (адже фольклор – це теж художній текст!), а тому мають передусім встановити їх роль у цьому тексті* (Ю. Карпенко). Парантеза-екземпліфікація може бути емоційно та експресивно насаженою за рахунок часток та лексичних маркерів (*ринок-базар, начальство*), напр.: *Берете ви до рук якийсь товар (а скільки і з яких тільки країн обертається їх на наших ринках-базарах!) – і читаєте, як правило, кількома мовами написану інструкцію чи просто рекламу* (С. Єрмоленко); *Мова хоче жити й тому бореться сама за себе (на начальство не дуже покладешся!), випромінюючи на всіх своїх рівнях енергетику бадьорості, веселості, гумору в усіх проявах цієї животворної настроєності – від фольклору (прислів'я, коломийка, анекдот) до авторських жартів, шаржів, епіграм тощо* (Ю. Карпенко). Використання експресивних парантез сприяє привертанню уваги

адресата до окремих моментів сказаного, спонукає погодитися з автором або принаймні замислитися.

Основними складниками окличності є емотивність, оцінність, експресивність, а додатковими – апелятивність, спонукальність, оптативність. Кожен семантичний складник реалізований тією чи тією мірою у висловленні залежно від інтенції адресанта. Зафіксований фактичний матеріал в різних жанрах НД дає підстави стверджувати, що реальна сфера функціонування окличних реченневих структур ширша, ніж типове їх використання в художньому, публіцистичному та наративному дискурсах. Їхня ілюкутивна сила пов'язана з можливим прирощуванням семантики висловлення. В окличних висловленнях домінує суб'єктивний складник мовної особистості, її емоційно-оцінна інтерпретація фактів, явищ, думок. Розглянуті конструкції в НЛД скеровано на додаткове емоційне аргументування поглядів ученого. У результаті оцінювання чогось у нього виникають певні емоції, за допомогою яких він маніфестує власне ставлення до дійсності. Маркери окличності, репрезентовані різними мовними рівнями, слугують додатковим засобом переконання, аргументування, досягнення прагматичного ефекту.

Власне окличними реченнями ЕМО послуговуються для вираження емоцій, переважно позитивного характеру. Біфункційні окличні речення задовольняють потреби вчених в одночасному вираженні констатувальної, спонукальної або оптативної інформації та позитивно- / негативно-емоційного складника чи категоричності / бажаності висловлюваного. Оклично-розповідні та питально-окличні конструкції малопродуктивні, а питально-окличні речення – активні тільки в С. Єрмоленко, що, можливо, ілюструє винятковість її гендерно зумовленого сприйняття.

4.1.5.2.2. Інтонаційно незакінчені та перервані речення

Незакінчені речення є нетиповою синтаксичною ознакою дискурсу ЕМО. Їхня незавершеність тільки інтонаційна: за змістом вони повноцінні, за будовою – односкладні або двоскладні. Джерелом своєрідності вказаних реченневих структур є емоційний стан і міркування адресанта. У НЛД незакінчені речення

мають неабияке стилістичне навантаження, виступаючи засобом емоційного самовираження автора, засобом апосіопези. Реченнєві структури зі специфічним пунктуаційним маркуванням – трьома крапками – найбільше поширені в Ю. Карпенка.

Зафіксовані речення вказують на недосказаність думки з різних причин (як вияв прихованого обурення, насмішки чи осуду), напр.: *Пишуть усе про звуки та про звуки...* (Ю. Карпенко); *Говорити про «контамінацію питомого й запозиченого слова» ... абсолютно недоречно. Хіба в душі «арктобалтських» ідей В. Поляка...* (Ю. Карпенко); ... *хочеш щось потрібне для навчання видавати, то видавай, але якихось періодичних, серійних видань ні-ні...* (Ю. Карпенко), на незакінчений роздум ученого через очевидність повідомлюваного, напр.: *Напруга слова і музики, їхня органічна єдність заповонюють слухачів. А для цього спочатку мало бути слово...* (С. Єрмоленко); ... *хочу порівняти ці художні оніми з дорогоцінним кольє на шийці красуні. Кольє її дуже прикрашає, але ж вона залишиться красунею і знявши кольє чи заступивши його іншим...* (Ю. Карпенко); на емоційний стан дослідника, напр.: *Не судилося...* (П. Гриценко); *Так і залишаться тоді його (дисертанта – А. Р.) відкриття без включення в загальний рух науки. А шкода...* (Ю. Карпенко); *Людина стає просто суб'єктом чи об'єктом, вірніше кажучи, живим роботом. А це страшно...* (С. Єрмоленко); на певну парадоксальність, напр.: *Читач, приміром, звик, як про це говорить Т. Крупеньова, до Карася і Одарки, а тут тобі Руфін і Прісцилла...* (Ю. Карпенко). Певна недосказаність, до кінця не висловлена думка, зумовлена замовчуванням очевидних фактів, заохочує до самостійних пошуків, розмірковувань адресата, осмислення того, що мав на увазі адресант.

Частина незакінчених речень виражає ясну, зрозумілу думку, яку немає потреби завершувати, напр.: *Але вони (словники – А. Р.) всі разом не охоплюють і 10 % усіх лексичних багатств українських говорів, а говори поволі зникають...* (О. Бондар), інші – акцентують на незавершеному переліку, напр.: *Записували улюблені народні пісні Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка...* (С. Єрмоленко); *Переконаємося, що мова – це не конвенційні, умовні знаки, не відкриті й закриті склади, не чергування звуків,*

не відмінкові закінчення чи закінчення дієслів... (С. Єрмоленко); На загал контрастивність як дослідницька засада у творчості О. І. Бондаря виявлялася по-різному: у зіставних українсько-іншослов'янських мовознавчих студіях, у перекладах і перекладознавчих спостереженнях, у літературознавчих есеях (зокрема про С. Лема), у комплексному аналізі таких іншостей, як письменник (творець тексту) і читач (реципієнт-перетворювач тексту)... (П. Гриценко).

Зрідка трапляється нагромадження незакінчених конструкцій, що посилює емоційний стан адресанта, виражає його шкодування з якогось приводу, напр.: ...з'явилося багато посібників, початкових курсів української мови, щоб дати українцям змогу пізнати свою літературну мову, побачити її масовими тиражами книжок, часописів... І знову обірваний шлях... (С. Єрмоленко). Три крапки можуть слугувати своєрідною рамкою, де початкові крапки вказують на зміну теми, а кінцеві – на зворушення, сум, напр.: ... Не судилося. Хвороба підкралася непомітно, прикувавши до ліжка наприкінці 1975 року. Воля до життя і прагнення творити цього разу виявилися переможеними: 18 квітня 1976 року Тетяни Вікторівни Назарової враз не стало... (П. Гриценко).

У поодиноких випадках функціують речення з трьома крапками в середині речення, що маркують позитивні емоції вченого, його захоплення, пошановування когось, напр.: Звичайно, за цією відданістю науці стоїть велика ерудиція, невпинні пошуки фактичного матеріалу, а ще ... невідомий патріотизм вченого-гуманітарія (П. Гриценко) або є паузою перед указівкою на певний неочікуваний факт чи наслідок, напр.: ... у ті роки диплом про вищу освіту накладав на випускника обов'язок працювати там, куди було визначено спеціальною комісією, яка регламентувала діяльність і ... значною мірою визначала долю молодих спеціалістів ... (П. Гриценко).

Незакінчені реченнєві структури в дискурсі ЕМО вченого-лінгвіста в основному вказують на емоційний стан, надають простір для роздумів адресата, а перервані – ще й створюють певну інтригу або колорит пошани. Як засіб вираження емоцій інтонаційно незакінчені та перервані речення найчастіше використовує П. Гриценко, як засіб недосказаності вони переважають

у Ю. Карпенка. Майже всі мовознавці послуговуються такими конструкціями для показу незавершеного переліку або чогось очевидного, зрозумілого без продовження думки.

4.2. Маркери лінгвокогнітивного ярусу в структурі ЕМО

На рівні лінгвокогнітивного ярусу структурної організації елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста найактивнішими маркерами виступають дискурсивна метафора, епітетні моделі та фразеологічні одиниці як вияв національно-культурного та суб'єктивного у його світоглядному комплексі.

4.2.1. Дискурсивна метафора

Останні десятиліття в писемному НД спостерігається тенденція до позбавлення залежності від жорстких рамок наукового спілкування і нівеляції стандартизованості викладу, що активовано антропоцентричною парадигмою. Натомість набирають обертів у функціюванні засоби експресивності, засоби тропіки тощо для вияву присутності особистості дослідника, де чільне місце посідає метафора.

За кваліфікацією Дж. Лакоффа та М. Джонса, метафоричність – це ані перевага, ані недолік мислення, це неминучість, властивість мислення [Лакофф, Джонсон 2004, с. 95], тобто вербалізований спосіб мислення. Метафору як феномен вивчають у межах різних галузей знань: психіатрії (Д. Гордон), військовій сфері (А. Гучин), філософії (Е. Кассіер, Х. Ортега-і-Гассет), філософії науки (Є. Гогоненкова, Г. Єрмоленко), політиці (А. Гаврилюк, А. Чудінов), державному управлінні (С. Бронікова), нейролінгвістиці (Т. Ковалевська), публіцистиці (О. Дрібнюк, М. Скиба), художній творчості (В. Вовк, О. Коляденко), перекладознавстві (Т. Казакова, П. Ньюмарк). Суть, природу, механізми творення, мотиваційні відношення, функції метафори також досліджують Ю. Караулов [Караулов 2010], Н. Карпова [Карпова 2011], З. Резанова [Резанова 2007], О. Селіванова [Селіванова 2012], В. Теля [Теля 1988] та ін.

У час зародження та формування стиль наукового викладу

наближався до художнього. Їхнє розмежування сягає Олександрійського періоду – часу появи наукової термінології. Науковою мовою Середньовіччя стала грецька термінна лексика, збагачена ресурсами латинської мови. В добу Відродження в науковому викладі намагались уникати емоційно-оцінних елементів, що суперечили абстрактно-логічному баченню суті явищ. Зразковим науковим викладом згодом почали вважати стиль І. Ньютона. Відбувалася боротьба між представниками різних поглядів на наукове писання того часу. Т. Спрет закликав до логічності й чіткості викладу, а Р. Бойль був проти «нудного писання» [Шелковнікова 2016, с. 182]. Тривалий період науковий стиль був «звільнений» від мовних засобів, що наближали його до художніх стилів.

З того етапу, коли більшість філософів Нового часу (Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Лейбниц, Ф. Бекон) уважали вкрай необхідним формування особливої мови науки, позбавленої метафоричної двозначності, багато чого змінилося, зокрема ставлення до метафори. До розуміння можливості та й необхідності метафори в науковому осмисленні вчені-філософи прийшли згодом, із визнанням її важливим принципом мови і мислення. Зі сфери філософії погляди щодо місця метафори поширились і на лінгвістику.

У ХХ – ХХІ ст. учені вже твердо переконані, що метафоричність не лише притаманна мові науки (К. Алексєєв [Алексєєв 2002], Н. Арутюнова [Арутюнова 1990], О. Білка [Білка 2011], З. Висоцька [Висоцька 2016], Г. Дядюра [Дядюра 2001], Е. Будассі [Будассі 2000], С. Гусєв [Гусєв 1984], Г. Кулієв [Кулієв 1987], Н. Мішанкіна [Мишанкіна 2010], Н. Непійвода [Непійвода 1997 а] та ін.), а є підґрунтям наукового пізнання (Н. Кудрявцева [Кудрявцева 2015], П. Селігей [Селігей 2016]). З огляду на це метафору вивчають як феномен, як лінгвістичну універсалію, завдяки якій відбувається пізнання об'єктивної дійсності. У зв'язку з цим П. Селігей зауважує: «Коли дослідникові треба назвати нове явище, стисло висловити нову ідею чи відкриття, а в термінофонді відповідних засобів немає, доводиться давати волю фантазії й шукати ці засоби в розмовній мові. Влучна метафора – це той магістральний канал, яким наукове поняття проникає в голову читача» [Селігей 2016, с. 493]. Чинниками, які зумовлюють значущість метафор у формуванні НД, є те, що вони є найбільш ком-

пактними моделями об'єднувального типу, котрі уможливають синтезування образів окремих об'єктів шляхом проектування уявлень про один із них на інший. Крім цього, метафора ґрунтується на ідентифікувальних моделях і бере участь у створенні інтегрувальних моделей (ментальний простір, картина світу) [Мишанкіна 2010, с. 55].

Поняттєва система науки є метафоричною за своєю суттю, а для НД характерні метафоричні переноси з інших сфер діяльності для номінації нових реалій [Шаля 2008, с. 303; Шаля 2011, с. 295]. Метафора здатна виконувати низку функцій у науці. Н. Кудрявцева [Кудрявцева 2015, с. 38-39] виявила суть функції метафори в науковому пізнанні: генерування (як основи наукової концепції або наукової картини світу), репрезентації (для демонстрації абстрактних сутностей, умов чи подій), пояснення (як здатність пояснювати відкриття), оцінювання (як засіб оцінної кваліфікації концепції), поширення наукових теорій (як спосіб обміну знаннями).

Завдяки метафоричному образу об'єктивується інший смисл у звичайних, зрозумілих речах. Метафора як універсальний засіб актуалізації чогось нового, прихованого, не поміченого раніше «забезпечує позитивну динаміку творчого потенціалу суб'єктів у процесі спільної активності» [Бронікова 2011, с. 21], є з'єднувальним елементом між фоновими знаннями, когнітивними і семантичними сферами адресанта й адресата. На думку Х. Ортега-і-Гассета, метафора в науці формується таким чином: спочатку повністю ототожнюються два різних предмети, а потім стверджується їхня часткова тотожність, що і є істиною [Ортега-и-Гассет 1990, с. 74].

Виокремлюють два типи метафори в НД: *комунікативну*, завдяки якій пряме, первинне значення слова слугує медіатором, що поєднує під час комунікації раніше набутий і новий досвід, та *базову*, завдяки якій відбувається абстрагування ознак від об'єктів із метою наукового пізнання, коли щось не можна осмислити інакше. Йдеться про комунікативну та гносеологічну метафори, де останню кваліфікують як таку, що подовжує «руку» інтелекту [Ортега-и-Гассет 1990, с. 72]. Для українськомовного НЛД актуальні такі логічні типи метафори, як комунікативної, так і базової:

живе – живе, неживе – живе та неживе – неживе. Метафори, утворені за першими двома типами, ідентифікують як метафори-оживлення [Єщенко. Електронний ресурс], антропоморфні моделі [Мисик 2018], інші – як метафори-опредмечування [Єщенко. Електронний ресурс], предметні моделі [Мисик 2018].

На сучасному етапі базові та комунікативні метафори, що функціують у мові науки, потрактовують відповідно як парадигмальні, або парадигмально-теоретичні чи наукові, та дискурсивні, або дискурсивно-комунікативні. **Парадигмальними** метафорами є залучувані для осмислення наукових феноменів, для формування наукового напрямку, а **дискурсивними** – ті, що не стосуються епістемно-діяльнісного аспекту наукової діяльності. До перших належать метафоричні терміни і зв'язки між ними, за допомогою інших описують властивості досліджуваних об'єктів, дослідницьку діяльність тощо [Кульчицкая 2012]. Дискурсивно-комунікативними також є узуальні метафори. Попри надзвичайну актуальність парадигмальних метафор для науки розглянемо дискурсивні метафори, що яскраво відбивають інтеракційні можливості в процесі комунікування адресанта й адресата. Аналізуватимемо їх за кількома критеріями, що дають підстави для цілісної параметризації метафор: семантичним, морфологічним, структурним. Серед дискурсивних метафор умовно можна вирізнити узуальні й індивідуальні. За семантичним критерієм їх диференціюємо на антропоморфні та предметні метафори, у межах яких за морфологічним критерієм виокремлюємо іменникові та дієслівні. Більшість метафор є *узуальними*.

Антропоморфні метафори. Словами-іменниками, що зазнали метафоричного перенесення ознак із живого на живе, є назви на позначення міфічних і фольклорних осіб, напр.: *Так чи інакше ужиток щілиного г (Гоголь) та проривного г (Гоголь) дозволяє Є. Маланюкові назвати статтю про український та російський підходи до цього літературного велетня простим повторенням його прізвища, лише записаного з літерами г та г (Ю. Карпенко)*, де лексему *велетень* використано на позначення людини, надзвичайно видатної в певній галузі [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 118]; назви осіб за належністю до певного соціального класу, напр.: назви осіб чоловічої статі:

У цих трьох публікаціях Потебня постає перед нами як **лицар науки, мужній борець за справедливість, захисник талановитої наукової молоді** (Ю. Карпенко), де **лицар** – людина, яка самовіддано служить певній справі, віддається їй [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 616]. Отже, процес метафоризації – це рух семантики слова від галузі джерела, вихідної галузі до галузі мети [Лакофф, Джонсон 2004], структуризація одного концепта в термінах іншого [Knowles 2006, с. 30]. З існуючих метафор-оживлень наявні лише антропометафори, інші різновиди (ботанометафора, зоометафора, химерометафора – в термінології Т. Єщенко) тут не зафіксовано, що пов'язано зі специфікою розглядуваного дискурсу, необхідністю і способом наукового мислення ЕМО. Іменникові метафори структурно частіше виражені двома іменниками (N1 N2), рідше – прикметником та іменником (AN).

Серед **дієслів** у творенні антропоморфних моделей українськомовного НЛД найчастіше беруть участь ті, що виражають семантику руху, напр.: **Нормальним є явище, коли літературна мова прямує до досягнення стандарту мовної системи** (О. Бондар); **У приазовських греків чимало перенесених назв, і дослідникові раз у раз доводиться поринати в складну кримську топонімію...** (Ю. Карпенко); мислення або говоріння, напр.: **Зібрані й опубліковані В. О. Горпиничем матеріали збуджують думку, кличуть до розмаїтіших узагальнень, пропонують нові аспекти роботи** (Ю. Карпенко); способу життя, напр.: **Ці 108 терміносполучень побудовані за сімома різними моделями, серед яких панує поєднання прикметника з іменником (52) та іменника з залежним іменником у родовому відмінкові (32)** (Ю. Карпенко); інші дії, напр.: **Така етимологічна всеядність не сприяє зміцненню авторської логіки** (Ю. Карпенко); **Згорнулося суспільне життя українського слова** (С. Єрмоленко); **Не буде зайвим також наголосити, що словник усім своїм авторитетом і фундаментальністю знімає наліт заполітизованості й одіозності, який у тоталітарні часи супроводжував поняття «суспільні науки»** (Ю. Карпенко); **Якщо одна власна назва породжує іншу власну назву, то в результаті маємо дві різні назви...** (Ю. Карпенко).

Предметні метафори. Активно залучуваними словами в

науковому дискурсі для переосмислення та створення предметних метафор є *джерело, підвалини, підґрунтя*, напр.: ... *таке супровідне коментування є додатковим цінним джерелом лінгвальної інформації, що має самоочевидну цінність* (П. Гриценко); *У зв'язку з відривом (повним чи неповним) від свого джерела – античної міфології – розглянуту досить обсяжну групу міфонімів у подальшому розгляді до уваги не беремо* (Ю. Карпенко); *Основним джерелом матеріалу є прекрасна «Антологія сатири та гумору ХХ ст.» ...* (Ю. Карпенко); *Джерело їх – те саме – обрядова весільна пісня, в якій молодий порівнювався з місяцем ясним і звався князем* (С. Єрмоленко); *Підвалинами* для укладання такого словника є насамперед діалектна картотека Інституту української мови НАН України... (О. Бондар); *Це твердження бездоганно доводиться і є головною підвалиною сучасного історичного мовознавства* (Ю. Карпенко); *І навіть зі своїми недоліками вони стануть неоціненним підґрунттям* для укладання зведеного діалектного словника української мови (О. Бондар).

Наведені вище узуальні метафори як частина дискурсивного різновиду слугують засобом вираження думки, що не відволікає уваги адресата від наукових фактів, явищ, процесів, а зосереджує читача на об'єктивному їх сприйнятті. Зважаючи на традиційність їхнього вживання, відсутність образності (вона практично стерта) та суб'єктивного елемента, вони забезпечують об'єктивний виклад як результатів, так і опис перебігу дослідження.

Метафори, називані експерієнційними, або емпіричними, слугують засобом розширення межі наукового пізнання, допомагають науковцеві віднайти нові та збагатити відомі шляхи розуміння наукових концепцій [Шаля 2011, с. 296], апелюють до емоцій адресата. Особливе місце в метафоричних моделях належить назвам, пов'язаним із водою. Звернення до водної стихії в метафоричних перенесеннях пов'язане з її фундаментальністю у світобудові, роллю в житті людини в усі часи існування. В досліджуваному матеріалі назви водного простору, що беруть участь у метафоризації, реалізують переносне значення 'безмежне, неосяжне; велика кількість чогось', напр.: *Тут цілий океан тем, гідних гумористичного і сатиричного пера* (Ю. Карпенко); *Завдань, які можна виконати, як правило, тільки спільними зусиллями*

всіх чи бодай багатьох ономастів, – **море** (Ю. Карпенко); З безмежного **океану** українських прізвищ ... оніми добираються не лише за своїми фонетичними показниками, а й за семантичними (Ю. Карпенко). Вчений, використовуючи подібні метафоричні гіперболи, не просто увиразнює думку, а навмисно перебільшує сказане, привертаючи увагу до важливості обговорюваної проблеми.

Продуктивні предметні моделі також утворюються завдяки перенесенню за ознакою подібності назв на позначення: а) простору, напр.: *Як пошанівок варто згадати найвидатніших попередників, подвижників на **ниві** українського діалектного словникарства...* (О. Бондар); б) конкретних предметів, напр.: *... світ автора є свого роду провідником, проміжною **ланкою** між світом реципієнта і світом персонажів* (О. Бондар); *Ясно, що це **знахідка**, творчий здобуток поета-мислителя, який виразив думку і ясно, і лаконічно...* (Ю. Карпенко); *У художній літературі, багатій **скарбниці** образів національної мови, її ритмів, синтаксично-інтонаційних побудов, текстових композицій, мова виявляє себе як мистецтво* (С. Єрмоленко); *Дослідниця надала нам **фотографію** мовного буття певного ареалу у певному часі* (П. Гриценко); в) споруд і їхніх частин, напр.: *Цю особливість вдачі вона винесла з родинного **гнізда** і зберегла упродовж усього життя-зблиску* (П. Гриценко); *А скільки фразеологізмів, усталених висловів засвоїла українська літературна мова з фольклорної **криниці!*** (С. Єрмоленко); *Проблемне мислення дослідника ... стимулює студента-читача до пошуку, розхитуючи його статичні, жорсткі **каркаси** уявлень, які сковують творчу ініціативу* (О. Бондар); *Спроби розмежування смислів багатозначного терміна стиль давно стали **ареною** дискусій (якщо не полем битв) представників різних наук, особливо філологічних* (Ю. Карпенко); г) речовини або рідини, напр.: *Шкільні предмети створюють надійний **грунт** для ефективного засвоєння тих основ, які в наступній вищій ланці освіти утвердять стійкі світоглядні орієнтири особистості* (С. Єрмоленко); *Серед **потоків** бруду, вилитого на голову Богдана, було й таке, нібито хвалебне, написане польським анонімом і переказане сумлінним М. Грушевським...* (Ю. Карпенко); *А **краплина** античності, збережена обома поетами, надає*

текстові особливої емоційності, підносить його до високої поезії (Ю. Карпенко). Звернення до вказаних лексико-семантичних груп мотивовано необхідністю в НЛД пояснити наукове явище з різних боків, звернути увагу адресата на враження адресанта від досліджуваного, а також акцентувати на взаємопов'язаності предметів і явищ наукового світу з реальністю, на їхніх паралелях.

Інші назви, семантика яких набуває переносного значення, належать до непродуктивних предметних моделей: а) назви абстрактних понять, напр.: *Клоунада* Верховної Ради значною мірою зумовлена тим, що значна частина Ради бореться за те, щоб запровадити в Україні російську мову як другу державну (Ю. Карпенко), де *клоунада* – комічна вихватка, блазенство [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 547]; б) їжі, напр.: *При усуненні мовного параметру етнічне групування перетворюється на етнічну кашу* (Ю. Карпенко), де *каша* – перен., розм. безладна суміш чого-небудь [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 531]; в) газу (див. перше значення слова *вогонь*), напр.: *Особисті почуття поет утіливі у таку досконалу форму, що його твори не втрачають поетичного вогню і через століття* (С. Єрмоленко), де *вогонь* – пристрасть, запал [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 197] тощо.

Узуальні метафори містять нульову стилістичну маркованість, оскільки вони активно вживаються учасниками наукового дискурсу, та й не тільки. Інші метафоричні вислови, спеціально утворені ЕМО, у певному контексті набувають відповідного емоційного забарвлення: чи то позитивного, чи то негативного (піднесеність, іронія, осуд тощо). Конотованими в дискурсі ЕМО в основному є іменникові антропоморфні та предметні метафори, образність яких визначається широкими можливостями щодо зміни семантики і вербального оточення. Науковці надають перевагу позитивно маркованим метафорам, основною функцією яких є налаштування на кооперативне спілкування з адресатом. Як видно з вищенаведених прикладів, до негативно маркованих метафор частіше вдається Ю. Карпенко. Емоційність тут стосується наукового пізнання опосередковано, бо є авторською кваліфікацією певних явищ, процесів, пов'язаних (див. другий та третій при-

клади в попередньому абзаці) або частково пов'язаних із вивченням предмета дослідження (див. перший приклад). Прирощення емоційного сенсу, наявність суб'єктивного елемента спонукає адресата до адекватного декодування не тільки універсальних, не залежних від індивіда наукових категорій, а й особистісних домінант ученого, що скеровані на відтворення авторської форми та змісту думки.

У зоні творення *предметних* метафоричних моделей перебувають і дієслова, що виражають дії, пов'язані з предметами, напр.: *Символічний сенс може майорити десь на другому плані...* (Ю. Карпенко).

Індивідуальні метафори. П. Селігей зауважує, що «мовотворчість часто виходить за рамки правил і стереотипів, тобто є новаторством, для якого ще не існує відповідної норми», що потрібно «відрізнати нормопорушення через незнання норм від нормопорушення як вияву розвитку мови» [Селігей 2012, с. 43]. Поряд з узуальними метафорами, що є частотними одиницями, у НЛД ЕМО спостерігаємо функціонування авторських метафор, сформованих на основі слів, переносне значення яких не фіксує тлумачний словник, напр.: *З цього часу розпочалася творча співпраця молодої дослідниці з професором Федотом Жилком – сеньйором української діалектології...* (П. Гриценко), де *сеньйор* – людина високої компетенції; *Стараннями В. Ю. Франчук, невтомної берегині потебнянської спадщини, вийшов черговий збірник, присвячений розробці цієї проблематики* (Ю. Карпенко), де *берегиня* – охоронниця спадщини (у словнику тільки *охоронниця дому* [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 76]; *Ось палітра почуттів...* (Ю. Карпенко); *Але ця шарпаніна суперечних почуттів – то в душі гетьмана* (Ю. Карпенко), де *палітра* – сукупність різних почуттів, *шарпаніна* набуває семантики 'вирування'; *Затишно, тепло, звично Слову на долоні мови, бо ця тепла долоня, як і добра, ніжна материнська рука, завжди підтримає, пригріє, захистить* (С. Єрмоленко), де *долоня* – система. Найчастіше вони стосуються лексико-семантичних груп на позначення осіб та абстрактних понять, перші з яких метафоризуються, набуваючи позитивної конотації з оцінкою наукової діяльності дослідників, завдяки іншим проводять паралелі

описуваного з відомим, поширеним.

Авторська метафора «підвищує впливовість тексту, сприяє кращому засвоєнню змісту» [Селігей 2016, с. 493], дає оцінку певним явищам, тобто створює колорит оцінності, суб'єктивності, є підставою для виникнення додаткових асоціацій адресата, виконує експресивно-емоційну функцію. Ці та інші метафори, створені ЕМО, формуються за такими ж граматичними моделями, що й узуальні.

За *структурним критерієм* у зафіксованому матеріалі виокремлюємо генітивні, атрибутивні метафори. **Генітивні** метафори виражають якісну та кількісну характеристику об'єкта, рідше відбивають партитивні параметри. У першому випадку вчений зіставляє предмети (*дзеркало мови, сходинка мислення*). За допомогою кількісних генітивних метафор ЕМО «вимірюють» абстрактні поняття (*океан тем, краплина античності*). Партитивні відношення формуються, коли іменник у родовому відмінку називає сферу діяльності людини або галузь науки (*сеньйор діалектології, лицар науки*). Складники генітивних метафор можуть поширюватися атрибутами (*жорсткі каркаси уявлень, шарпанина суперечних почуттів*). Окремі поширювачі підсилюють переносну сему слова, напр.: *безмежний океан українських прізвищ*, де на семантику слова *океан* із семою 'безмежність' накладаються семантика прикметника *безмежний*.

В **атрибутивних** словосполученнях метафоризуються обидва компоненти, напр.: *фольклорна криниця, етнічна каша, поетичний вогонь*. До непродуктивних метафор уналежнюємо прикладкові, близькі до епітетів. Вони реалізують безпосереднє зіставлення між компонентами і позначені певною лексичною специфікою [Слобода 2010, с. 7]. У ролі метафоризованого складника виступають іменники-неістоти, напр.: *Ми звикли посміхатися широко, щоб від очей йшли проміннячка-зморшки* (О. Бондар); *Ось, наприклад, типовий зоровий ряд – побутова сцена, де сон-дарунок має конкретно-речове зображення ...* (С. Єрмоленко); *У кінокадрах-висловлюваннях зафіксував поет трагічні ноти громадянської війни ...* (С. Єрмоленко) або див. далі приклад в уривку про *звук-футляр*. Такі словосполуки (генітивні метафори та метафори прикладкового характеру) інколи кваліфікують як

порівняння (О. Марчук). З огляду на теорію метафори, сучасні її надбання розуміємо їх усе ж таки як варіанти метафори.

Метафора в НЛД переважно є предметною: тут домінують різновиди метафоричних предметних моделей, зокрема часто метафоризація відбувається для кваліфікації абстрактних понять. Для оцінювання постатей особистостей науковців ЕМО використовують антропоморфні моделі.

На основі зафіксованого матеріалу виокремлюємо кілька прийомів уведення слова з переносним значенням для формування дискурсивної метафори: 1) введення слова у відповідний контекст; 2) подавання слова в лапках; 3) тлумачення семантики слова; 4) створення метафори безпосередньо під час викладу інформації. Прокоментуємо наші спостереження щодо прийомів формування метафори.

У більшості випадків фіксуємо реалізацію переносного значення слова у висловлюванні, коли воно легко сприймається читачем, оскільки зрозуміле з контексту (*перший прийом*), напр.: *Астронімів у романі лише два, але як витончено вони виграють у вишуканих нічних краєвидах...* (Ю. Карпенко). Це поширений прийом використання узуальної метафори. Інші прийоми, на нашу думку, ЕМО застосовують, коли створюють авторську метафору.

Другий прийом, виявлений нами, – не частотний. ЕМО вдаються до нього тоді, коли виникає необхідність вказати на нетипове вживання слова, на його переосмислення, напр.: *Рідше трапляється фонетичний «камуфляж»: назва розчиняється серед інших, ніби ховається серед них* (Ю. Карпенко); *Іншими словами, думка, народжуючись, утілюється в певній мовній формі: вона не існує окремо, щоб до неї добирався той чи той стилізовий «одяг» ...* (С. Єрмоленко); *Він оголює проблему, «висмикує» її із, здавалося б, вже раз і назавжди встановленої істини і тут же розпочинає її «трепанацию»...* (О. Бондар). Метафори такого типу, як правило, є авторськими. Принагідно звертаємо увагу на те, що в одному висловлюванні може функціювати комплекс метафор, як іменникових, так і дієслівних. Метафоричний комплекс «оживлює» НД, надає йому експресивного заряду.

Тлумачення семантики слова (третій прийом) поєднується

з поданням слова в лапках, напр.: *Після смерті К. К. Цілуйка, закриття «Повідомлень УОК» ... і одночасному активному розвитку ономастики не тільки в Києві, а й в усіх вузівських містах ономастична єдність за відсутності другого К. Цілуйка розпалася на окремі «землі» – школи (Ю. Карпенко). Переносного значення, у якому використано іменник земля, тлумачний словник не фіксує, тому авторові доводиться подавати його самому.*

Яскравим прикладом *четвертого прийому* є фрагмент, у якому відображено динаміку семантики слова і створення метафори, напр.: *Але кожен звук мовлення зокрема таки є футляром для фонем, яка в цьому звуці втілена. Ця «футлярна» функція є, власне, основою для звуків. Далі ще раз вжито слово в лапках, а потім: ... звуки тут, відповідно, знову набули своєї футлярної функції. <...> ... звук-футляр є не просто вмістилищем, місцем збереження фонем, а фонемотворчим механізмом (Ю. Карпенко). Т. Космеда зауважує, що якщо «нема своєї індивідуально забарвленої мови», то людина пише чи говорить «безбарвно, мляво» і не може розраховувати на «тривку популярність» [Космеда 2006, с. 132]. Дискурсивні метафори індивідуалізують наукову мову вченого, інтелектуально й емоційно наснажують її.*

Рух думки, процес мислення вченого, завдяки якому формується метафоричний образ, що становить розглядуваний четвертий спосіб створення метафори, відображає наведений фрагмент: *Кожне ймення точно займає своє місце у цій довершеній поетичній споруді. І на цьому своєму місці воно не просто є будівельною цеглинкою, а виграє, сяє, випромінює експресію й інформацію, що слугують висловлюваним авторкою провідним думкам твору... Оними є не матеріалом, а фундаментом (Ю. Карпенко). Засобами актуалізації метафоричного значення виступають однорідні члени речення [Слобода 2010, с. 13], що й спостерігаємо в наведеному уривку (*виграє, сяє, випромінює*), де ґрунтом для створення метафоричності послужила лексика з будівельної сфери (*споруда, цеглина, фундамент*), яка демонструє роль і функції власних назв у поезії, про котрі пише вчений.*

Дискурсивні метафори ЕМО учених виконують пізнавальну, репрезентаційну, пояснювальну, оцінювальну та експресивно-смыслову функції, оскільки є інструментом формування вче-

ним наукового уявлення про реальність пізнаваного, способом відтворення дослідницької діяльності, засобом пояснення природи та специфіки аналізованого, маркером оцінювального й емоційно-експресивного характеру.

Метафора уможливує заміну звичних засобів висвітлення теми, зображення об'єкта дослідження, дає змогу по-новому розглянути його властивості, всебічно схарактеризувати відоме та непізнане, оскільки відбиває досвід ученого, набутий як у науковій, так і в інших, ненаукових сферах. Метафоричні побудови є невід'ємним конститuentом мислення та стилю ЕМО, активним елементом мовної системи НЛД. Маркерами актуалізації метафоричного значення виступають полісемантичні лексеми, вжиті у відповідному контексті. Базою для антропоморфних метафор стають назви на позначення міфічних, фольклорних осіб та назви осіб за соціальним статусом (*велетень, берегиня, сеньйор, лицар*), для продуктивних предметних метафор – назви із семантикою простору, споруд, речовин та предметів.

4.2.2. Специфіка епітетних структур

Вивчення епітета як стилістичного засобу, започатковане з античних часів (Аристотель, Деметрій) і продовжуване в пізніший період (В. Виноградов, О. Потебня, О. Веселовський, В. Ващенко), триває і нині. До проблеми осмислення сутності епітетів у різних аспектах зверталися С. Богдан [Богдан 2011], Т. Вільчинська [Вільчинська 2009], О. Волковинський [Волковинський 2009; 2011; 2013], О. Грабовецька [Грабовецька 2003], Н. Данилюк [Данилюк 2011], С. Єрмоленко [Єрмоленко 1987], В. Красавіна [Красавіна 2005], О. Лівіцька [Лівіцька 2015], С. Лук'янчук [Лук'янчук 2008], О. Мисик [Мисик 2018], А. Мойсієнко [Мойсієнко 2006], Н. Сидяченко [Сидяченко 1991] та ін. На базі англomовних наукових текстів епітети частково схарактеризовано Л. Черчатою, на думку якої образність у науковій прозі є засобом реалізації індивідуальної манери викладу інформації [Черчата 2015, с. 181].

Спираючись на наукові погляди Ф. де Соссюра, Р. Якобсона, К. Леві-Строса, Г. Сивоконя, О. Волковинський вважає, що термін *enimem* має умовний характер, оскільки фактично йдеться

про двокомпонентну структуру в межах синтаксичної конструкції – означення та означуваного, що є її латентними складниками [Волковинський 2009, с. 29-30]. Поєднання означення та означуваного по-різному витлумачують: як епітетну сполуку [Кульбабська 2006], епітетну конструкцію [Підкамінна 2008], епітетну конфігурацію [Онопрієнко 2002], епітетне словосполучення [Єрмоленко 2009 б], епітетну структуру [Волковинський 2013; Лівіцька 2015]. О. Волковинський під епітетною структурою розуміє «ситуативно-оказіональне поєднання означення та означуваного, що завдяки дуальній організації приводить до художнього взаємозбагачення поняття та його прикмети» [Волковинський 2013, с. 272]. Зауважимо, що тлумачення вказаного поєднання як okazіонального прийнятне для вивчення епітетів – важливих складників ідіостилу прозаїка або поета. У науковому дискурсі, зокрема лінгвістичному, не завжди можна говорити про okazіональний аспект зв'язку між означенням і означуваним, бо епітетні структури, використовувані в НЛД, можуть бути як загальновідомими, так і авторськими. Беручи до уваги сучасні розвідки в галузі епітетики, нерозривну єдність означення та означуваного, їхню взаємозалежність, вважаємо за можливе кваліфікувати утворення, що постало внаслідок злиття двох необхідних елементів, як епітетну структуру, котра виникла в результаті «семантичної співпраці» (О. Волковинський) між її складниками, і не акцентуємо на okazіональності. Під епітетною структурою, вслід за С. Єрмоленко, розуміємо емоційно-образне означення, якому властива оригінальність та індивідуальне змістове наповнення [Єрмоленко 2009 б]. Далі розглянемо узуальні та авторські епітетні структури ЕМО, продуктивні в НЛД.

Для ЕМО не притаманний якийсь нормативний догматизм, оскільки вони усвідомлюють динамічність, історичну змінність норм, сміливо шукають оригінальні виражальні засоби [Селігей 2012, с. 44]. Маркерами **узуальних** епітетних структур є переважно якісні прикметники з первинною семантикою на позначення кольору, розміру, ваги, смаку, зовнішніх та внутрішніх характеристик, рідше – відносні прикметники. У НЛД прикметники, вживаючись у функції епітетів, або *епітетні носії*, *елементи епітетної структури* (О. Волковинський), у певному контексті

реалізують своє переносне значення, виводячи його на передній план, набуваючи конкретного текстового втілення, тобто фактично вторинне, другорядне значення стає основним. Наприклад: ... *перше має **прозоре значення** й виступає як стилістично виразне слово...* (С. Єрмоленко), де *прозорий* – доступний для сприймання; зрозумілий, ясний, дохідливий [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 1153]; ***Багатогранний світ** людських стосунків, конкретні картини буденних занять, емоційні характеристики відображаються в словнику народної пісні* (С. Єрмоленко), де *багатогранний* – різносторонній, різноманітний [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 51]; *Тут маємо **красномовний факт**...* (Ю. Карпенко), де *красномовний* означає «переконливий, яскравий» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 583]; *У **кристальних** і лаконічних **віршах** Ольжича поет епічного скерування полюбляє пряме, а не фігуральне слово і, як археолог, дуже полюбляє сиву давнину* (Ю. Карпенко), де *кристальний* (кришталевий) – який прозорістю, грою барв і т. ін. нагадує кришталю [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 588].

Типовими для НЛД усіх ЕМО є прикметники *глибокий, важкий, широкий, фундаментальний, новий, великий, цінний, солідний, яскравий*, напр.: *Вона містила не тільки **глибокий** науковий **аналіз** морфологічних процесів, що відбувалися в українській мові протягом багатьох століть* (О. Бондар); *Для Славії праці її стали **новою сторінкою** в розвитку науки про власні назви (після сторінки, заповненої зусиллями О. М. Трубачова)* (Ю. Карпенко); *Монографія С. Коротких – ґрунтовне, **солідне дослідження** ...* (Ю. Карпенко); *... збірник є **цінним** здобутком вітчизняної ономастики* (Ю. Карпенко); *Візьмемо одну з **найяскравіших змін** системи фонем в українській та інших слов'янських мовах – **занапад** зредукованих* (О. Бондар); *На початку своєї наукової діяльності Г. Крає уважав іллірійськими ті **важкі** для етимологізації західноєвропейські гідроніми, для аналізу яких пізніше висунув досить струнку давньоєвропейську гіпотезу* (Ю. Карпенко). Названі елементи епітетних структур акцентують на науковому внеску, місці та ролі здобутків дослідників у розбудові мовознавства.

Ці й інші лексеми здатні сполучатися з різними означувани-

ми словами: *велика небезпека, великий художник, великий успіх, велике значення, широке тло, широкий матеріал, тяжка праця, тяжка доля*, напр.: *Білінгвізм, що характеризується такими рисами, як масовий, вимушений, асиметричний ... становить собою велику небезпеку* для самого існування етносу і його держави, бо тривалий час був і залишається механізмом мовної та етнічної асиміляції (О. Бондар); *В історії української літератури і літературної мови не було жодного великого художника, який би не звертався до народнопісенних джерел* (С. Єрмоленко); *Асоціативні зв'язки між згаданими вище словами вибудовуються на широкому тлі* давньої хліборобської культури українців (С. Єрмоленко); *У тяжкій праці, але збірник виходив* (Ю. Карпенко); *Доля цієї літери, яку в УРСР проголосили націоналістичною, про яку говорили в ООН, за яку розстрілювали, мабуть, найтяжча в усій українській абетці* (Ю. Карпенко). Такий широкий валентнісний діапазон вказує на частотність уживання в стереотипних комунікативних ситуаціях і пов'язану з цим усталеність використання.

Епітети, уживані в НЛД, можуть об'єднуватися в одній конструкції, напр.: *Дисертація Л. М. Борис – цікаве і цінне самостійне завершене дослідження, в якому репрезентовано широкий діалектологічний матеріал...* (П. Гриценко). Повтор того самого прикметника підсилює авторську думку, активізує увагу адресата, напр.: *Теоретичне осмислення ономастичних перифраз належить до блискучих осягнень цієї блискучої праці* (Ю. Карпенко). Кілька епітетів сприяють передачі позитивного оцінювання однією мовною особистістю іншої щодо її творчості. Ю. Карпенко про майстерність А. Мойсієнка висловлюється так: *Вірші його неповторно прекрасні, мудрі, сповнені формальних пошуків. Наприклад, у нього є вірші, де всі без винятку слова починаються на букву с, на букву т. І то чарівні, прекрасні вірші. Іншому дай не одну букву, а два алфавіти, а так не напише* (Ю. Карпенко).

Найбільш затребувані лексеми в НЛД учених є багатовагентними. Епітети, в основі яких лежать звичні асоціації, потрактують як узуально-асоціативні [Онопрієнко 2005]. Стилістичний ефект незвичності «звичайних», «буденних» епітетів», очевидний стосовно фольклорних текстів [Єрмоленко 2007,

с. 186], у НД практично відсутній. Натомість маємо тяжіння окремих епітетів-означень до певних слів, що забезпечує усталеність, широкі можливості реалізації переносного значення. Усталене коло епітетів уможливорює точну передачу думки та адекватне сприймання адресатом. Спостерігаємо неодноразове використання епітетної структури розкута думка, напр.: *Поета вабила сила розкутої думки, він пильно придивлявся до культур інших народів, знаходячи паралелі й намагаючись пояснити причини історичного шляху свого рідного народу* (С. Єрмоленко); *Тепер надто вже розкута думка лине до істини ...* (Ю. Карпенко), де лексема *розкутий* реалізує семантику «вільний, нічим не обмежений» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 1248]. Отже, стабільність уживання подібних епітетних структур сприяє закріпленості їх за типом мовлення, узвичаєності в повторюваних ситуаціях. Узуальною епітетикою послуговуються всі ЕМО.

Особисте емоційно-оцінне ставлення мовної особистості до досліджуваного виявляється за допомогою **авторських** епітетів, витлумачуваних Т. Онопрієнко як okazіонально-асоціативні [Онопрієнко 2005], напр.: *А завершується ця неймовірна топонімічна поема-інкрустація, що є однією з найкоштовніших окрас роману «Берестечко», такими рядками...* (Ю. Карпенко), де виділений прикметник має семантику «який має важливе, істотне значення» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 581]; *Пор. хоча б спокусливий своєю фонетикою та структурою гідронім Сарата...* (Ю. Карпенко). На okazіональність епітетного носія у Ю. Карпенка вказує лапкування, напр.: *І завдяки таким нестандартним, «нелобовим» аргументам авторка може небуденно, нешаблонно й ненав'язливо, без будь-якого дидактизму висловити ту обсяжну кількість глибоких патріотичних думок, що становлять зміст роману «Берестечко»* (Ю. Карпенко). Зауважимо, що в досліджуваному дискурсі переважно функціують метафоричні епітетні структури, оскільки вони створюються на основі порушення семантичного узгодження, на відміну від постійних епітетів, де таке порушення відсутнє.

Як зауважує П. Селігей, пошуки істини є емоційним процесом, оскільки раціональне наснажують емоції, що «надають жвавості, пристрасності, гостроти» [Селігей 2016, с. 486]. Се-

ред епітетних структур в арсеналі ЕМО розрізняємо позитивно оцінні та негативно оцінні. До першого різновиду зараховуємо епітетні структури у складі висловлювань, де означення вербалізує позитивні емоції автора: *Маючи велике пізнавальне, виховне, естетичне значення, цей пісенний жанр володіє справді **чаклунською** силою народного слова* (С. Єрмоленко) – де *чаклунський* – «таємничий, загадковий, чарівний» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 1593]; *Вона то летить **ніжною** мелодією сердечної розмови, то звучить **величними** епічними акордами, то грає **легким** танцювальним ритмом* (С. Єрмоленко), де *ніжний* – приємний для слуху [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 787]; *Тут, як і в двох попередніх розділах, знаходимо багато цінних спостережень та інтерпретацій, **свіжих** думок* (Ю. Карпенко), де *свіжий* – якого не було раніше, новий [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 1298]; *Він сповнений **мажорними** тонами і передчуттям перемоги* (Ю. Карпенко), де *мажорний* – бадьорий, радісний [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 636]; *У різних кількостях, з різним, але завжди високим стилістичним забарвленням і функціональним навантаженням ця **невичерпальна** зброя активно використовувалась як Євгеном Маланюком, так і поетами-борцями Василем Симоненком, Василем Стусом, Олегом Ольжичем* (Ю. Карпенко), проте слово *невичерпальний* відсутнє у [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005]. Позитивність значною мірою тут зумовлено семантикою лексем у ролі епітета та семантикою слів у ролі означуваного, що кваліфікуємо як паритетні відношення між означенням та означуваним, які будуються на основі лексичної взаємодоповнюваності. У випадку зв'язку між означенням *невичерпальна* та означуваним *зброя* спостерігаємо метафоричне використання останнього: зброєю Ю. Карпенко називає оніми античної міфології.

Для відображення негативно оцінки ЕМО обирають лексеми з відповідною маркованістю, напр.: *Слід лиш зробити істотне уточнення: боротьба з «всеросійською барбарією» скеровувалась проти **зажерливої** імперії царів та генсеків і ніколи проти, для жодного з чотирьох поетів – не проти російського народу,*

російської поезії (Ю. Карпенко), де *зажерливий* – жадібний до наживи, багатства, нестримний у задоволенні своїх матеріальних потреб [Великий тлумачний словник... 2005, с. 391]; ... *кіновенера – це те, що нині іменується кінозіркою і має ще більш розхлюпану* (у словнику не подано переносного значення) пазуху... (Ю. Карпенко); ... *С. Коваль подає такий гіркий текст* ... (Ю. Карпенко), де *гіркий* – дошкульний, вразливий [Великий тлумачний словник... 2005, с. 243]. Зауважимо, що вибір елемента епітетної структури залежить від висвітлюваного питання, магістральної тактики ЕМО, активованої нею в певній комунікативній ситуації – похвали чи осуду, від жанру НЛД. У рецензіях та відгуках домінують позитивно оцінні епітетні структури, у дослідницьких статтях залежно від проблематики затребувані позитивно та негативно оцінні структури.

Зрідка негативно маркована лексема може набувати позитивної конотації, напр.: *Точна, влучна, вбивча паралель до поширювачів «єдино правильного» марксизму-ленінізму* (Ю. Карпенко), де йдеться про своєрідне прокрустове ложе для науки, мистецтва і любові у висловлюванні Василя Симоненка, що підтримується професором Ю. Карпенком, і відповідно слово *вбивчий* тут набуває протилежних характеристик; *Для мене залишилась незрозумілою онімія прекрасного і по-ольжичевому залізного вірша «Тридцять днів»* (Ю. Карпенко), де *залізний* сприймається як позитивна ознака з огляду на ідейний зміст поезії та використання прикметника *прекрасний*. У наведених прикладах прикметники-епітетні носії також містять семи, що вказують на незламність духу поетів, віру та відданість обраним життєвим принципам.

Той самий епітет може переміщатися на шкалі маркованості, відповідно конотуючи думку дослідника, напр.: *А у Лесі України антична міфологія одержала широке представлення і високе, дзвінке звучання* (Ю. Карпенко); *До ойконімів-назв народів «під гарячу руку» потрапили й бербери, що живуть собі в Африці й на Україну не зазіхають. Зате мають дзвінку назву* (Ю. Карпенко). У першому випадку *дзвінкий* – приємний для слуху, підсилений іншим епітетом (*високе*), у другому – немилозвучний.

До емоційних станів, за П. Селігеєм, належать афектив-

ні (лють, ненависть, страх), спокійно-нейтральні (надія, сумнів, певність / непевність, осад) та інтелектуальні почуття на кшталт подиву, цікавості, захоплення новим, невдоволення незрозумілим тощо [Селігей 2016, с. 486-487]. Останній тип актуальний для НЛД ЕМО, оскільки тут реалізуються стани вченого, пов'язані з його інтелектуальною напругою щодо пізнаваного. Прикладом захоплення мовознавцем появою цінної праці, розвитком лінгвістики, місцевістю Запорізької Січі слугують такі висловлювання: *Цей симпатичний щорічник виходить уже вдруге ...* (Ю. Карпенко); *Це був зоряний час української діалектології...* (П. Гриценко); *Це припущення треба перевіряти й розглядати глибше, але залишити без населення ... таке райське місце, як Великий Луг видається неправомірним* (Ю. Карпенко). Елементи узуальних та авторських епітетних структур «працюють» на точність, естетичність, емоційне особистісне наповнення НЛД.

Результатом формування, модифікації та накопичення епітетних структур є утворення епітетних систем [Волковинський 2009, с. 32]. На матеріалі праць Ю. Карпенка з ономастики ми прослідкували за вжитком означень, пов'язаних із цим розділом мовознавства. У дискурсі вченого зафіксовано низку таких словосполучень, серед яких наявні ті, що становлять суто означальну або епітетичну систему ономастики: *ономастичний простір, онімічні дослідження, ономастична єдність, онімічний словотвір, онімічні паралелі, ономастичні параметри, ономастичні коментарі, онімічна мова, онімічне мислення, ономастичні показники, онімічні розряди, ономастична амплітуда, ономастичні обрії, онімічний компонент, ономастична перифраза, онімічний компонент, ономастична перифраза; топонімічний візерунок, топонімічний пейзаж, топонімічний акорд, топонімічна поема, топонімічна поема-інкрустація, топонімічний сенс, топонімічна молитва, топонімічні асоціації, відтопонімне походження, топонімічні вжитки, топонімічні партії, топонімічний рядок, топонімічне окреслення, топонімічні думки; антропонімічний гімн безсмертя українського народу, антропонімічне багатоманіття, антропонімічний монолог, антропонімічне розмаїття, антропонімічна метафора; гідронімічні ланцюжки; ойконімічна маса.* Більша частина перерахованих словосполучень стала термінами.

Як авторські можна кваліфікувати такі з них, що функціують або вперше з'явилися в працях Ю. Карпенка і не стали загальноновживаними: *ономастичні обрії, ономастична амплітуда, топонімічний візерунок, топонімічна молитва, топонімічний пейзаж, топонімічний акорд, антропонімічний гімн безсмертя українського народу* тощо. Наші спостереження дають підстави стверджувати про існування індивідуального епітетарію вченого, найбільшою мірою пов'язаного з ономастикою, де, власне, і виформувалась авторська «мережа» його епітетних структур.

ЕМО українських учених у межах загальної епітетної системи української літературної мови заклали фундамент для розроблення часткової, наукової епітетної системи, що має свою специфіку, пов'язану з особливою проблематикою НЛД, елементами особистісного світосприйняття, індивідуальною розбудовою певної галузі наук. Окремі означення закріпилися за певними поняттями, фактично ставши постійними епітетами, інші – мають широкий валентнісний діапазон і вживаються в різних комунікативних ситуаціях. Ті й ті відбивають закономірності розглядуваного типу інституційного спілкування, свідчать про незалежність від авторської волі, є узуальними. Оказіональні ж епітети містять прагматичні семи, що забезпечують передачу суб'єктивно-оцінної інформації від адресанта до адресата. З-поміж досліджуваних ЕМО вчених-мовознавців вирізняється оригінальними епітетними структурами Ю. Карпенко та С. Єрмоленко, що насамперед зумовлено досліджуваними галузями (ономастика та стилістика), які уможливають реалізацію широких стилістичних можливостей прикметників у переносному значенні. Дещо менший потенціал стосовно емоційно-образних параметрів предмета дослідження, на нашу думку, мають діалектологія й граматики, переважно у сфері яких активно працюють П. Гриценко та О. Бондар. Попри певну залежність від досліджуваної галузі ЕМО виробили притаманну їм епітетну систему, що відбиває індивідуальну картину світу, є впізнаваною та наслідуваною іншими дослідниками.

4.2.3. Фразеологічні одиниці як вияв національно-культурного та суб'єктивного складника мовної особистості

Специфіка мови науки, на думку Р. Будагова, в тому, що вона тяжіє не тільки до точності, простоти, логічної стрункості, а й до емоційної вражальності та широкого використання стилістичних ресурсів мови [Будагов 1967, с. 45]. О. Пацеевська вказує, що для сучасного етапу розвитку людства властива тенденція до «гуманізації» викладу, більша орієнтація на інтереси, потреби та можливості читача, максимальне пристосування спеціального тексту до участі адресата в процесі комунікації, що стає можливим завдяки використанню емоційно-експресивних елементів, індивідуальних стилістичних засобів, прийомів мовної виразності [Пацеевська 2013, с. 471]. З огляду на сказане звернемо увагу на видозмінені сталі вислови НД, що сприяють уяскравленню викладу й репрезентують індивідуальність науковця.

Сталі вислови перебувають у полі зору мовознавців із часу становлення фразеології як науки. Увагу дослідників привертають питання їхньої класифікації за багатьма критеріями, функціонування в різних стилях української мови. У науковій літературі стосовно особливостей використання фразеологічних одиниць (ФО) здебільшого наголошують на тому, що вони вживані у всіх стилях, але зазвичай наводять приклади з художнього та публіцистичного мовлення. Це відбито в працях зі стилістики (див. підручники А. Коваль, О. Пономарева, І. Чередниченка). Практично не йдеться про функціонування названих одиниць у наукових та офіційно-ділових текстах.

Проблемами вивчення фразеологізмів у НД займаються такі дослідники, як Л. Боярова, І. Гнатюк, Т. Караулова, І. Секрет і В. Дуброва, Б. Стельмах, О. Шиленко та ін., які переважно розглядають фразеологізовані терміни, рідше – власне фразеологізми. Прийнято вважати, що в науковій мові сталі вислови функціонують як загальнонаукові і спеціальні, перші з яких обслуговують різні галузі науки, другі – уживаються як термінологічні, значення яких перестало сприйматися як переносне [Коваль 1978, с. 113]. Дехто сполуки останнього типу категорично не вважає фразеологічними одиницями [Чередниченко 1962, с. 103]. Ми підтримує-

мо цю думку, оскільки термінам не притаманна експресивність та образність. Загальнонаукові ж сталі словосполучення існують у вигляді наукових формулювань, основних наукових положень, що конденсують складну думку. Такі сполуки характеризуються майже повною відсутністю образності, абстрагованістю, наближеністю до висловів офіційно-ділового стилю.

Передусім зосередимо увагу на міжстильових ФО, що вільно функціують у всіх стилях, і з'ясуємо специфіку їхнього функціювання в українському НЛД. З цією метою для аналізу залучено ФО, зафіксовані у фразеологічному або тлумачному словниках [Удовиченко 1984; Словник української мови 1970; 1971; 1972; 1973].

Стереотипи, закладені в семантиці фразеологічних та паремійних одиниць, надають мовленню в цілому та науковому дискурсу зокрема «етноцентричності, етнокомпетентності, етноусвідомлення та етновагомості» [Космеда 2016, с. 527]. У науковому мовленні зазвичай використовують загальнолітературні стійкі звороти, що виконують номінативну функцію [Пономарів 1993, с. 125]. Загальнолітературні, або міжстильові ФО мають нульову стилістичну характеристику. Проте в розглядуваному дискурсі все ж вони реалізують певну експресивність. А. Кримський, наприклад, послуговувався фразеологізмами не лише в художніх, а й у наукових текстах. Більшість із них стилістично забарвлена і виконує супровідну, порівняльну, уточнювальну функцію. Поряд із фразеологічними сполученнями, що частково втратили образне навантаження, вчений використовував сталі сполуки розмовного мовлення [Стельмах 2013, с. 138]. Вживаючи рідномовні ФО та творчо осмислюючи їх у наукових жанрах, учені репрезентують національно-мовну картину світу крізь власне бачення, адже його можна втілити через реалізацію загальнолюдського та індивідуального. Невід'ємним складником НЛД українських ЕМО є фразеологізми, що за семантичною класифікацією В. Виноградова, розробленою на основі ідей О. Шахматова та Ш. Балі, кваліфікують як фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення. Функціювання саме цих груп закономірне в аналізованому дискурсі з огляду на їхню специфіку щодо мотивованості семантики.

Фразеологічні єдності як нерозкладні частково мотивовані семантикою окремих компонентів стійкі сполучення слів мають незначний відтінок метафоризації, що зумовлює їхнє поширення в НД. До них зараховуємо такі зафіксовані стійкі сполуки, як *лягти на плечі, під рукою, перейти межу, відступити у тінь, залишити слід, закрити очі, бачити неозброєним оком, скласти руки* тощо. Наведемо приклади: *Але якщо її все ж таки не відкидати, то разом з тим не **закриєш очі** й на гідронімічні давньоєвропейські...* (Ю. Карпенко), де *закрити очі* – навмисне залишити без уваги, удавано не помічати чого-небудь [Удовиченко 1984, 1, с. 198]; *Практично всі космічні об'єкти, що їх можна бачити **неозброєним оком**, мають свої народні назви* (Ю. Карпенко), де *неозброєним оком* – без допомоги оптичних приладів [Словник української мови 1974, 5, с. 347]; *У зазначеній монографії йшлося про «**першу ластівку**» – книгу для вчителя «Українське народознавство» (1999), написану О. В. Ковальчуком* (Ю. Карпенко), де *перша ластівка* – найперші ознаки приходу чого-небудь [Удовиченко 1984, 2, с. 117]; *М. А. Мацейків ... **на всі лади** повторює тезу про те, що «початком і основою народної психології є мова, котра зумовлює існування етнічних спільностей» ...* (Ю. Карпенко), де *на всі лади* – всіляко, усіма засобами [Удовиченко 1984, 2, с. 10].

Фразеологічні сполучення як стійкі мовні звороти, що характеризуються певною самостійністю значення компонентів, функціують активніше. До таких уналежнюємо *мати на увазі, мати на меті, брати до уваги, звернути увагу, докласти зусиль, виникло питання, мати справу, брати участь* та ін. Більшістю з них послуговуються всі мовознавці, оскільки такі сталі сполуки найменш образні та експресивні. Наведемо приклади: *Слід **мати**, насамперед, **на увазі**, що український етнос належить до типу етносів з переважно мовною етнічною самосвідомістю* (О. Бондар); *Якщо ж тут **мається на увазі** розвиток значення минулого з розширеного теперішнього.... то цей процес відбувся в надзвичайно віддаленому минулому ...* (О. Бондар), де *мати на увазі* – думати про що-, кого-небудь; збиратися що-небудь робити [Удовиченко 1984, 1, с. 291]; *Пропонована розвідка **має на меті** з'ясувати головніші моменти...* (О. Бондар), де *мати на меті* –

прагнути здійснити що-небудь [Словник української мови 1973, 4, с. 683]; *Тут маємо справу з карпатизмом ...* (Ю. Карпенко), *де мати справу (діло)* вступати в які-небудь стосунки з ким-небудь, стикатися з кимсь, чимсь [Словник української мови 1971, 2, с. 304]; ... *суфікси -учи (-ючи) та -ши ... все-таки беруть участь у творенні таксисних значень* (О. Бондар), *де брати участь* – бути учасником чого-небудь [Словник української мови 1970, 1, с. 228].

ФО цього типу в НД сприймаються як звичайне явище, як норма, на відміну від фразеологічних єдностей, що містять образність. І. Гнатюк стверджує, що засоби образності у фразеологізмах є лише винятком у відступах від основної лінії викладу думки (штрихи до біографії вченого, побіжні зауваження та апеляція до власне життєвого досвіду автора наукової праці), а в науково-популярних текстах образні фразеологізми широко залучаються авторами [Гнатюк 2007, с. 169-170]. Втім, кількість і якість ФО, яка, скажімо, функціює в працях Ю. Карпенка, переконує в тому, що вони цілком природно влітаються в основний текст. Учений таким чином «порушує» положення про те, що в науковому творі образність «використовується принагідно, для доведення уже сформульованої думки» [Мова і час 1977, с. 186].

Зауважимо, що С. Єрмоленко та П. Гриценко дуже ошадливо використовують фразеологічні ресурси мови. У їхніх працях функціують переважно фразеологічні сполучення. Наприклад: *Звертають увагу на звуковий образ мови, на словник...* (С. Єрмоленко); *Виявляючи художньо-естетичну майстерність Кобзаря, дослідники звертають увагу на засоби інтимізації його поетичної мови...* (С. Єрмоленко); *У дискусіях навколо стилістичних категорій привертає увагу факт зміщення акцентів на розуміння стилю як різновиду світобачення і пізнання мовця ...* (С. Єрмоленко).

Найбільш уживаними в дискурсі П. Гриценка, О. Бондаря, Ю. Карпенка та С. Єрмоленко є ФО *відігравати роль, звернути / звертати увагу, мати на увазі*. Впадає в око, що С. Єрмоленко та П. Гриценко надають перевагу фразеологізму *звертати увагу*, Ю. Карпенко – *відігравати роль*, О. Бондар – *кут зору*. Нечастотними, але спільними для всіх є сталі сполуки *інша річ, брати*

участь, мати на меті, навряд чи, що відбивають офіційний характер наукової комунікації.

ЕМО репрезентує себе, вживаючи загальномовні ФО, притаманні тільки її стилю та способу викладу інформації. Такими є одиничні фразеологізми, використовувані авторами. Якщо частотними ФО активно послуговуються в науковому дискурсі, вибираючи з фразеологічного фонду певні сталі вислови залежно від мовних смаків, то одиничні вербалізують унікальну когнітивну сферу особистості. Одиничними і такими, що не вживаються С. Єрмоленко, П. Гриценком та О. Бондарем, у тезаурусі Ю. Карпенка є *дай Бог, сам Бог велів, крок уперед, тонке вухо, ріже вухо, пасти задніх, мати на оці, виносити на суд, загострити питання* (не зазначаються подані в прикладах вище). Індивідуальними в О. Бондаря є фразеологізми *на очах, мати рацію, поле зору, побачити світ, здійснити капелюха*, у С. Єрмоленко – *заслуговувати на увагу, пробивати дорогу*, у П. Гриценка – *зачароване коло, затуляти вуха, з діда-прадіда*. Напр: *Діалектна семасіологія досі залишається у зачарованому колі....* (П. Гриценко), де *зачароване коло* – у безвихідному становищі; у чому-небудь недоступному для чогось [Удовиченко 1984, 1, с. 208]; *Сьогодні, на превеликий жаль, не всі можуть дослухатися до того (не здатні дослухатися, а можливо й зумисне, існують такі, що затуляють вуха), до того, чим ми диспонуємо, яка в нас інформація, що говорить сама за себе* (П. Гриценко), де *затуляти вуха* – намагатися не чути чогось [Удовиченко 1984, 1, с. 132]. Застосовуючи елементи нейролінгвістичної особистісної кваліфікації, де до уваги беруться предикатні (термін НЛП) характеристики мовлення, тобто ті, що марковані особливостями певної репрезентативної системи (візуальної, аудіальної, кінестетичної) і найяскравіше виявляються на рівні метафоричних моделей та фраземіки, можемо припустити, що ЕМО Ю. Карпенка і П. Гриценка тяжіє до аудіально-візуального типу, С. Єрмоленко – до візуально-кінестетичного, О. Бондаря – до візуально-аудіального (див. [Ковалевська 2008 б]).

Частотне фразеологічне сполучення *точка зору*, що означає 'певний погляд на які-небудь події, речі, явища і т. ін., певне розуміння їх; особисте ставлення до чогось' [Удовиченко 1984, 2, с. 229], може реалізуватися у варіанті *кут зору*, що в тлумачному

словникові пояснюється через попередній вислів [Словник української мови 1972, 3, с. 576]. Зауважимо, що О. Бондар послуговується обома цими варіантами в працях із 1999 року, проте частіше все ж надає перевагу останньому, на відміну від Ю. Карпенка, який використовує їх рідко, проте вислів *кут зору* знаходимо в його передмові до збірника наукових праць «Мова та стиль творів І. О. Буніна, М. Г. Куліша, Ю. І. Яновського» 1994 року. Пор.: *Якщо модальність розглядати в широкому плані, як **точку зору** мовця на відношення між змістом висловлювання і дійсністю, то слід визнати, що немодальних висловлювань не існує взагалі...* (О. Бондар); *Певна плинність, різнообсяжність групи етнізмів ... становить специфіку цієї назви, яка залежно від ... **точки зору** ... проявляє себе як група різних назв* (Ю. Карпенко); *... вона подає етапи авторської діяльності у процесі створення художнього твору з **кута зору** синергетичної парадигми* (О. Бондар); *Поряд із нею існує й стилістична літературознавча, яка може дати не тільки новий **кут зору**, а й нову проблематику* (Ю. Карпенко).

Серед фразеологічних сполучень найбільш активними є звороти, до складу яких входить слово *увага*: *мати на увазі, брати до уваги, звернути увагу, повертати увагу, залишити поза увагою*. У видозміненій формі вони функціують у працях О. Бондаря, зокрема *акцентувати увагу, надавати уваги*, у П. Гриценка функціює *загострити увагу, загострюється увага*. Такі сталі вислови сприяють зосередженості адресата на певному твердженні вченого, що є вкрай важливим у вирішенні певного питання.

Ю. Карпенко в писемній формі НД найбільшою мірою порівняно з іншими досліджуваними ЕМО реалізує можливості фразеології, послуговуючись як фразеологічними єдностями, так і фразеологічними сполученнями, на що вказує кількість їхнього вживання (понад 50 % від зібраного матеріалу). П. Гриценко, О. Бондар та С. Єрмоленко обмежено вживають сталі сполуки (приблизно по 16 %), в основному це фразеологічні сполучення, рідше – фразеологічні єдності.

Порівняно рідко функціують у дискурсі ЕМО ФО, що мають книжне походження: *прописна істина, ахіллесова п'ята, прокрустове ложе, камінь спотикання, біла пляма*. Наведемо приклади: *Для лінгвістів положення про те, що мова є системою,*

вже давно стало **прописною істиною** (О. Бондар), де *прописна істина* – те, що є загальновідомим, банальним; не повідомляти нічого нового, свіжого, оригінального [Удовиченко 1984, 2, с. 169]; **Ахіллесова п'ята** цього вчення – певне розхитування фонетичних законів – гадаю, найсильніше після встановлення цих законів молодогограматиками (Ю. Карпенко), де *ахіллесова п'ята* – вразливе, дошкульне місце, слабка ланка в чому-небудь [Удовиченко 1984, 1, с. 34]; *І так практично всюди: зі словників вилучається етимологічне значення імен, і в те значення вписується образ. З'являється якась нехороша асоціація з Прокрустовим ложем* (Ю. Карпенко), де *прокрустове ложе* – надумана мірка, під яку підганяють усі, різні за своєю природою, ознаками, факти [Удовиченко 1984, 2, с. 166]; **Камінем спотикання** у послідовному розрізненні звуків і фонем є звуки [u], [i] у сучасній українській літературній мові (О. Бондар), де *камінь спотикання* – перешкода, ускладнення [Удовиченко 1984, 1, с. 260]. Останні три приклади ФО, що мають у словнику маркер *книжний*, зафіксовано в рецензіях, уміщених О. Бондарем та Ю. Карпенком у наукових збірниках «Записки з ономастики» та «Записки з українського мовознавства». Одиничним в опрацьованому науковому доробку С. Єрмоленко є книжний фразеологізм *біла пляма*, ужитий в такому висловлюванні: *Повернення в українську історію та культуру імен і подій, заповнення так званих білих плям механічно переноситься й на мовні норми* (С. Єрмоленко), де *біла пляма* – П. невивчені питання, які потребують свого розв'язання [Удовиченко 1984, 1, с. 55]. Серед ФО, використовуваних ЕМО, функціують також ті, джерелом виникнення яких є професійно-виробнича сфера, напр.: **Вийшла на фінішну пряму майже сорокарічна грандіозна робота чеських ономастів** – укладання повного словника усіх тих власних географічних назв, які в чеській науковій традиції позначаються терміном *romístní jména* (Ю. Карпенко). Більшість уживаних фразеологізмів належать до міжстильових одиниць, що не викликають зайвих асоціацій, книжні ж відповідають специфіці НЛД. Застарілий фразеологізм *спочити в Бозі* доречно вжито П. Гриценком у випадку, коли в Конституційному Суді йдеться про минуле країни (*Радянський Союз спочив у Бозі ...*).

Зауважимо, що О. Бондар та Ю. Карпенко зрідка під час викладу думок апелюють до адресата, стимулюючи його мислення за допомогою одиниць комунікативного характеру, організованих за моделлю речень. Як і А. Кримський свого часу, сучасні мовознавці вдаються до вплітання в тканину наукової праці традиційних і новітніх прислів'їв, напр.: *Та не випадково кажуть, що пущена у світ напівправда гірша, ніж правда* (С. Єрмоленко); *Тому на нашому пострадянському просторі «ми хочемо, як краще, а виходить як завжди»* (О. Бондар). Ужите на початку абзацу прислів'я слугує засобом переходу до наступної мікротеми, логічно продовжує попередню думку та поживляє виклад інформації, виконує композиційну функцію, напр.: *Але сказавши а, треба сказати й б* (Ю. Карпенко).

Отже, елементи емоційності й експресивності, притаманні ФО різною мірою, сприяють більшій виразності та переконливості викладу, не порушуючи структури тексту. Образні фразеологічні одиниці передають додаткову інформацію, виражаючи ставлення й оцінку автора [Караулова 1982, с. 173-174].

ЕМО в основному вводять у текст загальновідомі сталі вислови, зафіксовані у словниках, що виявляє глибоке знання етномовного корпусу фразеології.

Варіантність і трансформацію як явища, притаманні фразеологізмам багатьох мов (українська, російська, німецька, словацька тощо), висвітлюють Г. Бардукова, О. Важеніна, З. Гілецька, Г. Демиденко, А. Денисова, В. Жуков, Ж. Колоїз, Н. Кочукова та В. Молькова, Ж. Краснобасва-Чорна, О. Кунін, Г. Лавриненко і О. Лавриненко, О. Маховик, В. Мокієнко, Н. Неровня, Л. Пац, О. Селіванова, В. Фляйшер, Н. Хороз, Б. Шварцкопф та ін. Особливості функціонування ФО у НД вивчають І. Гнатюк та О. Пацеєвська. Опрацювавши фразеологізми в науково-популярному тексті економічного спрямування, І. Гнатюк, зокрема, акцентувала на тому, що традиційні сталі сполуки можуть зазнавати певних змін: поширення додатковими компонентами, розширення традиційної сполучуваності, формальні зміни [Гнатюк 2007, с. 171].

В. Виноградов ще в 1946 році зазначав, що в мовленнєвій діяльності так само, як і в індивідуальному стилі, межі слова і фрази особливо хиткі, змінні та невизначені [Виноградов 1977,

с. 119]. Щоб повернутися до об'єктивного й діалектичного розуміння сталих сполук, знадобилося чимало часу. О. Бабкін та Б. Ларін були першими вченими, які звернули увагу на потенційну «гнучкість» фразеологізмів [Мокиєнко 1989, с. 10]. Лише згодом, виявляючи ознаки ФО, почали вказувати на відносно постійну стійкість їхніх компонентів. Зараз у фразеології активними є дві тенденції: тенденція до відносної стабільності складників (фразеоваріанти) і тенденція до їхнього оновлення (трансформовані ФО). Перша з них забезпечує фразеологізацію словесних комплексів, їх запам'ятовування, друга – сприяє динаміці форми та змісту ФО, що зафіксовано нами і в площині НЛД.

Фразеоваріанти. Зміни оболонки фразеологізмів без зміни загальної їхньої семантики потрактовують як фразеологічні варіанти. Їх кваліфікують як співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди ФО, що мають те саме значення, але різняться між собою одним або кількома компонентами лексичного складу чи певними елементами граматичної структури [Скрипник 1973, с. 122]. Безсумнівно, варіантами фразеологізмів є відбиті в словниках, тобто лексикографічно інвентаризовані, закріплені суспільно комунікативною практикою лексико-граматичні різновиди фразеологізмів, які побудовані на тих самих образах, за допомогою тих самих засобів, але з частковою граматичною чи лексичною видозміною [Арделян 2011, с. 13; Пац 2011]. Про варіантність ідеться тоді, коли є фонетичне, морфологічне, словотвірне, лексичне або синтаксичне варіювання, з огляду на що вирізняють лексичні та граматичні, або формальні варіанти. У межах останніх можна виокремити фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні. Г. Бардукова будь-які фразеологічні інновації вважає порушенням чинної системної, або фраземної, норми [Бардукова 2013, с. 59], тобто девіацією, із чим навряд чи можна погодитися.

Ми свідомі того, що розмежувати варіантні та трансформовані фразеологічні одиниці не завжди просто, а також схилиємося до думки, що останні як наслідок мовленнєвих змін із часом можуть ставати фразеоваріантами. Інакше кажучи, фразеологічні варіанти постали в результаті того, що були реалізовані в конкретному індивідуальному мовленнєвому вияві.

Фонетичним варіантом до фразеологізму *в око впадати, впасти* – примітити кого-небудь, стати помітним, звернути увагу на кого-, що-небудь [Удовиченко 1984, 1, с. 118-119] у Ю. Карпенка є сталий вислів, реалізований у такому висловлюванні: *У роботі С. Коротких впадає у вічі певна приблизність і некоректність у різних групуваннях та кваліфікаціях* (Ю. Карпенко). Крім того, тут спостерігаємо зміну числової форми іменника, що дає підстави вважати подібні приклади фонетико-морфологічним варіантом. У реченні *Серед недоречних залучень найвиразніше впадає в очі сизла ...* (Ю. Карпенко) репрезентовано суто морфологічний варіант фразеологізму. Як варіанти морфологічного типу також розглядаємо ФО *склавши руки, докладаючи зусиль, під рукою*, у яких наявні зміни стосовно частини мови, форми числа. Наприклад: *Не можна, склавши руки, сидіти й чекати, що приїде дядько з Канади і все поладнає* (Ю. Карпенко) замість *скласти руки* – споглядаючи, нічого не робити [Удовиченко 1984, 2, с. 204]; ... *під рукою київського князя була вся земля між Дніпром і Доном* (Ю. Карпенко) замість *під руками* – близько, поруч; у ділі, під керівництвом [Удовиченко 1984, 2, с. 127]. Морфологічним варіантом фразеологізму *довести до відома* у значенні ‘повідомити кому-небудь про щось’ [Словник української мови 1970, 1, с. 614] виступає *доведення до відома* у висловлюванні ... *потужні кваліфіковані сили мовознавців ... не мають належних ... форм обміну інформацією і доведення до відома наукової громадськості свого доробку* (Ю. Карпенко). Фразеологізми, у яких відбуваються зміни на граматичному рівні, інакше називають структурними варіантами [Fleischer 1997, с. 210].

Словотвірні варіанти зафіксовано у висловлюваннях *Лев'ячу частку* живомовних матеріалів В. О. Горпинич зібрав сам та через своїх учнів, переважно анкетним способом (Ю. Карпенко) замість *левава частка* або *левина частка*; *Зате фракійці досить виразні омонімічні сліди полишили* (Ю. Карпенко) замість *залишити слід* – зберегтися в пам'яті якою-небудь діяльністю [Удовиченко 1984, 1, с. 200]. Як лексико-словотвірний варіант розглядаємо фразеологізм у висловлюванні ... *вона зробила лев'ячу долю роботи...* (Ю. Карпенко) замість *левава (левина) частка (пайка)* – найбільша або найкраща частина чого-небудь [Словник україн-

ської мови 1973, 4, с. 459].

Лексичні варіанти фразеологізмів, що виникають унаслідок синонімічних заміन лексем, мовознавці використовують рідко. Замість слова *робити* у ФО робити враження живають *справляти враження* – викликати у свідомості кого-небудь певне уявлення або думку [Словник української мови 1970, 1, с. 757]: *Дуже цікава за задумом стаття ... **справляє враження** концептуально недовершеної* (Ю. Карпенко). До плану вираження фразеологізму в такому випадку вносять щось нове, проте тотожність загальної семантики зберігається [Гілецька 2004, с. 131]. Фразеологізм *докласти рук* функціонує як варіант завдяки заміні слова, ускладненій поширенням компонентного складу, тобто спостерігається варіювання і трансформація, напр.: *Та доля була прихильна до С. П. Бевзенка: **доклавиши** чимало **зусиль**, свою частину роботи він завершив і домігся, щоб його капітальна праця не пропала даремно* (О. Бондар). В українській мові фразеологізм *докласти рук* має значення ‘взяти найактивнішу участь у чому-небудь’ [Удовиченко 1984, 1, с. 174]. Паралельно з ФО *постає питання* – виникає необхідність розв’язати що-небудь, дати на нього відповідь [Удовиченко 1984, 2, с. 152] функціонує вислів *виникає питання*, не зафіксований словником, напр.: *Але **постає питання** ... що робити далі?* (О. Бондар); *... знову **виникло питання** важкого русифікаторського спадку в літературній українській мові ...* (О. Бондар). Однак уважаємо, що це лексичний варіант узуально-го фразеологізму, часто вживаний у НД.

Г. Бардукова кваліфікує фразеоваріанти як формальну інноваційну девіацію, у межах якої розрізняються способи, серед яких розглянуті вище, а також ті, що вважають трансформованими фразеологізмами. Формальну інноваційну девіацію розуміють як «не виявлені в семантиці й функціях видозміни формальної структури фразем, які, однак, торкаються змісту системних ФО, тобто граматичних і лексичних значень їх складників як мотиваторів фраземної семантики» [Бардукова 2013, с. 61]. Ураховуючи відносну стабільність компонентного складу фразеологізмів, очевидно, не варто категорично називати їх девіантами.

Варіаційна амплітуда ФО охоплює фонетичні, словотвірні, морфологічні, лексичні (прості типи) та змішані варіанти (комп-

лексні типи) сталих сполук, котрі вважаємо другою формою існування стійких сполук по відношенню до тих, що подано у словникових статтях як заголовні, основні. У НЛД переважно зафіксовано прості типи фразеоваріантів, оскільки зміни в них відбуваються на одному мовному рівні. Лише зрідка функціують комплексні варіанти фразеологізмів.

Трансформовані ФО. Трансформовані фразеологізми – видозмінені некодифіковані фразеологічні одиниці з певною стилістичною настановою. Трансформовані ФО в НЛД поділяємо на кілька підтипів залежно від змін стосовно структури або семантики: 1) фразеологічні одиниці зі змінами в компонентному складі; 2) фразеологічні одиниці зі змінами в семантичній площині; 3) фразеологічні одиниці, котрі зазнали і семантичного переконання, і структурних змін [Романченко 2012 а, с. 381; Романченко 2012 б, с. 340], що відповідно кваліфікуємо як *формальні, семантичні* та *гібридні трансформи*. Варто зауважити, що, автор, інтерпретуючи ФО, руйнує стереотипне його сприйняття, оновлює та розширює мікрообраз, надає думці експресивності, увиразнює наукову мову. Дослідники (І. Дубинський, А. Коваль, Г. Павловська) зауважують, що трансформації здебільшого зазнають фразеологічні єдності, прислів'я, крилаті вислови, афоризми.

Розширення компонентного складу фразеологізму являє собою стилістичний прийом першої групи, вдаючись до якого автори видозмінюють стійкі сполуки, доповнюючи їхню структуру додатковими елементами. Ускладнюючи традиційну форму ФО, такі елементи посилюють його експресивність. Унаслідок розширення компонентного складу конкретизується весь фразеологізм, зростає його смислове й емоційне навантаження, однак він залишається *формально трансформованим*. Поширювачами компонентного складу при цьому стають означення, додатки, обставини, що дає підстави розрізнити *атрибутивне, об'єктне* та *обставинне* розширення, перше з яких конкретизує семантику одного компонента, а інші поширюють фразеологізм у цілому. Наведемо ілюстрації поширення ФО.

Атрибутивне розширення. Фразеологізм *відігравати (зіграти) роль* (мати певне значення, вагу [Словник української мови 1970, 1, с. 586]) у НЛД всіх ЕМО поширюється означеннями

на кшталт *трагічна, вагома, головна, неабияка, зовсім не остання* (Ю. Карпенко), *важлива, пріоритетна, основна, визначальна* (С. Єрмоленко), *вирішальна, незначна* (О. Бондар), *важлива, не остання* (П. Гриценко), що можна кваліфікувати як поширення складників, котре певною мірою пожвавлює та індивіалізує текст, напр.: **Не останню роль у формуванні поглядів на лексику як ареалогічно малоінформативну відіграла і генералізація тези про значний динамізм словникового складу мови та більшу можливість появи інновацій у сфері лексики, ніж серед одиниць інших структурних рівнів мови** (П. Гриценко) Практично не зафіксовано повторюваних означень у досліджуваних авторів, що свідчить про контекстуально зумовлений вибір того чи того поширювача. Вислів звертати увагу П. Гриценко поширює займенником та пестливим прикметником: **Звертаю вашу любесеньку увагу на те, що на цій карті є червона лінія, яка показує зовнішні межі буття української мови ...** (П. Гриценко). Оригінальний атрибутивний поширювач уводить Ю. Карпенко до складу фразеологізму коронний номер [Словник української мови 1973, 4, с. 298], напр.: *Окаянний – покайся, каюся – то вже етимологічна звукогра, один з коронних онімичних номерів Ліни Костенко* (Ю. Карпенко). Прикметник онімичний уточнює, конкретизує семантику ФО, певною мірою «сигналізує» про автора.

Об'єктне розширення. Розширення ФО відбувається за рахунок іменників / займенників як носіїв об'єктної семантики, напр.: *А що протистоїть у Сергія Коваля усій отій висміяній ним нечисті? Не народ, не Україна, навіть не **почуття здорового глузду*** (Ю. Карпенко), де *здоровий глузд* – розсудливе, тверезе розуміння чого-небудь [Удовиченко 1984, 1, с. 222]; **Звертає на себе увагу різноманітність фонологічних умов, у яких протікає цей процес експлозії...** (П. Гриценко). Об'єктний поширювач, у свою чергу, може набувати атрибутивних ознак, напр.: *Не вкладається мовотворчість поета в **прокрустове ложе літературних напрямів*** (С. Єрмоленко).

Обставинне розширення. Розширення компонентного складу ЕМО здійснюють завдяки прислівникам та прийменниково-іменниковим сполукам, напр.: *У цьому зв'язку **варто звернути більше уваги*** (у словнику *звернути увагу* [Удовиченко 1984,

1, с. 213]) *на те, що українець – то не єдина форма етноніма, похідного від назви Україна* (Ю. Карпенко); *Організація ономастики як науки (а не окремих побіжних розвідок) лягла в Україні на плечі* (пор. *лягти на плечі* [Словник української мови 1975, 6, с. 579] *Кирила Кузьмича Цілуйка – і він цю організацію забезпечив, можна сказати, у повній мірі* (Ю. Карпенко). *ФО завдати клопоту* – зробити комусь неприємність, несподівано поставити когось перед безліччю яких-небудь справ; примусити кого-небудь хвилюватися, переживати [Удовиченко 1984, 1, с. 190] – поширюється одразу двома повнозначними частинами мови (іменником та числівником), що спостерігаємо нечасто в НЛД, напр.: *Артикуляційна класифікація голосного и завдає фонетистам багато клопоту* (Ю. Карпенко). Завдяки розширенню фразеологічної одиниці образ конкретизується, зростає емоційність та експресивність усього висловлювання. Особливої виразності набувають поширювачі, що стосуються професійної сфери науковців, зокрема це спостерігаємо у працях Ю. Карпенка. Як приклад розширення та продовження думки розглядаємо таке використання ФО: ... *з поля зору дослідників зовсім випадає чи відступає на другий план ряд питань про чинники формування конкретного набору протиставних явищ, їх просторового розміщення і співрозташування* (П. Гриценко), де *випадати з поля зору* лишатися непоміченим [Словник української мови 1970, 1, с. 445] поширюється означенням (*дослідників*) та обставиною (*зовсім*), а також словосполученням, на чолі якого стоїть дієслово з альтернативною семантикою (*відступає на другий план*).

Скорочення компонентного складу ФО між *Сціллою і Харібдою* зафіксовано в усному мовленні П. Гриценка під час засідання Конституційного Суду, коли мовознавець дає відповідь на запитання І. Фаріон щодо передачі онімів українською мовою: *Отже, тут дуже складне завдання для лінгвістів (Сцілла і Харібда), як пройти, щоби зберегти унікальність національну і разом з тим не зруйнувати фонетичну, словотвірну і граматичну систему української мови* (П. Гриценко).

У межах указаної групи також спостерігаємо **субституцію** одних компонентів іншими, внаслідок якої зникає певна притаманна НД штампованість. У висловлюванні *Причини виникнення*

екології взагалі зумовлені антропоцентричністю мислення людини, що призвело до ... споживацького ставлення людини до природи, яке вже **перейшло критичну межу** ... (О. Бондар) замість *перейти рубікон* – книжн. зробити вирішальний крок, який повинен визначити подальші дії [Удовиченко 1984, 2, с. 114] фіксуємо *перейти межу*, що містить атрибутивне поширення; у реченні *Націленість на вияв діалектного членування як кінцевий результат лінгвогеографічної репрезентації ... говірок ... загострила увагу до протиставних фактів ...* (П. Гриценко) замість *звернути увагу* ужито *загострити увагу*; *Ми не маємо права опускати крила і плакатися: ми такі бідні, нас хтось ображає і таке інше* (П. Гриценко), де *опускати крила* вжито замість *опускати руки* – втрачати інтерес до чого небудь, певність; зневірюватися, ставати пасивним, бездіяльним [Удовиченко 1984, 2, с. 102].

ФО *відступати у тінь / ховатися в тінь, перебування в тіні* функціують як трансформовані внаслідок заміни слова залишатися в узуальному фразеологізмі *в тіні залишатися* ‘не виділятися, бути непомітним’ [Удовиченко 1984, 1, с. 129-130] синонімами *відступати / ховатися / перебувати*. Наприклад: *Але тут денотати лише відступають у тінь* чи *уневиразняються ...* (Ю. Карпенко); *Сам (Шрамко – А. Р.) ховається у тінь, намагається бути непомітним* (Ю. Карпенко); *Це закономірна реакція суспільної свідомості на довготривале перебування української мови в тіні російської ...* (С. Єрмоленко). Як бачимо, до такого варіювання вдаються Ю. Карпенко та С. Єрмоленко. До того ж, у С. Єрмоленко засвідчено і поширення названого фразеологізму. Традиційна форма сталого вислову не вживається мовознавцями жодного разу. Інших різновидів трансформації сталих висловів цього типу в обстеженій джерельній базі не зафіксовано. Як субституцію та розширення потрактовуємо таку трансформацію ФО: *Не проходьте повз можливість вивчати не тільки українські пам’ятки, а й пам’ятки російські, не тільки тексти українського, скажімо, фольклору. Ось тут ще одна киця зарита* (П. Гриценко), де виділений фразеологізм ужитий замість *ось де заритий собака* – саме в цьому суть справи, справжня причина [Удовиченко 1984, 2, с. 102] і де маємо заміну зоосемізма (*киця*) та поширення прислівником та числівником (*тут, одна*).

Семантичні трансформи. Ю. Карпенко вживає афоризм, відомий в інших мовах. Вислів *короля грає оточення* приписують то Конфуцію, то Паскалю, однак найочевидніше, що він належить великому італійському мислителю та філософу доби Середньовіччя, авторові відомого трактату «Державець» – Нікколо Макіавеллі, знаному в усьому світі як автор багатьох цитат про управління державою. Пишучи про фонетичний рівень гумористичної обробки онімів у С. Ковалю, професор Карпенко зауважує: *Головне – звукова форма оніма ніяк не змінюється, а змінюється контекст, фонетично так чи так обіграючи онім. Короля грає оточення...* (Ю. Карпенко). Афористичний вислів у новому контексті набуває іншого сенсу, що стосується не людини, а власної назви, саме онім тут є королем, а його оточенням – слова-партнери.

Гібридні, як і семантичні, трансформи зрідка функціують у НЛД ЕМО, оскільки одночасні зміни семантичного і структурного характеру ускладнюють висловлювання та вимагають більших інтелектуальних зусиль, що занадто відволікатиме від основної думки. Такі ФО зафіксовано у П. Гриценка, напр.: *Тому якщо ми візьмемо і підемо шляхами Гільфердинха, який свого часу відкрив биліни російської Півночі, і неупереджено почитаємо одну биліну за одною, то ми раптом з вами знайдемо те, від чого російські вчені піднімали лапки вгору. Їм незрозумілий був текст* (П. Гриценка), де *піднімати лапки вгору* вжито замість *підіймати руки вгору* зі значенням ‘не розуміти’, до того ж, такий ФО максимально употужнює негативну конотацію, зневажливе ставлення до предмета оповіді.

Використання узуальних фразеологізмів, їхніх варіантів, фразеотрансформів узалежнене від світогляду та фонових знань автора, мотивується прогнозуванням перлокутивного ефекту, необхідністю додаткових семантичних і стилістичних нашарувань [Пац 2011]. Динаміку змісту та структурно-компонентного складу фразеологізмів пов’язують з їхньою поширеністю, актуальністю на сучасному етапі [Глуховцева 2013, с. 8].

Отже, з усіх можливих різновидів трансформацій у НЛД вдаються лише до таких видозмін, що стосуються власне компонентного складу фразеологічних одиниць. Функціонування формальних трансформів пояснюємо тим, що автори не мають на-

міру смислового обігрування сталих висловів, не мають на меті їхньої мисленневої дефразеологізації. Відсутність таких настанов пояснюється специфікою наукового дискурсу в цілому, зокрема його основними параметрами щодо чіткості, логічності, відсутності двозначності. Мовознавці Одеської лінгвістичної школи в писемному варіанті НЛД частіше вдаються до трансформації ФО, представники Київської лінгвістичної школи – рідше. Однак в усній формі П. Гриценко часто використовує стійкі сполуки, що поживляють виклад думки.

Концентрація ФО у НЛД порівняно невелика. Тут функціонує два типи сталих сполук: узуальні, що охоплюють також їхні варіанти, зафіксовані фразеологічним або тлумачним словником, та трансформовані авторами фразеологізми. Ті й ті відбивають національне мислення, оскільки становлять корпус української фразеології, та авторське світобачення, що створює індивідуальну мовну картину світу особистості. Формальні зміни сталих сполук суттєво не впливають на їхнє усталене значення. Трансформовані ФО надають вислову індивідуального забарвлення, оновлюють його, додають експресії. Вони є репрезентантами лінгвокреативності вчених, наслідком індивідуальної мовотворчості. Науковці вдаються до трансформації фразеологізмів із метою кваліфікації наукових явищ, для їхнього аналізу, цілеспрямовано видозмінюючи структурно-семантичну модель сталих сполук, що, у свою чергу, свідчить про значний творчий потенціал цих одиниць. Завдяки використанню фразеологізмів досягається прагматичний ефект, забезпечується баланс між константним і змінним, нейтральним і експресивним, узуальним та індивідуальним.

Ми вже вказували (див. 1.3.4), що В. Нерознак поділяє мовні особистості залежно від ступеня нестандартності на архаїстів, помірних новаторів та експериментаторів [Нерознак 1996]. Спираючись на досліджений матеріал, можемо припустити, що мовні особистості всіх учених в писемній формі наближаються до типу «архаїст», який оберігає внормованість мови, стежить за нерозхитуванням літературно обробленої мови, доволі пуристично ставиться до мови. Однак під час комунікації цей тип може змінюватися іншим відповідно до авторської інтенції, висвітлюваної проблематики, форми реалізації та жанру наукового дискурсу.

«Архаїст» може трансформуватися в «помірного новатора», що фіксуємо в С. Єрмоленко, О. Бондаря, П. Гриценка. Тип мовної особистості «експериментатор», на нашу думку, застосовний до Ю. Карпенка, мова наукових творів якого найбільшою мірою тропейна, емоційно та експресивно насичена.

Як зазначає В. Карасик, егоцентричні МО відзначаються яскравою, індивідуальною мовою, незвичними мовними засобами, соціоцентричні мовні особистості характеризуються використанням клішованих висловів [Карасик 2002]. Поділ на соціоцентричні та егоцентричні МО певною мірою актуальний і для НД. Зауважимо, що сучасна постмодерна доба позначена перетином указаних типів елітарних мовних особистостей учених-лінгвістів, що підтверджує опрацьований фактичний матеріал. У досліджуваному типі інституційного дискурсу ЕМО ученого, з одного боку, постає як соціоцентрична з огляду на прагматичну основу використовуваних ФО, що здатні забезпечувати дотримання певних формальних вимог дискурсу. Вчений послуговується такими ж стійкими сполуками, властивими іншим представникам, які входять до того ж кола спілкування. З іншого боку, мовознавець із метою самопрезентації, вираження індивідуальності, здійснення коректних впливових ефектів використовує нетипові для статусно-орієнтованого дискурсу ФО, виявляючи себе як егоцентрична ФО.

Отже, вербально-семантичний і лінгвокогнітивний яруси, репрезентовані лексиконом і граматиконом мовної особистості, а також завдяки метафорам, епітетам, фраземам відбивають універсальне та індивідуальне у структурі ЕМО.

Висновки до розділу 4

Студіювання комплексу мовних репрезентацій ЕМО вченого-лінгвіста уможливило визначення специфіки вербально-семантичного та лінгвокогнітивного ярусів його структурної організації, що відповідає **третьому етапу** загального алгоритму дослідження ЕМО.

Поняття мовної особистості передбачає діалектичний зв'язок загального та індивідуального у використанні мовних засо-

бів для втілення авторських інтенцій. Елітарна мовна особистість сприймає літературні норми як стандарт і запоруку успішної наукової діяльності, що забезпечують точну передачу думок і почуттів, проте в науковому дискурсі активізувалася тенденція до сміливого використання засобів тропеїчної системи мови та засобів експресивності, що індивідуалізує трактування й опис явищ наукового світу. Це засвідчує більшу скерованість ЕМО на діалогізацію, персоніфікацію комунікації, тенденцію до вербально-емоційного оцінювання досліджуваного, а також певні модифікації наукових традицій.

Диференційний опис вербально-семантичного ярусу мовної особистості, здійснений на прикладі дискурсивних слів та сполук, вставлених конструкцій, одиниць синтаксичного рівня (типи речень за комунікативними настановами), та аналіз лінгвокогнітивного ярусу, що спирався на характеристику функціонування дискурсивних метафор, епітетних структур і фраземних моделей, уможливив фіксацію індивідуальних відмінностей на тлі стандартного уявлення про мовні особливості українського науковолінгвістичного дискурсу.

На рівні вербально-семантичного ярусу виокремлено дискурсиви-регулятиви і дискурсиви-організатори, якими послуговуються вчені. Раціональне в НЛД ЕМО унаочнюють акцентно-стверджувальні, акцентно-ймовірнісні, адресно-марковані, а особистісне виражають емотивно-кваліфікативні та фатичні дискурсиви, які виконують регулювальну функцію. Дискурсиви-регулятиви в науковому дискурсі сприяють налагодженню контакту з читачем / слухачем. Усі вчені обирають такі вставні одиниці з регулювальною функцією, що є акцентно-стверджувальними, акцентно-ймовірнісними та адресно-маркованими. Дискурсиви-організатори в порівнянні з дискурсивами-регулятивами переважають у всіх досліджуваних мовних особистостях, що мотивуємо необхідністю чітко структурувати виклад наукової інформації, чому й сприяють вставні одиниці з організувальною функцією. Серед них актуальними в НЛД є вставні компоненти черговості та різноаспектності, видільні, уточнювальні, контрадикторні, екземпліфікаційні, реформуляційні та узагальнювальні вставні компоненти. Спільними для аналізованих представників

ЕМО виявилися ті, що вказують на послідовність викладу думки і зв'язок, є висновковими словами та виконують контрадикторну функцію. Кількісний аналіз використання відповідних дискурсів засвідчив перевагу в усіх ЕМО дискурсів-організаторів, що тим самим демонструє більшу затребуваність і функційне навантаження в писемній формі вставних одиниць із дискурсивною функцією, котрі допомагають авторам організувати НД. Укладені пропорції використуваних дискурсів-регулятивів та дискурсів-організаторів засвідчили такі загальні результати: Ю. Карпенко – 48,6 : 51,4; П. Гриценко – 26,2 : 73,8; С. Єрмоленко – 42,9 : 57,1; О. Бондар – 38,7 : 61,3. Також відзначаємо застосування ЕМО елементів коректного впливу, пов'язаного із нейролінгвістичними параметрами використуваних дискурсів.

ЕМО послуговуються не тільки вставними словами, а й вставленими одиницями, які виконують функції уточнення, протиставлення, причини й наслідку, пояснення, авторської оцінки / коментаря / роздумів, а також привертання уваги. Ці конструкції в НЛД виражають складну думку з усіма її нюансами, асоціативними зв'язками та взаємопов'язаністю явищ об'єктивної реальності в картині світу вченого.

У межах вставлених поширювачів речення в НЛД ЕМО виокремлено такі кореляти: етимологізатори, ілюстратори, кваліфікатори, конкретизатори, синоніми, варіанти, включення, альтернативи, порівняння, завдяки яким учені вносять різноманітну додаткову семантику у базове висловлювання. Поширювачами речення також є вставлені одиниці – субститути, що функціують як субстанційні, атрибутивні та адвербіальні замітники синтаксем. Кореляти і субститути можуть бути нейтральними та модально маркованими. Вставлені поширювачі першого типу містять раціональні характеристики, інші – супроводжуються певною емоційністю, виражаючи сумнів, припущення, ймовірність, спонукання адресата поміркувати разом з автором.

Синтаксична оригінальність мовленнєвої поведінки ЕМО виявляється й у використанні інтерогативів та речень з емоційно-оцінною інтонаційною специфікою. У межах інтерогативів виокремлено речення прямої з'ясувальної питальності, речення прямої уточнювальної питальності, питально-риторичні питання.

Доведено, що різні наукові жанри неоднаково реалізують питальну модальність. Найбільше можливостей для реалізації інтерогативи реалізують, звичайно, у науковій дискусії, проте певний комунікативно-прагматичний потенціал вони мають також у жанрі статті, монографії, лекції. Основними функціями інтерогативів у НЛД ЕМО Ю. Карпенка, П. Гриценка, С. Єрмоленко та О. Бондаря, є такі: з'ясувальна, уточнювальна, активізувальна, переконувальна, емоційно-експресивна.

Серед окличних речень виокремлено власне окличні та біфункційні. Власне окличними реченнями ЕМО послуговуються для вираження емоцій переважно позитивного характеру. Біфункційні окличні речення задовольняють потреби вчених в одночасному вираженні констатувальної, спонукальної або оптативної інформації та позитивно- / негативно-емоційного складника чи категоричності / бажаності висловлюваного. Оклично-розповідні та питально-окличні конструкції малопродуктивні. Яскравою рисою синтаксичних індивідуалізацій С. Єрмоленко є активне функціонування питально-окличних речень, що ілюструє її гендерно зумовлене світосприйняття.

Незакінчені реченнєві структури в дискурсі ЕМО вченого-лінгвіста в основному вказують на емоційний стан, надають простір для роздумів адресата, а перервані – ще й створюють певну інтригу або колорит пошани. Майже всі мовознавці послуговуються такими конструкціями для показу незавершеного переліку або чогось очевидного, зрозумілого без продовження думки. Найрідше вдається до емоційно-оцінних висловлювань такого типу О. Бондар.

Аналіз лінгвокогнітивного ярусу передбачав характеристику функціонування дискурсивних метафор, епітетних структур і фраземних моделей. На рівні метафорики виокремлено такі прийоми введення слова з переносним значенням для формування дискурсивної метафори: 1) уведення слова у відповідний контекст; 2) «залапкування»; 3) тлумачення слова; 4) «живе» створення метафори. Узуальні метафори в науковолінгвістичному дискурсі елітарних мовних особистостей мають невисокий ступінь експресивності та образності, на відміну від індивідуальних метафор, що характеризуються значним стилістичним забарвлен-

ням, демонструють фокусування автора на певній яскравій ознаці наукового явища.

Індивідуальний епітетарій вченого формується внаслідок особистісних вподобань, світогляду та зумовлений специфікою опрацьовуваної галузі мовознавчої науки. Епітетна система, якою послуговується елітарна особистість, узалежнена також від магістральної тактики, активованої в певній комунікативній ситуації, і жанру, у якому вона реалізується. У рецензіях та відгуках домінують позитивно оцінні епітетні структури, у дослідницьких статтях залежно від проблематики затребувані позитивно й негативно оцінні структури. Науковий епітетарій Ю. Карпенка та С. Єрмоленко вирізняється оригінальними епітетними структурами, що зумовлено досліджуваними галузями – ономастикою і стилістикою, які більшою мірою «сприяють» реалізації валентісних можливостей епітетних носіїв. Дещо менший потенціал стосовно емоційно-образних параметрів предмета дослідження мають діалектологія й граматики, у яких плідно працюють П. Гриценко та О. Бондар. Попри певну залежність від лінгвістичної галузі ЕМО виробили притаманну їм і впізнавану епітетну систему, що відбиває індивідуальну картину світу.

У дискурсі вчених-мовознавців функціують як міжстильові (здебільшого фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення), так і стилістично марковані фразеологічні одиниці. Певне місце в мовному арсеналі елітарних особистостей посідають книжні за походженням фразеологізми. Інші категорії стилістично маркованих стійких висловів не зафіксовано.

Фонетичні, словотвірні, морфологічні та лексичні фразеоваріанти, використовувані мовознавцями, відбивають індивідуальність і уможливають формальні зміни стійких сполук без особливої стилістичної настанови. Трансформовані фразеологічні одиниці сприяють виразності, створюють особистісну «ауру» вченого, його самотності. З-поміж формальних трансформів автори найчастіше вдаються до розширення (атрибутивне, об'єктне й обставинне) та субституції. Семантичні і гібридні трансформи утворюють відповідно Ю. Карпенко та П. Гриценко.

Спираючись на специфіку лінгвоіндивідуалізацій ЕМО, досліджувані постаті українських учених-мовознавців можна спів-

віднести з типами, виокремлюваними в межах нестандартної креативної мовної особистості. За нашими спостереженнями мовні особистості всіх учених в писемній формі наближаються до типу «архаїст», який оберігає в нормованість мови. Однак це не заважає їм реалізуватися в інших різновидах. В умовах спілкування один тип змінюється іншим залежно від висвітлюваної проблематики, форми реалізації та жанру наукового дискурсу. «Архаїст» може трансформуватися в «помірного новатора», що й фіксуємо в низці статей та радіопередачах С. Єрмоленко, у працях із лінгвоєкології О. Бондаря, в наративі П. Гриценка. Тип мовної особистості «експериментатор» найбільше корелює з Ю. Карпенком, мова якого тропеїчна, емоційно та експресивно насичена.

Основні положення дослідження, викладені в Розділі 4, висвітлено в публікаціях авторки [Романченко 2014 а; 2014 б; 2015 а; 2015 в; 2016 а; 2016 б; 2017; 2017 г; 2017 е; 2017 з; 2018 б].

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ ЕЛІТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧЕНОГО-ЛІНГВІСТА В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Питаннями, що стосуються комунікативних стратегій і тактик, опікується низка українських та зарубіжних мовознавців (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, І. Борисова, І. Гулакова, Т. А. ван Дейк, В. Дем'янков, О. Іссерс, Є. Ключев, Т. Ковалевська, Н. Кондратенко, А. Корольова, Г. Почепцов, О. Селіванова, О. Сковородников, І. Фролова та ін.). Дослідники доволі часто звертаються до вивчення реалізації стратегічно-тактичних дій адресанта в політичному (Л. Завальська, Ю. Іванова, Н. Кондратенко, Л. Славова, О. Паршина, Л. Стрій, О. Шейгал), публіцистичному (Ю. Краснопорова, І. Пірог, С. Шурма), рекламному (В. Зірка, А. Ковалевська, С. Козак, Н. Кутуза, Е. Лазарева, Ю. Пирогова), релігійному (М. Ділай, А. Салахова, М. Смирнова), медичному (М. Барсукова, Н. Литвиненко, Ю. Ушакова, О. Шаніна), юридичному (О. Діомідова, Л. Пелепейченко), конфліктному (К. Сєдов, С. Форманова), науковому (О. Балацька, О. Галицька, О. Ільченко, Н. Карпусенко, О. Марюхін, А. Морева, Н. Пільгуй, І. Скрипак, Л. Сологуб, А. Ярхо, Т. Яхонтова) та інших дискурсах.

Останній тип інституційного дискурсу має певну специфіку, оскільки розрізняється за різновидами, жанрами, матеріалом. У межах НД виокремлюють агротехнічний, аграрний, екологічний, лінгвістичний різновиди, дослідження яких здійснено на англomовному (О. Ільченко, Н. Пільгуй, Л. Сологуб, А. Ярхо, Т. Яхонтова), німецькомовному (О. Галицька, Н. Карпусенко), російськомовному (І. Синиця) матеріалі або на матеріалі кількох мов (англійської та російської – І. Скрипак; французької, англійської і російської – К. Жук; французької, англійської, української та російської – Л. Мальцева). Охоплено жанри науково-дослідницької статті, рецензії, а також науково-навчальні тексти. Мовні тактики народницької, модерністської та постмодерністської стратегій не тільки в телевізійному, художньому, а й у НД досліджує Т. Монахова переважно на матеріалі літературознавчих та мовознавчих праць. Проте українськомовний науковолінгвістичний дискурс із погляду комунікативної лінгвістики ще мало вивчений, за винят-

ком окремих притаманних йому комунікативних стратегій (КС) і тактик (КТ). Комунікативний аспект нашого аналізу скеровано на дослідження прагматичного рівня у структурі ЕМО, що передбачає встановлення актуальних комунікативних тактик і стратегій у їхній дискурсивній практиці і визначає **четвертий**, останній **етап** загального алгоритму аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста. Як сфера діяльнійсної комунікації мовної особистості прагматичний рівень інкорпорує різноскеровані КС, представлені базовими типами *дослідницьких* стратегій, у межах яких активовано КС аргументації та самопрезентації; *оцінювальних*, у межах яких зафіксовано соціативно-інфлюктивну, хеджувальну та КС критики; *концептуальних*, чи ж ціннісних стратегій, у межах яких виявлено мовно-патріотичну й естетичну КС. Кожна із вищенаведених комунікативних стратегій реалізується в низці відповідних тактик.

5.1. Операційні поняття дослідження і таксономія комунікативних стратегій

Прагматичне спрямування дискурсу зумовлене правилами і послідовністю комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення мети спілкування, кваліфікованими як комунікативні стратегії, та їхньою ефективною реалізацією через застосування відповідних тактик [Бацевич 2004, с. 339]. КС охоплює вибір глобальної мовленнєвої інтенції, відбір компонентів семантики висловлювання і позамовних чинників, визначення обсягу інформації однієї теми чи реми, встановлення співвідношення відомостей про ситуацію, стану свідомості співрозмовників та емоційного чинника, визначення порядку комунікативних складників, налаштування на певний комунікативний режим, стиль і жанр спілкування [Бацевич 2004, с. 118-119], тобто це планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів [Иссерс 2008, с. 54].

КС науковці аналізують як сформований план мовленнєвих дій адресанта, логічну і взаємопов'язану систему його намірів та послідовних рішень щодо вибору відповідних лінгвістичних засобів як складників інтенційної програми планування дискурсу

[Brown, Levinson 2004, p. 92; Макаров 2003, с. 193; Селіванова 2011, с. 206]. Ми під *комунікативною стратегією* розуміємо продуману схему комунікативної поведінки, скеровану на досягнення мети за допомогою вербальних і невербальних засобів.

КС як евристичне інтенційне планування дискурсу для досягнення його учасниками кооперативного результату [Селіванова 2004, с. 170], як свідомий план мовленнєвих дій мовця реалізується за допомогою комунікативних тактик. КТ розуміють як систему комунікативно-мовленнєвих прийомів, лінію поведінки комуніканта, що уможлиблює досягнення комунікативної мети [Бацевич 2004, с. 120-121], як конкретний спосіб здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації [Селіванова 2008, с. 609; Селіванова 2011, с. 209], а отже, як спосіб реалізації комунікативної стратегії. О. Селіванова уточнює, що відношення між комунікативною стратегією і тактикою є зв'язком плану та його реалізації [Селіванова 2008, с. 609]. Ми розуміємо під *комунікативною тактикою* обрану лінію поведінки під час комунікативної взаємодії, що скерована на забезпечення бажаного чи убезпечення від небажаного ефекту; конкретний спосіб реалізації інтенційної програми. Вона тісно пов'язана з комунікативним наміром адресанта, що гарантує рух до досягнення мети. Тактики вирізняються певними мовними маркерами лексико-семантичного та лексико-граматичного рівнів. Маркерами першого з них є кліше, перформативи, конотовані лексеми, частки, повтори, другого – синтаксичні конструкції певної модальності, фразеологізовані речення, синтаксичні синоніми, синтаксичні стилістичні фігури [Селіванова 2008, с. 609], реалізовані в конкретних комунікативних актах.

Мовленнєвий акт – конкретний комунікативний вчинок, «енергетичний рушій» повідомлень [Бацевич 2004, с. 122], виразник стратегій і тактик мовленнєвого спілкування. Як базова одиниця вербальної комунікації він інтенційно і ситуативно зумовлений, граматично і семантично організований та супроводжуваний відповідними діями мовця, скерованими на адресата і його реакцію [Селіванова 2008, с. 558]. Двоплощинність мовленнєвого акта полягає в тому, що він є дією та висловленням.

Мовленнєвий акт реалізується через комунікативний хід і

комунікативний крок, трактування яких започатковано в лінгвістиці давно (див. праці [Edmonson 1981; Дейк 2015; Михайлов 1994; Tsui 1994; Макаров 2003]). *Комунікативний хід* визнають послідовними діями, що уможливають вирішення певних завдань [Дейк 2015], комунікативною одиницею діалогу, що складається з кількох належних співрозмовникові комунікативних кроків, завдяки яким реалізується єдина інтенція [Михайлов 1994, с.16], мінімально значущим елементом, що сприяє втіленню інтенції учасників інтеракції. *Комунікативний (репліковий) крок* – це мовленнєва діяльність одного з комунікантів доти, доки в комунікативну взаємодію не вступає інший її учасник; це те, що закінчується разом зі зміною комунікативних ролей. Комунікативний хід (крок) здебільшого збігається з інтонаційним відрізком мовлення – фразою, що складається з кількох мовленнєвих актів [Нікітіна 2013, с. 44]. Головні відмінності між комунікативним ходом і комунікативним кроком полягають у принципах вирізнення: функційно-структурний та формально-структурний відповідно.

Проте всі комунікативні тактики в комплексі відповідних мовленнєвих актів, комунікативних ходів і кроків підлягають і формуються узалежнено від наскрізної мети спілкування – комунікативної стратегії.

Єдиної типології КС поки що не створено. Поліаспектність комунікативної взаємодії спонукає дослідників до розроблення різних класифікацій комунікативних стратегій [Ківенко 2018, с. 43]. У їхніх межах розрізняють головні (семантичні, когнітивні) і допоміжні (прагматичні, діалогові, риторичні) [Іссерс 2008]), кооперативні, конфліктні, маніпулятивні відповідно до поведінки учасників спілкування [Бацевич 2004; Селіванова 2008; Седов 2002], власне комунікативні і змістові стратегії, що корелюють з послідовністю та використаними вербальними й невербальними кодами [Бацевич 2004, с. 119], конструктивно-генеративні, транспозитивні, трансформувальні та діагностувальні, конструктивно-моделювальні, контрольні-оцінювальні залежно від головної мети дискурсу [Серажим 2002; Нікітіна 2013], прямі й непрямі, позитивної та негативної ввічливості [Brown, Levinson 2004] тощо, висвітлені в різних працях авторів. К. Седов також розрізняє репрезентативну та наративну стратегію, перша з яких

зорієнтована на зображення реальності і поділяється на репрезентативно-іконічну та репрезентативно-символічну, друга – скерована на відображення реальності на вищому рівні абстрагованості і має об'єктно-аналітичний та суб'єктно-аналітичний вияви [Седов 2004, с. 36-37].

Стратегії досліджуваного дискурсу конкретизують основну його мету – розв'язання наукової проблеми. З огляду на це можна виокремити такі фундаментальні стратегії, як обґрунтування, аргументування, пояснення, презентування результатів, діяльності, критика та оцінювання. Конкретні комунікативні стратегії формуються на основі певних інтенцій та мети вчених. Проаналізований фактичний матеріал нашого дослідження доводить, що основними типами стратегій у НД, є *дослідницькі*, що мають на меті пізнання невідомого, оприявлення нових знань, *оцінювальні*, які скеровані на встановлення ступеня наукової істини, *концептуальні*, орієнтовані на висвітлення і потрактування важливих для вченого ціннісних орієнтирів та домінант у науковому та громадському житті.

Відповідно до пропонованих типів стратегій у просторі НДД розрізняємо такі КС: *аргументативну, самопрезентації, соціативно-інфлуктивну, критики, хеджування, мовно-патріотичну й естетичну*.

Як стратегії *дослідницького спрямування* розглядаємо аргументативну стратегію та стратегію самопрезентації, оскільки завдяки їм учений реалізує намір щодо пізнання раніше нерозв'язаних наукових проблем теоретичного або практичного характеру і презентування результатів та висновків. Указані стратегії переважно реалізуються в жанрі монографії, дисертації, дослідницької статті, доповіді.

До *оцінювальних* стратегій НД уналежнюємо соціативно-інфлуктивну стратегію та стратегії критики і хеджування. Об'єднувальним чинником цих стратегій вважаємо необхідність дати оцінку науковим здобуткам інших дослідників, результатам їхньої діяльності, опублікованим працям тощо. Як опозити реалізуються стратегія критики та соціативно-інфлуктивна стратегія, хеджувальна ж стратегія є проміжною ланкою між ними, бо пом'якшує критику, але не є компліментарною. Розглядувані

стратегії втілюються в науковій рецензії, статті, монографічному виданні, огляді, де на перший план виступає позитивне / негативне оцінювання (критика, похвала, комплімент) напрацьованого молодими або досвідченими колегами, де є необхідність говорити про пізнання нового крізь призму вже дослідженого. Залежно від ступеня розуміння вченим наукової істини він як автор може вдаватися як до гострої, так і до помірної критики чи взагалі обирати її пом'якшений варіант. Крім того, позитивна оцінка досягнень науковців втілюється за допомогою різних комунікативних тактик соціативно-інфлюктивної стратегії, де затребуваними є подяка, побажання, похвала, комплімент.

Як зорієнтовані на концептуальний виклад пріоритетів науковця витлумачуємо *ціннісні (концептуальні)* стратегії, зокрема мовно-патріотичну та естетичну стратегії, особливо актуальні у сфері філології. Іntenційно-стратегічна програма причому реалізується в основному в монографіях та статтях. Виокремлені стратегії розглядаємо як невід'ємний складник інтенційної програми вченого, який працює на ниві мовознавства. Ми, звісно, свідомі того, що ці та інші стратегії залучають не тільки гуманітарії, які мають українськоцентричний світогляд і пропагують його. Принагідно зауважимо, що запропонована таксономія НЛД не претендує на абсолютну вичерпність і потребує подальшого дослідження.

Запропоновані КС і відповідні тактики їхньої реалізації елітарними мовними особистостями українських учених-лінгвістів далі буде продемонстровано на прикладі українського НЛД.

5.2. Вербалізація аргументативної стратегії

Стратегія аргументації в науковолінгвістичному дискурсі елітарної мовної особистості українського вченого реалізується в тактиках раціонального, ірраціонального і аналогічного аргументування, розглянутих у наступних підрозділах роботи.

5.2.1. Комунікативна стратегія аргументації

В основі досліджуваної стратегії перебувають інтенції аргументування, що являють собою цілий комплекс інтенційних по-

треб адресанта. Головна мета названої інтенції – «аргументувати та обґрунтувати наукову гіпотезу, логічно викласти правильність та переконливість авторської ідеї, термінологічно виважено й точно інформувати про розгортання дослідження» [Шабат-Савка 2014, с. 319]. Під аргументацією розуміємо сукупність способів і засобів апелювання адресанта, зорієнтованих передусім на логічну сферу адресата. Отже, аргументативна стратегія – це вплив адресанта на погляди адресата з метою схилити його до прийняття висунутої ідеї шляхом її обґрунтування.

Аргументування є необхідним елементом як для підтвердження істини, так і для заперечення несправжніх фактів. А. Ковалевська серед стратегій мінімалізації негативного впливу патогенних текстів в інформаційному просторі пропонує застосовувати як нейтралізуювальну стратегію логічне спростування – логічну операцію встановлення хибності або необґрунтованості раніше висунутої тези, скерованої на руйнування попереднього доведення [Ковалевська А. 2018, с. 183]. Ми переконані, що вказана стратегія актуальна і для інших сфер, де має панувати істина.

Тактики аргументативної стратегії впливають на раціональну сферу адресата, активізуючи його мисленнєво-мовленнєву діяльність у бажаному для адресанта аспекті [Фадєєва 2017, с. 163], адже аргументація – раціональний засіб переконання, бо аргументи мають апелювати до розуму [Рузавин 1997, с. 269], із чим не можна не погодитись. Утім, твердження про відсутність у науковому дискурсі засобів переконання, що зорієнтовані на емоційну сферу [Фадєєва 2017, с. 165], на нашу думку, не є коректним. Вважаємо, що в мовленнєво-мисленнєві процеси певною мірою «втручаються» емоції. Зважаючи на сказане, пропонуємо розрізняти тактики раціонального та ірраціонального аргументування. Аргументація як комунікативний акт, що містить систему тверджень, призначених для доведення чи спростування якоїсь думки, звернена насамперед до розуму людини. Саме тому вважають, що раціональна аргументація має особливий прагматичний вплив. Ірраціональні (інакше контекстні [Ивин 1997; Дашкова 2004]) тактики аргументації спрямовані на почуття адресата.

Ту саму стратегію можна втілити в різних тактиках, адже вона зумовлена індивідуальними особливостями адресанта й

адресата, їхньою системою цінностей, інтересів, соціальних установок [Форманова 2004, с. 239], тобто соціальними, психологічними, професійними параметрами, а також типом комунікації. У межах аргументативної стратегії вирізняють неоднакову кількість тактик залежно від матеріалу дослідження. В конфліктному дискурсі експліковано фактологічно-ілюстративні тактики, посилення на авторитет, риторичного питання, альтернативного аргументування [Фадєєва 2017], у політичному – тактику обґрунтованих оцінок, контрастивного аналізу (зіставлення фактів, подій, результатів), тактику вказівки на перспективу (прогноз розвитку подій), тактику ілюстрації (використання конкретних фактів і прикладів) [Паршина 2005], тактики акцентування на проблемі, запиту й уточнення інформації, квантитативних аргументів [П'єцух 2018, с. 271-280], у публіцистичному – посилення на авторитет, звернення до прикладів, статистики, результатів досліджень; попередження; заклик; вимоги; поради; дискредитації, компромісу; проведення аналогії, інтимізації, консолідації, висновку тощо [Богачева 2010].

На особиву увагу заслуговує класифікація тактик у релігійному православному дискурсі, розроблена М. Смирноюю. Авторка виокремила такі тактичні прийоми стверджувальної стратегії: апеляція до досвіду (пастви, людського, власного, емоційного), апеляція до норми, до узагальнених даних, до конкретних історичних даних, до авторитету, до Бога, читання думок як мирянина, так і констатація лінії мислення звичайної людини, заперечення, ведення діалогу, контрастивна тактика, тактика застереження [Смирнова 2016, с. 167-170]. З наведеного випливає, що інтенції адресанта, його індивідуальні та професійні параметри, конкретна мовленнєва ситуація, фактор адресата спонукають мовну особистість обирати спосіб здійснення стратегічної програми.

У риторичі розрізняють кілька логічних типів розгортання тези: спіральний, ступеневий, пунктирний, асоціативний, контрастивний. Перший із них полягає в повторенні думки, на яку щоразу нанизується нова інформація, відбувається процес поступового збагачення думки, прирощення нового знання до старого; другий прийом зводиться до покрокового, дозованого подання невідомого і реалізується у двох формах (від загального до кон-

кретного, від конкретного до загального); суть третього – розчленування тези на складники, що згодом формують тезу; четвертий прийом реалізується завдяки поєднанню у свідомості адресанта певних образів; п'ятий – це зіставлення різних точок зору на той самий об'єкт дослідження [Сагач 2000, с.105]. Цілком погоджуючись із тим, що названі способи застосовні для адресатів із різним ступенем підготовки до сприймання нового матеріалу, зауважимо, що ця думка прийнятна і для НД, оскільки його жанри призначені для різних категорій читачів / слухачів, пор. підручник, навчальний посібник, стаття, дисертація тощо.

НЛД спирається на теоретичні та практичні обґрунтування, на наукові дані, що формують аргументи раціонального спрямування. Зважаючи на сказане, доречно розрізняти теоретичну та емпіричну аргументацію. Теоретична аргументація – це обґрунтування тези, при якому затребувані міркування адресанта, а емпірична аргументація базується на конкретних фактах, прикладах. Актуальною в досліджуваному дискурсі, звичайно, є насамперед раціональна (теоретична та емпірична) аргументація, ірраціональна аргументація тут затребувана меншою мірою.

Враховуючи думку О. Селіванової про складність і суперечливість вирішення тієї чи тієї тактики [Селіванова 2008, с. 609] та узагальнюючи наведені вище погляди вчених, виокремимо й обґрунтуємо актуальні для науковолінгвістичного дискурсу КТ, у яких вербалізовано стратегію аргументації.

5.2.2. Тактики раціонального аргументування

Аргументативну стратегію забезпечує низка КТ, що передбачають ефективне використання мовних засобів, регульоване інтенцією адресанта, сферою діяльності, нормами мовленнєвої поведінки, властивими певному соціуму. Розглянемо тактики раціонального аргументування, до яких уналежнюємо обґрунтування тези та «альтернативне аргументування».

Тактика *обґрунтування тези* запрограмована на всебічне висвітлення її шляхом використання кількох аргументів. Аргументи можуть подаватися як незалежні один від одного, як такі, що одночасно обґрунтовують тезу. Такий тип аргументації про-

понуємо кваліфікувати як «віяло» або «дерево». Прикладом віялоподібного обґрунтування тези може слугувати такий комплекс: *Крім трансформацій формальної й семантичної структури лексеми, при картографуванні нерідко відбувається зміщення просторових та часових координат (Теза, далі – Т). Це виявляється, з одного боку, в отождоженні мережі картографованих говірок з усім лінгвальним простором, пов'язане з ілюзією суцільного, а не вибіркового представлення континуума, хоча зрозуміло, що всяка карта є лише моделлю діалектної ситуації (М. С. Бородіна) (Аргумент 1, далі – А 1); з другого боку, на одній карті (особливо національного атласу з великою кількістю обстежених говірок) практично неможливо досягти синхронного відбиття явищ, оскільки збір даних і підготовка їх до картографування нерідко займають кілька десятиліть (А 2) (П. Гриценко). Те саме стосується такого прикладу: Таке розуміння, з одного боку, дозволяє розглядати мову в зв'язку з категоріями економіки і стверджувати, що мова має економічну вартість, з іншого боку, дозволяє врахувати особливість мови як товару... (О. Бондар).*

Аргументативне «дерево» репрезентовано в дискурсивному фрагменті, де аргумент А 1 підсилено аргументом А 1.1, що забезпечує адекватність, посилену точність потрактування, напр.: *Лінгвошевченкознавство від часу свого зародження засвідчило виокремлення різних об'єктів дослідження Шевченкових текстів. Вони становлять складну ієрархічну систему, в якій кожне слововживання має кілька вимірів (Т). По-перше, воно органічне в цілісній мовній структурі окремого твору (А 1). До аналізу мови окремих Шевченкових поезій звертаються літературознавці, лінгвісти, фольклористи, історики, культурологи, філософи, проектуючи зафіксовані явища індивідуального висловлення Шевченка на категорії відповідної галузі знань (А 1.1). По-друге, конкретне слововживання асоціативно пов'язане із усією мовотворчістю Шевченка, що можна бачити на прикладі словників поетичної мови Т. Шевченка й на використанні цих лексикографічних джерел у працях з історії літературної мови і в лінгвостилістичних дослідженнях (А 2). (С. Єрмоленко).*

В усному мовленні аналізована КТ може виражатися кінетичними засобами. П. Гриценко, обґрунтовуючи думку під час ви-

ступу в Конституційному Суді України, почергово загинає пальці правої руки або пальцями лівої руки загинає пальці правої руки. В іншому випадку під час наведення аргументів, що стосуються високого ступеня розвитку культури, освіти, музейництва, літератури в Словаччині на відміну від України спостерігаємо нахмурення брів і різкі рухи лівою рукою як вияв захоплення першими і невдоволення другими реаліями та підсилення перерахування відповідно.

У поданому уривку також репрезентовано аргументативний «ланцюжок», за якого з одного аргументу впливає інший, розвиваючи, удокладнюючи перший. Це видно з аргументів А 1 та А 1.1. Аргументативний ланцюжок є способом доведення тези, коли наступна думка логічно впливає з попередньої. Отже, невід'ємним складником обґрунтування-дерева є аргументативний ланцюжок. Теза як вершина обґрунтування, таким чином, розгортається за допомогою аргументів-віяла, аргументів-дерева, до складу останнього обов'язково входить аргумент-ланцюжок.

У наведених вище прикладах чітко дотримано правил аргументування: спочатку сформульовано тезу, обґрунтовувану адресантом, далі наведено аргументи на її підтвердження. Відомий також інший спосіб, за якого спочатку подають аргументи, а теза, розташована після них, слугує своєрідним висновком, напр.: *Тут може бути виражена дія, виконана в минулому без вказівки на наявний стан, тобто йдеться про афористичний минулий...* (А 1). *Тут може бути виражений стан, що виник внаслідок виконаної дії, тобто йдеться про перфектний минулий...* (А 2). **Таким чином предикати події пов'язані з перфектністю і виражають стан, що настав унаслідок виконання дії, а предикати минулої дії є афористичними** (Т) (О. Бондар).

Висвітлення тези з використанням логічних аргументів сприяє переконливій аргументації [Пірог 2015, с. 50]. Навіть елементарний перелік створює в адресата ефект логічного, впорядкованого викладу інформації. Аналізовану тактику маніфестують вставні слова та словосполучення *по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку* та ін., що вказують на послідовність викладу думки аргументатора. Рідко трапляються випадки, коли вчений сам укаже, де він подає докази, експлікуючи їх словом

аргументи. Розмірковуючи про шляхи усунення термінологічної асиметрії, О. Бондар надає перевагу одному з них, висуваючи аргументи на його користь у такий спосіб: **Аргументи:** 1) *Частина мовознавців саме так і розуміє термін функціональна граматика (ономасіологічний аналіз + експланаторна сила розгляду функцій-реалізації); 2) Встановлюється симетрія опозиції функціональна граматика – формальна граматика поруч із опозицією ономасіологічний аналіз – семасіологічний аналіз* (О. Бондар).

Тактика обґрунтування тези часто реалізується шляхом наведення прикладу: *Вихідні (базові) фонемі, які близькі між собою за акустичними й фізичними параметрами, часто значно відрізняються набором субститутів як кількісно, так і за їх основними диференційним ознаками (Т). Так, **наприклад**, в українських говірках [в] заступається іншими звуками у різних позиціях – початку, кінця складу і слова, перед голосними і різнотипними приголосними (А 1); на місці [в] виявляються різні звуки, хоча фонологічні умови при цьому залишаються незмінними ... (А 2) (П. Гриценко). Далі П. Гриценко подає лексеми, у яких [в] реалізується в різних звуках. Приклади вводять за допомогою слів *наприклад, зокрема, так, скажімо*: *У тому, що наголошування є ареалогічно релевантним і становить окремий об'єкт картографування, переконує практика слов'янської і, **зокрема**, української лінгвогеографії...* (П. Гриценко). Під час обґрунтування тези ЕМО послуговуються дискурсивами-організаторами, що передбачають чітке структурування і висвітлення досліджуваного в різних аспектах. Передусім ідеться про послідовність думок та доведення прикладами.*

Цікавий приклад аргументування запропонованої автором концепції щодо розуміння фонемі знаходимо в Ю. Карпенка, коли спочатку він наводить потрактування фонемі Н. Тоцькою, а потім ставить запитання, далі виражає незгоду й врешті аргументує свій вибір, напр.: *...з поданого матеріалу видно, що коли звукові представники (маніфестанти) одної фонемі не перетинаються, то, виходить, що одне й те ж слово, прийменник з, який увесь складається з одного звука, виражається в українській мові шістьма різними фонемами. То про яку ж диференціацію, яке розрізнювання цього прийменника за допомогою фонемі можна*

говорити? Ні, такий піжхід до фонемі просто неприйнятний. Ми аж ніяк не хочемо, щоб той [гуз] розсердився, але будемо в своєму викладі йти засадами МФШ, що становлять собою пряме продовження й розвиток ідей засновника фонології Бодуена де Куртене (Ю. Карпенко). Гумор, притаманний ученому, прозирає, як бачимо, навіть в навчальній літературі [Карпенко 1996, с. 13]. В останньому реченні уривку згадується якийсь загадковий [гуз], що його Ю. Карпенко асоціює з тлумаченням фонемі Ленінградською фонологічною школою.

Для аргументації вчені звертаються до кількісних даних, що унаочнюють докази, напр.: *Панівна більшість цих омонімів за своїм постанням є слов'янською, найчастіше – українською (Т). Для буковинської Гуцульщини, тобто – для карпатської частини Чернівецької обл. існують такі підрахунки: 89,6 % онімів – слов'янські, 8 % – румунські та 2,4 % – неясні (А 1)* (Ю. Карпенко). На відміну від політичного дискурсу, де наведення цифрових показників трактують як маніпулятивну технологію [Завальська 2017 а, с. 67], у НД вони є самоочевидними та достатніми для обґрунтування тези. Апелювання до статистичних даних, що може потрактовуватись і як окрема тактика (тактика квантитативних аргументів), демонструє широку обізнаність ученого, «здатність легко оперувати фактичними даними, що сприяє ефективності раціональної аргументації» [П'єцух 2018, с. 278].

У збірнику наукових статей професора О. Бондаря «Мова: структура, суспільство, культура» [Бондар 2012] ми зафіксували чотири формули, одну матрицю, сім таблиць, вісім схем та дев'ять малюнків. Вони унаочнюють раціональну теоретичну аргументацію, тим самим полегшуючи сприймання матеріалу адресантом, а також ілюструючи наслідки наукової творчості вченого.

В доказах адресанта можуть фігурувати різні факти, що подають як готові, здобуті раніше, напр.: *Національні й регіональні атласи слов'янських мов дозволяють виділити ряд типових загальних характерних ознак просторового розміщення картографованої лексики. Так, при зіставленні ряду карт одного атласу насамперед вирізняється кілька квантитативних ознак картографованого матеріалу: а) наявність значних відмінностей щодо кількості лексем-репрезентантів, які покривають охоплений кар-*

тою континуум; б) неоднакова частота вияву лексем-опозитів на карті (П. Гриценко). Зазвичай, учений наводить кілька фактів на підтвердження думки.

Аргументація може мати причиновий характер за умови, коли тезу обґрунтовують шляхом наведення причиново-наслідкових зв'язків між аргументом і тезою. Для переконання адресата вчений вдається до використання складнопідрядних речень із підрядними сполучниками, головна і підрядна частина яких «цілісно відображають інтенцію аргументування, зокрема через причинові, наслідкові семантико-синтаксичні відношення» [Шабат-Савка 2014, с. 322]. Напр.: *Так, невід – від водити (веду), **тому що** цю риболовну снасть не тримали на місці, а водили (два чоловіки) по воді* (Ю. Карпенко); *Проте деградаційна зміна не є еволюційною, **бо** не може бути кваліфікована ні як прогрес, що очевидно, ні як регрес, що менш очевидно* (О. Бондар). На нашу думку, більш виразним є аргумент із маркером бо, коли він починається з нового речення або навіть з абзацу, напр.: *Ні кількість годин, що відводиться на цей курс, ні його спрямування не можуть забезпечити потребу в практичному курсі сучасної української мови, який конче потрібний для всіх випускників – майбутніх спеціалістів. **Бо** саме у вищому навчальному закладі формується мовний професіоналізм, закладаються основи термінознавства* (С. Єрмоленко). Парцелят, що являє собою підрядну частину складного речення, аргументує думку автора, акцентуючи на ній увагу адресата. До парцельованої аргументації частіше, порівняно з іншими мовними особистостями, досліджуваними нами, звертається С. Єрмоленко, тим самим акцентуючи особливу увагу на вичленованому за межами основного речення.

Всупереч тому, що синтаксичною ознакою наукового тексту дослідники називають частотність складнопідрядних речень із підрядними причини, наслідку [Пономарів 1993, с. 9], ми зафіксували нечастотне їх використання. Скажімо, у згадуваному вище збірникові наукових праць О. Бондаря у 27 статтях загальним обсягом 216 сторінок зафіксовано всього 22 конструкції зі сполучниками *оскільки* (36,4 %), *бо* (27,2 %), *тому що* (18,2 %), *адже* (18,2 %), що виражають причинові семантико-синтаксичні відношення. На одну статтю припадає 0,8 % згаданих складно-

підрядних речень, що свідчить про їхню низьку продуктивність і залучення паралельних можливостей інших засобів аргументування, зокрема пояснення причиново-наслідкового зв'язку.

Адресатові може пропонуватися кілька варіантів розв'язання проблеми, прийнятний з яких, на думку адресанта, тільки один. Утілення такого тактичного прийому кваліфікуємо як *«альтернативне аргументування»*. Цю тактику лише умовно можна розглядати як аргументування, оскільки це радше спосіб спростування хибності думки. Наведемо фрагмент зі статті Ю. Карпенка: *О. Трубачов, зважаючи на чес. člup, діал. čup горб та рос. діал. челпан горб, гірка, реконструює псл. *člupri, з глухим приголосним, але теж називає це слово «неясним утворенням». До речі, один з доказів цієї реконструкції, рос. челпан, на досить аргументовану думку О. Матвєєва, є зовсім не слов'янським утворенням, а фіно-угорським запозиченням. Із цих двох інтерпретацій треба обирати: або – або. Говорити про «контамінацію питомого й запозиченого слова» ... абсолютно недоречно. Хіба в душі «арктобалтських» ідей В. Поляка... (Ю. Карпенко).*

Вчений пропонує спочатку два варіанти щодо етимології слова, жодного з них не підтримуючи, нейтрально коментуючи таке витлумачення. Їхнього ж поєднання він просто не допускає. Третій варіант беззаперечно відкидається (*абсолютно недоречно*). Далі вчений натякає ще на один можливий варіант трактування слова, але недовіра до висунутих іншим ученим етимологічних думок, описаних у цій самій статті, оформлена синтаксичною незакінченістю речення, сприймається гумористично. «Підвищення градусу» неадекватного потрактування етимології слова, його хибності, фактично тролінг, створює ефект комічного і сатиричного та ефект недовіри до пропонованого [Ковалевська А. 2018, с. 183]. Сама можливість альтернативи, там де її не може бути, підказує адресатові правильний варіант із неправильних. Однозначно в описуваній ситуації тактика «альтернативного аргументування» супроводжується як мінімум гумористичними нотками.

Отже, суть раціональних тактик розглядуваної стратегії полягає в задіюванні логіки, критичного мислення адресанта, апелюванні до здорового глузду. Маркерами тактики обґрунтування тези є дискурсиви, які виконують організувальну функцію, а під

час альтернативного аргументування пропонується «вибір без вибору» втілюється шляхом залучення розділового сполучника *або*.

5.2.3. Тактики ірраціонального аргументування

Під ірраціональним аргументуванням розуміємо орієнтування адресата на емоційну сферу адресанта і відсилання до думок авторитетних учених у процесі доведення концепції автора. До таких тактик уналежнюємо апелювання до авторитету та звертання до власне емоційної сфери.

Тактикою ірраціонального аргументування є тактика *апелювання до авторитету* як різновид ірраціонального аргументування – поширений прийом аргументації у різних типах інституційного спілкування. У будь-якому жанрі НД присутній образ автора, який подає результати власного дослідження, опрацювавши роботи інших учених. Завдяки інтертекстуальності як важливого елементу оприлюднення результатів дослідження [Шабат-Савка 2014, с. 325] адресант аргументує тезу. Засобами її обґрунтування є посилення на чужу думку, передану у формі прямої або непрямої мови. Цитування є різновидом прямої мови, а формами чужого мовлення є ділове відтворення висловлювання (збережено зміст без індивідуальних особливостей автора думки), вільна пряма мова (непряма мова з вкрапленнями дослівних уривків автора першоджерела), невласне пряма мова як поєднання прямої і непрямої мови (збережено лексичні та синтаксичні особливості чужого мовлення), напівпряма мова (дослівне відтворення чужого мовлення з використанням сполучника *що*), здогадна пряма мова (не висловлена, а приписувана думка іншої людини, що ґрунтується на її поглядах та поведінці) [Коваль 1978]. Останній вид чужого мовлення не актуальний для наукового дискурсу. Незважаючи на те, що певна думка не є авторською, адресант, пропускаючи її крізь себе, стверджує або спростовує її.

Виокремлена тактика розрахована на те, що додаткове обґрунтування не потрібне, бо теза отримала підтвердження у вигляді думки компетентної в певній галузі знань особи, достовірність висловлювань якої не викликає сумнівів ні в адресанта, ні

в адресата. Цитати відомих дослідників можуть уводитися як з коментарем адресанта, так і без нього. Наприклад: *При цьому навіть кодифікована літературна норма з усталеними моделями морфологічних змін допускає розгалужені альтернативні ряди, пор. зауваження Т. В. Попової про значну варіативність словозмінної системи української літературної мови, дублетність, однозначність флексій, що «створює складну, дещо нестабільну картину морфологічної структури субстантивної словозміни»* (П. Гриценко); *Аналогічна ситуація і з відбиттям у ДЛАЗ лексики, спільної із південнослов'янським континуумом: на думку С. Б. Бернштейна, «відповідний матеріал потрапив у атлас випадково, оскільки ці елементи у ряді випадків дають можливість добре картографувати закарпатську говірку»* [КДА, коментар, с. 23] (П. Гриценко); *Останнє свого часу було узагальнено у відомій формулі Ф. де Сосюра: «... це ніколи і ніде не зареєстровано випадку, щоб мова змінювалася однаково всюди, де вона поширена»* (П. Гриценко).

Статус ученого та його аргументи забезпечують високий ступінь переконання. Пославшись на думку фахівця, адресант не має гострої необхідності висловлювати власний погляд, адже є очевидним факт підтримання позиції експерта. Ефективність аргументації залежить від того, наскільки обґрунтованим для адресата є вибір адресантом авторитету. Як до авторитетного джерела українські дослідники часто звертаються до різних типів словників української мови, напр.: *Загальномовний словник в 11-ти томах фіксує шість значень слова земля ...* (С. Єрмоленко).

Тактикою апелювання до авторитету послуговуються з різною метою: нейтральне використання як форма вираження погляду першоджерела, підтримування своєї думки як аргумент, що сприяє переконанню адресата. Н. Кондратенко кваліфікує цитати як семантичні «вузли», що поєднують два тексти під час взаємодії з передтекстом [Кондратенко 2012, с. 185], тим самим розрізняючи інтертекстуальну цитачію від інших різновидів інтертекстуальності, притаманних художнім текстам некласичної парадигми.

Судження в НЛД часто ґрунтується на певному визнаному науковому авторитеті або на менш відомому авторитеті, який спеціалізується в конкретній галузі та зарекомендував себе як

відмінний фахівець. Звернення до авторитета реалізується завдяки різним комунікативним крокам адресанта: 1) вказівки імені вченого; 2) цитування авторитетної думки без називання автора; 3) цитування авторитетної думки із називанням автора; 4) вказівки на авторитетне джерело, визнане в колі фахівців; 5) указівки імені вченого та його праці.

Апелювання до авторитету в НД є його невід'ємним складником, що употужнює наукові аргументи та містить певний суб'єктивний елемент – особисте ставлення до досягнень його в науці, а також маніфестує місце і роль особистості науковця чи митця в картині світу дослідника.

Тактика *апелювання до емоційної сфери*, репрезентуючи ірраціональну аргументацію, передбачає комунікативні ходи, метою яких є вплив на емоції, звернення до почуттів, що зачіпають соціальні, національні, патріотичні, естетичні та інші інтереси адресата. Розмірковуючи про універсалізм української мови, С. Єрмоленко згадує книгу Б. Лепкого «Казка мого життя», зокрема словесний образок, у якому йдеться про те, що рідною мовою в школі не можна було говорити й викладати. Як аргумент на користь схожої ситуації щодо вивчення української мови в пізніші часи вона використовує риторичне питання, подане з абзацу: *Чи не нагадують образки Б. Лепкого ближчі для нас реалії: вивчення обов'язкової й необов'язкової мов у школах України в 50-ті – 70-ті роки ХХ ст., коли батьки добровільно обирали, якою мовою має вчитися дитина, і писали заяву про звільнення від уроків української мови?* (С. Єрмоленко). Тут маємо апелювання до патріотичних почуттів щодо мови. Запитання стимулює пошук спільних думок та емоцій адресанта й адресата. Іноді цю тактику ідентифікують як тактику риторичного запитання (О. Фадеева), ведення діалогу (М. Смирнова) або діалогічності (Л. Завальська).

Вказана тактика уяскравлюється завдяки нагромадженню риторичних запитань та повтору питальних часток, наявності лексем, що мають однакову семантику (*актуальний, гострота*) зі словом, названим у тезі (*актуальність*), напр.: *Єдність мови й ідеї ... зумовила цілісність твору Котляревського, його актуальність для українців усіх поколінь. **Хіба не актуальний** для нашого часу мотив: шукання себе, свого місця у світі, щоб думали укра-*

їнци про те, як зберігати «імення, мову, віру, вид», і знали «церкву щоб одну»?! А колоритно виписані соціально-побутові картини, у яких наголошено на загальнолюдських цінностях, – **хіба** втратили вони з часом свою **гостроту**? (С. Єрмоленко). Такий аргумент містить необхідний заряд експресивності, що підсилює прагматичний вплив на адресата завдяки питальним реченням.

Для вираження авторського ставлення, емоційного компонента думки адресант послуговується тропеїчними засобами. До тези *Але сатирична географія постає у С. Коваля не лише як серія кумедних назв на -ія* Ю. Карпенко подає аргумент *Сильно видозмінюючи реальне звучання існуючих топонімів, сатирик утворює для них **східні й сексуально забарвлені «відповідники»*** (Ю. Карпенко). Слово *відповідники* подано в лапках, отже, це переносне значення, епітетом до нього є *східні*, завдяки чому адресант викликає необхідну емоційну реакцію адресата. У подібних ситуаціях адресант розраховує на позитивний або негативний відгук адресата стосовно досліджуваного. Тут простежується гумористичне сприймання світу – характерна риса Ю. Карпенка.

Розмірковуючи про національно-мовну свідомість, С. Єрмоленко зазначає, що виміряти та зважити її нічим не можна, але вона має велику матеріальну силу. Як аргумент вона наводить приклади з життя, звертаючись до патріотичних почуттів адресанта, напр.: *Берете ви до рук якийсь товар (а скільки і яких тільки обертається їх на наших ринках-базарах!) – і читаєте, як правило, кількома мовами написану інструкцію чи просто рекламу. Порівняймо коробку цукерок із Будапешту, де такі угорською мовою (найбільшими літерами) написано назву цукерок, і цукерки нашої фабрики – «Київ вечірній», чи, як пишеться на коробці, – «Киев вечерний». А це: «шоколадные конфеты», «кондитерская фабрика», г. Киев». І тільки знизу на коробці приклеєно невеличку мітку з назвою фабрики й термінами зберігання товару. Скажуть, що то товар іде на експорт. Це так, і цукерки, справді, заслуговують на те. Але ж де це видно, що вони зроблені в Україні? Їх порівнюватимуть з чеськими, німецькими, італійськими, польськими цукерками, а називатимуть по-російському. І знатимуть у світі знову «Киев вечерний», а не «Київ вечірній»* (С. Єрмоленко). Фактично в цьому уривку спостерігаємо таку ар-

гументацію, коли реалізується кілька комунікативних ходів для досягнення прагматичного ефекту. Тут і звернення до досвіду адресата, тут і апеляція до його почуття патріотизму. Всі способи аргументування створюють емоційну напругу, відтворюють уявну діалогічність, тим самим демонструють синкретизм виокремлюваних тактик, оскільки особливої прагматичної сили набуває переконання, що «втягує» до мисленнєвого процесу як рацію, так і емоцію людини. Справедливості ради мусимо зауважити, що з часу публікації монографії (2007 р.), уривок з якої наведено вище, дещо таки змінилося: назву цукерок записано українською мовою, на зворотному боці коробки є переклад російською та іноземною мовами складу цукерок.

Отже, аргументативна стратегія скерована на раціональну та ірраціональну сфери адресата, її метою є переконання в істинності тези. Тактики раціонального спрямування впливають на розумову діяльність адресата, спираючись на систему доказів, фактів, посилення на авторитетні джерела, тим часом як ірраціональні тактики апелюють до емоційної сфери, тобто до емоцій та почуттів. Аналізована стратегія забезпечується низкою комунікативних тактик, релевантних для НЛД. Реалізуючи її, адресант демонструє як лінгвістичну, так і екстралінгвістичну компетенції. Тактика апелювання до авторитету забезпечується дискурсивами-організаторами, антропонімами на позначення авторитетних учених чи загальновідомими бібліонімами, цитуванням чи переказуванням їхніх думок. Маркерами апелювання до емоційної сфери слугують риторичні питання із національно-патріотичним наповненням.

5.2.4. Тактики аналогічного аргументування

У НЛД стратегія аргументування також може реалізуватися за допомогою «порівняльних» тактик, тобто таких, коли вона здійснюється завдяки аналогії: ототожнення об'єктів, квантативної кваліфікації, встановлення подібності. Завдяки певним комунікативним ходам учені-лінгвісти реалізують тактику *ототожнення об'єктів*, суть якої зводиться до виявлення тих рис, котрі є однаковими для досліджуваних об'єктів, явищ, процесів

та інших наукових реалій, з огляду на що одне пізнається через інше, відоме. Рівність, тобто абсолютну однаковість предметів, їхню тотожність трактуємо як еквативність [Романченко 2009, с. 80]. Найчастотнішим маркером в еквативних конструкціях НЛД є *так само (як)*: *У ньому наявний обов'язковий компонент – це суб'єктивно-оцінна сема слова рідний: рідний протиставляється нерідному, так само як своє – чужому* (С. Єрмоленко); *Так само – як реалізація спільного конотативного значення 'поганий, неістівний' – виникло багато назв рослин, похідних від назв тварин...* (П. Гриценко). У складі речення може використовуватися корелятив *точнісінько так*, напр.: *І як кожен звук має свою, тільки йому притаманну артикуляцію... точнісінько так усі звуки мають свою акустичну специфіку...* (Ю. Карпенко), що має емоційно-розмовний відтінок і властивий НЛД Ю. Карпенка. Синтаксичним варіантом до наведених вище конструкцій є побудови з корелятивом *як і*, напр.: *Як і в інших обрядових піснях, у жнивварському фольклорі є свої традиційні мотиви, центральні слова-поняття, без яких не обходиться жодна пісня* (С. Єрмоленко); *Лексикографія, як і лексикологія, вивчає словниковий склад мови...* (О. Бондар); *Субститування, як і інші формальні зміни, не замикає, а становить лише чергову ланку спонтанних перетворень лексем у говірках* (П. Гриценко). Показниками рівності також є лексеми *однаково, однаковою мірою, тотожний* та ін., що виражають включну еквативність, за котрої рівний ступінь вияву ознаки кваліфікується дослідником як такий, що характерний для нерозчленованої множини її носіїв [Романченко 2009], напр.: *... синоніми каблучка... – перстень ... – обручка... мають тотожний інтенціонал...* (О. Бондар).

Менш виразним способом експлікації ототожнення об'єктів дослідження є заперечення нерівності вияву ознаки (*не більш і не менш, не гірше, ніж*). У науковому дискурсі для ствердження рівності достатньо заперечення одного зі ступенів, напр.: *Не менш інтенсивною у ці роки була праця Т. Назарової над «Атласом української мови», а згодом і над міжнародним проектом – «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас»* (П. Гриценко); *... в утворенні звуків пасивні органи є фактично не менш істотними, ніж активні, оскільки вони теж зумовлюють контури зву-*

кових резонаторів... (Ю. Карпенко); *Багатюща різноманітність і красномовність українських прізвиськ ... показана в цьому римованому переліку не гірше, ніж у спеціальних антропонімічних монографіях* (Ю. Карпенко). Тотожність як максимальна квалітативна чи квантитативна наближеність порівнюваних об'єктів є крайнім виявом компаративних відношень [Грипас 2016, с. 255]. У таких комунікативних кроках реалізується протиставно-еквативна семантика.

Тактика *квантитативної кваліфікації* виступає на передній план у випадку, коли потрібно з'ясувати міру вияву ознаки в ще непізнаного об'єкта дослідження. Квантитативну визначеність виражають конструкції з компаративом, що вказує на більший ступінь вияву ознаки в одного її носія порівняно з іншим, якому притаманна вища міра певної якості і який має форму родового відмінка з прийменниками *від, за* або знахідного відмінка в поєднанні зі сполучниками *ніж (аніж)*, як (у значенні *ніж*). Наприклад: *Оронімія лише виявилася більш стабільною, менш рухливою, ніж гідронімія, і повільніше змінювалася, краще зберігала давнину* (Ю. Карпенко); *... тиск повітряного струменя вищий, ніж при вимові голосних...* (Ю. Карпенко), *... в лексемі кобила сенс гора є давнішим за сенс самка коня* (Ю. Карпенко); *Загалом же у мовленні однакового темпу наголошений голосний є тривалішим за ненаголошений ...* (Ю. Карпенко).

Указану тактику допомагають реалізувати конструкції із семантикою співвідносної рівності. Реалізацію співвідносної тотожності в НЛД забезпечує конструкція, складником якої є сполучники *що ... то, чим ... тим*, які виражають релятивно-співвідносну семантику: *Що давнішого періоду історії літературної мови стосується досліджуваний текст, то менша ймовірність переконливої стилістичної інтерпретації виявлених фактів* (С. Єрмоленко); *Що менша фіксованість у часі характерна для події, то слабкіше виступає ФСП датування, то яскравіше проявляються таксисні функції...* (О. Бондар); *Чим голосніше ми говоримо, тим вищою є інтенсивність, сила звуків* (Ю. Карпенко); *Чим вища частота коливань, тим вищим є звук* (Ю. Карпенко). Співвідносна рівність реалізується у двох варіантах: різні ознаки, експліковані компаративами, характеризують різні об'єкти; та

сама ознака у формі компаратива стосується різних об'єктів. За співвідносної рівності ступінь інтенсивності однієї ознаки залежить від ступеня інтенсивності іншої ознаки, що й впливає на невелику частотність таких конструкцій. Порівняння передбачає визначення залежності міри ознаки між об'єктами, належними до сфери науки.

Тактика *встановлення подібності* між аналізованими науковцем об'єктами дослідження як власне модальна рівність, що, на відміну від власне рівності, вказує не на однаковість порівнюваного, а на схожість, вербалізується завдяки конструкціям зі сполучниками як, *ніби*: *Вінграновський мав таких відкриттів ... удосталь: вони приходили до нього – і з народної пісні, і з Шевченкової поезії, і з особистих відчуттів, тих асоціацій, які напливали одна на одну, як напливає хвиля на хвилю або густий туман над річкою* (С. Єрмоленко); *Поезія – ніби чутлива мембрана, та сфера, яка тільки їй властивими засобами має здатність затримати час* (С. Єрмоленко).

Виражаючи подібність, зрідка функціонують компаративні конструкції з валентно недостатніми словами (синсемантичними словами, лексемами відкритої семантики, що «потребують обов'язкових поширювачів для їхньої структурно-семантичної завершеності» [Прокопчук 2000, с. 11]) (*подібний, нагадувати, схожий*), напр.: *Правда, він виконує всю домашню роботу, але зовні кіт нагадує таких буденних хатніх котів, яких звичайно супроводжують означення-епітети: білий, сірий, рябий, муругий, перістий, волохатий...* (С. Єрмоленко); *Це нагадує ситуацію, яка ... донедавна була в історії літературної мови...* (П. Гриценко); *Подібно до лексико-асоціативного поля «Україна», що об'єднує найважливіші семантичні центри «природа», «хліборобська праця», «історія», «мова», можна вибудувати поле «мова» з його асоціативними образами, усталеними семантичними моделями* (С. Єрмоленко).

Порівняння є формою відображення найбільш загальних властивостей і відношень дійсності, засобом пізнання вказаних властивостей та відношень. Більшість порівнянь, що функціонують у НД, є логічними. Завдяки таким порівнянням досягається точна характеристика досліджуваного предмета, факту, явища, встанов-

люється схожість між предметами одного класу. При цьому ознаки відомого або вже поясненого автором переносяться на пізнавані об'єкти, що стають характерними для них.

Утім, дослідники можуть вдаватися до порівнянь, потрактованих як образні, де виокремлюють найвиразнішу ознаку як основну, ігноруючи всі інші властивості порівнюваного. Їх кваліфікують як індивідуально-авторські, як творчий витвір особистості, що постає на основі несподіваних зіставлень, базується на суб'єктивних естетичних уподобаннях [Романченко 2013, с. 48-49]. Нетиповими для наукового дискурсу є порівняння з *мачинками, наркозом, ситом, Богом* тощо, напр.: *Сучасне українське суспільство уражене, як наркозом, цим звичайним, доведеним до автоматизму типом спілкування* (С. Єрмоленко); *Як мачинки, мають вибирувати сучасні вчителі поняття, слова, навантажені глибоким змістом національно-культурних асоціацій, які б сприяли формуванню національно-мовної свідомості* (С. Єрмоленко); *Цей список з найменшою кількістю інформантів ... відсіяв, як густе сито, багато імен, залишивши найдобріші* (Ю. Карпенко); *Молитва звернена до України – як до Бога* (Ю. Карпенко); *Інтенсивні зміни умов і обставин буття – як незмивна печать часу – не дозволяють багатьом читачам упевні збагнути фабулу твору, оцінити емоційний складник змісту, авторів аксіологічний супровід описуваного* (П. Гриценко). Подібні агенти порівняння часто передбачають використання орієнтира-дієслова в переносному значенні (*уражене, вибирувати, відсіяти*). Референтом порівняння завжди виступає об'єкт дослідження – слово в прямому значенні. Також вважаємо емоційно насаженим порівняння дослідників із дітьми: *Деякі лінгвісти, як малі діти, й досі сперечаються, що важливіше – фонетика чи фонологія* (Ю. Карпенко). Наведене підтверджує думку про прагнення вчених до виразного, образного, індивідуального мовлення. Тактика встановлення подібності уможливорює порівняння двох наукових або наукових та ненаукових реалій.

Таким чином, порівняння в НЛД слугує засобом реалізації стратегії аналогічної аргументації, що втілюється за допомогою кількох комунікативних тактик: ототожнення об'єктів дослідження, квантитативної кваліфікації, встановлення подібності

об'єктів. Кожна з них має засоби маркування компаративної семантики на синтаксичному або лексико-семантичному рівні. КТ ототожнення об'єктів реалізується в конструкціях із маркерами *так само, точнісінько так, як і; не менш / не менш ... ніж, лексевою тотожний*, квантитативна кваліфікація передбачає використання компаративів, сполучників із релятивно-співвідностною семантикою, а мовними індикаторами встановлення подібності є сполучники *як, ніби* та валентно недостатні слова (*подібний, нагадувати, схожий*).

5.3. Комунікативна стратегія самопрезентації

Самопрезентація – одна з фундаментальних соціальних потреб особистості мати власний імідж. Її ефективність залежить від вдало сформованого позитивного образу і досягнень адресанта в певній галузі знань. Теоретичними проблемами, пов'язаними із самопрезентацією людини, переймалися соціологи та психологи ще з минулого століття (І. Гоффман, Е. Джонс, Д. Майерс, А. Шутс та ін.), спочатку розглядаючи її як маніпулятивну поведінку, спрямовану на створення позитивного враження про себе. Пізніше самопрезентацію вважають загальною особливістю соціальної поведінки [Майерс 2013; Goffman 1959; Lewis 2005]. Б. Шленкер трактував її як визначальний і невід'ємний складник повсякденного соціального життя людини, стверджуючи, що надання інформації про себе обов'язково містить усвідомлену увагу і контроль [Shlenker 2003, с. 495]. Як постійний процес, що зазнає змін залежно від мети та обставин, характеризував самопрезентацію І. Гоффман [Goffman 1959, с. 85-86].

Виокремлюють кілька підходів до розуміння самопрезентації як поведінки людини: соціологічний, комунікативний, соціоперцептивний, культурологічний, психолінгвістичний, гендерний, соціально-філософський тощо. Їх об'єднує психологічне підґрунтя [Пикулева 2013, с. 26]. У психології та соціології розроблено класифікацію стратегій самопрезентації, спрямованих на отримання соціального визнання, а також методики виявлення її тактик. Їхню таксономію подано в [Дорошкевич 2013; Shutz 1998]. У мовознавстві теж наявні значні напрацювання стосов-

но специфіки самопрезентації в різних жанрах політичного (О. Атьман, Л. Завальська, Д. Каліщук, А. Краснякова, Н. Кузьмич, О. Паршина, Н. Петлюченко, Л. Стрій), частково автобіографічного (Ю. Звонарьова), музичного (Ю. Мамонова), буттєвого дискурсів (А. Дорошкевич), в Інтернет-дискурсі (О. Ковригіна). Лінгвістичний дискурс представлений в цьому аспекті на німецькомовному матеріалі (Н. Карпусенко). У нашому дослідженні ця стратегія представлена тактиками об'єктивного і суб'єктивного інформування, консолідації, планування та соціальної взаємодії.

5.3.1. Тактика об'єктивного інформування

Тактика *об'єктивного інформування* про себе як про вченого скерована на подання відомостей фактичного характеру, що за необхідності можуть бути перевірені. Науковці наводять факти про участь у різноманітних комісіях, опонуванні дисертацій, виступах на конференціях тощо, напр.: *Це спонукало мене опублікувати, з рядом скорочень та змін, рецензію, з якою я виступав як офіційний опонент на захисті роботи Крупеньової* (Ю. Карпенко).

Адресанти часто послуговуються займенниковим словом 1 ос. одн. (у різних відмінках) із метою акцентування на особистій думці. В таких комунікативних кроках я виконує свою первинну функцію, вказуючи на особу мовця. В цих та інших випадках вербалізовано сему активної особи, відповідальної за написане/сказане, що є свідченням прямого вираження мовної особистості. Напр.: *З літературознавства мною було виявлено одну працю Лариси Міцихи «Синергетична парадигма творчості»...* (О. Бондар); *Лише на двох звірених сторінках (22, 42) описаного вище словника Д. Г. Бучка, що його укладено за довідником 1946 р., я знайшов 10 ойконімів Волинської області, яких немає в словнику В. П. Шульгача ...* (Ю. Карпенко); *У мене враження, що нині існує стільки розумінь, що таке нація, скільки є вчених, що займаються цим питанням* (Ю. Карпенко). Цей займенниковий іменник використовується в разі об'єктивного інформування, де побіжно згадано якісь особисті негаразди, пов'язані з професійною діяльністю, з висловленими неупередженими поглядами

вченого, напр.: ...*донедавна воно* (тут – інтерв'ю – А. Р.) *висіло в інтернеті, з чого я мав великі проблеми, але то інша справа* (П. Гриценко).

Активність займенникового слова **я** найбільшою мірою виявляється у працях Ю. Карпенка. Одночасне вживання особового займенникового іменника 1 ос. і дієслова у формі 1 ос. одн. акцентує на інформації про мовця, вирізняє його в комунікативному плані [Вихованець 2004, с. 192].

Те саме можна сказати і про займенниковий іменник *ми*. Займенниковий іменник *ми* науковці найчастіше вживають у значенні «я», що має таку семантичну структуру: *ми* = «я-автор», напр.: *Як народнопісенний образ сприймаємо цю назву й ми, відчуваючи тонкий перехід від наявного в пісенній мові і створеного митцем слова* (С. Єрмоленко); *Однак генетично пропоноване нами розуміння назви є зовсім іншим* (Ю. Карпенко); *У зв'язку з вищевикладеним розумінням онтологічного стану ми розділяємо помірно широкий погляд на ФСК становості ...* (О. Бондар). «Авторське ми» – формула скромності, відома науковій мові ХІХ ст., – функціонує в економічних працях І. Франка [Висоцька 2012], науково-гуманітарних текстах М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебні, П. Житецького, М. Драгоманова [Синица 2007 б]. В сучасних лінгвістичних текстах воно теж скрізь панує.

Використання дієслова без координації із займенниковим іменником *ми* сприяє формуванню об'єктивного викладу інформації, стилістично нейтрального контексту, що доволі часто спостерігаємо в лінгвістичному дискурсі, напр.: *Зазначимо, що 4 і 5 норми не є власне ареальними, а відбивають особливості історії формування ареалу та генезису окремих картографованих одиниць безвідносно до їх чисто ареальних характеристик* (П. Гриценко); *Щоб відчутти, як поводить себе літературна норма у використанні української мови в різних життєвих ситуаціях, зокрема в діаспорі й у приватному листуванні, пропонуємо звернути увагу на частину епістолярної спадщини академіка Юрія Шевельова* (С. Єрмоленко).

У НЛД нерідко спостерігаються випадки автономізації, коли вчений називає себе *автор, рецензент*. Напр.: ... *зауваження рецензента слід розглядати певною мірою як заклик до*

дискусії (Ю. Карпенко); *А оскільки я не панегірик, а рецензент, перейду до зауважень* (Ю. Карпенко); **Автор** свідомий того, що діалектологічне дослідження у своїх висновках завжди залежне від повноти й точності зафіксованого матеріалу говірок, як і того, що лексика і семантика українських народних говорів зібрана ще не достатньо (П. Гриценко); *Десять років тому автор цих рядків спробував обґрунтувати думку, що існує три принципи (типи) художнього застосування власних назв – ліричний, епічний та гумористичний ...* (Ю. Карпенко). До автономізації вдаються Ю. Карпенко (у статтях, підручниках, вступному слові, рецензіях) та П. Гриценко (у вступному слові до монографії, рецензіях). Заміна особових займенникових слів цими апелятивами репрезентує науковця як члена наукового колективу. Такі автономізації формують ефект відсторонення, погляду на себе ніби збоку, є елементом уналежнення до наукової сфери діяльності, підкреслюють об'єктивність думок дослідника щодо висловленого в рецензії чи статті.

Адресант може репрезентувати себе також за допомогою присвійних займенникових прикметників, напр.: *У попередньому, сьомому випуску «Записок з ономастики» опубліковано мою статтю «Гумористичний принцип у літературній ономастиці» (2003), а її децю розширений варіант – у книжці «Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології», де у п'ятому випуску, що об'єднаний проблемою «Логос і праксис сміху», вона з'явилась під назвою «Іменування людини як об'єкт і засіб гумору» (2004)* (Ю. Карпенко); ... *спробуємо конкретизувати свої щойно сформульовані узагальнення* (Ю. Карпенко). Останній приклад також є свідченням народження думки під час комунікації з адресатом у реальному часі.

До цієї тактики, як видно з наведених прикладів, нерідко вдається Ю. Карпенко. Він апелює до власного наукового досвіду або досвіду наставника, що яскраво ілюструють такі приклади: *Ужитті я багато чим займався, але найбільше – мовознавством. А в мовознавстві найбільше – ономастикою. У межах останньої чи не найбільше – літературною ономастикою* (Ю. Карпенко); *А кандидатські дисертації, знаю за власним досвідом (керував 63 успішно захищеними кандидатськими дисертаціями, виступив*

офіційним **опонентом** на захисті 45 кандидатських дисертацій), не так уже й рідко містять вагоме, нове, істотне для подальшого розвитку науки (Ю. Карпенко). У вставленій конструкції містяться кількісні дані стосовно участі автора в долі молодих науковців на момент написання статті. Об'єктивну самопрезентацію вченого також може ілюструвати приклад, де, крім вказівки про наукову діяльність, маємо його запевнення в правдивості, перевірені значним відрізком часу (30 років): **Я опублікував рецензію на цей збірник (і на більшість тих, про які йтиметься далі), тому за час виходу збірника – більше 30 років – переконався в справедливості цих слів** (Ю. Карпенко). Об'єктивна інформація формує образ дослідника, який плідно працює в різних сферах наукової діяльності, формує думку про нього як про компетентну людину.

На особливу увагу заслуговує фрагмент статті Ю. Карпенка, насичений лексичними маркерами самопрезентації: *А ось як пояснити назви бойки, лемки, гуцули?* **Я маю пояснення кожної з цих назв, що повторюють вже висловлені раніше інтерпретації, але з рядом істотних уточнень. Оскільки всі ці пояснення опубліковані, не стану їх переказувати, відсилаючи зацікавлених до відповідних статей** (А. Р. – відсилає до трьох своїх статей). *М. С. Худаш теж має пояснення цих назв (усі їх він виводить з антропонімів), що ніяк не пересікаються з моїми* (А. Р. – відсилає до статей дослідника). **Мої пояснення вчений вважає абсолютно неприйнятними, як і я – його пояснення** (Ю. Карпенко). Зауважимо, що, крім об'єктивної інформації щодо витлумачення певних назв, наведений уривок демонструє чітку принципову позицію професора.

Розповідаючи про себе, Ю. Карпенко тісно пов'язує власну працю з досягненнями інших дослідників, зі здобутками Одеської ономастичної школи і пишається ними, напр.: *Зрозуміло, що я намагався зацікавити ономастикою членів своєї кафедри та всіх філологів узагалі. <...> А вже через рік після мого приїзду в Одесу в жовтні 1969 р. відбулася IV Республіканська ономастична конференція ... Від Одеси (власне, від ОНУ) до IV ономастичної конференції опубліковано в збірці тез 23 матеріали, а від Києва – 10 (і від Чернівців – теж 10)* (Ю. Карпенко). Будучи наставником багатьох дослідників, кожного з яких він завжди підтримував,

учений високо оцінює їхній внесок у розвиток української ономастики зокрема та мовознавства в цілому, що простежується в різних публікаціях автора, наприклад, у розмові про Одеську ономастичну школу з В. Калінкіним, оприлюднену в журналі *«Λογος όνομαστική»*. У цьому вбачаємо самопрезентацію в контексті наукової діяльності інших лінгвістів.

На об'єктивне інформування науковця вказують дані щодо кількості захищених дисертацій під його керівництвом або консультуванням (див. приклад вище), видрукованих матеріалів представниками школи. Вони засвідчують зростання ономастичних розвідок, їхнє зміцнення в Одесі. Вважаючи за необхідне висвітлювати подібну інформацію, науковець слушно зауважує, що статистика нічого не говорить про якість: *Про якість можна судити за тими трьома книжечками, що їх підготувала заготована мною частина кафедри з моєю активною участю* (Ю. Карпенко).

Комунікативні ходи тактики об'єктивного інформування в усному мовленні супроводжуються невербальними засобами. Наприклад, виступ у Конституційному Суді України (грудень 2016 р.) П. Гриценко розпочав із поправки, що стосувалася неправильної назви його наукового ступеня (доктор філософських наук замість доктор філологічних наук) головою засідання. З усмішкою він сказав: *«Високодостойний пане голово, я доктор філологічних наук, але річ не в тім»*. У тій частині засідання, де ставлять запитання доповідачеві, спостерігається динаміка його міміки. Вона змінюється, коли П. Гриценко дає відповідь на запитання, де цитують його статтю «Українська мова сьогодні: політика, практика і сенси». Репліка *«Я не знав, що хтось читає і вдумується в це»* супроводжується усмішкою, яка сходить з обличчя, коли далі йдеться про принципові речі (*«Я був і залишаюся абсолютно безкомпромисним щодо тих пакетів домовленостей і торгів, які є у Верховній Раді»*). Далі знову думку *Я так написав і, на превеликий жаль, не відмовляюсь від того* П. Гриценко висловлює з усмішкою. Вказаний невербальний маркер демонструє відкритість особистості, коректну реакцію на цитування його праці, налаштованість на кооперативне спілкування. Обидві руки прикладаються до грудей, коли вчений говорить про свою принципову позицію стосовно розглядуваного в суді закону: *Я виступав*

категорично проти цього закону... (П. Гриценко).

Аналізовану тактику вербалізовано за допомогою особових займенникових іменників *я* та *ми*, займенникових прикметників *мій*, *свій*, автонайменувань, вставних і вставлених конструкцій. Ю. Карпенко активно послуговується займенниками, що корелюють із першою особою однини (*я*, *мій*, *свій*), О. Бондар надає перевагу займенниковому іменнику *ми* в значенні *автор* або використовує дієслова у формі першої особи множини, П. Гриценко та С. Єрмоленко переважно вживають дієслова без супровідного займенника на позначення *ми*. Активним невербальним засобом розглянутої КТ є усмішка, яка знижує надмірну офіційність інформації, що безпосередньо стосується вченого.

5.3.2. Тактика суб'єктивного інформування

Завдяки тактиці *суб'єктивного інформування* адресант оцінює свої знання, власний інтелектуальний рівень, указує на нестачу необхідних для науковця відомостей, згадає членів родини тощо. Зазначена тактика реалізується за допомогою конструкцій із заперечною часткою *не*. Напр.: *Я дуже шкодую, що не знав цих слів, коли писав свою розвідку «Имя Прекрасной Дамы»* (Ю. Карпенко); *Мало що відомо, скажімо, про лінгвістичні публікації української діаспори. Тривалий час беручи участь у підготовці української ономастичної бібліографії для журналу «Опота», рецензент досі не впевнений, чи вірно встановив бібліографічні дані (і навіть кількість!) усіх книжок, виданих Я. О. Пурою в Рівному та Львові* (Ю. Карпенко). Зазначимо, що інформація подається таким чином, щоб позитивне про себе (участь у підготовці бібліографії) репрезентувати якомога нейтральніше, швидше вказуючи на невдоволення собою.

Якщо суб'єктивною інформацією щодо себе Ю. Карпенко іноді ділиться з читачами, то відомостей у його публікаціях стосовно його родини, родини науковців-ономастів, украй мало. В. Калінкін, започаткувавши рубрику «Школи, напрями, досягнення» в журналі «Λογος ονομαστικῆς», очікував, що, розмовляючи про Одеську ономастичну школу, вчений згадає і їхній внесок у розроблення ономастики. На запитання укладача одеського «ко-

лажу» стосовно відсутності згадок про Музу Карпенко засновник школи сказав, що з певних причин він не може писати про дружину і доньку. Згодом у надісланому до редакції листі все ж визнав, що без них не було б цілісної картини розвитку описуваної школи [Карпенко 2012, с. 100]. Розмірковуючи про наукові здобутки докторантів, які працюють як на ниві ономастики, так і в інших актуальних галузях лінгвістики, вчений подає коротку інформацію про доньку: *Проте у нас в ОНУ є ще один доктор наук з ономастики – завідувач кафедри граматики англійської мови О. Ю. Карпенко (консультант – проф. І. М. Колегаєва); Це знову ж таки найгрунтовніше виклала О. Карпенко* (Ю. Карпенко).

Подаючи відомості, Ю. Карпенко коректно повідомляє про себе як про науковця, використовуючи фразу *можна сказати*, хоч викладені далі факти підтверджують значні його здобутки: *На запрошення керівництва Одеського університету я переїхав з родиною до Одеси, щоб завідувати кафедрою загального та слов'янського мовознавства, в 1968 р., можна сказати, вже сформованим ономастом, бо написав і захистив докторську дисертацію «Топонімія Буковини» та опублікував 41 статтю і чотири невеличкі книжки, на які активно й доброзичливо відгукнулося чимало рецензентів, у тім числі визначний чеський ономаст В. Шмілауер* (Ю. Карпенко). Певне применшення власних заслуг, нейтральна подача інформації засвідчує високу вимогливість ученого до себе, відповідальність за зроблене, відсутність марнославства.

Презентуючи шкільний підручник з українською мовою для 5 класу, інформацію, що стосується родини С. Єрмоленко, озвучує її співавторка – С. Сичова. Вона говорить про рубрику «З бабусиною скрині» таке: «... придумувалася вона як розмова з моєю бабусею. Вона побудована у вигляді діалогу бабусі з онуками, яких звать Яся і Дмитрик». У цей час С. Єрмоленко опускає очі ліворуч донизу, а потім уточнює: «Ярослава», після чого С. Сичова продовжує: «Ярослава і Дмитро – так звать онуків Світлани Яківни». Як зауважує професор Т. Ковалевська, саме очі є індикатором актуальних для людини каналів комунікації, бо латеральні рухи очима маніфестують візуальне чи аудіальне пригадування. Пригадувані образи зосереджені ліворуч [Ковалевська

2008 б, с. 104]. Принагідно зауважимо, що в усному мовленні С. Єрмоленко переважають лівобічні рухи очима догори та донизу, що певною мірою підтверджує наше припущення про її візуально-кінестетичний стиль мислення.

Трапляються випадки поєднання об'єктивної та суб'єктивної інформації. Наведемо приклад із фрагмента приватного листа Ю. Карпенка до В. Калінкіна: *Кандидатську дисертацію я писав про історію українських числівників. І за півроку до завершення аспірантського терміну, захистивши **свою** роботу, числівниками так наситився, що й думати про них не хотів. А в науці щось робити хотілося: почалися болісні пошуки теми, яка **мене** б привабила. <...> Справу вирішило кілька розмов з географом В. В. Оникієнком, що працював у тому ж Чернівецькому університеті на географічному факультеті. Він загітував **мене** займатися топонімією, і **я** досі цим займаюся й дуже вдячний цьому мудрому порадникові* (Ю. Карпенко). Особистісна інформація доповнює відомості про наукові інтереси дослідника, розширює її, вказуючи на точку відліку подальшої роботи. Суб'єктивності сприяють експресивно забарвлені синтагми (*наситився, що й думати не хотів*).

Суб'єктивне інформування в Ю. Карпенка реалізується за рахунок використання слів із часткою *не* (*не знав, не впевнений*), що вказують на вимогливість ученого, а також послуговуванням особовим займенником *я* разом з інформацією особистого характеру, яка стосується його наукових вподобань або пов'язана з діяльністю членів його родини.

Названі тактики вербалізують авторську об'єктивну або суб'єктивну оцінку, остання з яких має різновиди: позитивна, нейтральна, негативна. Подання додаткової інформації про себе як про науковця сприяє створенню необхідної атмосфери спілкування адресанта й адресата, увиразнює взаємодію між ними.

5.3.3. Тактика консолідації

Консолідація як тактика КС самопрезентації виражає вказівку на належність ученого до однієї з адресатом інституційної групи стосовно сфери діяльності або етнічних характеристик.

У ній втілюється прагнення дослідника до об'єднання, відчуття спільності. Аналізована тактика характеризується активним залученням займенникового слова 1 ос. мн. – *ми*. У лінгвістичному дискурсі ця тактика запрограмована на об'єднання з науковим співтовариством, напр.: ... **ми** не маємо права говорити, що в той далекий час передісторії існувала українська чи якась інша з мов, що потім розвинулися (О. Бондар); Коли йдеться про питання загального мовознавства, зокрема в царині зв'язку мови і мислення, **ми** звертаємось до праць В. Гумбольдта, О. Потебні... (С. Єрмоленко); з українським народом, напр.: **Ми** всі є свідками того, як нелегко торує шлях у життя прийнятий в Україні закон про державний статус української мови (С. Єрмоленко); **Ми** й далі живемо в інформаційному просторі ... сусідньої держави (С. Єрмоленко); із читачем, напр.: **Ми** вже знаємо, які японські конструкції відповідають першим двом компонентам українського трьохелементного присудка ... (О. Бондар); Як **ми** переконалися, мовній і лінгвоекологічній системам притаманні всі головні параметри, що визначають об'єкти синергетики ... (О. Бондар); Словесний образ, справді, побудований на зорових відчуттях. **Ми** бачимо цю картину (С. Єрмоленко). Семантика ототожнення себе з читачем або народом впливає з контексту і не потребує уточнювальних слів.

Широке поняття «науковці» в контексті сприймається конкретніше, напр.: *Адже, справді, залучивши матеріали для діалектного словника різного часового відтинку, ми не створимо синхронну модель лексико-семантичної системи ... говірки ...* (О. Бондар); *Наразі ми ще не маємо цілком вірогідних соціолінгвістичних даних, проведених у відповідному обсязі ...* (О. Бондар). У наведених прикладах *ми* – це лексикографи, соціолінгвісти.

За необхідності підкреслити, уточнити, з ким у цьому разі консолідується щодо поглядів, міркувань, учений використовує спеціальні маркери. Зазвичай вони стоять у постпозиції до займенникового слова *ми*. Семантичне поле «ми-науковці» експлікують лексеми *лінгвісти*, *ономасти*, напр.: *І ця властивість, про яку добре знаємо ми, лінгвісти, виявляється універсальним законом Всесвіту ...* (О. Бондар); *А в цій дисертації – багатючий діалектний і топонімічний матеріал, який, здається виходив на*

світ лише двічі – коли **ми**, група одеських ономастів, уклали регіональні описи топонімії Одещини і коли П. Ю. Гриценко описував діалекти Одещини (Ю. Карпенко). Сприймаючи себе як частину наукової спільноти, члена колективу, автор також може ідентифікуватися за допомогою апелятива (*редколегія, упорядники збірника*), напр.: *Упорядники збірника діалектних текстів чорнобильських говірок мали на меті передусім відтворити мовленнєві образи кількох базових говірок, які зараз функціонують як переселенські острівні у новому діалектному оточенні ...* (П. Гриценко); *Редколегія сповнена ентузіазму й переконана, що він* (перший номер часопису – А. Р.) *не стане останнім* (Ю. Карпенко). Назване поле звужується, охоплюючи лише невелику частину вчених разом з адресантом. Семантичне поле «ми-науковці» містить такі конституенти в напрямку від узагальненого до конкретного: науковці – лінгвісти – представники певної галузі мовознавства – окрема група, задіяна у якійсь роботі.

Засобом реалізації тактики консолідації виступає також перерахування дослідників – представників школи, напр.: *І я, і Микола Зубов, і Людмила Фоміна прийшли до літературної ономастики від історико-етимологічної, як це зробив і Євген Степанович Отін...* (Ю. Карпенко).

Мета тактики консолідації – акцентувати, що адресант є громадянином, його непокоїть доля народу, мови, культури, йому не чужі загальнолюдські цінності. Це те, що формує довіру і позитивно оцінюється адресатом, бо можна бути дослідником, але не відчувати зв'язку з народом, не відчувати його болю, не думати про його майбутнє. До цієї тактики як до гри в простонародність доволі часто вдаються політики, реалізуючи маніпулятивну стратегію [Завальська 2017 б; Каліщук 2017]. У НЛД вербалізація узагальненого адресанта, співвідносного з іншими дослідниками, засвідчує «злиття» його з читачем або народом. У наукових працях ХІХ століття (І. Франко) засвідчено, що займенникове слово ми мало семантику «я та учасники, очевидці подій», «я та народ» [Висоцька 2012, с. 46].

Змінний компонент у значенні займенникового слова *ми* забезпечує реалізацію семантичних варіантів, як індивідуально-авторських, екстралінгвістичних, так і контекстуально зумовлених,

лінгвістичних [Синица 2007 б, с. 119]. І. Синица зазначає, що в науково-гуманітарних текстах II половини XIX ст. переважали займенникові форми 1 ос. мн., що вказують на панування колективної самоідентифікації, проте науковці цього часу (М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня, П. Житецький) прагнуть також індивідуалізувати власну думку за допомогою 1 ос. одн. [Синица 2007 б, с. 124].

На спільність інтересів або солідарність із думками інших дослідників може вказувати займенникове слово *наш*, напр.: *У радянський період першою солідною публікацією з **нашої** теми стала стаття Максима Володимировича Сергієвського «Топонимія Бессарабії та її свідчення про процес заселення території»* (Ю. Карпенко); *Проблематику **нашої** школи уперше, мабуть, я намагався стисло сформулювати в передмові до збірника наукових праць «Актуальні питання російської ономастики», який нам вдалося видати через навчально-методичний кабінет вищої освіти при Мінвузі УРСР у 1988 р.* (Ю. Карпенко).

Використовувані засоби вможливають або повну консолідацію, або пропозицію консолідуватися з адресантом. Солідаризуючись з адресатом, або «підтягуючи» його до свого рівня, адресант виражає намір *пізнай і чини так, щоб і тобі було відомо про цей факт* [Баландіна 2011, с. 127].

КТ консолідації в усному мовленні теж супроводжує кінесична невербаліка. Рухи однією чи двома руками підтверджують усвідомлення вченого нерозривного зв'язку з народом, що завершує виступ П. Гриценка в Конституційному Суді, коли професор наголошує: *«Шановні судді, сприйміть мої слова як голос **народу**»*.

Тактику консолідації в основному вербалізовано за допомогою особового займенникового іменника *ми*, що функціонує як самостійно, так і в супроводі спеціальних лексем на позначення науковців, займенникового прикметника *наш* та шляхом перераховування дослідників, які опікуються певною проблемою. Комунікативна інтенція та мовні засоби тактики консолідації, а також частково жести є відображенням соціоцентризму МО.

5.3.4. Тактика планування

Неодмінним складником НД учених-лінгвістів є репрезентація та просування власних ідей, що сприятимуть розвиткові певної галузі науки про мову, запровадженню нових підходів та актуальних напрямів до вивчення об'єкта дослідження. У межах КС самопрезентації виокремлюємо тактику *планування*, котру витлумачуємо як спосіб накреслення майбутнього мовознавчої науки, її перспектив, бачення науковцем розвитку окремої галузі, аспектів вивчення предмета дослідження. Великий учений започатковує школи, нові напрями та підходи, шляхи вирішення наукової проблеми. Ю. Карпенко пов'язує перспективи ономастики з вивченням не її систем, а фреймів, напр.: *Треба говорити, отже, не про системи, а про фрейми – приблизно так, як їх розумів американський мовознавець Чарлз Філмор. <...> Розуміння власних назв як концептів, що формують онімічні фрейми і знаходяться у ментальних лексиконах носіїв мови, найдокладніше висвітлено в роботах Олени Карпенко* (Ю. Карпенко).

Конкретні пропозиції стосовно перспектив знаходимо в розвідці Ю. Карпенка, присвяченій футурологічній ономастиці: *Дуже хотілося б, щоб знайшлися ентузіасти, які б продовжили цей експеримент. Хай з будь-якою критикою, видозмінами, уточненнями, але експеримент, скерований у майбутнє, а не в минуле. Якщо ми одержимо хоч десяток подібних (кращих!) досліджень з різних кутків України, тільки тоді зможемо висновувати: 1) годиться запропонована методика чи її слід відкинути; 2) у яких кількісних обсягах, з якою густиною і потужністю треба проводити прогностичні дослідження, щоб вони реально могли що-небудь прогнозувати* (Ю. Карпенко). Нелегкий шлях до появи чогось нового простежується в наведеному уривку завдяки використанню слів *критика, видозміни, уточнення*. Отже, Ю. Карпенко започаткував і дослідження з футурологічної ономастики, провівши кілька експериментів на матеріалі особових чоловічих і жіночих імен.

Узагальнюючи написане раніше, вчений зазначає: *Я в кількох свої статтях пропонував як загальноукраїнські теми: а) футурологічне обстеження динаміки особових імен не за фіксацією*

наймень новонароджених дітей, а за уподобаннями українців репродуктивного віку; б) діалектологічне вивчення і картографування фонетичних і словотвірних варіантів антропонімів (Хома – Фома, Назар – Назарій) (Ю. Карпенко). Він убачає перспективи у створенні онімічних словників на українському матеріалі загалом: *Зворотний топонімічний словник, укладений Д. Г. Бучком для ойконімів за довідником 1946 р., має бути побудований спільними зусиллями на базі народних записів для кожного з розрядів власних назв, зокрема й для прізвищ. Написаний П. П. Чучкою чудовий словник прізвищ Закарпаття має бути створений для кожної області України. При цьому варто не змішувати національності різних громадян України. Треба також налагодити систематичну бібліографічну службу з ономастики* (Ю. Карпенко).

Нові горизонти для ономастики, як і для будь-якої іншої науки, аж ніяк не переключують здобуте, тому закономірно з цього приводу висновується таке: *Мабуть, настав час звернути увагу ономастів на ці завдання та на осмислення і формулювання нових завдань. Перехід до таких спільних тем не ліквідує* витворені вже ономастичні школи, а *піднесе їх на вищий рівень наукового розвитку* (Ю. Карпенко). Наведене заохочує науковців до подальшої праці, сприймається як напутнє слово Вчителя. Дещо з омріяного вченим стало дійсністю, зокрема створення словників прізвищ, захист кандидатської дисертації його аспірантки про онімії вподобання молоді Одещини та ін.

О. Бондар активно опікувався молодістю галуззю лінгвістики, становлення якої триває і досі – лінгвоекологією. Вважаючи, що її формування викликане нагальними потребами суспільства, вчений зауважує й одночасно делікатно пропонує: *На підставі розгляду системи (у даному випадку лінгвосоціуму) та виявлення деградаційних ознак можна провести заходи щодо реабілітації деградованих елементів і стабілізації системи в цілому* (О. Бондар). Він переконаний, що підґрунтям лінгвістичної екології є синергетичний підхід. Називаючи студії в межах різних наук (філософії, інформатики, геології, хімії, соціології, історії, педагогіки, історії літератури), закликає мовознавців долучитися до вказаного аспекту досліджень. Напр.: *Вважаю, що лінгвісти (та й літератори, тобто філологи взагалі) теж повинні залучи-*

тися до цього всезагального процесу (О. Бондар); ... синергетична парадигма **може стати** підґрунтям для лінгвістики і лінгвістичної екології, **допоможе по-новому** поглянути на ці феномени і розв'язати чимало нерозв'язаних досі проблем. <...> Спочатку **слід** дослідити поведінку дисипативних систем, а **в перспективі** вельми цікавою видається проблема взаємодії між дисипативними і недисипативними системами, інакше кажучи, між частиною і цілим, нижчими і вищими рівнями мовної ієрархії (О. Бондар).

Спільними комунікативними ходами для тактик об'єктивного інформування, суб'єктивного інформування та планування є згадка про власні праці та відсилання до них адресанта. Вчені не тільки передбачають розвиток науки, пропонують власне бачення цього розвитку, а й утілюють задуми, засновуючи школи, висвітлюючи нагальні проблеми у власних студіях, поширюючи наукові ідеї.

Ключовими лексемами та сполуками в конструкціях із семантикою планування є *пропонувати, підносити, варто, треба, слід, має бути, може стати, можна провести, перспектива, майбутнє, завдання, новий*. Спостерігаємо два різновиди накреслення перспектив для досліджень: 1) *прямий заклик (має бути, треба, слід, варто, повинні)*; 2) *непрямий заклик (хотілося б, може стати, можна, перспектива, пропонувати)*.

5.3.5. Тактика соціальної взаємодії

Застосовуючи тактику *соціальної взаємодії*, адресант повідомляє про себе як про соціальну особистість, що вільно контактує з людьми, котрі реалізувалися як у науковій, так і в ненауковій галузі, особистість, яка обізнана в інших сферах (мистецтво, література, меценатство). ЕМО знається на літературі вищого гатунку, напр.: *Професор Михайло Рудницький, автор відомої книги «Від Мирного до Хвильового», з яким я мав честь бути особисто знайомим, був, зрозуміло, зовсім не дурним, а дуже розумним і знаючим. Та дотепний жарт Куріпти, видобутий простою перестановкою двох літер (А. Р. – Дурницький), жартом і залишився. Без таких жартів літературне життя було б нуднішим*

(Ю. Карпенко); шукає шляхи фінансування для публікації продуктів наукової діяльності, напр.: *Ми випускаємо також періодичне видання «Записки з ономастики»*. У цих «Записках» я – відповідальний редактор... Колись цей збірник видавати було легко: відомий мільярдер і меценат **Сорос** через фонд «Відродження» виділив нам грант у 10 тисяч доларів, які геть усі пішли тільки на видання наукової продукції: окрім названого збірника, факультет видавав за цей грант ще три періодичні збірники з мовознавства. Ці збірники всі й досі виходять, але гроші Сороса вже закінчилися (Ю. Карпенко) тощо.

Розглядувана тактика також утілюється за допомогою спеціального прийому – трансференції, витлумачуваної як позитивне перенесення, позитивний вплив на адресата в естетичному плані, прищеплення естетичних смаків. Трансференція застосовується як ненав'язливе поширення авторитету і престижу когось або чогось, поціновуваного адресантом [Каліщук 2017, с 105], що сформувалося як наслідок взаємодії із соціумом. Реалізується тактика соціальної взаємодії завдяки такому комунікативному ходу, як наведення прикладів, що сприймаються вченим як зразки справжнього мистецтва, напр.: *Автор – Анатолій Кирилович Мойсієнко. Це – один з найвидатніших українських поетів. Вірші його неповторно прекрасні, мудрі, сповнені формальних пошуків* (Ю. Карпенко); *Ми звикли до того, що розвиток людини та її мислення, всесвіту, органічної й неорганічної природи врешті-решт, прямо чи опосередковано зводиться до прогресу. Але це далеко не так. Особливо яскраво це видно в мистецтві. Не можна сказати, що скульптури Зураба Церетелі ліпші за праці Мікеланджело Буанаротті, а твори Юрія Андруховича сильніші за твори Михайла Коцюбинського. З очевидністю справа обстоїть навпаки. Пізніший творець, як правило, не є кращим творцем. І це стосується не тільки мистецтва* (Ю. Карпенко); *Довершено передається краса людини полотнами С. Боттічеллі. Музика Л. Бетховена й Д. Д. Шостаковича виражає людські почуття, мабуть, глибше й тонкіше, ніж це може зробити мова. Але мова справляється з втіленням і краси людини, і глибин почуття, і з описом будь-яких інших явищ* (Ю. Карпенко). У наведених фрагментах учений підкреслює велич постатей майстрів із різних га-

лузей мистецтва та літератури. Маркерами лексико-семантичного ярусу слугують оніми на позначення талановитих людей, які створили світові шедеври, а також указівка на особисте знайомство з відомими особами. До тактики соціальної взаємодії в НЛД звертається тільки Ю. Карпенко.

Отже, у межах КС самопрезентації визначено тактики об'єктивного та суб'єктивного інформування, консолідації, планування, соціальної взаємодії. Кожна з тактик віддзеркалює своєрідність передачі (і відповідно сприйняття) інформації вченим, бачення наукового майбутнього, комунікування з іншими людьми в соціумі. Переважання тієї чи тієї комунікативної тактики залежить від наміру, обраного способу самопрезентації, а також від предмета і теми розмови. Якщо вона стосується глобальних питань, що є надважливими для кожного громадянина, дослідника, то мовознавці найчастіше вдаються до активізації поняття *ми-народ*, *ми-науковці*. Ми-спілкування також обирають у науковому дискурсі як традиційний спосіб викладу. Я-спілкування передбачає високий ступінь особистої відповідальності вченого за власні думки, спостереження, висновки тощо.

5.4. Критика як комунікативна стратегія

Наукову критику кваліфікують як дискурсивну сутність, як компонент усного чи писемного тексту, як стратегію, що реалізується за допомогою формальних, змістових і прагматичних засобів [Балацька 2013 а].

Оскільки реципієнт і відправник не обов'язково належать до одного «наукового табору», можуть бути науковими опонентами, дух полеміки й аргументованого переконання адресата в правильності та об'єктивності викладеної концепції просякає кожне повідомлення, яке відповідає законам наукової комунікації [Колєгаєва 1991, с. 21]. Це особливо актуально для жанру рецензії, що передбачає висловлення вченим критичних зауважень. Написана фахівцем у певній галузі знань, вона не лише дає змогу іншим науковцям зорієнтуватись у висвітлених проблемах, визначити для себе ступінь необхідності в детальному ознайомленні з першоджерелом, а й скеровує в подальшій роботі автора, вказуючи

йому на виявлені недоліки та сумнівні моменти, що потребують додаткового опрацювання й осмислення.

Критичність – один із регулятивних принципів НД. Учені, які займаються дослідженням тієї самої галузі знань, можуть мати підходи і погляди, що не збігаються з думками іншого дослідника, а іноді й протиставлені їм. Названий принцип «передбачає вміння вислухати контраргументи, спробувати стати на точку зору іншого, подивитися на свою позицію ніби збоку і вступити в плідний діалог з іншим поглядом» [Кротков 2010, с. 8]. Обов'язок ученого – дотримуватись «організованого скептицизму», тобто критично оцінювати роботу своїх колег і робити свою критику надбанням гласності [Кротков 2014].

Рецензії, у межах яких найчастіше висловлюють критичні зауваги, з лінгвістичних, літературознавчих, історичних проблем та гуманітарних дисциплін у цілому вивчають в аспекті формально-структурних, структурно-семантичних, комунікативно-функційних та мовних параметрів в основному на матеріалі романських, рідше – слов'янських мов (О. Балацька, Н. Корнева, Л. Красильникова, Н. Крисанова, І. Левчук, В. Ляпунова, О. Мешков, М. Федосюк, С. Яворська, Т. Яхонтова). Здебільшого рецензія містить, крім інформації про структуру і зміст праці, оцінно-критичну частину, у якій зроблено зауваження рецензента. З огляду на такий складник у рецензії та інших жанрах наукової комунікації, суттю яких є розгляд та оцінка публікації з метою виявлення, усунення хиб і вдосконалення дослідження, вважаємо за потрібне кваліфікувати критику як комунікативну стратегію.

Критичні зауваження стосуються оптимізації наукового пізнання, що передбачає усунення такого порушення, яким є прогалини в науковому досвіді, або оптимізації наукового знання, скерованого на виправлення виявлених у працях недоліків, що стосуються наукового пошуку або вербалізації його наслідків, удосконалення наукового знання шляхом указівки на хиби, помилки, упущення [Балацька 2013 б, с. 113, 115], а також завдяки певним виправленням та уточненням, зробленими іншим автором. Об'єктами критики можуть ставати концепція автора, напрям студій, теоретичні засади, невивченість проблем, неповнота у викладі інформації, необґрунтованість висновків, методо-

логія, предмет та матеріал дослідження, одержані результати, нерелевантне вживання термінів [Балацька 2010, с. 92], відсутність новизни, наявність фактичних помилок, друкарські недогляди, відсутність покликань і прикладів, невиправдана широта матеріалу, невідповідність змісту книги, статті її назві, недбалість мови [Левчук 2009, с. 223]. Сказане корелює з вимогами до оформлення дисертацій та їх перевіркою ДАК України [Офіційний вісник України 2017].

У критичних зауваженнях учені або апелюють до конкретного автора, або не називають його. Перший випадок Анна Феген і Педро Мартін-Мартін кваліфікують як повну відповідальність за критику стосовно інших авторів чи попередніх досліджень загалом [Fagan, Martin Martin 2004, с. 128]. У рецензіях указівка на недоліки переважно спрямована на автора першоджерела, дуже рідко зауваження мають узагальнену форму і стосуються мовознавців, які опікуються певною проблематикою. Беручи до уваги класифікацію критичних зауважень, запропоновану Ф. Салагер-Мейер [Salager-Meyer 1998], розрізняємо особові та безособові їх типи. В досліджуваних нами рецензіях реалізовано критичні зауваження першого типу, оскільки в них дають оцінку праці, написаній конкретним автором або авторським колективом.

Під **критикою** як комунікативною стратегією розуміємо *осмислений намір адресанта дати об'єктивну оцінку науковій праці або навчальному виданню у вигляді зауважень авторові / авторам*. Доведення хибності, необґрунтованості, неточності або лакунарності інформації може бути критикою тези, аргументів, демонстрації [Ковалевська А. 2018, с. 183]. Відповідно до суті критичних зауважень виокремимо тактики, у яких вербалізовано критику, що відрізняється орієнтацією на зміну фрагмента знання адресата і залежить від інтенцій адресанта. У межах розглядуваної КС вирізняємо тактики незгоди, уточнення, визначення інформативної лакунарності, жалкування та сумніву. Розрізнення цих тактик зумовлено програмою дій адресата, їхньою сутністю, способом висловлення.

5.4.1. Тактика незгоди

Тактику *незгоди* репрезентовано з огляду на те, що рецензія, стаття (меншою мірою), виступ передбачає виявлення конкретних хиб, недоглядів у певній праці, якщо вони є. З цією метою вчений чітко вказує на ті моменти, з якими не можна погодитись, активно послуговуючись заперечною часткою / префіксальною морфемою *не*: *Те й друге (міркування – А. Р.) належить П. В. Чеснокову і, якщо відверто, не може розглядатися як продовження думок Потебні. Потебня тут, власне, думав інакше ...* (Ю. Карпенко); *Між тим ставити в один ряд макротопоніми (у монографії це, крім Європи, Схід, Сибір, Кавказ) та хороніми (Болгарія, Іспанія та ін.) неможливо* (Ю. Карпенко); *Зазначимо, що процитовані слова І. Одоєвської «Пушкин – от пушки, а не от пушинки» видаються неадекватними: все ж від пушинки! Неадекватністю хвилює й теза «хоронім – відхоронімний прикметник – етронім»* (Ю. Карпенко); *Така етимологічна всеїдність не сприяє зміцненню авторської логіки* (Ю. Карпенко); *Взагалі ономастична термінологія не належить до сильних сторін монографії* (Ю. Карпенко).

Вчений не тільки не погоджується з окремими формулюваннями, висновками, а й розлого обґрунтовує свою думку, напр.: ... порівняння поодиноких лексем *не є науково переконливим* у питанні єдиного походження зіставлених мов. Так, *відомо*, що слово *венети* засвідчено у різних регіонах Європи і в різних мовах, але ж це *не значить*, що у цих місцях проживали слов'янські племена *венети* (О. Бондар); *Другий аргумент – відкритість складу – вважаємо також непереконливим* відносно визначення витоків зародження української мови, який постулюється автором монографії. *Наявність відкритого складу в українській мові і його поширеність у різних мовах світу свідчить* лише про універсальність цього фонетичного явища, що підтверджується численними дослідженнями починаючи від М. С. Трубецького. *Причиною цього є фізіологічна основа мовленнєвих одиниць, які зароджувалися, єдина для всіх мов первісного стану* (О. Бондар). Логічне спростування, будучи актуальним у різних сферах, де необхідними є точність, доведення істини, є затребуваним під час

критичного аналізу в науковій рецензії. Воно скероване на максимально об'єктивне, фактологічне доведення хибності певної інформації [Ковалевська А. 2018].

Розглядувана тактика затребувана і тоді, коли потрібно вказати на окремі, часткові огріхи в аналізі предмета дослідження, напр.: *Якщо форма Гусятків потік реально існує, вживається, то треба і Гуцаків потік відзначити як варіант, а не як «говіркову вимову», бо за сенсом сказаного у «Передмові» об'єкт реально називається Гуцаків потік, а автор воліє замінити його на форму Гусятків потік, що є абсолютним суб'єктивізмом і спотворенням, а не «олітературенням» назви. Сказане так само відноситься до пар Дерешин – Джерешин (с. 19), 3 Жалоба Дмитра Семеновича – 3 Жолоба Митра Симньонового (с. 28), 3 Осовнів – 3 Осовні (с. 30) та ін. Якщо йдеться про вибір одного з існуючих варіантів для реєстрового слова, то це одна справа (і про такий підхід обов'язково треба сказати в «Передмові»). А якщо автор самотужки міняє Симньонового на Семеновича – то це вже зовсім інша дія, що заслуговує не схвалення, а осуду* (Ю. Карпенко).

Рідше в межах аналізованої тактики використовують інші маркери, що вказують на протилежну думку рецензента (*даремно, плутати*): ... автор ... **даремно** відхиляє глибокі роздуми Потебні про невичерпно можливий зміст твору для читача чи глядача й називає ці роздуми ідеалізмом (с. 73) (Ю. Карпенко); *Говорячи про різні антропоформули, дослідники плутають* функціональне й генетичне (Ю. Карпенко).

Незгода може стосуватися не лише окремих моментів аналізу, а й у цілому авторської концепції, що, втім, спостерігається дуже рідко, напр.: **Принципово помилковою, на нашу думку, є стаття Ю. І. Мінералова «Практическая семасиология (об абстрактном и конкретном в концепции А. А. Потебни)»**. ... Ю. І. Мінералов проголошує Потебню ворогом будь-якої абстракції і, спираючись на його авторитет, влаштовує погром усіх підряд лінгвістичних конструктів, що є, звичайно, анахронізмом. ... Неусвідомлення цієї істини змушуватиме й справді вилучити Потебню з психологічного напрямку й зарахувати до риторів, як це й робить Ю. І. Мінералов (Ю. Карпенко); *Проте є багато*

чого, що **абсолютно несумісне** з жодною з наведених чотирьох груп, напр., педагогический с., перпендикулярный с., эпигонский с. (Ю. Карпенко). На категоричний характер критики вказують прислівники *принципово, абсолютно* із семантикою безкомпромісно, повністю, що підтверджує незгоду.

Не погоджуючись із думкою дослідника, наприклад, стосовно пояснення етимології слова, вчений може використовувати мовні засоби, що виражають гумористичне ставлення до пропонуваного, напр.: *Я. Рудницький і за ним Г. та Д. Бучко пов'язують гору Параška з жіночим особовим іменем Параска, Парашка, зазначаючи, що про зв'язок цих назв важко щось сказати. Дійсно важко, бо зв'язку немає* (Ю. Карпенко). Спочатку адресант ніби згоден із висловленим, але тільки частково, тільки стосовно того, що безпосередньо не торкається вирішуваного питання. Для цього він повторює слово *важко*, а потім пояснює, чому він погоджується. Таке поєднання згоди і незгоди створює гумористичний ефект.

Висловлюючи критику на адресу автора опублікованої праці, Ю. Карпенко може висловлюватися прямо, без натяків, напр.: *Розділ ... містить ... деякі елементи наукової фантастики, спрямованої на пошуки кельтизмів* (Ю. Карпенко); *Широко вживаний у посібнику опозитивний спосіб викладу ... іноді призводить до наведення надуманих, ніким не вживаних форм...* (Ю. Карпенко).

Через питальну форму, через наведення паралелей рецензент указує на надлишкову інформацію, що теж є конкретним недоліком праці, напр.: *Тут, не в докір авторові, звернемо увагу на такий момент. Аргументовано, розумно розкривши інтелектуальне могуття концепції О. О. Потебні, він робить висновок: «Пропоноване Потебнею пояснення ... не суперечить марксистському розумінню», зокрема словам В. І. Леніна «Форма сутнісна. Сутність формована!»* (с. 57). *А навіщо? Адже думки Потебні тут і глибші, і розмаїтіші. Чи варто обов'язково відзначати, що високохудожня чорнолакова амфора не суперечить доброму глечикові?* (Ю. Карпенко).

Акцентують на незгоді з кутом зору автора рецензованої праці за допомогою запитання, що має відтінок подиву або осо-

бливої категоричності: *Далі йде Діогенів ліхтар. Але ж С. А. Коротких цілком слушно пише, що йдеться про Діогена Синопського, історичну особу, філософа-кініка IV ст. до н. е. Який же це міфонім?* (Ю. Карпенко); ... *англійське прізвище й топонім Derby А. Гудманян рекомендує записувати по-українськи Дарбі. А як тоді бути з апелятивом дербі, який у «дарбі» вже ніяка сила не змінить? Чи писати, що дербі – то вид кінних змагань, які запровадив у 1778 р. лорд Дарбі?* (Ю. Карпенко). Як зазначають дослідники [Левчук 2010, с. 64], питальні речення як один із способів вираження негативної оцінки функціують уже в XIX ст.

Тактику незгоди маркують і кінетичні засоби, зокрема похитування головою вліво-вправо, жести та примруження очей. Наприклад, висловлюючи думку **Нічого** спільного з реальністю *це не має*, П. Гриценко розводить руки з центру в різні боки на рівні грудей, що спостерігаємо під час виступу у Конституційному Суді України. О. Бондар, за спостереженнями авторки монографії, під час реалізації цієї тактики іронічно посміхався, і ця іронія сприймалась саме як критика.

До КТ незгоди в писемній формі дискурсу в основному вдається Ю. Карпенко. Маніфестують аналізовану комунікативну тактику лексичні маркери із семою негативної оцінки (*несумісний, суб'єктивізм, спотворення, осуд, фантастика, надуманий, помилковий, даремно, плутати*), що можуть підсилюватися прикметником *абсолютний* або прислівниками *абсолютно, помилково*), а також частки / префіксальна морфема *не / ні* та риторичні питання. Підсилює цю тактику релевантна кінетика: похитування головою, жестикуляція, міміка.

5.4.2. Тактика уточнення та визначення інформативної лакуарності

Тактику *уточнення* для вербалізації стратегії критики залучають за необхідності чи можливості зробити побіжне зауваження або уточнення, що є свого роду консультацією фахівця, напр.: *У словнику подано ряд римоформ із точною паспортизацією та вказівкою на частотність вживання. Хоч варто уточнити, що насправді подано не частотність вживання, а кількість фіксацій*

цих римоформ (О. Бондар); Скажімо, для назви 3 Осовні дуже цінним було б **уточнення**: «тече від гори (горба, яру, лісу?) Осовня» (Ю. Карпенко). Це може бути і критика-підказка, напр.: ... тут особливо виділяються етнімічні статті Н. А. Коваленко про таврів (**хоч авторка не використала дуже інтригуючу роботу О. М. Трубачова**) та її вчителя – О. С. Стрижачака про чеченців ... (Ю. Карпенко). Консультація вченого стосується як окремих деталей, так і необхідних уточнень та рекомендації важливої літератури, яка могла б підтвердити чи змінити думку автора.

Рецензент може подавати уточнення – кваліфіковану наукову підказку – після заперечення, напр.: *Першою ... описується Венера Мілоська. Але ж це – не міфонім, а знаменита мармурова скульптура, яку знайшли на о. Мілос, а нині зберігають у Луврі. Зображає ця скульптура дійсно богиню кохання, але не Венеру, а Афродіту. ... Після Діогена – Сафо і Феон. Й це фактично **теж не міфологія**. Сафо (чи Сапфо) – видатна давньогрецька **поетеса**... А Феон – то вже **один з персонажів** легенд, що оточили поетесу після її трагічної смерті (Ю. Карпенко); Можна твердити, що серед дволексемних іменувань до появи прізвищ було **не чотири** (М. Худаш), і **не шість** (С. Медвідь-Пахомова) антропоформул, **а тільки одна, точніше – один інваріант**: ім'я + додаткове ім'я (Ю. Карпенко). Для введення надаваної вченим консультації використовують слова *уточнити, уточнення*, а синтаксичні конструкції переважно містять модель із заперечною часткою **не** та сурядним сполучником **не ... а ...***

В усному мовленні невербальним маркером уточнення може слугувати рух очей. Під час репрезентації підручника з української мови С. Єрмоленко разом із співавторами розмірковує з приводу грамотного письма. На репліку вчителя-методиста про те, що багато хто пише грамотно, не знаючи правил, мовознавиця підіймає очі вгору вліво, голову підносить трохи вгору, у бік партнера по комунікації, і зауважує: *Вони пишуть тому, що в свій час ... їх довели до автоматизму, що так треба писати...* Саме невербаліка свідчить про те, що авторка не повністю погоджується з висловленою думкою, тож робить уточнення.

Тактика *визначення інформативної лакунарності* певним чином перегукується зі стратегією заповнення лакун, запропо-

нованою А. Ковалевською для нейтралізації негативного впливу патогенних текстів у добу інформаційних воєн [Ковалевська А. 2018]. Нестача певної необхідної, але очікуваної інформації науковцем сприймається так само боляче, як і недоліки, пов'язані з недопрацюванням питання, неточністю викладеного, перекрученням, спотворенням тощо. Прогаляни в дослідженні заважають бачити об'єкт пізнання сформованим, цілісним.

Тактику, яку використовують для вказівки на нестачу необхідної інформації, репрезентовано в комунікативних кроках, де мовними маркерами виступають модальні слова *невідомо, немає, іменники відсутність, лакуна, брак, дієслова не торкатися, не зачіпати, оминати, бракувати, уникати*, напр.: *Залишається невідомим, з якими словами вони римуються, а це робить в даних випадках неможливим використання словника поетами для практичного підбору рим* (О. Бондар); *...таким відчутним у роботі є **брак** пояснень, особливо народних, чималої кількості назв рослин, сортів рослин...* (П. Гриценко); *А в переліку «справ» помітною є **відсутність** поняття спорт, хоч сама спортивна термінологія подається якнайширше* (Ю. Карпенко); *... **відсутність** назви особи жіночої статі є найтиповішою лакуною статей Словника...* (Ю. Карпенко); *...у додатках **бракує** повного індексу аналізованої лексики та, що особливо прикро, – зібрання карт з відтворенням просторової поведінки лексики...* (П. Гриценко); *На підставі ідей праці логічним є очікування від авторки вказівки на межі між двома діалектами та інтерпретації її відношення до межі... однак авторка **уникла** висвітлення цих проблем* (П. Гриценко).

Інтенсифікатори *зовсім, ніяк* підкреслюють важливість відсутньої інформації та надають більшої категоричності висловлюванню: *М. А. Мацейків **зовсім не зачіпає** проблеми етнічної ідентифікації – чи не найголовнішої в етнопсихології* (Ю. Карпенко); *Але за визначенням ця ідея має охоплювати й писанки та горботки, однак автор **ніяк не окреслює** характеру поєднання в етнокультурному просторі мовних і немовних явищ* (Ю. Карпенко). Як засіб вираження функціонує повторюване слово *немає*: *... у словнику є вампір і **немає** етнографічно істотнішого упырь, є дьявол і **немає** сатана, черт, бес. **Немає** й берегині та багатьох інших демонологічних істот* (Ю. Карпенко).

За допомогою займенника *весь* у поєднанні із заперечною часткою адресант звертає увагу читача на відсутність необхідної інформації, на її неповноту: *Але регіональні студії ... багаторазово виявляли, що там зафіксовано **далеко не все** ...* (Ю. Карпенко); *Вони* (перекладний і нормативний аспекти – А. Р.) *такими і є, але не на всі сто відсотків* (Ю. Карпенко); *Словник, зрозуміло, об'єднав не всі без винятку поселення* (Ю. Карпенко).

Мовні індикатори, що вказують на відсутність необхідної інформації, певною мірою слугують на користь заповненню лакун у рецензованій праці, напр.: *Звичайно, є й деякі зауваження щодо побудови римівника. Найголовніше з них – це **відсутність** подачі зв'язку слів, які римуються* (О. Бондар); ***Не торкається** автор і того, що найбільше боліло Потебні, – етнічної психології українців та згубного впливу на неї колоніального стану українського народу* (Ю. Карпенко). Вказівка на потрібну інформацію, відсутність якої помітив рецензент, має конкретний характер і стосується відсутності слів у словнику, що як легко виявляється ученим, так само легко під час перевидання словника може бути враховано його укладачем; а також невисвітлення певного аспекту, що теж за доброї волі автора першоджерела та відповідного жанру (який передбачає перевидання, напр. підручник, посібник) може бути усунено. Лексичними маркерами тактики уточнення слугують споріднені слова *уточнити, уточнення*, на синтаксичному рівні її втілено за допомогою конструкції *не X, а Y*. Тактика визначення інформативної лакунарності реалізується завдяки лексемам із семантикою відсутності (*невідомий, відсутність, брак, лакуна, немає, уникати* тощо), прислівників *ніяк, зовсім* та частково-займенникової сполуки *не все*.

5.4.3. Тактики жалкування та сумніву

Тактика *жалкування* використовується за потреби показати авторові першоджерела, що вчений переймається долею рецензованої праці і шкодує з приводу певних упущень (відсутності інформації або її надмірності чи через технічні огріхи). На відсутності необхідної інформації акцентовано в таких комунікативних кроках: ***Шкода**, що в ньому* (у збірнику – А. Р.) *немає «Покаж-*

чика слів та основ» (Ю. Карпенко); **На жаль**, автор зовсім не торкається історії народу, який говорив на праукраїнській мові (О. Бондар). Про надлишок інформації йдеться в такому висловлюванні: **На жаль**, не виключено так званих старих назв, які фактично є справжніми, народними, бо в 1944-1946 рр. відбулися масові перейменування, в основному ідеологічного скерування (Ю. Карпенко).

Вказуючи на недолік, ЕМО сама може виправляти його (див. тактику уточнення), що зайвий раз засвідчує умовний характер розмежування тактик, напр.: **Шкода**, що словник надто неповний. Навіть прізвища одного з упорядників, чернівчанина Редькви там немає. Немає прізвищ Рись та Розкіш, відмінювання яких наводиться у дуже змістовній вступній статті К. М. Лук'янюка (Ю. Карпенко); **На жаль**, прекрасна стаття В. М. Брицина дуже попсована друкарськими помилками. На с. 152 їх аж шість. На с. 153 ілюстрація просто подвоюється... На с. 154 думка деформується заміною частки не прийменником на ... На с. 155 і далі позначка $N_{\text{дав.}}$ набуває жахливого вигляду, оскільки українську скорочену назву давального відмінка набрано латинськими буквами, до того ж неправильно: N_{gam} . (Ю. Карпенко). Жалкування підсилюється підказкою-виправленням, що спонукатиме автора / авторів (упорядників) доопрацювати словник, оскільки його можна доповнити, виправити та переглянути, на відміну від статті, особливо якщо зауваження стосувалися технічних недоглядів. У першому випадку тактика може мати практичний ефект, у другому – розрахована на те, що автор надалі буде уважнішим в оформленні результатів дослідження. На відміну від попередньої тактики, в аналізованій за волі автора може нашаруватись емоційний елемент.

Наведені приклади ілюструють жалкування, що спрямоване на конкретного адресата. Втім, його можна висловити й безадресатно, узагальнено, називаючи типову помилку: **На жаль**, формальний збіг слів, який може бути випадковим, **мовознавці** досить часто використовують під час аналізу їх походження і, ґрунтуючись лише на цьому, роблять висновки про спорідненість мов чи їх давні контакти (О. Бондар). Такий комунікативний хід, звісно, є менш ефективним. Вербальним показником тактики

жалкування є модальне слово шкода та фразеологізована сполука з модальною семантикою *на жаль*.

Одна з форм критичної оцінки роботи – вираження сумніву в достовірності сказаного або написаного, а також указівка на дискусійність думки, що кваліфікуємо як тактику *висловлення сумніву*. Йдеться про складні моменти, які виникають під час розв'язання якоїсь проблеми. Стосовно висунутої дослідником тези вчений висловлює невпевненість у її вірогідності, напр.: *Однак **сумнівно**, що майбутній нормативний словник відтопони́мих прикметників має формуватися тільки на цих засадах* (Ю. Карпенко); ... ***сумніви** оглядача викликає тільки етимологія Овди* (Ю. Карпенко); ... *Ця «спроба» викликає серйозні **сумніви**...* (Ю. Карпенко); *Що ж до назв Кудавець та Куна, то, не заперечуючи пропонованої їх етимології, варто висловити **сумнів** у споконвічності їх слов'янства* (Ю. Карпенко); *Але й воно (припущення – А. Р.) залишається в сфері **припущень**...* (Ю. Карпенко); ... *автор ... викладає дуже цікаві (але й дуже **гіпотетичні**) міркування про росів-«корпорантів», про Ди́ра, Хазарію та скіфі́в* (Ю. Карпенко).

На спірні аспекти в дослідженні, на ті, які викликають недовіру, вказують конкретно або, навпаки, зазначають, що суперечливими, дискусійними є багато думок у розглядуваній праці, напр.: *Виведення назви від во́льнь ... видається **дискусійним*** (Ю. Карпенко); *Взагалі, у словнику багато дискусійного* (Ю. Карпенко); ... *автор висуває привабливе, але **дискусійне** розуміння легендарного імені Хорив як композита...* (Ю. Карпенко); *Монографія ... є виваженим ... дослідженням, що не заважає їй, як і будь-якій етимологічній розвідці, включати чимало **дискусійного*** (Ю. Карпенко).

Висловлюючи сумнів, мовознавець може вдаватися до більш категоричної критики і підкреслювати низький ступінь вірогідності того чи того міркування: *Водночас чи не в кожній статті-довіді є **дискусійні** чи просто **малоймовірні** речі* (Ю. Карпенко). Реалізуючи тактику висловлення сумніву, рецензент не повністю впевнений у своїй оцінці і передбачає можливість альтернативного рішення або протилежної думки. Маркерами, що сигналізують про невпевненість в істинності пояснення

чи тлумачення явища або його дискусійність, слугують лексеми *сумнів, дискусія, припущення, малоймовірний, гіпотетичний*, споріднені з ними із семантикою браку впевненості.

У НЛД, зокрема в науковій рецензії, вчені використовують кілька тактик у межах комунікативної стратегії критики: тактика незгоди, уточнення, вказівки на нестачу інформації, жалкування та висловлення сумніву. Зауважимо, що вони можуть переплітатись, а це свідчить про значні труднощі в розрізненні деяких тактик. Кожна з них характеризується певними комунікативними ходами, має конкретний набір лексико-семантичних та лексико-граматичних засобів вираження, відрізняється маркерами і скерована на реакцію та зміну фрагмента знань адресата.

5.5. Хеджінг як стратегія етикетизації наукового дискурсу

Слово *хедж* (*hedge*) у перекладі з англійської мови означає *паркан, огорожа; перешкола*, похідне *хеджінг* – страхування. Поняття *хеджінг / хеджування* в лінгвістичні студії запозичено зі сфери економіки, де воно позначає термін, використовуваний у банківській, біржовій та комерційній практиці для позначення різних методів страхування валютного ризику [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 1559; Англо-російсько-український словник з економіки та фінансів 2003, с. 183]. Названий термін також почали застосовувати в інших галузях науки і виробництва. У фармацевтиці *хеджування* – форма страхування ціни або прибутку під час здійснення ф'ючерсних угод, коли учасники отримують можливість застрахувати себе від можливих збитків через зміну цін упродовж строку дії угоди [Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів 2014, с. 767]. Також він має свою дефініцію в словниках із бізнесу, права тощо, які в принципі зводяться до проблеми страхування від втрат.

Спочатку хеджі вивчали як явище, що допомагає приблизно, нечітко, неточно описувати певні поняття, які цього потребують. Останнім часом слова *хеджінг, хеджування* активно почали залучати до термінологічного апарату вітчизняні та зарубіжні мовознавці, які опікуються проблемами стратегій і тактик у різ-

них типах дискурсу. В основному фактичною базою для досліджень слугує англо- і франкомовний матеріал, який стосується політичного або теледискурсу (Л. Курченко, Г. Осипов, Г. Цапро), рідше об'єктом аналізу стає рекламний (І. Ганжа), медичний (Ю. Сметаніна-Болдвін), художній дискурси (І. Місягіна, О. Ручкіна), а останнім часом активізувалося вивчення наукового дискурсу (О. Афанасьєва, О. Балацька, Л. Волкова, П. Кромптон, О. Марюхін, А. Поліщук (Шадчина), В. Цапро, А. Ярхо).

Методологічною основою для з'ясування історії появи і визначення сутності терміна *хеджування* в сучасній науковій парадигмі, характеристики основних груп хеджів, використовуваних у мові, послужили теоретичні міркування та погляди Л. Заде, У. Вайнрайха, І. Гоффмана, Дж. Лакоффа, П. Браун та С. Левінсона про хедж-маркери, що стали підґрунтям для формування та застосування стратегії хеджування в різнотипних дискурсах.

Американський математик азербайджанського походження, логік, професор Каліфорнійського університету Лотфі Заде в 1965 році розробив теорію нечітких множин, висвітлену в статті «Fuzzy Sets» [Zadeh 1965]. Крім того, він увів поняття лінгвістичної змінної, зауваживши: «За допомогою лінгвістичних змінних можна приблизно описувати явища, які є настільки складними або погано визначеними, що не піддаються опису в загальноприйнятих кількісних термінах» [Заде 1976, с. 8]. Ідеться про нечітку логіку, на яку можуть спиратися приблизні міркування. Такий підхід, на думку вченого, може прислужитись й у сфері гуманітарних систем, зокрема в лінгвістиці.

Американський мовознавець-когнітивіст Джордж Лакофф, ґрунтуючись на вченні Л. Заде, створив теорію хеджування, завдяки чому його вважають її основоположником. Уперше вчений ужив термін у статті «Hedges: A study in Meaning Criteria and the logic of fuzzy concept», основною метою якої була характеристика логічних ознак деяких слів: *rather*, *largely*, *in a manner of speaking*, *very* тощо. Хеджами він називав слова, значення яких передбачає певну дифузність і завдання яких полягає в тому, щоб назвати поняття більш або менш чітко [Lakoff 1973, с. 471]. Дослідник звертав увагу тільки на семантичне значення хеджів, не залучаючи їхнє контекстуальне значення, тобто вважав ці мовні

одиниці семантичним феноменом. До хеджів він уналежнюють такі слова і сполуки слів, як *sort of, about, approximately, actually, almost, typically, can be view as, in a way kind of, I think, maybe, perhaps*, тобто ті, яким притаманний ефект розпливчастості або які навпаки уточнюють, хеджують прихильність мовця до того, що він стверджує [Rowland 2003, с. 57-58]. Дослідник особливо наголошував на зв'язку хеджів із перформативами, що дало змогу В. Фрейзеру пізніше розвинути концепцію *hedged performatives*. У теорії хеджування Дж. Лакоффа розроблено питання таксономії, що ґрунтується на матеріалі англійської мови. Згодом термін *хеджування* перейшов до сфери прагматики і дискурсології, де набув нового змісту: під хеджуванням почали розуміти лінгвістичні елементи, які повністю або частково знімають із комуніканта відповідальність за висловлене ним.

Вважаємо, що велике значення для розуміння сутності хеджування в лінгвістиці має монографія Пенелопи Браун і Стівена С. Левінсона [Brown, Levinson 2004] про ввічливість як універсальну категорію мови, що мала значний вплив на соціолінгвістику та дискурсивний аналіз. Увічливість – це вміння використовувати в процесі комунікації ефективні стратегії. Поняття ввічливості передбачає використання таких засобів, які б могли забезпечити всім комунікантам почувати себе комфортно.

Проблеми міжособистісної комунікації, висвітлювані в сучасному мовознавстві, багато в чому ґрунтуються на ідеях та методах Ірвінга Гоффмана – американського соціолога. Він увів поняття «обличчя» як найважливішої позитивної соціальної цінності. У процесі спілкування учасники зацікавлені в тому, щоб зберегти своє обличчя та обличчя партнера, що є необхідною умовою ефективної комунікації. Для підтримки обличчя комуніканти використовують міжособистісні ритуали, серед яких вирізняють презентаційні ритуали і ритуали уникання [Goffman 1959]. Із процесом хеджування пов'язані останні, оскільки це такі форми вираження шанобливого ставлення, за допомогою яких адресант може триматися на відстані від адресата. П. Браун і С. Левінсон пропонують розрізняти дві іпостасі публічного обличчя Я: негативне та позитивне обличчя. Під позитивним обличчям вони розуміють наповнений позитивним змістом образ себе, або осо-

бистість, затребувану партнером з комунікації. Цей образ реалізує бажання комуніканта бути позитивно оціненим іншим комунікантом. Негативне обличчя дає змогу залишатися самим собою, право на свободу дій і право не відчувати тиску з боку іншого учасника комунікації.

Щоб підтримати і зберегти обличчя один одного, співрозмовники використовують певну систему стратегій. Науковці формулюють та описують стратегії реалізації ввічливості в лінгвістиці, відповідно поділяючи їх залежно від того, яку ввічливість (позитивну чи негативну) вони виражають. Запропоновано 15 стратегій позитивної ввічливості та 10 стратегій негативної ввічливості, за допомогою яких можна досягти основних цілей ввічливого спілкування [Brown, Levinson 2004, с. 101-210]. На думку авторів, метою позитивної ввічливості є маскування небезпеки, що загрожує позитивному обличчю. З цією метою мовець використовує спеціальні засоби для демонстрації поваги до співрозмовника. Стратегії позитивної ввічливості скеровано, як стверджують автори монографії, на «улучшення» адресата, на переконування належності до однієї групи. Вони містять указівки, що засвідчують солідарність, дружні почуття та доброзичливість. Використовуючи відповідні мовні засоби, адресант дбає про інтереси адресата. Стратегії негативної ввічливості спрямовано на визнання потреб адресата, на уникання обмежування його свободи (хіба що мінімально). Використовувані мовні засоби повинні підкреслювати відсутність тиску на співрозмовника, не принижувати його людську гідність, тобто не загрожувати обличчю адресата.

Особливістю такого підходу до розуміння ввічливості є те, що її розглянуто з позиції суб'єкта, першого комуніканта, що цілком вписується в нашу концепцію спілкування в писемних жанрах наукового дискурсу. Теорію ввічливості, розроблену П. Браун та С. Левінсоном, критикували за односторонність, за універсальне розуміння ввічливості, що не враховує міжкультурного аспекту, а орієнтується на «євроцентричну» модель. На нашу думку, це зовсім не заперечує врахування можливої реакції з боку об'єкта, другого комуніканта, читача, того, хто сприймає текст, оскільки П. Браун та С. Левінсон акцентують на тому, що комуніканти

прагнуть зберегти обличчя один одного.

З огляду на сказане вважаємо, що непряма комунікація як своєрідне і все більш актуальне явище цілком відповідає тим принципам, що передбачають збереження певної відстані між комунікантами, бажання мовця «відгородитися», відмежуватися, дистанціюватися своїм мовленням від інших комунікантів. Таким чином, на ґрунті вчень про нечіткі множини, нечітку логіку та теорію лінгвістичної ввічливості розвинулося поняття хеджингу в лінгвістиці. Дослідники стверджують, що мовленнєве відгороджування претендує на нове потрактування у сфері комунікативної лінгвістики [Марюхин 2008, с. 118]. Адресант, автор висловлення знімає з себе відповідальність за саме міркування, використовуючи слова і сполуки, які маскують установку мовця стосовно пропозиції, що дає підстави йому ніби «відгородитися» від міркування, зменшуючи ступінь достовірності [там само, с. 124].

Поняття хеджингу тісно пов'язане з модальністю. Включеність його у сферу епістемічної модальності спостерігається за трьома лінгвістичними ознаками: входження в пропозицію, відношення до іллокутивної сили, породження індивідуальних лексичних засобів [там само, с. 120]. Модальність кваліфікують як категорію, що відбиває два типи логіко-граматичних зв'язків: відношення змісту висловлювання до об'єктивної дійсності та ставлення мовця до змісту висловлювання. Перший тип називають об'єктивною модальністю, а другий визначають як суб'єктивну модальність [Касевич 1988, с. 17-18] Крім модальності, хеджинг корелює з такими поняттями, як імовірність та невизначеність.

У кожній мові є певний набір лінгвістичних засобів для реалізації стратегії хеджування. В англійській мові основними лексичними засобами для пом'якшування або вираження невпевненості мовця є модальні дієслова, а також багато лексичних дієслів, що підкреслював ще У. Вайнрайх [Weinreich 1963]. Загалом серед хеджів виокремлюють дві групи маркерів: апроксиматори та перешкоди. У межах першої групи розрізняють адаптори, які керують пропозиційним змістом та інтерпретацією (*some, a little bit*), і роундерси, що вказують на певну межу (*about, approximately*). Перешкоди теж поділяють на дві групи: перешкоди, що вказують на

підозру; ад'єктивні перешкоди, куди зараховують вислови типу *according to her estimates, presumably* [Ханбутаева 2016, с. 41]. Найбільш частотними лексико-граматичними формами, які використовують у різних мовах, є модальні дієслова, лексичні дієслова з модальним значенням, прикметники, адвербіальні та номінальні конструкції, умовні конструкції, заперечні конструкції, складені фрази [Ручкина 2015, с. 24]. Лексичними хеджами також вважають неособові займенники, сполучники, що виражають допустові відношення, гіпотетичний минулий час тощо. Фактично можна говорити про те, хеджами можуть бути будь-які частини мови.

Науковий феномен хеджингу яскраво виявляється в лінгвопрагматиці та дискурсології. Він широко репрезентований в політичному і науковому мовленні, будучи головним маркером тексту. Дослідники хеджингу як лінгвістичного явища вказують на такі його характерні ознаки: прототипізація, градуалізація, квантифікація, невизначеність, применшення, мітигація, суб'єктивізація, безособовість (О. Марюхін, В. Намасараєв). З огляду на це *хеджинг* можна визнати універсальним дискурсивним маркером, що відіграє велику роль у науковому тексті, оскільки за його допомогою можна висловлювати некатегоричні судження. Доцільне використання хеджів уможливорює досягнення ефективності в міжособистісному спілкуванні і демонструє здатність комунікантів виражати різний ступінь впевненості у висловлюванні.

Сфера первинного застосування поняття *хеджинг* поширилась, охопивши не тільки економіку і фінанси, а й бізнес, право, політику, лінгвістику. Дослідники хеджів стверджують, що в мові немає унікальних засобів, які б слугували запобіганню конфліктів у мовленні. Втім, використовувані під час хеджування такі засоби найбільш ефективні для гармонізації мовленнєвої взаємодії комунікантів, оскільки збільшують вірогідність прийняття думки, позиції адресанта і зменшують шанси непорозуміння чи несприйняття його поглядів адресатом. Залежно від ситуації мовлення адресант обирає найбільш оптимальні з його кута зору хедж-маркери (слова, словосполуки, фрази). Робити ж висновок про універсальні лінгвістичні засоби, за допомогою яких може відбуватися хеджування, не доводиться. Головне, що хеджуван-

ня застосовують для того, щоб зробити висловлення прийнятним для адресата і в той же час забезпечити адресанта від конфлікту. Воно сприяє завуальованому впливу на свідомість комуніканта та ефективній комунікації, здатній повною мірою досягти перлокутивного ефекту. Хеджування розглядають як лінгвістичний феномен або комунікативну стратегію.

Ми трактуємо *хеджування* як комунікативну стратегію, складниками якої є такі тактики, мовленнєві ходи і відповідно мовні засоби, що забезпечують адресанта від категоричних суджень, прямолінійності в тих комунікативних ситуаціях, де існує ризик для адресанта завдати образи авторові оригінального тексту або бути необ'єктивним, висловлюючи думки, що не сприймаються як єдино істинні.

5.5.1. Специфіка стратегії хеджування

Видатний американський лінгвіст та етнолог I половини XX ст. Едвард Сепір наголошував, що для формування суспільства і забезпечення взаєморозуміння величезну роль відіграє мова як найбільш експліцитний код комунікативної поведінки суспільства, між членами якого можливе часткове або повне порозуміння [Сепір 1993, с. 210-211]. Проблему взаєморозуміння та ефективної комунікації пов'язують із поняттям мовленнєвого впливу, під яким розуміють мовленнєве спілкування, взяте в аспекті його цілеспрямованості, мотиваційної зумовленості. Вказане поняття, у свою чергу, співвідносять із суб'єктом мовленнєвого впливу, який регулює поведінку адресата і впливає на прийняття ним рішення або на його світовідчуття [Иссерс 2008, с. 21]. Зі сказаного випливає, що для втілення тієї чи тієї інтенції адресанта потрібно використовувати релевантні стратегії, котрі він обирає, відповідно враховуючи перлокутивний ефект, адже комунікативна стратегія – це оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування [Бацевич 2004, с. 118].

На нашу думку, хеджування за типом мовленнєвого впливу належить до оцінного й емоційного. Оцінний та емоційний типи мовленнєвого впливу пов'язані зі сферою міжособистісних суб'єктивно-емоційних відносин [Иссерс 2008, с. 22]. Ука-

зані типи узгоджуються з такими мовленнєвими актами, як осуд, похвала, образа, звинувачення тощо. Деякі з них взаємодіють із мовленнєвими жанрами. Скажімо, у жанрі наукової рецензії адресант тією чи тією мірою використовує елементи осуду і похвали, оскільки обов'язковим компонентом жанру є аналіз, оцінка наукової діяльності автора оригінального тексту авторитетним ученим, який відмінно орієнтується в певній галузі знань. Оцінка в такому випадку є домінуювальним комунікативним наміром.

Наукова рецензія, як і відгук на автореферат, має інтегральну природу і складається з когнітивного, соціального, культурного та мовного секторів [Хомутова 2014, с. 73-76], кожен із яких ураховує рецензент. Оцінюючи первинний текст, учений дотримується принципів об'єктивності і добирає відповідні слова та звороти мовлення, що дає змогу йому коректно й ефективно заналізувати наукову роботу, оскільки питання наукової етики, культурних цінностей, закладені в ментальних структурах індивіда, є невід'ємним елементом культурно-зумовленого аспекту НД. Слідуючи за автором первинного тексту, відтворюючи логіку його міркувань, інтерпретатор як автор вторинного тексту так чи так репрезентує власне Я, свою особистість. Зупинимося на функціях та можливостях використання хедж-маркерів у НЛД.

Для некатегоричності судження рецензенти використовують модальні прислівники, що виражають ставлення адресанта до того, про що йдеться, і є лексичними відповідниками модально орієнтованих модальних дієслів згорнутої головної частини складнопідрядного речення [Вихованець 2004, с. 308]. Одна з груп модальних прислівників виражає гіпотетичну модальність: вірогідність, невпевненість, можливість, сумнів, припущення. Крім цього, серед модальних слів можна виокремити дієслівні форми третьої особи. В українській мові існують такі слова і сполуки слів, що мають указані вище значення: *видно, здається / здавалося, ймовірно, либонь, мабуть, може, можливо, може бути, можна сказати, напевно, певно, певне (рідше), треба гадати, як видно, як здається*.

Модальні слова в основному виконують функцію вставної одиниці з модальним значенням. Наведемо приклади використання модальних слів і словосполук у текстах рецензій досліджува-

них елітарних постатей мовознавців: *І, мабуть, таку особливість мала мова мешканців Трипілья. В цілому праця Ю. Л. Мосенкіса заслуговує на високу оцінку та підтримку в пошуках наукової істини відносно генези української мови та її давніх особливостей, що, можна сподіватися, з часом приведе до опрацювання відносно сталої і переконливої концепції, яка турбує багатьох вчених – патріотів України* (О. Бондар).

За допомогою модальних дієслів виражають некатегоричні судження автора з приводу фрагмента наукового знання автора оригінального тексту: *І тому наші зауваження, про які ми скажемо нижче, можна віднести й до інших лексем, які розглядаються вченим у такому ж ракурсі* (О. Бондар); *Можна говорити, що українська мова має давню передісторію, але ту ж передісторію мають в цілому слов'янські, германські, балтійські, кельтські та інші індоєвропейські мови* (О. Бондар).

Критичні зауваження рецензент виражає у формі, що пом'якшує критику: *Трохи осторонь від основної теми монографії стоять підрозділи методики діахронічних досліджень А. О. Білецького та О. С. Мельничука, які ... заслуговують на увагу і могли б увійти до окремої праці з історії українського мовознавства* (О. Бондар).

У НД хеджування як мовленнєве страхування, як КС, завдяки якій зауваження рецензента повинні сприйматися автором тексту-оригіналу не як жорстка критика, а як висловлювання, що тією чи тією мірою не є остаточною істиною, мають дискусійний характер, можуть бути уточненими або заперечуваними з боку автора рецензованої роботи, професіонала в певній сфері науки. Отже, КС хеджування – одна з кооперативних стратегій, удавшись до якої можна висловлювати некатегоричні судження, що забезпечують досягнення ефективності в міжособистісному спілкуванні. Вона реалізується за допомогою таких тактик: поради, компенсації, апроксимації та мітигації, що виражають специфіку хеджування і враховують спосіб пом'якшення критики.

5.5.2. Комунікативні тактики стратегії хеджування

5.5.2.1. Тактика поради та її різновиди

Пораду як мовленнєвий жанр вивчали А. Архипенко, Л. Бондаренко, Н. Депутатова, О. Наумук, О. Петрова, А. Соловйова, Т. Шеловських. З огляду на завдання рецензії як жанру НД її суть полягає в намірі вченого висловити адресатові рекомендацію виконати певну дію з метою найбільш оптимальної реалізації авторських інтенцій, для досягнення перлокутивного ефекту.

Порада в рецензії є непрямною, завуальованою формою нежорсткої критики на адресу автора першоджерела. Автор рецензії свої зауваження стосовно праці в цілому або певної її частини чи окремої думки виражає за допомогою поради. Фактично вона фіксує план дій, скерований на досягнення бажаного результату, або відображає зумовленість здійснення дій, при яких рекомендація буде ефективною [Бондаренко 2014, с. 39].

У НД функціують нейтральні за тональністю поради, на відміну від інших дискурсів, де можливі серйозні, іронічні, прямолінійні, делікатні, дружні та інші поради. Нейтральна тональність поради в досліджуваному дискурсі зумовлена тим, що вона є офіційною. Саме тому вона не є емоційно напруженою, оскільки, на думку А. Соловйової, «учасники інституційних порад відрізняються за соціальним статусом й змушені дотримуватися норм та правил спілкування в межах певного соціального інституту» [Соловьева 2007, с. 7]. Втім, як ми раніше зазначали, адресант та адресат можуть і не відрізнятися науковим статусом. Рецензії пишуть компетентні науковці на праці не менш відомих мовознавців.

КТ поради, релізована в науковій рецензії, за нашими спостереженнями, має характер рекомендації або побажання адресатові. Враховуючи сказане, можна вирізнити в межах указаної тактики **пораду з відтінком побажання та пораду з відтінком рекомендації**. Тактику першого різновиду репрезентують речення із семантикою умовного способу. Наприклад: *... інформація про суміжну омонімічну чи однокореневу топонімію була б дорогоцінною для дослідників (Ю. Карпенко); Тому статистика, не передбачена й ніяк не врахована в показниках, була б дуже*

бажаною (Ю. Карпенко); *Безперечно*, для об'єктивної оцінки авторської майстерності **доцільно було б**, крім самих лекцій, **залучити** спогади сучасників (Ю. Карпенко); *Дуже бажано було б* цей Словник розширити й перевидати в більш пристойному вигляді й більшим тиражем (Ю. Карпенко); **Добре було б**, якби автор за Словником – дбаючи, звичайно, про поповнення його матеріалів, уклав й атлас зібраних ним утворень (Ю. Карпенко). Кон'юнктив як інструмент хеджування в науковій рецензії є найбільш затребуваним способом вербалізації поради.

Мовними маркерами в конструкціях, у яких реалізовано тактику поради з відтінком рекомендації, є присудкові слова *варто*, *треба*, *слід*, до яких долучено інфінітив разом з *було б* або без нього: *а варто*, *треба*, *слід*, до яких долучено інфінітив разом з *було б* або без нього: *На нашу думку, на місце поодиноких порівнянь слів **треба було б поставити** вивчення відносин цих слів у семантичній мікросистемі і їх розвиток, тобто **порівнювати треба** мікрогрупи між собою в історичному плані, і лише тоді висновки отримають переконливу силу* (О. Бондар). Відсутність дієслова *бути* в умовному способі підкреслює настійність рекомендації. При інфінітиві може вживатись обмежувальна частка лише, яка вказує на мінімум дій для того, щоб усунути якийсь недолік: **Варто було б лише зазначити** у передмові, коли багатозначність вказується (безперечні випадки), а коли – ні (концептуально нерозв'язані чи суперечливі випадки) (Ю. Карпенко). В конструкціях, що виражають пораду з відтінком рекомендації, зрідка можуть використовуватися вставні слова чи словосполучення, що акцентують на авторському баченні розв'язання певної проблеми, напр.: *Регіональну ситуацію **треба**, мабуть, **описувати** для кожного прізвища окремо в присвяченій йому словниковій статті* (Ю. Карпенко). Висловлювання з часткою *ж* теж надають рекомендації настійного характеру, напр.: *В таких ситуаціях, мабуть, **все ж варто зберігати** неточну, але мовно закріплену в апелятивах передачу* (Ю. Карпенко); ... ***слід усе ж уживати** історично незакономірні форми жабченський, гільченський, городищенський, гоцанський тощо* (Ю. Карпенко); *Н. С. Колесник розвиває свою улюблену тему про те, що фольклорна ономастика не належить до літературної. Дослідниця має рацію. Але **не***

слід забувати, що обидва напрямки вивчають оніми художнього тексту ... а тому мають передусім встановити їх роль у цьому тексті (Ю. Карпенко).

Спостерігаються в НЛД і менш поширені за мовним вираженням конструкції, у яких реалізовано тактику поради, напр.: **Не завадило б також, щоб при кожному слові стояла ще й цифра** (Ю. Карпенко). Іноді фіксуються випадки, коли автор застосовує тактику поради, що супроводжується аргументацією, щоб довести адресатові необхідність усунення поміченого недоліку, напр.: *Справа не лише у цій неточності, а в тім, що замість зазначеного терміна доцільніше було б увести явно суспільну і дуже активно нині розроблювану науку народознавство. Таке впровадження дозволило б упорядникам і етнімі наводити, і подати ряд істотних народознавчих термінів* (Ю. Карпенко); **Досить було б запровадити ще одне скорочення: РЈ. Ужиток уведених до покажчиків лексем без цього скорочення, з ним і з комбінацією + РЈ, означає би, що відповідне слово вживається тільки у складі місцевих назв як їх компонент; виступає тільки як окрема місцева назва; уживається в обох цих ситуаціях** (Ю. Карпенко). На нашу думку, тактика поради певною мірою маскує критичні зауваження і дає можливість висловити побажання або рекомендацію для подальшої праці та усунути недоліки.

Зрідка Ю. Карпенко, критично оцінюючи певні фрагменти праць, які побачили світ, досить розлого й аргументовано, але коректно, часом із гумором вказує на недоліки в них, напр.: *І взагалі така форма подачі матеріалу економічна, але дуже незручна в користуванні, Спробуй знайди прізвище, яке тебе цікавить. Для цього треба перечитати всю книжку. У словнику прізвищ алфавітною одиницею має стати прізвище, а не село* (Ю. Карпенко). Тут рецензент ставить себе на місце користувача словника і як учений дає пораду, проте некатегоричну, ніби на розсуд автора, яку той може взяти або не взяти до уваги. До речі, таку пораду професора автор приймає з вдячністю, бо наступний словник, на який написав рецензію вчений, побудовано саме за таким принципом. В наступному огляді на цей словник фіксуємо відповідну реакцію мовознавця: *Це вже щось. Маємо зручний для користування алфавітний список компактно локалізованих 20 тисяч*

прізвищ (Ю. Карпенко).

Порада здебільшого реалізується завдяки використанню дієслівної форми умовного способу. Її різновид залежить від семантики слів, що супроводжують кон'юнктиви: *бажано, добре, доцільно, дорогоцінний* виражають побажання, а ті, що мають семантику необхідності і передають настійність, маніфестують рекомендацію (*варто, слід, треба*).

5.5.2.2. Тактика компенсації

КС хеджування насамперед зорієнтована на акцентуацію кооперативного спілкування. До основних метапрограм у межах парадигми нейролінгвістичного програмування, що «фіксують власне особистісні скерування й мотиваційні вподобання, інтерактивні напрями перцепції та пріоритетні шляхи інформаційної діакритизації реальності» [Ковалевська 2016, с. 221], належить відцентрова / доцентрова мотивація діяльності. Природа її ґрунтується на реалізації позитивної домінанти, що мотивує мисленнєву й мовленнєву діяльність і корелює з гомеостатикою мотивації, скерованої на зменшення особистісної напруги під час комунікації [там само, с. 222]. Тактика *компенсації*, що певною мірою корелює з цією метапрограмою, передбачає спочатку висловлення критичного зауваження, а потім того позитивного, що компенсує, перекриває вказаний недолік. У такий спосіб рецензент усе ж таки підтримує автора рецензованої праці. Названа тактика реалізується в односкладних безособових реченнях, напр.: *Попри ряд недоліків, прямих огріхів і суто ономастичну недовершеність монографію С. А. Коротких слід оцінити позитивно і навіть досить високо* (Ю. Карпенко), або складнопідрядних чи складносурядних реченнях: *Хоч автор зазначеної монографії не вирішує питання генези української мови, але висуває ряд гіпотез, які, на наш погляд, зацікавлять науковців і в той же час викличуть дискусії із зазначеної проблеми* (О. Бондар); *І хоч поява нового словника українських відтопонімних прикметників та катойконімів – справа майбутнього, і, мабуть – віддаленого майбутнього, уже зібрані та систематизовані В. О. Горпиничем у рецензованій роботі матеріали є дорогоцінним, неоцінен-*

ним надбанням для науковців (Ю. Карпенко); Цей словник уже не скартографуєш, **але** користь від нього, безперечно, буде велика, причому не лише працівникам РАГсів, а й дослідникам антропонімії і передусім її словотвору та етимології (Ю. Карпенко).

Індикатором компенсації в складносурядному реченні є сполучник сурядності-підрядності **але**, що виражає протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення і поєднує сурядно-підрядним зв'язком два однорідні члени речення [Городенська 2007, с. 32]. У простому реченні прийменник **попри**, у складно-підрядному реченні сполучник **хоч**, що є маркерами компенсації, мають значення *всупереч, незважаючи на щось* і передують указаному недоліку.

Розглядувану тактику в НЛД також репрезентовано парцельованими конструкціями, де **але** виступає виразником протиставних семантико-синтаксичних відношень, поєднуючи парцельовану предикативну частину з попередньою в складносурядному реченні [там само, с. 31], а **зате** – виразником протиставних семантико-синтаксичних відношень із відтінком компенсації, відшкодування [там само, с. 67], напр.: *Зокрема не названо й половини ономастичних праць із збірника «Язык и стиль произведений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеси, И. А. Ильфа и Е. П. Петрова» (К., 1991), чимало кандидатських авторефератів. Але призначено й наведено багато важливих праць (Ю. Карпенко); Звичайно, стаття не могла охопити все розмаїття фольклористичних роздумів Потебні. Тут і монографії було б замало. Зате Динчев цікаво й досить повно описує різноманітні болгарські зв'язки О. О. Потебні на фольклорній ниві (Ю. Карпенко). Парцелят як особливо наголошувана частина думки повертає увагу до позитивного, вивершує здобуток автора.*

Аналізуючи працю, автор може згадувати про недоліки та відзначати вміння дослідника, тим самим підводячи до висновку, навіть використовуючи слово *висновок*, напр.: **Попри ряд недоліків, прямих огріхів і суто ономастичну недовершеність** монографію ... **слід оцінити позитивно і навіть досить високо. Недоліки її виглядають як зовнішні нашарування й легко знімаються. А добряча, кваліфікована глибинна сутність – прекрасне знання матеріалу і вміння його розумно інтерпретувати**

– залишається. *Висновок: початок наукового шляху ... виявився вдалим і солідним. Основні здобутки молодої дослідниці – в майбутньому. Побажая їй великих успіхів* (Ю. Карпенко). Таким чином, висновкова частина наукового огляду містить узагальнення стосовно ролі та місця книги на тлі інших досліджень, зрідка побажання.

Отже, завдяки КТ компенсації вчений надає перевагу тому позитивному, що зроблено автором першоджерела, саме на ньому акцентуючи, привертаючи увагу інших дослідників, убачаючи його важливішим, таким, що мінімізує недогляди роботи.

5.5.2.3. Тактика апроксимації

Індивідуальні особливості сприйняття людиною довкілля виявляються в тому, що у її свідомості наявна велика кількість прогалин у знаннях, зумовлена різними причинами: незнанням точних фактів, значним потоком інформації, забудькуватістю тощо. Людина уникає називати предмети та явища точно [Волошин 2014, с. 13]. Крім того, вважаємо, що вона нечітко, розпливчасто, приблизно номінує певні явища для того, щоб убезпечити себе від можливих конфліктів у спілкуванні, щоб зберегти обличчя іншого автора, зокрема під час розгляду й оцінки певної наукової роботи з метою виявлення та усунення її вад. Застосовувану саме з такою метою комунікативну тактику кваліфікуємо як тактику апроксимації.

На зв'язок хеджування та апроксимації чітко вказує О. Марюхін, зазначаючи, що «невизначеність імпліцитно міститься в компоненті «hedging» [Марюхін 2008, с. 202]. Апроксимацію досліджували як семантичну або – ширше – мовну категорію (С. Адамович, В. Волошин, Н. Григорян, К. Дубовицька, С. Іонова, О. Марюхін, С. Меркантіні, С. Сахно, О. Соколовська), як функційно-семантичне поле (О. Бочарова) або семантичну функцію псевдонумеральності (С. Бронікова). Термін *апроксимація*, увійшовши в лінгвістику з математики, використовують у випадку, коли йдеться про приблизний опис об'єктів та явищ дійсності. Під апроксимацією розуміють механізми вербалізації сенсу «приблизність», що формується у свідомості мовця, коли індивід

помічає певну невідповідність між предметом або явищем і ментальним зразком цього предмета / явища, який міститься в його свідомості [Дубовицкая 2006, с. 34]. Як стверджує С. Макетті [Machetti 2006, с. 33], приблизність, нечіткість є нормою, частиною мовної системи. У НЛП велику увагу надають неспецифічній лексиці – номенам «з генералізованим референтним індексом, впливовий ефект яких детерміновано дією упущення як одного з універсальних трансформаційних процесів, співвідносних з ефектом сенсової розгалуженості, семантичної недискретності» [Ковалевська 2008 а. Електронний ресурс], що певним чином корелює з аналізованим поняттям.

Зважаючи на сказане вище, пропонуємо *апроксимацію* розглядати як КТ, що скерована на оцінку певного дослідження вченого і дає змогу коректно висловити міркування стосовно якихось фактів, котрі неможливо проаналізувати конкретніше й точніше через складність проблеми або через необхідність дотримання принципів увічливості. Значення приблизності може виражатися в мові на лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Апроксимацію розглядають як категорію, що вказує на сумнів мовця щодо процесу найменування, а апроксиматор – як мовний елемент, за допомогою якого категорія апроксимації виявляється в тексті [Меркантини 2016, с. 28]. В аналізованому дискурсі апроксиматори виконують оцінну функцію, виражаючи ставлення мовця до дійсності, до повідомлюваного, до співрозмовника. Непостійними прагматичними функціями апроксиматорів, зафіксованими в текстах різних стилів, на думку дослідників, є такі: мовець указує на те, що йому не відоме точне позначення; оцінює неповноту ситуації, яку характеризує, зі знаком плюс або мінус; указує на небажаність певної ситуації; знімає з себе відповідальність за істинність ситуації; пом'якшує категоричність судження; висловлює іронію чи незгоду стосовно певного найменування; виражає свій намір вплинути на оцінку ситуації співрозмовником; указує на нерелевантність точного позначення [там само, с. 185-187]. Окремі прагматичні функції реалізуються також в українській науковій комунікації.

Поширеним засобом вираження апроксимації виступають

кількісно-означальні прислівники, що виражають ступінь інтенсивності дії або міру чи ступінь вияву якісної ознаки. Серед апроксиматорів виокремлюємо ті, що вказують на різний ступінь за шкалою інтенсивності: більше норми, норма, менше норми. З цього кута зору в аналізованому матеріалі репрезентовано всі можливі випадки, напр.: *У наш час бібліографічного хаосу це дуже цінна й поживна робота* (Ю. Карпенко); *Але водночас у монографії С. Коротких є чимало видатного, прекрасно виконаного. Дуже добре, з доречним розкриттям зв'язку назви з художнім текстом, розглянуто майже всю топонімію, більшість фонових онімів, зокрема наймення історичних діячів, митців та їх творів* (Ю. Карпенко); *А саме вона (багатозначність концептуальна – А. Р.) у словнику розмежовується недостатньо* (Ю. Карпенко); *Зацікавлена особа знайде тут відповідь, здається, на абсолютно всі питання, стосовно передачі кожної англійської та німецької літери (чи їх сполучення) і кожної фонемі по-українськи* (Ю. Карпенко).

Найчастіше функціює прислівник *досить*, що в контексті за семантикою наближається до норми, напр.: *У другому розділі «Система антропонімних формул у слов'янських мовах та їх динаміка» діяхронічно і досить розгорнуто аналізуються різні дволексемні антропоформули слов'янських мов ...* (Ю. Карпенко); *Слід зазначити, що побудова словника проста і досить зручна для використання* (О. Бондар); *Доповідь же О. В. Абакумова «Артополот і Артанія» має досить слабкий зв'язок із своєю назвою* (Ю. Карпенко). Прислівники міри і ступеня виражають семантику приблизності, не називають конкретних особливостей референтів, указуючи лише на певний ступінь вияву їх властивостей [Левицький 2011, с. 353]. Комплекс апроксиматорів становлять лексичні інтенсифікатори *дуже, чимало; абсолютно, досить; майже, недостатньо*, відповідно вербалізуючи **наднорму, норму та переднорму**.

Послугуючись названою тактикою, мовознавці також використовують такі апроксиматори, як *в цілому, цілком, загалом* для маніфестації задовільного, прийняттого рівня того, що піддають оцінці (роботу, думку, продукт діяльності тощо), напр.: *В цілому праця Ю. Л. Мосенкіса заслуговує на високу оцінку та підтримку*

в пошуках наукової істини відносно генези української мови та її давніх особливостей ... (О. Бондар), С. О. Вербич аналізує шість гідронімів басейну Дністра, серед яких **цілком** прийнятними й оригінальними видаються тлумачення назв *Бричка, Жижава та Жван*... (Ю. Карпенко), **Загалом** розглянутий щорічник – безперечний і значний успіх академічної групи українських ономастів (Ю. Карпенко).

Представлена тактика допускає використання кількох різних за семантичними ознаками апроксиматорів, що сенсифікують комунікативну інтенцію адресанта, напр.: *Це великий, у принципі цілком задовільний, майже вичерпний перелік* (Ю. Карпенко). Апроксимація є способом, що вможливує висловлювання судження в некатегоричній формі, акцентування на відносності істини, виражати її приблизність. Причини, які спонукають адресанта вдаватися до розглядуваної тактики, такі: можливість приблизного формулювання ставлення до оцінюваного, прагнення зберегти власне та чуже обличчя відповідно до теорії ввічливості, невпевненість в істинності думки.

5.5.2.4. Тактика мітигації

Однією з тактик КС хеджування, що найвиразніше реалізується в жанрі наукової рецензії, є *мітигація*. Специфіку мітигації доволі активно досліджують у зарубіжному та українському мовознавстві (О. Балацька, К. Кеффі, С. Кишко, С. Криворучко, М. Лангнер, А. Левицький, О. Марюхін, І. Місягіна, О. Ручкіна, С. Тахтарова, Б. Фрейзер, К. Хайленд, А. Ярхо та ін.).

Мітигація, за тлумачним словником української мови, – це медичний термін, який означає зм'якшування, зменшення (сили), ослаблення [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 680]. В сучасній науковій парадигмі мітигацію розуміють по-різному. Сам термін було введено в прагматику Брюсом Фрейзером 1980 р., який розглядав мітигацію як мовний прийом мінімізації можливих небажаних ефектів у спілкуванні [Fraser 1980, с. 344]. Під небажаними ефектами розуміються такі, що виникають у разі, коли мовленнєва поведінка адресанта може зруйнувати комунікативний процес. На думку Клаудії Кеффі, мітига-

ція є парасольковою категорією для багатьох стратегій, завдяки яким адресат послаблює або пом'якшує потенційні комунікативні ризики в міжособистісному спілкуванні [Caffi 2007]. Міхаель Ленгнер вважає її стратегією, що обмежує порушення «території» адресанта [Langner 1994]. С. Тахтарова трактує мітигацію як категорію гіперкатегорії ввічливості, як комунікативну категорію, основним змістом якої є зм'якшення, скероване на збереження комунікативного балансу в міжособистісному спілкуванні [Тахтарова 2008, с. 285]. О. Марюхін розглядає її як прийом, за допомогою якого мовець пом'якшує свої твердження, щоб зменшити негативний вплив на співрозмовника або враження про себе [Марюхін 2010 б, с. 22]. Інші дослідники (С. Криворучко, О. Селіванова, А. Ярхо) трактують досліджуване явище як стратегію, що виявляє себе через перлокутивні оптимізатори, представлені метакомунікативними висловленнями [Криворучко 2011, с. 4], як комунікативну стратегію, що передбачає пом'якшення мовленнєвої поведінки відносно адресата з метою зниження ризику суперечки, згладжуванню відмови, втрати обличчя, запобігання або усунення конфлікту та підвищення ефективності комунікативних дій [Селіванова 2006, с. 351], як стратегію, орієнтовану на послаблення іллокутивної сили мовленнєвого акту [Ярхо 2000]. Дослідник С. Криворучко зауважує, що перлокутивні мітигатори є метакомунікативними висловленнями, спрямованими на послаблення інтендованого перлокутивного впливу на адресанта, котрий сприяє збереженню комунікативного балансу між співрозмовниками [Криворучко 2011, с. 11]. С. Кишко мітигацію досліджує як один із прагматичних варіантів категорії модерації. Мітигація, на її думку, має два функційно-прагматичних типи: пом'якшення негативної оцінки реалій об'єктивної дійсності; пом'якшення іллокуції мовленнєвих актів, що потенційно можуть становити загрозу адресатові [Кишко 2011]. Незважаючи на такі різнотлумачення, всі дефініції мітигації зводяться до настанови адресанта на кооперацію в спілкуванні, на його гармонійну реалізацію.

Визначають кілька мотивів, що спонукають адресата до використання засобів мітигації в інтеракції: 1) превентивний мотив, суть якого полягає в запобіганні конфліктів; 2) гедоністичний мотив, що скерований на якомога приємніше спілкування; 3) аль-

труїстичний мотив, який відбиває ввічливість адресата; 4) етичний мотив, що зводиться до майстерності спілкування адресата тощо [Тахтарова 2008, с. 286]. У НЛД домінують превентивний та етичний мотив.

Ми потрактуємо мітигацію як *одну з комунікативних тактик, що реалізується як частковий вияв стратегії хеджування, скерований на пом'якшення потенційно негативного впливу на комунікативного партнера і зниження небезпеки вторгнення в його особистий простір.*

Для української лінгвокультури здійснення комунікативного тиску на адресата у багатьох випадках цілком припустиме, на відміну від англійської практики спілкування [Левицький 2011, с. 354]. Втім, у науковій комунікації прийнято використовувати такі стратегії і тактики, які відображають повагу до думки опонента, співрозмовника. З огляду на це науковці послуговуються мовними засобами, що зменшують комунікативний тиск на адресанта. Особливо це актуально для жанру наукової рецензії, основною метою якої є оцінювання, критичний аналіз. Крім з'ясування ступеня актуальності, новизни дослідження, окреслення його теоретичного і практичного значення, загального оцінювання роботи, наукова рецензія містить характеристику виявлених недоліків у праці з обов'язковим аргументуванням зауважень.

Критика / критичне зауваження – вербально виражене негативне ставлення автора до певного (фрагмента) наукового дослідження [Балацька 2013 а, с. 1], словника або наукового видання. Критичні зауваження можуть функціювати в трьох типах: слабка, помірна та сильна критика [там само, с. 4]. Слабка і помірна критика передбачає використання вербальних засобів, за допомогою яких виявляють недоліки та прогалини в науковому знанні рецензованого дослідження в м'якій формі. Зважаючи на сказане, вважаємо, що мітигація забезпечує реалізацію м'якої критики.

Тактика мітигації слугує важливим засобом безконфліктного, кооперативного спілкування. Основною інтенцією адресанта є ефективна мовленнєва поведінка, яка не загрожує репутації автора рецензованої праці. Рецензент, обираючи вказану тактику, дотримується принципів і максим спілкування: максими тактовності, максими великодушності, максими симпатії, максими схва-

лення. Комунікативна тактика забезпечує авторові оригінального тексту «збереження обличчя» (за П. Браун, С. Левінсоном), а рецензентові допомагає позиціонувати себе як виховану, тактовну, доброзичливу людину. Завдяки релевантному вибору засобів пом'якшення критики адресант регулює наукову комунікацію, мінімізує таким чином іміджеві втрати автора рецензованої праці.

В українській мові функціують різні маркери мітигації. Класифікацію засобів мітигації в англійській мові розроблено К. Хайлендом [Hyland 2000]. Спираючись на цю класифікацію та зібраний фактичний матеріал, ми зафіксували мовні засоби, що функціують на лексико-семантичному, синтаксичному рівнях. Слова, здатні змінювати аспекти семантики інших слів, на які вони спрямовані, називають лінгвістичними модифікаторами. До них уналежнюють ті, які підкреслюють імпліцитність, сприяють некатегоричності судження [Марюхин 2011].

Доволі часто Ю. Карпенко обирає некатегоричну форму висловлення критики, використовуючи слова *дещо*, *іноді*, *не дуже*, *не зовсім*: *Ця доповідь, одна з найсильніших у збірнику, дещо знецінюється певною її екзальтованістю* (Ю. Карпенко); ... *остання містить не зовсім чіткі формулювання* (Ю. Карпенко). Неозначений займенник *дещо*, що виконує таку ж функцію, як і прислівник *трохи*, теж слугує пом'якшувальним маркером критики. Вчений розкриває суть цього *дещо* і виявляється, що його багато чого дивує в словнику (не тільки абрєвіатури, елемент «застійності» дібраного матеріалу), напр.: *Дещо дивує підбір абрєвіатур (та й не тільки абрєвіатур). Іноді навіть здається, що реєстр словника укладався ще в застійні часи й таким залишився* (Ю. Карпенко).

Прислівники *зовсім*, *дуже* в поєднанні з часткою *не* вживаються для позначення неповної міри вказаної ознаки і пом'якшують відсутність необхідного ступеня її вияву, напр.: *До того ж принципи добору терміносполучень у цій статті (що включати, а від чого відмовитися) не зовсім зрозумілі* (Ю. Карпенко); ... *семантична структура цих пар не зовсім одакова...* (П. Гриценко); *Щоправда, чітко й точно добираючи фонографічно оптимальний варіант, автор не дуже уважний до традиції, яка ґрунтується переважно на неточних, транслітераційних передачах*

(Ю. Карпенко); *Цей словник – не зовсім словник, швидше тезаурус. Прізвища подаються блоками, за населеними пунктами* (Ю. Карпенко). Як оказіональну форму вираження мітигації розглядаємо висловлювання, у якому прислівник міри стосується відносного прикметника: ... *в словнику їх* (тут ремарок – А. Р.) *усього запроваджено 50, у тім числі й такі не дуже суспільні й виправдані, як авиа. – авіація, мор. – морской термин* (Ю. Карпенко).

Вставні компоненти, виражаючи ступінь вірогідності повідомлюваного, охоплюють широкий спектр гіпотетичної модальності: недостовірність, непевність, гаданість, вірогідність, сумнів. Слово *мабуть* уживається для вираження непевності в тому, про що говориться [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 634], а *здається* – для вираження непевності в чому-небудь, припущення чогось [там само, с. 453]. Саме цими лексемами найчастіше послуговуються ЕМО за необхідності висловити непевненість в істинності судження. Наприклад: *І, мабуть, таку особливість мала мова мешканців Трипілля* (О. Бондар); *Ономасти тут, здається, дуже перебільшили допрізвищеву неунормованість, уживаючи навіть слово «хаос»* (Ю. Карпенко); *Це, здається, означає, що назви, відсутні в цьому довіднику, у словник В. П. Шульгача не потрапили* (Ю. Карпенко); *Цей симпатичний щорічник виходить уже вдруге ... і, здається, стає одним з провідних українських ономастичних видань* (Ю. Карпенко). Комунікативний хід рецензента для зменшення категоричності, суть якого полягає у вираженні певного стану речей як власної думки адресанта або передачі власного знання у формі некатегоричного припущення, доволі активно використовуваний також у жанрі наукової статті.

З метою пом'якшення категоричності часто вживають вставні слова та словосполучення, які підкреслюють, що висловлено особисту думку рецензента: *Гадаю, все ж назви типу Влтава у Словнику не будуть, не мають бути* (Ю. Карпенко); *Але інтерпретації Б. А. Успенського ... Г. П. Ковальов, думаю, відкидає даремно* (Ю. Карпенко). Слова *думаю, гадаю, вважаю* акцентують на суб'єктивності думки рецензента, на розумінні істинності з його кута зору.

Для послаблення прагматичного потенціалу критичних зауважень рецензент уживає слова, що реалізують семантику 'незначний, невеликий' (*деякий, певний*), напр.: *Звичайно, є й деякі зауваження щодо побудови римівника* (О. Бондар); *Розділ «Із Птолемеєвого етнотопонімікону Східної Європи» ... містить дуже цікаві інтерпретації ряду етнонімів ... і топонімів та ... деякі елементи наукової фантастики, спрямованої на пошуки кельтизмів* (Ю. Карпенко); *Втім, стаття залишає певний сумнів* (Ю. Карпенко).

Використання неспецифічної лексики Т. Ковалевська розглядає як вияв семантичної дифузності, як «сором'язливе» прагнення створити позитивний ефект за його практично повної відсутності, що зумовлено вимогами коректності, бажанням уникнути конфлікту [Ковалевська 2008 б, с. 230]. Очевидно, таке міркування цілком придатне до аналізованого дослідницею політичного дискурсу і частково пояснює вербальну поведінку рецензента в НЛД, оскільки тут особливо затребуване коректне кооперативне спілкування.

Спостерігаємо випадки, коли автор рецензії послуговується множинним хеджуванням, де використано різні маркери: *Якби автор дав усі сім компонентів, словник збільшив свій обсяг десь у 3-4 рази* (Ю. Карпенко); *Гадаю, це єдино можливий підхід до вирішення проблеми написання прізвищ, яка постає, іноді досить гостро, в усіх РАГСх України* (Ю. Карпенко); *Ця доповідь, одна з найсильніших у збірнику, дещо знецінюється певною її екзальтованістю* (Ю. Карпенко).

Отже, жанр рецензії, у якому найбільшою мірою затребувана стратегія хеджування, уналежнюємо до мітигативно маркованої наукової комунікації. Розглянуті маркери мітигації дають змогу певною мірою приховати категоричність міркувань, висловлених адресантом, забезпечують його від неефективної комунікації. Завдяки їм реалізується зменшення інтенсивності вираження негативної оцінки в критичних зауваженнях.

Тактику мітигації в критичному осмисленні наукової праці застосовують для того, щоб послабити очікуваний негативний ефект. З одного боку, існування різних засобів пом'якшення мовленнєвої поведінки накладає на адресанта певні обмеження,

зумовлені етичними, соціальними та іншими нормами комунікативної взаємодії, з іншого, – уможлиблює вербалізацію когнітивно-комунікативних потенцій адресанта, сприяє реалізації лінгвокреативного складника МО.

Застосовувані комунікативні стратегії і тактики їхньої реалізації в НЛД вповні відбивають масштабність кругозору та принципи спілкування ЕМО. Порада, компенсація, апроксимація та мітигація найбільшою мірою зорієнтовані на кооперативну комунікацію, завдяки їм ЕМО реалізує свої можливості щодо подальшого наукового спрямування дослідників, акцентує на позитивному, у коректній, пом'якшеній формі висловлює критичні зауваження.

5.6. Соціативно-інфлуктивна стратегія

Спираючись на класифікацію мовленнєвих актів американського логіка Дж. Сьорля, який серед інших запропонував виокремлювати експресиви, що передають психологічний стан адресанта [Searle 1976; Searle 1985], а також на подальші розробки семантики оцінки [Бігунова 2017; Вольф 2009; Приходько 2015; Трофимова 2008, 2013]), вважаємо за можливе кваліфікувати стратегію, скеровану на вияв симпатії й подяки, позитивного сприйняття наукової концепції, доробку науковця, як соціально-інфлуктивну. Мотивуємо це тим, що в межах експресивів як мовленнєвих актів розрізняють ті, що зумовлені соціальними конвенціями, й оцінні висловлювання, котрі належать індивідуальним суб'єктам, метою яких є вираження власного емоційного стану або вплив на емоційний стан адресата [Вольф 2009, с. 167]. Крім того, експресиви виражають визнання адресата членом однієї з адресантом соціальної групи (привітання, побажання, подяка, вибачення ідентифікуються як соціативи) або емоційно-оцінне ставлення адресанта до адресата (похвала, комплімент, лестощі, образа, негативне побажання (визначаються як інфлуктиви) [Трофимова 2013]. Отже, під соціативно-інфлуктивною стратегією розуміємо стратегію, за допомогою якої особистість реалізує себе як члена суспільства, котрий дотримується загальних правил спілкування та може виражати емоційно-оцінні судження.

Оцінні висловлювання широко представлені в таких жанрах, як рецензія, огляд, наукова стаття, вступне слово до монографії чи збірника, ювілейна стаття. На відміну від розглядуваних стратегій ввічливості та зближення [Brown, Levinson 2004; Стернин 2001], що застосовні для художнього, буттєвого дискурсив тощо, у НД стратегія, зорієнтована на гармонійне спілкування, на наше переконання, відрізняється певною специфікою й обмеженим функціонуванням мовленнєвих актів – експресивів, не містить гіперболізованої оцінки, не має на меті задовольнити адресата, не є засобом маніпуляції.

Крім загального принципу кооперації як важливого принципу міжособистісного спілкування, розробленого американським логіком Г.-П. Грайсом [Grice 1975], затребуваним у НД є принцип увічливості (етикетності), сформульований британським дослідником Дж. Лічем [Leech 1983]. Виокремлені максими забезпечують дотримання етичних норм, що, у свою чергу, створює необхідну атмосферу під час спілкування. В соціативно-інфлюктивній стратегії активовано максими схвалення і симпатії, які сприяють позитивному налаштуванню щодо поглядів іншої людини та доброзичливому ставленню до неї.

5.6.1. Тактики побажання і подяки

Одна з КТ соціативно-інфлюктивної стратегії – *тактика побажання*. Психологічною базою побажання – висловленого, вираженого бажання здійснити, одержати, й т. ін. що-небудь [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 989] – є надія, очікування на втілення. Названа тактика функціонує в таких жанрах, як рецензія і вітання з нагоди ювілею, подані в науковому журналі.

Можливі кілька семантичних варіантів побажання. Один із них – власне побажання з обґрунтуванням, напр.: *Дай тільки Боже Україні висококласних гумористів і сатириків. Вона того потребує і для енергійнішого усунення негараздів, і для піднесення аж занадто часто зіпсованого настрою* (Ю. Карпенко), інший – побажання-благословіння, напр.: *Основні здобутки молоді дослідниці – в майбутньому. Побажая їй великих успіхів*

(Ю. Карпенко). Зауважимо, що побажання в першому прикладі вважаємо ситуативним, пов'язаним із перспективою кращого життя, усуненням недоліків, чому сприятимуть, на думку дослідника, своїми творами митці-сатирики. Побажання успіху, репрезентоване в другому прикладі, стосується майбутньої професійної діяльності авторки розвідки, огляд якої робить учений. Як бачимо, у науковий дискурс можуть потрапляти сполуки фразеологізованого типу (*дай Боже*), що мають статус лінгвоментальної формули (С. Шабат-Савка), або етикетного фразеологізму (Н. Журавльова), і здебільшого вживані в певних ритуальних ситуаціях. Саме вони є найбільшою мірою емоційно наснаженими.

Також побажання може мати форму пропозиції, рекомендації або заохочення, напр.: *Дуже хотілося б, щоб аналогічні (і бажано вичерпні, з тезами) дані з лінгвістичної україністики з'явилися в авторитетному журналі «Мовознавство»* (Ю. Карпенко); *Поза сумнівом, у майбутньому вона (А. Р. – дисертація) має бути удоступнена широким колам читачів і в прийнятному форматі (ймовірно, як Матеріали до лексичного атласу)* (П. Гриценко). Констатуємо, що приводом для побажання в лінгвістичному дискурсі є насамперед наукова діяльність фахівців. Іntenція оптативності, що реалізується в тактиці побажання, виражається за допомогою кон'юнктива.

Вирізняють внутрішню та зовнішню бажальність, перша з яких зумовлена прагненням адресанта здійснити дію, корисну для нього, а метою другої є користь для когось [Шабат-Савка 2014, с. 183-184]. У нашому випадку спостерігаємо поєднання двох типів бажальності, що скероване не лише на отримання користі для себе, а й для інших, на здійснення наукового поступу. Це свого роду спонукання до дії, пропозиція здійснити бажане. С. Шабат-Савка серед оптативних висловлень вирізняє ті, що мають спонукальну семантику [там само, с. 185].

Побажання часто функціює в комплексі з привітанням, що являє собою окремий різновид у реалізації аналізованої тактики. Якщо власне побажання переважно стосується успіхів у подальших дослідженнях, наукових перспектив, то в привітанні з побажанням вказується підстава для вітання (ювілей, публікація) і міститься побажання тривалого життя (*здоров'я, довголіття*,

довгих років життя), напр.: *Кафедра української мови, філологічний факультет ОДУ палко вітають* славетного ювіляра *й щиро бажують* міцного здоров'я та творчого довголіття (О. Бондар); *Загалом збірник треба з радістю привітати, а семінарові побажати* довгих років життя (Ю. Карпенко). Останній приклад вважаємо побажанням-благословінням науковому заходу. Зазначимо, що привітання окремо в досліджуваному матеріалі не зафіксовано. На відміну від усного мовлення, у НЛД лексичні маркери доброзичливості, котрі увиразнюють семантику побажання, практично не функціують.

Науковці визначили умови реалізації побажання [Трофимова 2008, с. 74]. Успішним воно стає за кількох умов: попередня умова, суть якої полягає в тому, що адресант хоче, щоб настав певний стан справ для адресата; умова щирості, яка зводиться до того, що адресант оцінює висловлюваний бажаний стан справ як позитивне для адресата та сподівається на те, що так і станеться; сутнісна умова, завдяки якій адресат знатиме про гарне ставлення до себе з боку адресанта.

З наведених прикладів випливає, що побажання, крім указанного, може реалізуватися як власне побажання здійснити, досягти, здобути щось можливе, необхідне, як благословіння на подальшу роботу, як пропозиція щось виконати, що відбивається відповідно в таких різновидах: власне побажання, побажання-благословіння, побажання-пропозиція. «Оптативний» діапазон залучає до здійснення чогось людину, країну, науку в широкому розумінні.

Мовними маркерами (функторами [Бондар 2012 в, с. 184], модальними модифікаторами [Теория функциональной грамматики 1990, с. 127] за іншою термінологією) висловлення побажань є високочастотні лексеми і стійкі сполуки *бажати, хотіти, дай Боже*, виражені дієсловами у формі індикатива, імператива та кон'юнктива, що входять до центру поля побажання [Журавльова 2012]. У різних стилях української мови, крім, названих, у ролі функторів для вираження семантики оптативності використовують також *хотіти, воліти, жадати, прагнути, старатися, намагатися, збиратися, нахвалятися, рватися* та деякі дієслова мислення, вжиті у вторинній функції (*думати, мріяти*) [Бондар 2012 в, с. 185]. Найточніше побажальну інтенцію експлікує ді-

єслово *бажати*, семантика якого в НД спрямована до 3-ої особи однини, а не до 2-ої особи однини чи множини, як у дискурсі фатичної комунікації [Шабат-Савка 2014, с. 344], що створює ефект нейтральності, відстороненості, опосередкованості. Невеликий репертуар засобів вираження в науковому дискурсі пояснюємо формалізованістю побажань та обмеженими можливостями їхньої реалізації в жанрі статті як основному науковому жанрі.

Основу тактики *подяки* становлять відповідні мовленнєві акти. Приводом для подяки в НД слугує вчинок адресата, що уможливив реалізацію задуму адресанта, дав змогу досягти йому певної наукової мети. Її вважають ритуальним жанром з огляду на інтенцію – «адекватно реагувати на наявну ситуацію, пов'язану з відносинами між людьми» [Славова 2012, с. 85] та етикетність спілкування під час комунікативної взаємодії в різних сферах [Богдан 1998; Ільченко 2002; Стрій 2017]. Тривалий час подяка не була обов'язковим компонентом наукових жанрів українськомовного лінгвістичного дискурсу. Нині вона є складником передмов у монографіях і підручниках (див., напр., праці Ф. Бацевича, Т. Ковалевської, Н. Кондратенко, Н. Кравченко, Н. Кутузи, Я. Радевича-Винницького, О. Селіванової, С. Шабат-Савки).

Тактику подяки як вияв почуття вдячності [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2015, с. 1011] в аналізованому дискурсі орієнтовано на конкретних осіб, які сприяли або сприятимуть науковій діяльності адресанта, напр.: *Тут хочу сердечно подякувати Іванові Петровичу Бондаренкові, талановитому перекладачеві тонкої японської лірики і знаному вченому-японісту, доктору філологічних наук, професорові за допомогу в аналізі назви «Тойота», у тому числі кількості рухів при її написанні* (Ю. Карпенко).

Тактику подяки досліджувані ЕМО застосовують у жанрі наукової статті та вступному слові до видання, напр.: *Усього, за нашими підрахунками (якщо хтось може внести уточнення, то ми будемо вельми вдячні) з 2000 до 2001 року вийшло 33 діалектні словники, словнички, матеріали ...* (О. Бондар); *Під час написання роботи окремі її положення були предметом обговорення на нарадах, що значно вплинуло на їх подальшу розробку; автор скористався порадами В. М. Русанівського, М. І. Толстого,*

В. Л. Карпової, Н. П. Прилипка, відповідального редактора книги І. Г. Матвіяса, рецензентів С. П. Бевзенка, М. М. Пещак, за що складаю усім їм щиру **подяку** (П. Гриценко). Вказана тактика відображає зону перетину інтересів адресанта й адресата, об'єднує обох комунікантів навколо спільної справи – наукової діяльності.

Зазвичай подяка складається з двох частин: власне подяки та підстави для неї. Експліцитний характер висловлення вдячності в типових конструкціях у досліджуваному дискурсі мають такий вигляд: *хочу подякувати за допомогу в аналізі, щира подяка за поради, будемо вдячні за уточнення та подібні*.

Подяка має конкретного адресата, тобто є індивідуалізованою. Адресант може називати всі наукові регалії того, хто йому допоміг (див. вище приклад подяки І. Бондаренкові від Ю. Карпенка), або обмежуватися прізвищами вчених, відомих у певній галузі знань, коли немає гострої необхідності подавати якусь додаткову інформацію чи вказувати на виконані функції суб'єктами подяки (подяка конкретним мовознавцям за цінні поради, редагування та рецензування (див. приклад подяки П. Гриценком)). В обох випадках спостерігаємо непряму високу оцінку того, кому висловлюють подяку. Зміст подяки містить підставу для її висловлення: а) допомогу в аналізі складного випадку, коли потрібно додатково залучити фахівця; б) допомогу під час створення великої за обсягом наукової праці; в) потенційну допомогу, що, може, і не буде надана. В конкретному випадку адресант або вербалізує заслуги адресата, або вони стають зрозумілими з указівки сфери його відповідальності. В обох комунікативних ситуаціях тактика подяки репрезентує внесок адресата в наукову діяльність адресанта.

Лексичними індикаторами розглядуваної тактики виступають однокореневі слова *подякувати, подяка* (що входить до складу стійкої сполуки *скласти подяку*), *вдячний*. Їхніми конкретизаторами є прислівники (*сердечно, вельми*) та прикметники (*щирий*), що підкреслюють ступінь вдячності і надають емоційно-експресивної конотації висловленню. Подяку експлікують від 1-ї особи однини чи множини. Наразі спостерігається нівелювання ознак факультативності подяки як утілюваної в НД КТ.

Досліджуючи подяку як тактику ввічливості, мовознав-

ці наголошують на тому, що вона може бути позитивною та негативною [Ківенко 2018, с. 45], оскільки, висловлюючи подяку, адресант визнає борг перед тим, хто зробив йому певну послугу. З огляду на це І. Ківенко розглядає подяку як двовекторний феномен: негативна ввічливість для адресанта та позитивна для адресата. Втім, Н. Формановська переконана, що вже саме бажання віддячити є етично очищувальним моментом для адресанта [Формановская 2007, с. 430]. На нашу думку, вербалізація подяки адресатові, прилюдне визнання факту боргу певною мірою його мінімізує, а то й повністю нейтралізує у формальному, але не в емоційному плані. Очевидним є те, що мовленнєві акти подяки, активно вкорінювані останнім часом в українських реаліях за прикладом світової науки, цілком закономірно належать до універсальної загальнолюдської сфери мовленнєвого етикету.

5.6.2. Тактики похвали та компліменту

Серед дослідників немає однастайності з приводу диференціації схвалення, похвали і компліменту. Суміжні позитивно-оцінні акти пропонують розрізняти за іллокутивними цілями. В межах розглядуваної стратегії тактику схвалення ми не виокремлюємо, оскільки адресант у НД не має на меті «визнання риз об'єкта оцінки позитивними» [Бігунова 2017, с. 97]. Об'єктами схвалення вважають предмети, ідеї та явища, що не входять до кола особистих інтересів адресанта, а предметом оцінювання в похвалі є моральні й інтелектуальні параметри, вміння і вчинки іншої людини [Бігунова 2017, с. 100].

З огляду на специфіку НД, словникові дефініції та зафіксований фактичний матеріал вважаємо за можливе вирізнити тактики похвали і компліменту. Ми потрактуємо *похвалу як доброзичливий відгук, позитивне оцінювання професійних якостей іншої людини*. Реалізуючи ці риси в певній діяльності, вона добивається професійних результатів, позитивне оцінювання яких витлумачуємо як комплімент. Мовленнєві ходи адресанта, скеровані на *визнання наслідків розумової праці науковця, професійних досягнень*, кваліфікуємо як такі, що задіяні в тактиці *компліменту*. Під час оцінювання результатів наукової діяльності об'єктами

можуть бути концепції, здобутки, окремі досягнення як визнаних учених, так і дослідників-початківців.

Тактику похвали втілено у висловлюваннях науковців, що характеризують уміння і навички дослідника аналізувати факти, точно кваліфікувати явища, напр.: *Крупеньова ґрунтовно й кваліфіковано її інтерпретувала; Особливо розгалуженим та ефективним став аналіз гелоніма Крижоватка, де скупчено багато етимологічних знахідок і цікавих топонімічних думок; Учений слушно кваліфікує варіантність як закономірність фонографічного освоєння чужомовних запозичень...; Добре продумана й аргументована українська передача оніма, пропонує А. Гудманяном, робить усі ці словники рекомендаційними, а також які стосуються інтелектуальних рис, наукових здібностей, напр.: Автор виявляє тут обізнаність з великою кількістю праць різного наукового рівня і відстоює необхідність динамічного розгляду освоєння чужомовних онімів...* (Ю. Карпенко).

Загальну позитивну характеристику Ю. Карпенко подає в такий спосіб: *Практично вся книга складається з різнопланових етимологічних розвідок високої вартості; Особливий інтерес тут становить розгляд східнослов'янських словотвірних типів у гідронімії України порівняно з Балканами; Авторка навела вагомі докази...; Цей ономастичний напрямок представлений також змістовними розвідками Л. Беля та О. О. Семенець; Книжка ... взірцево макетована й видрукувана. За допомогою різних знаків, розмірів полів, шрифтових виділень, членування тексту зроблено все, щоб вона стала зручною в користуванні і як посібник, і як довідник. Сам зміст посібника теж слід високо оцінити. Автори будують свій виклад просто й зрозуміло і намагаються звести його до системи правил; У поетонімах, як це добре показав В. М. Калінкін, задіяні усі ці рівневі аспекти і всі одержують істотне функціональне навантаження; Тут, як і в двох попередніх розділах, знаходимо багато цінних спостережень та інтерпретацій, свіжих думок; У наш час бібліографічного хаосу це дуже цінна й поживна робота; Загалом же книжка є цінним надбанням і для учнів, і для учених, бо тут систематизовано, заналізовано й кодифіковано великий шмат того, що зветься практичною ономастикою; Колосальна праця, добре обмірковані засади*

дають результатом **величезне й безцінне зібрання** топонімів, якого немає не лише в жодній слов'янській країні, а, здається, ніде в світі (Ю. Карпенко).

У висновках оглядових статей Ю. Карпенко говорить про місце опублікованої роботи в дослідженнях з ономастики, відзначає здобутки авторів, наголошує на перспективах, напр.: *Загалом збірник є **цінним** здобутком вітчизняної ономастики; Зроблено ще один **крок** до створення в майбутньому загальноукраїнського словника географічних термінів, дуже потрібного для розв'язання багатьох теоретичних і практичних потреб; Монографія В. М. Калінкіна, написана на матеріалі різних літератур... синтезує й теоретично узагальнює досьогоднішній доробок у літературній ономастиці, містить чимало нових ідей і цілих концепцій, загалом вибудовує **гідну** уваги теоретичну основу цієї захоплюючої і дуже складної ономастичної дисципліни; ... словник Матієва і так виповнений **дорогоцінною** для науки і практики **інформацією**; ... праця Є. С. Отіна є **вагомим внеском** у подальший розвиток науки про власні назви в Україні* (Ю. Карпенко).

Наголошуючи на корисності праці, вчений може наполягати і на тому, які моменти чи розділи є найбільш вартими уваги, напр.: *В цілому ж монографія Г. П. Ковальова, **цінна** передусім своєю першою частиною, дуже корисна й потрібна всім дослідникам літературної ономастики і як джерело цікавих думок, і як збірка високоякісних матеріалів; ... для 117 поданих у СГУ гідронімів М. Д. Матієв зробив ті чи ті **уточнення, часто дуже істотні**; Д. Г. Бучко виконав **дуже корисну трудомістку й потрібну роботу**... (Ю. Карпенко).*

Дуже важливо для оглядача добре репрезентувати роботу. Це зроблено вченим у різні способи: *Монографія В. М. Калінкіна – **фундаментальний, всебічний і глибокий виклад**, а значною мірою – побудова теорії літературної ономастики...; Працю А. Гудманяна можна визначити як **колосальну – не просто фундаментальну**; Монографія С. Коротких – **грунтовне, солідне дослідження**... (Ю. Карпенко).*

Серед типів категорії оцінки, запропонованих Н. Арутюною [Арутюнова 1999, с. 198-199], для опрацьованого матеріалу актуальними є інтелектуальний і телеологічний (пов'язаний із до-

цільністю, ефективністю використання чогось, методів, аспектів тощо). Останній затребуваний також під час реалізації комунікативної стратегії критики.

Н. Бігунова зауважує, що за відповідних умов комунікації в літературному художньому дискурсі та в кінодискурсі похвалу можна витлумачувати як комплімент або лестощі. Йдеться про позитивне оцінювання творів мистецтва, літератури і науки в присутності їхнього автора. У випадку позитивної оцінки їжі в ресторані або купленої в магазині їжі маємо справу зі схваленням, а позитивний відгук про страви, приготовлені кухарем, варто ідентифікувати як комплімент кулінарним умінням, смаковим якостям [Бігунова 2017, с. 104-105], тобто розмежування схвалення й компліменту базується на оцінюванні якостей чогось чи наслідків діяльності людини.

У маніпулятивній стратегії позитиву серед компліментарних висловлювань вирізняють більше десяти семантичних різновидів. І. Шкіцька, досліджуючи в основному твори української літератури, зафіксувала такі типи компліментарних висловлювань: компліменти щодо вмінь, здібностей, можливостей та заслуг співрозмовника; компліменти, що характеризують інтелектуальні якості адресата; компліменти із загальною позитивною оцінкою; компліменти на позначення моральних якостей; компліменти щодо зовнішності; компліменти з акцентом на ділових якостях та професійній майстерності; компліменти з відзначенням предметів, об'єктів чи осіб, що мають відношення до адресата; компліменти на позначення рис характеру, індивідуальних особливостей; компліменти стосовно імені; компліменти щодо фізичної сили, віку, манери поведінки тощо [Шкіцька 2012 б, с. 262-284]. Такий широкий спектр семантики компліментів зумовлено широким розумінням компліментарного висловлювання авторкою, матеріалом дослідження (художнє й усне мовлення). В зафіксованій нами вибірці актуальними, реалізовуваними є лише окремі з названих, що пов'язуємо з відповідним матеріалом, специфікою розглядуваного дискурсу, можливостями його жанрів.

Так, інтенцією КТ *компліменту* в НЛД є позитивне оцінювання досягнень автора певної наукової праці, визнання його заслуг авторитетним ученим. Указана тактика ґрунтується на

максимі Дж. Ліча, що має забезпечити в процесі комунікації позитивну налаштованість. Семантичний діапазон оцінки *схвалення* → *похвала* → *захоплення*, визначений на основі трактування її семантики [Маркелова 1995, с. 76-77], відбиває ступені вираження позитивного оцінювання. В писемній формі лінгвістичного дискурсу йдеться про оцінювання внеску іншого дослідника відповідно до системи наукових цінностей і пріоритетів ученого-адресанта. Тут відображено позитивний оцінний ланцюжок, що перебуває в центрі уваги аналізованої тактики, на відміну від негативного оцінювання, що розглядається нами в межах стратегії критики. Схвалення формують власне оцінні висловлювання, на відміну від захоплення, поваги, що функціують як емоційно-оцінні мовленнєві акти [Приходько 2015, с. 191].

Визнання професійних досягнень, авторських здобутків, позитивне оцінювання наслідків чієї-небудь діяльності, що перебувають в основі тактики компліменту, вчені активно продукують у статтях, напр.: *Ми не будемо заглядати в зміст етноніма русин, давньої назви українців. Найліпше на сьогодні це зробив В. Г. Склярєнко (Ю. Карпенко); Усю цю динаміку античної міфології в українській літературі блискуче описала Л. Т. Масенко (Ю. Карпенко), рецензіях і відгуках, напр.: ... дисертація Д. А. Ігнатенко – це крок уперед у пізнанні українського діалектного простору, пізнанні досі не вивчених українських говірок північної частини Молдови (П. Гриценко); У фіксації, упорядкуванні та експлікації за обраним форматом значного за обсягом уперше зафіксованого в польових умовах лексичного матеріалу полягає визначальна цінність цієї праці (П. Гриценко); Незаперечним досягненням авторки є спроба табличної презентації семантики окремих лексем... (П. Гриценко); А взагалі дисертація Т. І. Крупеньової мені дуже подобається. Мабуть, її можна вважати взірцевою – саме такі описи ономастики класиків української літератури (і будь-якої літератури!) нині дуже потрібні (Ю. Карпенко); Внесок його в теорію літературної ономастики і в лінгвістичне лесезнавство слід оцінити як вагомий (Ю. Карпенко).* Предметом компліменту є власне наукова робота певного жанру, внесок певного дослідника.

Як видно з поданих вище прикладів, об'єктом похвали та

компліменту завжди є конкретний дослідник, який якісно, сумлінно виконав певну роботу, що і стало стимулом для реакції адресанта. Адресованість у розглядуваних тактиках двовекторна. Об'єктом оцінки може бути адресат або третя особа, що корелює з відповідними жанрами дискурсу: у статті ним є третя особа, у рецензії, огляді – конкретний автор. Позитивне оцінювання безпосередньо не стосується об'єкта похвали чи компліменту в жанрі наукової статті, у рецензії ж воно безпосередньо скероване на нього. Часткова тотожність адресата й об'єкта компліменту можлива в рецензії, бо тут адресатом також є звичайний читач. У статті адресат і об'єкт оцінки не збігаються. Похвала і комплімент слугують своєрідним заохоченням для продовження діяльності того, хто заслужив схвалення адресанта.

Позитивну оцінку в аналізованих тактиках маркують позитивно конотовані прикметники і дієприкметники (*докладний, продуманий, ефективний, аргументований, систематизований, визначальний, незаперечний, глибокий, взірцевий, вагомий* тощо), прислівники (*блискуче, дуже, слушно, найліпше* та ін.), дієслова (*імпонує, подобається*) та іменники (*обізнаність, крок, успіх, здобуток, надбання, досягнення*). Опорні маркери можуть комплексно виражати похвалу або комплімент, напр.: *Загалом волинський словник В. П. Шульгача можна впевнено кваліфікувати як помітний крок уперед у розвитку цього талановитого вченого і як визначний успіх української ономастики* (Ю. Карпенко). Висхідна градація, інфосегмент-уточнення неабияк увиразнюють позитивне оцінювання, реалізуючи його завдяки тактиці похвали, напр.: *Докладний, системний й глибокий аналіз (саме аналіз, а не купа переліків!) усіх онімів в усіх творах...* (Ю. Карпенко).

Індексальними ознаками інфлуктивів як складника експресивів є експліцитність, оцінка, індивідуальний характер, референція успіхів [Трофимова 2008, с. 183-186], додамо – певна демонстративність адресантом цінних для нього критеріїв, за якими він дає позитивну оцінку. Комплімент дійсно сприймається як визнання здобутків, коли висловлений особистістю, поціновуваною в науковому співтоваристві – авторитетним ученим. Об'єднаним елементом для розглядуваних тактик, вербалізованих за допомогою відповідних мовних індикаторів, є емоційний вплив, заґрун-

тований на вираженні позитивних почуттів адресанта щодо адресата [Bula 1983; Norrick 1978].

Інтенції аксіологічного вияву спрямовані на те, щоб щось оцінити [Шабат-Савка 2014, с. 121-122]. Тактика похвали має на меті оцінити якості, знання та вміння, а не показати прихильність, гарне ставлення, захоплення [Шабат-Савка 2014, с. 127], а тактика компліменту – оцінити досягнення науковця. У НЛД оцінюють дослідження, досягнення певного автора, його рівень знань, внесок, професійні вміння, заходи, ідеї, здійснений аналіз, використану методiku тощо. На основну схвалювальну інтенцію накладаються додаткові інтенції: заклик до сумлінного продовження діяльності; передбачення враження, яке справить схвалюване адресантом на адресата; висловлення подяки за виконану роботу; підбадьорювання адресата, який доклав чималих зусиль для досягнення результату; переконання в унікальності схвалюваного; повідомлення про вплив схвалюваного на адресанта [Трофимова 2008, с. 196-198]. В художньому дискурсі може реалізуватись і маніпулятивна інтенція, втілювана в компліментарних тактиках, на що вказують Н. Бігунова та І. Шкіцька [Бігунова, 2017, с. 252; Шкіцька 2012 а; 2012 б; 2014].

КТ побажання (із семантичними варіантами), подяки, похвали і компліменту, виокремлені в межах соціативно-інфлюктивної стратегії, спрямовані на позитивне оцінювання адресата, його професійної діяльності, що стосується його майбутнього чи минулого. Подяка, похвала та комплімент апелюють до сфери минулого адресата, побажання – до його майбутнього. Зважаючи на це, перші з них слід характеризувати як комунікативні ходи, що базуються на завершених діях об'єкта позитивного оцінювання, а оптативний комунікативний хід як такий, що зорієнтований на перспективу.

5.7. Мовно-патріотична стратегія елітарної мовної особистості

Серед основних напрямів досягнення мети Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженої указом Президента України 13 жовтня 2016

року, названо підвищення ролі української мови як національної цінності. План дій щодо реалізації Стратегії від 18 жовтня 2017 року передбачає оновлення фондів бібліотек національно-патріотичною літературою про мовно-культурну самобутність українського народу, підтримку українськомовних дитячих і молодіжних друкованих періодичних видань та засобів масової інформації, теле- і радіопрограм, що популяризують національну історію, мову та культуру тощо. Це доводить, що об'єднувальним елементом життя етносу, який становить національну культуру, крім народних звичаїв та традицій, релігії та художньої культури, національного характеру і національної самосвідомості, є мова. У розбудові суспільства та становленні нації мова відіграє креативну роль, на що вказує й І. Фаріон, доводячи це на широкому історико-ідеологічному та суспільно-політичному тлі (XI – середина XIX ст.) [Фаріон 2007]. П. Селігей підкреслює, що в добу глобалізації нависла загроза над мовним розмаїттям Землі, шанс вижити мають мови, що «добре вкоренені, багатофункціональні й – що важливо – поціновані з боку своїх носіїв» [Селігей 2012, с. 66-67], бо «життєздатність мови залежить і від ставлення до неї громадян, їхньої мовної поведінки» [там само, с. 69].

У відомій праці апостола української мови І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» сформульовано обов'язки громадянина стосовно мови, що можна кваліфікувати як кодекс моральних норм, «катехізис кожного українця». Він охоплює такі вимоги: оберігати честь рідної мови; завжди й повсюди розмовляти рідною мовою; навчатися соборної літературної мови; розвивати культуру своєї мови; дотримуватися єдиного правопису; підтримувати рідномовні журнали як головні двигуни вивчення і просування культури рідної мови; сумлінно виконувати рідномовні обов'язки [Огієнко 2010, с. 38-40]. Основна авторська інтенція зорієнтована на збереження та передачу мови нащадкам. Розуміючи мову як життєву цінність, прищеплюючи любов до мови, ми «робимо мудру інвестицію в її благополуччя завтра, захищаємо екологію мовного середовища в цивілізованій, ненасильницькій спосіб» [Селігей 2012, с. 70].

Професор Ф. Бацевич теж переконаний, що «рідна мова виконує роль каналу постійного діалогу між Я та Іншим, особисті-

стю і світом, Людиною і Творцем», що вона – «символічне середовище, медіатор і гармонізатор атракторного типу між енергіями пізнаваного (світ) і того, хто пізнає (людина)» [Бацевич 2009, с. 169], оскільки формує цілісну особистість, сприяє духовному освоєнню світу.

Важливий чинник, що впливає на долю мови, – ставлення до неї соціуму. Саме воно слугує стимулом збереження або зміни мовної ситуації, бо «зміна у ставленні населення до мови може спричинити зміни у його мовній поведінці» [Масенко 2010, с. 107]. Актуальною для виокремлення та розуміння суті стратегії, скерованої на захист рідної мови, є така думка П. Селігея: «Якщо людина критично оцінює мовну дійсність (скажімо, становище рідної мови), це може спонукати її поліпшувати цю дійсність: у міру своїх можливостей дбати про розвиток і чистоту мови, розширювати сферу її застосування, сприяти створенню інтелектуального й культурного продукту цією мовою, утверджувати літературні норми й усувати їх порушення...» [Селігей 2012, с. 18]. Розглядувана стратегія якраз і відображає сприйняття елітарною особистістю мови як цінності, що становить найважливіший критерій ступеня розвиненості мовної свідомості людини.

Головною інтенцією ЕМО в НЛД є виховання мовного патріотизму, захист і збереження української мови та українського слова. Відповідно до вказаної інтенції вчений реалізує свою мовно-патріотичну стратегію, що втілюється в певному комплексі комунікативних тактик, зорієнтованих на захист та розвиток української мови, виховання мовного патріотизму. Мовно-патріотична стратегія реалізується завдяки тактикам заклику, популяризації української мови, заохочення, пропозиції, впевненості, звернення до минулого та осуду, об'єднувальною ідеєю яких є почуття відповідальності за долю мови, її популяризація і впевненість у її майбутньому, що виявляє націє- і мовоцентричність ЕМО.

5.7.1. Тактики популяризації української мови і заклику

Тактику *популяризації української мови* розуміємо як поширення відомостей про неї в синхронії та діяхронії, «позитивне ставлення до мови, активну мовну позицію, загострене почуття

відповідальності за мову» [Селігей 2012, с. 40]. Вона зорієнтована на розширення інформації про мову, на акцентування нерозривного зв'язку мови з історією, культурою, мистецтвом, на необхідності її вивчення, напр.: *Без знання української мови не можна пізнати Україну, її літературу, культуру, специфіку її природного середовища, особливостей історичного розвитку* (С. Єрмоленко).

Окремою формою такої популяризації в науковому доробку С. Єрмоленко є робота над шкільним підручниками. В одному з розділів монографії «Мова і українознавчий світогляд» [Єрмоленко 2007], що має назву «Українознавчі орієнтири мовної освіти», вона подає характеристику підручника з рідної мови для 6 й 7 класів, який за художньо-естетичним оформленням, способом викладу навчального матеріалу, сукупністю вправ і завдань, малюнків, культурологічним та історичним матеріалом, за основною інтенцією авторського колективу скерований на популяризацію української мови, на формування українознавчого світогляду учнів. Така цікава, ненав'язлива форма прищеплення любові та поваги до рідної мови ґрунтується на принципах, сформульованих дослідницею в першому параграфі вказаної монографії. Крім того, тут подано додаткові настанови вчителеві стосовно форми роботи з учнями, стосовно окремих моментів, що поліпшать навчання, сприймання певної теми.

С. Єрмоленко переконана, що в процесі вивчення української мови має формуватись українськоцентричність учнів, напр.: *Вивчення української мови – це передусім формування українознавчого світогляду, входження через мову в суспільство, в якому живеш, в його культуру* (С. Єрмоленко). Під українознавчим світоглядом розуміється система поглядів на життя, природу і суспільство, детермінована концептосферою «Україна», що охоплює такі центри українознавства: Україна – етнос, Україна – природа, Україна – мова, Україна – історія, Україна – нація, Україна – держава, Україна – культура [Єрмоленко 2007, с. 423].

Аналізована тактика реалізується й завдяки інтерпретації Шевченкового слова в школі. Вивчаючи поезію Тараса Шевченка, можна засвоїти різні рівні української мови, напр.: *Через них (вірші – А. Р.) діти засвоюють природність мови з її лексичним,*

синтаксичним та фразеологічним ладом (С. Єрмоленко). Один із параграфів присвячено тому, як саме можна вивчати мову за названими рівнями. В циклі радіопередач для старшокласників, присвячених мові Тараса Шевченка, Лесі Українки та Ліни Костенко і проведених С. Єрмоленко, висвітлюються не тільки питання творчості письменника, роботи зі словом, а й виражальних можливостей української мови та її популяризації. Зауважимо, що агітація вивчати рідну мову, її проповідування підпорядковані загальній мовно-патріотичній стратегії, що яскраво репрезентована названою монографією. Виразними маркерами цієї КТ є лексеми та сполуки *захищати, любити, знання, формування, вивчення, за-своїти, українська мова* та ін.

Тактика популяризації української мови, виокремлена на матеріалі НЛД, репрезентована і поза його межами, оскільки тільки теоретизування з цього приводу не передасть українськоцентричних цінностей особистості. Реалізація мовно-патріотичної стратегії мовознавців із високим рівнем мовної свідомості, відбивається не лише в їхньому українськоцентричному світогляді, що репрезентовано в наукових працях (статті, монографії). Такі вчені роблять практичні кроки, скеровані на піднесення української мови, української науки. Наприклад, крім власне наукових праць П. Гриценка, всім відомий і його славнозвісний виступ у Конституційному Суді. Окремою сферою для популяризації української мови та її захисту для П. Гриценка є телебачення, ЗМІ, відкриті лекції, інтернет-мережа, за допомогою яких він поширює інформацію про історію та розпросторення української мови, мовну гармонію в суспільстві, культуру мови, розвиток і збереження рідної мови, загрози, виклики і перспективи, надбання української культури.

Завдяки тактиці *заклику* до виховання мовного патріотизму мовознавці втілюють власні мовно-політичні переконання. Людина з високою МС самостійно аналізує мовну дійсність, виробляє й обґрунтовує власні оцінки ситуації, що склалась. Так, українськоцентричні погляди О. Бондаря, відбиті в його статтях, присвячених мові, лінгвоекології, соціолінгвістиці, дають підстави казати про високий ступінь розвиненості його мовної свідомості. Професор був переконаний, що український етнос належить

до тих народів, для яких є визначальним мовний етноутворювальний чинник. Головне завдання в посиленні етнічної самосвідомості він убачав у реалізації програми щодо підтримки української мови [Бондар. Електронний ресурс, с. 69]. Національний патріотизм, на його думку, тісно пов'язаний із мовним патріотизмом, що «розпочинається з розвинутої мовної самосвідомості, коли мовцем усвідомлюється іманентність рідної мови, її самоцінність» [Бондар 2012 б, с. 151]. Я. Радевич-Винницький зауважував, якщо спільноту частково або повністю позбавити рідної мови, «її існування виходить на шлях дезінтеграції, який здебільшого провадить до розпаду спільноти або її цілковитого розчинення» в іншій спільноті [Радевич-Винницький 2011, с. 66]. Прямий заклик звучить у такому висловлюванні, де підкреслено важливість виховання мовного патріотизму як складника українського національного патріотизму: ... *виховання мовного патріотизму повинно стати важливим невід'ємним складником українського національного виховного ідеалу, причому одним із найпріоритетніших складників* (О. Бондар).

Розвідка вченого «Мовний патріотизм як складник українського національного виховного ідеалу» [Бондар 2012 б], що спирається на засади, на яких має формуватися концепція національного виховного ідеалу, на історію, на думки про мову видатних особистостей, не тільки містить заклик виховувати молоде покоління в дусі українського національного ідеалу, а й указує на перешкоди, які потрібно усунути, та заходи для їх подолання. Кожен із запропонованих ученим заходів сприймається як своєрідний заклик, зорієнтований на підняття духовності, моралі, духовної культури. Частина цих закликів – це апеляція до держави, вербалізована відповідними мовними засобами (*держава повинна зрозуміти, держава повинна докласти всіх зусиль, необхідно створити на державному рівні, держава має забезпечити*), напр.: ... *держава повинна, нарешті, зрозуміти провідну роль духовного чинника і повернутися обличчям до проблем української культури і мови* (О. Бондар); ... *необхідно створити на державному рівні механізм захисту власного інформаційного і культурного простору* (О. Бондар); ... *держава повинна негайно докласти всіх зусиль до формування свого національного інформаційного про-*

сторі, для чого, якщо не запровадити ряд соціальних пільг, то принаймні скинути податкове ярмо з україномовної друкованої продукції (О. Бондар); див. і в С. Єрмоленко: *Реальна, а не декларована мовна політика в державі має забезпечити соціальний престиж державної мови і наповнити реальним змістом всю парадигму суспільних функцій національної мови* (С. Єрмоленко). Повтор слова реальний акцентує увагу на розбіжностях між формою і змістом мовної політики. Форми інфінітива у сполученні зі словами із «зобов'язувальною» семантикою (*повинен, необхідно, має*) вживаються в значенні імператива, а висловлювання з ними фактично є декларативами. Особливого звучання набуває прямий заклик в односкладних безособових реченнях, окличних за емоційним забарвленням у Ю. Карпенка, напр.: *За рідну мову треба боротися!* (Ю. Карпенко).

Імпліковане звернення до правників (*необхідне створення надійних правових підвалин*), освітян, учителів та всіх небайдужих (*українську мову слід вивчати на історичній основі; провадити нещадну боротьбу з «суржиком» як сурогатом мови; особливої уваги потребує виховна робота зі зросійщеними чи напівзросійщеними українцями, представниками російського етносу*) набуває форми заклик, спонукання до рішучих дій, спрямованих на розвиток мови, на вилучення не притаманних українській мові елементів.

Особисте зацікавлення О. Бондаря у формуванні мовного патріотизму в українців можна продемонструвати таким комунікативним кроком, де констатується його безпосередня участь в обговоренні проблем розвитку української мови, що дає можливість простежити за цілеспрямованими діями та вчинками стосовно болючої для вченого проблеми, напр.: ... *необхідне створення надійних правових підвалин для розвитку української мови, про що вже мені доводилося наголошувати на виступі за круглим столом, присвяченим питанням мовним нормам рекламного тексту* (О. Бондар). Професор залучає адресата до складних наукових проблем, причому звертається як до його розуму, так і до емоційного та аксіологічного начала [Семененко 2015 а, с. 313]. Крім мовних засобів, що виражають категоричність заклик, ЕМО використовують стійкі словосполуки, властиві публіцистичному

та офіційно-діловому стилям: *повернутися обличчям, докласти зусиль, податкове ярмо, соціальні пільги, провідна роль, механізм захисту, інформаційний і культурний чинник, провадити нещадну боротьбу, невід'ємний складник, національний виховний ідеал*, що надає закликіві експресивності, колориту «полум'яності».

Учений надавав особливої уваги суспільній та етноутворювальній ролі української мови, її збереженню, функціонуванню в південному регіоні України. У спеціальних студіях він підкреслював роль мовного патріотизму, пропонував заходи щодо збереження мови в ситуації білінгвальної комунікації. Згодом він виформував теоретичні засади української лінгвоекології, об'єктом вивчення якої вважав процеси мовної деградації соціуму та моделі її запообігання [Гриценко 2013, с. 182]. У розбудові екології мови науковець спирався на надбання європейського мовознавства та соціокультурології, на власні різноаспектні соціолінгвістичні дослідження.

На цінності мови для людини і народу наголошує С. Єрмоленко, підкреслюючи зв'язок між мовою і народом лексею *немає*, напр.: *... народу без мови, без рідного для нього слова немає*. *Українці називають маленьку дитину, яка не вміє говорити, не мовить, – немовлям. У житті народу, нації такого дитинства без мови немає, бо з того часу, як народ усвідомлює свою окремішність, свою інакшість, він має і свою мову. Він засвідчує своє буття, своє існування в мові* (С. Єрмоленко). У всьому тексті монографії «Мова і українознавчий світогляд» [Єрмоленко 2007] простежується глобальна мовно-патріотична стратегія дослідниці.

Помітною особливістю аналізованої тактики на синтаксичному рівні є питальні конструції, напр.: *Хто сьогодні стимулює перехід на викладання українською мовою у вищих навчальних закладах? Хто забезпечує функціонування української мови в державних структурах – у діловодстві різних рангів, в армії, правоохоронних органах; хто сьогодні дбає централізовано, по-державному про видання термінологічних словників, різного типу українських енциклопедичних словників?* (С. Єрмоленко). Нагромадження таких конструцій викликає особливу емоційну напругу читача, звучить як заклик.

Як імпліцитний емоційно наснажений заклик потрактуємо такий комунікативний хід професора П. Гриценка: *Ви знаєте, мені страшенно сподобалось, як ідучи з трибуни, Анатолій Олександрович звернувся: Ваша честь. Я хочу, щоб я з радістю і з високим пієтетом говорив Ваша честь після того, як Ви ухвалите скасування цього закону* (П. Гриченко).

Особистостей із високою МС називають моволобами і лінгвофілами, в очах яких «мова набуває вагомого змісту, позитивної значущості, притягальної сили, сприймається як особиста цінність і центр духовного життя» [Селігей 2012, с. 45], що особливо загострюються в складних для функціонування й розвитку умовах. Для реалізації КТ заклику ЕМО вживають лексеми із семою повинності (*повинно, необхідно, має, треба, потребує, слід*), імперативи (*знайдіть*), стійкі сполуки, вживані в публіцистичному та офіційно-діловому стилях, питальні й окличні речення.

Актуальною є думка про те, що соціалізація індивіда є водночас його етнізацією, що людина формується в аурі рідної мови, засвоює закріплені в мові уявлення про світ, спосіб мислення, поводить як особистість, сформована за допомогою мови [Радевич-Винницький 2011, с. 70]. Поняття національного патріотизму розпочинається зі ставлення до рідної мови. Пророче звучать слова професора О. Бондаря про моральні категорії поняття *мовний патріотизм*, у яких конкретизуються, реалізуються емоційні складники: почуття громадянського обов'язку перед долею рідної мови, почуття відповідальності за неї, готовність віддано служити для слави її розквіту, що кваліфікується як високоморальність людини [Бондар 2012 б, с. 151]. У зв'язку з цим доречно нагадати про особливий тип МС, кваліфікований як елітарний [Яворська 2000, с. 172]. Завдяки вихованню мовного патріотизму та формуванню національного патріотизму [Бондар 2012 б, с. 154] українську мову можна буде зберегти і передати нащадкам. Держава, вчені, громадські діячі та небайдужі громадяни, об'єднавши зусилля, зможуть втілити в життя український виховний ідеал. Отже, визначальним параметром ЕМО є висока МС. Саме мовно свідомі особистості стають своєрідним орієнтиром, прикладом для наслідування.

5.7.2. Тактики заохочення, пропозиції та впевненості

Тактика *заохочення* передує викладу основної інформації або слугує своєрідним позитивним висновком. Заохочення виявляється в кількох часткових варіантах: заохочення дослідників пізнавати нове, напр.: *...не лише **нові** методи можуть збагати такі дослідження, а й нові конкретні мовні факти, особливо дані народних говорів, що часто виступають каталізаторами **нових** ідей, **нових** підходів до вирішення складних проблем* (П. Гриценко), заохочення до роботи, напр.: *Але якими б прогресивними не були форми і методи, без **активного пізнання** з боку студентів навчання приречене на невдачу. Великий англійський драматург і публіцист Дж.-Бернард Шоу говорив, що єдиний шлях, який веде до знань, – це діяльність. Центр ваги у навчальному процесі **треба перенести** на самостійну роботу студентів* (О. Бондар), заохочення вивчати мовний матеріал, що містить українознавчі відомості, напр.: *Цього матеріалу цуратися **не варто**, і не тільки тому, що іншого немає, а тому, що в таких номінативних, особливо полікомпонентних одиницях часто збережено унікальну семантику й культурно-історичну інформацію* (П. Гриценко), заохочення громадян розширювати знання, пов'язані з історією мови, народу тощо, напр.: *Можливо, наша рецензія **спонукатиме** читачів відшукати книжку в наукових бібліотеках України* (С. Єрмоленко). Суб'єктами заохочення є дослідники, студенти, громадяни.

У випадку, коли заохочення передує основній інформації, комунікативний крок, здійснений адресантом, ще й налаштовує читачів на те, що автор пропонує розглянути на новому фактичному матеріалі конкретні теоретичні проблеми (див. перший приклад, зафіксований у вступі до монографії П. Гриценка «Ареальне варіювання лексики» [Гриценко 1990, с. 3], спрямовує їх на самостійну роботу, та ще й як аргумент висуває думку відомої людини щодо пізнання (див. другий приклад, зафіксований у передмові О. Бондаря до методичних рекомендацій із курсу «Історична граматика української мови» [Бондар 1988, с. 3]. Як висновок тактика заохочення реалізується в рецензії (третій і четвертий приклади з рецензій П. Гриценка та С. Єрмоленко). Мовними маркерами

виступають лексеми *новий (підхід, факт), активний, пізнання*. Заохочення може набувати форми рекомендації чи делікатної поради, втілюваної за допомогою використання слів *треба, має, спонукатиме*.

Тактики під час комунікації можуть вступати у взаємодію, поєднуючися для досягнення авторської інтенції. У передмові до збірника наукових праць «Мова та стиль творів І. О. Буніна, М. Г. Куліша та Ю. І. Яновського» Ю. Карпенко спочатку висловлює впевненість у необхідності діяти (*не повинен замовкнути, припинитися, згаснути, не можна*), а потім заохочує до праці, напр.: *У наші часи Чейза і Тарзана, усіляких дефіцитів та негараздів не повинен замовкнути голос науки, припинитися пошук непізнанного, згаснути потяг до прекрасного. Не можна, склавши руки, сидіти й чекати, що приїде дядька з Канади і все поладнає. Вільна Україна дала нам вільні руки й звільнила наші голови від облудної брехні. Тож будемо працювати для себе, для України! Авторський колектив збірника намагався чинити саме так* (Ю. Карпенко). Перед заохоченням учений підкреслює, що ніяких перешкод для плідної роботи немає. Споріднені слова (*вільна, вільні, звільнила*) в одному невеликому за обсягом та простому за будовою реченні використано з метою показати, що всі умови сприяють такій праці, переконати й емоційно зарядити адресатів.

О. Бондар теж працює на перспективу, прогнозує майбутнє науки, суспільства, держави, мови. Для втілення поглядів, наукових ідей, підходів, концепцій, пов'язаних з окресленою проблематикою, він удається до тактики пропозиції, що здатна забезпечити їхню реалізацію, і пропонує конкретні кроки у вирішенні цього питання, напр.: *Давайте переймати досвід ... Росії, де п'ять років вже діє федеральний закон «Про державну підтримку книговидавництва і засобів масової інформації», так що російська книжка в експортному реєстрі вийшла на третє місце після нафти й газу* (О. Бондар).

КТ пропозиції застосовує і П. Гриценко, апелюючи до суддів Конституційного Суду: *Просимо знайдіть такі формулювання, такі підходи, щоб у к р а ї н с ь к е* (уповільнений темп і підвищений голос) *було домінантним. А буде домінантним, то не буде дразливим. А не буде дразливим, то ... представникам*

інших націй буде житися так, як і має житися при внутрішньо доброзичливому миролюбивому українському народові, де мовними маркерами виступає сполука *просимо знайдіть*, що вказує на пропозицію не лише від нього, а й від усього українського народу.

Пропозиція може набувати форми риторичного запитання напр.: *В зарубіжній діалектології, в високорозвинених країнах, де сільського населення обмаль, вивчають так звані urban dialects, тобто міські діалекти. На сайті є «твара міста Львова». І чи не час приступити до вивчення urban dialects?* (О. Бондар). Для тактики пропозиції, як і для заохочення, актуальними мовленнєвими актами є директиви, що спонукають адресанта до певних вчинків: *Усе це змушує нас поквартитися з укладанням словників говорів. Стає очевидною їх величезна вартість, насамперед для науки* (О. Бондар), де вербалізовано пропозицію укладати діалектологічні словники, а на необхідність її втілення вказує сполука *змушувати поквартитися*.

Тактика *впевненості* в позитивному розв'язанні проблеми може застосовуватися як посттактика до заклику щось виконати, заохочення діяти в інтересах громадян та прийдешнього держави, напр.: *Тільки в такому разі ми побудуємо культурні підвалини життєдіяльності української нації, переборемо духовну кризу і зможемо подолати кризу економічну, тільки за таких умов можливий повнокровний діалог української культури з іншими культурами світу* (О. Бондар). Нагромадження дієслів у формі майбутнього часу вербалізує впевненість ученого, сприяє переконанню в цьому адресата, емоційно заряджає його.

Впевненість стосовно чогось важливого, значущого для розвитку української освіти, науки може супроводжуватися семантикою надії щодо чогось часткового, але того, що теж відіграє певну роль у позитивному розв'язанні злободенного, напр.: *«Мова», – це часопис учених і для учених. Але ж учені є різні. Це не тільки доктори й кандидати, а й молоді працівники, у яких все попереду, це аспіранти й студенти. Це величезна вчительська громада, де смак мови, до її пізнання, опису й дослідження не може не зростати у час пробудження нації, звертання до джерел і піднесення духовності. Ще не для всіх вартість ковбаси стала істотною за вартість свіжої ідеї, цікавої наукової*

думки. І не всі читають лише нескінченних анжелік. Тому редколегія **має надію**, що часопис знайде своїх читачів (Ю. Карпенко); Є повідомлення, що аналогічні періодичні видання мовознавців готуються у Львові й Харкові. Їх поява, як, **сподіваємося**, й одеської «Мови», **сприятиме** активізації українських лінгвістичних студій (Ю. Карпенко). У наведених висловлюваннях вираження категоричної впевненості в позитивному (зростання мовного смаку, більшого зацікавлення вивчати мову) вчений домігся за допомогою подвійного заперечення з часткою *не*, а впевненості з меншим ступенем – шляхом використання стійкої сполуки *мати надію*, дієслів у формі майбутнього часу недоконаного виду *сприятиме*, з обмовкою *сподіваємося*, та майбутнього часу доконаного виду *побудуємо, зможемо, поборемо*. Як щось розраховане на невибагливих громадян постає образ ковбаси та низькосортні твори літератури. Протилежним до них є потяг до прекрасного, високого, наукового – вартісного, одним словом.

Розвиненість МС можна визначити за реакцією людини на чиясь негативне ставлення до мови: що гостріша реакція – то вищий рівень мовної свідомості [Селігей 2012, с. 51]. Йдеться не так про зовнішню, як про внутрішню реакцію, про те, як людина сприймає образу чи приниження мови. Звісно, досягти відповідного ставлення соціуму до мови можна тільки доклавши зусиль.

5.7.3. Тактики звернення до минулого та осуду

Тактика *звернення до минулого* дає змогу адресатові зробити самому висновок щодо фактів, пов'язаних із національним патріотизмом. Зазвичай, щоб вплинути на читача в межах мовно-патріотичної стратегії, використовують факти з минулого українського народу, напр.: ... *Мовна практика посідає чільне місце в предметному місці практики взагалі та в людському світосприйманні. Особливість мовленнєвої діяльності ще й у тому, що вона не розмежовує, не протиставляє, а навпаки, поєднує предметно-матеріальну та духовну діяльність, поєднує практику та духовний світ людської особистої. Адже немає нічого страшнішого від бездуховної практики, позбавленої культурних вимірів. Така практика здатна **плодити** тільки **Чорнобилі***

(О. Бондар). Яскравим свідченням негативних фактів минулого слугує також трагічна доля відомої особистості, напр.: *Але Україна зазнала такої русифікації, що просто жах. І то з часів Катерини II, що ввела російську мову викладання від Києво-Могилянської академії до початкової сільської школи по всій тій частині України, що ввійшла до складу Росії. Так само ввела Божу службу російською мовою у церкві. Знищила Запорозьку Січ. І тягнеться ця русифікація – насильно чи облудно – від тих часів до сьогоднішнього дня.* < ...> **Микола Хвильовий** сказав: «Геть від Москви!» І де опинився Хвильовий? Досить швидко – **на тому світі. Застрелився, щоб не бути закатованим** (Ю. Карпенко).

У виокремленій тактиці звернення адресанта до негативних наслідків зумовлене його намаганням передбачити майбутнє за умови неприйняття правильних кроків. На лексико-семантичному рівні тактика апелювання до фактів минулого втілюється завдяки нагромадженню слів із негативною семантикою та відповідним онімам: *Чорнобилі, Катерина II, жах, русифікація, страшний, позбавлений, плودити, знищити, зазнати, застрелитися, закатований, на тому світі.*

Тактика осуду спрямована на брак мовного патріотизму та духовності, мовними маркерами якої є негативно конотовані лексеми *хибний, неспроможний, просторікування*, напр.: *Звідси в корені **хибна і неспроможна** іронія тих, хто твердить, що від розвитку культури, духовності не залежить зростання матеріальних благ. Звучали ледве не офіційно **просторікування**, що від переходу на українську мову ковбаси не збільшиться (ось воно, ключове слово для **охлосу** – «ковбаса»)* (О. Бондар). Наголошуючи, що для окремих громадян важливішим є задоволення фізичних потреб у харчуванні, адресант висловлює відчай, розчарування, засуджує відсутність духовності. Людей, яким властива психологія юрби, які цінують тільки матеріальне, вчений кваліфікує як *охлос*.

«Образ» ковбаси, що ним часто вимірюють рівень життя окремі люди, у мовно-патріотичній стратегії фіксуємо кілька разів. Якщо в Ю. Карпенка він використаний у тактиці впевненості, то в О. Бондаря – в тактиці осуду. Фактично в обох комунікативних ситуаціях ковбаса – точка відліку народного блага, добробу-

ту. Однак, в одному випадку акцентується, що не для всіх вона є єдино можливою, бо є люди іншого гатунку, для яких важливішим є духовне. У другому випадку вказується на стан справ, що вимірюється тільки матеріальним. Осуд містить негативне ставлення адресанта до не-адресата, а до тих осіб, що на шкалі цінностей обирають не духовне, а матеріальне. За тактики осуду зіставляються цінності адресанта і «цінності» третіх осіб. Причому об'єктом осуду є не їхні вчинки чи риси, а рівень духовності, свідомості, патріотизму. Хоч тактика і стосується третіх осіб, але зорієнтована на відповідну реакцію адресата, на формування адекватного ставлення до того, що засуджує вчений.

Питання мовно-національної свідомості С. Єрмоленко розглядає в аспекті зіставлення краси мови та її соціальної ролі, напр.: *Романтично-ідилічні висловлювання про красу й неповторність своєї рідної мови (хоч для кожного народу вона таки є найкращою, неповторною, самобутньою) вступають у суперечність із суспільною, соціальною роллю мови. Виявляється, що генофонд нації, як називають мову, зазнає глибоких **деструктивних** змін саме через порушення суспільних сфер функціонування мови (С. Єрмоленко). Такі суперечливі стосунки краси і реального функціонування мови осудливо трактуються дослідницею.*

Мовний патріотизм О. Бондаря простежуємо й у розумінні мови як системи, її внутрішнього розвитку, в дотриманні норм, а вплив на мовну систему, що призводить до деградації, професор засуджує, напр.: *Внутрішній розвиток мови спричинює гармонійну систему, тобто взаємозумовленість її елементів залишається. За зовнішнього **впливу**, яким завжди супроводжується **деградаційна** зміна, стандарт мовної системи **деформується**, стандарт спочатку замінюється спочатку субстандартом, тобто системою з наявністю певної кількості **дегерованих** елементів. Якщо ж кількість таких елементів досягає певної порогової величини, втрачаючи свої специфічні риси, особливості, якісні, притаманні лише їй властивості, система перетворюється на **вироджену** (О. Бондар).*

Розробляючи питання лінгвоекології, спрямованість якої полягає у встановленні сегментів деградації мови і мовлення та опрацюванні методики її реабілітації, О. Бондар зауважує: По-

няття **деградації** мови тісно пов'язане з питаннями розвитку мови взагалі, причинності мовних змін, характеру причин мовних змін. <...> Момент **деградації** з'являється лише за цілеспрямованого тиску **збоку**, як кажуть, іншої мови, що зумовлює **звуження** сфери її функціонування, **деструкцію** самої системи через проникнення багатьох елементів чужої мови і, врешті, через **піджинізацію та креолізацію** до повного занепаду (О. Бондар). Тривожності ситуації додає термінологічний апарат нової галузі лінгвістики: *дегратовані елементи, деградація, деструкція системи*, а також частотні лексеми: *деградація, занепад, звуження, піджинізація, креолізація, тиск, деградаційний, вироджений, деформуватися*, що негативно забарвлюють текст.

Допоміжними засобами реалізації КС осуду є жестикуляція та міміка. Говорячи про те, як вписується проблема функціонування української мови в контекст слов'янських мов, П. Гриценко стискає губи (*Дуже не вигідна ситуація, дуже неприглядна ситуація з українською мовою*), випрямлює вказівний палець руки (*Це велике зло!*), тим самим виражає незадоволення реальним станом справ. Фрагмент виступу в суді, у якому вчений порівнює ступінь функціонування державної мови в давні часи та нинішні (*Ми радіємо з того, що маємо українську державу незалежну, але в залежній УРСР української мови було більше, тому що більше було публікацій українською мовою. Я йшов і мені Київ, місто говорило зі мною афішами українськими, а зараз **невідомо** якими*), завершується розведенням рук, що вказує на те, що зайве доводити зворотнє. Наведене ілюструє «супровідний» характер невербальки в реалізації мовно-патріотичної стратегії вченого.

5.8. Естетична стратегія елітарної мовної особистості

5.8.1. Сутність естетичної стратегії

Як підкреслює Я. Радевич-Винницький, мова є елементом національної культури, її першоосною, кровоносною системою, що має естетичну вартість сама собою. Завдання у її вивченні полягає в осягненні краси, евфонічності, мелодійності, гнучкості [Радевич-Винницький 2011, с. 313]. Мова, слово може сприйматися, пізнаватися, оцінюватися людиною з естетичного

погляду, використовуватися з естетичною метою, слугувати засобом задоволення як естетичного почуття адресанта, так і естетичного почуття адресата [Чабаненко 2002, с. 205].

Категорія естетичного неодмінно пов'язана з експресивним виявом, на що свого часу вказували українські та зарубіжні дослідники, зокрема Р. Будагов [Будагов 1977], І. Грицютенко [Грицютенко 1972], С. Єрмоленко [Єрмоленко 1976; 1987], Б. Ларін [Ларин 1974], Ф. Міко [Міко 1969], В. Русанівський [Русанівський 1976], В. Чабаненко [Чабаненко 1984; 2002], Л. Щерба [Щерба 1957] та ін. Взаємопов'язаність естетичного й експресивного зумовлена законами зображення буття у свідомості людини. Все, що викликає уяву про прекрасне, допомагає його творити, є експресивним. Мовна краса та експресія полягає в прозорості та переконливості вислову, в точності вираження думки, оцінки і почуття, в доречності та небуденності висловлювання [Чабаненко 2002, с. 237].

Загальновідомо, що категорія естетичного найбільшою мірою втілюється в художньому дискурсі – пікові мистецтва естетично спрямованого і стилістично осмисленого слова. С. Шабат-Савка виокремлює типові дискурсивно-жанрові вияви інтенцій в українській мові відповідно до дискурсу, де вони в основному реалізуються, а інтенцію естетичності вбачає у відображенні вподобань і прагнень мовця передати сферу прекрасного завдяки добору певних фігурально-мовних засобів у художньому дискурсі [Шабат-Савка 2014, с. 257]. Ми переконані, що як допоміжна інтенція естетичність виявляється також і в НЛД. З огляду на сказане естетичну стратегію потрактуємо як таку, *що має на меті показати красу слова у всьому спектрі його різномірних виявів та розмаїтті функційно-жанрових експлікацій*. У зв'язку з цим вирізняємо дві тактики, у яких втілюється естетична стратегія в НЛД: тактика максималізованої позитивної оцінки і тактика застереження.

5.8.2. Тактики естетичної стратегії

Естетична стратегія яскраво реалізується у працях мовознавців, у яких висвітлено проблеми краси слова, краси мови, її

виражально-стилістичних можливостей. Суттю тактики максималізованої позитивної оцінки є піднесення почуттів як вияв задоволення, замилювання майстерним володінням словом. Спираючись на класичні українські фольклорні жанри, твори української літератури, що є безцінним надбанням національної культури народу, мовознавці розкривають естетичну природу слова, захоплюються його виражальними можливостями. В. Чабаненко підкреслює, що естетична свідомість, естетичний досвід, естетичний ідеал того чи того народу найвиразніше есплікується у фольклорі, де слово «нуртує могутньою внутрішньою силою й виражальною енергією» [Чабаненко 2002, с. 212].

До тактики максималізованої позитивної оцінки часто вдається С. Єрмоленко. Аналізуючи пісенне слово, вона захоплено твердить: *Яка чарівна мінливість слова, гра мовної форми постане перед нами: як розкриється несподіваний внутрішній світ словесного образу, як у характерних формулах-лейтмотивах виявиться значення пісенної символіки!* (С. Єрмоленко); *А які можливості прикметникового словотворення розкриваються у формах, що взаємоуподібнюються суфіксами, однаковим способом передавання статичної ознаки!* (С. Єрмоленко). З естетичною насолодою, з розумінням слова як національної цінності, як фрагмента минулого і майбутнього українського народу дослідниця ґрунтовно аналізує мову творів української літератури, надаючи перевагу класичним творам (І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, Панас Мирний, У. Самчук, О. Гончар). Скажімо, використовувані Тарасом Шевченком епітети до лексеми *слово*, вона характеризує таким чином: *За семантикою епітети до слова окреслюють два полюси авторської оцінки: з одного боку, святеє, добре, ласкаве, великеє, тихо-сумне, щире й под., з другого – мертве, розтленнеє, лихе, причому нестливі епітети до іменника слово переважають* (С. Єрмоленко), акцентуючи на емоційно-експресивних можливостях мови. Звуковий та зоровий образ, створений І. Франком у поезії «Безмежнеє поле», не може не захоплювати читача: *Усього вісім віршових рядків, а скільки в них пристрасті, яка буря почуттів, який інтонаційний вихор народжується в перших рядках!* (С. Єрмоленко).

Захоплення вченого-мовознавця може викликати і мова тво-

рів письменника в цілому як зразок майстерності володіння словом, напр.: *Мова Панаса Мирного зберегла для нас особливості авторського бачення полтавських просторів. Степи й ліси Полтавщини, її ріки й гаї, буйна рослинність і голосне птаство, звичний колообіг пір року постає перед читачами. Конкретно-чуттєві словесні образи дають змогу відтворити запахи, звуки, найрізноманітніші картини природи. Втілені у слові, пейзажі здатні збуджувати уяву читача, видобувати з пам'яті скарби мовних асоціацій* (С. Єрмоленко), або ж захоплення окремими мовними елементами: *Картина вставання сонця над землею дуже динамічна, рухлива, чому сприяє семантика й граматична форма дієслів, їхні синонімічні зв'язки в цілісному тексті. Не тільки дієслівна синоніміка розвиває, збуджує увагу читача. Досить звернути увагу на різні назви сонця – характерні парафрази, порівняння, які підкреслюють круглу форму, яскраве сяйво червоного кольору* (С. Єрмоленко). Народнопісенну мову розглядають у нерозривному зв'язку з національною культурою, вихованням чуття мови, філософією мовно-естетичного буття. Монографія «Мова і українознавчий світогляд» С. Єрмоленко є взірцем реалізації естетичної стратегії вченого. Мовознавиця часто послуговується окличними реченнями, акцентує на багатстві та стилістичних можливостях мови, вживає експресивно й емоційно насажені сполуки на кшталт *збуджувати уяву, видобувати з пам'яті*.

Блискучий фахівець у галузі ономастики, Ю. Карпенко помічає всі нюанси введення онімних назв до художнього твору, набуття ними переносного значення, напр.: *Взагалі-то вони ніякі не символи, але Ліна Костенко уводить їх у такі контексти, де ці імена стають символами* (Ю. Карпенко). Оніми, трансформуючись під пером талановитого поета, зазнаючи фонетичних, словотвірних, морфологічних видозмін, набувають гумористичного звучання, що точно помічає ономаст, напр.: *Дуже щедрою у С. Ковалю, як і в багатьох інших сатириків, є словотвірна обробка онімів. Автор особливо любить оперувати оказіональними назвами країн з суфіксом -ія. Тут є Уесесерія... Колимія...* (Ю. Карпенко). КТ максималізованої позитивної оцінки в жодному разі не може розглядатись окремо від тактик дослідницьких стратегій, оскільки основною інтенцією в наукових працях різних

жанрів усе ж є не вияв елементів естетики, а вирішення нагальної наукової проблеми.

Малопродуктивна тактика *застереження* має на меті звернути увагу широкого загалу на речі та події, що виходять за межі здорового глузду, можуть морально, а може, і фізично, зашкодити людині або суспільству. Форма та зміст слова, тобто його мовне оформлення і сенс, призначення обов'язково мають узгоджуватися, корелювати. Лексичне багатство української мови уможливорює раціональний вибір слів, що базується на естетичних мовних можливостях. Це безпосередньо стосується ім'янаречення, напр.: *Кілька років тому він (А. Р. – батько) (за фахом священнослужитель!) назвав свого сина Ісус Христос і домігся його реєстрації (іменем стали обидва слова). Залишити цей факт без офіційної і церковної реакції не можна. Скалічивши життя своєму спадкоємцеві, цей батько проголосив, що майбутню доньку назве Лесею Українкою (теж два слова становлять власне ім'я). Можна уявити, як людям жити з такими іменами!* (Ю. Карпенко). Оклична парантеза в цій ситуації аж ніяк не виявляє захоплену позицію автора описаним учинком, а навпаки, застерігає батьків від дій, що можуть зашкодити дітям (лексема *скалічивши*). Крім того, вчений переконаний, що так робити *не можна*, оскільки за відомими реальними чи міфічними / релігійними особами та їхніми іменами закріпився певний конотативний сенс, що не завжди сприяє щасливій долі дитини з таким іменем.

Усебічна розвиненість української мови, лексичні та граматичні набутки, багаті традиції увиразнюють її естетичний і виражальний потенціал. Завдяки естетичній стратегії мовознавці демонструють красу української мови, її широкі семантичні та стилістичні можливості, а також застерігають від необдуманого використання слів. Естетична стратегія реалізується в процесі комунікації та мовотворчості науковця, оскільки «виразово-естетичні потенції розкриваються в мовленні (мовленнєвій діяльності)» [Чабаненко 2002, с. 208].

Наукова творчість української ЕМО вченого скерована на формування мовного смаку читача, вироблення ефективних способів вираження думки, оптимальну реалізацію стилістичних прийомів, фігур і тропів, демонструє високий рівень володіння

словом. Перефразувавши думку І. Фаріон [Фаріон 2017, с. 203], зазначимо, що сама мова, мовна практика науковця є безцінною світливою мовного світогляду, мовних уподобань, естетичного смаку. Естетичну стратегію реалізує ЕМО відповідно до власних комунікативних інтенцій. Тактики захоплення майстерним володінням словом і застереження розкривають сутність розглядуваної стратегії, підпорядковані естетичній свідомості адресанта й скеровані на естетичну свідомість адресата.

Комплекс розглянутих стратегій у НЛД зорієнтований на кооперативне спілкування, що дає підстави вважати базовою стратегічною ознакою комунікативних виявів ЕМО емпатоцентричність у її нерозривній єдності з націєцентричністю та мовоцентричністю як фундаментальними характеристиками елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста.

Висновки до розділу 5

Комунікативний аспект визначається увагою до прагматичного ярусу у структурі ЕМО, що передбачає встановлення актуальних комунікативних тактик і стратегій у їхній дискурсивній практиці і визначає **четвертий**, останній **етап** загального алгоритму аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста.

Оптимальну реалізацію інтенцій ученого для досягнення поставленої ним мети спілкування забезпечує сукупність комунікативних стратегій, що реалізується в низці тактик. Спостереження над фактичною базою дослідження дало підстави для виокремлення затребуваних стратегій і тактик в українському науковолінгвістичному дискурсі. Таксономія КС охоплює **дослідницькі, оцінювальні й концептуальні** типи. Для перших із них головною метою є пізнання невідомого, оприявлення нових знань, другі – скеровані на критичне сприймання наукової інформації, а треті – зорієнтовані на висвітлення надважливих для вченого ціннісних життєвих і наукових домінант.

Стратегіями **дослідницького** спрямування є аргументативна стратегія та стратегія самопрезентації, завдяки яким науковець втілює намір щодо пізнання невирішених теоретичних або прак-

тичних проблем і презентації результатів та висновків. До **оцінювальних** стратегій НЛД належать соціативно-інфлюктивна стратегія та стратегії критики й хеджування, об'єднані необхідністю дати оцінку науковим здобуткам, результатам діяльності інших дослідників. **Концептуальний** виклад пріоритетів ученого здійснюється завдяки ціннісним (концептуальним) стратегіям – мовно-патріотичній та естетичній стратегії.

Названі КС реалізуються за допомогою різних тактик. Тактики аргуменативної стратегії диференційовано на раціонально та ірраціонально аргументовані. До перших уналежнено тактики обґрунтування тези, «альтернативного аргументування», до других – тактики апелювання до авторитету, до емоційної сфери, що на вербальному рівні репрезентовано відповідно дискурсивами-організаторами (мовні метасигнали черговості й різноаспектності та екземпліфікатори), складнопідрядними реченнями з підрядними причини; розділовим сполучником *або*; онімною лексикою на позначення авторитетного вченого чи авторитетного джерела; риторичними запитаннями, тропами, засобами гумору. Аналогічну аргументацію репрезентовано тактиками ототожнення об'єктів, квантитативної кваліфікації, встановлення подібності, мовними маркерами яких слугують еквативи, засоби заперечення нерівності вияву ознаки; компаративи, адеквативи, конструкції із семантикою співвідносної рівності; конструкції зі сполучниками *як*, *ніби* і валентно недостатніми словами.

Тактики об'єктивного і суб'єктивного інформування, для яких характерними виразниками є іменникові займенники І особи однини / множини, прикметникові займенники, автономінації; особовий займенник *ми* на позначення наукового товариства або його частини; тактики консолідації, планування, соціальної взаємодії, репрезентовані переважно особовим займенником *я*, заперечними конструкціями; лексемами із семантикою «перспективи»; онімами на позначення відомих у ненауковій галузі осіб (зазвичай у сфері мистецтва та літератури), втілюють інтенцію вченого до самопрезентації.

Критику як КС реалізовано за допомогою тактик незгоди (лексеми із семою негативної оцінки, заперечна частка *не*, імперативи), уточнення (споріднені слова *уточнити*, *уточнення*,

конструкції *не X, а Y*), визначення інформативної лакуарності (лексеми із семантикою відсутності / невідомості, сполука *не все*), жалкування (лексема *шкода*, сполука *на жаль* із модальною семантикою), висловлення сумніву (слова, що вказують на дискусійний характер висловленого: *сумнів, дискусійний, малоймовірний*).

Стратегію хеджування втілено в тактиках поради, маркерами якої є кон'юнктив та лексеми з імперативною семантикою, компенсації, котру маніфестують слова *попри, зате, але*, апроксимації, яку визначають маркери на позначення переднорми, норми та наднорми, мітигації на чолі з неспецифічною лексикою та дискурсивами-регулятивами, що уможливають ефективне кооперативне спілкування між адресантом і адресатом. Тактики побажання, подяки відповідно марковані оптативними лексемами й стійкими сполуками та лексемами із семантикою подяки. В основі похвали та компліменту, суттю яких є оцінювання професійних якостей та визнання наслідків розумової праці, досягнень у професії і що також реалізують у науковому дискурсі соціативно-інфлюктивну стратегію, перебувають позитивно конотовані лексеми (прикметники, дієприкметники, дієслова, іменники), підсилювані стилістичними фігурами (висхідна градація) та інфосегментами.

Мовно-патріотичну стратегію, що є віддзеркаленням українськоцентричного світогляду особистості вченого, відображення його життєвих цінностей, представлено тактиками популяризації української мови, заклику, заохочення, пропозиції та впевненості. Перші дві марковано словами *знання, засвоїти, вивчення*; усталеними сполуками, притаманними публіцистичному та офіційно-діловому стилям. Для інших двох тактик актуальним є використання індикатива замість імператива, директиви, що в контексті сприймаються як пропозиції. Тактика впевненості, що репрезентована двома типами («категорична» впевненість і «некатегорична» впевненість), маркована подвійним запереченням, формами майбутнього часу недоконаного та доконаного виду. Інтегральними лексичними індикаторами тактик звернення до минулого і осуду є лексеми з негативною конотацією, для реалізації першої вживають як оніми, так і апелятиви, для другої – тільки апелятиви.

Тактики максималізованої позитивної оцінки і застереження розкривають сутність естетичної стратегії, оскільки підпорядковані естетичній свідомості адресанта і скеровані на естетичну свідомість адресата. Затребуваними маркерами естетичної стратегії слугують окличні конструкції, перерахування потужності наявних мовних засобів, використуваних у фольклорних та художніх творах.

Отож, кожна з виокремлених тактик має певний набір засобів вираження та індикаторів, що виступають їхнім мовним показником. Визначені за контекстом і відповідно до завдань адресантів тактики репрезентовано на лексико-семантичному й граматичному рівнях. Виявлення й дослідження КС, вербалізація їхніх тактик сприяли характеристиці прагматично мотивованого ярусу рівневої організації МО відповідно до її структури.

Вчені-лінгвісти використовують усі заналізовані КС, однак вони мають різний ступінь залучуваності. Ю. Карпенко обирає для реалізації комунікативних інтенцій засоби експлікації для всіх розглянутих КС, крім тих, що маркують КТ осуду. Найбільшою мірою затребуваними в НЛД вченого виявилися тактики стратегії критики та хеджування, а також соціативно-інфлуктивної стратегії. Досить продуктивними стратегіями в П. Гриценка виявилися мовно-патріотична і соціативно-інфлуктивна стратегії. Для С. Єрмоленко надактуальними є естетична та мовно-патріотична стратегії, зокрема тактики популяризації української мови, максималізованої позитивної оцінки, а також аналогічна аргументація (тактика встановлення подібності). О. Бондар найчастіше вдається до засобів, що маніфестують тактику заклику як спосіб втілення мовно-патріотичної стратегії.

Тактика апелювання до емоційної сфери в С. Єрмоленко та Ю. Карпенка має певні відмінності: у представниці Київської лінгвістичної школи допоміжною інтенцією є почуття патріотизму, тим часом як у представника Одеської лінгвістичної школи переважає скепсис та гумористичне сприймання світу (останнє – його характерна риса). Я-спілкування в тактиці об'єктивного інформування домінує в Ю. Карпенка, інші ж вчені надають перевагу ми-спілкуванню.

Невербаліка (жести, міміка) слугує додатковим компонен-

том КТ аргументативної стратегії, стратегії самопрезентації та критики, а також мовно-патріотичної КС.

Узагальнення актуальних комунікативних стратегій і тактик ЕМО українського вченого-лінгвіста дає підстави казати про пріоритет його національних цінностей, високу повагу до рідної мови як фундаментального показника національної ідентичності та наскрізну кооперативність інтерактивних виявів, що, у свою чергу, визначає концептуальними складниками його психоментальної структури націєцентричність, мовоцентричність та емпатоцентричність.

Основні положення дослідження, викладені в Розділі 5, висвітлено в одноосібних публікаціях авторки [Романченко 2016 е; 2016 є; 2017 а; 2017 б; 2017 д; 2018 а; 2018 е; 2018 ж; 2018 з; 2018 к].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Невід'ємними складниками мовної особистості як цілісного системного утворення є Я психологічне, Я соціальне, Я філософське, Я культурне, Я комунікативне, що і визначає необхідні аспекти її ємної аналітичної реконструкції, скерованої на отримання стереометричного уявлення про цілісний феномен МО і репрезентованої в низці лінгвістичних напрямів: комунікативній і психолінгвістиці, нейролінгвістичному програмуванні, лінгвокультурології та лінгвосоціології тощо. Проте найширший спектр фундаментальних складників МО вивчається в лінгвоперсонології, у межах якої і виконано представлене монографічне дослідження.

Доведено, що принципи системності та контрастивності забезпечують об'єктивність лінгвоперсонологічних досліджень, оскільки вможливають верифікованість певних моделей опису, деталізацію особливостей мовленнєвої поведінки та виявлення специфіки реалізації комунікативних інтенцій. Низка загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів дає змогу охопити моноперсонологійні та поліперсонологійні виміри особистості.

Таксономія мовних особистостей у лінгвоперсонології перебуває в стадії становлення через залучення неоднорідних класифікаційних критеріїв, що мотивовано багатогранністю виявів людини в соціумі. Найзагальніший поділ скеровано на виокремлення полілектної й ідіолектної мовної особистості. Детальніше членування узалежене від дослідницьких завдань, що визначає ієрархічний характер відповідних типологізацій. З огляду на зазначене запропоновано розрізнити об'єкти вивчення лінгвокультурології та лінгвоперсонології, залишивши в полі зору першої полілектні, а у фокусі другої – ідіолектні МО. Таке розмежування об'єктів дослідження зумовлено найважливішим критерієм – вирізненням колективної й індивідуальної мовної особистості, оскільки лінгвокультурологія опікується МО як лінгвокультурним феноменом, а лінгвістична персонологія – індивідуальною МО.

Класичну модель структурної організації мовної особистості в роботі доповнено проміжними – соціокультурним та емоційно-афективним рівнями як такими, що відбивають важливі аспек-

ти МО щодо її соціальної історії та морально-етичних принципів.

Узагальнення теоретичних напрацювань у галузі лінгвоперсонології, об'єктом якої є мовна особистість у широкому спектрі її дискурсивних виявів, а також надактуальність вивчення елітарної мовної особистості як взірцевого модельного представника українського етносоціуму зумовили необхідність формування і виокремлення оригінального напряму лінгвоперсонологічних досліджень – лінгвоелітології, скерованої на вирішення комплексу завдань, пов'язаних із реалізацією та репрезентацією такої елітарної мовної особистості в системі різножанрових дискурсивних практик. Лінгвоелітологія, корелюючи й із соціально-філософською концепцією «теорії еліт», може охопити проблеми елітарності мовленнєвої культури не тільки політичної, вже розробленої в елітознавстві, а й художньої, конфесійної, епістолярної та інших ЕМО. Увиразнює наукову доцільність виформовування лінгвоелітології і відсутність єдиних критеріїв визначення ЕМО як на рівні узагальнених інтерпретацій, так і в сегменті конкретних дискурсивних виявів; не розроблено універсальний алгоритм лінгвістичної реконструкції феномену ЕМО; не конкретизовано специфіку вербальних і невербальних її експлікацій у різножанрових інтерактивах; не виявлено весь спектр чинників формування ЕМО, не створено її базову комунікативну модель тощо.

Метою пропонованого напряму є систематизація загального й ідіосинкратичного у світоглядних орієнтирах, культурі, моралі, мовленнєвих виявах та вподобаннях елітарної мовної особистості, що уможливить встановлення глибинних механізмів психоментальної організації такої особистості, надасть змогу подальшого моделювання (чи корегування) актуальних рівневих структур в особистісних комунікативних практиках і сприятиме емпатизації різножанрових інтерактивів зокрема та наскрізній оптимізації комунікативного простору в цілому. **Об'єктом** вивчення лінгвоелітології є елітарна мовна особистість, а **предметом** – поліаспектність формування і презентації ЕМО в різних дискурсивних практиках, представлена в нашому дослідженні елітарною мовною особистістю українського вченого-лінгвіста в площині наукового дискурсу.

З огляду на складність об'єкта і предмета дослідження лінг-

воелітології, різноаспектність фактичного матеріалу і полівимірність його методологічної інтерпретації запропоновано чотириетапний алгоритм аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста: 1) мовне портретування з біографічною ретроспекцією як джерелом формування психоментальної й аксіосистемної оригінальності такої особистості; 2) визначення домінантних категорійних виявів наукового дискурсу в аналізованих мовленнєвих практиках ЕМО; 3) різнорівневий аналіз специфічних особливостей використання мовних засобів ЕМО на вербально-семантичному, репрезентованому лексиконом та граматиконом (дискурсивні слова, синтаксичні структури), і лінгвокогнітивному (фраземіка, метафорика, епітетика) ярусах, де вивченню останнього частково допомагатиме залучення елементів соціокультурного ярусу, що разом уможливорює цілісну реконструкцію елітарної мовної особистості; 4) аналіз прагматичного ярусу в структурі ЕМО шляхом установлення базових комунікативних стратегій і тактик їхньої реалізації в межах науковолінгвістичного дискурсу, що употужнюється залученням емоційно-афективного складника структури МО і дає змогу визначити фундаментальні комунікативні пріоритети аналізованих особистостей.

Конкретизовано значення базових операційних понять досліджень із лінгвоелітології. Так, «антропна» семема лексеми *еліта* стосується людей, які виділяються з-поміж інших суспільним становищем, розумом, здібностями тощо; прикметник *елітний* сполучається зі словами предметної сфери, ад'єктив же *елітарний* у сучасній українській мові використовують на позначення людини, її інтелектуальної сфери. Залучення експериментальних методів, зокрема вільного асоціативного експерименту й анкетування, дало змогу конкретизувати обсяг операційних понять дослідження і вважати актуальними ознаками еліти духовний аристократизм, інтелект, націєцентричність, високий рівень загальної і мовленнєвої культури, мовну самотність. Також доведено, що еліта виконує трансляційну, інноваційну, регулювальну, ініціативну, репрезентативну, управлінсько-організаційну, комунікативну функції, що вказують на її соціокультурні й антропоцентричні вектори репрезентації.

Акцентовано на значущості наукової еліти – важливого складника національної еліти, до якої належить продуктивна частина фахівців найвищого рівня професійної компетенції, високих інтелектуальних і духовних властивостей, вирізнявана за професійними, організаторськими рисами та загальнолюдськими цінностями. В цих межах виокремлено *елітарну мовну особистість*, витлумачену як інтелектуально обдаровану людину, що яскраво репрезентує себе в усному і писемному мовленні, досконало володіє всім комплексом мовних, комунікативних, моральних та етичних норм. Вона має високий рівень мовної свідомості, мовної та комунікативної компетенції і виокремлюється нами за низкою актуальних критеріїв: ортологічним, інформаційним, жанрово-стилістичним, комунікативним, риторичним, аксіологічним, етичним, психологічним та критерієм авторитетності.

До спільних критеріїв презентації ЕМО в різнотипних дискурсах (медійному, художньому, епістолярному, щоденниковому) належать ортологічний, комунікативний та психологічний, оскільки вони незалежені від соціальних характеристик, проте передбачають дотримання мовних, комунікативних, етичних норм. Відповідність інформаційному, жанрово-стилістичному, аксіологічному та риторичному критеріям має певні особливості, бо залежить від сфери, у якій реалізується ЕМО. Критерій авторитетності відбиває ступінь впливовості особистості на все суспільство або на його частину, що репрезентує певний сегмент конкретної діяльності.

З огляду на кількість актуальних у діяльності МО функційних стилів мови запропоновано виокремлювати *елітарну мовну особистість повнофункційного та неповнофункційного типу*, де відповідно вказано на реалізацію ЕМО в усіх стилях або в окремих із них.

На підставі низки чинників (якісного і кількісного аналізу наукових здобутків, організаторської та громадської діяльності, внеску в розбудову української науки, відповідності критеріям уналежнення до елітарних мовних особистостей), а також результатів експериментальних досліджень для дослідження обрано персоналії відомих українських лінгвістів – Ю. Карпенка, П. Гриценка, С. Єрмоленко і О. Бондаря, схарактеризованих як

носії ЕМК. Для опису названих особистостей залучено широку джерельну базу (тексти різних жанрів українського НД у писемній (одноосібні та колективні монографії, статті, дисертації, автореферати, підручники, посібники, методичні вказівки, рецензії, передмови до підручників, посібників, збірників та словників, огляди, відгуки на автореферати і дипломні роботи) та усній (радіопередачі, відкриті лекції, інтерв'ю, а також виступи, поширені в інтернет-мережі) формах. Мовне портретування зазначених представників української еліти з біографічною ретроспекцією як джерелом становлення їхньої загальнокомунікативної та професійної майстерності визначає **перший етап** загального алгоритму аналітичної реконструкції ЕМО українських учених-лінгвістів у межах наукового дискурсу.

У монографії конкретизовано характеристики наукового дискурсу як функційної бази існування ЕМО українських учених. Доведено, що НД за соціально-інформативним та формальним критеріями належить до інституційного типу спілкування і передбачає фахову комунікацію між належними до однієї групи особами в умовах інституту професійного характеру. З огляду на уналежнення НД до вказаного типу, на його специфіку та сферу реалізації потрактуємо його як *особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань та для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта, де його сутнісні характеристики відбивають притаманні соціуму і науковому континууму загальнолюдські, етнічні та міжособистісні властивості, реалізовані в межах соціально-го інституту.*

Науковолінгвістичний дискурс вирізняється притаманними йому ознаками. Об'єктивність, логічність і лінеарність та обґрунтованість заналізовано як нейтральні дискурсивні ознаки. Мету, цінності, учасників комунікації, способи реалізації, стратегії, жанри, регламентованість, інтертекстуальність і хронотоп потрактовано як найголовніші конститутивні ознаки, характерні для НД. Нейтральні дискурсивні ознаки вважаємо універсальними для ін-

ституційних дискурсів, конститутивні – такими, що відбивають його природу на тлі інших статусно-орієнтованих дискурсів.

Змістові категорії НД віддзеркалюють особливості тексту в плані змісту і маніфестують специфіку антропоцентричності. Обґрунтовано, що до них належать аргументативність, адресантність, адресатність, інтертекстуальність та інтердискурсивність як надважливі категорії наукового дискурсу. З огляду на це проаналізовано специфіку дискурсивних реалізацій ЕМО українських лінгвістів та виявлено спектр пріоритетних для кожного з них мовних маркерів відповідних категорійних актуалізацій. Таким чином розгляд наведених реалізацій ЕМО українських учених-мовознавців в обширі науковолінгвістичного дискурсу та його актуальних категорій визначив результати проведення **другого етапу** загального алгоритму реконструкції ЕМО, пропонованого в дисертаційній роботі.

Категорія аргументативності є, по-перше, необхідним елементом НД, по-друге, засобом досягнення консенсусу з адресатом та своєрідним превентивним способом, основним завданням якого є зняття протиріч до їх виникнення. Вербальними індикаторами аргументування є інтертекстуальні одиниці, вставні слова та словосполучення на позначення джерела інформації, послідовності викладу думок і зв'язку їх між собою, а також парцельовані конструкції.

Дискурсивні вияви категорій адресантності, адресатності та інтертекстуальності мають упорядкований характер. Категорію адресантності в науковолінгвістичному дискурсі репрезентовано кількома типами адресантів, що формуються на основі формального (залежно від засобів вираження) та змістового (залежно від їхньої контекстуальної семантики) критеріїв: а) індивідуалізований експлікований; б) індивідуалізований імплікований; в) узагальнений. Для індивідуалізованих типів адресантів властиве ми-спілкування (частіше) та я-спілкування (порівняно рідко), для узагальнених – ми-спілкування. Узагальнений тип адресанта здатний реалізуватися в шести варіантах: *я + співавтор, я + читач / слухач, я + науковці, я + українці, я + люди, я + учителі*. У процесі дослідження категорії адресатності виокремлено такі типи адресованості: реальна адресованість, схема якої *автор₁* –

автор₂; автоадресованість, схема якої *автор₁ – автор₁*); гіпотетична адресованість, схема котрої *автор – читач*.

Вербальними репрезентантами категорії інтертекстуальності є цитати, парафрази та фонові посилання. Категорія інтертекстуальності за виконуваними комунікативно-прагматичними функціями реалізується в декількох різновидах. Інтертекстуальні одиниці використано як *точку відліку авторського міркування, засіб підтвердження думки, спосіб вираження альтернативної думки, засіб ознайомлення адресата з власними працями, ілюстратор висловленого, виразник ставлення до вивченого, елемент залучення читача до лінгвістичних знань, актуалізатор авторитетності*. Цитати, якими послуговуються ЕМО, схарактеризовано за сімома критеріями: часовим, способом вираження, обсягом, точністю відтворення, ступенем активізації змісту, метою введення в інший текст, ступенем дискусійності.

У межах категорії інтертекстуальності проаналізовано наукове мовлення видатних представників українського науково-лінгвістичного дискурсу, що дало змогу встановити не лише особистісні пріоритети, а й узагальнити їхні вподобання, представлені у вигляді гістограми, яка ілюструє, що цитати найчастіше використовує С. Єрмоленко (65 %); парафрази – О. Бондар (70,7 %) та Ю. Карпенко (56,6 %), фонові посилання – П. Гриценко (43 %). Дуже рідко вдається до цитат як до фрагментів чужого мовлення О. Бондар (1 %). Крім того, застосовуючи елементи Мілтон-модельної ідентифікації НЛП, ми зафіксували, що вищенаведені представники ЕМО доцільно використовують відповідні до ситуації нейролінгвістичні предикати, що употужнює коректну впливовість їхньої репрезентації в різних жанрах наукового дискурсу.

Розгалужена система інтертекстуальних зв'язків у науково-лінгвістичному дискурсі гарантує спадковість, задовольняє вимоги щодо його реалізації, консолідує зусилля вчених у розв'язанні нагальних наукових проблем, відбиває безперервність пізнавального процесу. Діалог з українським культурним контекстом, літературним та фольклорним середовищем забезпечує їхній нерозривний зв'язок та створює національне тло для реалізації аналізованого дискурсу.

Категорія інтердискурсивності є наслідком взаємодії різноманітних дискурсів та жанрів. Своєрідністю її реалізації вважаємо перетин наукового дискурсу з художнім, фольклорним та публіцистичним дискурсами, що мотивується обраним матеріалом дослідження вчених-мовознавців, актуальністю й дотичністю до студійованого відомих висловів, крилатих фраз, ідеонімів тощо.

Студіювання комплексу мовних репрезентацій ЕМО вченого-лінгвіста уможливило визначення специфіки вербально-семантичного та лінгвокогнітивного ярусів його структурної організації, що відповідає **третьому етапу** загального алгоритму дослідження ЕМО.

На рівні *вербально-семантичного* ярусу виокремлено дискурсиви-регулятиви і дискурсиви-організатори, якими послуговуються вчені. Раціональне в НЛД ЕМО унаочнюють акцентно-стверджувальні, акцентно-ймовірнісні, адресно-марковані, а особистісне виражають емотивно-кваліфікативні та фатичні дискурсиви, які виконують регулювальну функцію. Дискурсиви-регулятиви в науковому дискурсі сприяють налагодженню контакту з читачем / слухачем. Усі вчені обирають такі вставні одиниці з регулювальною функцією, що є акцентно-стверджувальними, акцентно-ймовірнісними та адресно-маркованими. Дискурсиви-організатори в порівнянні з дискурсивами-регулятивами переважають у всіх досліджуваних мовних особистостях, що мотивуємо необхідністю чітко структурувати виклад наукової інформації, чому й сприяють вставні одиниці з організувальною функцією. Серед них актуальними є вставні компоненти черговості та різноаспектності, видільні, уточнювальні, контрадикторні, екземпліфікаційні, реформуляційні та узагальнювальні вставні компоненти. Спільними для аналізованих представників ЕМО виявилися ті, що вказують на послідовність викладу думки і зв'язок, є висновковими словами та виконують контрадикторну функцію. Кількісний аналіз використання відповідних дискурсів засвідчив перевагу в усіх ЕМО дискурсів-організаторів, що тим самим демонструє більшу затребуваність і функційне навантаження в писемній формі вставних одиниць із дискурсивною функцією, котрі допомагають авторам організувати НД. Укладені пропорції використовуваних дискурсів-регулятивів та дискурсів-ор-

ганізаторів засвідчили такі загальні результати: Ю. Карпенко – 48,6 : 51,4; П. Гриценко – 26,2 : 73,8; С. Єрмоленко – 42,9 : 57,1; О. Бондар – 38,7 : 61,3. Також відзначаємо застосування ЕМО елементів коректного впливу, пов'язаного із нейролінгвістичними параметрами використовуваних дискурсивів.

ЕМО активно послуговуються вставленими одиницями, які виконують функції уточнення, протиставлення, причини й наслідку, пояснення, авторської оцінки / коментаря / роздумів, а також привертання уваги. Ці конструкції в НЛД виражають складну думку з усіма її нюансами, асоціативними зв'язками та взаємопов'язаністю явищ об'єктивної реальності в картині світу вченого.

У межах вставлених поширювачів речення в НЛД ЕМО виокремлено такі кореляти: етимологізатори, ілюстратори, кваліфікатори, конкретизатори, синоніми, варіанти, включення, альтернативи, порівняння, завдяки яким учені вносять різноманітну додаткову семантику в базове висловлювання. Поширювачами речення також є вставлені одиниці – субститути, що функціують як субстанційні, атрибутивні та адвербіальні замітники синтаксем. Кореляти і субститути можуть бути нейтральними та модально маркованими. Вставлені поширювачі першого типу містять раціональні характеристики, інші – супроводжуються певною емоційністю, виражаючи сумнів, припущення, ймовірність, спонукання адресата поміркувати разом з автором.

Синтаксична оригінальність мовленнєвої поведінки ЕМО виявляється й у використанні інтерогативів та речень з емоційно-оцінною інтонаційною специфікою. У межах інтерогативів виокремлено речення прямої з'ясувальної питальності, речення прямої уточнювальної питальності, питально-риторичні питання. Доведено, що різні наукові жанри неоднаково реалізують питальну модальність. Найбільше можливостей для реалізації інтерогативи реалізують, звичайно, у науковій дискусії, проте певний комунікативно-прагматичний потенціал вони мають також у жанрі статті, монографії, лекції. Основними функціями інтерогативів у НЛД Ю. Карпенка, П. Гриценка, С. Єрмоленко та О. Бондаря є з'ясувальна, уточнювальна, активізувальна, переконувальна, емоційно-експресивна.

У межах окличних речень виокремлено власне окличні та біфункційні. Власне окличними реченнями ЕМО послуговуються для вираження емоцій переважно позитивного характеру. Біфункційні окличні речення задовольняють потреби вчених в одночасному вираженні констатувальної, спонукальної або оптативної інформації та позитивно- / негативно-емоційного складника чи категоричності / бажаності висловлюваного. Оклично-розповідні та питально-окличні конструкції малопродуктивні. Яскравою рисою синтаксичних індивідуалізацій С. Єрмоленко є активне функціонування питально-окличних речень, що ілюструє її гендерно зумовлене світосприйняття.

Незакінчені реченнєві структури в дискурсі ЕМО вченого-лінгвіста в основному вказують на емоційний стан, надають простір для роздумів адресата, а перервані – ще й створюють певну інтригу або колорит пошани. Майже всі мовознавці послуговуються такими конструкціями для показу незавершеного переліку або чогось очевидного, зрозумілого без продовження думки. Найрідше вдається до емоційно-оцінних висловлювань такого типу О. Бондар.

Аналіз *лінгвокогнітивного ярусу* передбачав характеристику функціонування дискурсивних метафор, епітетних структур і фраземних моделей. На рівні метафорики виокремлено чотири прийоми введення слова з переносним значенням з метою формування дискурсивної метафори: 1) уведення слова у відповідний контекст; 2) «залапування»; 3) тлумачення слова; 4) «живе» створення метафори. Узуальні метафори в науковолінгвістичному дискурсі елітарних мовних особистостей мають невисокий ступінь експресивності та образності, на відміну від індивідуальних метафор, що характеризуються значним стилістичним забарвленням, демонструють фокусування автора на певній яскравій ознаці наукового явища.

Встановлено, що індивідуальний епітетарій вченого формується внаслідок особистісних вподобань, світогляду та зумовлений специфікою опрацьовуваної галузі мовознавчої науки. Епітетна система, якою послуговується елітарна особистість, узалежнена також від магістральної тактики, активованої в певній комунікативній ситуації, і жанру, у якому вона реалізується.

У рецензіях та відгуках ЕМО домінують позитивно оцінні епітетні структури, у статтях залежно від проблематики затребувані позитивно та негативно оцінні структури. Науковий епітетарій Ю. Карпенка та С. Єрмоленко вирізняється оригінальними епітетами, що зумовлено досліджуваними галузями – ономастика та стилістика, які більшою мірою «сприяють» реалізації валентнісних можливостей епітетних носіїв. Дещо менший потенціал стосовно емоційно-образних параметрів предмета дослідження мають діалектологія й граматики, у яких плідно працювали П. Гриценко та О. Бондар. Попри певну залежність від лінгвістичної галузі ЕМО виробили притаманну їм і впізнавану епітетну систему, що відбиває індивідуальну картину світу.

У дискурсі вчених-мовознавців функціують міжстильові (переважно фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення) та стилістично марковані фразеологізми. Певне місце в мовному арсеналі елітарних особистостей посідають книжні за походженням фразеологічні одиниці. Інші категорії стилістично маркованих стійких висловів не зафіксовано.

Фонетичні, словотвірні, морфологічні та лексичні фразеоваріанти, використовувані мовознавцями, відбивають індивідуальність і уможливають формальні зміни стійких сполук без особливої стилістичної настанови. Фразеотрансформи сприяють виразності, створюють особистісну «ауру» вченого, його самотність. З-поміж формальних трансформів автори найчастіше вдаються до розширення (атрибутивне, об'єктне та обставинне) та субституції. Семантичні та гібридні трансформи утворюють відповідно Ю. Карпенка та П. Гриценко. За використовуваними дискурсивними одиницями, стійкими сполуками, яким надають перевагу вчені і до складу яких входять нейролінгвістичні предикати, припускаємо, що елітарна мовна особистість Ю. Карпенка і П. Гриценка тягліс до аудіально-візуального, С. Єрмоленко – до візуально-кінестетичного, О. Бондаря – до візуально-аудіального типу.

За лінгвоіндивідуалізаціями досліджуваних постатей українських учених їх співвіднесено з типами, виокремлюваними в межах нестандартної креативної мовної особистості. У писемній формі мовні особистості всіх лінгвістів корелюють із типом «ар-

хаїст», який оберігає внормованість мови. Однак в умовах спілкування цей тип трансформується в «помірного новатора», що спостерігаємо на прикладі доробку С. Єрмоленко, О. Бондаря, П. Гриценка, а «експериментатор» найбільшою мірою корелює з особистістю Ю. Карпенка.

Комунікативний аспект визначається увагою до прагматичного рівня у структурі ЕМО, що передбачає встановлення актуальних комунікативних тактик і стратегій у їхній дискурсивній практиці і визначає **четвертий**, останній **етап** загального алгоритму аналітичної реконструкції елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста.

Оптимальну реалізацію інтенцій ученого для досягнення поставленої ним мети спілкування забезпечує сукупність комунікативних стратегій, що реалізується в низці тактик. Спостереження над фактичною базою дослідження дало підстави для виокремлення затребуваних стратегій і тактик в українському науковолінгвістичному дискурсі. Таксономія КС охоплює **дослідницькі, оцінювальні й концептуальні** типи. Для перших із них головною метою є пізнання невідомого, оприявлення нових знань, другі – скеровані на критичне сприймання наукової інформації, а треті – зорієнтовані на висвітлення надважливих для вченого ціннісних життєвих і наукових доміант.

Стратегіями **дослідницького** спрямування є аргументативна та стратегія самопрезентації, завдяки яким адресант втілює свій намір щодо пізнання нерозв'язаних теоретичних або практичних проблем і презентації результатів та висновків. До **оцінювальних** стратегій НЛД належать соціативно-інфлуктивна стратегія та стратегії критики й хеджування, об'єднані необхідністю дати оцінку науковим здобуткам, результатам діяльності інших дослідників. **Концептуальний** виклад пріоритетів науковця здійснюється завдяки ціннісним (концептуальним) стратегіям – мовно-патріотичній та естетичній стратегії.

Названі КС реалізуються за допомогою різних тактик. Тактики аргументативної стратегії диференційовано на раціонально та ірраціонально аргументовані. До перших уналежнено тактики обґрунтування тези, «альтернативного аргументування», до других – тактики апелювання до авторитету, до емоційної сфери, що на

вербальному рівні репрезентовано відповідно дискурсивами-організаторами (мовні метасигнали черговості та різноаспектності та екземпліфікатори), складнопідрядними реченнями з підрядними причинами; розділовим сполучником *або*; онімною лексикою на позначення авторитетного вченого чи джерела; риторичними запитаннями, тропами, засобами гумору. Аналогічну аргументацію репрезентовано тактиками ототожнення об'єктів, квантитативної кваліфікації, встановлення подібності, мовними маркерами яких слугують еквативи, засоби заперечення нерівності вияву ознаки; компаративи, адеквативи, конструкції із семантикою співвідносної рівності; конструкції зі сполучниками *як*, *ніби*, валентно недостатніми словами.

Тактики об'єктивного і суб'єктивного інформування, для яких характерними виразниками є іменникові займенники 1 особи однини / множини, прикметникові займенники, автономізації, особовий займенник *ми* на позначення наукового товариства або його частини, тактики консолідації, планування, соціальної взаємодії, репрезентовані переважно особовим займенником *я*, заперечними конструкціями, лексемами із семантикою «перспективи», онімами на позначення відомих у ненауковій галузі осіб (зазвичай у сфері мистецтва та літератури), втілюють інтенцію вченого до самопрезентації.

Критику як КС реалізовано за допомогою тактик незгоди (лексеми із семою негативної оцінки, заперечна частка *не*, імперативи), уточнення (споріднені слова *уточнити*, *уточнення*, *конструкції не X, а Y*), визначення інформативної лакуарності (лексеми із семантикою відсутності / невідомості, сполука *не все*), жалкування (лексема *шкода*, сполука *на жаль* із модальною семантикою), висловлення сумніву (слова, що вказують на дискусійний характер висловленого: *сумнів*, *дискусійний*, *малоймовірний*).

Стратегію хеджування втілено в тактиках поради, маркерами якої є кон'юнктив та лексеми з імперативною семантикою, компенсації, котру маніфестують слова *попри*, *зате*, *але*, апроксимації, яку визначають маркери на позначення переднорми, норми та наднорми, мітигації на чолі з неспецифічною лексикою та дискурсивами-регулятивами, що уможливають ефективне

кооперативне спілкування між адресантом і адресатом. Тактики побажання, подяки марковані оптативними лексемами й стійкими сполуками та лексемами із семантикою вдячності. В основі похвали та компліменту, суттю яких є оцінювання професійних якостей та визнання наслідків розумової праці, досягнень у професії і що також реалізують у науковому дискурсі соціативно-інфлюктивну стратегію, перебувають позитивно конотовані лексеми (прикметники, дієприкметники, дієслова, іменники), підсилювані стилістичними фігурами (висхідна градація) та інфосегментами.

Мовно-патріотичну стратегію, що є віддзеркаленням українськоцентричного світогляду особистості вченого, відображення його життєвих цінностей, представлено тактиками популяризації української мови, заклику, заохочення, пропозиції та впевненості. Перші дві марковано словами *знання, засвоїти, вивчення*; усталеними сполуками, притаманними публіцистичному та офіційно-діловому стилям. Для інших двох тактик актуальними мовними індикаторами є використання індикатива замість імператива, директиви, що в контексті сприймаються як пропозиції. Тактика впевненості, що репрезентована двома типами («категорична» і «некатегорична» впевненість), маркована подвійним запереченням, формами майбутнього часу недоконаного та доконаного виду. Інтегральними лексичними маркерами тактики звернення до минулого і осуду є лексеми з негативною конотацією, для реалізації першої вживають як оніми, так і апелятиви, для другої – тільки апелятиви.

Тактики максималізованої позитивної оцінки і застереження розкривають сутність естетичної стратегії, оскільки підпорядковані естетичній свідомості адресанта і скеровані на естетичну свідомість адресата. Затребуваними маркерами стратегії слугують окличні конструкції, перерахування потужності наявних мовних засобів, використовуваних у фольклорних та художніх творах.

ЕМО вчених-лінгвістів використовують усі КС, однак вони мають різний ступінь залучуваності. Ю. Карпенко обирає для реалізації комунікативних інтенцій засоби експлікації для всіх розглянутих КС, крім тих, що маркують КТ осуду. Найбільшою мірою затребуваними в НЛД вченого виявилися тактики стратегії критики та хеджування, а також соціативно-інфлюктивної стра-

тегії. Досить продуктивними стратегіями в П. Гриценка виявилися мовно-патріотична і соціативно-інфлюктивна стратегії. Для С. Єрмоленко надактуальними є естетична та мовно-патріотична стратегії, зокрема тактики популяризації української мови, максималізованої позитивної оцінки, а також аналогічна аргументація (тактика встановлення подібності). О. Бондар найчастіше вдається до мовних засобів, що маніфестують тактику заклику як спосіб втілення мовно-патріотичної стратегії.

Тактика апелювання до емоційної сфери в С. Єрмоленко та Ю. Карпенка має певні відмінності, оскільки у представниці Київської лінгвістичної школи допоміжною інтенцією є почуття патріотизму, тим часом як у Ю. Карпенка переважає скепсис та гумористичне сприймання світу, що є його характерною рисою. Я-спілкування в тактиці об'єктивного інформування домінує в Ю. Карпенка, інші ж вчені надають перевагу ми-спілкуванню.

Невербаліка (жести, міміка) слугує додатковим компонентом КТ стратегії аргументації, самопрезентації та критики, а також мовно-патріотичної КС.

Узагальнення актуальних комунікативних стратегій і тактик ЕМО українського вченого-лінгвіста дає підстави казати про пріоритет його національних цінностей, високу повагу до рідної мови як фундаментального показника національної ідентичності та наскрізну кооперативність інтерактивних виявів, що, у свою чергу, визначає концептуальними складниками його психоментальної структури націєцентричність, мовоцентричність та емпатоцентричність.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому розробленні засад і методологічної бази лінгвоелітології, розширенні й урізноманітненні представлення елітарних мовних особистостей в інших дискурсивних практиках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии. Лекции по введению в психотерапию для врачей, психологов и учителей. Москва : Академический проект, 2007. 240 с.
2. Азарова Л. Е. Специфика языковой личности в коммуникативном процессе общения. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. Симферополь, 2013. № 4. Ч. 1. С. 336–342.
3. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова. Ташкент : Фан, 1988. 119 с.
4. Айзенк Г. Ю. Интеллект: новый взгляд. *Вопросы психологии*. 1995. № 1. С. 111–131.
5. Алексеев К. И. Метафора в научном дискурсе. *Психологические исследования дискурса*. Москва : ПЕРСЭ, 2002. С. 40–50.
6. Алексеева М. В. Сверхтекстовая типология научной речи (на материале франкоязычной научно-гуманитарной литературы) : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.20. Москва, 2001. 304 с.
7. Андреева С. В. Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и коммуникативный потенциал : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2005. 49 с.
8. Андрусъ Л. А. Лінгвопрагматичні характеристики питальних речень у сучасній французькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2007. 20 с.
9. Антонова О. Є. Обдарованість як передумова становлення еліти. *Еліта, обдарованість, людиноцентризм* : матеріали міжнарод. наук. конф. Київ, 2012. С. 59–63.
10. Антонюк О. М. Функціонування вставлених конструкцій у складі багатокomпонентних складних речень (на матеріалі прози І. С. Тургенева) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2007. URL: http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/47277-13.html (дата звернення: 14.10.2015).
11. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва : Наука, 1974. 250 с.
12. Арбузова В. Ю. Прецедентность в русском языке как лингви-

- стический и культурологический феномен (на материале научных и эпистолярных текстов) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Липецк, 2007. 202 с. URL: <http://library.cie.ru/file.php/cf3ef0af15f997a84c55ca2006bf73e3pdf?load=true> (дата звернення: 20.03.2018).
13. Арделян О. В. Фразеологізм як одиниця мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2011. Вип. 9. С. 9–16.
 14. Арискина О. Л., Дрянгина Е. А. Языковая и коммуникативная личность: различные подходы к исследованию. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. Челябинск : Издательство ЧГУ, 2011. № 25 (240). С. 15–18.
 15. Арнольд И. В. Проблемы интертекстуальности. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2*. Санкт-Петербург, 1992. № 4. С. 53–61.
 16. Артемова Л. В. Риторичне питання як композиційний та експресивний елемент авторської публіцистики (на матеріалі жанру колонки газети «El País»). *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2013. С. 19–23.
 17. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Сов. энциклопедия, 1990 а. С. 136–137.
 18. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990 б. С. 5–32.
 19. Арутюнова Н. Д. Национальное сознание, язык, стиль. *Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы* : тезисы международ. конф. Москва : Филология, 1995. Т. 1. С. 32–33.
 20. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
 21. Аугустинавичюте А. Соционика. Москва : Черная белка, 2008. 568 с.
 22. Ашева А. А. Элитарная языковая личность в публицистическом дискурсе (на материале публицистического творчества С. Рассадина) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Майкоп, 2013 а. 27 с.
 23. Ашева А. А. Элитарная языковая личность как идеальный

- носітель культурно-речевої компетенції. *Вестник Адыгейского гос. ун-та. Серия 2: Филология и искусствоведение*. 2013 б. С. 19–23.
24. Ашин Г. К. Элитология : учеб. пособ. Москва : МГИМО – Ун-т МИД России, 2005. 544 с.
 25. Баландіна Н. Штрихи до лінгвоперсонології академіка В. М. Русанівського (до 80-річчя від дня народження). *Філологічні науки*. Полтава, 2011. Вип. 1 (7). С. 121–130.
 26. Балацька О. Л. Дискурсивні властивості критики в англomовній науковій статті : автореф. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2013 а. 20 с.
 27. Балацька О. Л. Мітигація критичних зауважень в англomовній науковій статті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. Острог, 2015. С. 84–86.
 28. Балацька О. Л. Об'єкти критики в англomовній науковій статті. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2010. № 930. С. 91–96.
 29. Балацька О. Л. Стратегічні моделі критичних зауважень в англomовній науковій статті. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2013 б. № 1051. С. 112–117.
 30. Баранов А. Н. Лингвистическая теория аргументации (когнитивный подход) : автореф. дисс. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Москва, 1990. 48 с.
 31. Баранов А. Г. Семиотическая личность: кодовые переходы. *Речевая деятельность. Языковое сознание. Общающиеся личности* : тезисы международ. симпозиума по психолінгвістике и теории коммуникации. Москва; Калуга, 2006. С. 30–31.
 32. Бардукова Г. Способи порушення норми в українській фраземіці. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 59–67.
 33. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси : монографія. Київ : Академія, 2009. 192 с.
 34. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
 35. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.

36. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія. Львів : ПАІС, 2014 а. 288 с.
37. Бацевич Ф., Чернуха В. Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні : монографія. Львів : ПАІС, 2018. 260 с.
38. Бацевич Ф., Чернуха В. Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри : монографія. Львів : ПАІС, 2014 б. 182 с.
39. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации. Киев : Астрей, 1997. 311 с.
40. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики. (Модели мира в литературе). Москва : Тривола, 2000. 248 с.
41. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста : монография. Москва : Изд-во МГУ, 1988. 120 с.
42. Бенлер Р., Гриндер Дж. Из лягушек – в принцы. Нейролингвистическое программирование. Санкт-Петербург : Корвет, 2015. 176 с.
43. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. *Бердяев Н. А. Царство духа и царство Кесаря*. Москва : Республика, 1995. С. 4–162.
44. Берков В. Ф. Философия и методология науки : учеб. пособ. Москва : Новое знание, 2004. 336 с.
45. Берн Э. Игры, в которые играют люди (Психология человеческих отношений) / перевод с англ., предисловие и примечания А. И. Фета. Sweden, Niköping : Philosophical arkiv, 2016. 164 с.
46. Беценко Т. П. Мова фольклорних пісенних пам'яток у науково-дослідних студіях Світлани Яківни Єрмоленко. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2017. № 10. Т. 2. С. 12–15.
47. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 589 с.
48. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 589 с.
49. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання : монографія. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.

50. Білка О. Вторинна номінація в біологічній термінології української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2011. 20 с.
51. Бисималиева М. К. О понятия «текст» и «дискурс». *Филологические науки*. 1999. № 2. С. 78–85.
52. Блюменау Д. И. Информация и информационный сервис. Ленинград : Наука, 1989. 192 с.
53. Богачева М. В. Аргументативная коммуникативная стратегия и тактические приемы ее реализации в русском языке. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2010. Т. 18. Вип. 16. С. 49–56.
54. Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Ленинград, 1984. 31 с.
55. Богин Г. И. Современная лингводидактика. Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1980. 61 с.
56. Богдан С. К. Кольористичні епітети в структурі епістолярних стереотипів Лесі Українки. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Київ, 2011. № 1. С. 18–23.
57. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 476 с.
58. Бодуен де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. Т. 2. 391 с.
59. Большова А. Ю. Лингвopsихологическая типология языковых личностей. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2015. № 5 (47). С. 47–52.
60. Бондар О. І. Мова: структура, суспільство, культура. [До дня народження професора Бондаря Олександра Івановича]. Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України, 2012 а. 230 с.
61. Бондар О. І. Мова як визначальний етноутворюючий чинник українського етносу. *Рідна мова – запорука безсмертя нації* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Київ : Книжкова палата України, 1999. С. 63–69.
62. Бондар О. І. Мовний патріотизм як складник українського

- національного виховного ідеалу. *Мова: структура, суспільство, культура. [До дня народження професора Бондаря Олександра Івановича].* Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2012 б. С. 149–155.
63. Бондар О. І. Японські граматичні аналоги українського інфінітива. *Мова: структура, суспільство, культура. [До дня народження професора Бондаря Олександра Івановича].* Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2012 в. С.183–191.
64. Бондар О. І., Бондаренко І. П. Лінгвокраїнознавство Японії : навч. підруч. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012 г. 695 с.
65. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 368 с.
66. Бондар О. І., Сафонова І. І. Російсько-українсько-англійські відповідники : навч. словник. Одеса : Астропринт, 2001. 92 с.
67. Бондарь А. И. Все о Японии. Харьков : Фолио, 2007. 544 с.
68. Бондаренко Л. И. Полипредикативные единицы синтаксической модели текстов медиа-жанра «совет». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 48. С. 37–39.
69. Боринштейн Е. Р., Кавалеров А. А. Личность: ее языковые и ценностные ориентации. Одесса : Астропринт, 2001. 163 с.
70. Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості. *Соціальна психологія.* 2004. № 5 (7). С. 63–82.
71. Борисов В. А. Мовна особистість ученого в синхронному науковому дискурсі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство).* Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 5. С. 131–136.
72. Бочарникова Е. А. Актуализация категории интертекстуаль-

- ности в научном экономическом тексте: когнитивно-дискурсивный аспект : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Астрахань, 2009. 20 с.
73. Бочарова О. А. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія. Горлівка : Вид-во Горлівського держ. пед. ін-ту іноземних мов, 2012. 480 с.
 74. Бронікова С. Метафора як сучасна технологія управлінського консалтингу. *Публічне управління: теорія та практика*. Харків : ДокНаукДержУкр, 2011. С. 20–25.
 75. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили. Москва : Высшая шк., 1967. 376 с.
 76. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка. Москва : Наука, 1977. 264 с.
 77. Будасси Э. В. Когнитивные основы использования метафоры в естественнонаучном популярном журнальном дискурсе. *Когнитивная семантика* : материалы второй международ. школы-семинара по когнитивной лингвистике. Тамбов, 2000. Ч. 1. С. 219–226.
 78. Букалов А. В., Карпенко О. Б. Соционика как академическая научная дисциплина. *Соционика, ментология и психология личности*. 2013. № 1-3. С. 1–26.
 79. Буров А. А. Дискурс элитарной языковой личности: роль иронии (на примере научной коммуникации Казбека Шаззо). *Историческая и социально-образовательная мысль*. Краснодар, 2016. Т. 8 (1). С. 123–127.
 80. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко; изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 232 с.
 81. Вдовина И. С. Личность в современном мире. *Мунье Э. Манифест персонализма*. Москва : Республика, 1999. С. 3–12.
 82. Венгринюк М. І. Адресат у художньому тексті (на матеріалі української прози ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.12.01. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.
 83. Вербанець В. В., Субот О. А., Христюк Т. А. Соціологія : навч. посіб. Київ : КОНДОР, 2009. 550 с.
 84. Видатні особистості з українського мовознавства. Хрестоматія / за заг. ред. М. Навальної; укл. : Т. Левченко, Т. Чубань.

- Переяслав-Хмельницький : Видавництво КСВ, 2016. 172 с.
85. Висоцька З. І. Займенники як засіб експлікації авторської індивідуальності (на матеріалі економічних праць Івана Франка). *Лінгвістичні дослідження*. Харків : ХНПУ, 2012. Вип. 34. С. 43–47.
 86. Висоцька З. І. Типологія лексичних номінацій і текстових структур у мові економічних праць Івана Франка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 25 с.
 87. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
 88. Вільчинська Т. П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII – XX ст. : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 520 с.
 89. Викторова Е. Ю. Дискурсивные слова: единство в многообразии. *Известия Саратовского ун-та. Новая серия. Серия Филология. Журналистика*. Саратов, 2014 а. Т. 14. Вып. 1. С. 10–15.
 90. Викторова Е. Ю. Некоторые особенности употребления дискурсивных слов в различных научных дисциплинах (на материале английского языка). *Языки в современном мире* : материалы X Международ. конф. Москва : КДУ, 2012. С. 135–140.
 91. Викторова Е. Ю. Роль усной и письменной формы речи в использовании вспомогательных коммуникативных единиц (на материале научной речи русского и английского языков). 2014 б. URL: www.philology.nsc.ru/journals/spi/pdf/2014_22014_Viktorova.pdf (дата звернення: 06.06.2016).
 92. Виноград Т. К процессуальному пониманию семантики. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Радуга, 1983. Вып. 12. С. 123–170.
 93. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография : избранные труды. Москва : Наука, 1977. 311 с.
 94. Виноградов В. В. О художественной прозе. Москва : Наука, 1930. 186 с.
 95. Виноградов В. В. О языке художественной прозы. Избранные труды. Москва : Наука, 1980. 362 с.
 96. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей. Москва : Худ. литература, 1961. 612 с.

97. Вовканич С. Еліта – найбільш конвертована валюта. *Віче*. 1997. № 5. С. 121–131.
98. Волковинський О. Епітет як носій та елемент стилю. Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови. Львів, 2013. Вип. 21. С. 272–277.
99. Волковинський О. Поетика епітета : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2011. 350 с.
100. Волковинський О. Поетика епітета: пролегомени до теми. *Біблія і культура*. 2009. № 11. С. 28–38.
101. Волошин В. Г. Явление аппроксимации в языках. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія*. Одеса : ОНУ, 2014. Том 19. Вип. 4 (10). С. 13–21.
102. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва : Эдиториал УРСС, 2009. 280 с.
103. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языке знаний. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
104. Воркачев С. Г. Этносемантика паремии: сопоставительный анализ метафоризированных показателей безразличия в русском и испанском языках. *Языковая личность: культурные концепты*. Волгоград; Архангельск, 1996. С. 16–25.
105. Воронова Н. Г. Теория персонализации и лингвистическая персонология. *Science Time*. 2014. № 9 (9). С. 61–66.
106. Габидуллина А. Р. Учебно-педагогический дискурс : монография. Горловка : Изд-во ГГПИИЯ, 2009. 292 с.
107. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. URL: <http://www.lib.ua.net/diss/cont/353607.html> (дата звернення: 14.08.2015).
108. Галицька О. Б. Сучасний німецькомовний науковий дискурс з лінгвістичної проблематики: основні характеристики та фреймова організація : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2008. 20 с.
109. Галузинська Л. І., Науменко Н. В., Колосюк В. О. Українська мова (за професійним спілкуванням) : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 430 с.
110. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследо-

- вания. Москва : Наука, 1981. 139 с.
111. Гамова Г. І. Фасцинація як специфічний вербальний вплив оратора. *Лінгвістичні дослідження*. Харків : ХНПУ, 2012. Вип. 34. С. 219–222.
112. Гілецька З. Словацькі фразеологічні одиниці та їх реалізація у тексті. *Проблеми слов'янознавства*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка. 2004. Вип. 54. С. 128–136.
113. Гийому Ж., Мальдидье Д. О новых приемах интерпретации, или Проблема смысла с точки зрения анализа дискурса. *Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса*. Москва : Прогресс, 1999. С. 124–137.
114. Глуховцева І. Я. Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Луганськ : Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 328 с.
115. Гнатюк І. С. Інтелектуалізація українського науково-популярного мовлення в контексті творчої спадщини М. Драгоманова. *Мовознавство*. 1993. № 3. С. 30–35.
116. Гнатюк І. С. Функціонування фразеологізмів у науково-популярному тексті. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія»*. Сімферополь : Таврійський національний університет, 2007. Т. 20 (59). С. 168–172.
117. Гніздечко О. М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2005. 20 с.
118. Голев Н. Д. Языковая личность и антропотекст в лингвистике и лингводидактике (типологический аспект). *Русский язык: исторические судьбы и современность* : II Международ. конгресс исследователей русского языка : Труды и материалы. Москва : МГУ, 2004. С. 15–16.
119. Голованова Е. И. Профессиональная языковая личность: специфика профессиональных процессов в сфере теории и практики. *Non multum, sed multa: Немного о многом. У когнитивных истоков современной терминологии* : сб. науч. трудов в честь В. Ф. Новодрановой. Москва : Авторская акаде-

- мия, 2010. С. 261–270.
120. Головаха Е. И., Бекешкина И. Э., Небоженко В. С. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии. Київ : Наук. думка, 1991. 128 с.
 121. Голоднов А. В. Риторический метадискурс: основания прагматингвистического моделирования и социокультурной реализации (на материале современного немецкого языка) : монография. Санкт-Петербург : Астерион, 2011. 344 с.
 122. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. Вип. 1. С. 25–33.
 123. Гольдин В. Е., Сиротинина О. Б. Внутринациональные речевые культуры и их взаимодействие. *Вопросы стилистики: Проблемы культуры речи*. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1992. Вип. 25. С. 151–160.
 124. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики. Москва : Лабиринт, 2005. 320 с.
 125. Горло Е. А. Универсальная антропоцентрическая модель поэтического дискурса : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19, 10.02.20. Ростов-на-Дону, 2007. 46 с.
 126. Горохов А. В. Н. А. Бердяев и Э. Мунье (два опыта построения персоналистической философии). *Вече : журнал русской философии и культуры*. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2009. Вип. 19. С. 114–120.
 127. Елітознавство : підручник / Гошовська В. А. та ін. ; за ред. В. А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. 268 с.
 128. Гошовська В. А., Задоя К. Ф. Становлення української елітологічної думки : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 68 с.
 129. Грабовецька О. С. Епітетна конструкція у художньому перекладі (на матеріалі української та англійської мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Львів, 2003. 200 с.
 130. Грипас О. Ю. Категоризація семантики компаративності. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Київ, 2016. Вип. 2. С. 252–261.
 131. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наук. думка, 1984. 227 с.

132. Гриценко П. Олександр Іванович Бондар. *Українська мова*. 2013. № 2. С. 179–183.
133. Грицютенко І. Є. Естетична функція художнього слова. Львів : Вид-во ЛДУ, 1972. 180 с.
134. Грибова П. Н. К вопросу о специфике восклицательных предложений в английской диалогической речи. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. Челябинск : ЧГУ, 2010. № 17 (198). Вып. 44. С. 5–8.
135. Гуленко В. Описание соционических типов и рекомендации к совершенствованию личности. *Менеджмент и кадры: психология управления, соционика и социология*. 2007. № 1. С. 15–23; № 2. С. 5–14.
136. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 2000. 400 с.
137. Гусев С. С. Наука и метафора. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1984. 152 с.
138. Даниленко Л. І. Простір «мова – людина – культура» академіка В. М. Русанівського. *Мовознавство*. Київ, 2011. № 3. С. 10–15.
139. Данилюк І. Теоретичні засади і методи лінгвоперсонології. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2016. Вип. 31. С. 63–66.
140. Данилюк Н. О. Постійні епітети в мові української народної пісні. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. № 1. С. 39–46.
141. Дашкова С. Ю. Логико-прагматический анализ аргументации в научно-учебном тексте (на материале французского и русского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Кемерово, 2004. 154 с.
142. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Эдиториал УРСС, 2015. 320 с.
143. Дейна Л. В. Суб'єктивна та об'єктивна оцінка в українському щоденниковому дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Полтава, 2016. 229 с.
144. Демидова Д. Г. Лингвокультурный типаж избирателя в по-

- литическом дискурсе (на материале публичных выступлений членов парламента Великобритании от Консервативной партии в 2010-2016 гг.) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 2017. 143 с.
145. Десюкевич О. И. Концепт профессор в русской и белорусской литературе XX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02, 10.02.01. Минск, 2002. 19 с.
146. Демина Е. В. Индивидуально-психологические особенности языковых способностей человека : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Новосибирск, 2009. 29 с.
147. Демина Е. В. Индивидуально-психологические особенности языковых способностей человека : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Новосибирск, 2009. 241 с.
148. Джаубаева Ф. И. Языкотворчество русских писателей как мирозидаящая деятельность на Северном Кавказе : А. А. Бестужев-Марлинский, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Л. Н. Толстой : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2010. 55 с.
149. Джонсон Р. 40 упражнений тренинга НЛП. Москва : КСП+, 2000. 384 с.
150. Дзюба С. Ятранська громада. *Сіверянський літопис*. 2006. № 5. С. 135.
151. Ділай М. П. Реалізація комунікативно-прагматичного потенціалу дискурсивних слів у текстах англіканських проповідей. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Симферополь, 2012. Т. 25 (64). № 1. Ч. 1. С. 67–70.
152. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типы России и Франции XIX века : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2007. 48 с.
153. Должич Е. А. Интертекстуальные связи в испанском научном дискурсе (на материале естественнонаучных статей и диссертаций) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Москва, 2011. 25 с.
154. Доронкіна Н. Категорії наукового дискурсу. *Наукові записки. Філологія*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. № 29. С. 54–56.

155. Дорошкевич А. С. Стратегії самопрезентації особистості у повсякденності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 5. С. 245–254.
156. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення сучасної молоді південної та західної зон: девіантні процеси. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2018. № 25. С. 136–145.
157. Дружинина В. В. Лингвориторические параметры идиостиля как выражение менталитета языковой личности ученого (А. Ф. Лосев) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Сочи, 2004. 215 с.
158. Дубовицкая Е. Ю. Категория аппроксимации в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04, 10.01.19. Тамбов, 2006. 182 с.
159. Дубровская Д. В. Когнитивный подход к изучению языковой личности. *Вестник Челябинского государственного университета. Филологические науки*. Челябинск : Изд-во ЧГУ, 2015. № 27 (382). Вып. 98. С. 77–80.
160. Дубровская Е. М. Лингвокультурный типаж «человек богемы»: динамический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Новосибирск, 2017. 230 с.
161. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2005. 368 с.
162. Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 22 с.
163. Эфроимсон В. П. Педагогическая генетика. Родословная альтруизма. Москва : Время знаний, 2011. 320 с.
164. Єрмоєнко С. В. Напрями досліджень мовної особистості у сучасній лінгвістиці. *Записки з романо-германської філології*. 2014. Вип. 2 (33). С. 33–37.
165. Єрмоєнко С. Я. Естетична природа слова в народній пісні. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 7. С. 34–45.
166. Єрмоєнко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.

167. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2009 а. 352 с.
168. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
169. Єрмоленко С. Новий словник епітетів української мови. *Лексикографічний бюлетень*. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2009 б. Вип. 18. С. 5–9.
170. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії). Київ : Наук. думка, 1969. 94 с.
171. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наук. думка, 1982. 209 с.
172. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 245 с.
173. Єщенко Т. А. Категорія антропоцентричності: адресантність і адресатність у тексті. *Лінгвістика*. 2011. №. (24). Ч. 2. С. 137–142.
174. Єщенко Т. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект. URL: [ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/17003/1/ СемТип/Метафор.pdf](http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/17003/1/СемТип/Метафор.pdf) (дата звернення: 18.11.2018).
175. Ейгер Г. В., Рапопорт И. А. Язык и личность. Харьков : ХГУ, 1991. 79 с.
176. Житар І. В. Структура та стилістичні функції вставлених конструкцій у науковому і публіцистичному стилях української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. URL: <http://www.er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/695/1/Автореферат%20Житар.pdf> (дата звернення: 14.06.2014).
177. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 548 с.
178. Завальська Л. В. Комунікативна стратегія аргументації в українському політичному дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник. Спецвипуск*. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017 а. С. 66–69.
179. Завальська Л. В. Комунікативні стратегії і тактики в політичному інтерактиві: лінгвопрагматичний аспект : дис. ... канд.

- філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2017 б. 221 с.
180. Заглядкина Т. Я. Академическая концептосфера в немецкой и русской лингвокультурах : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2009. 187 с.
181. Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2016 а. № 33. С. 58–72.
182. Загнітко А. П. Основи дискурсології : науково-навчальне видання. Донецьк, 2008. 194 с.
183. Загнітко А. П. Психолінгвістична модель лінгвоперсонології: категорійно-рівневий вимір. *Досягнення та перспективи дослідження феномену здоров'я у сучасній психології* : матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2016 б. С. 79–84.
184. Загнітко А. Сучасна лінгвоперсонологія: рівні, одиниці і категорії. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-1016 рр.* Вінниця, 2017 а. С. 1-2. URL: <http://jpv.s.donnu.edu.ua/article/view/3654/3687> (дата звернення: 29.08.2018).
185. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017 б. 136 с.
186. Загнітко А., Загнітко Н. Моно- і полілінгвоперсона в дискурсивних практиках: мовленнєво-поведінкові вияви. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. Вип. 3. С. 19–29.
187. Загнітко А., Загнітко Н. Теорія сучасної лінгвоперсонології: рівні й категорії. *Studia Ukrainica Posnaniensia. Zeszyt IV*. Poznań, 2016. S. 23–33.
188. Загнітко Н. Г. Сучасна соціумна лінгвоперсонологія: лінгво-соціумна мотивація мовленнєвої діяльності особистості. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр.* Вінниця, 2017. С. 3-5. URL: <http://jpv.s.donnu.edu.ua/article/view/3654/3687> (дата звернення: 29.08.2018).
189. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений. Москва : Мир,

1976. 166 с.
190. Замилова А. В. Лингвосоционическое моделирование русской языковой личности (на материале Интенет-блога) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Кемерово, 2013. 26 с.
191. Засекина Л. В. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2007. № 5 (25). С. 82–89.
192. Зейгарник Б. В. Теория личности К. Левина. Москва : Изд-во МГУ, 1981. 118 с.
193. Зелінська Н. Нова модель наукової комунікації і дискурс. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1071> (дата звернення: 12.02.2015).
194. Зинев С. Н. Харизматическая личность: идентификация и манифестация в трансформирующемся мире : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.13. Ставрополь, 2005. 29 с.
195. Зубов М. І. Ми любимо Вас, Учителю. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. Вип. 6. С. 6–12.
196. Зубов Н. И. Об «опасности украинизации антропонимов»: ответ в жанре научной инвективы. *Філологічні дослідження*. Одеса : Одеськ. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, 2009. С. 97–108.
197. Зубов М. І., Колесник В. О. Юрій Олександрович Карпенко : Бібліографічний покажчик. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2006. Вип. 4. 23 с.
198. Іваницька М. Л. Структура мовної особистості перекладача художньої літератури як інтердисциплінарна категорія. *Studia Linguistica*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Вип. 6. Ч. 2. С. 151–158.
199. Иванова Е. Н. Языковая личность в условиях формирования норм русского литературного языка: первая половина XVIII века (на материале писем и распоряжений А. Н. Демидова) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Екатеринбург, 2008. 18 с.
200. Иванцова Е. В. О термине «языковая личность»: истоки, проблемы, перспективы использования. *Вестник Томского гос. ун-та*. 2010. № 4 (12). С. 24–32.

201. Иванцова Е. В. Феномен диалектной языковой личности. Томск : Изд-во Том. ун-та, 2002. 312 с.
202. Иванчук И. А. Риторический компонент в публичном дискурсе носителей элитарной речевой культуры : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2005. 65 с.
203. Ивин А. А. Основы теории аргументации. Москва : ВЛАДОС, 1997. 351 с.
204. Ігнат'єва С. Діаріуш як жанр щоденникового дискурсу. *Studia ukrainica poznaniensia*. 2018. Vol. VI. С. 37–43.
205. Ігнат'єва С. Є. Елітарна мовна особистість у синтаксичній репрезентації щоденникового дискурсу. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. Ч. 2. С. 246–257.
206. Ігнат'єва С. Є. Функціонально-комунікативний простір в українському щоденниковому дискурсі. *Філологічні студії*. 2012. Вип. 7. С. 194–204.
207. Ільченко О. М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 37 с.
208. Ісаєнко Л. М. Пам'яті світле джерело. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. 576 с.
209. Исаева А. Ю. Коммуникативно-прагматические особенности газетного заголовка (на материале англоязычных интернет-изданий) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04, 10.02.20. Тула, 2017. 200 с.
210. Иссерс О. С. Дискурсивная практика как наблюдаемая реальность. *Вестник Омского университета*. Омск, 2011. № 4. С. 227–232.
211. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики в русской речи. Изд. пятое. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 288 с.
212. История античной диалектики / под ред. М. А. Дынного. Москва : Мысль, 1972. 335 с.
213. Казакова И. Н. Элитарная языковая личность в портретном интервью: аспекты коммуникативного поведения. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12701> (дата звернення: 21.08.2018).

214. Калитюк Л. П. Транспоновані питальні висловлення як мовленнєві акти експресиви в середньо- та ранньоанглійській мові. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. № 1023. С. 42–46.
215. Каліщук Д. М. Концептуальні стилі англословних політиків (на матеріалі політичного дискурсу президентів Дж. Буша мол., Б. Обами) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Луцьк, 2017. 245 с.
216. Канчер М. А. Языковая личность телеведущего в рамках русского риторического этоса (на материале игровых программ) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Екатеринбург, 2002. 20 с.
217. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посіб. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.
218. Карасик В. И. Дискурсивная персонология. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж : ВГУ, 2007. Вып. 7. С. 78–86.
219. Карасик В. И. О категориях дискурса. *Языковая личность: социолингвистический и эмотивный аспекты*. Волгоград : Перемена, 1998. С. 185–196.
220. Карасик В. И. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
221. Карасик В. И. Языковая личность: аспекты изучения. *II Международ. науч. конф. «Язык и культура»*. Москва, 2003. С. 362–363.
222. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
223. Карасик В. И. Языковые ключи : монография. Волгоград : Парадигма, 2007. 520 с.
224. Карасик В. И. Язык социального статуса. Москва : Институт языкознания АН СССР, Волгоградский педагогический институт, 1991. 495 с.
225. Карасик В. И., Дмитриева О. А., Лингвокультурный типаж: к определению понятия. *Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажу*. Волгоград : Парадигма, 2005. С. 5–25.
226. Караулов Ю. Н. Русский ассоциативный словарь как новый

- лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности. *Русский ассоциативный словарь*. Москва : Пломовский и партнеры, 1994. Кн. I. С. 190–218.
227. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
228. Караулов Ю. Н., Красильникова Е. В. Русская языковая личность и задачи ее изучения. *Язык и личность*. Москва : Наука, 1989. С. 3–10.
229. Караулова Т. К. Устойчивые словесные комплексы в научном тексте (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1982. 286 с.
230. Карпенко Ю. А. Названия звездного неба. Москва : Наука, 1981. 184 с.
231. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Київ : Наук. думка, 1973. 238 с.
232. Карпенко Ю. О. Футурологічна ономастика (особові імена). *Вісник Одеського національного університету*. Одеса : Астропринт, 2007. Т. 12. Вип. 3. Філологія: мовознавство. С. 5–10.
233. Карпова Н. С. Роль метафоры в системе языка и формировании языковой картины мира. LAP Lambert Academic Publishing, 2011. 238 с.
234. Карчаева С. Х. Дискурсивность научного текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.12.19. Нальчик, 2010. 21 с.
235. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. Москва : Наука, 1988. 311 с.
236. Кассирер Э. Сила метафоры. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 33–43.
237. Кашкин В. Б. Дискурс : учеб. пособ. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2004. 76 с.
238. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации. Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. 175 с.
239. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации : Краткий курс. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2007. 256 с.
240. Кицак Г. Характерні риси наукового дискурсу. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 23. С. 148–152.
241. Кишко С. М. Комуникативно-прагматична категорія мо-

- дерації: план змісту. URL: www.nbul.ua/old_jrn/soc_Gum/Apfil/2011_2/kyshko.pdf (дата звернення: 25.12.2016).
242. Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2018. 226 с.
243. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
244. Клобукова Л. П. Феномен языковой личности в свете лингводидактики. *Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения акад. В. В. Виноградова* : тезисы докладов. Москва, 1995. С. 322–323.
245. Кобирилка Г. С. Професорові П. Ю. Гриценку шістдесят. Українська мова. 2010. № 3. С. 154–156.
246. Кобозева І. М., Захаров Л. М. Для чого нужен звучачий словарь дискурсивних слов русского языка. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*. Москва : Наука, 2004. С. 292–297.
247. Ковалевська А. В. Алгоритм нейтралізації патогенних текстів в українському інформаційному просторі. *Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми* : колект. монографія. Одеса : ПолиПринт, 2018. С. 175–185.
248. Ковалевська Т. Ю. Впливові доміанти рекламного дискурсу в аспекті нейролінгвістичного програмування. *Записки з романо-германської філології*. Одеса, 2008 а. Вип. 20. С. 60-69. URL: dspase.onu.edu.ua:80808/bitstream/handle/123456789/4429/Ковалевська.pdf?se (дата звернення: 27.01.2018).
249. Ковалевська Т. Ю. Вступне слово. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2010. Вип. 13. С. 5–6.
250. Ковалевська Т. Ю. Ідеї лінгвоментальності у вченні О. О. Потєбні. *О. О. Потєбня й актуальні питання мови та культури*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. С. 109–113.
251. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : Астропринт, 2008 б. 324 с.
252. Ковалевська Т. Ю. Нейролінгвістична ідентифікація мета-

- програмних стратегій особистості. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2016. № 23. С. 219–227.
253. Ковалевська Т. Ю. Передмова. *Мова: структура, суспільство, культура*. [До дня народження професора Бондаря Олександра Івановича]. Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2012. С. 3–4.
254. Ковалевська Т. Ю. Психосемантика комунікативної гармонійності. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 12. С. 360–369.
255. Ковалевська Т. Ю. Психолінгвістична теорія О. О. Потєбні в концепціях сучасного мовознавства. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : Астропринт, 2001. С. 74–80.
256. Ковалевська Т. Ю. Техніки комунікативної сугестії в нейролінгвістичному програмуванні. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. № 21. С. 82–89.
257. Ковалевська Т. Ю. Юрій Олександрович Карпенко. *Завідувачі кафедри української мови Одеського національного університету: історія і сучасність* : колект. монографія / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2015. С. 60–71.
258. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : підручник. 2- вид., доп. і перероб. Київ : Вища шк., 1978. 376 с.
259. Ковальська Н. А. Окличні речення як вищий прояв емоційної експресії в українському економічному дискурсі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : ДВНЗ «КНУ», 2015. Вип. 13. С. 280–286.
260. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации : монографія. Одесса : Редакционно-издательский отдел областного управления по печати, 1991. 121 с.
261. Колеснікова І. А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15. Київ, 2009. 33 с.
262. Колеснікова І. А. Специфіка категорій «адресант» і «адресат» у професійному дискурсі. *Studia Linguistica*. 2009.

Вип. 3. С. 114–118.

263. Колтуцкая И. А. Структура языковой личности в современной антропоцентрической парадигме. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. Дніпропетровськ : Роял Принт, 2013. № 2 (6). С. 294–298.
264. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.
265. Кондратенко Н., Стрій Л., Билінська О. Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів : монографія. Одеса : Астропринт, 2019. 236 с.
266. Конецкая В. П. Социология коммуникаций : учебник. Москва : Международный университет бизнеса и управления, 1997. 304 с.
267. Коновальчук В. Використання біографічного методу для дослідження проблеми творчої реалізації особистості. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15132-vikoristannya-biografichnogo-metodu-dlya-doslidzhennya-problemi-tvorcho%D1%97-realizaci%D1%97-osobistosti.html> (дата звернення: 20.02.2015).
268. Королева Н. В. Средства и способы реализации интертекстуальности в научном дискурсе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Пятигорск, 2004. 17 с.
269. Косиков Г. К. Ролан Барт – семиолог, литературовед. *Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
270. Космеда Т. А. Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії вченого і педагога у проєкції на мовну особистість А. П. Загнітка. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 20. С. 205–210.
271. Космеда Т. А. Індекс комунікативної компетенції та психотип як параметри диференціації мовної особистості. *Лінгвістичні дослідження*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип. 31. С. 196–205.
272. Космеда Т. А. Інтертекстуальність щоденникового дискурсу Тараса Шевченка: актуалізація паремійних одиниць. *Літера-*

- турознавство. Фольклористика. Культурологія.* 2016. Вип. 519–535.
273. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: між-культурні, інтерперсональні, риторичні виміри : монографія. Львів : ПАІС, 2006. 326 с.
274. Космеда Т. А. Типові дискурсивні слова як показник комунікативної компетенції мовної особистості (на прикладі аналізу «живого» мовлення І. Франка). *Лінгвістичні студії.* Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 17. С. 206–210.
275. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.
276. Костусьяк Н. Категорія синтаксичної модальності та її грамемна реалізація. *Лінгвістичні студії.* Донецьк : ДонНУ, 2013. Вип. 26. С. 99–103.
277. Коськіна Е. В. Научный текст как автопортрет ученого. *Омский научный вестник.* Омск, 2010. № 1 (85). С. 105–109.
278. Коць Т. Граматична стилістика у науковій парадигмі С. Я. Єрмоленко. *Культура слова.* Київ, 2012. № 77. С. 58–63.
279. Кочеткова Т. В. Проблема изучения языковой личности носителя элитарной речевой культуры (обзор). *Вопросы стилистики. Язык и человек.* Саратов, 1996. Вып. 26. С. 14–25.
280. Кочеткова Т. В. Языковая личность носителя элитарной речевой культуры : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Саратов, 1999. 534 с.
281. Кочукова Н. І. Прояви авторської індивідуальності в мовознавчих текстах наукових та науково-популярних підстилів. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки» (мовознавство).* Дрогобич, 2016 б. № 5 (1). Т. 1. С. 168–171.
282. Кочукова Н. І., Молькова В. М. Трансформація та варіантність стійких сполучень слів (на матеріалі української преси). *Молодий вчений.* 2016. № 4 (31). С. 387–390.
283. Кравцова Ю. В. Проблемы и перспективы исследования языковой личности писателя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов.* 2015. № 12. С. 109–116.

284. Кравченко Н. К. Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса : монография. Киев : Реферат, 2006. 320 с.
285. Красавіна В. В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 18 с.
286. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
287. Кремнева А. В., Головина Т. А. Специфика интертекстуальности в научном дискурсе (на примере англоязычного научно-технического текста). *Ползуновский альманах*. 2015. № 3. С. 147–151.
288. Криворучко С. І. Лінгвопрагматичні властивості перлокутивних оптимізаторів у сучасному німецькомовному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2011. 21 с.
289. Кротков Е. Научный дискурс. *Современный дискурс-анализ*. 2010. Вып. 2. Т. 1. С. 4–18.
290. Кротков Е. Научный дискурс: философско-методологический анализ. *Credo new*. 2014. № 3 (79). URL: http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/k3-2014/25369-nauchnyy-diskurs-filosofsko-metodologicheskiiy-analiz.html (дата звернення: 20.03.2018).
291. Кротков Е. Философско-методологический анализ научного дискурса. *Современный дискурс-анализ*. 2015. Вып. 13. С. 4–16.
292. Крохмальна Г. І. Терміни в ідіостилі вченого (на матеріалі філологічних праць професора Івана Денисюка) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2016. 209 с.
293. Крысин Л. П. Вспоминая Реформатского. *Общественные науки и современность*. 2008. № 3. С. 151–155.
294. Крюков О. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2006. 252 с.
295. Кудрявцева Н. С. Концептуальна метафора як підґрунтя наукової теорії. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія*

- Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2015. Вип. 30. С. 37–41.
296. Кузневич З. А. Языковая личность в литературно-художественном дискурсе Эрнеста Хэмингуэя : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Иркутск, 1999. 154 с. URL: dissercat.com/content/yazykovaya-lichnost-v-literaturno-khudozhestvennom-discourse-ernesta-khemingueya (дата звернення: 23.12.2018).
297. Кузнецова Л. Н. В. Виноградов как профессиональная языковая личность ученого-филолога: лингвориторический аспект (на материале текстов о языке и стиле русских писателей) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Сочи, 2013. 232 с.
298. Кузьмина Е. М. Н. П. Бехтерева как языковая личность: субъективная модальность в научном повествовании. *Мир русского слова*. 2011. № 2. С. 58–63.
299. Кулага О. В. В. В. Набоков как языковая личность. URL: https://www.pglu.ru/upload/iblock/50b/uch_2012_ix_00008.pdf (дата звернення: 24.12.2018).
300. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис : підручник. Київ : Рад. шк., 1961. Ч. II. 288 с.
301. Кулиев Г. Г. Метафора и научное познание. Баку : Элм, 1987. 157 с.
302. Кульбабська О. В., Кардашук О. В. Текстотворча функція епітета в художньому тексті (на матеріалі творів Івана Багряного). *Вісник Харківського національного університету В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. Харків : Видавничий відділ ХНУ, 2006. № 742. Вип. 48. С. 256–264.
303. Кульчицкая Л. В. Парадигмальная и дискурсивная метафора в науке: конгитивный подход. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика*. 2012. № 2. 119–125. URL: <http://journals.rudn.ru/linguistics/article/view/9323> (дата звернення: 23.12.2018).
304. Курьянович А. В. Динамика жанрово-стилистических особенностей русского эпистолярного дискурса носителей элитарного типа речевой культуры (XX– XXI вв.) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Томск, 2013 а. 40 с.
305. Курьянович А. В. Динамика жанрово-стилистических особенностей русского эпистолярного дискурса носителей элитарного типа речевой культуры (XX – XXI в.) : дисс. ... д-ра

- філол. наук : 10.02.01. Томск, 2013 б. 397 с.
306. Курьянович А. В. Элитарная речевая культура в зеркале отечественной эпистолярной традиции. *Вестник ТГПУ*. 2011. Вып. 3 (105). С. 76–80.
307. Курьянович А. В. Эпистолярная языковая личность: к вопросу определения категориальных и типологических черт. *Сибирский филологический журнал*. 2014. № 4. С. 255–262.
308. Курьянович А. В. Эпистолярная языковая личность: опыт моделирования (на материале русского эпистолярного XX – XXI вв.). *Вестник науки Сибири*. 2014. № 3 (13). С. 100–110.
309. Курьянович А. В. Языковая личность ученого – носителя элитарной речевой культуры (на материале эпистолярного дискурса В. И. Вернадского). *Сибирский филологический журнал*. 2010. № 1. С. 188–197.
310. Кухаренко В. А. Лингвокультурный типаж гламурная стерва. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер.: Філологія*. 2012. Т. 15. № 2. С. 63–70.
311. Лавриненко О. Л. Конструювання концептуальної моделі мовної особистості. *Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка*. Т. 11 : «Проблеми загальної та педагогічної психології». Київ : Гнозис, 2009. № 7. С. 261–273.
312. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2011. 19 с.
313. Лазуренко Е. Ю., Саломатина М. С., Стернин И. А. Профессиональная коммуникативная личность : монография. Воронеж : Истоки, 2007. 194 с.
314. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. Москва : Эдиториал УССР, 2004. 256 с.
315. Лаппо М. А. К. И. Чуковский как носитель элитарной речевой культуры. *Русская речь*. 2015. № 2. С. 80–85.
316. Лаппо М.А. Кого можно назвать носителем элитарной речевой культуры? *Русская речь*. 2014. № 4. С. 67–72.
317. Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя. Ленинград : Художественная литература, 1974. 286 с.
318. Левицький А. Е. Засоби вираження категорії мітигації в англійській та українській лінгвокультурах. *Мовні і концеп-*

- туальні картини світу*. Київ : Київський університет, 2011. Вип. 33. С. 351–355.
319. Левчук І. П. Мікротема «Недоліки книги» в рецензіях Агатангела Кримського. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк : Видавництво ВНУ, 2010. № 2. С. 63–66.
320. Левчук І. Мікротема «Недоліки книги» в сучасних історичних рецензіях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. С. 220–223.
321. Левчук І. П. Структурно-семантична організація жанру рецензії XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 22 с.
322. Левчук І. П. Типологія структурно-семантичної організації рецензій в українській і польській мовах. URL: www.esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/950/1/Levchuk_Iryna_Typologija_strukturno-semantichnoji_organizatsiji_retsenziji_%20v_ukrainskij_i_polskij_movah.pdf (дата звернення: 28.11.2017).
323. Леонгард К. Акцентуированные личности. Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. 544 с. URL: svnic.spb.ru/media/13/content/5025/documents/Леонгард%20Акцентуированные%20личности.doc (дата звернення: 17.12.2018).
324. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики. Москва : Академія, 2005. 288 с.
325. Леонтьев Д. А. Гордон Олпорт – архітектор психології особистості. *Психологічний журнал*. 2002. Т. 23. № 3. С. 23–30.
326. Леонтьев А. Н. Лекції по загальній психології. Москва : Смысл, 2000. 512 с.
327. Леонтьев А. Н. О формировании способностей. *Вопросы психологии*. 1960. № 1. С. 13–21.
328. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : Просвещение, 1963. 214 с.
329. Линник Т. Г. Елітний – елітарний. URL: www.kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine34-26.pdf (дата звернення: 22.10.2017).

330. Лівіцька І. Науковий дискурс: рівні та особливості аналізу. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Вип. 96 (1). Кіровоград : КДПУ імені В. Винниченка, 2011. С. 381–385.
331. Лівіцька О. В. Еволюція епітетної системи в поетичних текстах Т. С. Еліота : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Кам'янець-Подільський, 2015. 204 с.
332. Лингвоперсонология: типы языковых личностей и личностно-ориентированное обучение / под ред. Н. Д. Голева, Н. В. Сайковой, Э. П. Хомич : монография. Барнаул; Кемерово : БГПУ, 2006. 435 с.
333. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2008. 211 с.
334. Лутовинова О. В. Становление понятия «языковая личность»: от «языка в человеке» до «человека в языке». *Известия Волгоградского гос. пед. ун-та*. 2017. № 1 (114). С. 82–89.
335. Майерс Д. Дж. Социальная психология / перевод З. Замчук. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 800 с.
336. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис, 2003. 280 с.
337. Малиновська І. В. До характеристики мовної особистості В. В. Акуленка: спонтанне усне мовлення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2015. Вип. 73. С. 26–29.
338. Малиновська І. В. До характеристики мовної особистості В. В. Акуленка: стилістичні, лінгвориторичні та лінгвокогнітивні аспекти. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2008. № 2 (32). С. 3–13.
339. Малікова О. В. Функціональні типи метатекстових одиниць. *Мовознавство*. 1993. № 1. С. 68–72.
340. Мареев С. Н., Мареева Е. В. История философии (общий курс) : учеб. пособ. Москва : Академический проект, 2003. 880 с.
341. Маркелова Т. В. Семантика и прагматика средств выражения оценки в русском языке. *Филологические науки*. 1995. № 3. С. 67–79.
342. Марюхин А. П. Активные семантические процессы в комму-

- никации общения: непрямо́е говоре́ние. *Критика и семиотика*. Новосибирск : Федеральное гос. бюджетное учреждение науки Института филологии Сибирского отделения Российской академии наук, 2008 а. Вып. 12. С. 117–125.
343. Марюхин А. П. Лингвистические модификаторы как имплицитные компоненты текста. *Текст и контекст: поэтика эксплицитного и имплицитного*. Москва, 2011. С. 47–52.
344. Марюхин А. П. Непрямая коммуникация в научном дискурсе (на материале русского, английского, немецкого языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 2010. 24 с.
345. Марюхин А. П. «Hedging (Heske)» – новая семантическая категория? *Сибирский филологический журнал*. 2008 б. № 4. С. 200–204.
346. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2010. 243 с.
347. Маслова Т. Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. *Англістика та американістика*. 2013. Вип. 10. С. 39–43.
348. Мацько Л. І. Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013 а. № 78. С. 7–11.
349. Мацько Л. І. Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен національного виховання у світлі лінгвофілософії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорій і практик*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013 б. Вип. 20 (30). С. 141–146.
350. Мацько Л. І. Мовна особистість Тараса Шевченка як чинник формування національної ідентичності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог, 2014. Вип. 50. С. 8–15.
351. Мацько Л. І. Мовна особистість Тараса Шевченка як чинник формування українських філологів. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2013 в. Вип. 15. С. 174-190.
352. Мацько Л. І. Науково-педагогічна діяльність і мовна особистість вченого. С. 1–11. URL: conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/fmoid/paper/viewFile/180/175 (дата звернення:

24.04.2017).

353. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. Київ : Каравела, 2005. 352 с.
354. Меркантини С. Семантическая категория аппроксимации и средства ее выражения в современном итальянском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Москва, 2016. 206 с.
355. Мех Н. «Бо ж спочатку було слово» (Поняття «мова» в українознавчій концепції С. Я. Єрмоленко). *Культура слова*. 2012. № 77. С. 81–85.
356. Мех Н. Лінгвофілософська концепція О. О. Потебні й гуманітаристика XIX – XXI століть. *Культура слова*. 2015. № 83. С. 32–36.
357. Микитюк А. Функції дискурсивних маркерів. URL: chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Alina_Mykytiuk.pdf (дата звернення: 27.09.2015).
358. Мисик О. А. Етнічна основа тропейчної системи Ігоря Калинця : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 317 с.
359. Мінчак Г. Б. Короткі нотатки про велике життя. *Мова. Людина. Світ*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. С. 3–17.
360. Мигунов А. И. Аналитика и диалектика: два аспекта логики. «Я. (А. Слинин) и МЫ» : к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. Вып. 10. С. 326–340.
361. Михайлов Л. М. Коммуникативная грамматика немецкого языка. Москва : Высш. шк., 1994. 255 с.
362. Михайлова Е. В. Интертекстуальность в научном дискурсе (на материале статей) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 1999. 205 с.
363. Мишанкина Н. А. Метафора в науке: парадокс или норма? Томск : Изд-во Том. ун-та, 2010. 282 с.
364. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. Київ : Наук. думка, 1977. 240 с.
365. Мойсієнко А. К. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : монографія. Київ : Сталь, 2006. 304 с.
366. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : учеб. пособ. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Высш. шк., 1989. 287 с.

367. Моляко В. А. Психологический анализ творческого потенциала М. А. Врубеля. *Психология творчества: школа Я. А. Пономарева*. Москва : Институт психологии РАН, 2006. С. 394–407.
368. Монахова Т. В. Народничество, модернизм та постмодернізм у лінгвістиці : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 300 с.
369. Моргун Н. Л. Научный сетевой дискурс как тип текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Тюмень, 2002. 20 с.
370. Морозова О. І. До проблеми виділення одиниць дискурсу: дискурсема неправди. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : колект. монографія. Харків : Константа, 2005. С. 65–104.
371. Мурзинова И. А. Фиксированный лингвокультурный типаж: интегральные и дифференциальные признаки. *Научный руководитель*. 2014. № 2 (3). С. 28-37.
372. Муртада К. С. Заголовок-вопрос в газетной полосе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Воронеж, 2003. 21 с. URL: <http://www.cheloveknauka.com/zagolovok-vopros-na-gazetnoy-polose> (дата звернення: 04.02.2015).
373. Мухортов Д. С. Об общем и частном в понятиях «языковая личность», «речевой портрет», «идиостиль» и «идиолект» (на примере вербального поведения современных политических деятелей). URL: istina.msu.ru/media/publications/article/45c/520/6886840/2014-0702_Muhortov_D.S._Ob_obschem_i_chastnom_v_ponyatiyah.pdf (дата звернення: 23.08.2016).
374. Навчук Г. В. Типи окличних речень за виконуваною функцією. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. Вип. 721. Романо-слов'янський дискурс. С. 36–40.
375. Невська Ю. В. Дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу: типологічно-прагматичний аспект (на матеріалі епістолярію М. Куліша) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2018. 18 с.
376. Немыка А. А., Шлаитова М. Н. Языковая личность Сергея Довлатова: коммуникативно-прагматический и аксиологический аспекты. *Научное и образовательное простран-*

- ство: перспективи розвитку: матеріали* Международ. науч.-практ. конф. Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2017. С. 278–280.
377. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). Київ : ТОВ «МФА», 1997. 303 с.
378. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як нейролінгвістичний код. *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 39–44.
379. Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины. *Язык. Поэтика. Перевод* : сб. науч. трудов. Моск. гос. лингв. ун-та. Москва : МГЛУ, 1996. Вып. 426. С. 112–116.
380. Нікітіна А. В. Дискурсна особистість як лінгводидактичне поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. № 4. С. 217–282.
381. Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс учителя-словесника : монографія. Київ : Ленвіт, 2013. 338 с.
382. Никульшина Н. Л. Письменный научный дискурс как объект моделирования в учебных целях. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2008. № 3 (59). С. 245–250.
383. Огієнко І. С. Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа : монографія. Київ : Наук. думка, 2017. 254 с.
384. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
385. Одеська ономастична школа / Карпенко Ю. О., Фоміна Л. Ф., Зубов М. І., Калінкін В. М. *Λογος όνομαστικῆς*. Донецьк, 2009. № 4. С. 98–112.
386. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование: новейшая психология личного мастерства. Челябинск : Версия, 1997. 256 с.
387. Олдер Г., Хэзер Б. NLP. Полное практическое руководство. Киев : София, 2000. 224 с.

388. Олизько Н. С. Семиотико-синергетическая интерпретация особенностей реализации категорий интертекстуальности и интердискурсивности в постмодернистском художественном дискурсе : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Челябинск, 2009. 343 с.
389. Ольшанский И. Г. Язык и языковая личность в условиях современного социального контекста. РГСУ. *Ученые записки*. 2004. № 1. С. 79–80.
390. Омельченко В. В. Соціальний механізм відтворення наукової еліти в умовах сучасної України : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2008. 20 с.
391. Онопрієнко Т. М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2002. 19 с.
392. Онопрієнко Т. М. Епітет як первісний троп і системоутворюючий центр тропіки. *Вісник Житомирського державного педагогічного університету*. 2001. № 8. С. 127–130.
393. Онопрієнко Т. М. Узуально-асоціативні епітети в сучасній англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. Вип. 23. С. 89–92.
394. Орлова Н. В. Коммуникативная ситуация – речевой жанр – язык – личность (на материале «Книги отзывов и предложений»). *Жанры речи*. Саратов : Изд-во ГУНЦ «Колледж», 1999. Вып. 2. С. 227–236.
395. Ортега-и-Гассет. Две великие метафоры. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 68–81.
396. Осіпова Т. Репрезентація параметрів невербальної комунікації у творах Михайла Коцюбинського. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2015. Vol. III. Pp. 195–200.
397. Островская Т. А. Дискурс элиты: когнитивный, прагматический и семиотический дискурсы : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Майкоп, 2016. 375 с.
398. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений). Москва : Наука, 1985. 272 с.
399. Паниткова Э. Ю. Понятие «языковая личность» и проблема социального конструирования реальности : дисс. ... канд.

- философ. наук : 09.00.11. Архангельск, 2012. 240 с.
400. Пантелеева Е. А. Коммуникативно-прагматические свойства вводных и вставных элементов в современном русском языке (на материале художественных и публицистических текстов) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Волгоград, 2005. 18 с.
401. Парето В. Компендиум по общей социологии / пер. с итал. А. А. Зотова; 2-е изд. Москва : Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2008. 511 с.
402. Парсамова В. Я. Языковая личность ученого в эпистолярных текстах (на материале писем Ю. М. Лотмана) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2004. 223 с.
403. Паршина О. Н. Дискурсивы как средство вербализации рече-мыслительных процессов в устном политическом тексте. Рема. 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diakyrsvy-kak-sredstvo-verbalizatsii-rechemyslittenykh-protsessov-v-ustnom-politicheskom-tekste> (дата звернення: 20.16.2016).
404. Паршина О. Н. Стратегии и тактики речевого поведения политической элиты России : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 Саратов, 2005. 328 с.
405. Патрушева Л. С. Коммуникативные роли участников интернет-форума. *Вестник Челябинского гос. ун-та*. 2011. № 10 (225). Филология. Искусствоведение. Вып. 52. С. 109–111.
406. Пац Л. Загальномовні та індивідуально-авторські видозміни в семантиці й структурі українських фразеологізмів. *Україністика: нові імена в науці*. Горлівка, 2011. С. 179–182.
407. Пацеєвська О. Терміни-фразеологізми як маркер зв'язності у польськомовному науковому дискурсі. *Київські полоністичні студії*. Київ : Університет «Україна» 2013. Т. XXII. С. 469–475.
408. Пашковский В. Э., Пиотровская В.Р., Пиотровский Р. Г. Психиатрическая лингвистика. Санкт-Петербург : Наука, 1994. 161 с.
409. Пеше М. Контент-анализ и теория дискурса. *Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса*. Москва : Прогресс, 1999. С. 302–337.
410. Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 464 с.

411. П'єсцух О. І. Парламентські дебати Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в когнітивно-дискурсивній парадигмі : дис. д-ра філол. наук : 10.02.04. Черкаси, 2018. 515 с.
412. Підкамінна Л. Лексико-семантичне поле епітетних конструкцій на означення характеру ліричних персонажів у поетичній мовотворчості Т. Г. Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2008. Вип. 10. С. 203–211.
413. Пикулева О. А. Психологическая многозначность понятия «самопрезентация личности» и современные научные подходы к пониманию его содержания. *Социальная психология и общество*. 2013. № 2. С. 21–37.
414. Пірог І. І. Аргументація у світлі когнітивних операцій (на матеріалі німецького аргументативного дискурсу). *Вісник ХНУ*. 2015. № 1155. С. 47–52.
415. Плавская Т. В. Двухязычный тезаурус исследователя-археолога как основа создания лексикографического продукта нового типа : дисс. канд. филол. наук : 10.02.19. Ростов-на-Дону, 2009. 215 с.
416. Плотникова С. Н. Говорящий / пишущий как языковая, коммуникативная и дискурсивная личность. *Вестник Нижегородского государственного университета*. 2008 а. № 4. С. 37–42.
417. Плотникова С. Н. Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Сер. Филология: Язык. Культура. Коммуникация*. Иркутск : ИГЛУ, 2008 б. № 1. С. 131–136.
418. Плунгян В. Дискурсивные слова. 7 фактов о богатстве значений слов-паразитов. URL: www.postnauka.ru/faq/8572 (дата звернення: 18.14.2016).
419. Пономаренко А. Концепція «Мова як українознавство» у працях С. Я. Єрмоленко. *Культура слова*. 2012. № 77. С.77–81.
420. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підручник. 2-е вид., стереотипне. Київ : Либідь, 1993. 248 с.
421. Поселенова А. В. Языковая личность: проблемы и типологии. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84823189.pdf> (дата

звернення: 09.09.2018).

422. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Москва : Наука, 1988. С. 8–69.
423. Потебня А. А. Мысль и язык. Київ : Синто, 1993. 192 с.
424. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ : Видавничий центр «Київський університет», 1999. 308 с.
425. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 590 с.
426. Припишнюк Я. І. Структурно-семантичні особливості патента Франції. *Мовознавство*. 1993. № 3. С. 66–68.
427. Приходько Г. І. Мовленнєві акти оцінки в загальній типології мовленнєвих актів. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2015. Вип. 740-741. С. 189–192.
428. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 18 с.
429. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 224 с.
430. Психология : учебник для гуманитарных вузов / под ред. В. Н. Дружинина. 2-е изд. : Санкт-Петербург : Питер, 2009. 656 с.
431. Пузанкова Е. Н. Методика развития языковой способности учащихся 5 – 7 классов средней школы. Орел : ОГУ, 1998. 107 с.
432. Пузырев А. В. Опыты целостно-системных подходов к языковой и неязыковой реальности. Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2002. 163 с.
433. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання : монографія. Київ – Дрогобич : Посвіт, 2011. 592 с.
434. Резанова З. И. Метафора в лингвистическом тексте: типы функционирования. *Вестник Томского гос. ун-та. Филология*. 2007. № 1. С. 18–29.
435. Резанова З. И. Элита, элитный, элитарный: семантика и функционирование. *Язык и культура*. 2009. № 2. С. 69–79.

436. Резник В. А. Лингвокультурный типаж в системе смежных понятий. *Известия Самарского научного центра российской академии наук*. 2013. № 2 (2). Т. 15. С. 481–484.
437. Ригованова В. Языковая личность в аспекте современных лингвистических теорий. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград, 2010. Вип. 89 (1). С. 346–350.
438. Робен Р. Анализ дискурса на стыке лингвистики и гуманитарных наук: вечное недоразумение. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*. Москва : Прогресс, 1999. С. 184–197.
439. Романова Т. В. Языковая личность Д. С. Лихачева как элитарная личность русского интеллигента. *Мир русского слова*. 2006. № 4. С. 7–13.
440. Романченко А. П. Вербалізація аргументативної стратегії та її тактики. *Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми* : колект. монографія / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2018 а. С. 204–215.
441. Романченко А. П. Вставлені конструкції в науковому мовленні Ю. О. Карпенка. *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives* : Proceedings of the 2nd International symposium (February 15, 2014). “East West” Association for Advanced Studies Higher Education GmbH. Vienna. 2014 а. P. 326–331.
442. Романченко А. П. Вставлені одиниці як засіб комунікативного впливу в науковому дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014 б. Вип. 3. Спеціальний випуск, присвячений 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. С. 193–198.
443. Романченко А. П. Вставні компоненти як дискурсиви в науковому мовленні. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2015 а. Кн. 1. С. 247–253.
444. Романченко А. Дискурсивна метафора елітарної мовної особистості вченого. *Південний архів (філологічні науки)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018 б. № 75. С. 31–35.
445. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість в епістолярному та щоденниковому дискурсах: аспекти дослідження. *Проблеми загального і слов'янського мовознавства*. Дніпро :

- ЛПРА, 2018 в. № 1. С. 111–120.
446. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість: критерії виокремлення. *Львівський філологічний часопис*. Львів : Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2018 г. № 3. С. 219–222.
447. Романченко А. Елітарна мовна особистість у науковому дискурсі: проблематика та етапи дослідження. *Південний архів (філологічні науки)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018 д. № 73. С. 35–39.
448. Романченко А. П. Естетична стратегія елітарної мовної особистості. *Сучасний вимір філологічних наук* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2018 е. С. 54–58.
449. Романченко А. П. Індивідуально-авторська інтерпретація фразеологічних одиниць у засобах масової інформації. *Слов'янський збірник*. Київ : Видавничий центр Дмитра Бураго, 2012 а. Вип. 17. Ч. I. С. 380–386.
450. Романченко А. П. Інтертекстуальність як реалізація діалогічності лінгвістичного дискурсу. *Web of Scholar*. Warsaw : RS Global Sp. z O.O., 2018 є. № 11 (29). P. 51–56.
451. Романченко А. Комунікативні тактики стратегії хеджування. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2017 а. Вип. 153. С. 310–314.
452. Романченко А. П. Комунікативно-прагматичні особливості питальних речень у лінгвістичному дискурсі. *Слов'янський збірник*. Чернівці : Букрек, 2016 а. Вип. 20. С. 100–113.
453. Романченко А. П. Коммуникативно-прагматический потенциал интеррогативов в дискурсе языковой личности лингвиста. *Традиции и новаторство в филологических исследованиях*. Бельці, 2016 б. С. 114–118.
454. Романченко А. П. Критика як комунікативна стратегія в лінгвістичному дискурсі. *Наукові записки Острозької академії. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017 б. Вип. 64. Ч. 2. С. 102–105.
455. Романченко А. Лінгвістична персонологія: об'єкт та історія формування. *Tradiție și inovare în cercetarea științifică: colloquia*

- professorum (6; 2016; Bălți). Tradiție și inovare în cercetarea științifică, Ediția a 6-a, dedicată Anului Profesorului Nicolae Filip: Materialele Colloquia Professorum din 29 septembrie 2016 / com. șt.: Ion Gagim et. al. Bălți : Tipografia Universității de Stat "Alecă Russo" din Bălți, 2017 v. Vol. 1. P. 68–73.
456. Романченко А. П. Лінгвістичний дискурс: соціативно-інфлуктивна стратегія. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2018 ж. Вип. 3. Т. 1. 38–43.
457. Романченко А. П. Лінгвокреативність мовної особистості: фразеологічні одиниці. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2017 г. Вип. 24. Т. 2. С. 196–204.
458. Романченко А. Мітигація як комунікативна тактика стратегії хеджування. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017 д. Вип. 33. С. 131–135.
459. Романченко А. П. Мовна особистість як інтердисциплінарний об'єкт досліджень. *Наукові записки Острозької академії. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015 б. Вип. 58. С. 117–119.
460. Романченко А. П. Мовна, комунікативна, дискурсивна особистість: проблема кореляції понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2016 в. Вип. 25. С. 68–70.
461. Романченко А. П. Научный дискурс в концепциях украинских исследователей. *Практика коммуникативного поведения в социально-гуманитарных исследованиях : материалы III международ. науч.-практ. конф.* Прага : Vedecko vydavatelske centrum "Sociosfera-CZ", 2013 а. С. 121–124.
462. Романченко А. Поняття «мовна особистість» та аспекти вивчення. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2016 г. Вип. 145. С. 190–194.
463. Романченко А. П. Порівняння об'єктів як реалізація аргументативної стратегії вченого. *Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches : Conference Proceedings*. Tbilisi : Baltija Publishing, 2018 з.

Р. 27–30.

464. Романченко А. П. Прагмалінгвістичні параметри функціонально-семантичного поля компаративності в сучасній українській літературній мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2009. 224 с.
465. Романченко А. Проблема типології мовних особистостей. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопільський педагогічний національний університет імені Володимира Гнатюка, 2016 д. Вип. II (26). С. 73–77.
466. Романченко А. Семантико-прагматичні параметри дискурсивних слів у науковому мовленні. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2015 в. Вип. 138. С. 135–139.
467. Романченко А. П. Семантичний діапазон дієслів 1 особи множини. *Сучасна філологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень* : міжнарод. наук.-практ. конф., Одеса, 22-23 червня 2018 року. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2018 й. С. 30–34.
468. Романченко А. П. Семантичні типи порівнянь у художньому мовленні Ліни Костенко. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2013 б. Вип. 20. С. 43–50.
469. Романченко А. Синтаксична репрезентація мовної особистості вченого-лінгвіста. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017 е. Вип. 3. С. 111–121.
470. Романченко А. П. Стратегія самопрезентації та її тактики (на матеріалі лінгвістичного дискурсу). *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2018 к. Вип. 25. С. 197–209.
471. Романченко А. Структура мовної особистості: критерії, ієрархія, одиниці. *Південний архів (філологічні науки)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017 е. № 68. С. 45–48.
472. Романченко А. П. Структурно-семантична організація оглядової статті як жанру наукового дискурсу. *Слов'янський збірник*. Одеса – Чернівці : Букрек, 2015 г. Вип. 19. С. 126–136.
473. Романченко А. Тракткування термінів *еліта* / *елітний* / *елі-*

- тарний у словниках та авторських концепціях. *International Scientific and Practical Conference WORLD SCIENCE*. UAE, 2017 ж. № 10 (26). Vol. 4. P. 39–43.
474. Романченко А. Трансформовані фразеологічні одиниці в засобах масової інформації. *Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи*. Одеса – Тираспіль, 2012 б. С. 338–344.
475. Романченко А. П. Феномен хеджингу в лінгвістиці. *Science and Education a New Dimension. Philology*. IV (27). Budapest, 2016 е. Issue: 107. P. 7–10.
476. Романченко А. П. Фразеологічні одиниці як вияв національно-культурного складника мовної особистості. *Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій* : колект. монографія / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : Поли-Принт, 2017 з. С. 173–180.
477. Романченко А. П. Хеджирование как стратегия в украиноязычном лингвистическом дискурсе. *Trends of language cultures development through the prism of correlation between their communicative functions and cultural-historical significance* : Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the CXXXII International Research and Practice Conference and III stage of the Championship in Philology (London, November 10 – November 15, 2016) / International Academy of Science and Higher Education. London : IASHE, 2016 е. P. 26–28.
478. Романченко А. П., Бугаєнко Л. П. Питальні конструкції: науковий дискурс vs художній дискурс. *Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. С. 89–92.
479. Romanchenko A. P. Elite language personality in the space of art discourse. *Концептуальні проблеми розвитку філологічних наук у сучасному полікультурному просторі* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018 л. С. 16–19.
480. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 720 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubpnshteyn=osnovu_obzheypsc.pdf (дата звернення:

16.08.2017).

481. Рузавин Г. И. Логика и аргументация. Москва : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. 351 с.
482. Русакова О. Ф., Русаков В. М. PR-дискурс: теоретико-методологический анализ. Екатеринбург : Институт философии и права УрО РАН – Институт международных связей, 2008. 282 с.
483. Русанівський В. М. Естетика художнього слова. Культура слова. Київ : Наук. думка, 1976. Вип. 11. С. 5–17.
484. Ручкина Е. М. Хеджирование как лингвистическое средство минимизации речевого конфликта в английском и русском языках. *Международный Научный Институт «Educatio»*. 2015. Вип. IX (16). С. 22–27.
485. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. Вид. друге, перероблене і доповнене. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 568 с.
486. Салимова Л. М. Академическая языковая личность и ее роль в современной лингвокультурной ситуации. *Евразийский союз ученых*. 2015. № 04 (13). URL: <http://ewroasia-science.ru/filologicheskie-nauki/akademicheskaya-yazykovaya-lichnost-i-ee-rol-v-sovremennoj-lingvokulturnoj-situacii/> (дата звернення: 23.03.2018).
487. Салимова Л. М. Перспективы изучения Ю. М. Лотмана как элитарной языковой личности: лингвокультурологической подход. *Вестник Череповецкого гос. ун-та*. 2004. № 8 (61). С. 98–101.
488. Салимова Л. М. Элитарная языковая личность и проблемы интертекстуальности. *Российский гуманитарный журнал*. 2013. Т. 2. № 4. С. 402–407.
489. Салимовский В. А. Опыт исследования идиостиля ученого (на материале текстов Л. Н. Мурзина). Вестник Пермского университета. *Российская и зарубежная филология*. Пермь, 2010. Вып. 3 (9). С. 139–143.
490. Саломатина М. С. Коммуникативная личность филолога (психолингвистическое исследование) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Воронеж, 2005. 227 с.
491. Самойлова И. В. Понятие речевой индивидуальности ученого: история и перспективы изучения. *Стереотипность и*

- творчество в тексте* : межвуз. сб. трудов. Пермь: ПГНИУ, 2006. Вып. 10. С. 95–107.
492. Санченко Є. М. Елітарна мовна особистість: від діалектних витоків до літературної мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2009. 185 с.
493. Сахарова А. В. Диалектика становления языковой личности как субъекта дискурса. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2015. № 12 (62) : в 4-х ч. Ч. 1. С. 174–177.
494. Сахарова А. В. Формирование языковой личности: социально-философский аспект : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Иваново, 2017. 30 с.
495. Сахарова О. В. Вступ до лінгвістичної генології : навч. посіб. до вивчення спецкурсу. Київ : Освіта України, 2012. 248 с.
496. Сахарова О. В. Комунікативні тенденції та соціально-психологічні типи комунікантів сучасного Києва. *Функциональная лингвистика*. Ялта, 2003. С. 293–294.
497. Седов К. Ф. Агрессия и манипуляция в повседневной коммуникации. *Юрислингвистика-6: Инвективное и манипулятивное функционирование языка* : межвуз. сб. науч. трудов. Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2005. С. 87–104.
498. Седов К. Ф. Внутрижанровые стратегии речевого поведения: «ссора», «комплимент», «колкость». *Жанры речи*. Саратов : Колледж, 1997. Вып. 1. С. 188–195.
499. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт, 2004. 320 с.
500. Седов К. Ф. Становление дискурсивного мышления языковой личности: психо- и социолингвистический аспекты. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. 180 с.
501. Седов К. Ф. Языковая личность в аспекте психолингвистической конфликтологии. *Труды Международного симпозиума «Диалог – 2002» по компьютерной лингвистике и ее приложениям*. URL : <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/article/sedov> (дата звернення: 07.08.2017).
502. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.

503. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
504. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
505. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
506. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учеб. пособ. Київ : Брама, Изд. Вовчок О. Ю., 2004. 336 с.
507. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.
508. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю : монографія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 627 с.
509. Селігей П. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю. Українська мова. 2010. № 4. С. 3–21.
510. Салье Г. От мечты к открытию: как стать ученым / пер с англ. Н. И. Войскунской; под общ. ред. М. Н. Кондрашовой и И. С. Хорола. Москва : Прогресс, 1987. 368 с.
511. Семененко Л. А. Видатний сучасний мовознавець професор Олександр Іванович Бондар (Одеська лінгвістична школа). *Ювілейний збірник наукових праць, присвячений 150-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2015 а. С. 307–318.*
512. Семененко Л. А. Олександр Іванович Бондар. *Завідувачі кафедри української мови Одеського національного університету: історія і сучасність* : колект. монографія / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2015 б. С. 51–59.
513. Семенова А. А. Репрезентация элитарной языковой личности Л. Н. Толстого в романе «Анна Каренина». *Научные труды SWorld*. 2015. URL: <http://www.sworld.com/ua/konferm1/106.pdf> (дата звернення: 18.08.2018).
514. Семеног О. Ідіостиль викладача і вченого-лінгвіста у вимірах педагогічної майстерності *Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах неперервної освіти* : монографія. Глухів : ГДПУ, 2008. С. 192-199.

515. Семеног О. Мовна майстерність сучасного науковця. *Професійна освіта: педагогіка і психологія* : польсько-український щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. Ченстохова – Київ, 2009. Вип. XI. С. 75–80.
516. Семеног О. Науковий наставник як українська мовна особистість. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 5. С. 273–279.
517. Семенюк О. А., Парашук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ : ІнЮре, 2009. 276 с.
518. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва : Прогресс, Универс, 1993. 656 с.
519. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) : монографія. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. 392 с.
520. Серажим К. С. Термін «дискурс» у сучасній лінгвістиці. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. Харків : Константа, 2003. С. 7–12.
521. Серио П. Как читают тексты во Франции. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*. Москва : Прогресс, 1999. С. 12-54.
522. Сидяченко Н. Г. Функционально-стилистическая, семантическая и формальная структура эпитета: на материале романа М. Стельмаха «Чотири броди» : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1991. 191 с.
523. Сивцова Н. В., Арискина О. Л. Языковые средства выражения знания в лекционной речи М. М. Бахтина. *Научный журнал КубГАУ*. 2013. № 91 (07). С. 1–10.
524. Силантьев И. В. Ансамбли текстов в словесной культуре нового времени. *Дискурс – 1'96*. Новосибирск : Наука, 1996. С. 61–66.
525. Силантьева М. С. Элитарная языковая личность в профессиональном дискурсе : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.19. Пермь, 2012. 24 с.
526. Синельникова Л. Н. Дискурсивное пространство лингвокульту-

- турного типажа «профессор». *Respectus Phililogocus*. Kaunas, 2014. С. 152–165.
527. Синельникова Л. Н. Концепт «дискурсивная личность»: междисциплинарная параметризация. *Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания»*. 2013. № 1 (21). С. 42–44. URL: grani.vspu.ru/files/publics/1368528189 (дата звернення: 20.06.2015).
528. Синельникова Л. Н. О научной легитимности понятия «дискурсивная личность». *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2011. Т. 24 (63). № 2. Ч. 1. С. 454–463.
529. Синиця І. А. Мовна особистість автора у науково-гуманітарному тексті ХІХ ст. (комунікативний, культурологічний, образно-стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02. Київ, 2007 а. 36 с.
530. Синиця І. А. Языковая личность автора в научно-гуманитарном тексте ХІХ века (коммуникативный, культурологический, образно-стилистический аспекты) : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.02. Киев, 2007 б. 518 с.
531. Сиротинина О. Б. Культура речи и речевая культура. *Чтобы Вас понимали: Культура русской речи и речевая культура человека*. Москва : Либроком, 2009. С. 64–70.
532. Сиротинина О. Б. Основные критерии хорошей речи. URL: <http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/kultura/28-139> (дата звернення: 20.01.2017).
533. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків – Едмонтн – Торонто : Майдан; Вид-во Канадського Ін-ту Українських студій, 2011. 1400 с.
534. Сковородников А. П., Копнина Г. А. Модель культурно-речевой компетенции студента высшего учебного заведения. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences Supplement*. 2009. № 2. С. 5–18.
535. Сковородников А. П. Об элитарном (полнофункциональном) типе речевой культуры и культуре речи. *Мир русского слова*. 2008. № 2. С. 51–59.
536. Скрипак И. А. Языковое выражение экспрессивности как

- способа речевого воздействия в современном научном дискурсе: на материале статей лингвистического профиля на русском и английском языках : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2008. 199 с.
537. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.
538. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології: США – Україна : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2012. 360 с.
539. Слобода Н. В. Метафоричний потенціал синтаксису в поезії шістдесятників : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
540. Словарь русских говоров Одесщины: в 2- тт. / отв. ред. Ю. А. Карпенко, С. Уэмура. Одесса : Астропринт, 2000. Т. I. 376 с.; 2001. Т. II. 296 с.
541. Слотина Т. В. Психология личности : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 304 с.
542. Смирнова М. С. Проповідь у релігійному православному дискурсі ХХ століття: лінгвопрагматичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Маріуполь, 2016. 271 с.
543. Соловьева А. А. Речевой жанр «совет» в разных типах дискурса (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 2007. 16 с.
544. Сологуб Л. В. Комунікативні стратегії фахової соціалізації адресата у науково-дидактичному дискурсі (на матеріалі сучасних англомовних підручників з екології) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2015. 214 с.
545. Стельмах Б. Роль фразеологічних одиниць у художніх і наукових текстах Агатангела Кримського. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство*. 2013. № 22 (271). С. 136–140.
546. Степаненко М. Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха. Полтава : ВАТ «Видавництво Полтава», 2007. 432 с.
547. Степаненко М., Дейна Л. Суб'єктивна та об'єктивна оцінка в українському щоденниковому дискурсі : монографія. Полта-

- ва : Дивосвіт, 2018. 268 с.
548. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие. Воронеж : Полиграф, 2001. 252 с.
549. Стернин И. А. Основы речевого воздействия. Москва – Берлин : Директ–Медиа, 2015. 289 с.
550. Стернин И. А. Отношение носителей языка к речевой культуре. *Мир русского слова*. 2004. № 3. С. 88–90.
551. Стернин И. А. Типы речевых культур : учеб. пособ. Воронеж : Истоки, 2013. 23 с.
552. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
553. Стрій Л. І. Подяка як ритуальний мовленнєвий жанр політичного дискурсу. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2017. Вип. 24. Т. 2. С. 225–230.
554. Стрій Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2015. 190 с.
555. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посіб. Київ : НАДУ, 2008. 18 с.
556. Сухих С. А., Зеленская В. В. Репрезентативная сущность личности в коммуникативном аспекте реализаций. Краснодар : Изд-во Краснодар. гос. ун-та, 1997. 72 с.
557. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.
558. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Вища шк., 2000. 430 с.
559. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 516 с.
560. Сушко-Безденежних М. Г. Лінгвопрагматика конституційного дискурсу Німеччини: діахронічний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2016. 293 с.
561. Сушкова Н. Усний англомовний академічний дискурс: структура, семантика та прагматика. *Humanities & Science 2009*. Київ, 2009. С. 98–98.
562. Сюта Г. М. Цитата в українському поетичному тексті ХХ сто-

- ліття: джерела, прагматика, рецепція : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2018. 44 с.
563. Тахтарова С. С. Категория коммуникативного смягчения (когнитивно-дискурсивный и этнокультурный аспекты) : автореф. дисс... д-ра филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 2010. 38 с.
564. Тахтарова С. С. Функциональная прагматика средств выражения «смягчения». *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2008. Вып. 6-2. Т. 10. С. 284–289.
565. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Москва : Наука, 1988. С. 185–186.
566. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 263 с.
567. Територія мови Тараса Шевченка : монографія / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 348 с.
568. Тищенко О. О. Особливості використання питальних речень у заголовках публікацій інтернет-версій грецьких газет. Мовні і концептуальні картини світу. Київ : Київський університет, 2015. Вип. 2 (53). С. 312–321.
569. Тихонова Д. В. Понятие «языковая личность»: история возникновения, значение, типология. *Приоритетные направления развития науки и образования* : материалы X Международ. науч.-практ. конф. Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2016. № 3 (10). С. 112–116.
570. Ткаченко Л. І. Модус елітності Г. С. Сковороди в сучасному дискурсі проблем еліти. *Наукова еліта у розвитку держави* : матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. Київ : ТОВ «Праймдрук», 2012. Вип. 1. С. 189–194.
571. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ : Спалах, 2004. 272 с.
572. Токарева И. Ю. Понятие языковой личности в свете компетентностного подхода. *Ученые записки : электронный журнал Курского государственного университета*. 2012. № 4 (24). Т. 1. URL: scientific-notes.ru/pdf/027-031.pdf (дата звер-

- нення: 12.02.2015).
573. Толстоногова И. Коммуникативные роли студентов на практическом занятии по английскому языку. *Журналістыка – 2016: стан, проблеми і перспективы* : матеріялы 18-й Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 95-годдзю БДУ. Мінск : БДУ, 2016. С. 516–519.
574. Томахів М. В. Англомовний науковий дискурс: сучасний стан та перспективи подальших досліджень. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2015. Вип. 5 (2). С. 154–157.
575. Тришкіна-Аудія Т. В. Структура, семантика і прагматика окличних речень у сучасній французькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2000. 21 с.
576. Трипольская Т. А. Эмотивно-оценочный дискурс: когнитивный и прагматический аспекты. Новосибирск : Издательство НГПУ, 1999. 170 с.
577. Трофимова Н. А. Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ : монография. Санкт-Петербург : Изд-во ВВМ, 2008. 376 с.
578. Трофимова Н. А. Экспрессивы: мнения и решения. *Ученые записки*. Санкт-Петербург : ИВЭСЭП, Знание, 2013. Т. 22: Современные проблемы филологии, межкультурной коммуникации и перевода. С.77–88.
579. Уланович О. И. Развитие языковой способности человека в условиях билингвизма и полилингвизма. *Психолого-педагогические проблемы одаренности: теория и практика* : материалы VI Международ. конф. Иркутск : Репроцентр, 2009. Т. 1. С. 542–551.
580. Фадеева О. В. Тактики реалізації аргументативного дискурсу. *Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Львів : Наукова філологічна організація «ЛЮГОС», 2017. С. 163–166.
581. Фаріон І. Мова – Краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. 168 с.
582. Фаріон І. Мовний портрет Івана Пулюя (за листами мислите-

- ля) : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
583. Фаткуллина Ф. Г., Саяхова Д. К., Саяхова Д. К. Языковая личность журналиста в рамках политического дискурса. *Европейский союз ученых*. Москва, 2015. № 2 (11). С. 83–85.
584. Фащенко В. Про діалогічне дослідження літератури. *Слово про Василя Фащенка: продовження діалогу*. Одеса : Чорномор'я, 2018. С. 456–463.
585. Федорченко И. А. Метафорическая и метатекстовая константы языковой личности академика В. Виноградова : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Новосибирск, 2002. 246 с.
586. Феллер М. Д. «И да, и нет». «И так, и так». *Язык. Культура. Взаимопонимание*. Львов, 1997. С. 26–27.
587. Фесенко О. П. Структура языковой личности через призму теории прототипов и категорий. *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2014. № 2. С. 79–81.
588. Форманова С. В. Інвективи в українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2013. 450 с.
589. Форманова С. В. Інтелектуальна інвектива як аспект образи у мовній свідомості. *Мова та міжкультурна комунікація* : матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ : Біла К. О., 2012. Т. 2. С. 90–97. URL: http://www.confcontact.com/2012_11_28/7_formanova.htm (дата звернення: 23.06.2018).
590. Форманова С. В. Комунікативні стратегії і тактики в інвективному просторі. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки*. 2004. № 12. С. 237–243.
591. Фрейдджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 690 с.
592. Фрумкина Р. М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике. *Вопросы языкознания*. 1996. № 3. С. 55–67.
593. Ханбутаева Л. М. Хеджинги в процессе речевого акта. *European journal of literature and linguistics*. 2016. Вып. 1. С. 39–43.
594. Химик В. В. Категория субъективности в современном русском языке (эгоцентрический потенциал субъектных компо-

- нентов высказывания) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Санкт-Петербург, 1991. 33 с.
595. Хомутова Т. Н., Кравцова Е. В. Научная рецензия: интегральный подход. Язык и культура. 2014. Вып. 1 (25). С. 70–76.
596. Хьелл Л. Зиглер Д. Теория личности: основные положения, исследования и применение. Київ : PSYLIB, 2006. URL: psylib.org.ua/books/hjelz01/index.htm (дата звернення: 24.08.2015).
597. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира. Москва : Наука, 1990. 207 с.
598. Цуциева М. Г. Языковая личность как актуальный объект исследований в современной лингвистике. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2014. № 1. Т. 1. С. 180–186.
599. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища шк., 1984. 169 с.
600. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
601. Чайка Л. В. Питальні висловлення в комунікативному аспекті (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1998. 20 с.
602. Чалова О. Н. Научная коммуникация сквозь призму дискурсивного анализа. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. № 2*. Полоцк, 2017. С. 124–128.
603. Человек институциональный : монография / под ред. О. В. Иншакова. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. 854 с.
604. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ : Рад. шк., 1962. 495 с.
605. Черниговская Т. В. Психо- и нейролингвистика. URL: <http://www.csa.ru/DistanceLearning/index> (дата звернення: 18.09.2018).
606. Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований. *Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса*. Санкт-Петербург, 2001. С. 11–22.
607. Чернявская В. Е. Коммуникация в науке: нормативное и девиантное. Лингвистический и социокультурный анализ. Москва : Директ-Медиа, 2014 а. 259 с.

608. Чернявская В. Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса. Москва : ЛЕНАНД, 2014 б. 200 с.
609. Чернявская В. Е. Некоторые текстообразующие факторы научно-критического текста. Интертекстуальность: Аналитический обзор. Акмола : Акмол. обл. межотрасл. УНТИ, 1995. 16 с.
610. Черчата Л. М. Елементи образності в англomовному науковому тексті: стилістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2015. № 5. Т. 2. С.180–182.
611. Чудаков А. Семь свойств научного метода Виноградова. *Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова)*. Москва : РАН ИРЯ, 1995. С. 9–15.
612. Чулкина Н. Л. Модель лексикона носителя русского языка как способ представления лексической системы : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1987. 14 с.
613. Шабат С. Т. Текстотвірна роль активізуючих запитань. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 1999. С. 73–86.
614. Шабат-Савка С. Т. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій. *Studia linguistica*. Київ : Київський університет, 2011. Вип. 5. С. 451–457.
615. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.
616. Шабат-Савка С. Т. Фігурально-риторичні конструкції як мовно-естетичні маркери інтенцій мовця. *Лінгвістичні дослідження*. Харків : ХНПУ, 2016. Вип. 43. С. 109–116.
617. Шаля О. І. Експериментальні метафори як засоби концептуалізації наукових понять. *Лінгвістика XXI ст.: нові дослідження і перспективи*. 2011. С. 295–300.
618. Шаля О. І. Метафора як когнітивна модель у сучасному англomовному науковому дискурсі. *Лінгвістика XXI ст.: нові дослідження і перспективи*. 2008. № 2. С. 303–308.
619. Шаповал А. І. Особовий фонд члена-кореспондента НАН України Ю. О. Карпенка як джерело дослідження наукової біографії вченого. URL: <http://conference.nbuu.ua/report/view/id/243>(дата звернення: 10.10.2018).

620. Шевельов Ю. В. Портрети українських мовознавців. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2002. 132 с.
621. Шевченко Л. І. У колі ідей Київської історико-філологічної школи: наукова спадщина В. М. Русанівського (до 80-річчя від дня народження). *Горизонтами модерної лінгвістики*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 277–285.
622. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : колект. монографія. Харків : Константа, 2005. С. 233–236.
623. Шекунова Т. В. Элита: возможности дискурса. URL: www.madiri.ru/index.php (дата звернення: 09.10.2018).
624. Шелковнікова З. Б. Интертекстуальність англomовного наукового наративу. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. 2016. С. 182–188.
625. Шепітько С. Компоненти наукового дискурсу. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89 (5). С. 164–167.
626. Шепітько С. Науковий дискурс: історичний, соціолінгвістичний та лінгвокогнітивний аспекти. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія: філологія*. 2010. № 3. С. 75–80.
627. Шеховцова О. Жанрові модифікації «Денників» Петра Сороки. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2011. Вип. 15. С.321–323.
628. Шинкарук В. Д. Особливості реченневих структур з емоційно-оцінним значенням. *Studia Linguistica*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 5. Ч. 2. С. 29–37.
629. Шкіцька І. Ю. Компліментарні висловлювання із загальною оцінкою та оцінкою моральних якостей адресата в маніпулятивному дискурсі. *Культура народів Причорномор'я*. 2012 а. № 253. С. 186–189.
630. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивна стратегія позитиву в українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2012 б. 484 с.
631. Шкіцька І. Ю. Семантичні різновиди маніпулятивно спрямованих компліментарних висловлювань. *Наукові записки*

- Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. III. С. 85–93.
632. Шпенюк И. Е. Научно-академический дискурс как институциональный тип дискурса. *Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины*. Гомель, 2016. № 4. (97). С. 132–137.
633. Шторм А. Тезисы по теории психической коммуникации. URL: <http://www.psy.piter.com> (дата звернення: 03.03.2018).
634. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник Київ : Академія, 2004. 408 с.
635. Шутова О. Адресат и адресант научно-популярного дискурса. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон, 2013. Вип. 18. С. 311–316.
636. Щекин В. Г. Социальная теория и кадровая политика : монография. Киев : МАУП, 2000. 576 с.
637. Щерба Л. В. Безграмотность и ее причины. *Избр. работы по рус. языку*. Москва : Учпедгиз, 1957. С. 56–62.
638. Щерба Л. В. О литературном (стандартном) языке современности. *Русский язык в советской школе*. 1927. № 1.
639. Штейнталь Г. Грамматика, логика и психология (их принципы и их взаимоотношения). *Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*. Москва : Просвещение, 1964. Ч. 1. С. 127–135.
640. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / перекл. з нім. К. Котюк. Львів : Астролябія, 2012. 588 с.
641. Юнг К. Г. Тэвистокские лекции. Аналитическая психология: её теория и практика / пер. с англ. В. И. Менжулина. Москва : АСТ, 2009. 252 с.
642. Юсупова Т. С. Функционально-стилистические и прагматические характеристики англоязычного военного дискурса : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Самара, 2010. 190 с.
643. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада. Київ : Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні, 2000. 288 с.
644. Яремко Я. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2015. 436 с.

645. Ярхо А. В. Смягчение (митигация) как когнитивный компонент модели реализации неуверенности в речи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2000. № 500. С. 140–145.
646. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.
647. Яхонтова Т. В. Структурно-композиційні особливості сучасної англомовної наукової статті. *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 51–58.
648. 25 краших японських казок / уклад., пер. з япон. мови, передмова і прим. О. І. Бондаря, С. Умури. Одеса : Астропринт, 2003. 232 с.
649. Allport G. W. *The person in psychology: Selected essay*. Boston : Beacon Press, 1968. 440 p.
650. Barthes R. S / Z. P. : *Seuil*, 1970. 278 p.
651. Bottomore T. B. *Elites and Society*. Harmondworth : Penguin Books, 1976. 160 pp.
652. Brown P., Levinson S. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 288 p.
653. Bula D. Proba klasyfikacji aktów mowy. *Sociolingwistyka*. Nr. 5. 1983. Warszawa-Katowice-Krakow. S. 31–46.
654. Caffi C. *Mitigation*. Amsterdam : Elsevier, 2007. P. 41–42.
655. Edmonson W. *Spoken Discourse: A Model for Analysis*. London : Longman, 1991. 217 p.
656. Ehlich K. Institutionsanalyse. *Texte und Diskurse: Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik*. Springer, 1994. S. 287–327.
657. Fagan A., Martin Martin P. The use of critical speech acts in psychology and chemistry research papers. *Iberica*. 2004. No. 8. P. 125–137.
658. Fairclough N. *Language and Power*. 3rd edition. London : Longman, 2014. 135 p.
659. Fleischer W. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Niemejer : Aufl. Tübingen, 1997. 250 s.
660. Fraser B. Conversational mitigation. *Journal of pragmatics*.

1980. Vol. 4. P. 341–350.
661. Fromm E. The revolution of hope: toward a humanized technology. New York : Harper & Row, 1968. 170 p.
662. Fromm E. The sane society. URL: <https://historicalunderbelly.files.wordpress.com/2012/12/erich-fromm-the-sane-society.pdf> (дата звернення: 11.02.2015).
663. Gerhardt U. Rollen analyse als kritische Sociologie. Berlin : Neuwied, 1971. 408 s.
664. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. New York : McGraw-Hill, 1967. 538 p.
665. Goffman E. The presentation of Self in Everyday Life. New York : Doubleday Anchor, 1959. 259 p.
666. Grice H. P. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*. New York : Academic Press, 1975. Vol. 3. P. 45-47.
667. Hall C. S., Lindsey G. Theories of Personality. New York : John Wiley and Sons, 1970. 622 p.
668. Harris Z. S. Discours analysis: A sample text. *Language*. 1952. Vol, 28. P. 1–3, 474–494.
669. Horney K. The neurotic personality of our time. New York : Norton & Co, 1937. 299 p.
670. Hyland K. Hedges, Boosters and Lexical Invisibility: Noticing Modifiers in Academic Texts. *Language Awareness*. 2000. No 9 (4). P. 179–197.
671. Hymes D. On Communicative Competence. *Sociolinguistics*. Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269–293.
672. Jung C. G. The structure and dynamics of the psyche. *The collected works of C. G. Jung*. Vol. 8. Princenton, New York : Princenton University Press, 1975. URL: http://www.jungiananalysts.org/uk/wp-content/uploads/2018/07/C.-G.-Jung-Collected-Works-Volume-8_-The-structure-and-dynamics-of-the-psyche.pdf (дата звернення: 11.02.2015).
673. Knowles M., Moon R. Introducing metaphor. Routledge, 2006. 180 p.
674. Lakoff G. Hedges: A study in Meaning Criteria and the logic of fuzzy concept. *Journal of Philosophical Logic*. 1973. N 2. P. 458–508.
675. Langner M. Zur communicativen Funktion von Abschwächungen:

- pragma- und soziolinguistische Untersuchungen. Münster : Nodus-Publ., 1994. 253 s.
676. Leech G.N. Principles of Pragmatics. London : Lingman, 1983. 257 p.
677. Lewin K. A dynamic theory of personality. New York – London : McGraw-Hill Book Company, 1935. 286 c.
678. Lewis M. A. Self-determination and the use of self-presentation strategies. *Journal of Social Psychology*. 2005. Vol. 145. P. 469–489.
679. Machetti S. Uscire dal vago. Roma, Bari : Edizioni Laterza, 2006. 108 p.
680. Miko F. Estetika výrazu. Bratislava : Slovenské pedagogicke nakladateľstvo, 1969. 296 s.
681. Murphy B. Corpus and sociolinguistics: investigating age and gender in female talk. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2010. 231 p.
682. Murphy G. Psychological views of personality and contributions to its study. *Norbeck E., Price-Williams D., McCord W. The study of personality: An interdisciplinary appraisal*. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. P. 15–40.
683. Murray H. A. Explorations in Personality. New York : Oxford University Press, 1938. 761 p.
684. Norrick N. R. Expressive Illocutinary Acts. *Journal of Pragmatics*. No 2. 1978. P. 277–291.
685. Rowland T. The Pragmatics of Mathematics Education: Vagueness in Mathematical Discourse. 2003. 256 p.
686. Sacks H. Lectures on conversation. Oxford : Basil Blackwell, 1992. 343 p.
687. Salager-Meyer F. The rationale behind academic conflict: from outright criticism to contextual niche creation. *UNESCO-ALSED-LSP*. 1998. No 21 (2). P. 4–23.
688. Searle J. R., Vanderveken D. Foundations of Illocutionary Logic. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 230 p.
689. Searle J. R. The classification of illocutionary acts. *Language in society*. 1976. № 5 (1). P. 1–23.
690. Schiffrin D. Approaches to Discourse. Oxford : Blackwell, 1994. 470 p.

691. Shlenker B. R. Self-presentation. *HANDBOOK of Self and Identity*. New York : Thr Guilford Press, 2012. P. 542–570.
692. Shutz A. Assertive, offensive, protective, and defensive styles of self- presentation: A taxonomy. *Journal of Social Psychology*. 1998. Vol. 132. № 6. P. 611–628.
693. Schulz R. *Studia z innowatyki pedagogicznej*. Toruń : Wyd. UMK, 1996. 298 s.
694. Tsui A. *English Conversation*. UK : Oxford University Press. 1994. 295 p.
695. Vygotsky L. *Mind in Society: The development of higher psychological processes*. Cambridge : Harvard University Press, 1978. 159 p.
696. Weinreich U. On the Semantic Structure of *Language*. *Greenberg J. Universals of Language*. Cambridge : MIT Press, 1963. P. 114–171.
697. Weisgerber L. *Das Menschheitsgesetz der Sprache*. – 2. Auflage. Heidelber : Quelle I Meyer, 1964. 202 s.
698. Winograd T. Towards a procedural understanding of semantics. *Revue Internationale de Philosophie*. Bruxelles, 1976. No 117–118. Fase 3–4. P. 260–303.
699. Zadeh L. A. Fuzzy sets. *Information and control*. 1965. T. 8. No 3. P. 338–353.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-російсько-український словник з економіки та фінансів / за ред. Богині Д. П.; уклад. Н. Д. Петрова-Соллогуб, Д. П. Богиня. Вінниця : Нова книга, 2003. 448 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.
3. Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники. Київ – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
4. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів : українсько-латинсько-російсько-англійський : навч. посіб. / уклад.: І. М. Перцов, Є. І. Світлична, О. А. Рубан та ін.; за ред. проф. В. П. Черних. Вінниця : Нова книга, 2014. 824 с.

5. Енциклопедія сучасної України. URL: esu.com.ua/search_articles.php?id (дата звернення: 22.10.2016).
6. Інверсійний словник української мови / за ред. С. П. Бевзенка. Київ : Наук. думка, 1985. 811 с.
7. Наказ «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації. *Офіційний вісник України*. 2017. № 20. С. 136–141.
8. Речник српскохрватског књижевног језика. Матица Српска. Нови Сад –Загреб, 1967-1976. I–VI. Књ. 1 (А-Е).
9. Русский язык : Энциклопедия. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : БРЭ, 1997. 704 с.
10. Словник українських говорів Одещини. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2011. 223 с.
11. Словник іншомовних слів / під ред. І. В. Льохіна і Ф. М. Петрова. Київ : Держполітвидав УРСР, 1955. 829 с.
12. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1.; 1971. Т. 2; 1972. Т. 3; 1973. Т. 4; 1974. Т. 5; 1975. Т. 6.
13. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. 3-е выд. Мінск : БелЭн, 2002. 784 с.
14. Толковый словарь английского языка Oxford English: 40000 слов и выражений / Дж. Хокинс, Э. Делаханты, Ф. Макдональд. Москва : Астрель, АСТ, 2008. 556 с.
15. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. Київ : Вища шк., 1984. Т. 1. 304 с.; Т. 2. 384 с.
16. Українська мова : Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
17. Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 747 с.
18. Langenscheidts Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Langenscheidt : Auflage: Neubearbeitung, 2007. 1312 s.
19. Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969. URL: <http://sjpd.pwn.pl/>
20. The American Heritage Dictionary of the English Language. 3rd edition. Houghton Mifflin Harcourt. 1992. URL: 2140 p. URL: <https://www.twirpx.com/file/54063>.

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бондар О. І. Білінгвальна комунікативність як лінгвоекологічна проблема. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 12. С. 352–359.
2. Бондар О. І. Вживання форм теперішнього часу у функції транспозиції для вираження зони минулого в сучасній українській літературній мові. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 9. С. 7–19.
3. Бондар О. І. Взаємодія датування з іншими темпоральними полями. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 11. С. 30–39.
4. Бондар О. І. Взаємодія об'єктивного, суб'єктивного та віртуального у процесах текстотворення і текстосприймання. *Вісник Одеського національного університету. Філологія: мовознавство*. Одеса : Астропринт, 2007. Т. 12. Вип. 3. С. 22–30.
5. Бондар О. І. Гіпотетико-дедуктивне моделювання темпоральних відношень. *Мова*. Одеса : Астропринт, 1995. № 1-2. С. 82–90.
6. Бондар О. І. Деградація лінгвосоціуму: ознаки і типи. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 3. С. 10–15.
7. Бондар О. І. Діброва С. М. Словник рим Т. Г. Шевченка. – Сімферополь : Доля, 2004. – 114 с. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 15. С. 147–148.
8. Бондар О. І. До виділення категорії становості в сучасній українській мові. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 18. С. 3–9.
9. Бондар О. І. Етапи становлення функціонально-семантичних зон темпоральності в українській мові. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2010. Вип. 19. С. 3–17.
10. Бондар О. І. «Європейський» та «романтичний» напрями в розвитку сучасної української термінології. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2004. Вип. 14. С. 3–10.
11. Бондар О. І. Лексикологія. Лексикографія. *Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка. Орфо-*

- графія. Лексикологія. Лексикографія* : навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. Київ : Академія, 2006. С. 195–367.
12. Бондар О. І. Лінгвістична екологія як галузь науки. *Мовна екологія як чинник гармонійного розвитку суспільства* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Одеса : Астропринт, 2003. С. 6–13.
 13. Бондар О. І. Мова: структура, суспільство, культура. Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2012. 230 с.
 14. Бондар О. І. Мова як визначальний етноутворюючий чинник українського етносу. *Рідна мова – запорука безсмертя нації* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Київ : Книжкова палата України, 1999. С. 63–69.
 15. Бондар О. І. Моделювання системи понять словотвору (структурно-функціональні словотвірні одиниці). *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005 Вип. 6. С. 19–28.
 16. Бондар О. І. Морфологічні засоби вираження таксису в українській мові. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 51–55.
 17. Бондар О. І. Новий посібник – нові підходи. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів. Одеса : Чорномор'я, 1996. 144 с. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 1996. Вип. 4. С. 75–77.
 18. Бондар О. І. Онтологічні категорії і функціонально-семантичні поля: відображуваність, конститутивність, ізоморфність. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 2. С. 17–26.
 19. Бондар О. І. Передмова. *Історична граматики української мови* : практикум : навч. посіб. / О. І. Бондар, А. П. Романченко, Г. В. Сенік, О. О. Сікорська. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2013. С. 4–5.
 20. Бондар О. І. Передмова. *Матеріали до спецкурсу «Частки в сучасній українській мові» для студентів II курсу (український відділ) денної форми навчання* / О. І. Бондар, М. О. Да-

- виденко. Одеса, 1983. С. 3.
21. Бондар О. І. Передмова. *Методичні рекомендації для самостійної роботи над курсом «Історична граматики української мови»*. Одеса, 1988. С. 3–4.
 22. Бондар О. І. Передмова. Словник говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2011. С. 3–4.
 23. Бондар О. І. Проблеми історичної морфології в монографії професора С. П. Бевзенка «Історична морфологія української мови». *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2006. Вип. 16. С. 12–20.
 24. Бондар О. І. Світ автора – світ читача – світ персонажів. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 1. С. 3–8.
 25. Бондар О. І. Семантичний синкретизм на словотвірному рівні в сучасній українській літературній мові. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 6. С. 16–23.
 26. Бондар О. І. Синергетичний підхід як підґрунтя лінгвістичної екології. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2013. Вип. 120. С. 4–15.
 27. Бондар О. І. Система голосних фонем української мови (динамічний підхід). *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 15. С. 12–19.
 28. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1998 а. 33 с.
 29. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1998 б. 382 с.
 30. Бондар О. І. Система орієнтирів та координат у прескриптивній лінгвістиці: лінгвоекотологічний підхід. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 13. С. 8–15.
 31. Бондар О. І. Словник українських говорів Одещини на тлі розвитку української діалектної лексикографії в ХХІ столітті-

- ті. Мова. Одеса, 1995. № 1-2. С. 63–67.
32. Бондар О. І. Степан Пилипович Бевзенко. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 9. С. 3–6.
 33. Бондар О. І. Субполе перфектності і теперішній час доконаного виду у сучасній українській мові. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса : Одеськ. ун-т, «Романоліл», 1996 а. Вип. 4. С. 9–15.
 34. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження : наукова монографія. Одеса : Астропринт, 1996 б. 191 с.
 35. Бондар О. І. Темпорально-модальні категоріальні ситуації в українській мові. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 8. С. 16–20.
 36. Бондар О. І. Українське діалектне словникарство початку ХХІ століття. *Вісник Одеського національного університету. Філологія: мовознавство*. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2012. Т. 17. Вип. 4. С. 5–17.
 37. Бондар О. І. Функція транспозиції у вираженні зони майбутнього (Вживання форм теперішнього, минулого часу та інфінітива). *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 10. С. 3–11.
 38. Бондар О. І. Японські граматичні аналоги функцій інфінітива українського складеного дієслівного присудка. *Слов'янський збірник*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. Х : Міжслов'янські мовні та літературні зв'язки. С. 10–17.
 39. Гриценко П. Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко. *Критика у слов'янській лексикографії. Паламарчуку Леоніду Сидоровичу*. Київ : КММ, 2013. С. 39–68.
 40. Гриценко П. Ю. Академічне мовознавство у викликах сьогодення. *Вісник НАН України*. 2016. № 5. С. 92–95.
 41. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики : монографія / відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Наук. думка, 1990 а. 272 с.
 42. Гриценко П. Ю. Високий творчий злет ученого-мовознавця (до 80-річчя з дня народження академіка Віталія Кононенка). *Українська мова*. 2013. № 4. С. 173–177.
 43. Гриценко П. Вступ. Тексти як джерело дослідження чорно-

- бильських говірок. *Говірки Чорнобильської зони* : Тексти / упоряд.: Гриценко П. Ю. та інші. Київ : Довіра, 1996. С.7–19.
44. Гриценко П. Ю. Діалектна лексика з конкретним значенням. *Структурні рівні українських говорів* / відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Наук. думка, 1985. С. 91–120.
 45. Гриценко П. Ю. «Для порядунку України мусимо скористатись досвідом КДБ». *Восточный фарватер*. 2016. 9 лютого.
 46. Гриценко П. Ю. «Жодна з мов світу не нищить іншу, це роблять люди». *Час Київщини*. 2016. 4 березня.
 47. Гриценко П. Ю. Загальні зауваження (замість передмови). *Ареальне варіювання лексики* / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Наук. думка, 1990 б. С. 3–5.
 48. Гриценко П. Ю. Загальнослов'янський лінгвістичний атлас – новий етап дослідження слов'янських мов. *Вісник НАН України*. 2014. № 5. С. 21–30.
 49. Гриценко П. Із спостережень над нетиповими континуантами псл. *ę в українських говірках. *Український діалектологічний збірник* : Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. Київ : Довіра, 1997. С. 199–210.
 50. Гриценко П. Ю. Лексична система говорів і картографування. *Українська діалектна лексика*. Київ : Наук. думка, 1987. С. 10–20.
 51. Гриценко П. Михайло Стельмах: час і над плином часу. *Культура слова*. 2012. № 76. С. 15–30.
 52. Гриценко П. Ю. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодення. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 1 (46). С. 26–37.
 53. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела. *Культура слова*. Київ : Наук. думка, 1983. Вип. 25. С. 32–38.
 54. Гриценко П. Общекарпатский диалектологический атлас. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 71–72.
 55. Гриценко П. Парадигма обов'язку з перспективи часу (з нагоди 25-річчя створення Інституту української мови НАН України). *Українська мова*. 2017. № 1. С. 3–17.
 56. Гриценко П. Передмова. *Український діалектологічний збір-*

- ник : Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка: редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. Київ : Довіра, 1997. С. 5–6.
57. Гриценко П. Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* : тези доповідей міжнарод. конф. / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ : КММ, 2014. С. 145–154.
 58. Гриценко П. Ю. Сьогодення українського термінознавства. *Термінологічний вісник*. 2011. № 1. С. 5–6.
 59. Гриценко П. «Та ін.» (нотатка до розлогої теми). *Культура слова*. 2010. № 72. С. 101–106.
 60. Гриценко П. Ю. Тваринницька лексика українських західностепових говірок. Питання організації тематичної групи. *Структура українських говорів* / відп. ред. І. Г. Матвіяк. Київ : Наук. думка, 1982. С. 142–170.
 61. Гриценко П. Тетяна Назарова: спроба осягнення. *Український діалектологічний збірник* : Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка: редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. Київ : Довіра, 1997. С. 7–18.
 62. Гриценко П. Ю. Українське має бути домінантним. *Збруч*. 2017. 17 січня.
 63. Гриценко П. Carpatho-balkanica. 2. Українсько-хорватські паралелі на картах загальнослов'янського лінгвістичного атласу. *Stugia methodologica*. Тернопіль : Редаційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Вип. 27. С. 5–12.
 64. Єрмоленко С. «Весь у слові, як у сповиткові». *Культура слова*. 2010. № 73. С. 6–13.
 65. Єрмоленко С. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко. *Культура слова*. 2010. № 73. С. 6–16.
 66. Єрмоленко С. Я. Влучне слово і мода. URL: kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine3-7.pdf (дата звернення: 12.04.2015).
 67. Єрмоленко С. Я. «До словечка, до слів'ятка притулися, може, так хоч мови рідної навчишся». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна*. Острог, 2008. Вип. 10. С. 491–497.
 68. Єрмоленко С. Дума про землю, розмова з землею у мовомис-

- ленні М. Стельмаха. *Культура слова*. 2012. № 76. С. 6–14.
69. Єрмоленко С. Думки понад часом. До 150-річчя від дня народження М. С. Грушевського. *Культура слова*. 2016. № 84. С. 9–13.
70. Єрмоленко С. Естетична концепція О. О. Потебні і сучасна стилістика. *Культура слова*. 2015. № 83. С. 6–12.
71. Єрмоленко С. Я. Естетична природа слова в народній пісні. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 7. С. 34–45.
72. Єрмоленко С. Етнокультурний та соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. 2013. № 79. С. 6–15.
73. Єрмоленко С. Я. Культура слова – механізм збереження чи вдосконалення мовного стандарту? *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог, 2015. Вип. 57. С 8–12.
74. Єрмоленко С. Я. Культура української мови. *Мова. Людина. Суспільство*. Київ : Наук. думка, 1977. С. 103–110.
75. Єрмоленко С. Я. Мак чи світанкова зоря? URL: kulturamovuy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine35-10.pdf (дата звернення: 12.04.2015).
76. Єрмоленко С. Мистецтво розповіді про шедеври живопису. *Культура слова*. 2013. № 78. С. 212–216.
77. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3-4. С. 94–103.
78. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.
79. Єрмоленко С. Мовно-естетичний канон художньої прози Михайла Коцюбинського. *Культура слова*. 2014. № 81. С. 6–15.
80. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури і історії літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 4-5. С. 3–12.
81. Єрмоленко С. Я. Народнорозмовна основа мовно-естетичного канону поезії Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2015. № 4. С. 26–35.
82. Єрмоленко С. Я. Неокраєне крило Слова (Мотив слова в поезії Т. Шевченка). *Мовознавство*. 1989. № 2. С. 11–18.
83. Єрмоленко С. Огранизований розум (пам'яті В. М. Русанівського). *Культура слова*. 2011. № 74. С. 28-33.

84. Єрмоленко С. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови. *Культура слова*. 2010. № 72. С. 6–15.
85. Єрмоленко Св. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 70–71.
86. Єрмоленко С. Я. Професійна мова VS літературний стандарт. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса : Гельветика, 2015. Спеціальний випуск. С. 5–11.
87. Єрмоленко С. «Садок вишневий коло хати...». *Культура слова*. 2014. № 78. С. 50–59.
88. Єрмоленко С. Я. Семантичний діапазон слова в словнику епітетів і в тлумачному словнику. *Критика у слов'янській лексикографії. Паламарчуку Леоніду Сидоровичу*. Київ : КММ, 2013. С. 69–78.
89. Єрмоленко С. Я. Слово в народній пісні. URL: kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine10-7.pdf (дата звернення: 12.04.2015).
90. Єрмоленко С. Слово на долоні мови. *Культура слова*. 2011. № 75. С. 6–13.
91. Єрмоленко С. Я. Слово, оновлене часом. URL: kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine11-2.pdf (дата звернення: 12.04.2015).
92. Єрмоленко С. Я. Сучасна лінгвостилістика в інтегративній науковій парадигмі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2014. Вип. 5. С. 3–8.
93. Єрмоленко С. Я. Сучасна українська лінгвостилістика: співвідношення теорії і методів. *Стил: міжнародний часопис*. Белград, 2012. С. 23–32.
94. Єрмоленко С. Я. Сучасні аспекти дослідження мови Тараса Шевченка. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса : Гельветика, 2014. Вип. 3. С. 57–67.
95. Єрмоленко С. Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2001. Вип. 4. С. 3–12.
96. Єрмоленко С. Я. Українська лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження. URL: kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine11-2.pdf

- kiev.ua/KM/pdfs/reg/1-1 (дата звернення: 18.06.2018).
97. Єрмоленко С. Філософія мови Павла Тичини. *Культура слова*. 2016. № 84. С. 14-25.
 98. Єрмоленко С. Я. Філософія мови Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2014. № 2. С. 3-18.
 99. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 245 с.
 100. Єрмоленко С. Я. «Я слів коваль, і молот мій нелегкий...» (Про поетичне слово Д. Павличка). *Культура слова*. 1989. Вип. 36. С. 4-9.
 101. Карпенко Ю. О. Антична міфологія як поетична зброя. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2002. Вип. 6. С. 93-108.
 102. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : підручник. Київ; Одеса : Либідь, 1991. 280 с.
 103. Карпенко Ю. О. Вступне слово. *Мова та стиль творів І. О. Буніна, М. Г. Куліша, Ю. І. Яновського* / ред. кол.: Ю. О. Карпенко (відп. ред.) та ін. Київ : ІСДОУ, 1994. С. 3-4.
 104. Карпенко Ю. О. Гумористичний принцип у літературній ономастиці. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 7. С. 36-45.
 105. Карпенко Ю. О. Заголовкомки. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 12. С. 126-131.
 106. Карпенко Ю. О. З праслов'янської омонімії Східних Карпат. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 9. С. 51-60.
 107. Карпенко Ю. О. Іллірійська проблематика гідронімії Українських Карпат. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 8. С. 9-16.
 108. Карпенко Ю. О. Космічні назви (Програма шкільного факультативного курсу). *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 1. С. 119-127.
 109. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика : зб. статей. Одеса : Астропринт, 2008. 324 с.
 110. Карпенко Ю. О. Методичні вказівки до курсу «Народознавство» для студентів філологічного факультету та слухачів факультету перекваліфікації вчителів. Ч. II. Українська мен-

- тальність. Одеса, 1995. С. 1–8 (передмова).
111. Карпенко Ю. О. Навколо східнослов'янської етнотонімії. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2008. Вип. 11. С. 8–19.
112. Карпенко Ю. О. Об'єктивно, блискуче, по-новому: Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ : Спалах, 2004. 272 с. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2007. Вип. 17. С. 141–143.
113. Карпенко Ю. Огляд ономастичних праць, одержаних редакцією. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005. Вип. 1-8. С. 104–106, 99–102; 103–106; 108–111; 99–103; 135–139; 122–124; 120–129.
114. Карпенко Ю. О. Передмова. Вступ до мовознавства : підручник. Київ : Одеса : Либідь, 1991. С. 3–4.
115. Карпенко Ю. О. Передмова. *Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки* : зб. наук. праць / ред. кол.: Ю. О. Карпенко (відп. ред.) та ін. Київ : НМК ВО, 1994. С. 3–4.
116. Карпенко Ю. О. Передмова. *Фонетика і фонологія сучасної української мови* : учб. посібник для студ. філол. фак. / відп. ред. М. М. Фащенко. Одеса : Чорномор'я, 1996. С. 3–4.
117. Карпенко Ю. О. Переднє слово. *Мова*. Одеса : Астропринт, 1995. № 1–2. С. 3.
118. Карпенко Ю. О. О. Потебня і проблеми сучасної філології. *Мовознавство*. 1993. № 3. С. 76–78.
119. Карпенко Ю. О. Потрібна праця. Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України. – Кіровоград, 1994. – Т. 1 (А-К). – 160 с.; Т. 2 (К-Я). Додаток: А-Л). – С. 163-383. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса : Одеськ. ун-т, «Романо ліл», 1996. Вип. 4. С. 72–75.
120. Карпенко Ю. О. Про антропонімію роману «Берестечко» Ліни Костенко. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 5. С. 62–67.
121. Карпенко Ю. О. Проблема давньоєвропейської гідронімії в Українських Карпатах (2). *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 3. С. 40–46.
122. Карпенко Ю. О. Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах: іллірійське чи слов'янське? *Записки з оно-*

- мастики*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 3. С. 37–44.
123. Карпенко Ю. О. Проблема фракійської омонімії Українських Карпат. *Записки з ономастики*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 2. С. 25–28.
124. Карпенко Ю. О. Проблеми германської гідронімії Українських Карпат. *Записки з ономастики*. Одеса : АстроПринт, 1999. Вип. 3. С. 37–44.
125. Карпенко Ю. О. Про вагомість кандидатського дослідження (ономастичні студії драматичних творів Лесі Українки). *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2007. Вип. 10. С. 79–86.
126. Карпенко Ю. О. Про методологію та методику ономастики як науки. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 18. С. 282–289.
127. Карпенко Ю. О. Про онімію роману Ліни Костенко «Берестечко». *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 11. С. 81–91.
128. Карпенко Ю. О. Прослідки до індоєвропейської омонімії в Українських Карпатах. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 2. С. 43–52.
129. Карпенко Ю. Рецензія. Olivova-Nezbedova L., Matuřšova J. Index lexikalnich jednotek pomistnich jmen v Āechach. Retrogradni lexikalnich jednotek lexikalnich jednotek pomistnich jmen v Āechach. – Praha : Ústav pro jazyk Āesky CSAV, 1991. 269 p.; 236 p. *Мовознавство*. 1993. № 1. С. 77.
130. Карпенко Ю. Російсько-український словник наукової термінології: суспільні науки / відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1994. – 596 с. *Мовознавство*. 1996. № 4–5. С. 70–72.
131. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору. *Мовознавство*. 1992. № 4. С. 3–10.
132. Карпенко Ю. О. Топонімія як носій етногенетичного коду. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 12. С. 120–125.
133. Карпенко Ю. О. Традиції і новаторство в розвитку українського іменника. *Мовознавство*. № 3–4. 2009. С. 5–11.
134. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза. *Мовознавство*. 1993.

№ 5. С. 3–8.

135. Карпенко Ю. О. Українські звуки і та и: дві фонемі чи одна? *Мова*. Одеса : Астропринт, 1995. № 1–2. С. 56–61.
136. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови : учб. посібник для студ. філол. фак. / від. ред. М. М. Фащенко. Одеса : Чорномор'я, 1996. 144 с.
137. Карпенко Ю. О. Фонетика. *Фонологія. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія* / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець : навч. посіб. Київ : Академія, 2006. С. 7–110.
138. Карпенко Ю. О. Футурологічна ономастика (особові імена). *Вісник Одеського національного університету. Філологія: мовознавство*. Одеса, 2007. Т. 12. Вип. 3. С. 5–10.
139. Карпенко Ю. О. Ще раз про гумористичний принцип включення онімів у художній текст. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 8. С. 10–22.
140. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Ономастика роману «Берестечко». *Літературна ономастика Ліни Костенко* : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 216 с.
141. Літературна норма і мовна практика / Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. А., Сюта Г. М., Чемеркін С. Г.; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. 320 с.
142. Територія мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко С. Я., Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Г. М. Гнатюк : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 348 с.

ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА

1. Довженко О. Зачарована Десна: Кіноповісті, оповідання, щоденник. Харків : Фоліо, 2006. 287 с.
2. Сорока П. Знак серця. Тернопіль : Астон, 2009. 248 с.
3. Українка Леся. Листи (1876 – 1897; 1898 – 1902; 1903 – 1913). *Зібрання творів у 12 т.* Київ : Наук. думка, 1978. Т. 10. 542 с.; Т. 11. 480 с.; Т. 12. 694 с.

Наукове видання

Романченко Алла Петрівна

**Елітарна мовна особистість
у просторі наукового дискурсу:
комунікативні аспекти**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією автора

Верстка – С. Остапенко

Підп. до друку 05.03.2019. Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 31,45. Тираж 100 пр.

Зам. № 1993

Видавець та виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011.

65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна

Тел.: +38 (048) 723 28 39